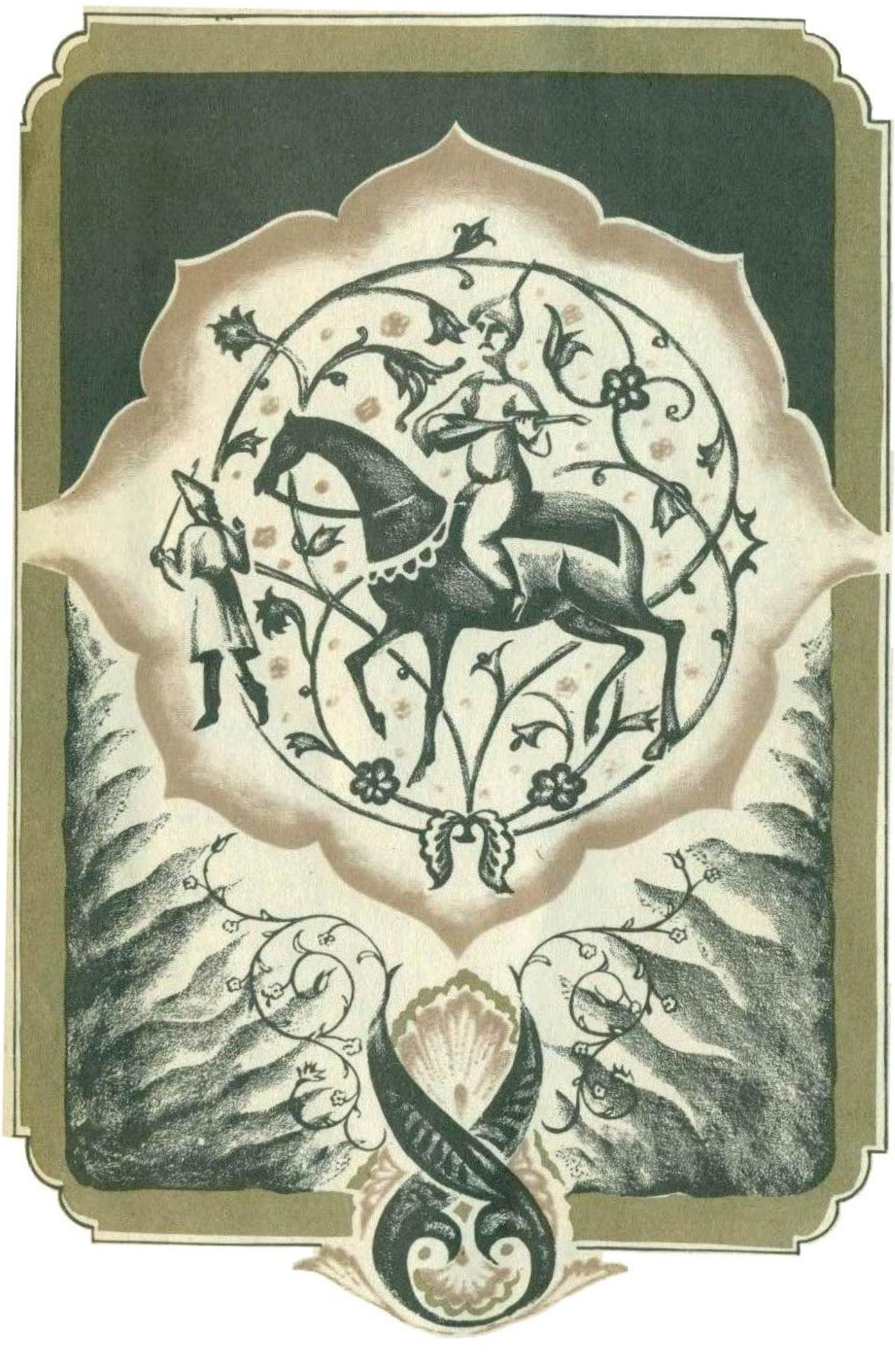
АЗӘРБАЈЧАН ӘДӘБИЈЈАТЫ ИНЧИЛӘРИ

ДАСТАНЛАР

АЗӘРБАЈЧАН ӘДӘБИЈЈАТЫ ИНЧИЉӘРИ

(Он ики китабда)

НАҒЫЛЛАР

•

ДАСТАНЛАР

•

ДРАМЛАР

•

ӘСАТИР, ӘФСАНӘ, РӘВАЈӘТ

•

АТАЛАР СӨЗҮ ВӘ МӘСӘЛЛӘР, ТАПМАЧАЛАР, ЛӘТИФӘЛӘР

•

БАЈАТЫ, ГОШМА, ТӘЧНИС

•

ГӘЗӘЛ, ГӘСИДӘ, МҮХӘММӘС, РҮБАИ

•

ҺЕКАЈӘЛӘР, НОВЕЛЛАЛАР

•

ТӘМСИЛ, ФЕЉЕТОН

•

ПОЕМАЛАР

•

МҮАСИР ЛИРИКА

•

ПУБЛИСИСТИКА, ТӘНГИД

С(Аз)Ч
Д 12

Тәртиб едәни
Бәһлул АБДУЛЛАЈЕВ

Редактору
Араз ДАДАШЗАДӘ

Рәссамы
Әлиага МӘММӘДОВ

---

1 Китаби-Дәдә Горгуд. Бакы, «Кәнчлик» нәшријјаты, 1978.
2. Азәрбајчанын мәһәббәт дастанлары. Бакы, «Елм» нәшријјаты, 1979.
3. Азәрбајчан дастанлары 5 чилддә. III чилд, Бакы, «Елм» нәшријјаты, 1967.
4. Короғлу. Бакы, Азәрнәшр, 1941.
5. Ашыг Ғәриб. Бакы, Азәрбајчан Јазычылар Иттифагынын нәшри, 1938.

© Јазычы, 1987.

ӨН СӨЗ

Дастан ајры-ајры халгларын мүхтәлиф тарихи кәсимләрдәки әдәби-бәдии, ичтимаи-фәлсәфи дүшүнчәсинин бир сыра чәһәтләрини әкс етдирән јарадычылыг саһәсидир. Бу шифаһи ирс, сөз сәнәти аләминдә түркдилли халгларын, о чүмләдән азәрбајчанлыларын дастан јарадычылығынын хүсуси сигләти вардыр.

Гәдим вә зәнкин әдәби ирсә малик әксәр дүнја халглары бәшәр мәдәнијјәти хәзинәсинә өлмәз дастанлар бәхш етмишләр. Јунанларын «Илиада» вә «Одиссеја»сы, шумер, ассур, бабилләрин «Гылгамыш»ы, һиндлиләрин «Рамајана» вә «Маһабһарата»сы, иранлыларын «Шаһнамә»си, јапонларын «Шинто»су, русларын «Игор полку дастаны», франсызларын «Ролландын нәғмәләри», алманларын «Нибелунг нәғмәләр»и, финләрин «Калевала»сы, осетин, абхаз вә өзкә Шимали Гафгаз халгларынын «Нарт»ы, күрчүләрин «Амираниани»си, ермәниләрин «Сасунлу Давид»и, алтајларын «Маалај Гара»сы газахларын «Кобланды батыр»ы белә әсәрләрдәндир. «Китаби-Дәдә Горгуд» бојлары да дахил олмагла мүхтәлиф оғузнамәләр, «Оғуз Гаған», «Еркенегон», «Көч», «Боз гурд» кими илкин епос нүмунәләри. Короғлу-Короғлу-Јургулу силсиләсиндән ибарәт гәһрәманлыг мәнгәбәләри, «Манас», «Алпамыш» кими ириһәчмли дастанлар әксәр түркдилли халглар арасында, һәмчинин «Једике»—газахлар, гырғызлар, барабинләр, таранчылар, Крым татарлары, «Кобланды»—гарагалпаклар, татарлар; «Шуре». («Чоре»)—газахлар, гырғызлар, татарлар, «Кози Көрпәш-Бајан слу»—ујгурлар, ојротлар, газахлар ичәрисиндә кениш вүс'әт алмышдыр. Бу зәнкин ирсдә үмумбәшәри мәсәләләрлә јанашы, јерли зәминлә, милли адәт-ән'әнәләрлә, һәр бир јарадычынын—халгын

һәјат тәрзи, әһвали-руһиҹјәси илә бағлы чәһәтләр үстүнлүк тәшкил едир ки, бунун да тәбии сәбәбләри вардыр.

Гәдим епос вә дастан јарадычылығы даһа чох дүзүб-гошан, чалыб-чағыран ел сәнәткарларынын фәалиҹјәти илә бағлыдыр. Сеһрбазлыг, рәггаслыг, мусигишүнаслыг, һәкимлик вә бу кими бир сыра габилиҹјәтләрә малик һәмин адамларын халг арасында бөјүк һөрмәти олмушдур. Белә јарадычылардан бири дә «Китаби-Дәдә Горгуд» бојларынын мүәллифи—гәһрәманы еһтимал едилән Горгуд ата олмушдур.

Латындилли мәнбәләрин вердиҹи мә'лумата көрә, озанлар һәлә Атилла дөврүндән (еранын V әсри) вә Атилла сарајындан башлајараг (сәлчугиләр дә дахил олмагла) XV әсрә кими гопузлары илә сарајларда, шәнлик вә төпланышларда тарихи һадисәләри, баһадырлары тәрәннүм етмиш, онлары таныдыб јашатмыш, әбәдиләшдирмишләр. Бу саһәдә апарылмыш ахтарышлар белә гәнаәт доғурмушдур ки, гәдим түрк дөвләтләринин сарајларында, һәмчинин Алп Әр Тонга, Атилла кими хаган-сәркәрдәләри, ел гәһрәманларынын ордусунда озан-шаирләр вә мусигичиләр јахындан фәалиҹјәт көстәрмишләр. XV әсрин сонларында исә бу сөзүн јеринә Азәрбајчан, Ермәнистан вә Анадолу әразиләриндә «ашыг», Орта Асијанын ајры-ајры реқионларында исә «бахшы-акын» кәлмәләри ишләнмишдир.

Тарих боју јарадыб-јашадан, чалыб-чағыран озан-варсагдәдә-јаншаг-ашыг-бахшы-акынларын бөјүк бир јарадычылыг ирси вардыр. Бу јарадычылыг јолунун әсасыны, бу хәзинәнин епопејасыны түркдилли халгларда мүхтәлиф адларла танынан һекајәт, гиссә, нағыл, халг романы, епос, дастанлар тәшкил едир.

«Дастан» истилаһы Јахын Шәрг вә Чәнуби-Шәрги Асиҹа халгларынын шифаһи вә јазылы әдәбиҹјатларында епик жанрын дашыдығы ад олмушдур. Даһа чох әдәби сөз—термини ким истифадә едилән «дастан» әсасән, оғузнамә, нағыл, бој, әһвалат, һекајәт, тә'рифнамә, халг романы, халг китабы мә'наларыны дашымыш, ашыг-саз әдәбиҹјатының ән чох јајылмыш жанры сајылмышдыр. Ајры-ајры гәбилә вә тајфаларын јазыдан әввәлки чағда башларына кәлмиш һадисә вә әһвалатлары бу вә ја дикәр дәрәчәдә өзүндә сахлајан гәдим дастан-епос әсатири, астрал маһиҹјәт дашыјан јер үзәриндәки варлыгларын јарадылышына, ајры-ајры танрылар, дев, әждаһа вә саир гүввәләрин инсанларла әлагә вә мүбаризәләринә, дөјүш вә вурушлара, динч һәјат уғрунда чарпышмалара һәср олунмушдур.

А. Н. Веселовски јазмышдыр: «Епос һәмишә бејнәлхалг характериндәки әламәтинә көрә сечилир: о бир гәбиләнин башгасы илә мүбаризәсини тәғәнни едир, буна көрә дә һәмин мүбаризәдән данышан һекајә дөјүшән һәр ики тәрәф үчүн мараглы олур. Бурадан да белә мә'лум олур ки, епос гәбиләләрин тоггушмасындан јараныр»[1]. Бурадан һәм дә о гәнаәт доғур ки, јаранма тарихинә дәгиг сәрһәд гојмаг мүмкүн олмаса да, епос вә дастанлар синифләрин, дөвләтин мејдана кәлмәсиндән габаг формалашмыш, һәр шејдән өнчә гәһрәманлыг мотивли әсәрләр кими јајылыб-јашамышлар. Өзкә сөзлә, тарихән илк дәфә гәһрәманлыг, сонра исә мәһәббәт, аилә-әхлаг дастанлары јаранмышдыр. Гәдим саг (түрк), һун, көјтүрк, ујғурларын «Алп Әр Тонга», «Шу», «Оғуз Гаған», «Еркенегон», «Боз гурд», «Төрәјиш», «Көч» вә с. кими кениш мә'налы мәнгәбә вә дастанларынын мөвзу чаларлары да буну тәсдиг етмәкдәдир.

Түркдилли халгларын, о сырадан азәрбајчанлыларын шифаһи ирсиндә мүһүм јер тутан епос-дастанлар барәдә бир сыра јазылы мә'луматлар вардыр. Бунлар Рәшидәддинин «Чами әт-тәварих» (XIV әср), XIV јүзиллијин әввәлләриндә Мисирдә јашамыш Ајбәк ибн Абдулла ибн Әбубәкрин әрәбчә әсәри, Топгапы сарајы музејиндә (Истамбул) сахланан Јазычы оғлу Әлинин «Сәлчугнамә»си, XV әсрдә јазылмыш олдуғу еһтимал едилән «Аталар сөзү» китабы, XVIII әср Хивә ханларындан Әбүлгази Баһадурун «Шәчәреји Тәракимә», Ағгојунлу дөвләтинин тарихи сајылан «Китаби Дијарбәкиријјә», Бајбурутлу Османын (XVI јүзиллик) «Тәварих-и Чаһан» вә башга әсәрләрдир. Азәрбајчан дастанларынын илк шифаһи нүмунәси—исә «Гара Мәлик»дир. Бундан сонра «Гурбани», «Аббас-Күлкәз», «Шаһ Исмајыл», «Валеһ-Зәрникар» кими онларла милли көклү, һәмчинин бир сыра түркдилли халглар үчүн ортаглы олан «Әсли-Кәрәм», «Таһир-Зөһрә», «Әмраһ-Сәлби», «Лејли-Мәчнун», «Фәрһад-Ширин» вә с. дастанлар јаранмышдыр.

Азәрбајчан епосунун гајнаглары чохшахәлидир вә әсрләрин дәринлијинә кедән әски көкә маликдир. О, бир тәрәфдән исламијјәтдән әввәлки түрк халгларынын, о сырадан саглarын, һунларын, көјтүркләрин, ујғурларын дастан-епос нүмунәләринә јахынлашырса, дикәр јандан ерадан габаг X—IX әсрләрдән е'тибарән өзүнүн мүстәгил дөвләти олан Мидија,

[1] А. Н. Веселовский. Историческая поэтика. Л., Гос. Изд-во художественной литературы, 1940, с. 476.

Манна, Атропатен, Аран (Алван) мәдәнијјәтинә говушур. Башга сөзлә, гәдим Мидијанын, Аранын, һабелә онлара гоншу олан Загафгазија халгларынын антик мәдәнијјәт ирсиндә, тарихчи вә салнамәчиләрин әсәрләриндә Азәрбајҹан епосунун илкин мотивләри илә сәсләшән из вә әламәтләр аз дејилдир.

Түрколожи фолклоршүнаслыгда исламијјәтдән габагкы дөврдә түрк епосу башлыча олараг дөрд јерә бөлүнмүшдүр. Бу бөлкүләрин өз дөврү вә бу чағла сәсләшән дастан нүмунәләри олмушдур. Апарылмыш тәдгигатларда бунлар белә груплашдырылмышдыр: Гәдим түрк, јахуд саг дастанлары («Алп Әр Тонга» вә Шу» мәнгәбәләри); Һун дастаны («Оғуз Гаған»); Көјтүрк дастаны («Боз гурд» вә «Еркенегон»); ујгур дастаны («Төрәјиш әфсанәси» вә «Көч» мәнгәбәләри).

Әски түрк дастанлары исламијјәтдән сонра да кениш вүс'әт алмыш, јени нүмунәләрлә зәнкинләшмишдир. Ислам мәдәнијјәтинин тә'сири илә бу кими нүмунәләрдә исламијјәтлә бағланмајан бир чох јер вә анлајышлар дәјишдирилмиш, дөврүн, заманын идеолоҝијасына ујғунлашдырылмышдыр.

Илкин орта әсрләрдән башлајарат түркдилли халгларын бир сыра јени дастан нүмунәләри јаранмышдыр ки, белә әсәрләр даһа чох дөврүн тарихи һадисәләри илә бағлы олмуш, халгын гәһрәманлыг мүбаризәләрини әкс етдирмишдир. Гараханлы һөкмдарларын фәалијјәтиндән бәһс ачан «Сагут Буғра хан дастаны», Једдису түркләри арасында јаранмасы дүшүнүлән, бу күн дә гырғызлар ичәрисиндә кениш јајылмыш «Манас» дастаны, даһа сонра орта әсрдә чыхан «Чинкизнамә» белә әсәрләрдән олмушдур.

Түрк халгларынын истәр гәдим, истәрсә дә сонракы чағларда јарадыб-јашатдыглары бүтүн бу бәдии дүшүнчә инчиләри сөзсүз ки, азәрбајҹанлылар үчүн дә доғма олмуш, бу халгын да мә'нәви аләмини зәнкинләшдирмишдир. Бу дастанларла, онларын мотив вә идејалары илә сәсләшән, бу күн дә халг арасында долашан миф-әсатирләр, әфсанәләр, тарихи, топоним вә космогоник рәвајәтләр, инам вә е'тигадлар, сынама-јозумлар, овсун алғыш вә гарғышлар, бајатылар, аталар сөзү вә мәсәлләр, нағыллар бүтүн бир даһа ајдын көстәрмәкдәдир.

Бу дөврдә Азәрбајҹан вә гисмән Анадолу әразиләриндә гәдимдән бәри јашајыб кәлән Дәдә Горгуд дастанлары да кениш вүс'әт алмышдыр.

Исламијјәтин јаранмасындан чох әввәлләрә аид едилән «Китаби-Дәдә Горгуд» бојлары II—VI јүзилликләрдә Азәр-

Азәрбајҹан халгына аид бир чох адәт-ән'әнәләри өзүндә горумушдур. Халгын һәјатында мүһүм рол ојнамыш ајры-ајры мөвсүм вә мәрасимләр, ајинләр, һабелә етнографик, психолоҝи әламәтләрин рәнкарәнк изләри бојларда поетик-бәдии үмумләшдирмәләр јолу илә әкс етдирилмишдир. Түкәнмәз сөз сәрвәти олан бу абидә ел әдәбијјатынын овсун, алгыш, гарғыш, анд, дуа, сынама-јозум, аталар сөзү вә с. кими гәлим жанрларына аид нүмунәләрлә дә зәнкиндир.

«Китаби-Дәдә Горгуд» тајфа-гәбилә бирләшмәләри чағындакы баһадырлыг ән'әнәләриндән тутмуш, XII—XIV әсрләр дә дахил олмагла бөјүк бир тарихи кәсимин мифоложи елементләри илә сәсләшән бәдии салнамәдир. «Китаби-Дәдә Горгуд» һәм дә Азәрбајҹан халгынын тарихидир, онун ичтимаи-сијаси варлығынын поетик ин'икасыдыр. Енсиклопедик маһијјәт дашыјан бу абидәнин бә'зи алимләрә көрә һәтта VI—VII әсрләрдә јаранмыш олдуғу еһтимал едилмәкдәдир.

«Китаби-Дәдә Горгуд»ун ики јүз илә јахын тәдгиг вә нәшр тарихи вардыр. Бу абидә Москва, Ленинград, Бакы, Ашгабад, Вилнүс, Ангара, Истамбул, Лондон, Сүрих вә Техасда дәфәләрлә нәшр олунмуш, бир чох дүнја халгларынын дилләринә тәрчүмә едилмишдир. «Китаби-Дәдә Горгуд»ун нәшри кими онун тәдгиг чевәси дә шахәлидир вә дүнјанын бир сыра рекионларыны әһатә едир. Алман шәргшүнасларындан Јакоб Рејске, Дитс, Вилһелм Гримм, Теодр Нјолдеке, Валтер Рубен; италјан Еттори Росси; рус алимләриндән А. А. Дивајев, В. В. Бартолд, А. Г. Тумански, К. А. Иностранцев, А. Ј. Јакубовски, В. М. Жирмунски, А. Н. Кононов; түрк тәдгигатчыларындан Килисли мүәллим Риф'әт, М. Ф. Көрпүлүзадә, Ф. Гырзыоғлу, М. Чөвдәт, Орхан Шаиг Көкјај, Әбдүлгадир Инан, П. Н. Боратов, И. Һикмәт вә б. һәм дә бу абидәнин нашири вә арашдырычылары кими бөјүк шөһрәт газанмышлар. Азәрбајҹанда А. Мусаханлы, Әмин Абид, Һ. Араслы, Ә. Дәмирчизадә, М. Һ. Тәһмасиб, Ә. Султанлы, М. Сејидов, Х. Короғлу, Ш. Чәмшидов «Китаби-Дәдә Горгуд»ун өјрәнилмәси вә тәдгиги ишиндә хејли әмәк сәрф етмишләр.

Мараглыдыр ки, бүтүн бу арашдырмаларын әксәријјәтиндә «Китаби-Дәдә Горгуд» ики сәпкидә—бир јандан әски чағлардан башлајараг XVI әсрә гәдәр Орта Асијадан гәрбә сары һәрәкәт етмиш ајры-ајры оғуз-түрк тајфаларынын, о бири тәрәфдән исә онларын гајнајыб-гарышдыглары јерли азәрбајҹанлыларын ичтимаи һәјатындан бәһс ачан шифаһи әдәбијјат нүмунәси кими гијмәтләндирилмишдир. Бојлардакы поетик парчалар белә бир гәнаәт доғурмушдур ки, бу инчиләр халг

ше'ринин үмуми ахары зәмининдә јаранмышдыр. Бурада алынма сөзләр демәк олар ки, јох дәрәчәсиндәдир. Бу гәбил сөз вә ифадәләр дастанлара анчаг исламијјәтдән сонра, бу динин тә'сири нәтичәсиндә дахил едилмишдир.

«Китаби-Дәдә Горгуд»да тәсвир едилән чоғрафи чеврәнин Азәрбајчан торпағындакы топонимләрлә тутушдурулмасы да бу абидәнин азәрбајчанлыларын тарихи кечмиши илә сых бағлы олдуғуну тәсдиг едир. Онун ајры-ајры «Оғузнамә»ләрлә гаршылашдырылмасы исә ајдынлашдырмышдыр ки, «Китаби-Дәдә Горгуд» түрк халгларынын, хүсусилә оғуз тајфаларынын бәдии тәфәккүрүндән доған фолклор инчисидир.

«Китаби-Дәдә Горгуд»ун идеја-мәзмун ахарына нәзәр салмыш олсаг белә бир үмуми гәнаәт доғар ки, оғуз елинин варлығыны, бүтөвлүјүнү, тамлығыны, мүстәгиллијини горумаг, һаггын, әдаләтин кешијиндә дајанмаг, халгын мәнлији, вүгары, јенилмәзлији уғрунда мүбаризә апармаг онун гәһрәманларынын әсас мәгсәд вә амалына чеврилмишдир. Бејнәлмиләлчилик, һуманизм, вәтәнпәрвәрлик, достлуг мејлләри бүтүн әсәр боју бир хәтт кими өзүнү бүрузә вермәкдәдир.

«Китаби-Дәдә Горгуд» ән'әнәләри орта әсрләрдә јаранмыш Азәрбајчан халг романларынын әксәријјәтиндә бу вә ја дикәр дәрәчәдә горунмуш вә инкишаф етдирилмишдир.

Азәрбајчан халгы орта әсрләрин илкин чағларында олдуғу кими сонракы јүзилликләрдә дә јаделлиләрин, гәбскарларын, харичи мүдахиләчиләрин арамсыз һүчумларына мә'руз галмыш, өз вәтәнинин азадлығы, истиглалијјәти уғрунда инамла мүбаризә апармышдыр. Бу мүбаризәнин из вә әламәтләри ајры-ајры тарихи кәсимләрин ичтимаи-сијаси һадисәләри илә зәнкин олан гәһрәманлыг дастанларында даһа кениш горунмушдур. XII әсрин һадисәләри илә сәсләшән вә һәләлик бүтөвлүкдә әлдә олмајан «Гара Мәлик», Шаһ Исмајыл Хәтаинин сағлығында јаранмасы еһтимал едилән «Шаһ Исмајыл—Тачлы бәјим», јенә дә һәмин јүзиллијин мәһсулу олан «Шаһ Исмајыл-Күлзар ханым» дастанлары, һабелә әзәмәтли «Короғлу» епосу мәһз «Китаби-Дәдә Горгуд»дан көлән гәһрәманлыг ән'әнәләрини јашадан фолклор инчиләри кими бөјүк шөһрәт газанмышлар.

«Шаһ Исмајыл-Тачлы бәјим» тарихи гәһрәманлыг дастаны олса да «Шаһ Исмајыл-Күлзар ханым» мәзмун вә идеја истигамәтинә, сәчијјәви хүсусијјәтләринә көрә «гәһрәманлыг дастанларындан мәһәббәт дастанларына кечид мәрһәләси тә'сири бағышлајан», өзкә сөзлә, «мәһәббәт дастаны илә гәһрә-

манлыг дастаны һүдудларында дајанан»[1] халг романы кими гиjмәтләндирилмишдир.

«Шаһ Исмајыл» ән чох јајылан дастанлардан олмушдур. М. Һ. Тәһмасиб халг романынын бу дәрәчәдә кениш вүс'әт алмасынын сәбәбини «...доғма атанын оғула гаршы белә гејри-инсани, вәһши мүнасибәти, сонра исә оғулун сағалыб атадан интигам алмасы, jә'ни әдаләтин бу шәкилдә тәнтәнәси»ндә көрмүшдүр[2]. Шәрг сарајларында тез-тез баш верән бу кими һадисәләр, һакимијјәт, таҹ-тахт уғрунда кедән өлүмдирим мүбаризәси халг романынын әсас гајәсини тәшкил етмишдир ки, бу чәһәт дә күтлә арасында әсәрә олан рәғбәти артырмыш вә онун јајылма чеврәсинин һүдудларыны хејли кенишләндирмишдир.

1834-чү ил дашбасмасы чапындан башлајараг нәшр олунан «Шаһ Исмајыл-Күлзар ханым» дастаны 1871-чи илдә ермәни әлифбасы илә дә (Азәрбајҹан дилиндә) чап едилиб ермәни ичтимаијјәтинә чатдырылмыш, Иран вә Түркијәдә дә дәфәләрлә нәшр олунмушдур. Ингилабдан әввәл Азәрбајҹанда үч нәшри олан халг романынын 10-а гәдәр варианты вардыр. Дастанын әлагәдар гајнаглар вә ајры-ајры вариантлары илә гаршылыглы өјрәнилмәси белә гәнаәт доғурмушдур ки, онун мәзмуну II Шаһ Исмајылын һәјаты вә өлүмүндән сонракы һадисәләрлә сәсләшсә дә сүжети е'тибарилә даһа гәдим чағларла бағлыдыр.

«Шаһ Исмајыл»ын һәм шифаһи, һәм дә нәшр јолу илә бу дәрәчәдә кениш јајылмасы, онун милли, дини мәнсубијјәтиндән асылы олмајараг ајры-ајры халглар арасында севилдијини, чохсајлы охуҹуларын дәрин рәғбәтини газандығыны тәсдиг едир.

Әсасән түркдилли халглар ичәрисиндә бөјүк шөһрәт тапан фолклор инчиләриндән бири дә «Короғлу» епосу олмушдур.

Бу епос мәзмун вә сүжет фәргинә көрә үч јерә бөлүнмүшдүр: 1) Түркмән, 2) Азәрбајҹан, 3) Кичик Асија вариантлары. Һәмин бөлкүләрә дахил олан нүмунәләрин арашдырылмасы белә гәнаәт доғурмушдур ки, бүтүн бунларын әсасыны—көкүнү Азәрбајҹан «Короғлу»су тәшкил едир[3]. Азәрбајҹан епосунун ән гәдим варианты исә әсли Парисин Милли Әлјазмалар фондунда сахланылан вә полјак шәргшүнасы Александр

[1] М. Һ. Тәһмасиб. Азәрбајҹан халг дастанлары (орта әсрләр), Бакы, «Елм», 1972, с. 180.

[2] Јенә орада, с. 181.

[3] П. Н. Боратов. Короғлу дастаны, Истамбул Евгаф мәтбәәси, 1931, с. 13.

Ходзко тәрәфиндән инкилис дилинә тәрҷүмә едилиб Лондонда чап олунан китабдыр (1842). Ҷәнуби Азәрбајҷан ашыгларынын ифасындан јазыја алынан бу вариант о дөвр үчүн епосун ән долғун нәшри сајылмыш, аз сонра исә С. Пенн тәрәфиндән рус дилинә тәрҷүмә едилиб «Кер оглу. Восточный поет—наездник» ады илә чап олунмушдур (Тифлис, 1856).

«Короғлу» епосунун сүжетини мүәјјәнләшдирән әсас әһвалатлар XVI әсрин сонлары вә XVII јүзиллијин башланғыҷында Азәрбајҷан вә Кичик Асија торпагларында баш вермиш тарихи һадисәләрлә јахындан сәсләшмәкдәдир. Тарихдә «Ҷәлалилиләр» (јә'ни һөкумәтин әмрләринә, падшаһын фәрманларына аси оланлар, өзкә сөзлә «гијамчылар») ады илә танынан халг үсјанлары иштиракчыларынын епосун гәдим Азәрбајҷан версијасы образларынын прототипләри кими күман едилмәси дә белә гәнаәт доғурур ки, бу дастан һәр һалда Короғлу һәјатда икән (XVI јүзилилјин II јарысы), јахуд да онун һәјат сәһнәсиндән кетмәсиндән аз сонра тәшәккүлә башламыш, ону јајыб-јашатмагда исә дастанчы ашыглар мүһүм рол ојнамышдыр. «Лакин бу һеч дә о демәк дејилдир ки, «Короғлу» анҷаг вә анҷаг бу әсрләрин әсас тарихи-ичтимаи һадисәләриндән фајдаланмагла мәһдудлашмышдыр. Шүбһәсиз ки, ајры-ајры голларын, сүрәтләрин јарадылмасында даһа габагкы әсрләрдә баш вермиш әһәмијјәтли тарихи һадисәләрин һафизәләрдә јашајан рәвајәт вә әфсанәләриндән дә гидаланма, истифадә аз олмамышдыр»[1]. Белә рәвајәтләшмиш тарихи һадисәләрдән бири дә Һеродотун «Тарих» әсәриндә горунан вә гәдим Азәрбајҷанла бағланан скифләрин Мидијаја јүрүшү мачәраларындан бәһс ачан һекајәтдир. Бу нүмунә ајры-ајры гајнагларда гәдим скиф рәвајәти адландырылмышдыр. Скифләр ерадан габаг VII јүзилликдә һәм дә Азәрбајҷанын дүзәнлик јерләриндә, о сырадан Араз—Күр чајлары овалығында јурд салмыш тајфалар олмушлар. Онларын тәсәррүфат һәјаты, мәишәтиндән данышан рәвајәт дә јашадыглары тарихи кәсимдә кәзиб-долашмыш, јени мәнгәбәләр шәклинә дүшмүш, сонралар јаранмыш ел әдәбијјаты нүмунәләриндә аз да олса из вә әламәтләрини горуја билмишдир.

Рәвајәтә көрә скифләр ат сүдүнүн әлдә едилмәси үсулуну кизли сахламаг үчүн гуллары кор едирмишләр. Скифләр Мидија үзәринә јүрүшә кетдикдән сонра кор гуллар мүстәгиллик газанмыш, онларын скиф гадынларындан төрәјән өвладлары исә горхунч дүшмәнә чеврилиб давадан гајыдан «аталары»

[1] М. Һ. Т ә һ м а с и б. Азәрбајҷан халг дастанлары (орта әсрләр). Бакы, «Елм» 1972, с. 130.

илә үз-үзә дајанмышлар. Скифләр дөнә-дөнә дөјүшә кирсәләр дә кор гуллардан төрәјән «өвладларыны» мәғлуб едә билмәмишләр.

Бу јарымтарихи-јарымәфсанәви мәзмунлу рәвајәт бејнәлхалг «корун өвлады» сүжетинә дахил олмуш, сонралар бу сүжет Загафгазија, Шимали Гафгаз халглары ичәрисиндә дә јајыларағ «Нарт» епосунда, күрчүләрин «Амираниани» дастанында, IV—V јүзилликләрин мүәллифләри Павстос Бузанд вә Мовсес Хоренасинин тарихләриндә горунан «Тиран-Аршак» мәнгәбәсиндә өзүнә јер тапмышдыр. Вахтилә Азәрбајчан «Короғлу»су да дашыдығы адын мә'насына көрә «корун өвлады» бејнәлхалг сүжетинә дахил олан епос кими гијмәтләндирилмишдир. Һәгигәтдә исә «Короғлу» епосу скиф, сван (күрчү), осетин (алан) вә ермәниләрин шифаһи ирсиндә горунан «корун өвлады» бејнәлхалг сүжетинә кенезис чәһәтдән дејил, Короғлу адынын формал мә'на вә шәкил бахымындан дахил олмуш, Азәрбајчан вә Кичик Асијада (Анадолунун Шәрг торпаглары) мејдана кәлмиш, Хәзәр дәнизиндән Шәргдә (Орта Асијада) јајылмыш јахын адлы дастанлар силсиләсиндән асылы олмајараг јаранмыш вә мүстәгил әсәр кими шөһрәт газанмышдыр. Епосун Загафгазија вә Јахын Шәрг вариантлары (түрк, ермәни, күрчү, күрд вә с.) Азәрбајчан версијасына дахилдир.

Епосун көјтүркләр дөврүндәки Түрк-Иран савашлары зәмининдә тәшәккүлә башладығыны, онун әрәб истиласына гаршы чеврилмиш хүррәмиләр һәрәкаты, бу һәрәкатын башында дајанан Бабәк барәдә јаранмыш рәвајәт-һекајәтләрлә сәсләшдијини; нәсл, чинс, сој, гәбилә, тајфа, сүлалә ады билдирән Короғлу ад-титулунун, һәм дә мифик көрүшләрлә бағландығыны јада салсаг бу епосун тарихилији дә, бөјүклүјү, орижиналлығы, мүстәгиллији дә ајдынлашмыш олар.

«Короғлу»нун әски көкләрә сөјкәндијини Короғлу, Гырат вә Мисри гылынчын етимолоҗи мә'налары да тәсдиг едир. Дастанын Азәрбајчан вариантларындан бәллидир ки, Короғлу кәнч јашларында һәмин ады дашымамышдыр. О, ишыглы вә парлаг мә'наларыны верән Рөвшән адланмышдыр. Јалныз атасынын интигамыны алмаг фикринә дүшдүкдән сонра ону Короғлу адландырмышлар. Шүбһәсиз ки, халг, јахуд дастанчы—ашыг Короғлуја икидлији, гәһрәманлығы, шүчаәти, горхмазлығы илә бағлы ад версәјди һәмин кејфијјәтләри өзүндә тәчәссүм етдирән ад сечәрди. Демәк «Короғлу—Рөвшән» мәнгәбәләри илә тарихи шәхсијјәт кими танынан Короғлунун

рəвајətləри һəмин ады бирləшдирмиш вə заман кечдикчə бу, мүхтəлиф шəкилləрə дүшмүшдүр.

Короғлуну Гыратсыз, Мисри гылынчсыз, Гыраты, Мисри гылынчы Короғлусуз тəсəввүр етмək чətиндир. Бу компонентлəр вəһдəт һалында елə бирləшмишдир ки, бу бирləшмə епосун үмуми ахарынын, онун мəзмун вə идеја истигамətинин мүəјјənləшдирилмəсиндə мүһүм рол ојнамышдыр. Гыратын, Мисри гылынчын етимоложи мə'на јозуму да онларын мифик тəфəккүрлə бағлы олдуғуну ашкар етмəкдəдир.

«Короғлу» епосунун формалашмасында əсаслы рол ојнајан гəһрəманлыг нəғмəләринин кениш јајылдығы, шаир Короғлу илə епикләшмиш дастан гəһрəманы Короғлунун шөһрətləндији тарихи кəсимдə бир ел сənətkары да гошуб јаратмышдыр. Бу өз сəсини халгын сəсинə гатан, онун гəми, нискили илə кədərləниб, севинчи илə шənləнən Гурбани тəхəллүслү шаир—ашыг иди.

Гурбани тəкчə ше'рləри илə шөһрətləнən сənətkар олмамышдыр. Онун јашадығы чағын зиддијјətləри илə сых бағлы олан мачəралы һəјаты дүзүб-гошдуғу ше'рləри əсасында епикләшдирилмиш, бу əбədиләшдирмə исə ону дастан гəһрəманы сəвијјəсинə јүксəлтмишдир.

Даһа чох милли сəчијјə дашыјан Азəрбајчан халг романлары ичərисиндə «Гурбани» дастаны өз идеја-мəзмун ахарына көрə сечилир. Дастан Түркијədə дəфələрлə нəшр едилсə дə түркдилли халглар үчүн ортаглы əсəр олмамышдыр. Халг романы ону јараданларын бədии тəфəккүрүндəн сүзүлүб кəлəн, јүзилликлəр боју Азəрбајчан ашыгларынын репертуарында долашан шифаһи ədəбијјат нүмунəси кими кениш шөһрət газанмышдыр. Тəсадүфи дејилдир ки, она јахын варианты олан бу халг романынын классик дастан ән'ənələри үслубунда формалашмыш үч версијасы јајылмышдыр. Кəнчə, Дири вə Зəнчан адландырылан бу версијаларын да һəр бириниң мүхтəлиф вариантлары вардыр. Арашдырмалар белə гənaət доғурмушдур ки, бу версијаларын һеч бири Гурбанининн өз əсəри олмамыш, бу нүмунəлəр онун мүхтəлиф мүнасибətləрлə дејилмиш гошмалары вə гисмən башына кəлəн һадисəлəрлə бағлы дүзəлдилмиш рəвајətləр əсасында сонрадан јарадылмышдыр.

Кəнчədən топланмыш «Гурбани» өзкə халг дастанларында тез-тез тəсадүф олунан ади һадисə илə башлајыр. Һүсејнəли хан ата малындан галан бүтүн вар-дөвləти əлə кечириб гардашы Мирзəли хана һеч нə вермир. Қасыб күзəран кечирən Мирзəли ханын өвлады да олмур. Нəһајət, о, пирə кедиб гурбан кəсир, бунунла да оғлу доғулур ки, адыны Гурбани

гојурлар. Дастандакы сүжетин инкишафы да бу һадисәдән сонра башлајыр.

Халг романында диггәти чәлб едән әсас чәһәт әски түрк епосундан, хүсусилә «Китаби-Дәдә Горгуд»дан кәлән ән'әнәдән фајдаланманын јени тәзаһүр формасыдыр. Дәдә Горгуд өвлија, «вилајәт исси», һәр шеји өнчәдән хәбәр верән биличи озан олдуғу кими, Гурбани дә севкилиси Пәри илә мәһәббәтинә гаршы јенәлдилмиш һијлә долу сирләри габагчадан дујан ашыг-шаирдир. Өзкә сөзлә, «Китаби-Дәдә Горгуд»дан кәлән өвлијалыг һисси «Гурбани»дә һагг ашығына чеврилир. Һагг ашығы адыны газанмаг исә һәр сәнәткара гисмәт олмајан габилијјәт сајылмышдыр.

Түркдилли халглар үчүн мүштәрәк олан «Ашыг Гәриб» Загафгазијада, хүсусилә Азәрбајчанда, Түркијәдә, Орта Асијада, Крымда, Шимали Гафгазда кениш јајылмыш дастанлардандыр. Тәдгигата көрә «Ашыг Гәриб»ин Азәрбајчан вә Анадолу версијаларынын нәсрлә нәзмин гаршылығындан дүзәлдилмиш, гәһрәманын, халг мүғәнниси—ашығын, һабелә онун мә'шугәсинин лирик нәғмәләриндән ибарәт хүсуси формасы вардыр. Ашыг Гәриб һаггында дастан Азәрбајчандан Орта Асијаја—Түркмәнистана, орадан исә Өзбәкистана кечмишдир. Халг романынын Орта Асиіа версијасы мәзмунуна көрә Јахын Шәрг версијасындан әсаслы шәкилдә фәргләнмәкдәдир.

Арашдырмалар тәсдиг едир ки, дастанын Балкан өлкәләринин фолклору, һабелә Добрынја Никитич вә Алјоша Попович барәдә рус былиналары илә јахындан бағлылығы вардыр. Бу мөвзуја—(«Әр өз арвадынын тојунда» бејнәлхалг сүжетинә) Гәрби Авропа халгларынын роман-дастанларында да тәсадүф едилир. «Ашыг Гәриб»ин вәтәни исә Азәрбајчан вә Түркијә олмушдур.

Дастан бөјүк рус шаири М. Ј. Лермонтову марагландырмыш вә о, онун мотивләри әсасында ејни адлы һекајә јазмышдыр.

Азәрбајчан дастанларынын ермәни әлифбасы илә јазыја алынма тарихи XVI әсрә тәсадүф едир[1]. Бу дастан һәлә 1875-чи илдә ермәни әлифбасы илә Азәрбајчан дилиндә чап олунмушдур[1]. Г. Ахвердијевин 1852-чи илдә Москвада нәшр

[1] Харичдән Ермәнистан ССР Назирләр Совети јанында М. Маштос адына Гәдим Әлјазмалары Институтуна (Матенадаран) көндәрилән бу әлјазмасы һазырда һәмин елми мүәссисәнин директор мүавини әдәбијјатшүнас Б. Чукасзјан тәрәфиндән охунуб тәдгиг едилмәкдәдир. Бураја «Ашыг Гәриб» вә бу күн епосшүнаслыг үчүн намә'лум галан башга ики Азәрбајчан дастаны дахил едилмишдир.

етдирдији «Сајат Нова» китабында дастанын гыса мәзмуну верилмиш, онун даһа кениш шәрһинә исә Г. Тер-Ағəксандрјанын «Тифлислиләрин зеһни һəјаты» (Тифлис, 1885) китабында тəсадүф едилир.

«Ашыг Гəриб»ин ингилабдан сонра Азəрбајчанда нəшр олунмуш вариантлары да нəзəрə алынарса бүтүн бу чаплардан белə гənаət доғур ки, бу дастан персонажларынын бу вə ја дикəр адларла тəгдим едилмəси, бə'зən исə дəјишдирилмəси јолу илə əсасən ики вариантда јајылыб-јашамыш, дəфəләрлə китаб һалына салынараг кениш ичтимаијјəтə чатдырылмышдыр. Хатырладылан бүтүн бу нəшрләр халг романынын ан-чаг Кичик Асија вə Загафгазијада, хүсусилə Азəрбајчан, Ермəнистан вə Түркијədə јајылмыш вариантларыдыр. Əслиндə исə «Ашыг Гəриб» əһатəли бир дастандыр. Онун јајылма чевrəсинин бу дəрəчədə кениш олмасы, һəр шејдən əввəл дастанын пүхтəләшмиш фолкор инчиси кими əксəр халглар тəрəфиндən севилмəсиндən доғмушдур. «Ашыг Гəриб»ин формалашма мəскəни Азəрбајчан елләри һесаб едилдији кими, онун ən јеткин вариантлары да бу торпағын пајына дүшмүшдүр.

Бə'зи түркдилли халглар үчүн ортаглы дастанлардан сајылан «Əсли-Кəрəм» дə Азəрбајчан, Ермəнистан, Түркијə, Болгарыстан вə Орта Асијада дəфəләрлə нəшр едилəн халг романларындан олмушдур. Əксəр түркдилли халгларын, о чүмләдən дə азəрбајчанлыларын фолклорунда мəһəббəт мəвзусуна һəср олунмуш сənət нүмунəси кими шөһрət тапан «Əсли-Кəрəм»ин изләринə бу əсəрин дастан кими формалашмасындан чох-чох əввəлки дөврләрдə тəсадүф едилир. Һəмин мотив вə мəвзунун мəркəзиндə ајры-ајры дини əгидəләр гаршылашдығы үчүн бу əгидəләрə хидмəт едən халглар да өз инамлары, е'тигадлары хатиринə бу мəвзуну мүхтəлиф шəкилләрдə горујуб сахламыш, ајыб-јашатмышлар.

Ики халгын (Азəрбајчан вə ермəни), һəм дə бу халгларын е'тигад етдикləри динləрин—ислам вə христианлығын вə бунлары тəмсил едən ики кəнчин мистик көрүшләринин барышмазлығы нəтичəсиндə онларын гаршылашдыглары манеəләр бу мотивин, јəни кешиш оғлу илə молла гызынын, ја-худ да бунун əксинə олараг кешиш гызы илə молла оғлу əһвалатларынын əсас мəғзини тəшкил етмишдир. Азəрбајчан шифаһи әдəбијјат хəзинəсинин мəһсулу олуб өз мөвчудијјə-тини чох узаг кечмишлə бағлајан кешиш гызы вə молла оғлу мəвзусу башланғычыны халгымыза мəхсус гədим бир көкдən алмышдыр. Заман кечдикчə халгын горујуб севдији, дилдə-ағызда кəздирдији бу сүжет хəтти дөврүн тəлəбинə, ону јараданын дүнјакөрүшүнə, дини инамына үјғун шəкилдə дəји-

шилмиш, јени мәзмун кәсб етмишдир. Бу мөвзулар күман кими дахилиндә әкс етдирдији тоггушма вә барышмазлыгларын төрәдичиси олан ислам вә христианлыгын мөвчудијјәти илә әлагәдар јаранмыш, бағлы олараг да јашамышдыр.

Орта әсрләрдән башлајараг бу мотив кет-кедә инкишаф етмиш, өз әһатә даирәсини кенишләндирмиш, әфсанәдән рәвајәтә, рәвајәтдән һекајәтә чевриләрәк дастан шәклини алмышдыр. «Әсли-Кәрәм»ин гәдим бир фолклор абидәси олмасы, һәтта орта әср Азәрбајчан әдәбијјаты классикләринин бу дастанын гәһрәманларындан бәһс етмәләри барәдә данышан М. Һ. Тәһмасиб јазмышдыр: «Һәләлик анчаг бурасыны гејд едәк ки, «Әсли-Кәрәм» дастаны Хәтаинин мүасири олан Гурбанијә мә'лум имиш. О, «Гурбани» дастанына аид мүстәгил көзәлләмәләриндән бириндә тәсвир етдији көзәли һәм дә Әслијә бәнзәдәрәк дејир:

Шипшириндир дилиң, мәмән јемәли,
Сәнә Лејли, Әсли, Ширин демәли»[1].

Демәк «Әсли-Кәрәм» артыг XIV—XVI әсрләрдә адыны дашыдыгы гәһрәманлары илә шөһрәт тапан бир әсәр кими јајылыбмыш. Дастанын сүжети, бу сүжетин јајылдыгы әразі барәдә бәһс ачан түркмән фолклоршүнасы Б. А. Каррыјев исә гејд етмишдир ки, «Әсли-Кәрәм», «Сајалы-һәмра», «Шаһсәнәм-Гәриб», «Нәчәб-оғлан» дастанларынын сүжетләри фолклордан көтүрүлмүшдүр; бу сүжетләр XIV—XV әсрләрдә Иран, Азәрбајчан, Ермәнистан, Гарабағ, Дијарбәкир, Күрдүстан, Ираг кими јерләрдә јашајан Аггојунлу вә Гарагојунлу улусларынын һәјатындан алынан әсәрләрдир»[2].

Дастан гәһрәманы Кәрәмин шәхсијјәти вә устад ашыг кими танынмасы барәдә дә әсаслы мүлаһизәләр сөјләнмиш вә бу сәбәбдән дә ашыг-шаирин күлли мигдарда ше'рләри мүхтәлиф илләрдә чап едилмиш мәчмуә, дәрслик, тәдгигат әсәрләри вә фолклор китабларына салынмышдыр. Һәтта бә'зи тәдгигатчылар «Әсли-Кәрәм» дастанынын јарадычысы Ашыг Кәрәм илә Гарачаоғланын ејни адам олдуғуну ирәли сүрмүшләр[3]. Бу сонунчу мүлаһизә еһтимал шәклиндә галса да о һәгигәтдир ки, «Әсли-Кәрәм» XVII—XVIII јүзилликләрин ән характерик дастанлары сырасында хүсуси јер тутмуш,

[1] М. Һ. Тәһмасиб. Азәрбајчан халг дастанлары (орта әсрләр), докторлуг диссертасијасы. 1965. с. 168—169.

[2] Аслы-Керем. Ашгабад, БТДН, 1943, с.9

[3] Гарачаоғлан. Һәјаты, сәнәти, ше'рләри. Һазырлајан Чаһит Өзтелли, 4-чү басылыш, Истамбул, Варлыг јајыневи, 1959, с. 12.

түркдилли халгларла јанашы ермәнијәр ичәрисиндә дә кениш јајылмышдыр. Һәлә 1913-чү илдә узун илләр Тәбриздә јашамыш, ислам дин вә мүсәлман тәригәтләринә аид бир сыра әсәрләрин мүәлифи кими дә танынмыш јазычы Атрпет халг романыны 398 сәһифәлик дәфтәр вәрәги һәчминдә топлајыб чапа һазырламышдыр.

«Әсли-Кәрәм»ин Атрпет тәртибиндә диггәтә чарпан әсас чәһәт дастанын әксәр вариантлары үчүн сәчијјәви сајылан дини тәәссүб вә христианлығын әкс етдирилмәмәсидир. Әслинин валидејнләри мүсәлманлардыр. Онларын исәви (христиан) олмаларына исә дастанын ше'рләриндә мүәјјән ишарәләр едилмишдир.

«Әсли-Кәрәм» Азәрбајчан вә түрк мәтнләри әсасында ермәни дилинә дә тәрчүмә-тәбдил едилиб дәфәләрлә нәшр олунмушдур.

Халг романынын ән гәдим Азәрбајчан-түрк чаплары һичри 1326, 1329, 1336-чы илләрә тәсадүф едир. Бир ашыг-шаир кими Кәрәмин ше'рләри отузунчу илләрдән башлајараг чап олунан әксәр тәртиб ишләринә дахил едилмишдир.[1] «Әсли-Кәрәм» дастаны 1939-чу илдән е'тибарән дәфәләрлә дәрч олунуб кениш ичтимаијјәтә чатдырылмышдыр.

Бүтүн бунлар гәдим көкләри олан «Әсли-Кәрәм» мөвзусунун ајры-ајры халглар, о чүмләдән азәрбајчанлылар тәрәфиндән севилдијини, охучуларын дәрин рәғбәтини газандығыны тәсдиг едир. Белә бир јајылма вүс'әтинә малик дастан исә там мә'насы илә фолклор инчиси кими дәјәрләндирилмәјә лајигдир.

* * *

Бәллидир ки, халг дастаны мүхтәлиф тарихи кәсимләрдән кечиб зәнкинләшән, пүхтәләшән әһатәли бир јарадычылыг просесинин мәһсулудур. Онун ифа едилдији ашыг-саз мәчлисини көз өнүнә кәтирсәк, бурада һәр шејдән әввәл, сәнәтин мүхтәлиф саһәләри—театр, тамаша, мусиги-мелодија (бәстәкарлыг) вә фолклор ифачылығы мәһарәти кими үнсүрләрин, әслиндә исә башлыча әламәтләрин вәһдәт һалында бирләшдијинин шаһиди оларыг. Анчаг бу кениш синкретик, чохша-

[1] Азәрбајчан ашыглары, II, топлајаны Һ. Әлизадә, Бакы, Азәрнәшр, 1930, с. 85—87. Ашыглар, топлајаны Һ. Әлизадә, Бакы, Азәрнәшр, 1935, с. 41—54; Ел шаирләри, топлајаны С. Мүмтаз, I һиссә, Бакы, Азәрнәшр, 1935, с. 219—222; Ашыглар, топлајаны Һ. Әлизадә, II чилд, икинчи чапы, Бакы, Азәрнәшр, 1938, с. 455—477.

хәли просес шифаһи данышыгдан јазыја көчүрүләркән, өзкә сөзлә, фолклордан јазылы әдәбијјата кечәркән нә итирир вә һансы сәчијјәви хүсусијјәтләри горуја билир? Һәмин чәһәти нәзәрә алан совет фолклор тәдгигатчысы А. А. Петросјан јазыр: «Халг поезијасынын епик әсәрләриндәки «итки» һәр шејдән әввәл, онун чап дәзкаһына кечмәси просеси илә бағлыдыр. Әслиндә бәдии организмин һәјат тәрзи өз вәзијјәтини дәјишир: шифаһи поезија нүмунәси јазылы әдәбијјат аләминә дахил олур. Шифаһи ифа илә бағлы олан чох шеј—мелодијанын аһәнки, сөјләјичи-мүғәннинин интонасијасы, өзүнәмәхсус пауза вә тәкрарлары, мимика вә жестләри итиб батыр. Анчаг бу иткиләр һеч дә әсәрин бәдии дәјәрини азалтмыр. Онун образлар системи, шифаһи һекајәт үслубунун әсас әламәти, мәишәтлә бағлы хүсусијјәти, өзүнәмәхсус халг јумору, һисс вә һәјәчанын гәдим характери горунуб сахланыр»[1]. Лакин бүтүн бу сон чәһәтләр халг дастанларынын әксәријјәтиндә мүһафизә олунса да, онлары нәшр үчүн әсас амил кими көтүрмәк гәнаәтбәхш сајыла билмәз. Арашдырмалар тәсдиг едир ки, дастан мәтнләри сечиләркән халг романынын тарихи инкишаф хүсусијјәтләри нәзәрә алынмалыдыр. Чүнки епик абидәләр һәр һансы епохада, мүәјјән бир ифачылар нәсли тәрәфиндән јаранмыр. Буна көрә дә нәшр үчүн мәтнләр мүәјјәнләшдириләркән дастандакы дахили тәзадлар, һадисәләрин мәнтиги ардычыллығы, бүтүн бунларын исә епосун өзүнәмәхсус инкишаф ганунлары илә бағлылығы, халгын, халг мүғәннисинин зөвгү, естетик дүшүнчәси, дүнјакөрүшү илә әлагәси диггәт мәркәзиндә дурмалыдыр[2]. Газах фолклоршүнасы Н. С. Смирноваја көрә исә нәшр үчүн «...шүбһәсиз сүжети кенишлији илә әһатә едән классик вариантлар сечилмәли, онун јајылма вүс'әтини мүәјјәнләшдирән жанрын бәдии мүкәммәллији, тамлығы вә тәмизлији горунмалыдыр. Вачиб сајылан икинчи чәһәт исә топлама ишинин горунмасы вә керчәклијидир. Биз мәтниндә дүзәлишләр апарылмыш, сәнәдләшдирилмәмиш, аз дәјәрли әљазмаларына да тәсадүф едирик. Лакин «бу вә ја дикәр версијанын чапы заманы, шүбһәсиз, дикәр вариантларын чыхарылмасы һесабына мәтндә «тәкмилләшдирмә» апармаг доғру дејилдир». Мәтн там дәгигли-

[1] А. А. Петросян. Важные вопросы публикации текстов эпоса народов СССР, В кн. Фольклор. Издание эпоса, М., Изд-во «Наука», 1977, с. 4—5.

[2] А. С. Мирбадалева. О некоторых принципах и публикации текстов эпических произведений в серии «Эпоса народов СССР», В, кн. Фольклор. Издание эпоса, с. 25.

ји илә верилмәли, һәр бир ихтисар исә мүтләг көстәрилмәлидир[1].

Бу бахымдан тәртибә салынмыш «Короғлу» епосунун ајры-ајры голлары, һәмчинин, «Шаһ Исмајыл Күлзар ханым», «Гурбани» ,«Ашыг Гәриб», «Әсли-Кәрәм» кими дастанлар шәхсијјәти бәлли јалныз бир ифачынын—ашығын дилиндән јазыја алынмыш нүмунәләр кими тәгдим олунмушдур ки, бу да нәшр ишиндә принсип е'тибарилә әсас чәһәт һесаб едилмәлидир.

«Китаби-Дәдә Горгуд» исә даһа чох өзүнәмәхсус нәшр принсипләри әсасында дәфәләрлә чап едилмиш сәнәт нүмунәси кими тәртибә дахил едилмишдир.

Азәрбајчан гәһрәманлыг вә мәһәббәт дастанларынын сечмә нүмунәләриндән ибарәт бу китаб охучуларымызы, кәләчәкдә исә иттифагымызын чохмилләтли халгларыны Азәрбајчан классик дастан ирси, бу хәзинәнин идеја вә мәзмун, сәнәткарлыг бахымындан ән долғун инчиләри илә таныш етмәк мәгсәдини дашыјыр.

Китаб барәдә рә'ј вә тәклифләрини сөјләјәчәк охучулара әввәлчәдән миннәтдарлығымызы билдиририк.

Исрафил Аббасов

[1] Н. С. Смирнова. О подготовке томов серии «Эпоса народов СССР», В. кн. Фольклор. Издание эпоса, с. 198—199.

КИТАБИ
ДӘДӘ
ГОРГУД

МҮГӘДДИМӘ

Рәсул әлејһүссәлам заманына јахын Бајат бојундан[1] Горгуд Ата дерләр бир әр гопду. Оғузун ол киши тамам биличисијди. Нә дерсә оларды, гајибдән дүрлү хәбәр сөјләрди. Һәгтәала онун көнлүнә илһам едәрди.

Горгуд Ата ајытды:

— Ахыр заманда ханлыг кери Гајыја дәкә[2], кимсәнә әлләриндән алмаја, ахыр заман олуб гијамәт гопунча.

Бу дедији Осман нәслидир, иштә сүрүлүб кедәјүдүр[3]. Вә дәхи нечә буна бәнзәр сөзләр сөјләди.

Горгуд Ата Оғуз говмунун мүшкүлүни һәлл едәрди. Һәр нә иш олса Горгуд Ата ја данышмајынча ишләмәзләрди. Һәр нә ки, бујурса гәбул едәрдиләр. Сөзүн тутуб тамам едәрләрди.

Дәдә Горгуд сөјләмиш:

Аллаһ-аллаһ демәјинчә ишләр өнмәз[4].
Гадир танры вермәјинчә әр бајымаз[5]
Әзәлдән јазылмаса гул башына гәза кәлмәз.
Әчәл вә'дә ирмәјинчә кимсә өлмәз
Өлән адам дирилмәз.
Чыхан чан кери кәлмәз.

Бир јикидин Гарадағ јумрусунча малы олса јығар дурур[6], тәләб ејләр, нәсибиндән артығын (ханым), јеја билмәз.

Улашыбан сулар дашса дәниз долмаз.
Тәкәббүрлүк ејләјәни танры севмәз.
Көнлүн јуча тутан әрдә дөвләт олмаз.

---

[1] Бајат гәбиләсиндән.
[2] Ахырда һакимијјәт Гајы гәбиләсинә чата.
[3] Кетмәкдәдир.
[4] Ишләр раст кәлмәз.
[5] Варланмаз.
[6] Бу сөзү дәрәр, јә'ни топлар мә'насында да охумаг олар.

Јад оғулу сахламагла оғул олмаз
Бөјүјәндә салыр кедәр, көрдүм демәз.
Күл тәпәчик олмаз, (көјү оғул олмаз).
Гара ешшәк башына үјән урсан гатыр олмаз.
Гараваша дон кеҗирсән гадын олмаз.
Јапа-јапа гарлар јағса јаза галмаз.
Јапағлы көкчә чәмән күзә галмаз,
Әски памбыг без олмаз.
Гарғы душмән дост олмаз.
Гарагоча[1] гыјмајынча јол алынмаз.
Гара полад үз гылычы[2] чалмајынча гырым дөнмәз.
Әр малына гыјмајынча ады чыхмаз.
Гыз анадан көрмәјинчә өјүд алмаз.
Оғул атадан көрмәјинчә сүфрә (јајмаз).
Оғул атаның јетиридир.
Ики көзүнүн биридир.
Дөвләтли оғул гопса, очағының көзүдүр (тиркешиндә тиридир[3].
Дөвләтсиз[4] оғул гопса очағының күридир!)
Оғул дәхи нејләсин, баба өлүб мал галмаса?
Баба малындан нә фајда, башда дөвләт олмаса?
Дөвләтсиз (ләр) шәрриндән аллаһ сахласын ханым, сизи!

Дәдә Горгуд бир дәхи сөјләмиш:

Сәрп јүрүркән газылыг ата намәрд јикит минә билмәз мининчә минмәсә јеј.

Чалыб кәсәр үз гылычы мүхәннәтләр чалынча чалмаса јеј.
Чала билән јикидә охла гылынчдан бир чомаг јеј,
Гонағы көлмәјән гара евләр јыхылса јеј.
Ат јемәјән ачы отлар (битинчә), битмәсә јеј.
Адам ичмәз ачы сулар сызынча, сызмаса јеј.
Ата адыны јүрүтмәјән хојрад оғул, ата белиндән енинчә енмәсә јеј
Ана рәһминә дүшүнчә (доғунча), доғмаса јеј.
Ата адын јүрүдәндә дөвләтли оғул јеј.
Јалан сөз бу дүнјада олунча, олмаса јеј.
Керчәкләрин үч отуз он јашыны долдурса јеј.
Он отуз он јашыныз долсун, һагг сизә јаман көстәрмәсин,
Дөвләтиниз пајәндә олсун ханым һеј!

Јенә Дәдә Горгуд бир дәхи сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш:

Кетдикдә јерин отлахларын кејик билир,
Кәнәз јерләр чәмәнләрин гулан[5] билир,

---

1 Ата гыјмајынча јол кедилмәз.
2 Ити гылынчы.
3 Ох габында охудур.
4 Дөвләт ағыл, тале мә'насында ишләнилир.
5 Чөл ешшәји.

Ајры-ајры јоллар изин дәвә билир.
Једди дәрә гохуларын түлкү билир,
Оғул кимдән олдуғун ана билир,
Дүнлә[1] карван көчдүјүн тораға ј билир,
Әр ағырын, әр јүнүсүн ат билир.
Ағыр јүкләр зәһмин гатыр билир,
Нә јердә сызлаварса чәкән билир
Гафил башын ағрысын бејин билир.
Голча гопуз көтүрүб елдән-елә, бәјдән-бәјә озан кәзәр.
Әр чөмәрдин, әр нәкәсин озан билир.
Иләјиниздә[2] чалыб ајыдан озан олсун!
Азыб кәлән гаданызы тәнры совсун, ханым hej, (бәјим hej!)

Дәдә Горгуд јенә сөјләмиш, көрәлим, ханым нә сөјләмиш:

Ағыз ачыб өјәр олсам үстүмүздә тәнры көрклү.
Тәнры досту, дин сәрвәри Мәһәммәд көрклү.
Мәһәммәдин сағ јанында намаз гылан Әбубәкр Сиддиг көрклү.
Ахыр сепарә башыдыр әммә көрклү.
Һечәсинләп дүз охунса јасин көрклү.
Гылынч чалды, дин ачды Шаһи-мәрдан Әли көрклү.
Әлинин оғуллары, неjғәмбәр нәвәләри, Кәрбәла јазысында[3]
Језидләр әлиндә шәһид олду Һәсәнлә Һүсејн, ики гардаш
белә көрклү.
Јазылыб-дүзүлүб көјдән енди тәнры елми гуран көрклү.
Ол гуранын јазды-дүздү үләмалар өјрәнинчә көјдү
Бичди, алимләр сәрвәри Осман Үффан оғлу көрклү.
Алчаг јердә јапылыбдыр тәнры еви Мәккә көрклү.
Ол Мәккәјә сағ варса әсән кәлсә сидги бүтүн һачы көрклү.
Сағыш[4] күнүндә ајна[5] көрклү
Ајна күнү охујанда хүтбә көрклү.
Гулаг уруб динләјәндә үммәт көрклү.
Минарәдә банлајанда[6] фәһиһ көрклү.
Дизин басыб отуранда һалал[7] көрклү.
Дөлүмүндән ағарса баба көрклү.
Аг сүдүн доја әмизпрсә ана көрклү.
Јанашыб јола кирәндә гара буғыр көрклү.
Севкили гардаш көрклү.
Бунар ала ев јанында тикилсә кәрдәк көрклү.
Узунча тәнәфи көрклү.
Оғул көрклү.
Гамусуна бәнзәмәди чүмлә аләмләри јарадан аллаһ—
танры көрклү.
Ол өјдүјүм јүчә танры дост олубан мәдәд ирсин.
Ханым hej!

---

1 Кечәјлә.
2 Гаршынызда.
3 Чөлүндә.
4 Мәһшәр.
5 Чүмә күнү.
6 Әзан верәндә.
7 Арвад, гадын.

(Дәдә Горгуд дилиндән) Озан аjдыр

Гарылар дөрд дүрлүдүр:
Бириси солдуран соjдур.
Бириси долдуран тоjдур.
Бириси евин даjағыдыр.
Бириси нечә сөjләрсән баjағыдыр.

Озан, евин даjағы олдур ки, jазыдан-jабандан евә бир гонаг кәлсә, әр адам евдә олмаса, ол ону jедирәр, ичирәр, ағырлар, әзизләр, көндәрәр. Ол Аjишә, Фатимә соjудур. Ханым онун бәбәкләри битсин![1].

Очағына бунчылаjын[2] өврәт кәлсин!

Кәлдин ол ким, солдуран соjдур: сабаһданча jериндән уру дурар, әлин-jүзүн jумадан доггуз базламач илән бир күвәләк jоғурд күвәзләр, доjунча тыха-баса jеjәр, әлин бөjрүнә урар аjыдар:—Бу еви хараб оласы, әрә варалыдан[3] бәри дәхи гарным доjмады, үзүм күлмәди, аjағым башмаг, үзүм jашмаг көрмәди, дejәр; Аһ нолаjды бу өләjди, биринә дәхи вараjдым; умарымдан[4] jахшы о бары олаjды—дejәр.

Онун киминин, ханым, бәбәкләри битмәсин, очағына бунчылаjын өврәт кәлмәсин.

Кәлдин ол кими долдуран тоjдур. Тәпәдинчә jериндән уру дурду. Әлин-үзүн jумадан обанын ол учундан бу учуна, бу учундан ол учуна чарпышдырды. Гу гылды, дәк динләди (сабаһданча өjләjә дәкинчә) кәзди[5], өjләдән сонра евинә кәлди. Көрдү ким оғру көпәк, jекә дана евини бир-биринә гатмыш, тоjуг комасына, сығыр дамына[6] дөнмүш.

Гоншуларын чағырыр ки; Гыз Зүлejха! Зүбejдә! Үrejдә! Чан гыз, чан паша! Аjна Мәләк! Гутлу Мәләк! Өлмәjә итмәjә кетмишдим? Jатачаг jерим jенә бу хараб оласыjды. Нолаjды мәним евимә бир ләһзә бахаjдыныз. Гоншу һаггы, танры һаггы—дejиб сөjләр.

Бунун киминин ханым, бәбәкләри битмәсин! Очағына бунун кими өврәт кәлмәсин!

Кәлдин ол ким, нечә сөjләрсән, баjағыдыр:

Евинә jазыдан-jабандан бир удлу[7] гонаг кәлсә, әр адам ев-

---

1 Балалары jетишсин.
2 Бунун кими.
3 Әрә кедәндән.
4 Умдуғумдан, истәдиjимдән.
5 Сөз көздирди, гапы пусду сәһәрдән күнортаjа гәдәр кәзди.
6 Гарамал дамына.
7 Утанчаг, абырлы.

дә олса, (әри) она десә ки, дуҧ (өврәт) әтмәк кәтир, јеҗәлим, бу да јесин. Бишмиш әтмәјин бәгасы олмаз, јемәк кәрәкдир.

Өврәт ајдыр:

— Нејләјим? Бу јыхылачаг евдә ун јох, әләк јох. Дәвә дәјирмандан кәлмәди—дејәр. Нә кәлирсә мәним сүфрәмә кәлсин дејү әлин... урар. Јөнүн анару[1] сағрысын әринә дөндәрәр.

Мин сөјләрсән бирисини гојмаз, әрин сөзүн гулағына гојмаз.

Ол Нуһ пејғәмбәрин ешшәки әслидир.

Ондан дәхи, сизи ханым, аллаһ сахласын! Очағыныза бунчылајын өврәт кәлмәсин!

[1] *Анару, анары анры* —о тәрәф.

ДИРСӘ ХАН ОҒЛУ БУҒАЧЫН БОЈУНУ БӘЈАН ЕДӘР

Ханым һеј!

Бир күн Гамран оғлу хан Бајындыр јеријндән дурмушду. Шамы күнлүјү јер үзүнә тикдирмишди. Ала сејваны көј үзүнә ашанмышды. Мин јердә ипәк халчасы дөшәнмишди.

Ханлар ханы хан Бајындыр илдә бир кәрә тој едиб Оғуз бәјләрин гонаглларды. Јенә тој едиб атдан ајғыр, дәвәдән буғра, гојундан гоч гырдырмышды. Бир јерә аг отаг, бир јерә гызыл отаг, бир јерә гара отаг гурдурмушду.

—Оғлу оланы аг отаға, гызы оланы гызыл отаға гондурун. Кимин ки, оғлу-гызы јох, гара отаға гондурун[1], гара кечә алтына дөшәјин, гара гојун јәхнисиндән өнүнә кәтирин, јејәрсә јесин, јемәзсә дурсун кетсин—демишди.

Оғлу-гызы олмајаны аллаһ таала гарғыјыбдыр. Биз дәхи гарғарыз, бәлли билсин—демишди.

Оғуз бәјләри бир-бир кәлиб јығнаг олмаға башлады. Мәкәр (султаным) Дирсә хан дејирләрди, бир бәјин оғлу-гызы јохду. Сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш:

Салгум-салгум[2] дан јелләри әсдијиндә,
Саггаллы бозча торағај сајрадыгда,
Саггалы узун тат әри банладыгда,
Бәдөј атлар иссини көрүб оградыгда
Ағлы-гаралы сечилән чағда,
Көксү көзәл гаја дағлара күн дәјәндә,
Бәј јикитләр чиласүнлар бир-биринә гојулан чағда.

[1] Дүшүрүн отурдун.
[2] Сөзүн әсли салгын-салгын, јә'ни сәрин-сәрин олмалыдыр.

Алар сабаһ Дирсә хан галхыбаны јериндән уру дуруб Гырх јигидин бојуна алыб, Бајындыр ханын сөһбәтинә кәлирди. Бајындыр ханын јигитләри Дирсә ханы гаршылады-лар. Кәтириб гара отаға гондурдулар, гара кечә алтына дөшәдиләр, гара гојун јәхнисиндән өнүнә кәтирдиләр.

— Бајындыр хандан бујуруг бөјләдир, ханым,—дедиләр.

Дирсә хан ајдыр:

— Бајындыр хан мәним нә. әксиклијим көрдү? Гылычым-данмы көрдү, сүфрәмдәнми көрдү? Мәндән алчаг кишиләри ағ отаға, гызыл отаға гондурду, мәним сучум нә олду ки, гара отаға гондурду?—деди.

Ајытдылар:

— Ханым, бу күн Бајындыр хандан бујуруг бөјләдир ким, оғлу-гызы олмајаны танры таала гарғајыбдыр, биз дәхи гар-ғарыз, демишдир—дедиләр.

Дирсә хан (һаман) јериндән уру дурду, ајдыр:

— Галхыбаны јигитләрим, јериниздән уру дурун! Бу гара ејиб мәнә ја мәндәндир, ја хатындандыр—деди.

Дирсә хан евинә кәлди, чағырыб хатунуна сөјләр, көрәлим, ханым нә сөјләр:

СӨЈЛӘМӘ

Бәри кәлкил, башым бахты, евим тахты
Евдән чыхыб јүрүјәндә сәлви бојлум!
Топуғунда ејармашанда гара сачлым!
Гурулу јаја бәнзәр чатма гашлым!
Гоша бадам сығмајан дар ағызлым!
Күз алмасына бәнзәр ал јанаглым!
Гадыным, дирәјим, дөләјим!

Көрүрмүсән нәләр олду? Галхыбаны хан Бајындыр јериндән дурмуш. Бир јерә ағ отаг, бир јерә гызыл отаг, бир јерә гара отаг дикдирмиш. Оғуллулары ағ отаға, гызлылары гызыл отаға, оғлу-гызы олмајаны гара отаға гондурун, гара кечә алтына дөшәјин, гара гојун јәхнисиндән өнүнә кәтирин, је-јәрсә јесин, јемәзсә дурсун кетсин, онун ким оғлу гызы олмаја, танры таала ону гарғајыбдыр, биз дәхи гарғарыз—демиш.

(Варчаг) кәлүбәни мәни гаршыладылар, (иләтүбәни) га-ра отаға гондурдулар. Гара кечә алтыма дөшәдиләр, гара гојун јәхнисиндән өнүмә кәтирдиләр.

— Оғлу-гызы олмајаны танры таала гарғајыбдыр, биз дә-хи гарғарыз бәлли билкил—дедиләр.

(Елә олса) сәндәнмидир? Мәндәнмидир? Танры таала би-зә бир јетман оғул вермәз. Нәдәндир?—деди, сөјләди:

СӨЈЛӘМӘ

Хан гызы, јеримдән дураjынмы?
Jаханла боғазындан тутаjынмы?
Габа өнчәм алтына салаjынмы?
Гара полад үз гылычым әлимә алаjынмы?
Өз көвдәндән башыны кәсәjинми?
Чан дадлысын сана билдирәjинми?
Алча ганын јер үзүнә төкәjинми?
Хан гызы, сәбәби нәдир, декил мана!
Гаты гәзәб едәрәм шимди сана—деди.

(Дирсә ханын хатунуна гәһәр кәлди, гара гыjма көзләри ган jаш долду) сөjләмиш, көрәлим, ханым, нә сөjләмиш:

— Һеj, Дирсә хан! Мәнә гәзәб етмә! Инчиниб ачы сөзләр сөjләмә! Jериндән уру дурғыл! Ала чадырын јер үзүнә дикдиркил! Атдан ајғыр, дәвәдән буғра, гојундан гоч өлдүркил! Ич Оғузун, Даш Оғузун бәjләрин үстүнә јығнаг еткил! Ач көрсән дојурғыл, jалынчыг көрсән донатғыл! Борчлуjу борчундан гуртаркил. Тәпә кими әт јығ, көл кими гымыз сағдыр! Улу тој ејлә! Һачәт дилә! Ола ким, бир ағзы дуалынын алгышыjла танры бизә бир јетман әjал верә—деди.

Дирсә хан диши әһлинин сөзү илә улу тој ејләди, һачәт диләди. Атдан ајғыр, дәвәдән буғра, гојундан гоч гырдырды. Ич Оғуз, Даш Оғуз бәjләрин үстүнә јығнаг етди. Ач көрсә дојурду, jалын көрсә донатды. Борчлуjу борчундан гуртарды. Тәпә кими әт јығды, көл кими гымыз сағдырды. Әл көтүрдүләр, һачәт диләдиләр. Бир ағзы дуалынын алгышы илә аллаһ таала бир әjал верди. Хатуну һамилә олду.

Бир нечә мүддәтдән сонра бир оғлан доғурду. Оғланчығыны дајәләрә верди, сахлатды.

Ат ајағы көлүк, озан дили чевик олур. Иjәкүлү улалур[1] абырғалы бөjүр. Оғлан он беш јашына кирди. Оғланың бабасы (бир күн көчдү) Бајындыр ханын ордусуна гарышды.

Мәкәр ханым! Бајындыр ханын бир буғасы варды, бир дәхи буғрасы варды. Ол буға гаты даша буjнуз урса ун кими үjүдәрди. Бир јазын, бир күзин (бу) буғајла буғрајы савашдырарларды. Бајындыр хан галын Оғуз бәjләр илә тамашаја бахарды, тәфәррүч едәрди[2].

Мәкәр, султаным, јенә јазын буғајы сарајдан чыхардылар. Үч киши сағ јанындан, үч киши сол јанындан дәмир зән-

1 Илк ушаг тез бој атыр.
2 Фәрәһләнәрди.

чир илә буғаjы тутмушларды. Кәлиб меjдан ортасында гоjу вердиләр. Мәкәр, султаным, Дирсә ханын оғланчығы, үч дәхи орду ушағы (меjданда) ашыг оjнарларды. Буғаjы гоj вердиләр, оғланчыглара «гач» дедиләр. Ол үч оғлан гачды. Дирсә ханын оғланчығы гачмады. Ағ меjданын ортасында бахды, дурду.

Буға дәхи оғланын (үстүнә) сүрдү, кәлди. Диләди ки, оғланы һәлак гыла. Оғлан jумуруғу илә буғанын алнына гыjа тутуб чалды. Буға көтүн-көтүн кетди. Буға оғлана сүрдү, кери кәлди. Оғлан jенә буғанын алнына jумруғу илә гаты урду. Оғлан бу гатла буғанын алнына jумруғуну даjады, сүрдү меjданын башына чыхарды.

Буға илә оғлан бир һәмлә чәкишдиләр. Ики далысынын үстүнә буғанын (көпүк) дурду. Нә оғлан jенәр, нә буға jенәр.

(Ахыр) оғлан фикир еләди (ajдыр): бир дама дирәк урурлар, о дама даjаг олур, (дурур, шөjлә ки, даjағы кедирсәләр дам jыхылыр). Мән бунун алнына нијә даjаг олурун, дурурун?—деди.

Оғлан буғанын алнындан jумуруғуну кедирди, jолундан савулду. Буға ajаг үстүнә дураммады, дүшдү, төпәсинин үстүнә jыхылды. Оғлан бычағына әл урду. Буғанын башыны кәсди.

Оғуз бәjләри кәлиб оғланын үстүнә jығнаг олдулар. (Төһсин дедиләр).

Дәдәм Горгуд кәлсин, бу оғлана ад гоjсун. Биләсинчә алыб бабасына варсын. Бабасындан оғлана бәjлик истәсин, тахт алыб версин—дедиләр.

Чағырдылар, Дәдәм Горгуд кәлир олду.

Оғланы алыб бабасына варды. Дәдә Горгуд оғланын бабасына сөjләмиш, көрәлим ханым, нә сөjләмиш. Ajдыр:

—һеj Дирсә хан!
Оғлуна бәjлик веркил,
Тахт веркил—әрдәмлидир.
Боjну уҙун бәдөj ат веркил (бу оғлана)
Минәд олсун—һүнәрлидир.
Ағаjылдан түмән гоjун веркил бу оғлана
Шишлик олсун—әрдәмлидир.
Гаjтабандан гызыл дәвә веркил бу оғлана
Jүклөт олсун—һүнәрлидир.
Алтун башлы бан ев веркил бу оғлана
Көлкә олсун—әрдәмлидир.
Чиjни гушлу чүббә дон веркил бу оғлана
Кеjәр олсун—һүнәрлидир.

Баjындыр ханын ағ меjданында бу оғлан чәнк етмишдир, бир буға өлдүрмүш. Сәнин оғлун ады Буғач (хан) олсун. Адыны мән вердим, jашыны аллаһ версин—деди.

Дирсә хан оғлуна бәјлик верди, тахт верди. Оғлан тахта чыхды, бабасынын гырх јиҝидин анмаз олду. Ол гырх јикит һәсәд еләдиләр. Бир-биринә сөјләдиләр:

— (Бу оғлан зүһур едәли Дирсә ханын нәзәри бизә әскик олду). Кәлин оғланы бабасына гулајалым[1]. Ола ким (бабасы бу оғланы) өлдүрә, јенә бизим иззәтимиз, һөрмәтимиз онун бабасы јаныында хош ола, артыг ола—дедиләр.

Варды бу гырх (јикит ики бөлүк олдулар) јиҝидин јиҝирмиси бир јана, јиҝирмиси дәхи бир јана олду. Әввәл јиҝирмиси варды. Дирсә хана бу хәбәри кәтирди. Ајдыр:

— Көрүрмисән, Дирсә хан, нәләр олду! Јарымасын, јарчымасын, сәнин оғлун күр гопду, әрчил гопду. Гырх јиҝидин бојуна алды. Галын Оғузун үстүнә јүрүш етди. Нә јердә (бир) көзәл гопдуса чәкиб алды. Аг саггалы гочанын ағзын сөјдү. Аг бирчәкли гарынын сачын дартды (јолду).

Ахан дуру сулардан хәбәр кечә, әргуру јатан Ала Дағдан әтәр аша, ханлар ханы Бајындыр (хана) хәбәр вара. Дирсә ханын оғлу бөјлә бид'әт (ишләр) ишләмиш дејәләр. (Дири) көздијиндән (сәнин бәјләр ичиндә) өлдүјүн јеј ола. Бајындыр хан сәни чағыра, сәнә гаты гәзәб еләјә. Бөјлә оғул сәнин нәјинә кәрәк? Бөјлә оғул олмагдан өлмамаг јеҝдир. Өлдүрсәнә!—дедиләр.

(Бөјлә декәч) Дирсә хан (ајдыр):

— Варын кәтирин (ол оғланы) өлдүрәјим—деди.

Ол намәрдләр ајдыр:

— Биз сәнин оғлуну нечә кәтирәлим? Сәнин оғлун бизим сөзүмүз алмаз, бизим сөзүмүзлә бунда кәлмәз—дедиләр).

Бөјлә декәч, ханым, ол намәрдләрин јиҝирмиси дәхи чыха кәлди вә бир гу онлар дәхи кәтирдиләр, ајытдылар:

— Галхыбаны, Дирсә хан, сәнин оғлун јериндән уру дурду. Көксү көзәл габа даға ава чыхды. Сән варикән ав авлады, гуш гушлады. Анасынын јанына алыб кәлди, ал шәрабын итисиндән алды, ичди. Анасыјла сөһбәт еләди. Атасына гәсд еләди, (әл узатды). Сәнин оғлун күр гопду, әрчил гопду. Әргуру јатан Ала Дағдан хәбәр кечә, ханлар ханы Бајындыр (хана) хәбәр вара. Дирсә ханын оғлу бөјлә бид'әт (јарамазлыг) еләмиш дејәләр. Сәни чағыралар. Бајындыр ханын гатында сәнә (гаты) гәзәб ола. Бөјлә оғул (сәнин) нәјинә кәрәк? Өлдүрсәнә—дедиләр.

Дирсә хан ајдыр:

— Варын, кәтирин, өлдүрәјим. Бөјлә оғул мәнә кәрәкмәз—деди.

---

1 Шејтанлајаг.

Дирсә ханын нөкәрләри ајдыр:

— Биз сәнин оғлуну нечә кәтирәлим? Сәнин оғлун бизим сөзүмүзү алмаз, бизим сөзүмүзлә кәлмәз.

Галхыбаны јериндән уру дуркил, јиқитләрин охшағыл, бојуна алғыл, оғлана уғрағыл. Јанына алыб ава чығғыл. Гуш учуруб, ав авлајыб, оғлуну (гафилличә) охлајыб өлдүрә көркил! Әкәр бөјлә өлдүрмәзсән, бир дүрлү дәхи өлдүрәмәзсән, бәлли билкил!—дедиләр.

СӨЈЛӘМӘ

Салгум-салгум дан јелләри әсдикиндә,
Саггаллы, бозач тораға сајрадыгда,
Бәдөј атлар иссини көрүб оғрадыгда,
Саггалы узун тат әри банладыгда,
Ағлы-гаралы сечилән чағда,
Галын Оғузун кәдини-гызы бәзәнән чағда,
Көксү көзәл таба дағлара күн дәјәндә,
Бәј јиқитләр, чиласынлар бир-бириня гојулан чағда.

Алар сабаһ Дирсә хан јериндән уру дурду. Оғланчығыны алыб гырх јиқидин бојуна салды, ава чыхды.

Ав авладылар гуш гушладылар. Ол гырх намәрдин бир гачы оғланын јанына кәлди, ајдыр:

— Бабан деди ки, кејикләри говсун көтирсин мәним өнүмдә дәпләсин. Оғлумун ат сәјирдиш (ын), гылынч чалыш (ын), ох атышын көрәјим, севинәјим, күвәнәјим, гываңајым, деди—дедиләр.

Оғландыр, нә билсин? Кејики говарды, кәтирәрди бабасынын өнүндә синирләрди. Бабам ат сәјридишимә бахсын, гывансын, ох атышыма бахсын күвәнсин, гылынч чалышыма бахсын севинсин—дериди.

Ол гырх намәрдләр ајдырлар:

— Дирсә хан! Көрүрмүсән оғланы? Јазыдан-јабандан кејики говар, сәнин өнүнә кәтирәр, кејики атаркән охла сәни урар, өлдүрәр. Оғлун сәнин өлдүрмәдән сән оғлуну өлдүри көркилә!—дедиләр.

Оғлан кејики говаркән бабасынын өнүндән кәлиб кедәрди. Дирсә хан Горгуд (гурт) синирли гаты јајын әдинә алды. Үзәнкијә галхыб гаты чәкди, уз атды, оғланы ики далысынын арасында уруб чахды, јыхды. Ох тохунду, алча ганы шорлады, гојну долду, бәдөј атынын бојнун гучаглады, јерә дүшдү.

Дирсә хан истәди ким, оғлунун лешинин үстүнә көрәлиб

дүшә, ол гырх намәрд гојмады. Атының чиловуң дөндәрди, ордусуна кәлир олду.

Дирсә ханын хатуну оғланчығымын илк авыдыр дејү атдан ајғыр, дәвәдән буғра, гојундан гоч гырдырды.

— Ганлы Оғуз бәјләрин тојлыјајым—деди. Јумурланыб јериндән уру дурду. Гырх инчә гызы бојуна алды. Дирсә хана гаршы варды. Гапаг галдырды. Дирсә ханын үзүнә бахды. Сағына-солуна көз кәздирди, оғланчығыны көрмәди. Гара бағры сарсылды. Дүм јүрәји ојнады. Гара гызма көзләри ганјаш долду. Чағырыб Дирсә хана сөјләр, көрәк ханым, нә сөјләр:

Бәри кәлкил!
Башым бахты!
Евим тахты!
Хан бабамын көјкүси!
Гадын анамын севкиси!
Атам, анам вердији,
Көз ачыбан көрдүјүм,
Көнүл вериб севдијим,
(Л) Дирсә хан!
Галхыбаны (оғулла) јериндән (уру) дурдун,
Јелиси гара газлыг атын бүтүн миндин,
Көксү көзәл габа даға ава чыхдын.
Ики вардын бир кәлирсән, јаврум ганы?
Гаранғу дүндә булдуғум оғул ганы?
Чыхсын мәним көзләрим, Дирсә хан, јаман сәјрир
Кәсилсин оғлан әмән суд дамарым јаман сызлар.
Сары илан сохмадан ағча тәним галхуб шишәр,
Јалнызча оғул көрүнмәз, бағрым јанар,
Гуру-гуру чајлара сучу салдым,
Гара донлу дәрвишләрә нәзирләр вердим.
Ач көрсәм дојурдум, јалынчыг көрсәм дөнатдым
Тәпә кими ат јығдым, көл кими гымыз сағырдым
Диләк илә бир оғул күчлә булдум,
Јалныз оғул хәбәрин, (а) Дирсә хан, декил мана!
Гаршы јатан Ала Дағдан бир оғул учурдунса, декил мана!
Гамән ахан јүјрәк судан бир оғул ахытдынса, декил мана!
Арсланилә гаплана бир оғул једирдинсә декил мана!
Гара донлу, азғын динли кафирләрә бир оғул алдырдынса декил мана

Хан бабамын гатына мән варајын,
Ағыр ләшкәр, бол хәзинә алајын.
Азғын динли кафирләрә (мән) варајым.
Јараланыб газлыг атымдан енмәјинчә,
Јенимлә алча ганым силмәјинчә,
Гол-буд олуб јер үстүнә дүшмәјинчә.
Јалныз оғул јолларындан дөнмәјәјим.
Јалныз оғул хәбәрин, (а) Дирсә хан, декил мана!
Гара башым гурбан олсун бу күн сана!—деди.

Зарлыг еләди, ағлады.
Бөјлә декәч Дирсә хан хатунуна чаваб вермәди...
Ол гырх намәрд гаршу кәлди, ајдыр:
— Оғлун сағдыр, әсәндир. Авдадыр. Бу күн—јарын ганда исә кәлүр. Горхма, гајырма, Бәј сәрхошдур (анун чүн) чаваб вермәз—дедиләр.

Дирсә ханын хатуну гајытды, керү дөндү. Гатланмады. Гырх инчә гызы бојуна алды. Бәдөј ата миниб, оғланчығыны истәјү кетди. Гышда-јазда гары, бузу әримәјән Газлыг дағына кәлиб чыхды. Алчагдан уча јерләрә чапыб чыхды (лар). Бахса көрсә бир дәрәнин ичинә гарға гузғун енәр-чыхар. Гонар-галхар. Бәдөј атын өнчәләди, ол тәрәфә јүрүдү.

Мәкәр, султаным, оғлан о арада јыхылмышды. Гарға-гузғун ган көрүб оғланын үстүнә гонмаг истәрди. Оғланын ики көпәкчији варды. Гарғајы, гузғуну говарды, гондурмаз (лар) ды. Оғлан онда, јыхылдыгда боз атлы (јашыл донлу) Хызр (Илјас) оғлана назыр олду. Үч гатла јарасын әли илә сығады.

— Бу јарадан горхма, оғлан, (сәнә) өлүм јохдур—деди. Дағ чичәји анан судү илә сәнин јарана мәлһәмдир—деди, гајыб олду.

(Иттифагән) оғланын анасы оғланын үстүнә чапыб чыха кәлди. Бахса көрсә оғланчығы алча гана булашмыш јатыр. Чағырыбан оғланчығына сөјләр, көрәлим, ханым нә сөјләр:

Гара гыјма көзләрин ујху алмыш, ачғыл ахы!...
Он икичә сүкүчијин өрән олмуш, јығышыр ахы...
Танры верән дадлы чаныи сеjрандајмыш инди ахы.
Өз көвдәндә чапын варса, оғул, вер, хәбәр мана!
Гара башым гурбан олсун оғул сана!—деди.

(Хатун јенә сөјләмиш):

Газлыг дағы, ахар сәнин суларын
Ахар икән ахмаз олсун!
Битәр сәнин отларын Газлыг дағы.
Битәркән битмәз олсун!
Гачар сәнин кејикләрин, Газлыг дағы,
Гачаркән гачмаз олсун, даша дөнсүн!
Нә биләјин, оғул?
Асланданмы олду, јохса гапланданмы олду?
Нә биләјин, оғул!
Бу гәза сәнә нә јердән кәлди?
Ол көвдәндә чанын варса, оғул, хәбәр мана!
Гара башым гурбан олсун (оғул) сана!—деди

Бөјлә декәч оғланын гулағына сәс тохунду. Баш (ын) галдырды, јалабудаг көзүн ачды, анасынын үзүнә бахды. Сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш. Ајдыр:

Бәри кәлкил!
Ағ сүдүн әмдијим, гадыным ана!
Ағ бирчәкли иззәтли чаным ана!
Ахарлыда, (суларына) гарғамағыл,
Газлыг дағынын сујунун күнаһы јохдур.
Битәрлидә отларына гарғамағыл,
Газлыг дағынын сучу јохдур.
Гачар кејикләринә гарғамағыл.
Газлыг дағынын күнаһы јохдур,
Асланына, гапланына гарғамағыл.
Газлыг дағынын сучу јохдур.
Гарғарсан бабама гарға.
Бу суч, бу күнаһ бабамдандыр—деди.

Оғлан јенә ајдыр:

— Ана, ағламакил, мәнә бу јарадан өлүм јохдур, горхмакил! Боз атлы Хызр (Илјас) мәнә кәлди. Үч кәрә јарамы сығады. Бу јарадан сәнә өлүм јохдур—(деди). Дағ чичәји, анан сүдү сәнә мәлһәмдир—деди.

Бөјлә декәч гырх инчә гыз јајылды, дағ чичәји дөшүрдүләр. Оғланын анасы әмчәјин бир сыхды, сүдү кәлмәди, ики сыхды, сүдү кәлмәди, үчүнчүдә кәндујә зәрб еләди ганы долду. Сыхды, сүдлә ган гарышыг кәлди.

Дағ чичәји илә сүдү (гарышдырыб) оғланын јарасына урдулар, (бағладылар). Оғланы ата миндирдиләр. Алыбаны ордусуна кәтирдиләр. Оғлан һәкимләрә исмарлајыб Дирсә хандан сахладылар.

Ат ајағы көлүк, озан дили чевик олур, ханым! Оғланын гырх күндә јарасы өнәлди, сапасағ олду. Оғлан ата минәр, ылынч гуршаныр олду. Ав авлар, гуш гушлар олду. Дирсә ханын хәбәри јох, оғланчығын өлдү билир.

Ол гырх намәрдләр буну дујдулар, нә еләјәлим?—дејә данышдылар.

Дирсә хан әкәр оғланчығын көрәрсә отурмаз, бизи һәп гырар- дедиләр. Кәлин дирсәханы туталым, ағ әлләрин ардына бағлајалым, гыл сичим (ағ) бојнуна тахалым, алыбаны кафир елләринә јөн алалым—дејиб, Дирсә ханы тутдулар, ағ әлләрини ардына бағладылар, гыл сичим бојнуна тахдылар, ағ әтиндән ган чыхынча дөјдүләр. Дирсә хан јајан, бунлар атлы јүридиләр. Алыбаны галын кафир елләринә јөнәлдиләр. Дирсә хан дутсаг олду, кедәр. Дирсә ханын дутсаг олдуғундан Оғуз бәјләринин хәбәри јох.

Мәкәр, султаным, Дирсә ханын хатуну буну дуjмуш, орланчығына гаршу варыб сөjләмиш, көрәлим, ханым, нә сөjләмиш.

Аjдыр:

— Көрүрмүсән, аj оғул, нәләр олду?! Сәрп гаjалар оjнамадан jер обрилди. Елдә jағы jох икән сәнин бабанын үстүнә jағы кәлди. Ол гырх намәрд бабанын jолдашлары, бабаны тутдулар. Ағ әлләрини ардына бағладылар. Ағ сичим ағ бојнуна тахдылар. (Онлар) атлы, бабаны jаjаг jөрүтдүләр. Алыбаны галын кафир елләринә jөнәлдиләр. Ханым оғул! Галхыбаны jериндән уру дурғыл! Гырх jикидин бојуна алғыл! Бабаны ол гырх намәрддән гуртарғыл, jүрү оғул! Бабан сәнә гыjдыса, сән бабана гыjмағыл!—деди.

Оғлан анасынын сөзүн сымады (гәбул гылды). (Галхыбаны) Буғач бәj jериндән уру дурду. Гара полад үз гылынчын белинә гуршанды. Ағ тозлуча гаты jајыны әлинә алды. Алтун чидасын голуна алды. Бәдөj атыны тутдурду, бүтүн микди. Гырх jикидин бојуна алды, бабасынын ардынча jортуб кетди.

(Ол намәрдләрин ардындан jетди. Онлар көрүнүр jерә варчаг гырх jикидин пусуjа гоjду).

Ол (гырх) намәрдләр дәхи бир jердә гонмушларды. Ал шәрабын итисиндән ичәрләрди. Буғач хан чапыб jетди.

Ол гырх намәрд дәхи буну көрдүләр (билмәдиләр) аjытдылар.

— Кәлин варалым, шол jикиди тутуб кәтирәлим, икисини бир jердә кафирә jетирәлим—дедиләр.

Дирсә хан (буну ешитди) аjдыр:

— Гырх jолдашым, аман! Танрынын бирлиjинә jохдур күман. Мәним әлими шешин, голча гопузум әлимә верин, ол jикиди (мән) дөндәрәjим. Кәрәк мәни (сонра) өлдүрүн, кәрәк диркүрүн, гоjу верин!—деди.

(Дирсә ханын) әлини шешдиләр, голча гопузун әлинә вердиләр. Дирсә хан оғланчығы идүкин билмәди, гаршу кәлди, сөjләр, көрәлим, ханым, нә сөjләр.

Дирсә хан, аjдыр:

Бојну узун бәдөj атлар кедәрсә мәним кедәр,
Сәнин дә ичиндә минәдин варса (көзәл), jикит, декил мана,
Савашмадан, урушмадан алы вәрәjин, дөнкил кери!
Ағаjылдан түмән гоjун кедәрсә мәним кедәр,
Сәнин дә ичиндә нишанлын варса, jикит, декил мана,
Савашмадан, урушмадан алы вәрәjин дөнкил кери!

Гајтабандан гызыл дәвә кедәрсә мәним кедәр,
Сәнин дә ичиндә јүкләтин варса, декил мана,
Савашмадан, урушмадан алы верәјин, дөнкил кери!
Алтун башлы бан евләр кедәрсә мәним кедәр.
Сәнин дә ичиндә одан варса, јиҝит декил мана
Савашмадан, урушмадан алы верәјин, дөнкил кери!
Аҕ үзлү, ала көзлү кәлинләр кедәрсә мәним кедәр,
Сәнин дә ичиндә нишанлын варса, јиҝит, декил мана
Савашмадан, урушмадан алы верәјин, дөнкил кери!
Аҕ саггаллы гочалар кедәрсә мәним кедәр,
Сәнин дә ичиндә аҕ саггаллы бабан варса, јиҝит, декил мана.
Савашмадан, урушмадан алы верәјин, дөнкил кери!
Мәним үчүн кәлдинсә, (көзәл јиҝит) оғланчығым өлдүрмүшәм,
Јиҝит, сәнә јазығы јох, дөнкил кери!—деди.

Оғлан бурада бабасына сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш:

Бојну узун бәдөј атлар кедәрсә сәнин кедәр.
Мәним дә ичиндә бинәдим вар,
Гомаҕым јох гырх намәрдә.
Гајтабанда гызыл дәвә (кедәрсә) сәнин кедәр
Мәним дә ичиндә јүкләтим вар,
Гојмаҕым јох гырх намәрдә.
Аҕајылда түмән гојун (кедәрсә) сәнин кедәр,
Мәним дә ичиндә шишлијим вар,
Гојмаҕым јох гырх намәрдә.
Аҕ үзлү, ала көзлү кәлин сәнин кедәрсә,
Мәним дә ичиндә нишанлым вар,
Гојмаҕым јох гырх намәрдә
Алтун башлы бан евләр сәнин кедәрсә,
Мәним дә ичиндә одам вар (дыр),
Гомаҕым јох гырх намәрдә.
Аҕ саггаллы гочалар (кедәрсә) сәнин кедәр,
Мәним дәхи ичиндә бир аҕлы чашмыш
Билији јетмиш (бир гоча бабам вардыр).
Гомаҕым јох гырх намәрдә—деди

(Дәхи) гырх јиҝидинә дөлбәнд саллады, әл еләди. Гырх јиҝит бәдөј ат (лары) ојнатды, оғланын үзәринә јығнаг олду.

Оғлан гырх јиҝидин бојуна алды, ат тәпди, чәнк вә саваш етди. Киминин бојнун урду, кимини дустаг еләди, бабасыны гуртарды, гајытды, кери дөндү.

Дирсә хан бурада оғланчығы саҕ идүјин јенә билди.

(Бабајла оғул бир-биринән гучушуб аҕлашдылар, әһвалларын бир-биринә сөјләшдиләр, ондан обаларына гајытдылар. Хан гызы гаршы кәлиб Дирсә хан илә оғлуну бир арада көрдү, һагг тааләја шүкүр гылды, гурбанлар еләди. Аҕлар дојурду, сәдәгәләр верди. Оғлуну бағрына басыб көзләрин өпдү). Ханлар ханы (хан Бајынчыр) оғлана бәјлик верди, тахт

верди, Дәдә (м) Горгуд бој бөјлады, сөј сөјләди, бу оғузнамәји дүздү, гошду, бөјлә деди:

— Онлар дәхи бу дүнјаја кәлди кечди. Карван кими гонду, көчдү. Әчәл алды, јер кизләди, фани дүнја јенә галды. Кәлимли, кедимли дүнја! Сон учу өлүмлү дүнја!

Гара өлүм кәлдикдә кечид версин! Сағлығын сағынчын дөвләтин һагг артырсын! Ол өјүдүјүм уча танры дост олубан мәдәд ирсүн! Јем верәјин, ханым!

Јерли гара дағларын јыхылмасын! Көлкәличә габа ағачын кәсилмәсин! Гамән ахан көрклү сујун гурумасын! Ганатларын учлары гырылмасын! Чапаркән ағ-боз атын бүдрәмәсин! Чалышанда гара полад үз гылычын күтәлмәсин! Дүртүшәркән алә көндәрин уфанмасын! Ағ бирчәкли анан јери бећишт олсун! Ағ саггаллы бабан јери учмаг олсун! Һагг јандыран чырағын јана дурсун! Гадир танры сәни намәрдә мөһтаҹ етмәсин (ол өјүдүјүм уча танры дост олуб мәдәд ирсин. ханым сәнә, чаным сәнә!)

САЛУР ГАЗАНЫН ЕВИ ЈАҒМАЛАНДЫҒЫ БОЈУ БӘЈАН ЕДӘР

Бир күн Улаш оғлу, Тулу гушун јаврусу, бизә мискин умуду, үммәт сојунун арсланы, Гарачуғун гапланы, гонур атын әјасы, хан Урузун ағасы, Бајындыр ханын көјкүсү, галын Оғузун дөвләти, галмыш јикит архасы, Салур Газан јериндән дурмушду. Дохсан башлы бан евләрин гара јерин үзәриндә тикдирмишди. Дохсан јердә ала халы, ипәк дөшәмишди, сәксән јердә бадјәләр гурулмушду. Алтун ајаг сүраһылар дүзүлмүшдү. Доггуз гаракөзлү, хуб үзлү, сачы ардына өрүлү, көксү гызыл дүјмәли, әлләрин биләјиндән хыналы, бармаглары никарлы мәһбуб кафир гызлары галын Оғуз бәјләринә сығраб сүрүб[1] ичәрләрди. Ичиб-ичиб Улаш оғлу Салур Газанын алнына шәрабын итиси чыхды. Габа дизи үзәринә чөкдү, ајытды:

— Үнүм үнлән бәјләр, сөзүм динлән бәјләр! Јата-јата јанымыз ағрыды. Дура-дура белимиз гуруду. Јүрүјәлим а бәјләр! Ав авлајалым, гуш гушлајалым, сығын, кејик јығалым, гајыдалым, отағымыза дүшәлим, јеjәлим, ичәлим, хош кечәлим!

Гыјан Сәлчүк оғлу Дәли Дондар ајдыр:

— Бәли, хан Газан, мәсләһәтдир!

Гаракүнә оғлу Гарабудаг ајдыр:

— Ағам Газан, мәсләһәтдир!

Онлар, елә декәч, ат ағызлы Аруз Гоча ики дизинин үстүнә чөкдү, ајдыр:

— Ағам Газан мәсләһәтдир—(деди). Амма сасы динли Күрчүстан ағзында[2] отурурсан, ордун үстүнә кими горсан?

---

[1] Пијалә көздириб.

[2] Сәрһәддиндә.

Газан ајытды:

— Үч јүз јикитлән оғлум Уруз мәним евим үстүнә дурсун!—деди.

(Һаман) гонур атыны чәкдирди бүтүн минди. Тәпәл гашга ајгырына Дондар минди. Көј бәдөјсүн дартдырды, Газан бәјин гарындашы Гаракүнә минди. Ағ бәдөјсүн чәкдирди, Бајындыр ханын јағысын басан Ширшәмсәддин минди. Парасарын Бајбурд һасарындан пырлајыб учан Бејрәк боз ајғырына минди. Гонур атлы Газана кениш дејән бәј Јејнәк Дуру ајғырына минди. Саја варсам түкәнсә олмаз, галын Оғуз бәјләри минди. Ала Даға ала ләшкәр ава чыхды.

(Бу јана) кафирин часусу часуслады. Варды кафирләр урғуну Шөклү Мәлијә хәвәр верди. Једди мин гафтанынын арды јыртычлы, јарымындан гара сачлы, сасы динли, дин дүшмәни, алача атлы, гарача кафир минди, јылғады, дүн бучағында[1] Газан бәјин ордусуна кәлди. Алтун бан евләрин (и) кафирләр чапдылар, газа бәнзәр гызы-кәлини чығырышдырдылар. Товла-товла шаһбаз атларыны миндиләр. Гатар-гатар гызыл дәвәләрини јетдиләр[2]. Ағыр хәзинәсини, бол ахчасыны јағмаладылар. Гырх инчә белли гызла Боју узун Бурла хатун әсир кетди. Газан бәјин гарычыг олмуш анасы гара дәвә бојнунда асылы кетди.

Хан Газанын оғлу Уруз бәј үч јүз јикитлә әли бағлы, голу бағлы кетди. Елин Гоча оғлу Сары Гулмаш Газан бәјин еви үзәринә шәһид олду.

Газанын бу ишләрдән хәбәри јох.

Тәкүр ајдыр:

— Бәјләр, Газанын товла-товла шапәаз атларыны минмишиз, алтун-ахчасыны јағмаламышыз, гырх јикитлә оғлу Урузу дутсаг етмишиз, гатар-гатар дәвәләрини једмишиз, гырх инчә белли гызла Газанын һалалыны тутмушуз. Бу һејфләри биз Газана етмишиз—деди.

Кафирин бири ајдыр:

— Газан бәјдә бир һејфимиз галды.

Шөклү Мәлик ајдыр:

— Мәрә азнавур, нә һејфимиз галды?

Кафир ајдыр:

— Газанын Гапылар Дәрвәндә он мин гојуну вардыр. Шол гојунлары дәхи көтүрсәк Газана улу һејф едәрдик—деди.

Шөклү Мәлик ајдыр:

---

[1] Ахшам үстү.

[2] Једәкләдиләр.

— Алты јүз кафир варсын (—деди, ол) гојуну кәтирсин— деди.

Алты јүз кафир атланды, гојунун үзәринә илғар варды. Кечә јатыркән Гарачыг Чобан гара гајғулу вагиә көрдү. Вагиәсиндән сәрмәрди уру дурду. Габанкүчү, Дәмиркүчү— бу ики гардашы јанына алды. Ағылын гапысыны бәркитди. Үч јердә тәпә кими даш јығды, ала голлу сапанын әлинә алды.

Нагагандан Гарачыг Чобанын үзәринә алты јүз кафир гојулду.

Кафир ајдыр:

Гарангу ахшам оланда гајғылы Чобан!
Гарыла јағмур јағанда чахмаглы Чобан!
Сүдү, пенири бол, гајмаглы Чобан!

— Мәрә Чобан, Газан бәјин дүнлүји алтун бан евләрини биз јыхмышыз, (товла-товла шаһбаз атларыны биз минмишиз. Гатар-гатар гызыл дәвәсини биз једмишиз). Гарычыг анасыны биз кәтирмишиз. Ағыр хәзинә, бол ахчасыны биз јағмаламышыз. Газа бәнзәр гызы-кәлини биз јесир етмишиз: Гырх јигитлән Газанын оғлуну биз кәтирмишиз. Гырх инчә белли гыз илә Газанын һалалыны биз кәтирмишиз.

Мәрә Чобан! Ирағындан, јахынындан бәри кәлкил! Баш ендириб бағыр баскил! Бизә салам веркил! Өлдүрмәјәлим, Шөклү Мәлијә сәни иләтәлим[1], сәнә бәјлик алы верәлим— (дедиләр).

Чобан ајдыр:

(Һәрзә-мәрзә) сөјләмә, мәрә итим кафир!
Итимлә бир јалагда јујундум[2] ичән азғын кафир!
Алтындакы алача атын нә өјәрсән?
Ала башлы кечимчә кәлмәз мана.
Башындакы туғулғаны[3] нә өјәрсән, мәрә кафир?!
Башымдакы (кечә) бөркүмчә кәлмәз мана.
Алтмыш тутам көндәринн нә өјәрсән, мәрә кафир?!
Гызылчыг[4] дәјәнәјимчә кәлмәз мана.
Гылычыны нә өјәрсән, мәрә кафир?!
Әјри башлы човканымча кәлмәз мана.
(Белиндәки дохсан охун нә өјәрсән, мәрә кафир?!)
Ала голлу сапанымча кәлмәз мана?
Ирағындан, јахынындан бәри кәлкил!
Јигитләрин зәрбини көркил, ондан өткил!—деди.

---

[1] Апараг.
[2] Јал, ит јалы.
[3] Дәбилгәни.
[4] Зоғал.

Битәклиф кафирләр (буну ешитдиләр) ат тәпдиләр, ох сәпдиләр. Әрәнләр әврәни Гарачыг Чобан сапанынын ајасына даш гојду, атды. Бирин атанда икисин, үчүн јыхды, икисини атанда үчүн, дөрдүн јыхды. Кафирләрин көзүнә горху дүшдү. Гарачыг Чобан кафирин үч јүзүнү сапан дашы илә јерә бурахды. Ики гардашы оха дүшдү, шәһид олду.

Чобанын дашы түкәнди, гојун демәз, кечи демәз, сапанын ајасына гор, атар (кафирләрин дөрдүн, бешин бир јердә) јыхар (олду). Кафирин көзү горхду. Дүнја аләм кафирин башына гарангу олду, ајытдылар:

— Јарымасын, јарчымасын, бу Чобан бизи (чүмләмизи) гырар оламы?—дедиләр.

Дәхи дурмујуб гачдылар.

Чобан шәһид олан гардашларыны һаггына гојду. Кафирләр лешиндән бир бөјүк тәпә јығды. Чахмаг чахыб од јахды, кәпәнәјиндән[1] гурумсу едиб јарасына басды. Јолун гыјысын алыб отурду, ағлады, сыглады. Ајдыр:

— Салур Газан, Бәј Газан! Өлүмүсән, диримисән, бу ишләрдән хәбәрин јохмудур?—деди.

Мәкәр ханым ол кечә галын Оғузун дөвләти, Бајындыр ханын көјкүсү, Улаш оғлу Салур Газан гара гајғулу вагиә көрдү. Сәрмәрди, уру дурду. Ајдыр:

— Билирсәнми, гарындашым Гаракүнә, душумда нә көрүндү? Гара гајғулу вагиә көрдүм. Јумуруғумда талбынан шаһин мәним гушуму алыр көрдүм. Көјдән илдырым ағбан евим үзәринә шагыр көрдүм. Дүм гара пусарыг ордумун үзәринә төкүлү, көрдүм. Гудуз гурдлар евими дәләр көрдүм. Гара дәвә әнсәм (дән) гарвар көрдүм. Гарғы кими гара сачым узаныр көрдүм, узаныбан көзүмү өртәр көрдүм. Биләјимдән он бармағымы ганда көрдүм. Нечә ким бу душу көрдүм (ајрыг ујмадым деди). Шундан бәри ағлым, усум[2] дәрә билмән.

Ханым гардаш! Мәним бу душуму јорғыл мана—деди. (Гардашына) Гаракүнә ајдыр:

— (Гардаш!) гара булуд дедијин сәнин дөвләтиндир. Гар илә јағмур дедијин (сәнин) ләшкәриндир. Сач гајғыдыр. Ган гададыр. Галанысын јора билмәм, аллаһ (хејрә) јорсун—деди.

Бөјлә деүәч Газан ајдыр:

— Мәним авымы позма (гардаш!), ләшкәримн дағытма (гардаш!), мән бүкүн гонур ата гагарам, үчүнүлүк јолу бир

[1] Јапынчысындан.
[2] Ағлым.

күндә аларам, өјлә олмадан (мән) јурдумун үстүнә варарам. Әкәр сағдыр, әсәндир, ахшам олмадан јенә мән сана кәләрәм. Ордум сағ әсән дејилсә, башыныза чарә един, мән дәхи кетдим—деди.

(Гонур атын минди, маһмыз едиб, јола кирди). Кәли-кәли јурдунун үзәринә кәлди. Көрдү ки(м) учарда гузғун (галмыш), тазы долашмыш јуртда галмышдыр. Газан бәј бурада јурдилән хәбәрләшмиш, көзәлим, ханын, нә хәбәрләшмиш. Газан ајдыр:

Гум гумламајым гума јурдум!
Гуланла, сығын, кејикә гоншу јурдум!
(Алача атлы кафирдән сапа јурдум!)
Сәни јағы нә јердән дарымыш, көзәл јурдум?!
Аг бан евим тикиләндә јурду (м) галмыш,
Гарычыг анам олурунда јери галмыш,
Оғлум Уруз ох атанда пута галмыш,
Оғуз бәјләри ат чапанда мејдан галмыш.
Гара мутбах тикиләндә очаг галмыш.

Бу һаллары көрдүкдә Газанын гарагыјма көзләри ган јаш долду, ган дамарлары гајнады, гара бағры сарсылды (үрәји ојнады). Гонур атыны өнчәләди, кафир кечдији јола дүшдү, кетди.

Газанын өнүнә бир су кәлди. Газан ајдыр:

— Су һагг дидарын көрмүшдүр. Мән (бу) суила хәбәрләшим—деди, көрәлим, ханым, нечә хәбәрләшди. Газан ајдыр:

Чығнам-чығнам гајалардан чыхан су!
Бөјүк-бөјүк ағач кәмиләр ојнадан су!
Һәсән илә Һүсејнин һәсрәти су!
Баг вә бостанын зијнәти су!
Ајишәјлә Фатимәнин никаһы су!
Шаһбаз атлар ичдији су!
Гызыл дәвәләр кәлиб кечдији су!
Аг гојунлар кәлиб чөврәсиндә јатдығы су!
Ордумун хәбәрин билирмисин дејил мана!
Гара башым гурбан олсун, сујум, сана!—деди.

Су гачан хәбәр версә кәрәк! Судан кечди, бу кәз бир гурда туш олду. «Гурд үзи мүбарәкдир, гурдлан бир хәбәрләшәјим»—деди, көрәлим, ханым, нә хәбәрләшди. Газан ајдыр:

Гарангу ахшам оланда күнү доған!
Гар илә јағмур јағанда әр кими дуран!
Гарагоч атлары кишнәшдирән!
Гызыл дәвә көрдүјүндә бозлашдыран!
Ағча гојун көрдүјүндә гујруг чырпыб гамчылајан!

Архасыны уруб бәрк ағылын ардын сөкән!
Гармајыб өкәч симизин! алыб тутан!
Ганлы гујруг үзүб чап-чап удан!
Авазы габа көпәкләрә говға салан!
Чахмаглычана чобанлары дүнлә јүјүрдән!
Ордумун хәбәрини билирмисән, дејил мана!
Гара башым гурбан олсун гурдум, сана!—деди.

Гурд гачан хәбәр версә көрәк? Гурддан дәхи кечди. Гарача чобанын гара көпәји Газана гаршы кәлди. Газан гара көпәклә хәбәрләшди, көрәлим, ханым, нә хәбәрләшди. Аjдыр:

Гарангу ахшам оланда ваф-ваф үрән!
Ачы ајран төкүләндә чап-чап ичән!
Кәлән хырсызлары горхудан!
Горхудубан шәматәси илә үркүдән!
Ордумун хәбәрини билирмисән, дејил мана!
Гара башым сағлығында ејиликләр едәм, көпәк сана!—деди.

Көпәк гачан хәбәр версә көрәк? Көпәк Газанын атынын ајағына чап-чап дүшәр, сәк-сәк сәкиләр, Газан бир тумар илә көпәји урду. Көпәк чәкилди, кәлдији јола кетди. Газан көпәји говлајыб Гарача Чобанын үзәринә кәлди. Чобаны көрдүјүндә хәбәрләшди, көрәлим, ханым, нә хәбәрләшди. Газан аjдыр:

Гарангу ахшам оланда гајғылы Чобан!
Гарла јағмур јағанда чахмаглы Чобан!
Үнүм үнлә, сөзүм динлә!
Ағбан евим шүндан кечмиш көрдүнмү, дејил мана!
Гара башым гурбан олсун Чобан сана!—деди.

Чобан ајдыр:

—Өлмүшмүјдүн, итмишмиjдин, а Газан!
Ганда көзәрдин нәрәдәjдин, а Газан!
Дүн јох, өтәки күн евин бундан кечди.
Гарычыг анан гара дәвә бојнунда асылы кечди.
Гырх инчә белли гызла һалалын
Боју узун Бурла хатун ағлајыбан бундан кечди.
Гырх јикитлән оғлун Уруз
Башы ачыг, јалын ајаг, кафирләрин јанынча дутсаг кетди.
Товла-товла шаһбаз атларын кафир минмиш,
Гатар-гатар гызыл дәвәләрин кафир једмиш
Алтун-ахча, бол хәзинәни кафир алмыш.

Чобан бөјлә дејәч Газан аһ етди, әгли башындан кетди. Дүнја аләм көзүнә гарангу олду.

[1] Көкүнү.

Аjдыр:

— Аҕзын гурусун,Чобан! (Дилин) чүрүсүн, Чобан! Гадир сәнин алныңа гада jазсын, Чобан!—деди.

Газан бәj бөjлә деҝәч Чобан аjдыр:

— Нә гагырсан мана, аҕам Газан? Jохса көксүндә jохмудур иман? Алты jүз кафир дәхи мәним үзәримә көлди. Ики гардашым шәһид олду. Үч jүз кафир өлдүрдүм, ғәза етдим. Симиз гоjун, арыг тоғлу сәнин гапындан кафирләрә вермәдим. Үч jердән jараландым, гара башым буналды, jалныз галдым. Сучум бумудур?—деди.

Чобан аjдыр:

Гонур атын веркил мана!
Алтмыш тутам көндәрини веркил мана!
Ап-алача галханыны веркил мана!
Гара полад үз гылынчын веркил мана!
Садағында сәксән охун веркил мана!
Аҕтозлуча гаты jаjын веркил мана!
Кафирә мән вараjын,
Jенидән доғанын өлдүрәjин,
Jенимлә алын ганын мән силәjин.
Өлүрсәм сәнин уғруна мән өләjин,
Аллаһ таала горса, евини мән гуртараjын—деди.

Бөjлә деҝәч Газана гәһәр көлди, алды jүрүjү верди. Чобан дәхи Газанын ардындан jетди. Газан дөндү, бахды:

— Оғул Чобан, ганда кедирсән?

Чобан аjдыр:

— Аҕам Газан, сән евин алмаға кедирсән, мән дәхи гарындашым ганын алмаға кедирәм—деди.

Бөjлә деҝәч Газан аjдыр:

— Оғул Чобан, гарным аҷдыр. Һеч нәснән вармыдыр jемәjә?

Чобан аjдыр:

— Бәли, аҕам Газан! Кечәдән бир гузу бишириб дурдум. Көл бу аҕач дибиндә енәлим, jеjәлим—деди.

Jендиләр. Чобан даҕарчығы чыхарды, jедиләр. Газан фикир еләди, аjдыр:

— Әкәр Чобанла варачаг олурсам, Галын Оғуз бәjләри мәним башыма гахынч гахарлар. Чобан белә олмаса Газан кафири аламазды дejәрләр—деди.

Газана гejрәт көлди. Чобаны бир (габа) ағача сара-сара мөһкәм баҕлады, атланды jүрүjү верди. Чобана аjдыр:

— Мәрә Чобан! Гарның аҷыгмамышкән, көзүн гарармамышкән, бу ағачы гопарь көр! Jохса сәни бурда гурдлар, гушлар jejәр—деди.

Гарача чобан зәрб еләди, габа ағачы јерилә, јурдујла гопарды, архасына алды, Газанын ардына дүшдү.

Газан бахды, көрдү Чобан ағачы архасына алмыш, кәлир. Газан ајдыр:

— Мәрә Чобан! Бу ағачы нејләрсән?—деди.

Чобан ајдыр:

— Ағам Газан! Бу ағач о ағачдыр ки, сән кафири басарсан, (дәхи) гарнын ачыхыр. Мән сәнә бу ағачла јемәк биширәрин—деди.

Газана бу сөз хош кәлди. Атындан енди. Чобанын әлләрин чөзду, алнындан бир өпду. Ајдыр:

— Аллаһ мәним евими гуртарачаг оларса, сәни әмирахур ејлијәјин—деди.

Икиси белә јола кирди.

Бу јана Шөклү Мәлик кафирләрлә шән-шадман јејиб ичиб отурарды. Ајдыр:

— Бәјләр! Билирмисиз Газана нечә һејф еләмәк кәрәк? Боју узун Бурла хатунуну кәтириб сығраг сүрдүрмәк кәрәк—деди (Ол арада Бурла хатун гырх гызла, оғлу Уруз бир евдә һәбс иди.)

Боју узун Бурла буну ешитди. Үрәјилә чанына одлар дүшдү. Гырх инчә белли гызын ичинә кирди, өјүт верди, ајдыр:

— Ганғыныза јапышарларса Газан хатуну ганғыныздыр, гырх јердән аваз верәрсиз—деди.

Шөклү Мәликдән адам кәлди.

— Газан бәјин хатуну ганғыныздыр?

Гырх јердән аваз кәлди. Ганғысыдыр билмәдиләр. Кафирә хәбәр вердиләр:

— Биринә јапышдыг, гырх (бир) јердән аваз кәлди, билмәдик ганғысыдыр—дедиләр.

Кафир ајдыр:

—Мәрә! Варын Газанын оғлу Урузу дартын, чәнкәлә асын, гыјма-гыјма ағ әтиндән чәкин, гара говурма бишириб гырх бәј гызына иләтин, һәр ким једи, ол дејил(дир), һәр ким јемәди, олдур, алын кәлин, сығраг сүрсүн!—деди.

Боју узун Бурла хатун (буну ешитди) оғлунун јамачына кәлди, чағырыб оғлуна сөјләр, көрәлим, ханым, нә сөјләр.

Ајдыр:

Оғул, оғул, ај оғул!
Билирмисән нәләр олду?
Сөјләшдиләр фысыл-фысыл,
Кафирләрин фе'лин дујдум.
Дүнүјү алтун бан евимин гәбзәси оғул!
Газа бәнзәр гызымын, кәлнимин чичәји оғул!

Оғул, оғул, ај оғул!
Доггуз ај дар гарнымда көтүрдүүм оғул!
Он ај дејәндә дүнјаја кәтирдијим оғул!
Толамасы бешикдә бәләдијим оғул!

Кафирләр тәрс данышдылар: Газан оғлу Урузу һәбсдән чыхарын, боғазындан орғанла асын, ики далысындан чәнкәлә санчын, гыјма-гыјма ағ этиндән кәсин, гара гавурма едиб гырх бәј гызына иләтин, һәр ким једи ол дејил, һәр ким јемәди ол Газан хатунудур, чәкин дөшәјимизә кәтирәлим, сығраг сүрдүрәлим демишләр. Сәнин этиндән оғул јеҹәјинми? Јохса сасы динли кафирин дөшәјинә кирәјинми? Аған Газанын намусыны сындырајынмы? Нечәдәјин оғул һеј!—деди.

Уруз ајдыр:

— Ағзын гурусун, ана! Дилин чүрүсүн, ана! Ана һаггы, танры һаггы дејилмәсәјди галхыбаны јеримдән дураҹдым. Јаханла боғазындан тутаҹдым. Габа өнчәм алтына саландым. Аг үзүнү гара јерә тәпәјдим. Ағзынла бурнундан ган шорладаҹдым. Чан дадлысын сәнә көстәрәҹдим. Бу нә сөздүр? Сағын, гадын ана! Мәним үзәримә кәлмәјәсән! Мәним үчүн ағламаҹасан! Гој мәни, гадын ана, чәнкәлә урсунлар, гој этимдән чәксинләр, гара гавурма етсинләр, гырх бәј гызынын өнүнә иләтсинләр. Онлар бир једијиндә сән ики јекил! Сәни кафирләр билмәсинләр, дујмасынлар. Та ким, сасы динли кафирин дөшәјинә вармаҹасан. Сығрағын (сүрмәјәсән). Атам Газан намусыны сымаҹасан! Сағын!—деди.

Оғлан бөјлә декәч былдыр-былдыр көзүнүн јашы рәван олду. Боју узун Бурла хатун бојну илә гулағын алды, дүшдү. Күз алмасы кими ал јанағын дартды, јыртды. Гарғы кими гара сачыны јолду. Оғул, оғул, дејибәнин зарлыг гылды, ағлады.

Уруз ајдыр:

Гадын ана! (Нә ағларсан?!)
Гаршым алыб нә бөјрәрсән?
Нә бозларсан, нә ағларсан?
Бағрымла јүрәјим нә дағларсан?
Кечмиш мәним күнүмү нә андырарсан?
Һеј ана! Әраби атлар олан јердә
Бир гулуну олмазмы олур?
Гызыл дәвәләр олан јердә.
Бир көшәји олмазмы олур!
Ағча гојунлар олан јердә
Бир гузучуғу олмазмы олур?
Сән саг ол, гадын ана!
Бабам саг олсун!
Бир мәним кими оғлан булунмазмы олур?—деди.

Бөјлә деҝәч анасынын гәрары галмады. Јүрүјү верди (вәрды), гырх инчә белли гызын ичинә кирди.

Кафирләр Урузу алыб гәнарә дибинә кәтирдиләр. Уруз ајдыр:

— Мәрә кафир, аман! Танрынын бирлијинә јохдур күман. Гојун мәни бу ағачла сөјләшәјим—деди.

Чағырыб ағача сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш

Ағач-ағач дерсәм сәнә әрләнмә ағач!
Мәккә илә Мәдинәнин гапысы ағач!
Мусаји-кәлимин әсасы ағач!
Бөјүк-бөјүк суларын көпрүсү ағач!
Гара-гара дәнизләрин кәмиси ағач!
Шаһмәрдан Әлинин дүлдүлүнүн әјәри ағач!
Зүлфигарын гынынын гәбзәси ағач!
Шаһ Һәсәнлә Һүсејнин бешији ағач!
Әкәр өрдир, әкәр өврәтдир, горхусу ағач!
Башын ала бахар олсам башсыз ағач!
Дибин ала бахар олсам, дибсиз ағач!
Мәни сәнә асарлар көтүрмәкил ағач!
Көтүрәчәк оларсан јикитлијим сәни тутсун ағач!
Бизим елдә кәрәк идин ағач!
Гара һинду гулларыма бујрајдым,
Сәни пара-пара доғрајајдылар, ағач!

Ондан ајытды:

Товла-товла бағлананда атыма јазыг,
Гардаш (дејә) сығлајанда јолдашыма јазыг!
Јумруғумда талбынанда шаһин гушума јазыг!
Јетәр илә тутарда (тазыма) јазыг,
Бәјлијә дојмадын, өзүмә јазыг!
Јикитлијинә усанмадын, чаныма јазыг!—деди.

Јумру-јумру ағлады, јаныг чијәрчијини дағлады.

Бу мәһәлдә султаным, Салур Газанла Гарача Чобан чапар јетди. Чобанын үчјашар дана дәрисиндән сапанынын ајасы, үч кечи түкүндән сапанынын голлары иди; бир кечи түкүндән дағлағучу иди. Һәр атанда он ики батман даш атарды. Атдығы даш јерә дүшмәзди. Јерә дәхи дүшсә тоз кими совururларды. Очаг кими ојуларды. Үч илədәк дашын дүшдүјү јерин оту битмәзди. Симиз гојун, арыг тоғлу бајырда галса гурд кәлиб јемәзди сапанын горхусундан. Елә олса султаным Гарача Чобан сапан чатлатды. Дүнја-аләм кафирин көзүнә гарангу олду. Газан ајдыр:

— Мәрә Гарачыг Чобан (сәбр ет), анамы кафирдән дилә-јәјим, ат ајағы алтында галмасын—деди.

Ат ајағы көлүк, озан дили чевик олар.

Газан кафирә чағырыб сөјләмиш, көрәлим, нә сөјләмиш.
Ајдыр:

Мәрә Шөклү Мәлик!
Дүнлији алтун бан евләрими кәтириб дурурсан,
Сәнә көлкә олсун.
Ағыр хәзинәм, бол ахчам кәтириб дурурсан,
Сәнә хәрчлик олсун.
Гырх инчә белли гызла Бурла хатуну кәтириб дурурсан,
Сәнә јесир олсун.
Гырх јигитлә оғлум Урузу кәтириб дурурсан
Гулун олсун.
Товла-товла шаһбаз атларым кәтириб дурурсан,
Сәнә минәт олсун.
Гатар-гатар дәвәләрим кәтириб дурурсан
Сәнә јүкләт олсун.
Гарычыг анамы кәтириб дурурсан, мәрә кафир,
Анамы веркил мана!
Савашмадан, урушмадан гајыдајым,
Кери дөнәјим кедәјим, бәлли билкил!—деди.

Кафир ајдыр:

—Мәрә Газан!
Дүнлији алтун бан евини кәтирмишиз,
бизимдир.
Гырх инчә белли гызла Боју узун Бурла хатуну кәтирмишиз,
бизимдир.
Гырх јигитлә оғлун Урузу кәтирмишиз,
бизимдир.
Товла-товла шаһбаз атларын,
Гатар-гатар дәвәләрин кәтирмишиз,
бизимдир.
Гарычыг ананы кәтирмишиз,
бизимдир.
Сәнә вермәриз. Јајхат кешиш оғлуна верәриз.
Јајхат кешиш оғлундан оғлу доғар.
Биз ону сәнә гырым гојрыз—дедиләр.

Бөјлә деүәч Гарача Чобанын ачығы тутду. Додаглары тәпсирди. Чобан ајдыр:

Мәрә, дини јох, әгилсиз кафир!
Усу јох, дәрнәксиз кафир!
Гаршы јатан гара дағлар,
Гарыјыбдыр оту битмәз,
Ганлы-ганлы ирмаглар
Гурујубдур сују кәлмәз.
Шаһбаз-шаһбаз атлар
Гарыјыбдыр, гулун вермәз
Гызыл-гызыл дәвәләр
Гарыјыбдыр, көшәк вермәз.
Мәрә кафир, Газанын анасы
Гарыјыбдыр, оғул вермәз.

Дөлүн алмагда сәфан варса, Шөклү Мәлик, гара көзлү гызын варса кәтир Газана вер, мәрә кафир, сәнин гызындан оғлу доғсун, сиз Газан бәјә гырым гојасыз—деди.

(Мәкәр бу тәрәфдән Оғуз бәјләри Газанын гәзиҗҗәсини ешидиб Газанын ардына дүшмүшләрди).

Бу мәһәлдә Галын Оғуз бәјләри јетди, ханым, көрәлим, кимләр јетди.

Гарадәрә ағзында гадыр верән, гара буға дәрисиндән бешиҗинин јапығы олан, ачығы тутанда, гара дашы күл еләјән, бығын әнсәсиндә једди јердә дүјән, әрәнләр әврәни Газан бәјин гардашы Гаракүнә чапар јетди:

— Чал гылычын, гардаш Газан, јетдим,—деди.

Бунун ардынча көрәлим, кимләр јетди: Дәмир Гапы Дәрвәндинәки дәмир гапыјы тәпиб алан, алтмыш тутам ала көндәринин учунда әр бөјүрдән (Газан кими пәһләваны үч кәз атындан јыхан) Гыјан Сәлчүк оғлу Дәли Дондар чапар јетди:

— Чал гылычын, ағам Газан, јетдим—деди.

Бунун ардынча ханым кимләр јетди? Һамидлән Мардин гәл'әсин тәпиб јыхан, дәмир јајлы Гыпчаг Мәлијә ган гусдуран, кәлибән Газанын гызын әрлијә алан, Оғузун аг саггаллы гочалары көрәндә ол јикиди тәһсинләјән ал мәхмуру шалварлы, аты бәһри хотазлы Гаракүнә оғлу Гара Будаг чапар јетди:

— Чал гылычын ағам Газан јетдим,—деди.

Бунун ардынча көрәлим, ханым, кимләр јетди? Дистурсузча Бајындыр ханын јағысын басан, алтмыш мин кафирә ган гусдуран, аг-боз атынын јеләјиси үзәриндә гар дурдуран Гәфләт Гоча оғлу Ширшәмсәддин чапар јетди:

— Чал гылычын, ағам Газан, јетдим—деди.

Бунун ардынча, көрәлим, ханым, кимләр јетди? Парасарын Бајбурд һасарындан пырлајыб учан, ап-алача кәрдәјинә гаршы кәлән, једди гызын умуду, галын Оғуз имрәнчиси, Газан бәјин инағы, боз ајғырлы Бејрәк чапар јетди:

— Чал гылычын, ағам Газан, јетдим—деди.

Бунун ардынча ханым, көрәлим кимләр јетди? Чаја чалымлы, чал гарагуш әрдәмли, гургурма гушаглу, гулағы алтун күпәли, Галын Оғуз бәјләрини бир-бир атындан јыхычы Газлыг Гоча оғлу бәј Јејнәк чапар јетди:

— Чал гылычын, ағам Газан, јетдим—деди.

Бунун ардынча көрәлим, ханым, кимләр јетди? Алтмыш

өркәч дәрисиндән күрк еләсә топугларыны өртмәјән, алты өкәч дәрисиндән күлаһ етсә гулагларыны өртмәјән, голу, буду хыранча, узун балдырлары инчә, Газан бәјин дајысы ат ағызлы Аруз Гоча чапар јетди.

— Чал гылычын, бәјим, Газан, јетдим!—деди.

Бунун ардынча, көрәлим, кимләр јетди? Варыбан пејғәмбәрин үзүн көрән, кәлибән Оғузда сәһабәси олан, ачығы тутанда бығларындан ган чыхан, бығы ганлы Бүкдүз Әмән чапар јетди:

— Чал гылычын, бәјим Газан, јетдим!—деди.

Бунун ардынча, көрәлим, кимләр јетди? Кафирләри ит ардына бурахыб хорлујан, елдән чыхыб Ајғыркөзлү сујундан ат үздүрән, әлли једди гәл'әнин килидин алан, Ағ Мәлик Чешмә гызына никаһ едән, Суфу Сандал Мәлијә ган гусдуран, гырх чүббә бүрүнүб отуз једди гәл'ә бәјинин мәһбуб гызларыны чалыб бир-бир бојнун гучан, үзүндән, додағындан өпән, Елин Гоча оғлу Алп Әрән чапар јетди.

— Чал гылычын, ағам, Газан, јетдим!—деди.

Сајылмагла Оғуз бәјләри түкәнсә өлмаз. Һәп (кәлиб) јетдиләр. Ары судан абдәст алдылар. Аг алынларын јерә гојдулар, ики рүкәт намаз гылдылар. Ады көрклү Мәһәммәдә салават кәтирдиләр, (тәкбир кәтириб) битәклиф кафирә ат салдылар, гылыч чалдылар. Кумбур-кумбур нағаралар дөјүлдү, бурмасы алтун борулар чалынды.

Ол күн чијәриндә олан әр јикитләр бәлирди. Ол күн мүхәннәтләр сапа јер көзәтди. Ол күн бир гијамәт саваш олду, мејдан долу баш олду. Башлар кәсилди топ кими. Шаһбазшаһбаз атлар јүјүрдү, налы дүшдү, ала-ала көндәрләр сусалды. Гара полад үз гылычлар чалынды, јелмағы дүшдү. Үч јеләкли гајын охлар атылды, дәмрәни дүшдү. Гијамәтин бир күнү ол күн олду. Бәј нөкәриндән, нөкәр бәјиндән ајрылды.

Даш Оғуз бәјләри илә Дәли Дондар сағдан тәпди, чиласын јикитләр илә Гаракүнә оғлу Дәли Будаг солдан тәпди. Ич Оғуз бәјләри илә Газан түпә тәпди, Шөклү Мәлијә һәвалә олду. Шөклү Мәлији бөкүрдүбәни атдан јерә салды, гафиллиҹә гара башын алыб кәсди. Гахышдыбан алача ганыны јер үзүнә төкдү. Сағ тәрәфдә Гара Тәкүр Мәлијә (Гыјан) Сәлчүк оғлу Дәли Дондар гаршы кәлди. Сағ јаныны гылычлады, јерә салды. Сол тәрәфдә Буғачыг Мәлијә Гаракүнә оғлу Дәли Будаг гаршы кәлди. Алты пәрли күрз илә гәпәсинә гаты тута урду. Дүнја аләм көзүнә гарангу олду, ат бојнун гучаглады, јерә дүшдү. Газан бәјин гардашы кафирин туғу илә санчағыны гылычлады, јерә салды. Дәрәләрдә, тәпәләрдә, кафирә

гырғын кәрди. Јешинә гузғун үјүшдү. Он ики мин кафир гылычдан кечди. Беш јүз Оғуз јигитләри шәһид олду. Гачаны-ны Газан бәј говмады, аман дејәни өлдүрмәди. Галын Оғуз бәјләри тојум олду.

Газан бәј ордусуну, оғланыны, ушағыны, хәзинәсини алды, кери дөндү. Алтун тахтында јенә евини тикди. Гарачыг Чобаны әмирахур еләди. Једди күн, једди кечә јемә-ичмә олду. Гырх баш гул, гырх гырнаг[1] оғлу Уруз башына азад еләди. Чилаһын гоч јигитләрә галаба өлкә верди. Шалвар, чуббә, чуха верди.

Дәдәм Горгуд кәлибән бој бојлады, сөј сөјләди, бу оғузнамәји дүздү, гошду, бөјлә деди:

— Ганы дедијим бәј әрәнләр? Дүнја мәним дејәнләр? Әчәл алды, јер кизләди, фани дүнја јенә галды. Кәлимли, кедимли дүнја, сон учу өлүмлү дүнја.

Јум верәјин ханым! Гарлы гара дағларын јыхылмасын! Көлкәличә габа ағачын кәсилмәсин! Гамән ахан көрклү сујун гурумасын! (ганатларын гырылмасын!) Гадир танры сәни намәрдә мөһтач етмәсин! Чапаркән, аг-боз атын бүдрәмәсин! Чалышында гара полад үз гылычын күтәлмәсин! Дүртүшүркән ала көндәрин ованмасын! Аг саггаллы бабан јери учмаг олсун! Аг бирчәкли анан јери беһишт олсун! Ахыр сону ары имандан ајырмасын! Амин, амин дејәнләр дидар көрсүн! Аг алнында бешәр кәлмә дуа гылдыг, гәбул олсун! Аллаһ верән умудун үзүлмәсин. Јығышдырсын, дурушдурсун күнаһларыны ады көрклү Мәһәммәд Мустафа үзү сујуна бағышласын.

[1] Гараваш, кәниз.

БАЈБУРАНЫН ОҒЛУ БАМСЫ БЕЈРӘК БОЈУНУ БӘЈАН ЕДӘР

Ханым һеј!

Гамған оғлу хан Бајындыр јериндән дурмушду. Гара јерин үстүндә ағ бан евин тикдирмишди. Ала сејван көј үзүнә ашынмышды. Мин јердә ипәк халчасы дөшәнмишди. Ич Оғуз, Даш Оғуз бәјләри Бајындыр ханын сөһбәтинә дәрилмишди[1]. Бајбура бәј дәхи Бајындыр ханын сөһбәтинә кәлмишди. Бајындыр ханын гаршысында (Гаракүнә) оғлу Гарабудаг јај дајаныб дурмушду. Саг јанында Газан оғлу Уруз (бәј) дурмушду. Сол јанында Газылыг Гоча оғлу бәј Јејнәк дурмушду.

Бајбура бәј бунлары көрдүјүндә аһ ејләди. Башындан ағлы кетди. Дәсмалын әлинә алды, бөјүрә-бөјүрә ағлады:

Бөјлә едикәч, Галын Оғуз архасы Бајындыр ханым көјкүсү Салур Газан баба дизинин үзәринә чөкдү. Гыја тикибән Бајбура бәјин үзүнә бахды, ајдыр:

— Бајбура бәј, нә ағлајыб бозларсан?

Бајбура бәј ајдыр:

— Хан Газан! Нечә ағламајајын, нечә бозламајајын? Оғулда ортачым јох, гардашда гәдәрим јох. Аллаһ таала мәни гарғајыбдыр... Бәјләр, тачым тахтым үчүн ағларам.

Бир күн ола дүшәм өләм, јеримдә-јурдумда кимсәнә галмаја—деди.

Газан бәј ајдыр:

— Мәгсудун буму?

Бајбура бәј ајдыр:

— Бәли, мәгсудум будур. Мәним дәхи оғлум олса хан Бајындырын гаршысын алса дурса, гуллуг еләсә, мән дәхи бахсам, севинсәм, гывансам, күвәнсәм—деди.

---

[1] Топланмышды.

Бөjлә декәч Галын Оғуз бәjләри үз көjә тутдулар. Әл галдырыб дуа еләдиләр.

— Аллаһ таала сана бир оғул версин—дедиләр.

Ол заманда бәjләрин алғышы алғыш, гарғышы гарғыш иди. Дуалары мүстәчаб олурду.

Баjбечан бәj дәхи jериндән уру дурду, ajдыр:

— Бәjләр, мәним дәхи һаггыма бир дуа еләjин (ким), аллаһ таала мана да бир гыз верә—деди.

Галын Оғуз бәjләри әл галдырдылар, дуа еләдиләр, аллаһ таала сана да бир гыз верә—дедиләр.

Баjбечан бәj ajдыр:

— Бәjләр, аллаһ таала мана бир гыз верәчәк олурса, сиз таныг[1] олун, мәним гызым Баjбура бәjин оғлуна бешик кәртмә jавуглу олсун—деди.

Бунун үзәринә бир нечә заман кечди. Аллаһ таала Баjбура бәjә бир оғул, Баjбечан бәjә бир гыз верди. Галын Оғуз бәjләри буну ешитдиләр, шад олуб севиндиләр.

Баjбура бәj бәзирканларыны jанына охуду[2], буjруг етди:

— Мәрә бәзирканлар, аллаһ таала мана бир оғул верди. Варын Рум елинә, мәним оғлум үчүн jахшы армағанлар (тәбәррүкләр) кәтирин, мәним оғлум бөjүjүнчә—деди.

Бәзирканлар дә:—Нола ханым,—дejиб jол jарағын көрүб jола кирдиләр, кечә-күндүз jүрүjүб Истанбула кәлдиләр, данданышыг илә jахшы армағанлар алдылар, Баjбуранын оғлу үчүн бир дәниз гулуну, боз ajғыр алдылар. Бир ағ тозлу гаты jај алдылар, бир дәхи алты пәрли күрз алдылар, jол jарағын көрдүләр. (Jола кирдиләр. Бунлар кәлинчә чох илләр, чох ajлар кечди.)

Баjбуранын оғлу беш jашына кирди. Беш jашындан он jашына кирди, он jашындан он беш jашына кирди, чаjа бахса чалымлы, чалгара гуш әрдәмли бир көзәл jахшы jикит олду.

Ол заманда бир оғлан баш кәсмәсә, ган төкмәсә ад гоjмазларды. Баjбура бәjин оғлу атланды, ава чыхды. Ав авларкән бабасынын товласы үзәринә кәлди. Әмирахур башы гаршылады, ендирди, гонаглады. Jejиб, ичиб отурарларды.

Бу jанда бәзирканлар кәлибәни Гара Дәрвәнд ағзына гонмушларды. Jарымасын, jарчымасын, Евник гәл'әсинин кафирләри бунлары часуслады. Бәзирканлар jатыр икән гафилдән беш jүз кафир гоjулдулар, чапдылар, jағмаладылар. Бәзирканын улусу тутулду, кичиси гачараг Оғуза кәлди.

---

1 Шаһид.
2 Чағырды.

Бахды, көрдү Оғузун ичиндә бир ала сејван тикилмиш, (ичиндә) бир имирзә хуб јигит гырх јигитлә сағында вә солунда отурурлар.

(Бәзиркан ајдыр):

— Оғузун бир јахшы јикиди анчаг [бу], јүрүјәјим мәдәд дејәјим—деди.

(Сүрүб варды, бағыр басды, салам верди).

Бәзиркан ајытды:

— Јигит, бәј јигит! Сән мәним үнүм үнлә, сөзүм динлә! Он алты илдир ки, Оғуз ичиндән кетмиш идик. Дан дансух, кафир малын Оғуз бәјләринә кәтирир идик. Пасинүк Гара Дәрвәнд ағзына дүшү вермиш идик. Евник гәл'әсинин беш јүз кафири үзримизә гојулду. Гардашым дутсаг олду. Малымызы, ризгимизи јағмаладылар, кери дөндүләр. Гара башым көтүрдүм, сәнә кәлдим. Гара башын сәдәгәси јигит, мәдәд мана!—деди.

Бу кәз оғлан шәраб ичәркән ичмәз олду. Алтун ајағы елиндән јерә чалды.

Ајдыр:

— Нә дедијим јетирин, кејнимлән мәним шаһбаз атымы кәтирин! Һеј! Мәни севән јигитләр минсинләр!—деди.

Бәзиркан, дәхи өнләринә дүшдү глағуз олду. Кафирләр дәхи дүшүбән бир јердә ахча үлүшмәкдә[1] иди. Бу мәһәлдә әрәнләрин мејданы арсланы, пәһләванларын гапланы Боз оғлан јетди,—бир-ики демәди, кафирләрә гылыч урду. Баш галдыран кафирләри өлдүрдү, ғәза еләди, бәзирканларын малыны гуртарды (кери дөндү).

Бәзирканлар ајдыр:

— Бәј јигит! Бизә сән әрлик ишләдин, кәл имди бәјәнлијин малдан ал—дедиләр.

Јигидин көзү бир дәниз гулуну боз ајғыры тутду, бир дә алты пәрли күрзү, бир дә ағ тозлу јајы тутду. Бу үчүнү бәјәнди. Ајдыр:

— Мәрә бәзирканлар! Бу ајғыры вә дәхи бу јајы вә бу күрзү мана верин!

Бөјлә декәч бәзирканлар сәхт олду.

Јигит ајдыр:

— Мәрә, бәзирканлар, чохму истәдим!—деди.

Бәзирканлар ајытдылар:

— Хејр султаным! Нә чох олсун? Амма бизим бир бәјимиз

---

[1] Пул бөлүшмәкдә.

оғлу вардыр. Бу үч нәснә она армаған апарсавуз кәрәк иди— дедиләр.

Оғлан ајдыр:

— Мәрә! Бәјиниз оғлу кимдир?

Ајытдылар:

— Бајбуранын оғлу вардыр. Адына Бамсы дерләр—дедиләр.

Бајбуранын оғлу олдуғун билмәдиләр.

Јикит бармағын исырды, ајдыр:

— Бунда миннәтлә алмагдан исә, онда, бабам јајында миннәтсиз алмаг јеҹдир—деди.

Атын гамчылады, јола кирди. Бәзирканлар ардындан баха галды.

— Валлаһ јахшы јикит, мүрүввәтли јикит—дедиләр.

Боз оғлан бабасынын евинә кәлди. Бәзирканлар кәлди дејү бабасы севинди, чәтир отаг, ала сеjван тикдирди. Ипәк халчалары салды, кечди отурду. Оғлуну сағ јанына алды. Оғлан бәзирканлар хүсусундан сөз сөјләмәди. Кафирләри гырдығын анмады.

Накаһ бәзирканлар кәлдиләр. Баш ендириб салам вердиләр. Көрдүләр ки, ол јикит кими, баш кәсибдир, ган төкүбдүр, Бајбура бәјин сағында отурар. Бәзирканлар јүрүдүләр, јикидин әлини өпдүләр. Бунлар бөјлә едичәк Бајбура бәјин ачығы тутду. Бәзирканлара ајдыр:

— Мәрә гават оғлу гаватлар, ата дуруркән оғлу әлини өпүрләр?—деди.

Ајытдылар:

— Ханым, бу јикит сәнин оғлунмудур?—(дедиләр).

(Ајытды):

— Бәли, мәним оғлумдур—деди.

Ајытдылар:

— Имди инчимә, ханым, әввәл онун әлини өпдүјүмүзә. Әкәр сәнин оғлун олмасајды бизим малымыз Күрчүстанда кетмиҹди, һәпимиз дутсаг олмушду—дедиләр.

Бајбура бәј ајдыр:

— Мәрә, мәним оғлум, башмы кәсди, ганмы төкдү?—деди.

— Бәли, баш кәсди, ган төкдү, адам ахтарды—дедиләр.

— Мәрә, бу оғлана ад гојасынча вармыдыр?—деди.

— Бәли, султаным, артыгдыр—дедиләр.

Галын Оғуз бәјләрини чағырды, гонаглады. (Оғлунун гиссәсини әрз еләди, чүмлә бәјләр истеһсан[1] етдиләр). Дәдәм Горгуд кәлди, оғлана ад гојду. Ајдыр:

---

[1] Әһсән дедиләр.

— Сөзүм динлә, Бајбура бәј! Аллаһ таала сәнә бир оғул вермиш, тута версин! Ағыр санчаг көтүрәндә мүсәлманлар архасы олсун! Гаршы јатан гара гарлы дағлардан ашар олса аллаһ таала сәнин оғлуна ашут версин. Ганлы-ганлы сулардан кечәр олса кечит версин! Галабалыг кафирә кирәндә, аллаһ таала сәнин оғлуна фүрсәт версин! Сән оғлуну Бамсам дејү охшарсан. Бунун ады Боз ајғырлыг Бамсы Бејрәк олсун! Адыны мән вердим, јашыны аллаһ версин!—деди.

Галын Оғуз бәјләри әл көтүрдүләр, дуа гылдылар.

— Бу ад, бу јикидә гутлу олсун!—дедиләр.

Бәјләр һәп ава минди. Боз ајғырын чәкдирди, Бејрәк минди. Накәһандан Оғузун үзәринә бир сүрү кејик кәлди. Бамсы Бејрәк бирини гова кетди. Гова-гова бир јерә кәлди. Нә көрдү, султаным?! Көрдү көј чајырын үзәриндә бир гырмызы отаг тикилмиш.

— Ја рәб, бу отаг кимин ола?—деди.

Хәбәри јох ки, алачығы ала көзлү гызын отағы олса кәрәк. Бу отағын үзәринә вармаға әдәбләнди. Ајытды:

— Нә олубса-олсун һәлә мән авымы алајын,—деди.

Отағын өнүндә кириши кәрди, кејики синирләди. Бахды көрдү бу отаг (мәкәр Бајбечан гызы) Банычичәк отағыјмыш ки, Бејрәјин бешик кәртмә нишанлысы, адахлысыјды.

Банычичәк отагдан бахырды.

— Мәрә дајәләр, бу гават оғлу гават бизә әрликми көстәрәр?—деди.—Варын, бундан пај диләјин, көрүн нә дејир?—деди.

Гысырча Јенкә дерләр (ди) бир хатун варды. Ирәли варды, пај диләди.

— Һеј, бәј јикит! Бизә дәхи бу кејикдән пај вер!—деди.

Бејрәк ајдыр:

— Мәрә дады, мән авчы дејиләм, бәј оғлу бәјәм. Һәп сизә—деди.—Амма сормаг ејиб олмасын, бу отаг киминдир?—деди.

Гысырча Јенкә ајдыр:

— Бәј јикидим, бу отаг Бајбечан бәј гызы Банычичәјиндир—деди.

Елә олса, ханым, Бејрәјин ганы гајнады, әдәблә јаб-јаб кери дөндү.

Гызлар кејики (ичәри) көтүрдүләр, көзәллөр шаһы Банычичәјин өнүнә кәтирдиләр. Бахды көрдү ки, бир султансуз сығын кејикдир.

Банычичәк ајдыр:

— Мәрә гызлар, бу јикит нә јикитдир?—деди.

Гызлар ајдыр:

— Валлаһ султаным, бу јигит үзү нигаблы јахшы јигитдир. Бәј оғлу бәј имиш—дедиләр.

Банычичәк ајдыр:

— Һеј, һеј дајәләр! Бабам мәнә, мән сәни үзү нигаблы Бејрәјә вермишәм—дејәрди. Олмаја ким, бу ола. Мәрә чағырын (кәлсин) хәбәрләшәјим!—деди.

Чағырдылар, Бејрәк кәлди. Банычичәк јашмагланды, хәбәр сорду.

Ајдыр:

— Бәј кәлишин гандан?

Бејрәк ајдыр:

— Ич оғуздан.

— Ич оғузда кимин нәсисән?—деди.

(Бејрәк ајдыр):

— Бајбура бәј оғлу Бамсы Бејрәк дедикләри мәнәм—деди.

Гыз ајдыр:

— Ја нә мәсләһәтә, нәјә кәлдин, јигит?—деди.

(Бејрәк ајдыр):

— Бајбечан бәјин бир гызы вармыш, ону көрмәјә кәлдим—деди.

Гыз ајдыр:

— Ол гыз елә адам дејилдир ки, сәнә көрүнә—деди.—Амма мән Банычичәјин дадысыјам. Кәл имди сәнинлә ава чыхалым. Әкәр сәнин атын мәним атымы кечәрсә, онун атыны дәхи кечәрсән. Һәм сәнинлә ох аталым, мәни кечәрсән, ону дәхи кечәрсән вә һәм сәнинлә күрәшәлим, мәни басарсан, ону дәхи басарсан—деди.

Бејрәк ајытды:

— Хош, имди атланын!

Икиси атландылар, мејдана чыхдылар; ат тәпдиләр.

Бејрәјин аты гызын атыны кечди. Ох атдылар, Бејрәк гызын охуну јарды.

Гыз ајдыр:

— Мәрә јигит! Мәним атымы кимсә кечдији јох, охуму кимсә јардығы јох. Имди кәл, (бәј јигит), сәнинлә күрш туталым—деди.

Һаман Бејрәк атдан енди. Гарвашдылар. Ики пәһләван олуб бир-биринә сармашдылар. Бејрәк көтүрәр гызы јерә урмаг истәр, гыз көтүрәр Бејрәји јерә урмаг истәр, Бејрәк буналды.

Ајдыр:

Бу гыза басылачаг олурсам Галын Оғуз ичиндә башыма гахынч, үзүмә тохунч едәрләр—деди.

Гејрәтә кәлди. Гыврады, гызын бағдамасын алды, әмчәјиндән тутду, гыз гүчәнди, бу кәз Бејрәк гызын инчә белинә кирди, бағдады, архасы үзәринә јерә урду.

Гыз ајдыр:

— Јикит, Бајбечанын гызы Банычичәк мәнәм—деди.

Бејрәк үч өпдү, бир дишләди.

— Дүјүн ганлы олсун, хан гызы!—дејиб бармағындан алтун үзүјү чыхарды, гызын бармағына кечирди.

— Ортамызда бу нишан олсун, хан гызы!—деди.

Гыз ајдыр:

— Чүн бөјлә олду, һаман имди ирәли дурмаг кәрәк, бәј оғлу!—деди.

Бејрәк дәхи:

—Нола, ханым, баш үзәринә!—деди.

Бејрәк гыздан ајрылыб евләринә кәлди. Аг саггаллы бабасы гаршы кәлди. Ајдыр:

— Оғул, дан-дансух! Бу күн Оғузда нә көрдүн?

Бејрәк ајдыр:

— Нә көрәјим (дөвләтли баба?) Оғлу олан евәрмиш[1], гызы олан көчүрмүш.

Бабасы ајдыр:

— Оғул, ја сәни еврәмәкми кәрәк?—деди.

— Бәли, бәс ағсаггаллы әзиз баба, еврәмәк кәрәк—деди.

Бабасы ајдыр:

— Оғузда кимин гызын алы верәјин!—деди.

Бејрәк ајдыр:

— Баба, мана бир гыз алы вер ки, мән јеримдән дурмадан сл дуркәч кәрәк. Мән гарагоч атыма минмәдән ол минмәк кәрәк. Мән гырыма вармадан ол мәнә баш кәтирмәк кәрәк. Бунун кими гыз алы вер, баба, мана—деди.

Бабасы Бајбура хан ајдыр:

— Оғул! Сән гыз диләмәзсән, кәндинә бир (јөлдаш) вә һампа[2] истәрмишсән. Оғул, мәкәр сән истәдијин Бајбечан бәј гызы Банычичәк ола?—деди.

Бејрәк ајдыр:

— Бәли, ағсагаллы әзиз баба! Мәним дәхи истәдијим олдур—деди.

Бабасы ајдыр:

---

[1] Евләндирмиш.

[2] Ватикан нүсхәсиндә һәмта.

— Aj оғул! Банычичәjин бир дәли гардашы вардыр. Адына Дәли Гарчар дерләр. Гыз диләjәни өлдүрүр.

Бejрәк ajдыр:

— Jа бәс, нejләjәлим?

Бajбура бәj ajдыр:

— Оғул, Галын Оғуз бәjләрин одамыза охуjалым[1]. Нечә мәсләһәт көрүрләрсә, она көрә иш едәлим!—деди.

Галын Оғуз бәjләрини һәп охудулар, одаларына кәтириләр.

Ағыр гонаглыг еләдиләр (jедиләр-ичдиләр, сөз ачдылар, данышыг етдиләр). Галын Оғуз бәjләри ajытдылар:

— Бу гызы истәмәjә ким вара билир?—дедиләр.

Мәсләһәт көрдүләр ки, Дәдә Горгуд варсын. Дәдә Горгуд ajдыр:

— Jаранлар! Чүнки (м), мәни көндәрирсиз, билирсиниз ки, (ол) Дәли Гарчар гыз гардашыны диләjәни өлдүрәр. Бары Бajындыр ханын тавласындан ики шаһбаз jүjрәк, ат кәтирин, бир кечи башлы Кечәр ajғыры, бир тоғлу башлы Дуру ajғыры. Накаһ гачма-говма оларса бирисини минәм, бирисини jедәм[2]—деди.

Дәдә Горгудун сөзү мәгбул кәлди. Вардылар, Бajындыр ханын товласындан ол ики аты кәтирдиләр. Дәдә Горгуд бирин минди, бирин jетди—jаранлар, сизи һагга исмарладым!—деди, кетди.

Мәкәр, султаным, Дәли Гарчар дәхи ағ бан евини, ағ отағыны гара jерин үзәринә гурдурмуш иди. Jолдашлары илә бута атыб отурарды. Дәдәм Горгуд кәлди, баш ендирди, бағыр басды. Ағыз дилдән көрклү салам верди.

Дәли Гарчар ағзын көпүкләндирди, Дәдә Горгудун үзүнә бахды.

Ajдыр:

— Әлejкәссәлам! Ej әмәли азмыш, фе'ли дөнмүш, гадир аллаһ ағ алнына гада jазмыш! Ajаглылар бураjа кәлдиjи jох. Ағызлылар бу сујумдан ичдиjи jох. Сәнә нә олду? Әмәлинми азды? Фелинми дөндү? Әчәлинми кәлди? Бураларда нejләрсән?—деди.

Дәдә Горгуд ajдыр:

Гаршы jатан гара дағыны ашмаға кәлмишәм,
Ахытмалы, көрклү сујуну кечмәjә кәлмишәм,

---

[1] Чағыраг.
[2] Jедәкләjим.

Кен әтәјинә, дар голтуғуна гысылмаға кәлмишәм,
Танрынын бујруғу илә, пејғәмбәрин гөвлилә.
Ајдан ары, күндән көрклү гыз гардашын Банычичәјә
Бамса Бејрәјә диләмәјә кәлмишәм—деди.

Дәдә Горгуд бојлә декәч Дәли Гарчар ајдыр:
—Мәрә! Нә дедијим јетирин! Гара ајғыры јарағыјла кә-тирин!—деди.

Гара ајғыры јарағыјла кәтирдиләр. Дәли Гарчары мин-дирдиләр. Дәдә Горгуд (тоғлу башлы Дуру ајғыры минди дәхи) дурмады, гачды. Дәли Гарчар ардына дүшдү (гова, гова). Дәдәм Горгудун алтындакы тоғлу башлы Дуру ајғыр јорулду. Дәдә Горгуд кечи башлы Кечәр ајғыра сычрады минди. Дәдәји гова-гова Дәли Гарчар он јеләк јер ашырды. Дәдә (м) Горгуд ардындан Дәли Гарчар ирди. Дәдәнин үнсү үнүтдү, танрыја сығынды, исмиә'зәм охуду.

Дәли Гарчар гылычын әлинә алды. Јухарысындан өјкә илә һәмлә гылды. Дәли бәј диләди ки, Дәдәји тәләрә чала. Дәдә Горгуд ајытды:

— Чаларсан әлин гурусун!—деди.

Һагг тааланын (бујуруғујла) Дәли Гарчарын әли јухары-да асылы галды. Зира Дәдә Горгуд вилајәт исси иди. Дилә-ји гәбул олду.

Дәли Гарчар ајдыр:

— Мәдәд, аман, әламан! Танрынын бирлијинә јохдур күман. Сән мәним әлими сағалды көр, танрынын бујруғу илә, пејғәмбәрин гөвлилә, гыз гарындашымы Бејрәјә верәјин,— деди.

Үч кәрә ағзындан играр еләди. Күнаһына төвбә еләди.

Дәдә Горгуд дуа еләди, Дәлинин әли Һагг әмрилә сапасағ олду. Дөндү, ајдыр:

— Дәдә, гыз гарындашымын јолуна мән нә истәрсәм верәрмисән?

Дәдә (Горгуд) ајдыр:

— Верәлим. Ди де көрәлим, нә истәрсән.

Дәли Гарчар ајдыр:

— Мин буғра (нәр) кәтирин ким, маја (үзүн) көрмәмиш ола. Мин дәхи ајғыр кәтирин ким, һеч гысраға ашмамыш ола. Мин дәхи гојун көрмәмиш гоч кәтирин! Мин дә гујруг-сыз, гулагсыз көпәк кәтирин. Мин дәхи (ири) бирә кәтирин мана, деди.—Әкәр бу дедијим нәснәләри кәтирәрсиниз, хош, вердим. Амма кәтирмәјәчәк олурсан, бу гатла өлдүрмәдим, ол вагтын өлдүрәр(—)ин—деди.

Дәдә (Горгуд) дөндү, Бајбура еһләринә кәлди.

Бајбура бәј ајдыр:
— Дәдә! Оғланмысан, гызмысан? (гурдмусан, гојунмусан).
Дәдә:
— Оғланам (гурдам)—деди.
— Ја бәс нечә гуртулдун Дәли Гарчарын әлиндән?—деди.
Дәдә ајдыр:
— Аллаһын инајәти, әрәнләрин һүммәти олду, гызы алдым,—деди.

Бејрәјә, анасына вә гыз гардашларына муштчу кәлди. Севиндиләр, шад (хүррәм) олдулар.

Бајбура бәј ајдыр:
— Дәли, нә гәдәр мал истәди?
Дәдә ајдыр:
— Јарымасын, јарчымасын! Дәли Гарчар елә мал истәди ки, һеч битмәсин—деди.
Бајбура бәј ајдыр:
— (Нә мал истәди?)
Дәдә ајдыр:
— Мин ајғыр диләјибдир ким, гысраға ашмамыш ола. Мин дәхи буғра (нәр) диләди ким, маја көрмәмиш ола. Мин дә гоч диләјибдир ки, гојун көрмәмиш ола. Мин дә гујругсуз, гулагсыз көпәк диләди. Мин дәхи гарача-гарача бирәләр диләди. Бу нәснәләри кәтирәчәк оларсыныз, гыз гарындашымы верәрәм, кәтирмәјәчәк олурсан, көзүмә көзүкмәјәсән, јохса сәни өлдүрәрәм—деди.
Бајбура бәј ајдыр:
— Дәдә! Мән үчүнү булурсам, икисини сән булурмусан?
Дәдә Горгуд:
— Бәли, ханым, буласыјам—деди.
Бајбура бәј ајытды:
— Инди Дәдә, көпәклә бирәји сән бул!—деди.

Дәхи кәндиси, товла-товла атларына варды, мин ајғыр сечди, (гатар-гатар) дәвәләринә варды, мин буғра нәр сечди, гојунларына варды мин гоч сечди. Дәдә Горгуд дәхи мин гујругсуз, гулагсыз көпәклә мин дәхи бирә булду алыб бунлары Дәли Гарчара кетди.

(Дәли Гарчар) ешитди, гаршы кәлди.
— Көрәјим дедијими кәтирдиләрми?—деди.
Ајғырлары көричәк бәјәнди. Дәвәләри көрдүјүнә бәјәнди. Гочлары бәјәнди. Көпәкләри көркәч гас-гас күлдү.
Ајдыр:
— Дәдә, ја ганы мәним бирәләрим!
Дәдә Горгуд:

— Һај оғул Гарчар, адамы уш бүкәләк кими бүклүдүр. Ол бир јануз чанавардыр. Һәп бир јердә дириб дурур. Кәл кедәлим, симизин ал (арығын го)—деди.

Алды Дәли Гарчары бир бирәли јерә кәтирди. Дәли Гарчары (сојуб) јалынчыг еләди, ағыла гојду.

Бирәләр Дәли Гарчара үјүшдүләр. Көрдү бачары билмәз, ајдыр:

— Мәдәд! Дәдә, кәрәм елә! Аллаһ ешгинә гапыјы ач, чыхајын!—деди.

Дәдә Горгуд:

— Оғул, Гарчар, нә гарғаша сдирсән? Көтүр а! Бу исмарладығын нәснәдир. Нә олдун, бөјлә буналдын? Симизин ал, арығын го!—деди.

Дәли Гарчар ајдыр:

— Һај Дәдә султан! Танры бунун симизин дә алсын, арығын да алсын. Һаман мәни гапыдан дышары елә, мәдәд!—деди.

Дәдә гапыја ачды. Дәли Гарчар чыхды. Дәдә көрдү ким, Дәлинин чанына кечмиш, башы гопасы олмуш. Көјдәси бирәдән көрүнмәз, үзү-көзү бәлирмәз. (Дәли Гарчар) Дәдәнин ајағына дүшдү.

— Аллаһ ешгинә, мәни гуртар!—деди.

Дәдә Горгуд:

— Вар оғул кәндини суја ур!—деди.

Дәли Гарчар сәјирдәрәк варды, суја дүшдү. Бирәдир, суја ахды кетди.

Кәлди кеҗәсисин кеҗди, (свинә кетди), ағыр дүјүн јарағын көрдү.

Оғуз заманында бир јикит ки, евләнсә ох атарды. Оху нә јердә дүшсә анда кәрдәк тикәрди. Бејрәк хан дәхи охун атды, дибинә кәрдәјин дикди. Адахлысындан әркәнлик бир гырмызы гафтан кәлди. Бејрәк (гафтаны) кеҗди. Јолдашларына бу иш хош кәлмәди. Сәхт олдулар.

Бејрәк ајдыр:

— (Јолдашлар!) Нијә сәхт олдунуз?—деди.

Ајытдылар:

— Нечә сәхт олмајалым? Сән гызыл гафтан кеҗәрсән, биз аг гафтан кеҗәриз—дедиләр.

Бејрәк ајдыр:

— Бу гәдәр нәснәдән өтүрү нијә сәхт олурсуз? Бу күн мән кеҗдим, јарын наибим кеҗсин. Гырх күнә тәкин сыравардым кеҗәјиз, ондан сонра бир дәрвишә верәлим—деди. (бунларын дахы көнлү хош олду.)

б

Гырх јигитлән јејиб-ичиб отурарларды. Јарымасын, јарчымасын кафирин часусу бунлары часуслады. Варыб Бајбурд hасары (нын) бәјинә хәбәр верди. Ајдыр:

— Нә отурарсыз, султаным?! Бајбечан (мәлик) әввәл сәнә верәчәји гызы (бозатлы) Бејрәјә верди. Бу кечә кәрдәјә кирир—деди.

Јарымасын, јарчымасын ол мәл'ун (hаман) једди јүз кафирлә јылғады. Бејрәк ап-алача кәрдәји ичиндә јејиб-ичиб бихәбәр отурурду. Дүн ујхусунда кафир отаға гојулду. Наиб гылынчын сијирди әлинә алды:

— Мәним башым Бејрәјин башына гурбан олсун!—деди.

Наиб параланды, шәhид олду. Дәрин олса батурүр гала-балыг горхудур, ат ишләр, әр өјүнүр, јајан әрин үмуру олмаз. Отуз доггуз јигитлә Бејрәк дутсаг кетди.

Дан өтдү, күн доғду, Бејрәјин атасы, анасы бахды, көрдү ким, кәрдәк көрүнмәз олмуш. Аh етдиләр (јахаларын чак етдиләр), ағыллары башларындан кетди. Көрдүләр ким, учарда гузғун галмыш, тазы долашмыш јуртда галмыш. Кәрдәк параланмыш, наиб шәhид олмуш. Бејрәјин бабасы габа сарыг көтүрүб јерә чалды дартды, јахасын јыртды. Оғул, оғул дејибән бөјүрдү, зарлыг гылды. Аг бирчәкли анасы былдыр-былдыр ағлады, көзүнүн јашын төкдү, ачы дырнаг аг үзүнә алды-чалды ал јанағын дартды, гарғы кими гара сачыны јолду, ағлајыбаны сыглајыбаны евинә кәлди. Бајбура бәјин дүнлији алтун бан евинә (шијвән) кирди. Гызы, кәлини гас-гас күлмәз олду, гызыл хына аг әлинә јахмаз олду. Једди гыз гардашы аг чыхардылар гара донлар кејдиләр.

— Вај, бәјим, гардаш! Мурадына, мәгсудуна ирмәјән јалгыз гардаш!—дејиб ағлашдылар, бөјрүшдүләр.

Бејрәјин јавуглусуна хәбәр олду, Банычичәк гаралар кејди, аг гафтаныны чыхарды. Күз алмасы кими ал јанағы (ны) дартды, јыртды.

— Вај ал дувағым әјасы! Вај алным башым умуру! Вај шаh јигидим! Вај шаhбаз јигидим! Дојунча үзүнә бахмадығым ханым јигит! Ганда кетдин мәни јалгыз гојуб, чаным јигит! Көз ачыбан көрдүјүм, көнүл илә севдијим! Бир јастыгда баш гојдуғум! Јолунда өлдүјүм! Гурбан олдуғум! Вај Газан бәјин инағы! Вај Галын Оғузун имрәнчиси Бејрәк—дејиб зар-зар ағлады.

Буну ешидиб Гыјан Сәлчүк оғлу Дәли Дондар аг чыхарды, гара кејди, (Бејрәјин) јар вә јолдашлары ағы чыхарыб гаралар кејдиләр. Галын Оғуз бәјләри Бејрәк үчүн әзим јас тутдулар, үмуд үздүләр.

Бунун үзәринә он алты ил кечди. Бејрәјин өлүсүн-дирисин билмәдиләр. Бир күн гызын гардашы Дәли Гарчар Бајындыр ханын диванына кәлди, дизин чөкдү, ајдыр:

— Дөвләтли ханын өмрү узун олсун! Бејрәк дири олса он алты илдән бәри (ја хәбәри вә ја кәнди) кәлирди. (Султаным) бир јигит олса, дириси хәбәрини кәтирсә, чырғаб алтун—ахча верәрдим—деди.—Өлүсү хәбәрин кәтирәнә гыз гардашым верәрдим—деди.

Бөјлә декәч јарымасын, јарчымасын Јаланчы оғлу Јалынчыг ајдыр:

— Султаным! Мән варајын, өлүсү-дириси хәбәрин кәтирәјин—деди.

Мәкәр Бејрәк буна бир көмләк бағышламыш иди, кејмәзди, сахларды. Варды көмләји гана-гуна батырды.

Бајындыр ханын өнүнә кәтириб бурахды.

Бајындыр хан ајдыр:

— Мәрә! Бу нә көмләкдир?

— Бејрәји Гара Дәрвәнддә өлдүрмүшләр уш да нишаны, султаным!—деди.

Көмләји көричәк бәјләр өкүр-өкүр ағлашдылар, зарлыглар гылдылар.

Бајындыр хан ајдыр:

— Мәрә! Нијә ағларсыз? Биз буну танымазыз. Адахлысына апарын көрсүн. Ол јахшы билир. Зира ол тикибдир, јенә о таныр—деди.

Вардылар көмләји Банычичәјә иләтдиләр. Көрдү, таныды.

— Олдур—деди.

Дартды јахасын јыртды. Ачы дырнаг ағ үзүнә алды, чалды. Күз алмасы кими ал јанағын јыртды.

— Вај көз ачыб көрдүјүм! Көнүл вериб сеһдијим! Вај ал дувағым ајасы! Вај алным-башым умуду хан Бејрәк!—дејү ағлады.

Бабасына, анасына хәбәр олду. Ап-алача ордусуна шијвән кирди. Ағ чыхардылар, гара кејдиләр. Галын Оғуз бәјләри Бејрәкдән умуд үздүләр.

Јаланчы оғлу Јалынчыг (гызы алыр олду), кичик дүјүнүн еләди, улу дүјүнүнә вә'дә гојду.

Бејрәјин бабасы Бајбура бәј дәхи бәзирканлары гығырды, јанына кәтирди, ајдыр:

— Мәрә бәзирканлар! Варын иглим аран! Бејрәјин өлүсү (дириси) хәбәрин (кәтирин)—деди.

Бәзирканлар јараг көрдүләр. Кечә-күндүз демәјиб јүрүдүләр, (күнләрдә бир күн) Парасарын Бајбурд hасарына кәл-

диләр. Мәкәр ол күн кафирләрин ағыр күнләри иди. Һәр бири јемәкдә, ичмәкдә иди. Бејрәји дәхи кәтириб гоһуз чалдырарларды. Бејрәк уча чардагдан (иттифаг бахды, бәзирканлары көрдү билди) бунлары көрдүјүндә хәбәрләшди, көрәлим, ханым, нә хәбәрләшди.

Ајдыр:

Әлан алчаг һава јердән кәлән арғыш!
Бәј бабамын, гадын анамын совгаты арғыш!
Ајағы узун шаһбаз ата минән арғыш!
Үнүм үнлә, сөзүм динлә, арғыш!
Галын Оғуз ичиндә Улаш-оғлу Салур Газаны
Сорар олсан сағмы арғыш?!
Гыјан Сәлчүк оғлу Дәли Дондар
Сорар олсам, сағмы арғыш?!
(Гаракүнә оғлу Гарабудағы
Сорар олсам, сағмы арғыш?
Ағ саггаллы бабамы
Сорар олсам, сағмы арғыш?!)
Ағ бирчәкли анамы
Сорар олсам, сағмы, арғыш?!
(Мәним једди гыз гардашымы
Сорар олсам, сағмы арғыш?!)
Көз ачыбан көрдүјүм, көнүл илә севдијим,
Бајбечан гызы Банычичәк,
Евдәми арғыш, јохса кордамы арғыш?!
(Кәл бунлары) декил мана!
Гара башым гурбан олсун, арғыш, сана!—деди.

Бәзирканлар (дәхи сөјләди, көрәлим, нә сөјләди) ајдыр:

Сағмысан, әсәнмисән, чаным Бамсы?!
(Он алты јилин һәсрәти бәјим Бамсы)
(Галын Оғуз ичиндә Газан бәји
Сорар олсан сағдыр, Бамсы!)
Гыјан Сәлчүк оғлу Дәли Дондары,
(Сорар олсан, сағдыр Бамсы!
Гаракүнә оғлу (Гара) Будағы
Сорар олсан, сағдыр, Бамсы!
Ол бәјләр ағ чыхарды.
Гара кејди сәнинчүн Бамсы!
Ағ саггаллы атаны,
(Сорар олсан, сағдыр, Бамсы!)
Ағ бирчәкли ананы
Сорар олсан, сағдыр, Бамсы!
Ағ чыхарыб гара кејдиләр сәнинчүн, Бамсы!
Једди гыз гарындашын
Једди јол ајрыдында ағлар көрдүм, Бамсы!
Күз алмасы кими ал јанагларын
Јыртар көрдүм, Бамсы!
Варды кәлмәз гардаш дејү
Зарлыг едәр көрдүм, Бамсы!
Көз ачыбан көрдүјүн,

Көнүл вериб севдијүн,
Бајбечан гызы Банычичәк
Кичи дүјүнүн ејләди,
Улу дүјүнүнә вә'дә гојду,
Јаланчы оғлу Јалынчыға варыр көрдүм,
Хан Бејрәк!
Парасарын Бајбурд Һасарындан уча көркил!
Ап-алача кәрдәјинә кәлә көркил!
Кәлмәз олсан, Бајбечан гызы
Банычичәји алдырдыш, бәлли билкилі—деди.

Бејрәк галхды, ағлаја-ағлаја гырх јикидин јанына кәлди. Габа сарыг (башындан) көтүрдү, јерә чалды. (Бејрәк) ајдыр:

— Һеј мәним гырх јолдашым! Билирмисиз нәләр олмуш? Јаланчы оғлу Јалынчыг мәним өлүм хәбәрим иләтмиш. Дүнлүјү алтун бан евинә бабамын шијвән кирмиш. Газа бәнзәр гызы-кәлини ағ чыхармыш гара кејмиш. Көз ачыбан көрдүјүм, көнүл вериб севдијим Банычичәк, Јаланчы оғлу Јалынчыға варар олмуш.

Бөјлә деқәч гырх јикиди габа сарыгларын көтүрдүләр, јерә чалдылар. Бөјүрә-бөјүрә ағлашдылар, зарлыг гылдылар.

Мәкәр кафир бәјинүн бир бикр гызы варды (Бејрәји севәр иди). Һәр күн Бејрәји көрмәјә кәлирди. Ол күн јенә көрмәјә кәлди. Бахды көрдү Бејрәк сәхт олмуш.

Гыз ајдыр:

— Нечин сәхтсән, ханым јикит! Кәлдијимчә сәни шән көрәрдим. Күләрдин, ојнардын. Шимди нолдун?—деди

Бејрәк ајдыр:

— Нечә сәхт олмајајым? Он алты илдир ки, (сәнин) бабанын дутсағыјам. Атаја, анаја, говума, гардаша һәсрәтәм вә һәм бир гара көзлү јавуглум варды. Јаланчы оғлу Јалынчыг дерләр бир киши варды. Вармыш јалан сөјләмиш. Мәни өлдү демиш. Гыз она варар олмуш—деди.

Бөјлә деқәч, гыз, Бејрәји ашыгламышды, ајдыр:

— Әкәр сәни һасардан ашағы орғанла салландырачаг олурсам, бабана, анана сағлыгла варачаг олурсан, мәни бунда (н) кәлиб һалаллыға (гәбул едиб) алырмысан?—деди.

Бејрәк анд ичди:

— Гылычыма доғранајын! Охума санчылајын! Јер кими кәртиләјин! Торпаг кими совруласын! Сағлыгла варачаг олурсам Оғуза, кәлиб сәни һалаллыға алмаз исәм!—деди.

Гыз дәхи (бир) орған кәтириб Бејрәји һасардан ашағы салландырды.

Бејрәк ашаға (енди) бахды, кәндүсин јер үзүндә көрдү.

Аллаһа шүкр еләди, јола дүшдү. Кедәрәк кафирин илхысына кәлди.

— Биҧ ат булурсам тутајым минәјим—деди.

Бахды көрдү кәндүнүн дәниз гулуну Боз ајғыр бунда отланыб дурур. Боз ајғыр дәхи Бејрәји көрүб таныды. Ики ајағынын үзәринә дурду кишнәди. Бејрәк дәхи (бурада боз ајғыры) өјмүш, көрәлим, ханым, нечә өјмүш.

(Бејрәк) ајдыр:

Ачыг-ачыг мејдана бәнзәр сәнин алыҧлығын
Ики шәбчыраға бәнзәр сәнин көзчијәзин
Әбришимә (ипәјә) бәнзәр сәнин јәличијин.
Ики гоша гардаша бәнзәр сәнин гулачығын,
Әри мурадына јетирәр сәнин архачығын.
Ат демәзәм сана, гардаш дерәм
Гардашымдан јеј!
Башыма иш кәлди, јолдаш дерәм.
Јолдашымдан јеј!—деди.

Ат башыны јухары тутду, бир гулағын галдырды. Бејрәјә гаршы кәлди. Бејрәк ат (ын) көксүн гучаглады. Ики көзүн өпдү, сычрады, минди. Һасарын гапысына кәлди. Отуз доггуз јолдашыны чағырыб кафирә исмарлады, көрәлим, ханым, нечә исмарлады.

Бејрәк ајдыр:

Мәрә, сасы динли кафир!
Мәним ағзыма сөјүб дурарсан, дујамадым.
Гара донуз этиндән јәхни једирдин дојамадым
Танры мәнә јол верди, кедәр олдум, мәрә кафир!
Отуз доггуз јикидим әманәти, мәрә кафир!
Бирин әксик булсам јеринә он (ун) өлдүрәјим.
Онун әксик булсам јеринә јүзүн өлдүрәјим!
Мәрә кафир!
Отуз доггуз јикидим әманәти, мәрә кафир!—деди.

дәхи алды, јүрүјү верди.

Гырх нәфәр кафир атландылар, ардына дүшдүләр. Гова кетдиләр. Јетмәдиләр, дөндүләр.

Бејрәк Оғуза кәлди. Бахды көрдү бир озан кедәр.

Ајдыр:

— Мәрә озан, нә јерә кедирсән?

Озан ајдыр:

— Бәј јикит, дүјүнә кедирәм.

Бејрәк ајдыр:

— (Озан) дүјүн кимин?

— Јаланчы оғлу Јалынчыг (дерләр бир кишининдир)— деди.

— Мәрә, кимин нәсин алыр?

Озан ајдыр:

— Хан Бејрәјин адахлысы (Банычичәји) алыр—деди.

Бејрәк ајдыр:

— Мәрә озан! Гопузуvрv мана веркил! Атымы сана верәјим. Сахла, кәләм бahасын кәтирәм, алам—деди.

Озан ајдыр:

— Авазым көдәлмәдән, үнүм боғулмадан бир атдыр әлимә кирди, иләтим, сахлајым—деди.

Озан гопузу Бејрәјә верди. Бејрәк гопузу алды, бабасының ордусуна јахын кәлди, бахды, көрдү бир гач чобанлар јолун гыјысын алмышлар ағларлар, јәнәм дурмајыб даш јығарлар.

Бејрәк ајдыр:

— Мәрә чобанлар! Бир киши јолда даш булса јабана атар. Сиз бу јолда бу дашы нечүн јығарсыз?

Чобанлар ајдыр:

— Мәрә! Сән сәни билирсән, (сәнин) бизим hалымыздан хәбәрин јох—дедиләр.

(Бејрәк ајдыр).

— Мәрә, нә hалыныз вардыр?

Чобанлар ајдыр:

— Бәјимизин бир оғлу варды. Он алты илдир ким, өлүсү-дириси хәбәрин кимсә билмәз. Јарымасын, јарчымасын Јаланчы оғлу Јалынчыг дејирләр өлүсү хәбәрин кәтирди. Адахлысыны она верәр олдулар. Кәлир бундан кечәр, уралым ону, она вармасын, тәкинә-тушуна варсын—дедиләр.

Бејрәк ајдыр:

— Мәрә үзүнүз ағ олсун! Ағанызын әтмәки сизә hалал олсун—деди.

Ондан бабасының ордусуна кәлди. Мәкәр евләри өнүндә бир бөјүк ағач варды. Ол ағачын дибиндә бир јахшы бинар варды. Бејрәк бахды, көрдү ким, кичик гыз гарындашы бинардан су алмаға кәлир. Гардаш Бејрәк дејү ағлар, бозлар. Тојун-дүјүнүн гара олду дејү ағлар.

Бејрәјә гаты фәраг кәлди, гатланмады. Былдыр-былдыр көзүнүн јашы рәван олду. Чағырбан бурада сөјләр, көрәлим, ханым, нә сөјләр.

Бејрәк ајдыр:

Мәрә гыз!
Нә ағларсан, (нә) бозларсан аға(м) дејү?!
Јанды бағрым, көјнәди ичим.

Мәкәр сәнин аған јох олубдур?
Јүрәјинә гајнар дағлар гојулубдур?
Гара бағрын (сәнин сарсылыбдыр)
Аға дејү нә ағларсан, нә бозларсан?
Јанды бағрым, көјнәди ичим.
Гаршы јатан гара дағы
Сорар олсам, јајлаг кимин?
Сојуг-сојуг суларыны
Сорар олсам, ичәт кимин?
Төвла-товла шаһбаз атлары
Сорар олсам, бинәт кимин?
Гатар-гатар дәвәләрини
Сорар олсам, јүкләт кимин?
Ағајылда ағча гојун,
Сорар олсам шүлән кимин?
Гаралы, көјлү отағы
Сорар олсам, көлкә кимин?
Ағыз-дилдән, гыз киши, хәбәр мана!
Гара башым гурбан олсун бу күн сана!—деди.

Гыз ајдыр:

Чалма озан! Ајытма озан!
Гаралыча мән гызын нәсинә көрәк озан?!
Гаршы јатан (гара) дағы сорар олсан,
Ағам Бејрәјин јајласыјды.
Ағам Бејрәк кедәли јајладым јох.
Сојуг-сојуг сулары сорар олсан,
Ағам Бејрәјин ичәдијди,
Ағам Бејрәк кедәли ичәрим јох
Товла-товла шаһбаз атлары сорар олсан,
Ағам Бејрәјин бинәдијди,
Ағам Бејрәк кедәли бинәрим јох.
Гатар-гатар дәвәләри сорар олсан,
Ағам Бејрәјин јүкләдијди,
Ағам Бејрәк кедәли јүкләдим јох.
Ағајылда ағча гојуну сорар олсан,
Ағам Бејрәјин шүләнијди.
Ағам Бејрәк кедәли шүләним јох.
Гаралы, көјлү отағы сорар олсан,
Ағам Бејрәјиндир
Ағам Бејрәк кедәли көчәрим јох—деди.

Јенә гыз ајдыр:

Мәрә озан! Гаршы јатан гара дағдан,
Ашуб кәлдијиндә, кечдијиндә
Бејрәк адлы бир јиткидә булушмадынмы?
Дашгын-дашгын сулары,
Ашуб кәлдијиндә, кечдијиндә,
Бејрәк адлы бир јиткидә булушмадынмы?
Ағыр улу шәһәрләрдән (бәри) кәлдијиндә
Бејрәк адлы бир јиткидә булушмадынмы?
Мәрә озан! Көрдүнсә, декил мана!
Гара башым гурбан олсун, озан сана!

Гыз јенә ајдыр:

Гаршы јатан гара дағым јыхылыбдыр.
Озан, сәнин хәбәрин јох.
Көлкәличә габа ағачым кәсилибдир.
Озан, сәнин хәбәрин јох.
(Үрәјимдә гара бағрым дәлинибдир.
Озан, сәнин хәбәрин јох.)
Дүнјәликдә бир гардашым алыныбдыр.
Озан, сәнин хәбәрин јох.
Чалма озан, ајытма озан.
Гаралыча мән гызын, нәсинә кәрәк, озан?
Илә күндә дүјүн вар, дүјүнә варыб өткил (озан!)—деди.

Бејрәк бундан кечди улу гыз гарындашлары јанына кәлди. Бахды көрдү гыз гардашлары гаралы-көјлү, (бир арада) оғурулар. (Јанларына варды). Чағырыб Бејрәк сөјләр, көрәлимханым, нә сөјләр. Ајдыр:

Әлан сабаһ јериндән дуран гызлар!
Ағ отағы гојубан гара отаға кирән гызлар!
Ағ донлары чыхарыб гаралары кејән гызлар!
Бағир кими өјнәндә јоғуртдан нә вар?
Гара сач алтында күмәчдән нә вар?
Кәндүрикдә әтмәкдән нә вар?
Үч күндүр јолдан кәлдим, дөјурун мәни!
Үч күнә вармасын, аллаһ севиндирсин сизи!—деди.

Гызлар вардылар, јемәк кәтирдиләр, Бејрәјин гарнын дојурдулар.

Бејрәк ајдыр:

— Ағанызын башы вә көзү сәдәгәси, көһнә гафтаныныз вар исә кејәјин, дүјүнә варајын, дүјүндә әлимә гафтан кирәрсә кери гафтанынызы верәјин—деди.

Вардылар Бејрәјин, гафтаны вармыш, (кәтирдиләр) буна вердиләр. Алды кејди. Боју бојуна (јагышды), бели белинә (јагышды), голу голуна јагышды. Улу гыз гардашы буну Бејрәјә бәнзәтди. Гара гыјма көзләри ган-јаш долду, (бурада гыз гарындашы) сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш:

Мәрә озан!
Гара гыјма көзләрин чөнкәлмәсәјди,
Ағам Бејрәк дејәјдим, озан, сана.
Үзүнү гара сач өртмәсәјди,
Ағам Бејрәк дејәјдим, озан, сана.
Гонт-гонт биләкләрин солмасајды,
Ағам Бејрәк дејәјдим, озан, сана.
Апул-апул јүрүшүндән,
Аслан кими дурушундан.

Ганрылыбан бахышындан
Ағам Бејрәјә бәнзәдирәм, озан, сәни.
Севиндирдин, јериндирмә озан мәни!—деди.

Гыз бир дәхи сөјләмиш, ајдыр:

(Чалма озан), бир заман ајытма озан!
Ағам Бејрәк кедәли бизә озан кәлдији јох.
Әјнимиздән гафтанымыз алдығы јох.
Башымыздан кечәлијимиз алдығы јох!
Бујнузу бурма гочларымыз алдығы јох.

Бејрәк ајдыр:

— Гызлар бу гафтанла мәни таныдылар. Галын Оғуз бәјләри дәхи танырлар. Көрәјим Оғузда мәним достум дүшмәним кимдир?—деди, гафтаны сыјырды, көтүрдү, гызларын үстүнә аты верди:

— Нә сән, нә Бејрәк галсын! Бир әски гафтан вердиниз, мәним башым-бејним алдыныз—дејиб варды, бир әски дәвә чулу булду, дәлди, бојнуна кечирди, кәндуји дәлилијә бурахды, сүрдү дүјүнә кәлди.

Көрдү дүјүндә көјкү ох атар. Гаракүнә оғлу (Дәли) Будаг, Газан бәј оғлу Уруз, бәјләр башы Јејнәк, Ғәфләт гоча оғлу Ширшәмсәддин, гызын гардашы Дәли Гарчар белә ох атарларды (Бејрәк бунларын ох атдыгларыны тамашаја дурду). Гачан ким, Будаг атса, Бејрәк:

— Әлин вар олсун!—дејирди.

Уруз атса:

— Әлин вар олсун!—дејирди.

Јејнәк атса:

— Әлин вар олсун!—дејирди.

Ширшәмсәдин атса:

— Әлин вар олсун!—дејирди.

Көјкү атса:

— Әлин гурусун, бармагларын чүрүсүн! Һеј донуз оғлу донуз!—дејирди—көјкүләрә гурбан ол!—дејирди.

Јаланчы оғлу Јалынчығын ачығы тутду, ајдыр:

— Мәрә, гават оғлу дәли гават, сана дүшәрми мана бунун кими сөз сөјләмәк? Кәл мәрә гават, мәним јајымы чәк! Јохса сәни өлдүрәрәм.

Бөјлә декәч Бејрәк јајы алды, чәкди, гәбзәсиндән јај ики пара олду. Көтүрдү өнүнә бурахды:

— Даз јердә тораға атмаға јахшы—деди.

Јаланчы оғлу Јалынчыг, јај уфандығындан гатыг гагды.

Ајдыр:
— Мәрә (варын) Бејрәјин јајы вардыр, кәтирин!—деди.
Вардылар кәтирдиләр. Бејрәк јајы көрдүјүндә јолдашларын анды, ағлады (јајыны әлинә алыб өјдү, көрәлим, нечә өјдү). Ајдыр:

— Тул тулара кирдијим,
Толадары дохарлары говдуғум.
Јағы јурду әлимдә гыл кишлим.
Ајғыр вериб алдығым, (ар) тозлу гаты јајым!
Буға вериб алдығым, боғма киришим!
Бүнлү јердә гојдум кәлдим.
Отуз доггуз јолдашым, ики арғышым—деди.

Ондан Бејрәк ајдыр:
— Бәјләр, сизин ешгинизә чәкәјин јајы, атајын оху—деди.
Мәјәр көјкүнүн үзүјүнә нишан атарларды. Бејрәк (бир) охла үзүјү урду, паралады. Оғуз бәјләри буну көричәк әл-әлә чалдылар, күлүшдүләр.
Газан бәј бахыб тамаша едәрди. Адам көндәрди, Бејрәји чағырды. Дәли озан кәлди, баш ендирди, бағыр басды, салам берди.
Бејрәк (сөјләмиш, көрәлим ханым, нә сөјләмиш) ајдыр:

Әлан сабаһ сапа јердә тикиләндә ар бан евли!
Әтласилә јапыланда көј сејванлы!
Товла-товла чәкиләндә шаһбаз атлы!
Чағырыбан дад верәндә јол чавушлу!
Јајхандығында јар төкүләһ бол не'мәтли!

Галмыш јигит архасы! Бизә мискин умуду! Бајындыр ханын көјкүсү! Тулу гушун јаврусу! Түркүстанын дирәји! Үммәт сојунун асланы! Гарачуғун гапланы! Гонур атын ајасы! Хан Урузун бабасы, ханым Газан! Үнүм үнлә, сөзүм динлә! Әлан сабаһ јериндән дурмушсан, ар ормана кирмишсән. Ар говағын будағындан јырғајыбан кечмишсән. Чанбачығын әкмишсән. Ох чығырын гурмушсан. Адын кәрдәк гојмушсан. Сарда отуран саг бәјләр! Солда отуран сол бәјләр! Ешикдәки инаглар! Дибдә отуран хас бәјләр! Гутлу олсун дөвләтиниз!—деди.
Бәјлә декәч Газан бәј ајдыр:
— Мәрә дәли Озан! Дилә мәндән нә диләрсән!
Четирли отагмы диләрсән? Гул-гаравашмы диләрсән?
Алтун-ахчамы диләрсән, верәјим—деди.
Бејрәк ајдыр:
— Султаным! Мәни гојсан да шүлән јемәјинин јанына варсам, гарным ачдыр, дојурсан—деди.

Газан ајдыр:

— Дәли озан, дөвләтин тәпди. Бәјләр, букүнкү бәјлиҗим бүнүн олсун!—деди.—Гојун, нә јерә кедәрсә кетсин. Нејләрсә еләсин—деди.

Бејрәк шүлән јемәјинин үзәринә кәлди. Гарнын доjдурдугдан сонра газанлары тәпди төкдү, чевирди. Јәхнинин кимини сағына, киминин солуна атар. Сағдан кедәни сағ алыр, солдан кедәни сол алыр, һаглыға һаггы дәјә, һагсыза үзү гаралығы дәјә.

Газан бәјә хәбәр олду:

— Султаным, дәли озан һәп јемәји төкдү—дедиләр. Шимдидә гызлар јанына вармаг истәр.

Газан ајдыр:

— Мәрә, гојун (нејләрсә еjләсин, ганда диләрсә варсын) гызлар јанына дәхи варсын—деди.

Бејрәк (ә) (дедиләр) галхды, гызлар јанына варды.

Сырначылары говду, нағарачылары говду. Кимини дөjдү, киминин башыны јарды. Гызлар (хатунлар) отуран отаға кәлди, ешиjин[1] алды, отурду.

Буну көрдү Газан бәјин хатуну Боју узун Бурла (хатун) гагды, ајдыр:

— Мәрә, гават оғлу дәли гават! Сәнә дүшәрми битәклиф мәним үзәримә кәләсән?—деди.

Бејрәк ајдыр:

— Ханым, Газан бәjдән мәнә буjруг олду. Мәнә кимсә долашамаз,—деди.

Бурла хатун ајдыр:

— Мәрә, чүн ким, Газан бәjдән буjруг олубдур, гәjун отурсун—деди.

Јенә дөндү Бејрәјә ајдыр:

— Мәрә, дәли озан, ја мәгсудун нәдир?

Бејрәк ајдыр:

— Ханым, мәгсудум олдур ки, әрә варан гыз галха оjнаjа, мән гопуз чалам—деди.

Мәкәр Гысырча Јенкә дејирләр (ди) бир хатун варды. Она ајытдылар:

— Мәрә, Гысырча Јенкә! Дур сән ојна! Нә билир дәли озан—дедиләр.

Гысырча јенкә дурду, ајдыр:

— Мәрә озан, дәли озан! Әрә варан гыз мәнәм—деди.

---

[1] Гапысын.

Ојнамаға башлады. Бејрәк гопуз чалды. Сөјләди, көрәлим ханым, нә сөјләди. Ајдыр:

Анд ичмишәм гысыр гысраға миндијим јох.
(Минибәни) газавата вардығым јох.
Евиниз ардында сәрваплар сана бахар,
(Ганғы дәрәјә кетди ола дејү изин изләр,
Ганғы јандан кәлә дејү јола бахар.)
Онлар былдыр-былдыр көзләринин јашы ахар.
(Сән) онларын јанына варғыл!
Мурадыны онлар верәр, бәлли билкил!
Сәнинлә мәним ишим јох.

Әрә варан гыз (јериндән) галха, гол салыбан ојнаја, мән гопуз чалам—деди.

Гысырча Јенкә (ајдыр).

— Бој, бу завала кәләчәк дәли, көрмүш кими сөјләр—деди (завал башына дөјүб) варды јериндә отурду. (Улу ханлар хатунлары гас-гас јашмаглары алтындан күлүшдүләр). (Ондан сонра) Боғазча Фатма дерләр (ди) бир хатун варды, она ајытдылар.

— Гыз галх, сән ојна!--дедиләр.

— Һај шу дәли мәғмун мәнә дә шајәд анчылајын олмаз сөзләр сөјләр—деди.

Гыз дејә нәснә јохдур—дедиләр. Гызын гафтан(лар)ыны кејди(рдиләр. Дуру кәлди).

— Чал мәрә дәли озан, әрә варан гыз мәнәм, ојнајајым.—деди. Дәли озан ајдыр:

Анд ичәјим бу кәз, боғаз гысраға миндијим јох.
(Минубәни) газавата вардығым јох.
(Һај мән сәни хуб танырам.)
Евиниз ардығ дәрәчик дејилмиди?
Итиниз ады Бәраг (чуг) дејилмиди?
Сәнин адын гырх ојнашлы
Боғазча Фатма дејилмиди?
(Јүрү вар, јеринә отур! Ојнамағыл!
Јохса) дәхи ејбин ачарам, бәлли билкил!—деди.
Сәнинлә мәним ојунум јох.
Вар јеринә отуркил!
Әрә варан јериндән дура, мән гопуз чалам,
гол салыбан, ојнаја—деди.

Бөјлә декәч Боғазча Фатма ајдыр:

— Бој, бу дәли боғма чыхарачаг оланча ејбимизи гагды. Дур гыз! Ојнарсан ојна, ојнамазсан чәһәннәмдә ојна! Бејрәкдән сонра башына бу һал кәләчәјин билирдин.

Бурла хатун ајдыр:

— Гыз, галх ојна! Әлиндән нә кәлир?—деди.

(Галхды) Банычичәк гырмызы гафтанын кејди, әлләрин јенинә чәкди, көзүкмәсин дејү, ојуна кирди, ајытды.

— Мәрә дәли озан, чал ди! (Әрә варан гыз мәнәм, Ојна-јајым)—деди.

Бејрәк ајдыр:

— (Хан гызы, сәнсән бәли)
Мән бу јердән кедәли дәлу олмуш (дәлу)!
Сәндәлијим ағча гарлар јағмыш дизә јетмиш.
Хан гызынын евиндә гул-хәлајиг түкәнмиш,
(Хан гызы) мәшрәбә алмыш,
(Соугда) суја вармыш.
Биләјиндән он бармағыны соуг алмыш,
Гызыл, алтун кәтирин,
Хан гызына бармаг јонун!
Ағ, күмүш кәтирин,
Хан гызына дырнаг јонун!
Ејибличә хан гызы,
Әрә вармаг ејиб олур—деди.

Буну ешитчәк Банычичәк гагды (ајдыр):

— Мәрә, дәли озан, мән ејиблимијәм ки, мәнә ејиб гошурсан!—деди. Күмүш кими аг биләјин ачды, әлини чыхарды. Бејрәјин кечирдији үзүк көрүндү. Бејрәк үзүјү (көричәк) таныды.

Бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш.

Ајдыр:

Бејрәк кедәли Бамбам тәпә башына чыхдынмы гыз?!
Гарылатыб дөрд јанына бахдынмы гыз?!
Гарғы кими гара сачын јолдунму гыз?!
Гара көздән ачы јашы төкдүнмү гыз?!
Күз алмасы кими ал јанағын јыртдынмы гыз?!
Кәләнилә кедәндән Бејрәк хәбәрин сордунму гыз?!
Севдиким Бамсы Бејрәк дејү ағладынмы гыз?!
Гыз, (чүн) сән әрә варырсан, (бармағындакы)
Алтун үзүк мәнимдир, вер мана, гыз!—деди.

Гыз ајдыр:

Бејрәк кедәли Бамбам тәпә башына чыхдығым чох
Гарғы кими гара сачым јолдуғум чох.
Күз алмасы кими ал јанағым јыртдығым чох
Кәләнилә кедәндән сордуғум чох.
(Гара көздән ачы јашы төкдүјүм чох)
Варды кәлмәз бәј јикидим,
Хан јикидим Бејрәк—дејү ағладығым чох.

---

1 Човғун.

Севишдијим Бамсы Бејрәк сән дејилсән. Алтун үзүк сәнин дејилдир. Алтун үзүкдә чох нишан вардыр. Алтун үзүјү истәрсән нишанын сөјлә!—деди.

Бејрәк ајдыр:

Алан сабаһ, хан гызы, јеримдән дурмадыммы?
Боз ајғырын белинә минмәдимми?
Сәнин евин үзәринә сығын-кејик јығмадыммы?
Сән мәни јанына гағырмадынмы?
Сәнинлә мејданда ат чапмадыгмы?
Сәнин атыны мәним атым кечмәдими?
Ох атанда мән сәнин охуну јармадыммы?
Күрәшдә мән сәни басмадыммы?
Үч өпүб, бир дишләјиб,
Алтун үзүјү бармағына кечирмәдимми?
Севишдијин Бамсы Бејрәк мән дејилмијәм?—деди.

Бөјлә декәч гыз (һаман) таныды, билди ким, Бејрәкдир. Чүббәсилә чухасилә Бејрәјин ајағына дүшдү. (Бејрәк едијини хатунлар билди, һәр бири бир бәјә муштулују кетди). Бејрәјә дајәләр гафтан кејдириб дунатдылар. Һаман гыз сычрады, (бир) ата минди. Бејрәјин атасына, анасына муштулуға чапар кетди. (Чүнки варды гајынатасына, гајынанасына).

Гыз ајдыр:

Әрғаб-әрғаб гара дағын јыхылмышды, учалды ахыр!
Ганлу-ганлу суларын соғулмушду чағлады ахыр!
Габа ағачын гурумушду јашарды ахыр!
Шаһбаз атын гарымышды, гулун верди ахыр!
Гызыл дәвәләрин гарымышды, көшәк верди ахыр!
Ағ (ајылда) гојунун гарымышды, гузу верди ахыр!
(Ахыр) он алты иллик һәсрәтин, оғлун Бејрәк кәлди ахыр!
Гајыната, гајынана, муштулуг мана нә верәрсиз?

(Хан) Бејрәјин атасы, анасы ајдыр:

Дилин үчүн өләјин, кәлинчијим!
Јолуна гурбан олајын, кәлинчијим!
Јаланса бу сөзләрин керчәк ола, кәлинчијим!
(Керчәксә хәбәрин) сағ-әсән чыхуб кәлсә,
Гаршу јатан гара дағлар сана јајлаг олсун!
Соуг-соуг сулар сана ичәт олсун, (кәлинчијим!)
Гулум-хәлајигим сана гырнаг олсун, (кәлинчијим!)
Шаһбаз атларым сана бинәт олсун, (кәлинчијим)
Гатар-гатар дәвәләрим сана јүкләт олсун, (кәлинчијим!)
Ағајылда ағча гојунум сана шүлән олсун!
Алтун-ахчам сана хәрчлик олсун!
Дәнлији алтун бан евләрим сана көлкә олсун!
(Мәним) гара башым гурбан олсун сана, кәлинчијим—деди.

Бу мәһәлдә бәјләр (вә ханлар) Бејрәји (бабасына) кәгирдиләр. (Бу јандан ешидән бәјләр Бејрәјин үзәринә јығылдылар).

Газан бәј ајдыр:

— Муштулуг Бајбура бәј, оғлун кәлди—деди.

Бајбура бәј ајдыр:

— Оғлум идијин ондан биләјим (ки) сырча бармағыны ганатсын ганыны дәсмалына дүртсүн, көзүмә сүрәјин. Ачылачаг олурса оғлум Бејрәкдир—деди.

Зира ағламагдан көзләри көрмәз олмушду. Дәсмалы көзүнә силчәк аллаһ тааланын гүдрәтилә көзү ачылды. Атасы, анасы күлдүләр. Бејрәјин ајағына дүшдүләр. (Анасы) ајдыр:

— Оғул! Дүнлүји алтун бан евимин гәбзәси оғул!

Газа бәнзәр гызымын, кәлнимин чичәји оғул!

Көрәр көзүм ајдыны оғул! Тутар белим гүввәти оғул!

Галын Оғуз имрәнчиси, чаным оғул!—дејибән чох ағлады аллаһына шүкүрләр еләди.

Јаланчы оғлу Јалынчыг буну ешитди. Бејрәјин горхусундан гачды, өзүнү Дана сазына салды. Бејрәк ардына дүшдү. Гова-гова саза дүшүрдү: Бејрәк ајдыр:

— Мәрә, од кәтирин!

Кәтирдиләр, сазы ода урдулар. (Јаланчы оғлу) Јалынчыг көрдү ким, јанар, саздан чыхды. Бејрәјин ајағына дүшдү. Гылычы алтындан кечди. Бејрәк дәхи сучундан кечди.

Газан бәј ајдыр:

— Кәл! Мурадына јетиш!

Бејрәк ајдыр:

— (Ханым Газан!) јолдашларымы чыхармајынча, һасары алмајынча мурада ирмәзәм—деди.

(Һаман) Газан бәј оғузуна:

— Бејрәк уғруна мәни севән (бәј јикитләр) јетсин!—деди.

Галын Оғуз бәјләри атландылар. Бајбурд һасарына чапар јетдиләр. Кафирләр дәхи бунлары гаршуладылар. Галын Оғуз бәјләри ари судан абдәст алдылар. Ағ алынларын јерә гојдулар. Ики рүкәт намаз гылдылар. Ады көрклү Мәһәммәди јада кәтирдиләр. Кумбур-кумбур нағараләр дөјүлдү. Бир гијамәт саваш олду, мејдан долу баш олду.

Шөклү Мәлији бөјүрдүбәни Газан бәј атдан јерә салды. Гара Тәкур (Мәлији) Дәли Дондар гылычлады, јерә салды Гара Аслан Мәлији Гарабудаг јерә салды. Дәрәләрдә кафирә гырғын кәрди. Једди кафир бәји гылычдан кечди.

Бејрәк, Јејнәк, Газан бәј, Гарабудаг, Дәли Дондар, Газан

оғлу Уруз бәј—бунлар һасара јүрүш етдиләр. Бејрәк отуз доггуз јикидинин үзәринә кәлди. Онлары сар вә әсән көрдү, аллаһа шүкүр еләди.

Кафирин кәлисасын јыхдылар, јеринә мәсчид јапдылар. Бан банлатдылар. Әзиз танры адына хүтбә охутдулар.

Гушун ала гатыны, гумашын арусуну, гызын көјчәјини, доггузлама чырғаб чуха, ханлар ханы Бајындыр хана пәнчјек чыхардылар.

Бајбура бәјин орланчығы Бејрәк Бајбечан мәлијин гызыны алды. Аг бан евинә, аг отағына кери дөндү. Дүјүнә башлады.

Бу гырх јикидин бир гачына хан Газан, бир гачына Бајындыр хан гызлар вердиләр. Бејрәк дәхи једди гыз гарындашыны једди јикидә верди. Гырх јердә отаг тикди. Отуз доггуз гыз талели талеинә бирәр ох атды. Отуз доггуз јикит охунун ардынча кетди.

Гырх күн, гырх кечә, тој-дүјүн еләдиләр. Бејрәк јикитләрилә мурад верди, мурад алды.

Дәдәм Горгуд кәлди, шадлыг чалды, боj бојлады, сөј сөјләди, Гази әрәнләр башына нә кәлдијин сөјләди. Бу оғузнамә Бејрәјин олсун—деди.

(Ганы ол өјдүјүм бәј әрәнләр? Дүнја мәним дејәнләр? Әчәл алды, јер кизләди, фани дүнја јенә галды. Кәлимли, кедимли дүнја. Сон учу өлүмлү дүнја).

Јум верәјин, ханым! Гара дағларын јыхылмасын! Көлкәличә габа ағачын кәсилмәсин. Ар саггаллы бабан јери учмар олсун! Ар бирчәкли анан јери бећишт олсун! Оғулла гарындашдан ајырмасын! Ахыр вахтында ари имандан ајырмасын! Амин дејәнләр дидар көрсүн! Јығышдырсын, дүрүшдүрсүн, күнаһынызы ады көрклү Мәһәммәд Мустафа үзү сујуна багышласын!

ГАЗАН БӘЈИН ОҒЛУ УРУЗ БӘЈИН ДУТСАГ ОЛДУҒУ БОЈУ БӘЈАН ЕДӘР

Ханым hej!

Бир күн Улаш оғлу Газан бәј јериндән дурмушду. Гара јерин үзәринә отаглары тикдирмишди. Мин јердә ипәк халчасы дөшәнмиш иди. Ала сејван көј үзүнә ашанмышды. Дохсан түмән кәнч оғуз (Газанын) сөhбәтинә дәрилмишди. Ағзы бөјүк хүмрәләр орталыға салынмыш иди. Доггуз јердә бадјәләр гурулмушду. Алтун ајаг, сүраһиләр дүзүлмүшдү. Доггуз гара көзлү, (хуб сурәтли) өрмә сачлы, әлләри биләјиндән хыналы, бармаглары никарлы, боғазлары бирәр гарыш кафир гызлары ал шәрабы алтун ајагла Галын Оғуз бәјләринә кәздирәрләрди.

Һәр бирин (әлин)дән Улаш оғлу Салур Газан ичмишди. Чырғаб-чырғаб чадыр, отаг бағышларды. Гатар-гатар дәвәләр бағышларды. Оғлу Уруз гаршысында јај сөјкәниб дурарды. Сағ јанында гардашы Гаракүнә отурмушды. Сол јанында дајысы Аруз отурмушды.

Газан сағына бахды гас-гас күлдү. Солуна бахды чох севинди. Гаршысына бахды оғланчығыны, Урузу көрдү, әлин-әлинә чалды ағлады.

(Газан) оғлу Уруза бу иш хош кәлмәди (гәһәр кәлди). Иләри кәлди, диз чөкдү. Бабасына чағырыб сөјләр, көрәлим ханым, нә сөјләр.

Уруз ајдыр:

Үнүм үнлә, мәним сөзүм динлә, ағам Газан
Сағына бахдын, гас-гас күлдүн.
Солуна бахдын, чох севиндин.
Гаршына бахдын, мәни көрдүн (ган) ағладын.
Сәбәб нәдир, декил мана!
Гара башым гурбан олсун, ағам, сана!—деди.

(Әкәр) деməз олурсан.
Галхубаны јеримдән мән дурарам
Гара көзлү јигитләрими бојума аларам.
Ган Абгаза елинә мән кедәрәм,
Алтун хача мән өлими басарам.
Пилон кејән кешишин әлиң (мән) өпәрәм.
(Гарақөзлү) кафир гызын мән аларам,
Дәхи сәнин үзүнә мән кәлмәзәм,
Ағладығына сәбәб нәдир, декил мана!—
Гара башым гурбан олсун, ағам, сана!—деди.

Газан бәј алалды, оғлунун үзүнә бахды. Чағырыб сөјләр, көрәлим, ханым, нә сөјләр. Газан ајдыр:

Бәри кәлкил, гулунум оғул!
Сағым әлә бахдығымда гардашым Гаракүнәји көрдүм.
Баш кәсибдир, ган төкүбдүр, чулди алыбдыр, ад газаныбдыр.
Солум әлә бахдығымда дајым Арузы көрдүм.
Баш кәсибдир, ган төкүбдүр, чулди алыбдыр, ад газаныбдыр.
Гаршым әлә бахдығымда сәни көрдүм.
Он алты јаш јашладын.
Бир күн ола дүшәм, өлөм, сән галасан.
Јај чәкмәдин, ох атмадын, баш кәсмәдин, ган төкмәдин.

Ганлы Оғуз ичиндә чулди алмадын. Јарынкы күн заман дөнүб мән өлүб, сән галчаг тахтым-тачым сәнә вермәјәләр дејиб, сонум авдым, ағладым, оғул!—деди.

Уруз бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш, ајдыр:

— А бәј баба! Дәвәчә бөјүмүшсән, көшәкчә әглин јох. Тәпәчә бөјүмүшсән дарычә бејнин јох. Һүнәри оғул атаданмы көрәр өјрәнәр, јохса аталар оғулданмы өјрәнир?—деди... Гачан сән мәни алыб кафир сәрһәддинә чыхардын, гылынч чалыб баш кәсдин? Мән сәндән нә көрдүм, нә өјрәним?—деди.

Газан бәј әлин әлинә чалды, гас-гас күлдү. Ајдыр:

— А бәјләр! Уруз хуб сөјләди, шәкәр једи, бәјләр! Сиз јејиниз; ичиниз, сөһбәтиниз дағытмајыныз! Мән бу оғланы алајын ава кедәјин. Једди күнлүк азугла чыхајын. Ох атдығым јерләри (чида сундуғун јерләри көстәрин). Гылыч чалыб баш кәсдијим јерләри көстәрәјин. Кафир сәрһәддинә, Чызығлара, Ағылғана, Көкчә Даға, алыбан чыхајын. Сонра оғлана кәрәк олур, а бәјләр!—деди.

Гонур атын чәкдирди, бүтүн минди. Үч јүз мүрәссә донлу јигит сојлады, бојуна алды. Гырх ала көзлү јигидин Уруз бојуна алды, Газан оғлуны алыб Гара дағлар үзәринә ава

чыхды. Ав авлады, гуш гушлады, сығын-кејик јыхды. Көк алан көрклү чәмәнә чадыр тикди. Бир гач күн бәјләр илә једи, ичди.

Мәкәр Башыачыг Татјан гәл'әсиндән, Агсага гәләсиндән кафирин часусу варды, бунлары көрүб тәкура кәлди, ајдыр:

— Һеј! Нә отурурсан? Итини улатмајан, чәтикүни мувлатмајан алплар башы Газан оғланчығы илә сәрхош олуб јатырлар деди.

Он алты мин гара доилу кафир ата минди, Газанын үзәринә илғар јетди.

Бахдылар көрдүләр алты бөлүк тоз енди.

Кими ајдыр:

— Кејик тозудур.

Кими ајдыр:

— Јағы тозудур.

Газан ајдыр:

— Кејик (тозу) олса бир, ја ики бөлүк олурду. Бу кәлән, билмиш олун, јағыдыр!—деди.

Тоз јарылды. Күн кими шылады, дәниз кими јајханды. Мешә кими гарарды. Он алты мин ип үзәнкили, кечә бөрклү, азғын динли, гузғун дилли кафир (Газанын өнүнә) чыха кәлди.

Газан гонур атын чәкдирди, бүтүн минди. Оғлу Уруз чилавсыны чәкдирди, бәдөј атын ојнатды (бабасына) гаршы кәлди, ајдыр:

Бәри кәлкил, ағам Газан!
Дәниз кими гарарыб кәлән нәдир?
Од кими шылдајыб, улдуз кими парлајыб кәлән нәдир?
Ағыз дилдән беш кәлмә хәбәр мана,
Гара башым гурбан олсун, бабам, сана!—деди.

Газан ајдыр:

Бәри кәлкил, арсланым оғул!
Дәниз кими јајханыб кәлән кафирин ләшкәридир.
Күн кими шылдајыб кәлән кафирин башында ишығыдыр.
Улдуз кими парлајыб кәлән кафирин чидасыдыр.
Азғын динли јағы кафирдир, оғул!—деди.

Оғлан ајдыр:

— Јағы дејү нәјә дерләр, баба?!—(деди)

Газан ајдыр:

— Оғул, онун үчүн јағы дерләр ки, биз онлара јетсәвүз өлдүрәриз, онлар бизә јетсә өлдүрәр—деди.

Уруз ајдыр:

— Баба, ичиндә бәј јигитләри өлдүрсәләр ган сорарларымы? Даваларлармы?

Газан ајдыр:

— Оғул, мин кафир өлдүрсән кимсә сәндән ган даваламаз. Амма азғын динли кафирдир, хуб јердә туш олду. Вәли мана сән јаман јердә душаг олдун, оғул!—деди. (Бөјлә дејәч) Уруз бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш.

Уруз ајдыр:

Бәри кәлкил, ағам Газан!
Галхыбаны јеримдән.
Бәдөј атым сахлардым,
Букүн үчүн, күнү кәлди,
Ағ мејданда сәјирдәјим сәнин үчүн.
Ала уран сур чидамы сахлардым.
Букүн үчүн, күнү кәлди,
Габа гарын, кен көкүсдә ојнадајым сәнин үчүн.
Гара полад үз гылычым сахлардым,
Букүн үчүн, күнү кәлди.
Сасы динли кафир башын кәсдирәјим сәнин үчүн
Әјни бәк дәмир донум сахлардым,
Букүн үчүн, күнү кәлди,
Јеј јахалар дөкдүрәјим сәнин үчүн.
Башымда гонт ишыглар сахлардым
Букүн үчүн, күнү кәлди,
Габа чомаг алтында јоғрадајым сәнин үчүн.
Гырх јигидим сахлардым
Букүн үчүн, күнү кәлди.
Кафир башын кәсдирәјим сәнин үчүн.
Аслан адым сахлардым сәнин үчүн.
Јаха тутуб кафирлә оғрашајым сәнин үчүн,
Ағыз дилдән бир гач кәлмә хәбәр мана!
Гара башым гурбан олсун, ағам сана!—деди.

Газан бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш. Газан ајдыр:

Оғул, оғул, ај оғул!
Мәним үнүм үнлә, сөзүм динлә!
Ол кафирин үчүн атыб бирин јазмаз охчусу олур.
Һај демәдән башлар кәсән чәллады олур,
Адам этин јәхни гылан (онун) ашбазы олур;
Сән варасы кафир дејил,
Галхыбаны јеримдән мән дурајым,
Гонур атын белинә мән минәјим,
Кәлән кафир мәнимдир, мән варајын,
Гара полад үз гылычым чалајын,
Азғын динли кафирдир (мән варајын).
Башларын кәсәјин,
Дөнә-дөнә савашајын,
Дөнә-дөнә чәкишәјин.

Гылыч чалыб баш кәсдијим көркил, өјрәнкил!
Гара башына дүшәндә кәрәклидир—деди.

Уруз бурада сөјләмиш, көрәлим, нә сөјләмиш.
Ајдыр:

— А бәј баба, ешидирәм (нә дерсән).
Амма әрәфатда еркәк гузу гурбан үчүн.
Баба оғул газаныр ад үчүн
Оғул да гылыч гушаныр баба гејрәти үчүн.
Мәним дә башым гурбан олсун (баба), сәнин үчүн!

Газан бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш.
Газан ајдыр:

— Оғул, оғул, ај оғул!
Јағыја кириб баш кәсмәдин.
Адам өлдүрүб, ган төкмәдин.
Ала көзлү гырх јикидин бојуна алғыл!
Көксү көзәл габа дағлар башына чыгғыл!
Мәним савашдығым, мәним дөјүшдүјүм,
Мәним чәкишдијим, мәним гылыч (чалыб баш кәсдијим)
Көркил, өјрәнкил!
Вә һәм бизә пусу олғыл, оғул!—деди.

Уруз бабасынын сөзүнү сымады. Гајыдыб кери дөндү. Јердән уча дағлар башына јолдашларын алыб чыхды.

Ол заманда (оғуллар атаја мүхалифәт етмәзди), оғул ата сөзүн ики еләмәзди. Ики еләсә ол оғланы гәбул еләмәзләрди.

Уруз кен јахадан сүкүсүн санчды, дурду.

Газан бәј көрдү ки, кафир гаты јагланды. Атындан (јерә) енди. Ары судан абдәст алды. Ағ алныны јерә году. Ики рүкәт намаз гылды. Ады көрклү Мәһәммәди јада кәтирди. Гара динли кафирә көз гарартды, һајгырды, ат салды, гаршы варды, гылыч урду.

Кумбур-кумбур давуллар чалында (ол күн).
Бурмасы алтун тунч борулар чалынды ол күн.
Чиласын бәј әрәнләр дөнә-дөнә савашды ол күн.
Гара полад үз гылычлар чалынды ол күн.
Гарғы дилли гајым охлар атылды,
Ала уран сүр чидалар сусалды ол күн.
Намәрдләр, мүхәннәтләр сапа јер көзәтди ол күн.

Баха-баха Газан оғлу Урузун ешги кәлди.
Ајдыр:
— Бәри кәлин, гырх јолдашым! Сизә гурбан олсун мәним башым. Көрәрмисиз ағам Газан баш кәсди, ган төкдү. Оғлан, ушаг, јемәк јемәкчә кәлмәз (мана) деди. Бабам бу кафирләри

әсиркәмиш кими. Мәни севән јигитләрим! Нә дурарсыз. Кафирин бир учуна тәләлим!

Гарагочун ојнатды, Уруз кафирин сағына ат тәпди. Сағлы соллу кафири хүб дағытды. Санасан ким, дар јолда долу дүшдү. Ја гара газын ичинә шәһин кирди. Кафирин учуну басды, дағытды. Азғун динли кафир буналды, оха кирди. Говулан кимсәләр Урузун бәдөј атын(ны) охладылар. (Оғлан ат чилобәрин јығамады. Көзләрини ган бүрүдү.) Ат јыхылды. Кафирләр Урузун үстүнә (чоғурду).

Урузун гырх јигиди атдан енди. Әлә галхан бағыны гыса дүјдүләр. (Гындан) гылыч сыјырдылар. (Газан оғлу) Урузун үзәрин(дә) чох савашдылар. Галаба горхудур, дәрин олса батырыр, јајанын умуду олмаз. Сағын, солун Урузун чевирдиләр. (Көзү өнүндә) гырх јигидин шәһид етдиләр. Оғланын үзәринә үјүшдүләр, (зәбун едиб) тутдулар. Гарысындан ар әлләрин бағладылар. Гыл орған аг бојунуна тахдылар. Үзү үзәринә салыбан сүрүдүләр. Аг әтиндән ган чыхынча дөјдүләр. Баба дејү ағлатдылар, ана дејү бозлатдылар. Әли бағлы, бојну бағлы, үзү-үзәринә салыб алдылар, јүрүјү вердиләр. Уруз дутсаг олду.

Газанын (бу ишләрдән) хәбәри јох. Елә санды ким, јағы басылды. Ат чиловсун(у) дөндәрди, кери дөндү. Кәлди, оғлуну гојдуғу јердә буламады.

— А бәјләр! Оғлан ганчары кетди ола!—деди.

Бәјләр ајыдыр:

— Оғлан гуш үрәкли олур. Гачыб анасына кетмишдир— дедиләр.

Газан гарарды, дөндү, ајдыр:

— Бәјләр! Танры мана бир кор оғул вермиш. Варајын, (ону) анасынын јанындан алајын, гылычла паралајајын, алты бөлүк едәјин, алты јолун ајырдында бурахајын! Бир дәхи кимсә јазы јердә јолдаш гојуб гачмаја—деди.

Дәхи гонур атын өнчәләди (Газан гәзәблә), јола кирди, евинә кәлди.

Хан гызы Боју узун Бурла хатун Газанын кәлдијин ешитди. Атдан ајғыр, дәвәдән буғра, гојундан гоч гырдырды.

— Оғланчығы(мы)н илк авыдыр, ганлы оғуз бәјләрин тојлајајым—деди.

Хан гызы көрдү ким, Газан кәлир, јумурланыб јериндән уру дурду, самур чүббәсин әјнинә алды. Газана гаршы кәлди. Гапаг галдырыб Газанын үзүнә доғру бахды, сағилән солуна көз кәздирди, оғланчығыны, Урузу көрмәди. Гара бағры сал-

сылды, дүм үрәји ојнады, гара гыјма көзләри ган-јаш долду. Газана сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш:

Ајдыр:

Бәри кәлкил, Салур бәји, Салур көркү!
Башым бахты, евим тахты!
Хан бабамын көјкүсү!
Гадын анамын севкиси!
Атам-анам вердији!
Көз ачыбан көрдүјүм!
Көнүл вериб севдијим.
Бәј јикидим Газан!
Галхыбан (оғул илә јеријдән уру дурдун!)
Оғлунла јәлиси гара газлыг атын бүтүн миндин.
(Көксү көзәл габа дағлар өнүнә ава миндин)
Бојну узун кејикин алыб јығдын,
Сән атын јүклətдин кери дөндүн,
Ики вардын, бир кәлирсән, јаврум ганы?

Гаранку дүндә булдуғум оғул ганы?
Бир бәјим көрүнмәз бағрым јанар;
Асылан-асылан гајалардан Газан, оғлан (чығымы) учурдунму?
Талы сазын асланына једирдинми?
(Јохса гара динлы кафирә уғратдынмы?)
Ағ әлләрин гарусундан бағлатдынмы?
Кафир(ләр) өнүнчә (јајан) јүрүтдүнмү?
Дил-дамағы гурујуб дөрд јанына бахдырдынмы?
Гара көздән ачы јашын төкдүрдүнмү?
Гадын ана, бәј баба дејү бозлатдынмы?—деди.

Кенә сөјләмиш (нә демиш), ајдыр:

Оғул, оғул, ај оғул! Ортачым оғул!
Гаршу јатан гара дағым јүксәји оғул!
Гаранглуча көзләрим ајдыны оғул!
Сам јелләри әсмәдән Газан, гулағым чынлар,
Сарымсаг отун јемәдән ичим көјнәр.
Сары илан согмадан аға тәним галхар, шишәр,
Гурумушча көкүсдә сүдүм ојнар.
Јалныгча оғул көрүнмәз, бағрым јанар.
Јалныз оғул хәбәрин, (а) Газан, декил мана!
Демәз олсан јана-көјнә гарғарам, Газан, сана!—деди.

Анасы бир сөј дәхи сөјләмиш, ајдыр:

Гарғу чида ојнадаилар варды кәлди,
Алтун чида ојнадана ја рәб, нолду?
Гарагоч ата минәнләр варды кәлди,
Бәдөј атлы бир оғула, ја рәб, нолду?!
Нөкәр кәлди, наиб кәлди,
Јалныз бир оғула ја рәб, нолду?!
Јалныз оғул хәбәрин, Газан, веркил мана!
Вермәз олсан јана-көјнә гарғарам, Газан, сана!—деди.

Бир дәхи сөјләмиш:

Гуру-гуру чајлара су салдым.
Гара донлу дәрвишләрә назыр вердим.
Јаныма ел бахдыгымда, гонгурма ет бахдым,
Уманына, усанына аш једирдим,
Ач көрсәм дојурдум,
Јалынчыг көрсәм доһатдым,
Диләк илә бир оғлу күчлә бүлдүм,
Јалныз оғул хәбәрин, а Газан, декил мана!
Деməз олсан јана-көјнә гарғарам, Газан сана!—деди.

Бир (сөј) дәхи сөјләмиш:

Гаршу јатан гара дағдан,
Бир оғул учурдунса, декил мана,
Күлүнклә јыхдырајым,
Гамән ахан јүјрәк судан,
Бир оғул ахытдынса, декил мана,
Дамарларын соғулдајын.
Азғын динлү кафирләрә,
Бир оғул тутдурдунса, декил мана,
Хан бабамын јанына мән варајын.
Ағыр ләшкәр; бол хәзинә алајын,
(Азғын динли кафирә мән варајын).
Параланыб газлыг атымдан енмәјинчә
Јенимлә алча ганым силмәјинчә,
Гол-буд олуб јер үзүнә дүшмәјинчә
Јалныз оғул хәбәрин алмајынча,
Кафир јолларындан дөнмәјәјин—деди.

Јохса, а Газан, ајағымдан сәрмүзә атајынмы?
Гара дырнаг аг үзүмә чалајынмы?
Күз алмасы кими ал јанагларым јыртајынмы?
Чәнбәримә алча ганым төкәјинми?
Ағыр шијвән сәнин ордуна гојајынмы?
Оғул-оғул дејүбәни бозлајајынмы?
Гајтабанда гызыл дәвә бундан кечди,
Төрүмләри бозлајыб белә кечди,
Төрүмчүјүм алдырмышам, бозлыјајынмы?
Гара гочда газлыг ат бундан кечди,
Гулунчуғу кишнәјиб белә кечди,
Гулунчуғум алдырмышам, кишнәјәјинми?
Ағајылда ағча гојун бундан кечди,
Гузучуғу мәкрәшиб белә кечди,
Гузучуғум, алдырмышам, мәкрәјәјинми?
Оғул (оғул) дејүбән бозлајајынмы?
(Бир бәјим көрүнмәз, декил мана!)—деди.

Бир дәхи сөјләмиш:

Галхыбаны јеримдән дурам дердим.
Јелиси гара газлыг атыма минәм дердим,
Галын Оғуз ичинә кирәм дердим,
Ала көзлү кәлин алам дердим,
Гара јердә аг отаглар тикәм дердим.
Јүрүјүбәни оғлу улу кәрдәјә кечирәм дердим.
Мурадилә мәгсудә иркирәм дердим.
Мурада јетирмәдин мәни,
Гара башым гарышы тутсун, Газан, сәни!
Бир бәјим көрүнмәз, бағрым јанар,
Нејләдин, декил мана!
Демәк олсан јана-көјнә гарғарам, Газан, сана!—деди.

Анасы оғланын бөјлә декәч Газанын ағлы башындан кетди. Гара бағры сарсылды, дүм үрәји ојнады, гарангулу көзләри ган-јаш долду. Ајдыр:

— Көрклүм! Оғул кәлсә сәндәнми сорардым? Горхма, гајырма, авдадыр. (Мән оғулу евә кәлди сандым,—деди). Авда галан оғул үчүн гајырмағыл! Једди күн (мән) Газана мөһләт веркил! Јердә исә оғулу чыхарајын, көјдә исә ендирәјин. Бурсам, булдум, булмазсам танры верди, танры алды, нејләјәјин? Кәлүбәни, гара шијвән сәнинлә белә ејләјәјин—деди.

Хан гызы ајдыр:

— Газан! Оғлан авда едикин ондан биләјин ким, јорғун атынла, күтәлмиш чиданда ардына дүшәсән—деди.

Газан кери дөндү, кәлдији јолу әлинә алыб јортду.

Дүн гатды, анасы дујмадан әл алтында бујурду:

— Дохсан түмән кәнч оғуз ардымча кәлсин! Оғлан дутсагдыр, бәјләр билсин—деди.

О (јерә) кәлди ки, јағы басылмышды. Көрдү (ким) оғлунун ала көзлү гырх јикиди гырылмыш, бәдөј аты оғланын охланмыш јатыр. Леш арасында оғланчығы лешин буламады. Алтунлуча гамчысыны булду. Јәгин билди ким, оғлу кафирә дутсагдыр. Ағлады:

Гара дағым јүксәји, оғул!
Ганлы сујум дашғыны оғул!
Гочалығым вахты(нда)
Алдырдығым јалныз оғул!—деди.

Бозлады, кафирин изин изләди. Гапылы гара Дәрвәнддә кафир дәхи гонмуш иди.

Оғлана гара кәпәнәк кејдирмишләрди, гапы ешији үзәриндә әргуру бурахмышларды. Кирән басар, чыхан басарды. Гары дүшмән, татар оғлу әлимизә кирмишкән чәзајлә өлдүрәлим—

дејү, гапы ешији үзәриндә әргүру гојмушларды ки, бу мәһәлдә хан Газан јетди, гонур атын ојнатды. Кафир (ләр) Газанын кәлдијини көрдү, үркдү, ким (и) атын (а) минәр, (кими гылычын тахыныр), ким човшән кејәр.

Оғлан башыны галдырды, ајдыр:

— Мәрә кафирләр, нә һалдыр?—(деди).

Кафир ајдыр:

— Бабан кәлди тутаалым—дериз.

Оғлан ајдыр:

— Аман, мәрә кафир, аман! Танрынын бирлијинә јохдур күман.

Кафирләр оғлана аман вердиләр. Әлин чөздүләр, көзүн ачдылар, бабасына оғлан гаршы кәлди, сөјләди, көрәлим ханым, нә сөјләди.

Уруз ајдыр:

Бәри кәлкил, а бәј баба! (Ханым бабам, чаным бабам!)
(Нәдән) билдин мәним дутсаг олдуғум?
Ағ әлләрим ардыма бағландығын?
Гыл сичим ағ бојнума тахылдығын?
Гара көзлү јигитләрим гырылдығын?
Сән кәлмәдән, баба кафирләр данышдылар
Гонур атлы Газаны дутун,
Гарусундан ағ әлләрин бағлан
Гафилличә көрклү башын кәсин,
Алча ганын јер үзүнә төкүн,
Оғлу илә икисини бир јердән өлдүрүн,
Очағыны сөндүрүн, дејү.
Сөјләшдиләр, ханым баба!
Горхурам сәјирдиркән гонур атын сүрүчдүрәсән,
Савашдығын вахтын кәндини тутдурасан.
Гафилличә көзәл башын кәсдирәсән,
Ағ бирчәкли анам оғул деркән, Газан дејү ағладасан.
Гајыдыбан баба(чығым) кери дөнкил!
Алтун бан евинә сүрүб варғыл!
Гарычыг олмуш анама умуд олғыл!
Гара көзлү гыз гардашымы ағлатмағыл!
Гарычыг олмуш анамы сызлатмағыл!
Оғул үчүн ата өлмәк ејиб олур.
Јарадан һаггы үчүн,
Баба (чығым)—гајыда дөнкил, евә варғыл!
Гарычыг, (олмуш) анам (сана) гаршы кәлсә,
Мәни сана сорса,
Баба, доғру хәбәр веркил!
Көрдүм сәнин оғлун дутсаг, декил!
Гарусундан ағ әлләри бағлы, декил!
Гара гылдан сичим (ағ) бојнуна тахылы декил!
Гара донуз дамында јатыр, декил!
Гыл кәпәнәк бојунчуғун сүрәр, декил!
Ағыр бугағу топучағун дөјәр, декил!

Јанмыш арпа әтмәји, ачы соған өјүни, декил!
Мәним анам мәним үчүн ғајырмасын!
Бир ај бахсын!
Бир ајда вармазсам ики ај бахсын!
Ики ајда вармазсам, үч ај бахсын!
Үч ајда вармазсам, өлдүјүмү ол вахт билсин!
Ајғыр атым боғазлајыб ашым версин!
Јад гызы ћалалыма (нишанлыма) дисгур версин,
Мана тутан кәрдәјә ајруг кирсин!
Анам мәним үчүн кәј кејиб гара сарынсын!
Галын Оғуз елиндә (мәним) јасым тутсун!
Мәним башым сәнин јолуна гурбан олсун!
Кери дөнкил, баба—деди.

Оғлан бир дәхи сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш:

Гаршу јатан гара дағлар
Әсән олса, ел јајлар.
Ганлы-ганлы сулар,
Әсән олса гамән дашар.
Гарагоч атлар.
Әсән олса, гулун доғар.
Гајтабанда гызыл дәвә
Әсән олса, төрүм верәр.
Ағајылда ағча гојун әсән олса гузу верәр.
Бәј әрәнләр
Әсән олса, оғлу доғар,
Сән әсән ол, анам әсән олсун!
Мәндән јејрәк гадир сизә оғул верәр,
Ач судуну анам мана ћалал ејләсин!
Савашмағыл гајыда дөнкил, баба, кери!—деди.

Хан Газан бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш, ајдыр:

Оғул, оғул, ај оғул!
Гаршы јатан гара дағым јүксәји оғул!
Күчлү белим гүввәти, чаным оғул!
Гарангулу көзләрим ајдыны оғул!
Алар данла, јеримдән дурдуғум сәнинчүн.
Гонур атым јорултмушам сәнинчүн.
Ач донума кир әјләнди сәнин үчүн
Мәним башым гурбан олсун
Чаным оғул, сәнин үчүн!
Сән кедәли,
Ағламағым көјдә икән јерә енди.
Кумбур-кумбур давуллар дөјүлмәди,
Ағыр улу диваным сүрүлмәди.
Сәни билән бәј оғуллары
Ач чыхарды, гара кејди.
Газа бәнзәр гызым, кәлиним
Ач чыхарды, гара кејди (сәнин үчүн).
Гарычыг анан ган-јаш төкдү,

Ағ саггаллы (сәнин) бабан бүнлү өлду.
Гајыдыбан бурадан, оғул, евә варсам.
Ағча үзлү сәнин анан гаршы кәлиб оғул десә,
Мән нә дејәјин?
Ағ әлләри ардына бағлы дејәјинми?
Ағ бојнунда гыл орган тахылы дејәјинми?
Кафир јанынча јајаг јүрүр дејәјинми?
Мәним намусум ганда вара, оғул?!—деди.
Гыл кәпәнәк бојунчуғун сүрәр дејәјинми?
Ағыр бугағу топучуғун дөјәр дејәјинми?
Арпа әтмәји, ачы соған өјнәчики дејәјинми?—деди.

Газан јенә сөјләди, ајдыр:

Гаршу јатан гара дағлар,
Гарыса оту, битмәз, ел јајламаз.
Ахынтылы көрклү сулар
Гуруса, гара дашмаз...
Гајтабанлар гарыса,
Күрүм вермәз.
Гарагочлар гарыса,
Гулун вермәз.
Әр јигитләр гарыса,
Оғлу доғмаз.
Бабан гары, анан гары,
Сәндән јејрәк гадир бизә оғул вермәз.
(Версә) дәхи сәнин јерин тута билмәз.

Асманлы көјдә гара булуд олубан
Кафирин үзәринә курлајајым.
Ағ илдырым олуб шағыјајым.
Кафири гамыш кими од олубан јандырајым.
Доггузуну биринә сајдырајым.
Урушумдан дөјүшүмдән аләм (ләр)и долдурајым.
Јарадан аллаһдан мәдәд!—деди.

Гонур атындан јерә енди, аҳыб кедән ары судан абдәст алды, ағ алнын јерә гојду, (ики рүкәт) намаз гылды. Ағлады, гадир танрыдан һачәт диләди, јүзүн јерә сүрдү. Мәһәммәдә салават кәтирди. Дәвә кими күкрәди, аслан кими инрәди. Нә'рә уруб һајгырды. Јапа јалгыз (ол) кафирә ат тәпди, гылыч урду. Дөнә-дөнә бир заман јахшы саваш еләди, кафири алам деди, аламады.

Бир саатда кафирә үч кәрә ат тәпди. Накаһ (гәза јетишиб чәнк ичиндә) көзү гапағына гылыч тоғунду, гара ганы шорлады көзүнә енди. Өзүн сәрп јерләрә салды.

Көрәлим имди јарадан нејләр...

Мәкәр, ханым, (Уруз анасы) Боју узун Бурла хатун оғланчығын анды, гәрары галмады, гырх инчә белли гыз оғланла гара ајғырын дартдырды, бүтүн минди. Гара гылычын гушанды,

— Башым тачы Газан кәлмәди дејү, (Газанын) изин изләди кетди. Кәлә-кәлә Газана јахын кәлди. Газан һалалыны танымады.

Хан гызынын Газан үзәринә кәлди, (сөјләмиш Газан) ајдыр:

Гара ајғырын чиловсуну мәпә дарткил, јиkит!
Тикә тутуб үзүмә багғыл, јиkит!
Алтындакы гара ајғыры мана веркил, јиkит!
Әлиндәки сүр чиданы [мана веркил, јиkит!]
Јанындакы көј поладыны мана веркил, јиkит!
Бу күнүмдә умуд олғыл мана, (јиkит!)
Гала өлкә верәјин сана, (јиkит!)—деди.

(Бурла) Хатун ајдыр:

Гаршым ала, јиkит, мәни (м) нә мәнкләрсән?
Кечмиш мәним күнүмү нә андырарсан?
Галхубан (ы) јериндән дуран Газан!
Гонур атын белинә минән Газан!
Илғыјыбан гара дағым јыхан Газан!
Көлкәличә габа ағачым кәсән Газан!
Бычаг алуб ганатларым гыран Газан!
Јалнызча оғлум Уруза гыјан Газан!
Ат үстүндә әјләнмәјиб јортан Газан!
...Сәнин белин олмуш,
Үзәнкијә дурмајан дизин олмуш.
Хан гызы һалалыны танымајан көзүн олмуш.
Буналмышсан, сәнә нолмуш (Газан)?
Чал гылычын, јетдим, Газан!—деди.

(Бунлар бунда, бу јанада Оғуз бәјләри ешитдиләр ки, Газан бәјин (оғлу) кафирдә дутсаг олмуш, Газан ардынча кетмиш, бәјләр дәхи Газанын ардына дүшдү.

Бу мәһәлдә, Оғуз әрәнләри бир-бир јетди, көрәлим, ханым, кимләр јетди.

Гара дәрә ағзында гадир верән, гара буға дәрисиндән бешијинин јапуғу олан, ачығы тутанда гара дашы күл ејләјән, гара бығын једди јердә әнсәсиндә дүјән Газан (бәјин) гардашы Гаракүнә чапар јетди:

— Чал гылычын, гардаш Газан, јетдим—деди.

Онун ардынча ханым, көрәлим кимләр јетди?

Дәмир гапы Дәрбәндәки дәмир гапујы гапуб алан, алтмыш тутам ала көндәринин учунда өр бөјүрдән, Газан кими пәһләваны бир савашда үч кәррә атындан јыхан, Гыјан Сәлчүк оғлу Дәли Дондар чапар јетди:

— Чал гылычын, ағам Газан, јетдим—деди. (Онун ардынча мәним ханым, Һәмид билән Мардин гәл'әсин тәпуб алан,

Дәмир јајлы Гыпчаг Мәлијә ган гусдуран, Оғузун ағ саггаллы гочалары көрәндә ол јикиди тәһсинләјән, алмаһмузы шалварлы, аты бәһри готазлы Гаракүнә оғлу Гарабудаг чапар јетди:

— Чал гылычын, бәјим Газан, јетдим—дедим.

Онун ардынча, көрәлим, кимләр јетди? Варубан(ы) дисгурсузча Бајындыр ханын јағысын басан, алтмыш мин кафирә ган гусдуран Фәфләт гоча оғлу Ширшәмсәддин чапар јетди:

— Чал гылычын, ағам Газан, јетдим—деди.

Онун ардынча, көрәлим, кимләр јетди?

Парасарын Бајбурд һасарындан пырлајыб учан, апалача кәрдәјинә гаршу кәлән, Галын Оғуз имрәнчиси, Газан бәјин инағы, Боз ајғырлы Бејрәк чапар јетди.

— Чал гылынчын, ханым Газан јетдим—деди.

Онун ардынча алтмыш өјәч дәрисиндән күрк ејләсә топугларын өртмәјән, алты өјәч дәрисиндән күлаһ ејләсә гулагларын өртмәјән, голу-буду хәранча, Газан бәјин дајысы Аруз гоча чапар јетди:

— Чал гылычын, ханым Газан јетдим—деди.

Онун ардынча көрәлим кимләр јетди?

Чаја бахса чалымлы, чалгарагуш әрдәмли, гургурама гушаглу, гулағы алтун күпәли, Галын Оғуз бәјләрини бир-бир атдан јыхан, Газлыг Гоча оғлу бәј Јејнәк чапар јетди.

— Чал гылычын, ағам Газан, јетдим,—деди.

Онун ардынча, көрәлим, кимләр јетди?

Ијирми дөрд (кафир гызын) бојун охшајан Дәли Дондар јетди.

Онун ардынча мин говум башлары Дүјәр јетди.
Онун ардынча мин Бәкдүз башлары Әмән јетди.
Онун ардынча доггуз гоча башлары Аруз јетди
Сајдыгча Оғуз бәјләри түкәнсә олмаз.

Газанын бәјләри һәп (кәлиб) јетди, үзәринә јығнаг олду, ары судан абдәст алдылар, ики рүкәт намаз гылдылар, ады көрклү Мәһәммәдә салават кәтирдиләр, битәклиф кафирә ат салдылар, гылыч урдулар.

Ол күн чијәриндә олан әр јикитләр бәлирди. Ол күн намәрдләр сапа јер көзәтди. Бир гијамәт саваш олду, мејдан долу баш олду. Гијамәтин бир күнү олду, бәј нөкәрдән, нөкәр бәјдән ајрылды.

Даш Оғуз бәјләри илә Дондар саға тәпди. Чиласын јикитләрлә Гарабудаг сола тәпди. Газан кәнди дүпә тәпди,

тәкур илә Шөклү Мәлијә һәвалә олду. Бөјүрдүбәни атдан јерә салды. Алча ганын јер үзәринә төкдү. Сағ тәрәфдә(н) Гаратикән Мәлијә Дондар гаршу кәлди, гылычлады, јерә салды. Сол тәрәфдә Буғачыг Мәлијә Гарабудаг гаршы кәлди, санчыбаны јерә салды, тәрпәнмәдән башын кәсди. Боју узун Бурла хатун гара туғун кафирин гылычлады, јерә салды.

Тәкур алынды, (мәлик тутулду, туғ јыхылды, урсаны јанылды) кафир гачды. Дәрәләрдә кафирә гырғын кәрди. Он беш мин кафир кими гырылды, кими тутулду. Газан (вә Бурла хатун) оғлу үзәринә кәлиб (атдан) енди (ләр), әлин чөзду (ләр), гуча-гуча ата илә оғул көрүшдүләр. Үч јүз јикит Оғуздан шәһид олду. Газан оғланчығын гуртарды, кери дөндү. Фәза мүбарәк олду. Оғуз бәјләри дојум олду. Ағча галаја, Сүрмәлијә кәлиб Газан гырх отаг тикдирди. Једди күн, једди кечә јемә-ичмә олду. Гырх евли гулла, гырх чаријә оғлу башына чевирди, азад еләди. Чиласын әрәнләрә гала, өлкә верди, чуббә, чуха верди.

Дәдәм Горгуд кәлибән шадлыг чалды. Бу оғузнамәји дүздү, гошду, бөјлә деди:

— Имди ганы дедијим бәј әрәнләр? Дүнја мәним дејәнләр? Әчәл алды, јер кизләди, фани дүнја кимә галды? Кәлимликедимли дүнја, сон учу өлүмлү дүнја... Јум верәјин, ханым! Јерли гара дағын јыхылмасын! Көлкәличә габа ағачын кәсилмәсин! Гамән ахан көрклү сујун гурумасын! Ганатларын учу гырылмасын! Гадир сәни намәрдә мөһтач етмәсин! Чапаркән ағбоз атын бүдрәмәсин! Чалышанда гара полад үз гылычын күтәлмәсин! (дүртүшүркән ала көндирин уфанмасын!) Аллаһ верән умудун үзүлмәсин! (Ағ саггаллы бабан јери чәннәт олсун! Ағ бирчәкли анан јери бећишт олсун!) (Ағ алнында беш кәлмә дуа гылдыг, гәбул олсун! Јығышдырсын, дүрүшдүрсүн күнаһынызы) (гадир танры) ады көрклү Мәһәммәдә бағышласын.

ДУХА ГОҶА ОҒЛУ ДӘЛИ ДОМРУЛУН БОЈУНУ БӘЈАН ЕДӘР

Ханым ћej!

Мәкәр ханым, Оғузда Духа Гоҷа оғлу Дәли Домрул дерләрди бир әр вар иди. Бир гуру чајын үзәринә бир көрпү јапдырмышды. Кечәндән отуз үч ахча алырды, кечмәјәндән дөјәдөјә гырх ахча алырды. Буну нечүн бөјлә едирди? Онун үчүн ким:

— Мәндән дәли, мәндән күҷлү әр вармыдыр ки, чыха мәнимлә саваша—дерди.—Мәним әрлијим, бәћадирлијим, чиласунлијим, јиҝитлијим Рума, Шама кедә ҷөвлана дерди.

Мәкәр бир күн көрпүсүнүн јамаҷында бир бөлүк оба гонмуш иди. Ол обада бир јахшы, хуб јиҝит сајру дүшмүш иди. Аллаћ әмрилә ол јиҝит өлдү. Кими оғул дејү, кими гардаш дејү ағлады. Ол јиҝит үзәринә мөћкәм гара шијвән олду.

Наҝаћандан Дәли Домрул чапар јетди.

Ајдыр:

— Мәрә гаватлар, нә ағларсыз? Мәним көрпүмүн јанында бу говға нәдир? Нијә шијвән едәрсиз?—деди.

Ајытдылар:

— Ханым, бир јахшы јиҝидимиз өлдү. Она ағларыз—диләр.

Дәли Домрул ајдыр:

— Мәрә јиҝидинизи ким өлдүрдү?

Ајытдылар:

— Валлаћ, бәј јиҝит, аллаћ тааладан бујуруг өлду, ал ганатлы Әзраил ол јиҝидин ҷаныны алды.

Дәли Домрул ајдыр:

— Мәрә, Әзраил дедијиниз нә кишидир ким, адамын ҷаныны алыр? Ја гадир аллаћ, бирлијин, варлығын ћәггичүн

Әзраили мәним көзүмә көстәркил! Савашым, чәкишим, дирәшим, јахшы јикидин чанын гуртарајым. Бир дәхи јахшы јикидин чанын алмаја—деди, гајытды, дөндү, Дәли Домрул евинә кәлди. Һагг таалаја Домрулун сөзү хош кәлмәди.

— Бах, бах! Мәрә, дәли гават мәним бирлијим билмәз, бирлијимә шүкүр гылмаз. Мәним улу дәркаһымда кәзәмәнлик еләјир—деди. Әрзаилә бујуруг еләди ким:

— Ја Әзраил! Вар ол дәли гаватын көзүнә көрүнкил! Бәнзини сарартғыл!—деди.—Чаныны хырлатғыл, алғыл!—деди.

Дәли Домрул гырх јикитлән јејиб, ичиб отураркән нагаһандан Әзраил чыха кәлди. Әзраили нә чавуш көрду, нә гапычы. Дәли Домрулун көрәр көзү көрмәз олду. Тутар әлләри тутмаз олду. Дүнја аләм Дәли Домрулун көзүнә гарангу олду. Чағырыб Дәли Домрул сөјләр, көрәлим, ханым, нә сөјләр.

Ајдыр:

Чан! Нә һејбәтли гочасан?
Гапычылар сәни көрмәди.
Чавушлар сәни дујмады.
Мәним көрәр көзләрим, көрмәз олду.
Тутар мәним әлләрим тутмаз олду.
Титрәди мәним чаным чушә кәлди,
Алтун ајағым әлимдән јерә дүшдү.
Ағзым ичи буз кими,
Сүнүкләрим дуз кими олду.
Мәрә! Саггалчығы ағча гоча!
Көзчијәзи чөнкә гоча!
Мәрә, нә һејбәтли гочасан, декил мана!
Гадам, балам тохунар бүкүн сана!—деди.

Бөјлә декәч Әзраилин ачығы тутду, ајдыр:

Мәрә, дәли гават!
Көзүм чөнкә едикин нә бәјәнмәзсән?
Көзү көјчәк гызларын, кәлинләрин
Чаныны чох алмышам,
Саггалым ағардығын нә бәјәнмәзсән?
Ар саггаллы, гара саггаллы јикитләрин,
Чаныны чох алмышам.
Саггалым ағардығынын мә'ниси будур—деди:

— Мәрә, дәли гават!—Өјүнүрдүн, дердин ал ганатлы Әзраил мәним әлимә кирсә өлдүрәјдим, јахшы јикидин чаныны онун әлиндән гуртараjдым,—дердин.—Имди, мәрә, дәли, кәлдим ки, сәнин чанын алам. Верәрмисән? Јохса мәнимлә чәнк едәрмисән?—деди.

Дәли Домрул ајдыр:

— Мәрә, ал ганатлы Әзраил сәнмисән?—деди.

— Әвәт, мәнәм—деди.

— Бу јахшы јикитләрин чаныны сәнми алырсан?—деди:

— Әвәт, мән алырам!—деди.

Дәли Домрул ајдыр:

— Гапычылар, гапыјы гапан!—деди.—Мәрә Әзраил! Мән сәни кен јердә истәрдим, дар јердә еји әлимә кирдин оламы—деди.—Мән сәни өлдүрәјим, јахшы јикидин чанын гуртарајым—деди.

Гара гылычын сыјырды, әлинә алды, Әзраили чалмаға һәмлә гылды.

Әзраил бир көјәрчин олду, пәнчәрәдән учду, кетди.

Адәмиләр әврәни Дәли Домрул әлин-әлинә чалды, гас-гас күлдү. Ајдыр:

— Јикитләрим, Әзраилин көзүнү елә горхутдум ки, кен гапыјы гојду, дар бачадан гачды. Чүнки мәним әлимдән көјәрчин кими гуш олду, учду. Мәрә, мән ону гормыјам, тоғана алдырмајынча?—деди.

Дурду, атына минди, тоғанын әлинә алды, ардына дүшдү. Бир-ики көјәрчин өлдүрдү, дөндү, евинә кәли јүрүркән Әзраил атынын көзүнә көрүндү. Ат үркдү. Дәли Домрулу көтүрдү јерә урду. Гара башы буналды, бүнлү галды. Ар көксүнүн үзәринә Әзраил басыб гонду. Баја мырларды, шимди хырламаға башлады.

Ајдыр:

Мәрә Әзраил, аман!
Танрынын бирлијинә јохдур күман!
Мән сәни бөјлә билмәз идим,
Оғрулајын, чан алдығын дујмаз идим.
Дөкмәси бөјүк бизим дағларымыз олур,
Ол дағларымызда бағларымыз олур,
Ол бағларын гара салхымлары, үзүмү олур,
Ол үзүмү сыхарлар, а.: шәрабы олур,
Ол шәрабдан ичән әсрүк олур.
Шәраблыјдым, дујмадым.
Нә сөјләдим, билмәдим.
Бәјлијә усанмадым,
Јикитлијә дојмадым
Чаным алма, Әзраил, мәдәд!—деди.

Әзраил ајдыр:

— Мәрә, дәли гават! Мәнә нијә јалварырсан? Аллаһ таалаја јалвар! Мәним дә әлимдә нә вар? Мән дәхи бир јумуш оғланам—деди.

Дәли Домрул ајдыр:

— Ја пәс чан верән, чан алан аллаһ тааламыдыр?

— Бәли, олдур—деди.

Дөндү Әзраилә:

— Ја пәс,—сән нә илмәкли гадасан? Сән арадан чыгғыл! Мән аллаһ тәала илә хәбәрләшим—деди.

Дәли Домрул бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш. Ајдыр:

Учалардын учасан!
Кимсә билмәз нечәсән!
Көрклү танры!
Нечә чаһилләр сәни көјдә арар, јердә истәр,
Сән худ мө'минләр көнлүндәсән.
Даим дуран чәббар танры!
Баги галан сәттар танры!
Мәним чанымы алыр олсан, сән алғыл!
Әзраили алмаға гојмағыл!—деди.

Аллаһ таалаја Дәли Домрулун бурада сөзү хош кәлди. Әзраилә нида ејләди ким:

— Чүн дәли гават мәним бирлијим билди, бирлијимә шүкүр гылды, ја Әзраил, Дәли Домрул чан јеринә чан булсун, онун чаны азад олсун—деди.

Әзраил ајдыр:

— Мәрә Дәли Домрул, аллаһ тааланын әмри бөјлә олду ким, Дәли Домрул чаны јеринә чан булсун онун чаны азад олсун—деди.

Дәли Домрул ајдыр:

— Мән нечә чан булум! Мәкәр бир гоча бабам, бир гары анам вар, кәл кедәлим, икисиндән бири булај ки, чанын верә, алғыл, мәним чанымы гојғыл!—деди.

Дәли Домрул сүрдү, бабасы јанына кәлди. Бабасынын әлин өпүб сөјләмиш, көрәлим ханым, нә сөјләмиш.

Ајдыр:

Ағ саггаллы, әзиз, иззәтли, чаным баба!
Билирмисән нәләр олду?
Күфр сөз сөјләдим
Һагг таалаја хош кәлмәди.
Көј үзәриндә ал ганатлы Әзраилә әмр еләди.
Учуб кәлди, ағча мәним көксүмү басыб гонду.
Хырылдадыб дадлы чаным алыр олду.
Баба, сәндән чан диләрәм, верәрмисән?
Јохса оғул Дәли Домрул—дејү ағлармысан?

Бабасы ајдыр:

Оғул, оғул, ај оғул!
Чаным парасы оғул!
Доғдуғунда доггуз буғра өлдүрдүјүм аслан оғул!
Дүнлијн алтун бан евимин гәбзәси оғул!

Гаршы јатан гара дағлары
Сәндән сонра мән нејләрәм?
Дағлар олсам, мәним корум олсун!
Сојуг-сојуг суларын
Ичәр олсам, мәним ганым олсун!
Алтун-ахчан хәрчләр олсун!
Мәним кәфәним олсун!
Товла-товла шаһбаз атын,
Минәр олсам, мәним табутум олсун!
Сәндән сонра бир јиккиди,
Севиб варсам, белә јатсам,
Ала илан олуб мәни согсун!
Сәнин ол мүхәннәт анан, бабан,
Бир чанда нә вар ки, сәнә гыјмамышлар?
Әрш таныг олсун, күрсү таныг олсун!
Јер таныг олсун, көј таныг олсун!
Гадир танры таныг олсун!
Мәним чаным сәнин чанына гурбан олсун!—деди,

разы олду. Әзраил хатунун чанын алмаға кәлди.

Адәмиләр әврәни јолдашына гыјамады. Аллаһ таалаја бурада јалвармыш, көрәлим, ханым нечә јалвармыш. Ајдыр?

Учалардан учасан,
Кимсә билмәз нечәсән,
Көрклү танры!
Чох чаһилләр сәни
Көјдә арар, јердә истәр,
Сән худ мө'минләрин көнлүндәсән.
Даим дуран чәббар танры!
Улу јоллар үзәринә
Имарәтләр јапајым сәнин үчүн,
Ач көрсәм дојурајым сәнин үчүн.
Јалынчыг көрсәм, донадајым сәнин үчүн,
Алырсан икимизин чанын белә алғыл.
Гојурсан икимизин чанын белә гојғыл.
Кәрәми чох гадир танры!—деди.

Һагг таалаја Дәли Домрулун сөзү хош кәлди.
Әзраилә әмр еләди:
— Дәли Домрулун атасынын, анасынын чанын ал! Ол икн
һалала јүз гырх ил өмүр вердим—деди.

Әзраил дәхи бабасынын, анасынын дәф'и чанын алды.

Дәли Домрул јүз гырх ил дәхи јолдашилә јаш јашады. Дәдәм Горгуд кәлибән боj боjлады, сөj сөjләди.

— Бу боj Дәли Домрулун олсун! Мәндән сонра алп озанлар сөjләсин! Алны ачыг чомәрд әрәнләр динләнсин!—деди.

— Jа пәс,—сән нә илмәкли гадасан? Сән арадан чыгғыл! Мән аллаһ тәала илә хәбәрләшим—деди.

Дәли Домрул бурада сөjләмиш, көрәлим, ханым, нә сөjләмиш. Ајдыр:

Учалардын учасан!
Кимсә билмәз нечәсән!
Көрклү танры!
Нечә чаһилләр сәни көjдә арар, jердә истәр,
Сән худ мө'минләр көнлүндәсән.
Даим дуран чәббар танры!
Баги галан сәттар танры!
Мәним чанымы алыр олсан, сән алғыл!
Әзраили алмаға гоjмағыл!—деди.

Аллаһ тааласа Дәли Домрулун бурада сөзү хош кәлди. Әзраилә нида ejләди ким:

— Чүн дәли гават мәним бирлиjим билди, бирлиjимә шүкүр гылды, ја Әзраил, Дәли Домрул чан jеринә чан булсун, онун чаны азад олсун—деди.

Әзраил ајдыр:

— Мәрә Дәли Домрул, аллаһ тааланын әмри бөjлә олду ким, Дәли Домрул чаны jеринә чан булсун онун чаны азад олсун—деди.

Дәли Домрул ајдыр:

— Мән нечә чан булум! Мәкәр бир гоча бабам, бир гары анам вар, кәл кедәлим, икисиндән бири булај ки, чанын верә, алғыл, мәним чанымы гоjғыл!—деди.

Дәли Домрул сүрдү, бабасы jанына кәлди. Бабасынын әлин өпүб сөjләмиш, көрәлим ханым, нә сөjләмиш.

Ајдыр:

Аг саггаллы, әзиз, иззәтли, чаным баба!
Билирмисән нәләр олду?
Күфр сөз сөjләдим
Һагг тааласа хош кәлмәди.
Көj үзәриндә ал ганатлы Әзраилә әмр еләди.
Учуб кәлди, ағча мәним көксүмү басыб гонду,
Хырылдадыб дадлы чаным алыр олду.
Баба, сәндән чан диләрәм, верәрмисән?
Jохса оғул Дәли Домрул—дејү ағлармысан?

Бабасы ајдыр:

Оғул, оғул, ај оғул!
Чаным парасы оғул!
Доғдуғунда доггуз буғра өлдүрдүjүм аслан оғул!
Дүнлиjи алтун бан евимин гәбзәси оғул!

Газа бәнзәр гызымын, кәлинимин чичәји оғул!
Гаршы јатан гара дағым кәрәксә,
Сөјлә кәлсин Әзраилин јајласы олсун!
Сојуг-сојуг бинарларым кәрәксә,
Она ичәт олсун!
Товла-товла шаһбаз атларым кәрәксә,
Она бинәт олсун!
Гатар-гатар дәвәләрим кәрәксә,
Она јүкләт олсун!
Ағ ајылда ағча гојунум кәрәксә,
Гара мүдбәг алтында онун шүләни олсун!
Алтун, күмүш, пул кәрәксә,
Она хәрчлик олсун!
Дүнја ширин, чан әзиз, чанымы гыја билмәм.
Бәлли билкил!
Мәндән әзиз, мәндән севкили анандыр,
Оғул, анана вар!—деди.

Дәли Домрул бабасындан үз булајыб сүрдү, **анасына кәлди, ајдыр:**

Ана, билирмисән нәләр олду?
Көј үзүндән ал ганатлы Әзраил учуб кәлди,
Ағча мәним көксүмү басыб гонду,
Хырылдадыб, чаным алыр олду.
Бабамдан чан диләдим вермәди.
Сәндән чан диләрәм.
Ана, чанын мәнә верәрмисән?
Јохса оғул Дәли Домрул дејү ағлармысан?
Ачы дырнаг аг үзүнә чалармысан?
Гарғы кими гара сачын јолармысан, ана?!—деди.

Анасы бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, **нә сөјләмиш. Анасы ајдыр:**

Оғул, оғул, ај оғул!
Доггуз ај дар гарнымда көтүрдүјүм оғул!
Он ај дејәндә дүнја үзүнә кәтирдијим оғул!
Долама бешикләрдә бәләдијим оғул!
Долаб-долаб аг сүдүмү әмиздирдијим оғул!
Ағча бурчлу hасарларда тутулајдын, оғул!
Сасы динли кафир әлиндә дутсаг олајдын, оғул!
Алтун-ахча күчүнә салыбаны сәни гуртарајдым оғул!
Јаман јерә вармышсан, вара билмәм.
Дүнја ширин, чан әзиз, чанымы гыја билмәм,
Бәлли билкил!—деди.

Анасы дәхи чанын вермәди.
Бөјлә декәч Әзраил кәлди Дәли Домрулун чанын алмага
Дәли Домрул ајдыр:
— **Мәрә Әзраил**, аман!

Танрынын бирлијинә јохдур күман.

Әзраил ајдыр:

— Мәрә, дәли гават, дәхи нә аман диләрсән? Аҕ саггалл бабан јанына вардын, чан вермәди, аҕ бирчәкли анан јанын вардын, чан вермәди. Дәхи ким версә кәрәк?—деди.

Дәли Домрул ајдыр:

— Һәсрәтим вардыр, булушајым—деди.

Әзраил ајдыр:

— Мәрә дәли, һәсрәтин кимдир?

Ајдыр:

— Јад гызы һалалым вар. Ондан мәним ики оғланчығым вар. Әманәтим вар, исмарларам онлара, ондан сонра мәним чаным аласан—деди.

Сүрдү һалалы јанына кәлди.

Ајдыр:

Билирмисән нәләр олду?
Көј үзүндән ал ганатлы Әзраил учуб кәлди.
Аҕча мәним көксүмү басыб гонду.
Дадлы мәним чанымы алыр олду.
Бабама вер дедим, чан вермәди.
Анама вардым, чан вермәди.
Дүнја ширин, чан дадлы дедиләр.
Имди:
Јүксәк гара даҕларым
Сана јајлаг олсун!
Сојуг-сојуг суларым
Сана ичәт олсун!
Товла-товла шаһбаз атларым
Сана бинәт олсун!
Дүнлијү алтын бан евләрим
Сана көлкә олсун!
Гатар-гатар дәвәләрим
Сана јүкләт олсун!
Аҕ ајылда аҕча гојнум
Сана шүлән олсун!
Көзүн кими тутарса
Көнлүн кими севәрсә,
Сән она варғыл!
Ики оғланчығы өксүз гојмағыл!—деди.

Өврәт бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш. Ајдыр:

Нә дејәрсән, нә сөјләрсән?
Көз ачыбан көрдүјүм,
Көнүл вериб севдијим
Гоч јикидим, шаһ јикидим,
Дадлы, дамаг вериб сорушдуғум!
Бир јасдыгда баш гојуб әмишдијим!

Гаршы јатан гара дағлары
Сәндән сонра мән нејләрәм?
Јајлар олсам, мәним корум олсун!
Сојуг-сојуг суларын
Ичәр олсам, мәним ганым олсун!
Алтун-ахчан хәрчләр олсун!
Мәним кәфәним олсун!
Товла-товла шаһбаз атын,
Минәр олсам, мәним табутум олсун!
Сәндән сонра бир јиккиди,
Севиб варсам, белә јатсам,
Ала илан олуб мәни согсун!
Сәнин ол мүхәннәт анан, бабан,
Бир чанда нә вар ки, сәнә гыјмамышлар?
Әрш таныг олсун, күрсү таныг олсун!
Јер таныг олсун, көј таныг олсун!
Гадир танры таныг олсун!
Мәним чаным сәнин чанына гурбан олсун!—деди,

разы олду. Әзраил хатунун чанын алмаға кәлди.

Адәмиләр әврәни јолдашына гыјамады. Аллаһ таалаја бурада јалвармыш, көрәлим, ханым нечә јалвармыш. Ајдыр:

Учалардан учасан,
Кимсә билмәз нечәсән,
Көрклү танры!
Чох чаһилләр сәни
Көјдә арар, јердә истәр,
Сән худ мө'минләрин көнлүндәсән.
Даим дуран чәббар танры!
Улу јоллар үзәринә
Имарәтләр јапајым сәнин үчүн,
Ач көрсәм дојурајым сәнин үчүн.
Јалынчыг көрсәм, донадајым сәнин үчүн,
Алырсан икимизин чанын белә алғыл.
Гојурсан икимизин чанын белә гојғыл.
Кәрәми чох гадир танры!—деди.

Һагг таалаја Дәли Домрулун сөзү хош кәлди. Әзраилә әмр еләди:

— Дәли Домрулун атасынын, анасынын чанын ал! Ол икн һалала јүз гырх ил өмүр вердим—деди.

Әзраил дәхи бабасынын, анасынын дәф'и чанын алды.

Дәли Домрул јүз гырх ил дәхи јолдашилә јаш јашады. Дәдәм Горгуд кәлибән бој бојлады, сөј сөјләди.

— Бу бој Дәли Домрулун олсун! Мәндән сонра алп озанлар сөјләсин! Алны ачыг чомәрд әрәнләр динләнсин!—деди.

Јум верәјим ханым! Јерли гара дағларын јыхылмасын! Көлкәличә габа ағачын кәсилмәсин! Гамән ахан көрклү сујун гурумасын! Гадир танры сәни намәрдә мөһтач еләмәсин! Ар алнында беш кәлмә дуа гылдыг гәбул олсун! Јығышдырсын, дүрүшдүрсүн, күнаһынызы ады көрклү Мәһәммәдә бағышласын, ханым һеј!

ГАНЛЫ ГОЧА ОҒЛУ ГАНТУРАЛЫ БОЈУНУ БӘЈАН ЕДӘР

Ханым hej!

Оғуз заманында Ганлы Гоча дерләрди бир корбуз әр варды. Јетишмиш бир чиласын оғлу варды. Адына Гантуралы дерләрди.

Ганлы Гоча ајдыр:

— Јарәнләр, атам өлдү, мән галдым, јерин-јурдун тутдум. Јарынкы күн мән өләм, оғлум гала. Бундан јекрәји јохдур ки, көзүм көрәркән, оғул, кәл, сәни евәрәјим—деди.

Оғлан ајдыр:

— Баба, чүн мәни евәрәјим дерсән, мәнә лајиг гыз нечә олур...

Гантуралы ајдыр:

— Баба, мән јеримдән дурмадан ол дурмуш ола. Мән гарагоч атыма минмәдән ол минмиш ола. Мән ганлы кафир елинә вармадан ол вармыш, мәнә баш кәтирмиш ола.

Ганлы Гоча ајдыр:

— Оғул, сән гыз истәмәзмишсән, бир чиласын бәһадур истәрмишсән, онун архасында јеjәсән, ичәсән, хош кечәсән.

Ајдыр:

— Бәли, чаным баба! Елә истәрәм. Пәс варасан, бир чи-чи-бачы түркман гызыны аласан, накаһандан дајанам, үзәрinә дүшәм, гарны јыртыла?—деди.

Ганлы Гоча ајдыр:

— Оғул, гыз көрмәк сәндән, мал-ризг вермәк мәндән!—деди.

Бөјлә демәч әрәнләр әврәни Гантуралы јериндән дурду, гырх јикидин јанына алды. Ич Оғузу көрдү гыз булајмады, гајыдыб кери дөндү, евләринә кәлди.

Бабасы ајдыр:
— Оғул, гыз булдунму?
Гантуралы ајдыр:
— Јыхылсын Оғуз елләри, мәнә јарар гыз булајмадым, баба!—деди.
Бабасы ајдыр:
— Һеј оғул! Гыз диләјү варан бөјлә вармаз.
Гантуралы ајдыр:
— Ја нечә варыр, баба?!—деди.
Ганлы Гоча ајдыр:
— Оғул, сабаһ варыб, өјлән кәлмәк олмаз. Өјлән варыб, ахшам кәлмәк олмаз. Оғул, сән мала бечид ол, јығ, мән сәнә гыз арајы кедәјим—деди.
Ганлы Гоча севини, гуваны уру дурду. Ағ саггаллы пир гочалар јанына бурахды. Ич Оғуза кирди, гыз булајмады, доланды. Даш Оғуза кирди, булајмады, доланды Трабзона кәлди. Мәкәр Трабзон тәкурунун бир өзим көрклү мәһбуб гызы варды, сағына-солуна ики гоша јај чәкәрди. Атдығы ох јерә дүшмәзди. Ол гызын үч чанәвәр галынлығы, гафтанлығы варды. Һәр ким ол үч чанәвәри басса, јенсә, өлдүрсә, гызымы она верәрәм—дејү вә'дә еләмишди. Басамаса башын кәсәрди.
Бөјләликлә отуз ики кафир бәјинин оғлунун башы бүрч бәдәниндә кәсилиб асылмыш иди.
Ол үч чанәвәрин бири гоған асланды, бири гара буға иди, бири дәхи гара буғра иди. Бунларын һәр бириси бир әждәрһајды. Бу отуз ики баш ким, бүрчдә асылмыш иди, гоған асланла гара буғранын үзүн көрмәмишләрди, анчаг буға бујнувунда һәлак олмушларды. Ганлы Гоча бу башлары вә бу чанәвәрләри көрдү, башында олан бит ајағына дирилди.
Ајдыр:
— Варајым, оғлума доғру хәбәр верәјим. Һүнәри варса кәлсин алсын, јохса евдәки гыза разы олсун—деди.
Ат ајағы көлүк, озан дили чевик олур. Ганлы Гоча кедәрәк кәлди. Оғуза чыхды. Гантуралыја хәбәр олду:
— Бабан кәлди—дедиләр.
Гырх јигитлә бабасына гаршы варды, әлин өпдү, ајдыр:
— Ханым баба? Мәнә јарар гыз булдунму?
Ајдыр:
— Булдум оғул! Һүнәрин вар исә...—деди.
Гантуралы ајдыр:
— Алтун-ахчамы истәр? Гатыр бисәрәкмә—истәр?
Бабасы ајдыр:
— Оғул, һүнәр кәрәк, һүнәр!—деди.

Гантуралы ајдыр:

— Баба, јелиси гара газлыг атыма әјәр салајым. Ганлы кафир елинә агын чапајым. Баш кәсим, ган төкүм кафирә ган гусдурајым. Гул, гараваш кәтирәјим. Һүнәр көстәрәјим.

Ганлы Гоча ајдыр:

— Һај чаным оғул! Һүнәр дедијим ол дејил. Ол гыз үчүн үч чанәвәр сахламышлар. Һәр ким ол үч чанәвәри басса, ол гызы она верәрләр. Басыб өлдүрмәсә, онун башын кәсәрләр, бүрчә асарлар.

Гантуралы ајдыр:

— Баба, бу сөзү сән мана демәмәк кәрәк идин. Чүнки дедин, әлбәттә варсам кәрәк. Башыма гахынч, үзүмә тохунч олмасын. Гадын ана, бәј баба әсән галын!—деди.

Ганлы Гоча ајдыр:

— Көрдүнмү мән мана нә етдим? Оғлана горхунч хәбәрләр верәјим, ола ким, кетмәјә, дөнә—деди.

Ганлы Гоча бурада сөјләмиш, керәлим, ханым, нә сөјләмиш.

Ајдыр:

Оғул! Сән варачаг јерин.
Доламач-доламач јоллары олур.
Атлы батыб чыхамаз,
Онун палчығы олур.
Ала илан сөкәмәз,
Онун орманы олур.
Көјлә пәһлү уран,
Онун гәл'әси олур.
Көз гагубан, көнүл алан,
Онун көрклүсү олур.
Һај демәдән баш кәтирән,
[Онун] чәллады олур.
Јағрынында галган ојнар,
[Онун] бабасы олур.
Јавуз јерләрә јелтәндин, гајыда дөнкин!
Аг саггаллы бабаны,
Гарычыг олмуш ананы бозалтмагыл!—деди.

Гантуралы гагды, ајдыр:

Нә сөјләрсән, нә ајдырсан чаным баба!?
Бу гәдәр ишдән горхан јинкитми олур?
Алп әрә горху вемәк ејиб олур.
(Онун) доламач јолларыны,
Гадир горса, дүнлә јортам.
Атлы батыб [чыгамаз] онун
Палчығына гумлар дөшәјәм.
Ала илан сөкмәз орманыны,
Чахмаг чахыб, ода урам.

Көјлә пәһлу уран гәл'әләрин,
Гадир горса, јапам, чыхам.
Көз ағыбан көнүл алан
Көрклүсүнүн бојнун өпәм.
Јағрынында гәһхан ојнар бабасынын,
Гадир горса, башын кәсәм.
Ја варам, ја вармајам,
Ја кәләм, ја кәлмәјәм,
Ја гара буғранын көксү алтында галам,
Вә ја буғанын бујнузунда илишәм,
Ја гоған асланын гајнағында дидиләм,
Ја варам, ја вармајам,
Ја кәләм, ја кәлмәјәм.
Јенә көрүнчә бәј баба, хатун ана әсән галын!—дедим.

Көрдүләр ки, намус үчүн јенилмәз; ајытдылар:

— Оғул, уғрун ачыг олсун! Сағ-әсән варыб кәләсән!—дедиләр.

Атасынын, анасынын әлләрин өпдү. Гырх јигидин јанына бурахды. Једди күн, једди кечә јортдулар, кафирин сәрһәддинә ирдиләр. Чадыр тикдиләр. Јүјрәк атын јүкүрдүб Гантуралы күрзүн көјә атар, ениб јерә дүшмәдән гырвар, тутар:

Һеј гырх ешим, гырх јолдашым,
Јүјрәк олса јарышсам,
Күчлү олса күрәшсәм,
Һагг таала инајәт ејләсә
Үч чанәвәри өлдүрсәм,
Көзәлләр сәрвәри, сары донлу,
Селчан Хатуну алсам,
Атам, анам евинә дөнсәм...
Һеј, гырх ешим, гырх јолдашым!
Гырхыныза гурбан олсун мәним башым!—деју

сөјләрди.

Бунлар бу сөздә икән мәкәр, ханым, тәкура хәбәр варлы:

— Оғуздан, Гантуралы дерләр бир јигит вармыш, гызын диләју кәли јүјүр—дедиләр.

Кафирләр једди ағач јер гаршы кәлдиләр.

— Нијә кәлдиниз јигит, декил!?—дедиләр.

— Веришмәјә, алышмаға кәлдик—дедиләр.

Иззәт, һөрмәт еләдиләр. Ағ чадыр тикдиләр, ала халы дөшәдиләр. Ағча гојун гырдылар. Једди иллик ал шәраб ичирдиләр. Алубан бунлар тәкура кәтирдиләр.

Тәкур тахт үзәриндә отурмушду. Јүз кафир ичин кејинмишди. Једди гат мејданы доланды, кәлди.

Мәкәр гыз мејданда бир көшк јапдырмыш иди. Чәми јанында олан гызлар ал кејмишләрди, кәндү сары кејмиш иди, јухарыдан тамаша едәрди.

Гантуралы кәлди, гара шапгалы тәкурә сәлам верди. Тәкур әлејк алды. Ала халы дөшәдиләр, отурду.

Тәкур ајдыр:

— Јикит, нә јердән кәлирсән?

Гантуралы јериндән дуру кәлди. Апул-апул јүјүрдү, ағ алныны ачды, ағ биләкләрини сығады.

Ајытды ким:

Гаршу јатан гара дағын ашмаға кәлмишәм,
Ахынтылы сујуну кечмәјә кәлмишәм.
Дар әтәјинә, кен голтуғуна сығну кәлмишәм,
Танры бујруғилә, пејғәмбәр говлилә
Гызыны алмаға кәлмишәм—деди.

Тәкур ајдыр:

— Бу јикидин сөзү јүјрәк, әкәр әлиндә һүнәри вар исә...— деди.

Тәкур ајдыр:

— Бу јикиди анадан доғма сојун!

Сојдулар, Гантуралы алтунлу инчә кәтан безини белинә сарыды. Гантуралы(јы) алыб меjдана кәтирдиләр.

Гантуралы чамал вә камал ијәси јикит иди. Оғузда дөрд јикит нигабла кәзәрди. Бири Гантуралы, бири Гара Чәкур вә оғлу Гырггунуг вә боз ајғырлы Бејрәк. Гантуралы нигабын сәрпди. Гыз көшкдән бахырды, дараглығы бошалды, кәдиси мавлады, өвсә олмуш дана кими ағзынын сују ахды, јанындакы гызлар ајдыр:

— Һагг таала атамын көнлүнә рәһмәт еләсә, кәбин кәсиб мәни ол јикидә версә... Бунун кими јикит һејф ола ки, чанәвәрләр әлиндә һәлак ола—деди.

Бу мәһәлдә дәмир зәнчирлә буғајы кәтирдиләр. Буға дизин чөкдү, бујнузу илә бир мәрмәр дашы јоғурду, пенир кими дидди.

Кафирләр ајдыр:

— Шимди јикиди атар јыхар, сәрәр, јыртар. Јыхылсын Оғуз елләри, гырх јикит бир бәј оғлу илә гыздан өтрү өлмәк нолур?—дедиләр.

Буну ешитчәк гырх јикит ағлашдылар.

Гантуралы сағына бахды—гырх јикидин ағлар көрдү, солуна бахды—елә көрдү.

Ајдыр:

— Һәј гырх ешим, гырх јолдашым! Нијә ағларсыз! Голча гопузум көтүрүн, өјүн мәни!—деди.

Бурада гырх јикит Гантуралыны өјмүшләр, көрәлим, ханым, нечә өјмүшләр.

Ајдырлар:

Султаным Гантуралы!
Галхыбаны јериндән дурмадынмы?
Јелиси гара газлыг атын минмәдинми?
Ири гобулу Ала дағы
Авлајыбан гушламадынмы?
Бабанын ағ бан ешијиндә
Гаравашлар инәк сағар көрмәдиими?
Буға, буға дедикләри,
Гара инәк бузағысы дејилмидир?
Алп әрәнләр гырымындан гајырармы олур?
Сары донлу Селчан Хатун көшкдән бахар,
Кимә бахса ешгилә ода јахар.

Гантуралы сары донлу гыз ешгинә бир «һу»—деди.

— Мәрә, **буғанызы** гоју верин, **кәлсин!**—деди.

Буғанын **зәнчирини** алдылар, салы вердиләр. Буј**нузу ал**мас чида **кими** Гантуралынын үзәринә сүрдү.

Гантуралы **ады көрклү** Мәһәммәдә салават кәтирди. Бу**ғанын алнына бир** јумруг елә урду **ки**, буғајы көтү **үзәринә** чөкүрдү. **Алнына** јумруғун дајады, сүрдү мејданын **башына** чыхарды.

Чох чалышдылар, нә буға јенәр, нә Гантуралы јенәр. **Күт**күт буға солмаға башлады, ағзы көпүкләнди.

Гантуралы ајдыр:

—**Бу дүнјајы әрәнләр әгл илә булмушлардыр!** Бунун **өнүн**дән сычрајајым, нә һүнәрим вар исә ардындан көстәрәјим—деди.

Ады көрклү Мәһәммәдә салават кәтирди. Буғанын **өнүн**дән савылды. Буға буј**нузу** үзәринә дик кәлди. Гуј**руғундан** үч кәррә **көтүрүб** јерә салды. Сүкүкләри **хурд** олду. Басды, **боғазлады**, бычаг чыхарыб дәрисини **үзду, этин мејдана гојуб,** дәрисини тәкурун өнүнә кәтириб ајдыр:

— Данла гызыны мәнә верәсән!—деди.

Тәкур ајдыр:

— Мәрә, гызы верин, шәһәрдән сүрүн, **чыхсын кетсин!**—деди.

Тәкурун гардашы оғлу варды, ајдыр:

— Чанәвәрләр сәрвәри асландыр. Онунла дәхи **оjун көс**тәрсин, гызы ондан сонра верәлим—деди.

Вардылар асланы чыхардылар, мејдана кәтирдиләр.

Аслан һајгырды, мејданда нә гәдәр ат варса, ган гашанды.

Јикитләр ајдыр:

— Буғадан гуртулду, асландан нечә гуртула?—**дедиләр ағлашдылар. Гантуралы** јиkитләрин **ағлар көрдү, ајдыр:**

— Мәрә! Голча гопузум әлә алын, мәни өјүн! Сары доилу гыз ешгинә бир асландан дөјәјимми?—деди.

Јолдашлары бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш.

Ајдыр:

Султаным, Гантуралы!
Ағча сазлар ичиндә, сары көнләр көрибән
Даҹлар басан, өн дамарын дәлибән ганын соран.
Гара полад үз гылычдан гајытмајан,
Ағча тозлу гаты јајдан дәрсинмәјән,
Ар јеләкли өткүн охдан гајытмајан
Ҷанәвәрләр сәрвәри гоған аслан гыран,
Ала көпәк итинә кәндузун даладармы?
Алп јиҝитләр саваш күнү гырымындан гајыдармы?
Сары доилу Селчан Хатун көшкдән бахар,
Кимә бахса ешгилә ода јахар.

Сары доилу гыз ешгинә бир «hy!»—деди.

Гантуралы:

— Мәрә кафир! Асланыны гоју вер кәлсин!—деди:—Гара полад үз гылычым јох кими, гарвашдығы дәм ики бичәјдим. Сана сығындым ҷомәрдләр ҷомәрди ғәни танры, мәдәд!—деди.

Асланы гоју вердиләр, сүрдү кәлди. Гантуралы бир кәпәнәји голбағына долады, Асланын пәнчәсинә суну верди. Ады көрклү Мәһәммәдә салават кәтирди, асланын алнын көзәдиб бир јумруг елә урду ким, јумруг чәнәсинә тохунду, оватды. Сүксүнүндән тутду, белини јүздү, ондан көтүрүб јерә урду, хурд олду. Тәкур өнүнә кәлди, ајытды:

— Јарын гызыны мәнә веркил!—деди.

Тәкур ајдыр:

— Гызы кәтирин верин! Бу јиҝиди көзүм көрдү, көнлүм севди, кәрәк дурсун, кәрәк кетсин—деди.

Јенә гардашы оғлу ајдыр:

— Ҷанәвәрләр сәрһәнки дәвәдир. Онунла дәхи ојунун ојнасын, ондан сонра гызы верәвүз—деди.

Чүн инајәт танрыдан олду. Бәјин, пашанын һүммәти Гантуралыја олду.

Тәкур:

— Дәвәнин ағзын једди јердән бағлајын!—деди.

Һәсуд кафирләр бағламадылар. Јүјләрин сыјырыб салы вердиләр.

Гантуралы фырлар дәвәнин голтуғундан кирәр, фырлар чыхар. Сәрхош јиҝит һәм ики чанәвәрлә савашмышды, тајын-

ды дүшдү. Алты чәллад әснәсинә кәлдиләр, јалын гылынч тутдулар.

Бурада јолдашлары сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш:

Галхыбаны, Гантуралы, јериндән дуру кәлдин,
Јелиси гара газлыг атын бүчүк мингин,
Ала көзлү јигитләрин јанына алдын,
Ири гобулу Ала дағы дүннән ашдын,
Ахынтылы сујун дүннән кечдин
Ганлы кафир елинә дүннән кирдин,
Гара буға кәлдијиндә хурд-хаш еләдин,
Гоған аслан кәлдијиндә белини бүкдүн,
Гара буғра кәлдикдә нә кичидин?
Гара-гара дағлардан хәбәр аиа,
Ганлы-ганлы сулардан хәбәр кечә,
Галын Оғуз елинә хәбәр вара,
Ганлы Гоча оғлу Гантуралы петмиш дејәләр,
Гара буға кәлдикдә гыл чатмамыш,
Гоған аслан кәлдијиндә белик бүкмүш
Гара буғра кәлдијиндә нә кичикмиш?—дејәләр
Улу, кичи галмаја сөз единә,
Гары, гоча галмаја гу единә,
Аг саггаллы бабан бүнлү ола,
Гарычыг олмуш анан ган-јаш төкә.
Ханым! Галхыбаны јериндән дурмаз олса,
Алты чәллад әксәдә јалын гылыч тутар,
Гафиллиә көрклү башын кәсәр,
Ашағадан јухары бахмазмысан?
Гаршына ала газ кәлди, шаһинин атмазмысан?
Сары донлу Селчан Хатун ишарәт едәр, көрмәзмисән?
Сәни дәвә бурнундан зәбун олур дедиләр билмәзмисән!
Сары донлу Селчан Хатун көшкдән бахар,
Кимә бахса ешгилә ода јахар.

Сары донлу гыз ешгинә бир «һу!»—деди, Гантуралы уру дурду, ајдыр:

— Мәрә, мән бу дәвәнин бурнуна јапышачаг олсам гыз сөзү илә јапышды—дејәрләр. Јарын Оғуз елинә хәбәр вара, дәвә әлиндә галмышды, гыз гуртарды дејәрләр. Мәрә, гопузум чалын, өјүн мәни! Јарадан гадир танрыја, сығындым. Бир буғрадан дөнәјинми? Иншааллаһ бунун дәхи башын кәсим— деди.

Јигитләри Гантуралыја өјүб сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш:

Габ гајалар башында јува тутан,
Гадир улу танрыја јахын учан.
Манчылағы ағыр дашдан гызылдајыб гаты енән,
Ары көлүн өрдәјин шағыјыб алан,
Гаја өјкә диб јүрүркән тутуб јүзән,

Гарынчығы ач олса галхыб учан,
Чүмлә гушлар султаны, чал гарагуш
Ганадыјла сағсағана кәндузун шағыдармы?
Алп јигитләр гырыш күнү гырымындан гајыдармы?—

дедиләр.

Сары донлу Селчун Хатун көшкдән бахар,
Кимә бахса ешгилә ода јахар.
Сары донлу гыз ешгинә бир «hyl»—деди.

Гантуралы ады көрклү Мәһәммәдә салават кәтирди, дәвәјә бир тәпмә урду. Дәвә бағырды. Бир дәхи урду, дәвә ајағы үзәринә дурмады, јыхылды. Басыб ики јердән боғазлады. Архасындан ики гајыш чыхарды, тәкурун өнүнә бурахды. Ајдыр:

— Агынчыларын тиркәши бағы, үзәнкиси гајышы үзүлүр, тикмәјә кәрәк олур—деди.

Тәкур ајдыр:

— Валлаһ бу јигиди көзүм көрдү, көнлүм севди—деди.

Гырх јердә отаг тикдирди. Гырх јердә гызыл ала кәрдәк тикдирди. Гантуралыјла гызы кәтириб кәрдәјә гојдулар. Озан кәлди, јеләтмә чалды. Оғуз јигидинин өјкәни габарды, гылынчын чыхарды, јери чалды кәртди, ајытды ким:

— Јер кими кәртиләјин! Торпаг кими саврылајын. Гылычыма доғранајын! Охума санчылајын! Оғлум доғмасын! Доғарса он күнә вармасын! Бәј бабамын, гадын анамын үзүн көрмәдән бу кәрдәјә кирәрсәм—деди.

Евини чөздү, гајтабанын бозлатды, гарагочун кишнәтди, дүн гатды, көчдү. Једди күн, једди кечә јортду, Оғузун сәһәдинә чыхды, чадыр тикди.

Гантуралы ајдыр:

Һеј гырх ешим, гырх јолдашым!
Гурбан олсун сизә мәним башым!
Һагг таала јол верди вардым,
Ол үч чанәвәри өлдүрдүм,
Сары донлу Селчан Хатуну алдым, кәлдим,
Хәбәр елән, бабам мәнә гаршу кәлсин—деди.

Гантуралы бахды көрдү бу гондуғу јердә гуғу гушлары дурналар, турачлар, кәкликләр учарлар. Сојуг-сојуг сулар, чајырлар, чәмәнләр...

Селчан Хатун бу јери көрклү көрдү, бәјәнди. Дүшдүләр, ишрәтә мәшғул олдулар. Једиләр, ичдиләр.

Ол заманда Оғуз јиғитләринә нә гәза кәлсә, уjхудан кәлирди. Гантуралынын уjхусу кәлди, уjуду.

Уjуркән гыз ајдыр:

— Мәним мүһибләрим чохдур. Наһаг илғарла кәлмәсин, тутубан јиғидим өлдүрмәсинләр, ағча үзлү мән кәлини тутуб атам, анам евинә илətмәсинләр—деди.

Гантуралынын атыны ичин тутду, кеjдирди. Кәнди дәхи ичин тутду, кеjинди. Сүкүсүн әлинә алды, бир jүксәк jерә чыхды, көзләди.

Мәкәр ханым тәкур пәшиман олду.

— Үч чанәвәр өлдүрдүjичүн бир гызчығазымы алды, кетди—деди.

Ичин гара доnлу, көj дәмирли, алты jүз кафир сечди. Кечә-күндүз jортдулар, наһаһандан jетдиләр. Гыз һазыр иди. Вахды көрдү илғар jетди. Атын ојнатды. Гантуралынын үзәринә кәлди. Сөjләмиш, көрәлим, ханым, нә сөjләмиш.

Ајдыр:

Ғафил олма, гара башын галдыр, jиғит!
Ала гыjма көрклү көзүн ачғыл, jиғит!
Гарыларыңдан ар әлләрин бағланмадан,
Аг алнын гара jерә тәпилмәдән,
Ғафилчә көрклү башын кәсилмәдән,
Алча ганын jер үзүнә төкүлмәдән.
Jағы jетди, дүшмән ирди,
Нә јатырсан, галхыл, jиғит!
Габ гајалар ојнамадан jер өбрәлди.
Гары бәjләр өлмәдән ел бошалды,
Гарчышубан, уғрашыбан дағдан енди.
Jасаныбан үзәринә jағы jетди.

Jатачаг jерми булдун, jуртму булдун, нә олду сәнә?—дејиб чағырды.

Гантуралы сәрмәрди ојанды, уру дурду.

Ајдыр:

— Нә сөjләрсән, көрклүм?—деди.

Ајдыр:

— Jиғидим, үзәринә jағы кәлди. Ојармаг мәндән, савашыjан һүнәр көстәрмәк сәндән—деди.

Гантуралы көзүн ачды, гапагларын галдырды, көрдү кәлин ат үзәриндә, кеjинмиш, сүкүсү әлиндә. Jер өпдү, ајдыр-

— Амәнна вә сәддәгна! Мәгсудумуз һагг тааla дәркаһында һасил олду—дејиб ары судан абдәст алды. Ар алнын jерә году, ики рүк'әт намаз гылды. Атына минди. Ады көрклү Мәһәммәдә салават кәтирди. Гара доnлу, кафирә ат салды, гаршы варды.

Селчан Хатун ат ојнатды. Гантуралынын өнүнә кечди. Гантуралы ајдыр:

— Көрклүм, ганда кедәрсән?—деди.

Ајдыр:

— Бәј јикит! Баш әсән олса, бөрк булунмазмы олур? Бу кәләи кафир чох кафирдир. Савашалым, дөјүшәлим, өләни-миз өлсүн, дири галанымыз одаја кәлсин—деди.

Бурада Селчан Хатун ат салды, гырымын басды.

Гачанын говмады, аман дејәни өлдүрмәди. Елә санды ким, јағы басылды. Гылычынын балчығы ган, одаја кәлди. Ган-туралыјы буламады.

Ол мәһәлдә Гантуралынын бабасы, анасы чыха кәлди. Көрдүләр ким, бу кәлин кишинин гылынчынын балчығы ган-лы, оғлу көрүнмәз. Хәбәр сордулар, көрәлим, нечә сордулар.

Анасы ајдыр:

Анам киши, гызым киши!
Ала данла јериндән дуру кәлдин,
Оғлуну тутдурдунму?
Ғафиллә көрклү башын кәсдирдинми?
Гадын ана, бәј баба, дејү бозлатдынмы?
Сән кәлирсән бир бәбәјим көрүнмәз, бағрым јанар
Ағыз-дилдән бир гач кәлмә хәбәр мана!
Гара башым гурбан олсун, кәлин, сана!

Гыз билди ким, гајынанасы, гајынатасыдыр. Гамчы илә ишарәт гылыб:

— Одаја дүшүн! Нә јердә јенәр, гарышыр тоз варса, вә нә јердә гарға-гузғун ојнарса, онда истәјәлим—деди.

Атына маһмыз урду, бир јүксәк јерә чыхды. Көзләди, көр-ду ким, бир дәрәнин ичиндә тоз каһ дәрилир, каһ дағылыр. Үзәринә кәлди, көрду ким, Гантуралынын атыны охламыш-лар, көзүнүн гапағыны охламышлар, үзүнү ган бүрүмүш, дур-маз ганын силәр. Кафирләр үјүшәр, гылынчын јалын елә, кафирин өнүнә гатыб говар.

Селчан Хатун буну бојлә көрду, ичинә од дүшду. Бир бөлүк газа шаһин кирмиш кими, кафирә ат салды. Бир учун-дан гырыб кафири, ол бири учуна чыхды.

Гантуралы бахды көрду ким, бир кимсәнә јағыјы өнүнә гатмыш, говар. Селчан едикүн билмәди. Гагды. Бу арада сөј-ләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш.

Ајдыр:

Гала ыбаны јериндән дуран
Јикит, нә јикитсән?
Јелиси гара газлыг атына минән

Јикит, нә јикитсән?!
Ғафилличә башлар кәсән,
Дистурсузча мәним јағыма кирән
Јикит, нә јикитсән?!
Дистурсузча јағыја кирмәк
Бизим елдә ејиб олур.
Мәрә јүрү, тоған гуш олубан учајынмы?
Саггалынла боғазындан тутајынмы?
Ғафилличә сәнин башын мән кәсәјинми?
Алча ганын јер үзүнә төкәјинми?
Гара башын тәркијә асајынмы?
Мәрә, гәзасы јетмиш јикит, нә јикитсән?
Гајыда дөнкил!—деди.

Селчан Хатун бурада сөјләмиш, көрәлим, нә сөјләмиш. Ајдыр:

Һеј јикидим, бәј јикидим!
Гајтабанда (гызыл дәвәләр)
Төрүмүндән дөнәрми олур?
Гарагочда газлыг атлар
Гулунчуғун тәпәрми олур?
Ағајылда ағча гојун
Гузучуғун сүсәрми олур?
Алп јикитләр, бәј јикитләр
Көрклүсүнә гыјармы олур?

Јикидим, бәј јикидим, бу јағынын бир учу мана, бир учу сана!—деди.

Гантуралы билди ким, бу јағы басыб дағыдан Селчан Хатундур. Бир тәрәфинә дәхи кәнди кирди, гылынч дартыб јүјүрдү, кафир башын кәсди. Јағы басылды, дүшмән сынды.

Селчан Хатун Гантуралыјы ат ардына алды, чыхды. Кедәрәк Гантуралынын фикринә бу кәлди ким:

Галхыбанн Селчан Хатун дурдуғунда,
Јелиси гара газлыг атын миндијиндә,
Бабамын ағ бан ешијинә дүшдүјүндә,
Оғузун ала көзлү гызы, кәлини былдыгда,
Һәр киши сөзүн сөјләдикдә
Сән орада дурасан, өјүнәсән;
Гантуралы зәбун олду,
Ат ардына алдым, чыхдым—дејәсән.
Көзүм дөндү, көнлүм кетди.
Өлдүрәрәм сәни—деди.

Селчан Хатун һал неидикүн билиб сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш.

Ајдыр:

Бәј јикит?
Өјүнәрсә әр өјүнсүн—асландыр,
Өјүнмәклик әврәтләрә бөһтандыр.

Өјүнмәклә өврәт әр олмаз
Ала јорған ичиндә сәнинлә долашмадым.
Дадлы дамаг дадыбаны сорушмадым,
Ал дувағым алтындан сөјләшмәдим.
Тез севдин, тез усандын,
Гават оғлу гават!
Гадир аллаһ билир мән сана
Мунисәм, јарам, гыјма мана!—деди.

Гантуралы ајдыр:

— Јох, әлбәттә, өлдүрсәм кәрәкдир—деди.

Гыз гагды, ајдыр:

— Мәрә, гават оғлу гават! Мән ашағы гулпа јапышырам, сән јухары гулпа јапышырсан. Мәрә, гават оғлу, охунламы гылычыламы? Кәл бәри, сөјләшәлим!—деди.

Атын тәпди, бир јүксәк јерә чыхды. Садағындан дохсан охун јерә төкдү. Ики охун дәмрәнин чыхарды, бирин кәзләди, бирин әлинә алды. Дәмрәнли охла атмаға гыјмады, ајдыр:

— Јикит, ат охун!

Гантуралы ајдыр:

— Гызларын јолу әввәлдир. Әввәл сән ат!—деди.

Гыз бир охла Гантуралыјы атды. Шөјлә ким, башында олан бит ајағына енди. Иләрү кәлиб Селчан Хатуну гучагла-јыб барышмышлар, сорушмушлар.

Гантуралы сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш. Ајдыр.

Јалаб-јалаб јалабыјан инчә донлум!
Јер басмајыб јүзүјән,
Гар үзәринә ган даммыш кими гызыл јанаглым!
Гоша бадам (сығмајан) дар ағызлым!
Гәләмчиләр чалдығы гара гашлым!
Гурумсу гырх тутам гара сачлым!
Аслан уруғу, султан гызы!
Өлдүрмәјә мән сәни гыјармыдым?
Өз чаныма гыјам,
Мән сәнә гыјмајам,
Мән сәни сынардым—деди.

Селчан Хатун бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш. Ајдыр:

Галхыбаны јеримдән дурар идим,
Јелиси гара газлыг атыма минәр идим,
Бабамын аг бан евиндән чыхар идим.
Ири гобулу Ала дағы авлар идим.
Ала кејик, сығын кејик говар идим.
Дарыјанда бир охла нәмләрдим?
Дәмрәсүз охла, јикит, сәни сынардым!

Өлдүрмәјә, јиқидим,
Мән сәни гыјармыдым?—деди.

Ирағындан јахынындан кәлишдиләр. Қизли јаха тутубан өјләшдиләр. Дадлы дамаг верибән сорушдулар. Ағбоз атлар минибән јортушдулар. Бәј бабасы јанына иришдиләр.

Бабасы оғланчығын көрдү, аллаһа шүкүрләр еләди. Оғлујла, кәлинијлә Ганлы Гоча Оғуза кирди. Көј ала көрклү чәмәнә чадыр тикди. Атдан ајғыр, дәвәдән буғра, гојундан гоч гырдырды. Дүјүн етди. Галын Оғуз бәјләрин ағырлады.

Алтунлуча күнлүјүн тикиб Гантуралы кәрдәјинә кириб мурадына, мәгсудуна иришди.

Дәдәм Горгуд кәлиб шадлыг чалды. Бој бојлады, сөј сөјләди, ғази әрәнләр башына нә кәлдијин сөјләди:

— Имди ганы дедијим бәј әрәнләр? Дүнја мәним дејәнләр! Әчәл алды, јер қизләди, фани дүнја кимә галды? Кәлимли, кедимли дүнја! Сон учу өлүмлү дүнја!

Әчәл кәлдијиндә ары имандан ајырмасын! Гадир сәни намәрдә мөһтаҹ етмәсин! Аллаһ верән үмидин үзүлмәсин! Ағ алнында беш кәлмә дуа гылдыг, гәбул олсун! Амин дејәнләр дидар көрсүн! Јығышдырсын, дүрүшдүрсүн, күнаһынызы ады көрклү Мәһәммәд Мустафаја бағышласын ханым, һеј!

ГАЗЫЛЫГ ГОЧА ОҒЛУ ЈЕЈНӘЈИН БОЈУНУ БӘЈАН ЕДӘР

Ханым һеј!

Гамған оғлу хан Бајындыр јериндән дурмушду.

Гара јерин үзәринә ар бан евин тикмишди. Ала сејван көј үзүнә ашынмышды. Мин јердә ипәк халчасы дөшәнмишди. Ич Оғуз (Даш Оғуз), бәјләри, (Бајындыр ханын) сөһбәтинә дәрилмишди. Јемә-ичмә иди.

(Бир заман сонра) Газылыг Гоча дерләрди бир киши вар иди, Бајындыр ханын вәзири иди, шәрабын итиси башына чыхды, габа дизин үзәринә чөкдү, Бајындыр хандан агын диләди. Бајындыр хан (дәхи) дистур верди:

— Нә јерә диләрсән, вар!—деди.

Газылыг Гоча иш көрмүш, иш(ә) јарар адам иди. Јарар гочаларын јанына чәм еләди, јадығы-јарағы илә јола кирди. Чох дағлар, дәрә тәпә кечди, күнләрдә бир күн Дүзмүрд гәл'әсинә кәлди. Гара дәниз кәнарында иди. Она ирибән гондулар.

О гәл'әнин бир тәкуру вар иди, адына Аршун оғлу Дирәк тәкур дерләрди. О кафирин алтмыш аршын гамәти вар иди. Алтмыш батман күрз салларды. Гаты мөһкәм јај чәкәрди.

(Пәс) Газылыг Гоча гәл'әјә јетдијинләјин чәнкә башлады. Пәс ол тәкур гәл'әдән дышра чыхды, мејдана кирди, әр диләди. Газылыг Гоча ону көрдүјүнләјин (һаман јериндән уру дурду, гарагоч атына сувар олду) јел кими јетди, јеләм кими јапышды, кафирин әнсәсинә бир гылыч урду, зәррә гәдәр кәсдирәмәди.

Нөвбәт кафирә дәјди. Ол алтмыш батман күрз илә Газылыг Гочаја дәпәрә тутуб чалды. Јалан дүнја башына дар олду. (Ағзындан, бурнундан) дүдүк кими ган шорлады. Газылыг Гочајы гармалајыб тутуб гәл'әјә гојдулар.

Јигитләри (буну көрүб) дурмајыб гачдылар.

Газылыг Гоча тамам он алты ил һасарда дустаг галды. Сонра Әмән дејирләрди бир киши алты кәрә варды, һасары аламады (алыб Газылыг Гочаја хилас едәмәди).

Мәкәр ханым, Газылыг Гоча дутсаг олдуғу вахт бир оғланчығы вар иди, бир јашында иди. Он беш јашына кирди, јигит олду. Бабасыны өлдү билирди.. Јасаг еләмишләрди, (бабасының) дутсаг олдуғуну оғландан сахларларды. Ол оғланын адына Јејнәк дерләрди.

Күнләрдә бир күн Јејнәк отуруб бәјләрлә сөһбәт едәркән Гаракүнә оғлу Будаг илә узлашмады, бир-биринә сөз атышдылар.

Будаг ајдыр:

— Бунда лаф уруб, недәрсән? Нә курларсан? Чүнки, әр диләрсән, варыб бабаны гуртарсана, он алты илдир дутсагдыр—деди.

Јејнәк бу хәбәри ешитчәк үрәји ојнады. Гара бағры сарсылды. Галхды, Бајындыр ханын нәзәринә варды. Үз јерә гојду. (Дәхи Јејнәк бурада сөјләмиш, көрәлим, нә сөјләмиш).

Ајдыр:

Әлан сабаһ сапа јердә тикиләндә ар бан евлиl
Атласла јапыланда көј, сејванлы!
Товла-товла чәкиләндә шаһбаз атлы!
Чағырыбан дад верәндә јол чавушлу!
Јар төкүләндә бол не'мәтли,
Галмыш јигит архасы!
Бизә мискин умуду!
Түркүстанын дирәји!
Тулу гушун јаврусу!
Үммәт сојунун асланы!
Гарачуғун гапланы!
Дөвләтли хан! Мәдәд! Мана ләшкәр вер.

(Мәним бабамы мән өлдү санырдым. Билмәздим. Шимди билдим ки, дутсаг имиш. Дөвләтли башын үчүн мана ләшкәр гошуб.) Мәни бабам дутсаг олдуғу тәл'әјә көндәр!—деди.

Бајындыр хан бујурду:

— Ијирми дөрд санчаг, бәји кәлсин!—деди.

— Әввәл, Дәмиргапы Дәрвәндиндә бәј олан, гарғы сүкү учунда әр бөјүрдән, гырыма јетдикдә кимсән дејү сормајан Гыјан Сәлчуг оғлу Дәли Дондар сәнинлә белә варсын!—деди.

Ајғыр көзлү (суда ат) үздүрән, әлли једди гәл'әнин килидин алан, Елин Голча[1] оғлы (Дөнә билмәз) Дөләк Уран (сәнинлә) белә варсын!—деди.

[1] Гоча оламалыдыр.

Гөша бурчдан гајын оху әјләнмәјән, јуғранчы оғлы Илалмыш сәнинлә белә варсын!—деди.

Үч кәрә јағы көрмәсә ган ағлајан Доғсун оғлы Рүстәм (сәнинлә) варсын!—деди.

Әждәһалар ағзындан адам алан Дәли Әврән (сәнинлә) белә варсын!—деди.

Јерин бир учундан бир учуна јетән дејән Соған Сары (сәнинлә) белә варсын!

(Јумруғујла әр јыхан сәнинлә белә варсын).

Сајмағла Оғуз әрәнләри түкәнсә олмаз. Бајындыр хан ијирми дөрд бәһадур санчаг бәјини Јејнәјә јолдашлыға белә гошду.

Бәјләр чәм олуб јарагларын көрдүләр (јола кирдиләр).

Мәкәр ол кечә Јејнәк душ көрдү. Душуну јолдашларына сөјләди. Көрәлим ханым, нә сөјләди. Ајдыр:

— Јолдашларым, гафилличә гара башым, көзүм үјхуда икән, душ көрдү. Ала көзүм ачыбан дүнја көрдүм. Ағбоз атлар чапдырыр алплар көрдүм. Ағ ишыглы алплары јаныма салдым. Ағ саггаллы Дәдә Горгуддан өјүд алдым. Иләри јатан гара дағлары ашдым. Иләри јатан гара дәнизә јетдим. (Ағачдан) кәми јондум, (ағ) көмләјим чыхарыб јелкән гурдум. Иләри јатан дәнизи дәлдим, кечдим. Өтәки гара дағын бир јанында алты башы балгар бир әр көрдүм. Галхыбаны јеримдән уру дурдум.

Гарғы дилли өз сүкүмү гапдым, гаршылајы ол әрә вардым. Гаршысындан ол әри санчасум вахт дәнәдүм, көз учујла ол әрә бахдым. Дајым Әмән имиш. Ону билдим. Дөндүм ол әрә салам вердим. Оғуз әрәнләриндә кимсән?—дедим. Гапагларын галдырыб үзүмә бахды.

— Оғул, Јејнәк, ганда кедәрсән?—деди, сөјләди.

Мән ајытдым:

— Дүзмүрд гәл'әсинә кедәрәм. Бабам онда дутсаг имиш—дедим.

Бурада дајым мәнә сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш.

Әмән ајдыр:

Јетдијимдә јел јетмәзди Једди урғунум
Јени бајырын гурдуна бәнзәрди јикитләрим.
Једди кишилә гуруларды мәним јајым,
Гајын далы јеләјиндән сум алтунлу мәним охум.
Јел әсди, јағмур јағды, бүкү гопду.
Једди гатла вардым,
Ол гәл'әји аламадым, кери дөндүм.
Мәндән дәхи әр гопамајасан?
Јејнәјим, дөн!—деди.

Јејнәк (дәхи) душунда, дајысына сөјләмиш:
Ајдыр:

Галхыбаны (дајы), јериндән дурдуғунда,
Ала көзлү бәј јикитләри јанына (сән) салмадын.
Ады бәлли бәјләрлә сән јортмадын.
Беш ахчалы үлүфәчиләр јолдаш етдин:
Онунчүн ол гәл'әји (сән) алымадын,—демиш.

Јејнәк јенә ајдыр:

Кәсә-кәсә јемәјә јәхни јахшы.
Кәсәр күндә сүрчүшмә јүјрүк јахшы,
Даим кәлдијиндә дурса дөвләт јахшы,
Билдијин унутмаса әгил јахшы,
Гырымындан дөнмәсә, гачмаса әрлик јахшы—деди.

Бу душуну Јејнәк јолдашларына һекајәт ејләди.

Мәкәр дајысы Әмән ол арада јахын иди. Чүмлә бәјләрлә (кәлиб) јолдаш олуб кетдиләр. (Брадан галхубан јүрүдүләр. Күнләрдә бир күн), та ки, Дүзмүрд гәл'әсинә јетдиләр, чөврә алыб гондулар.

Чүнки кафирләр бунлары көрдүләр, Аршын оғлу Дирәк тәкура хәбәр вердиләр. Ол мәл'ун (тәкур) дәхи һаман буну ешитди (алати—һәрбилә) гәл'әдән дышра кәлиб бунлара мүгабил олду. (Меjдана кириб) әр диләди.

Гыjан Сөлчүк оғлу Дәли Дондар јериндән дуру кәлди. Алтмыш тутам сур чидасын голтуг гысыб ол кафирин гаршысындан сусам деди, сусамады.

Кафир тәкур гармалајыб зәрб етди, сүкүсүн чәкди, әлиндән алды. Ол алтмыш батман күрз илә Дондары дәпрә тутуб чалды. Кен дүнја башына дар олду. Газылыг атыны дөндәрди, гајыда кәлди.

Дөнә Билмәз Дөләк Уран алты пәрли чомағы илә ат тәпиб кәлиб јухарыдан ашағыја кафири гаты урду, алымады. Тәкур гармалајыб әлиндән чомағын алды. Ону дәхи күрз илә урду. Ол дәхи газылыг атын дөндәрди, гајыда дөндү.

Ханым, ијирми дөрд санчаг бәји тәкур әлиндә зәбун олду. Пәс Газылыг Гоча оғлу Јејнәк, таза јикитчик (јериндән дурду) јарадан аллаһына сығынды. Бизавал мә'буду өјдү (көрәдим, ханым, нечә өјдү), ајдыр:

Учалардан учасан, уча танры!
Кимсә билмәз нечәсән, көрклү танры!
Сән анадан доғмадын,
Сән атадан олмадын,
Кимсә ризгин јемәдин.

Кимсәјә күч етмәдин,
Гамүҹјердә әһәдсән.
Аллаһү-сәмәдсән,
Адәмә сән таҹ урдун,
Шејтана лә'нәт гылдын,
Бир сүчдан өтәри
Дәркаһындан сүрдүн,
Нәмруд көјә ох атды,
Гарны јарыг балығы гаршу тутдун.
Улулуға һәддин јох.
Сәнин бојун-гәддин јох.
Ја чисмилә чәддин јох,
Урдуғун улытмајан, улу танры!
Басдығын бәлиртмәјән бәлли танры!
Көтүрдүјүн көјә јетирән көрклү танры!
Гагдығын гәһр едән гәһһар танры!
Бирлијинә сығындым, чәләбим, гадир танры!
Мәдәд сәндән!
Гара донлу кафирә ат тәпәрәм,
Ишими сән онар!—деди.

Һаман ат салды, јел кими јетди, јеләм кими јапышды (ол) кафирин чијнинә бир гылыч урду. Кејимини, кечимини дорады, алты бармаг дәринлији зәхм иришдирди. Гара ганы шорлады (гојну долду). Гара сагры согманы долу ган олду. Гара башы буналды, бүнлү олду. Һаман дөндү, гәл'әјә гачды.

Јејнәк ардындан јетди. Һасаз гапысына кирмишкән гара полад үз гылычыјла әнсәсинә елә чалды ки, башы топ кими јерә дүшдү. Ондан Јејнәк атын дөндәрди, лешкәрә кәлди (Кафирләр бу һалы көрдү, болај ки, говға басылајды дејү) дутсаг олан Газылыг Гочаји салы вердиләр чыхыб кәлди:

— Һај, бәј јигитләр! Кафири ким өлдүрдү?—дејү сөјләмиш, көрәјин, ханым, нә сөјләмиш:

Гајтабаныи мајасыны јүклү гојдум,
Нәрмидир, мајамыдыр, ону билсәм?
Гара ајлым гојунуну јүклү гојдум.
Гочмудур, гојунмудур, ону билсәм?
Ала көзлү көркли һалалым јүклү гојдум
Әркәкмидир, гызмыдыр, ону билсәм?
Мәрә, бәј јигитләр, хәбәр мана,
Јараданын ешгинә!—деди.

Јејнәк бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш. Ај[illegible]

Гајтабаныи мајасыны
Јүклү гојдун, нәр олды
Гара ајыллы гојунуну
Јүклү гојдун, гоч олду

Ала көзлү көрклү һалалын
Јүклү гојдун, аслан олду—деди.

Јеjнәк бабасы илә көрүшдү. Ондан галан бәjләр көрүшдү. Пәс бир ағыздан бәjләр һасара jүрүш етдиләр, jағмаладылар.

Бабасы илә Јеjнәк кизли jаха тутубан ијләшдиләр. Икиһәсрәт бир-биринә булушдулар. Иссиз jерин гурду кими улашдылар. Танрыjа шүкүрләр гылдылар.

Гәл'әнин кәлисасын jыхыб jеринә мәсчид jапдылар. Әзиз танры адына хүтбә охутдулар. Гушун ала гатыны, гумашын арысыны, гызын көjчәjини, доггузлама чырғаб-чуха Бајындыр хана пәнчjек чыхардылар. Багисин газиләрә бәхш етдиләр. Дөндүләр, евләринә кәлдиләр.

Дәдәм Горгуд кәлибән боj бојлады, сөj сөjләди (көр ки, нә сөjләди ханым), бу оғузнамә Јеjнәjин олсун,—деди. (Мәндән сонра алп озанлар сөjләсин, алны ачыг чөмәрдләр динләсин—деди).

Јум верәjин, ханым! Јерли гара дағларын jыхылмасын! Көлкәличә габа ағачын кәсилмәсин! Ағ саггаллы бабан jери учмағ олсун! Ағ бирчәкли анан jери беһишт олсун! Ахыр сону ары имандан ајырмасын! Ағ алнында беш кәлмә дуа гылдыг, гәбул олсун! Күнаһынызы ады көрклү Мәһәммәд Мустафа үзү суjуна бағышласын!

БАСАТ ТӘПӘКӨЗҮ ӨЛДҮРДҮЈҮ БОЈУ БӘЈАН ЕДӘР

Ханым һеј!

Мәкәр, ханым, бир күн Оғуз отураркән үстүнә јағы кәлди. Дүн ичиндә үркдү, көчдү. Гачыб кедәркән Аруз гочанын оғланчығы дүшмүш, бир аслан булуб көтүрмүш, бәсләмиш.

Оғуз јенә әјамла кәлиб јурдуна гонду.

Оғуз ханын илхычысы кәлиб хәбәр кәтирди, ајдыр:

— Ханым! Саздан бир аслан чыхар, ат урар, апул-апул јүрүшү адам кими, ат басубан ган сүмүрәр.

Аруз ајдыр:

— Ханым! Үркдүјүмүз вагтин дүшән мәним оғланчығымдыр бәлкә?—деди.

Бәјләр миндиләр, аслан јатағы үзәринә кәлдиләр. Асланы галдырыб оғланы тутдулар. Аруз оғланы алыб евинә кәтирди

Шадлыг етдиләр, јемә-ичмә олду. Амма оғланы нә гәдәр кәтирдиләрсә дурмады, керү—аслан јатағына варды.

Керү тутуб кәтирдиләр. Дәдәм Горгуд кәлди, ајдыр:

— Оғланым! Сән инсансан, һејванла мүсаһиб олмағыл! Кәл јахшы ат мин, јахшы јиһитләрилә еш јорт—деди.—Улу гардашын ады Гыјан Сәлчүкдүр, сәнин адын Басат олсун! Адыны мән вердим, јашыны аллаһ версин,—деди.

Оғуз бир күн јајлаја көчдү. Арузун бир чобаны варды. Адына Гонур Гоча Сары чобан дерләрди. Оғузун өнүнчә бундан әввәл кимсәнә көчмәзди.

Узун Бинар дөмәклә мәшһур бир бинар варды. Ол бинара пәриләр гонмушду. Накаһандан гојун үркдү.

Чобан еркәчә гагды, иләри варды. Көрдү ким, пәри гызлары ганад-ганада бағламышлар, учарлар. Чобан кәпәнәјини үзәрләринә атды, пәри гызынын бирини тутду, тәмә едүб дәрһал чима' еләди. Гојун үркмәјә башлады. Чобан гојунун өнүнә сәјиртди. Пәри гызы ганад уруб учду ајдыр:

— Чобан, ил тамам олычаг мәндә әманәтин вар, кәл, ал—деди.—Амма Оғузун башына завал кәтирдин!—деди.

Чобанын ичинә горху дүшдү. Амма гызын дәрдиндән бәнзи сарарды.

Заманла Оғуз јенә јајлаја көчдү. Чобан јенә бинара кәлди. Јенә гојун үркдү. Чобан иләри варды, көрдү ким, бир јығанаг јатыр, јылдыр-јылдыр јылдырыр.

Пәри гызы кәлди, ајдыр:

— Чобан! Әманәтин кәл ал! Амма Оғузун башына зәвал кәтирдин—деди.

Чобан бу јығанағы көрчәк ибрәт алды, кери дөндү, сапанд дашына тутду. Урдугча бөјүдү. Чобан јығанағы гојду гачды, гојун ардына дүшдү.

Мәкәр ол дәм Бајындыр хан бәјләр илә сејрана јетмишләрди. Бу бинарын үзәринә кәлдиләр. Көрдүләр ки, бир ибрәт нәснә јатыр. Башы-көтү бәлирсиз. Чеврә алдылар. Енди бир јикит, буну тәпди. Тәпдикчә бөјүдү. Бир гач јикит дәхи ендиләр. Тәпдикләринчә бөјүдү. Аруз гоча дәхи ениб тәпди, маһмызы тохунду, бу јығанаг јарылды, ичиндән бир оғлан чыхды. Көвдәси адам, тәпәсиндә бир көзү вар. Аруз алды бу оғланы өтәјинә сарыды.

Ајдыр:

— Ханым, муну мана верин! Оғлум Басатла бәсләјәјин—деди:

Бајындыр хан:

— Сәнин олсун!—деди.

Аруз Тәпәкөзү алды, евинә кәтирди. Бујурду бир даја кәлди, әмчәјини ағзына верди. Бир сорду—оланча сүдүн алды, ики сорду—ганыны алды, үч сорду—чанын алды. Бир гач даја кәтирдиләр, һәлак етди.

Көрдүләр олмаз, сүд илә бәсләјәлим дедиләр. Күндә бир газан сүд јетмәзди.

Бәсләдиләр, бөјүдү, кәзәр олду. Оғланчыгларла ојнар олду. Оғланчыгларын киминин бурнун, киминин гулағын јемәјә башлады. Әлһасили, орду бунун учундан гаты инчиндиләр. Ачиз галдылар. Аруза шикајәт едиб ағладылар.

Аруз Тәпәкөзү дөјдү, сөјдү, јасаг еләди, әсләмәди. Ахыр евиндән говду.

Тәпәкөзүн пәри анасы кәлиб оғланын бармағына бир үзүк кечирди.

— Оғул! Сәнә ох батмасын! Тәнини гылыч кәсмәсин!—деди.

Тәпәкөз Оғуздан чыхды. Бир уча даға варды. Јол кәсди,

адам алды, бөјүк һәрами олду. Үзәринә бир гач адам көндәрдиләр. Ох атдылар—батмады, гылыч урдулар—кәсмәди. Сүкүјлә санчдылар еләмәди. Чобан-чолуг галмады, һәп једи. Оғуздан дәхи адам јемәјә башлады.

Оғуз јығылыб үзәринә варды. Тәпәкөз көрүб гагды. Бир ағачы јериндән гопарды, атыб әлли-алтмыш адам һәлак еләди. Алплар башы Газана зәрб урду, дүнја башына дар олду. Газанын гардашы Гаракүнә Тәпәкөз әлиндә зәбун олду. Дөзән оғлу Алп Рүстәм шәһид олду. Ушун Гоча оғлу кими пәһләван әлиндә шәһид олду. Аруг чандан ики гарындаш Тәпәкөз әлиндә һәлак олду. Дәмир донлу Мумаг әлиндә һәлак олду. Бығы ганлы Бәјдүз Әмән онун әлиндә зәбун олду. Ағ саггаллы Аруз гочаја ган гусдурду. Оғлу Гыјан Сәлчүкүн өдү јарылды.

Оғуз Тәпәкөзә кар гыламады, үркдү, гачды. Тәпәкөз чевириб өнүн алды, Оғузу салы вермәди, керү—јеринә гондурду.

Әлһасил, Оғуз једди кәрә үркдү. Тәпәкөз өнүн алыб једди кәрә јеринә кәтирди. Оғуз Тәпәкөз әлиндә тамам зәбун олду.

Вардылар Дәдә Горгуду чағырдылар, онунла данышдылар,—кәлин, кәсим кәсәлим!—дедиләр.

Дәдәм Горгуду Тәпәкөзә көндәрдиләр. Кәлди, салам верди.

Ајдыр:

— Оғул, Тәпәкөз! Оғуз, әлиндә зәбун олду, буналды. Ајағын топрағына мәни салдылар. Сәнә кәсим верәлим дерләр—деди.

Тәпәкөз ајдыр:

— Күндә алтмыш адам верин јемәјә!—деди.

Дәдә Горгуд ајдыр:

— Бу вәчһилә сән адам гомаз, түкәдәрсән,—деди. Амма күндә ики адам илә, беш јүз гојун верәлим—деди.

Дәдә Горгуд белә декәч Тәпәкөз ајдыр:

— Хош, ојлә олсун! Удманам, мәнә ики адам верин, јемәјим мәним биширсин, мән јејәјим!—деди.

Дәдә Горгуд дөндү, оғуза кәлди ајдыр:

—Јүклү Гоча илә Јапалаглы Гочајы Тәпәкөзә верин, ашын биширсин—деди вә һәм күндә ики адам илә беш јүз гојун истәди—деди.

Бунлар дәхи разы олду. Дөрд оғлу олан бирин верди, үчү галды. Үч олан бирин вериб, ики галды. Ики олан бирин верди, бири галды.

Гапыгган дерләр бир киши вар иди, ики оғлу вар иди. Бир оғлун вериб, бири галмыш иди. Кери нөвбәт доланыб она кәлмишди.

Анасы фәрјад едиб ағлады, зарлыг еләди. Мәкәр, ханым Аруз оғлу Басат ғәзајә кетмиш иди, ол мәһәлдә кәлди.

Гарычыг ајдыр:

— Басат шимди агындан кәлди. Варајын, болај ки, мәнә бир әсир верәјди, оғланчығым гуртарајдым,—деди.

Басат алтунлу күнлүјүн тикиб отуруркән, көрдүләр ки, бир хатун киши кәлир. Кәлди ичәри, Басата, кирди, салам верди, ағлады.

Ајдыр:

— Овчуна сығмајан әликли оғлу әрдил! Тәкә бујнузундан гаты јајлы! Ич Оғузда, Даш Оғузда ады бәлли, Аруз оғлу ханым Басат! Мәнә мәдәд!—деди.

Басат ајдыр:

— Нә диләрсән?

Гарычыг ајдыр:

— Јаланчы дүнја үзүндә бир әр гопду. Јајлымында Оғуз елин гондурмады. Гара полад үз гылычлар кәсән гылыны кәсдирмәди. Гарғу чида ојнаданлар илдирәмәди. Гајын оху атанлар кар гылмады. Алплар башы Газана бир зәрб урду. Гардашы Гаракүнә әлиндә зәбун олду. Быгы ганлы Бәкдүз Әмән әлиндә зәбун олду. Аг саггаллы бабан Аруза ган гусдурду. Мејдан үзүндә гардашын Гыјан Сәлчүк өдү сынды, чан верди. Галын Оғуз бәјләрин дәхи кимини зәбун едиб, кимини шәһид еләди. Једди гатла Оғуз јериндән сүрдү. Кәсим деди, кәсди. Күндә ики адам, беш јүз гојун истәди. Јүклү Гоча нлә Јапаглы Гочајы она хидмәткар вердиләр. Дөрд оғлу олан бирин верди, үч олан бирин верди. Ики олан бирин верди. Ики оғланчығым варды, бирин вердим, бири галды. Чеврүлдү, нөвбәт керү мәнә кәлди. Ону дәхи истәрләр, ханым! Мәнә мәдәд!—деди.

Басатын гарангу көзләри јашла долду. Гарындашычүн сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш.

Ајдыр:

Гыраг јердә тикилмиш отахларын
О залым јыхдырды ола гардаш!
Јүјүрәк олан атларын товласындан
О залым сечирди ола гардаш!
Бәсәрәк дәвәләрин гатарындан
О залым ајырды ола гардаш!
Шүләнində гырдығын гојунун
О залым гырды ола гардаш!
Күвәнчәмлә кәтирдијин кәлинчүјүн
О залым сәндән ајырды ола гардаш!
Аг саггаллы бабамы

Оғул дејү ағлатдын ола гардаш!
Арча јүзлү анамы
Оғул дејү сызлатдын ола гардаш!
Гаршы јатан гара дағым јүксәјн гардаш!
Ахынтылы көрклү сујумун дашғыны гардаш!
Күчлү белим гүввәти,
Гарангу көзләримин ајдыны гардаш!

Гардашымдан ајрылдым—дејү чох ағлады, зарлыг гылды. Ол хатун кишијә бир әсир верди:

— Вар, оғлуну гуртар!—деди.

Хатун алды, кәлди, оғлу јеринә верди. Һәм оғлун кәлди дејү Арузу муштулады. Аруз севинди, галын Оғуз бәјләрилә Басата гаршу кәлди. Басат бабасынын әлин өпдү. Ағлашдылар, бозлашдылар, анасынын евинә кәлди, анасы гаршу кәлди, өғланчығыны гучду.

Басат анасынын әлин өпдү. Көрүшдүләр, бозлашдылар, Оғуз бәјләри дәрилди. Јемәләр-ичмәләр олду.

Басат ајдыр:

— Бәјләр, гардаш уғрунда Тәпәкөз илә булушурам, нә бујурарсыныз?—деди.

Газан бәј бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нечә сөјләмиш.

Ајдыр:

Гара әрвән гопду Тәпәкөз,
Әрш үзүндә чевирдим, алымадым Басат!
Гара гаплан гопду Тәпәкөз,
Гара-гара дағларда чевирдим, алымадым Басат!
Гоған аслан гопду Тәпәкөз,
Галын сазларда чевирдим, алымадым Басат!
Әр олсан, јеј олсан,
Мәрә, мән Газанча олмајасан, Басат!
Ағ саггаллы бабаны ағлатмағыл!
Ағ бирчәкли ананы бозлатмағыл!

Басат ајдыр:

— Әлбәттә варарам!

Газан ајдыр:

— Сән билирсән!

Бабасы ағлады, ајдыр:

— Оғул очағымы иссиз гојма! Кәрәм елә, варма!—деди.

Басат ајдыр:

— Јох, ағ саггаллы әзиз баба, варарам—деди.

Әсләмәди, беләјиндән бир тутам ох чыхарды, белинә сохду, гылычын Һәмаил гушанды, јајын гарысына бурахды әтәкләрин гыврады, бабасынын, анасынын әлин өпдү, Һалаллашды:

— Хош галын!—деди.

Тәпәкөз олдуғу Саллахана гајасына кәлди. Көрдү Тәпәкөз күнә гаршы архасын вермиш јатыр. Чәкди, белиндән бир ох чыхарды, Тәпәкөзүн бағрына бир ох урду. Ох кечмәди, параланды. Бир дәхи атды, о дәхи пара-пара олду.

Тәпәкөз гочалара ајытды:

— Бу јерин синәји биәи үшәндүрдү—деди.

Басат бир дәхи атды, ол дәхи параланды. Бир парчасы Тәпәкөзүн өнүнә дүшдү. Тәпәкөз сычрады, бахды, Басаты көрдү, әлин-әлинә чалды, гас-гас күлдү, гочалара ајдыр:

— Оғуздан јенә бизә бир түрфәндә гузу кәлди,—деди.

Басаты өнүнә гатды, тутду, боғаздан салландырды, јатағына кәтирди, әдүјүнүн гүнчүнә сохду.

Ајдыр:

— Мәрә, гочалар! Икинди вахты муну, мана чевирәсиз јејәм—деди,—јенә үјуду.

Басатын хәнчәри варды. Әдүјини јарды, ичиндән чыхды.

Ајдыр:

— Мәрә гочалар! Мунун өлүмү нәдәндир?

Ајытдылар:

— Билмәзиз. Амма көзүндән гејри јердә әт јохдур—дедиләр.

Басат Тәпәкөзүн башы учуна кәлди, гапаг галдырды, бахды, көрдү ки, көзү әтдир.

Ајдыр:

— Мәрә гочалар! Сүклүјү очаға гојун гызсын!—деди.

Сүклүјү очаға бурахдылар, гызды. Басат әлинә алды. Ады көрклү Мәһәммәдә салават кәтирди. Сүклүјү Тәпәкөзүн көзүнә елә басды ким, Тәпәкөзүн көзү һәлак олду. Шөјлә нә'рә урду, һајгырды ким, дағ вә даш јангуланды.

Басат сычрады гојун ичинә, мағараја дүшдү. Тәпәкөз билди ким, Басат мағарададыр. Мағаранын гапысыны алыб бир ајағын гапынын бир јанына, бирин дәхи бир јанына гојду, ајдыр:

— Мәрә, гојун башлары, еркәч! Бир-бир кәл кеу!—деди.

Гојунлар бир-бир кәлиб кечди, һәр биринин башларыны сығады.

— Мәрә, гојун башлары, еркәч! Бир-бир кәл кеч!—деди.

Бир гоч јериндән галхды, кәриниб сүндү. Дәф'и Басат гочу басыб боғазлады, дәрисини үзду, гујруғу илә башыны дәридән ајырмады, ичинә кирди, Тәпәкөзүн өнүнә кәлди.

Тәпәкөз билди ким Басат дәри ичиндәдир. Ајдыр:

— Еј сагар гоч! Мәним нерәдән һәлак олачағым билдин. Шөјлә чалајым сәни мағара диварына ким, гујруғун мағараја јарласын!—деди.

Басат гочун башыны Тәпәкөзүн әлинә сунду.

Тәпәкөз буjнузундан бәрк тутду, галдырчаг буjнуз дәрилә әлиндә галды. Басат Тәпәкөзүн буду арасындан сычрајыб чыхды. Тәпәкөз буjнузу көтүрүб jерә чалды.

Ајдыр:

— Оғлан, гуртулдунмы?

Басат ајдыр:

— Танрым гуртарды.

Тәпәкөз ајдыр:

— Мәрә, оғлан! Ал колл бармағымдакы үзүjү бармағына тах сана ох вә гылынч кар еләмәсин.

Басат алды үзүjү бармағына кечирди.

Тәпәкөз ајдыр:

— Оғлан, үзүjү алыб тахындынмы?

Басат ајдыр:

— Тахындым.

Тәпәкөз Басатын үзәринә году, хәнчәрлә чалды, кәсди.

Басат сычрады кен jердә дурду. Көрду ким, үзүк кенә Тәпәкөзүн ајағы алтында jатыр.

Тәпәкөз ајдыр:

— Гуртулдунмы?

Басат ајдыр:

— Танрым гуртарды.

Тәпәкөз ајдыр:

— Оғлан! Шол күнбәди көрдүнми!

Ајдыр:

— Көрдүм.

Тәпәкөз ајдыр.

— Мәним хәзинәм вар. Ол гочалар алмасынлар. Вар, мөhүрлә!—деди.

(Басат) күнбәд ичинә кирди. Көрду ким, алтун-ахча jығылмыш. Бахараг кәндузун унутду. Тәпәкөз күнбәдин гапысын алды.

Ајдыр:

— Күнбәдә кирдинми?

Басат ајдыр:

— Кирдим.

— Шөjлә чалајым ки, күнбәдлә дардаған оласан!—деди.

Басатын дилинә бу кәлди ким:

— Лаиләhә иллəллаh, Мәhәммәдән рәсулиллаh!—деди.

Һаман дәм күнбәд jарылды. Jедди jердән гапы ачылды. Бириндән дышара кәлди.

Тәпәкөз күнбәдә әлин сохду, елә гачыды ким, күнбәд зирүзәбәр олду.

Тәпәкөз ајдыр:
— Оғлан, гуртулдунмы?
Басат ајдыр:
— Таңрым гуртарды—деди.
Тәпәкөз ајдыр:
— Сәнә өлүм јохмуш, Шол мағараја көрдүнми?
Басат ајдыр:
— Көрдүм.
Ајдыр:
— Онда ики гылыч вар. Бири гынлы, бири гынсыз. О гынсыз кәсәр мәним башымы. Вар, кәтир мәним башымы кәс!— деди.

Басат мағара гапысына варды. Көрдү бир гынсыз гылыч дурмаз енәр, чыхар.

Басат ајдыр:
— Мән буна битәклиф јапышмајым—дејиб кинди гылычын чыхарды, тутду, ики пара бөлдү.

Варды, бир ағач кәтирди, гылыча тутду. Ону дәхи ики пара еләди.

Пәс јајыны әлинә алды. Охла ол гылыч асылан зәнчири урду. Гылыч јерә дүшдү, көмүлдү. Кәнду гылычын гынына сохду, белчағындан ол гылычын бәрк тутду, кәлди.

Ајдыр:
— Мәрә Тәпәкөз! Нечәсән?
Тәпәкөз ајдыр:
— Мәрә оғлан! Дәхи өлмәдинми?
Басат ајдыр:
— Таңрым гуртарды.
Тәпәкөз ајдыр.
— Сәнә өлүм јохмуш—деди.
Чапырыб Тәпәкөз сөјләмиш, көрәлим, нә сөјләмиш.
Ајдыр:

Көзүм-көзүм, јалыз көзүм!
Сән јалыз көзлә мән Оғузу сындырмышдым.
Ала көздән ајырдын, јиғит, мәни!
Дадлы чандан ајырсын гадир сәни!
Ејлә ким, мән чәкәрәм көз бүнүү,
Һеч јиғидә вермәсин гадир танры көз бу күнү—деди.

Тәпәкөз јенә ајдыр:

Галарда-гопарда, јиғит, јерин нә јердир?
Гарајгу дүн ичиндә јол азсан умун нәдир?
Габа әләм көтүрән ханыныз ким?
Гырыш күнү өндән тәпән алпыныз ким?

Аҕ саггаллы бабан ады нәдир?
Алп әрән, әрдән дын јашырмаг, ејиб олур.
Адын нәдир, јикит, декил мана!—деди.

Басат Тәпәкөзә сөјләмиш, көрәлим, **ханым, нә сөјләмиш.**

Галарда-гопарда јерим Күнортач.
Гарангу дүн ичиндә јол азсам умум аллаһ.
Габа әләм кәтүрән ханымыз Бајындыр хан.
Гырыш күнү өндән тәпән алпымыз Салур оғлу Газан.
Анам адын сорар олсан, Габа Аҕач,
Атам адын дејирсән Гоҕан Аслан.
Мәним адым сорарсан Аруз оғлу Басатдыр,—деди.

Тәпәкөз ајдыр:
— Имди гардашлар, гыјма мана!—деди.
Басат ајдыр:

Мәрә гават!
Аҕ саггаллы бабамы аҕлатмышсан.
Гарычыг аҕ бирчәкли анамы бозлатмышсан.
Гарындашым Гыјаны өлдүрмүшсән.
Аҕча үзлү јенкәми дул еләмишсән.
Ала көзлү бәбәкләрин өксүз гојмушсан.
Гормыјам сәни?
Гара полад үз гылычым дартмајынча,
Гафлы, бөрклү башын кәсмәјинчә,
Алча ганын јер јүзүнә төкмәјинчә,
Гардашым Гыјанын ганын алмајынча
Гомазам—деди.

Тәпәкөз бурада сөјләмиш, ајдыр:

Галхыбаны јеримдән дурам дердим.
Галын Оғуз бәјләриндән әһдим позан дердим.
Јенидән д ғанын гырам дердим,
Бир кәз ,дам әтинә дојам дердим,
Галын Оғуз бәјләри үзәримә јығылыб кәлә дердим.
Гачубәны Саллахана гајасына кирәм дердим.
Ағыр манчыглы дашла атам дердим.
Әниб даш башыма дүшүбән, өләм дердим.
Ала көзд-н ајырдын, јикит, мәни!
Дадлы чандан ајыр ын гадир әни!—деди.

Тәпәкөз бир дәхи сөјләмиш, ајдыр:

Аҕ саггаллы гочалары чох аҕлатмышам,
Аҕ саггаллы гарышы тутду ола, көзүм сәни.
Аҕ бирчәкли г ры ыглары чох аҕлатмышам,
Көзү ј шы тутду ола, көзүм, сәни
Мучағы гарармыш јикитчикләри чох јемишәм,

Јикитликләри тутду ола, көзүм, сәни.
Әлчикәзи хыналы гызчығазлары чох јемишәм.
Гарышчулары тутду ола, көзүм, сәни.
Елә ким чәкирәм мән көз бүнүнү,
Һеч јикидә вермәсин гадир танры көз бу күнү.
Көзүм, көзүм, ај көзүм!
Јалгыз көзүм! (ај көзүм!)—деди.

Басат гагыб јериндән дуру. кәлди. Буғра кими Тәпәкөзү дизи үзәринә чөкүрдү. Тәпәкөзүн кәнду гылычы илә бојнуну урду, дәлди, јај киришин тахды, сүрүјә-сүрүјә мағара гапысына кәлди.

Јүклү Гоча илә Јапағлы Гочаја Оғуза муштучу көндәрди.

Ағ, боз атлар минибән јүрүшдүләр, Галын Оғуз елләринә хәбәр кәлди. Ат ағызлы Аруз гоча евинә чапар кәлди, атасына Басатын севинч верди.

— Муштулуг! Оғлун Тәпәкөзү тәпәләди—деди.

Галын Оғуз бәјләри јетдиләр. Саллахана гајасына кетдиләр. Тәпәкөзүн башын ортаја кәтирдиләр.

Дәдәм Горгуд кәлибән шадлыг чалды. Гази әрәнләр башына нә кәлдијин ајыды верди. Һәм Басата алгыш верди:

— Гара даға јетдијиндә ашыт версин!

Ганлы-ганлы сулардан кечид версин!—деди.

Әрликлә гардашын ганын алдын. Галын Оғуз бәјләрини јүкдән гуртардын. Гадир аллаһ үзүнү ағ етсин, Басат!—деди.

Өлүм вахты кәлдикиндә ары имандан ајырмасын! Күнаһынызы ады көрклү Мәһәммәд Мустафаја бағышласын!

Ханым һеј!

БӘКИЛ ОҒЛУ ӘМРАНЫН БОЈУНУ БӘЈАН ЕДӘР

Гамған оғлу хан Бајындыр јериндән дурмушду. Ағ бав евини гара јерин үзәринә тикдирмишди. Ала сејван көј үзүнә ашытмышды. Мин јердә ипәк халчасы дөшәтмишди. Ич Оғуз, Даш Оғуз бәјләри јығынаг олмуш иди.

Доггуз түмән Күрчүстанын хәрачы кәлди. Бир ат, бир ғылыч, бир чомаг кәтирдиләр. Бајындыр хан ғаты сәхт олду.

Дәдәм Горгуд кәлди, шадлыг чалды.

— Ханым, нијә сәхт олурсан?—деди.

Ајдыр:

— Нечә сәхт олмыјам? Һәр ил алтун-ахча кәлирди, јикидә, бәјә верәрдин, хатирәләри хош олурду. Шимди буну кимә верәлим[1] ким, хатири хош ола—деди.

Дәдә Горгуд ајдыр:

— Ханым, бунун үчүн дәхи бир јикидә верәлим—деди.

Оғуз елинә гаравул олсун—деди.

Хан Бајындыр:

— Кимә верәлим?—деди.

Сағына-солуна бахды, кимсә разы олмады. Бәкил[2] дејирләрди бир јикит варды, она бахды, ајдыр:

— Сән нә дерсән?

Бәкил разы олду. Галхды, јер өпдү. Дәдәм Горгуд һиммәт ғылычын белинә бағлады, чомағы умузуна бурахды, јајы гарусуна кечирди, шаһбаз ајғырыны[3] чәкдирди, бүтүн[4] минди, хәсмини, говмуну, ајырды, евини чөзду, Оғуздан көч еләди. Бәрдәјә, Кәнчәјә варыб вәтән тутду. Доггуз түмән Күрчүстан

---

[1] Нүсхәдә: верәр ким.
[2] Бекик.
[3] Ајғырлы
[4] Буда.

ағына варыб гонду, гаравуллуг еләди, јад кафир кәлсә башын Оғуза армаған көндәрди. Илдә бир кәрә Бајындыр хан диванына вararды. Јснә Бајындыр хандан адам кәлди, тез кәләсән дејү. Пәс Бәкил кәлди, пешкеш чәкди, Бајындыр ханын әлин өпдү.

Хан дәхи Бәкили гонаглады. Јахшы ат, јахшы гафтан, вафир хәрчлик верди. Үч күн тамам ағырлады.

Үч күн дәхи Бәкили ав, шикар этилә гонаглајалым, бәјләрі—деди.

Ав чығыртдылар. Чүн ав јарағы олду, ким атын өјәр, ким гылычын, ким јај чәкиб ох атмағын өјәр. Салур Газан нә атын өјдү, нә кәндин өјдү. Амма бәјләрин һүнәрин сөјләди.

Үч јүз алтмыш алты алп ава минсә, хыналы кејик үзәринә јүрүш олса, Бәкил нә јај гурарды, нә ох атарды, һаман јајы јеләјиндән чыхарарды, буғанын, сығынын бојнуна атарды, чәкиб дурғурарды. Арыг олса гулағын дәләрди, авда бәлли олсун дејү, амма симиз олса боғазларды. Әкәр бәјләр кејик олса, гулағы дәлик олса, Бәкил сунчудур—дејү Бәкилә көндәрәрләрди.

Газан бәј ајдыр:

— Бу һүнәр атынмыдыр? Әринмидир?

— Ханым, әриндир—дедиләр.

Хан ајдыр:

— Јох, ат ишләмәсә әр өјүнмәз. Һүнәр атындыр—деди.

Бу сөз Бәкилә хош кәлмәди. Бәкил ајдыр:

— Алплар ичиндә бизи гусгунмуздан палчыға батырдын—деди.

Бајындыр ханын бәхшишини өнүнә төкдү, хана күсдү, дивандан чыхды, атын чәкдиләр, ала көзлү јигитләрин алуб евинә кәлди.

Оғланчыглары гаршу кәлди, охшамады, ағ үзлү хатунуна сөјләмәди.

Хатун бурада сөјләмиш, көрәлим ханым, нә сөјләмиш.

Ајдыр:

Алтун тахтым ајасы, бәјим јигит!
Көз ачубан көрдүјүм!
Көнүл вериб севдијим!
Галхыбаны јериндән дуру көлдин,
Ала көзлү јигитләрин јанына салдын,
Ир гобулу Ала дағдан дүнән ашдын,
Ахынтылы көрклү судан дүнән кечдин,
Ағ алынлы Бајындыр ханын диванына дүнән вардын,
Бәјләр илә једин, ичдин,
Гомлу гомилә кәнәшдими?
Гәриб башын гавғада галдымы?

Ганы ханым,
Алтында јахшы атын јох,
Алнында алтун ишыг... чүббәси јох.
Ала көзлү бәбәкләрин охшамазсан.
Ағча үзлү көрклүнлә сөјләшмәзсән.
Нәдир һалын?—деди.

Бәкил сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш.
Ајдыр:

Галхыбаны јеримдән дуру кәлдим.
Јелиси гара газлыг атым бүтүн миндим.
Ир гобулу Ала дағдан дүннән ашдым.
Ахынтылы көрклү сују дәлиб, дүннән кечдим.
Ағ алынлы Бајындырын диванына чапар вардым.
Ала көзлү бәјләрлә једим, ичдим,
Гомлу гомилә көрклү көрдүм.
Ханымызын нәзәри биздән дөнмүш көрдүм.
Ели-күнү көчүрүн!
Доггуз түмән Күрчүстана кедәлим,
Оғуза аси олдум, бәлли билин!—деди.

Хатун ајдыр:

— Јикидим, бәј јикидим! Падшаһлар, танрынын көлкәсидир. Падшаһына аси оланын иши раст кәлмәз. Ары көнүлдә пас олса шәраб ачар. Сән кедәли, ханым, әргуру јатан Ала дағларын авланмамыш. Ава минкил, көнлүн ачылсын!—деди.

Бәкил көрдү хатун кишинин әгли, кәләчиси ејидир. Газлыг атын чәкдириб, бүтүн минди, ава кетди.

Ав авлајыб кәзәркән өнүндән бир јаралы кејик чыхды. Бәкил буна ат салды. Буғанын ардындан ирди. Јај киришин бојнуна атды. Буға ачымышды. Кәндуји бир уча јердән атды. Бәкил ат чиловсын јенәмәди, белә учду. Сағ ојлуғу гајаја тохунду, сынды. Бәкил уру дурду, ағлады: Ајдыр:

— Улу оғлум, улу гардашым јох.

Һәмән беләјиндән кәз чыхарыб атынын тәркләрини тутду, урду, гафтаны алтындан ајағын бәрк сарыды ата, вар гүввәтилә атыны јелисинә дүшдү. Авчылардан ајры, дөлбәнди боғазына кечди, ордусу (нун) учуна кәлди.

Оғланчығы Әмран Баһадур бабасына гаршы кәлди. Көрдү бәнзи сарармыш, дөлбәнди боғазына кечмиш. Јолдашларыны соруб оғлан бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш:

Галхыбаны јериндән дуру кәлдин.
Јелиси гара газлыг атын бүтүн миндин.
Әргуру јатан Ала дағлар әтәјинә ава вардын.
Гара донлу кафирләрә уғрадынмы?
Ала көзлү јикитләрин гырдырдынмы?

Ағыз-дилдән бир гач кәлмә хәбәр мана!
Гара башым гурбан олсун ағам, сана!—деди.

Бәкил оғлуна сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш. Ајдыр:

Оғул, ај оғул!
Галхыбаны јериндән дуру кәлдим.
Гара даглар өнүнә ава миндим.
Гара донлу кафирләрә уғрамадым.
Ала көзлү јигитләрим гырдырмадым.
Сағдыр, әсәндир јигитләрим.

Оғул, гајырма! Үч күндүр хошлуғум јох. Оғул, ат үзәриндән мәни гап, дөшәјимә чыхар!—деди.

Аслан әнији јенә асландыр. Атасын ат үзәриндән гыврады, тутду, дөшәјинә чыхарды, чүббәсин үзәринә бүрүдү, гапысын өртдү.

Бу јана Бәкилин јигитләри көрдүләр ким, ав позулмуш, һәр бири евли-евинә кәлди.

Бәкил беш күн олду дивана чыхмады. Ајағынын сындығыны кимсәјә демәди. Бир кечә дөшәјиндә гаты-гаты инләди, ah етди...

Хатуну ајытды:

— Бәј, јигидим, галабалыг јағы кәлсә гајытмаз идин. Будуна ала ох тохунса әјилмәз идин. Киши гојнунда јатан һалалына сиррин демәзми олур? Нәдир һалын?—деди.

Бәкил ајдыр:

— Көрклүм, атдан дүшдүм, ајағым сынды—деди.

Өврәт әлин-әлинә чалды, гараваша сөјләди. Гараваш чыхыб гапычыја сөјләди. Отуз ики дишдән чыхан бүтүн ордуја јајылды. Бәкил атдан дүшмүш, ајағы сынмыш дејү.

Мәкәр кафирин часусу варды. Бу хәбәри ешидиб варды, тәкура хәбәр верди.

Тәкур ајдыр:

— Галхубаны јериниздән уру дурун! Јатыр јердә бәј Бәкили тутун! Ағ әлләрин гарусундан бағлајын! Гафиллиҹә көркләү башын кәсин! Алча ганын јер үзүнә төкүн! Елин-күнүн чапын! Гызын-кәлинин јесир един!—деди.

Мәкәр Бәкилин дә онда часусу һазырды. Бәкилә хәбәр көндәрди, ајдыр:

— Баш јарағын елә јин, үзәринизә јағы кәлир!—деди.

Бәкил јухары бахды:

— Көј ираг, јер гаты,—деди.

Оғланчығын јанына кәтириб сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш.

Ајдыр:

Оғул, оғул, ај оғул!
Гарангулуча көзләрим ајдыны оғул!
Күчлү белим гүввәти оғул!
Көр ахыр нәләр олду?
Нәләр гопду мәним башыма—деди.
Галхубаны, оғул, јеримдән дуру кәлдим.
Бојну сыысын, ал ајғыры бүтүн миндим.
Ав авлајыб, гуш гушлајыб кәзәркән
Буналды, сүрүчдү, мәни јерә чалды,
Сағ ојлуғум сынды.
Мәним гара башыма нәләр кәлди...
Гара-гара дағлардан хәбәр ашмыш,
Ганлы-ганлы сулардан хәбәр кечмиш.
Дәмир гапы Дәрвәндиндән хәбәр вармыш.
Алача атлы Шөклү Мәлик гаты пусмуш.
Пусдуғундан гара дағлара думан дүшмүш!
Јатдығы јердә бәј Бәкили тутун—демиш.
Гарусундан ағ әлләрин бағлан—демиш.
Ган алача ордусуну чапын—демиш.
Ағча јүзлү гызыны-кәлинини јесир елән—демиш.
Галхыбаны оғул, јериндән дуру кәлкил!
Јелиси гара газлыг атын бүтүн минкил!
Әргуру јатан Ала дағы дүннән ашғыл!
Ағ алынлы Бајындыр ханын диванына дүннән варғыл!
Ағыз-дилдән Бајындыра сәлам веркил!
Бәјләрбәји олан Газанын әлин өпкил!
Аг саггаллы бабам бүнүлү—декил!
Әлбәттә вә әлбәттә Газан бәј мәнә јетишсин деди—дескил!
Кәлмәз олсан мәмләкәт позулуб хараб олур,
Гызым-кәлиним әсир кетди, бәлли билкил!—деди.

Бурада оғлан бабасына сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш.

Ајдыр:

Баба, нә сөјләрсән, нә ајдарсан?
Бағрымла үрәјим нә дағларсан?
Галхыбаны јеримдән дурмағым чох.
Јелиси гара газлыг атыма минмәјим чох.
Ир гобулу Ала дагы авлујубан ашмағым јох.
Аг алынлы Бајындыр ханын дивананна вармағым јох.
Газан кимдир? Мән онун әлини өпмәјим јох
Алтындакы ал ајғыры мана веркил!
Ган дәрләди чапдырајым сәнин үчүн.
Әјни бәк дәмир донун мана веркил!
Јени јаха дөјдүрәјим сәнин үчүн.
Гара полад үз гылычын мана веркил!
Гафилличә башлар кәсим сәнин үчүн.

Гарғыдағлы сүкүнү мана веркил!
Көксүндән әр санчајым сәнин үчүн.
Ағ јеләкли өткүн охун мана веркил!
Әрдән-әрә кечирәјим сәнин үчүн.
Ала көзлү үч јүз јикидин мана веркил јолдашлыға,
Дин, Мәһәммәд јолуна дүрүшәјим, сәнин үчүн—деди.

Бәкил ајдыр:

— Өләјүм ағзын үчүн оғул! Ола ким мәним кечмиш күнүми андырмајасан! Мәрә, кејимим кәтирин, оғлум кејсин! Ал ајғырым кәтирин, оғлум минсин! Ел үркмәдән оғлум мејдана варсын, кирсин!—деди.

Оғланы донатдылар. Атасыјла, анасыјла көрүшдү, әлләрин өпдү, үч јүз јикит јанына бурахды, мејдана варды.

Ал ајғыр гачан ким јағы гохусун алса, ајағын јерә дөјәрди, тозу көјә чыхарды.

Кафирләр ајдыр:

— Бу ат Бәкилиндир. Биз гачарыз.

Тәкур ајдыр:

— Мәрә, овант көрүн! Бу кәлән Бәкилсә сиздән өндән мән гачарам—деди.

Көзчү көзләди, көрдү ким, ат Бәкилин, Бәкил үзәриндә дејил. Амма бир гуш дикили оғландыр. Кәлиб тәкура хәбәр верди. Ајдыр:

— Ат, јарағ вә ишыг Бәкилин, Бәкил ичиндә дејил—деди.

Тәкур ајдыр:

— Јүз адам сечилин, тарагга чатладын, оғланы горхудун! Оғлан гуш үрәкли олур. Мејданы гор, гачар—деди.

Јүз кафир сечилиб оғланын үзәринә кәлмиш.

Оғлана кафир сөјләмиш, көрәлим, нә сөјләмиш

Ајдыр:

Оғлан, оғлан, ај оғлан!
Һарамзада оғлан!
Алтында ал ајғыры арыг оғлан!
Гара полад үз гылычы көдәк оғлан!
Әлиндәки сүкүсү сыныг оғлан!
Ағ тозлу јајы көдә оғлан
Беләјиндә дохсан өху сејрәк оғлан!
Јанындакы јолдашлары чыплаг оғлан!
Гарынкүлүчә көзләри чөнкә оғлан!
Шөклү Мәлик сана гаты пусду:
Мејдандакы ол оғланы тутун!
Гарысындан аг әлләрин бағлан!
Ғафилличә көрклү башын кәсин!
Алча ганын јер үзүнә төкүн—деди.

Ағ саггаллы бабан варса, ағлатмағыл!
Ағ бирчәкли анан варса, бозлатмағыл!
Јалныз јикит алы олмаз.
Јовшан диби бәрк олмаз.
Гадасы јетмиш гават оглу гават!
Гајда дөн бурадан!—деди.

Оғлан дәхи бурада сөјләмиш, көрәлим, нә сөјләмиш. Ајдыр:

Һәрзә-мәрзә сөјләмә, мәрә, итим кафир!
Алтымда ал ајғырым нә бәјәнмәзсән?
Сәни көрди ојнар.
Әјнимдәки дәмир донум чијним гысар.
Гара полад үз гылычым гынын доғрар,
Гарғыдалы сүнүм нә бәјәнмәзсән?
Көксүн дәлиб көјә пырлар.
Ағча тозлу гаты јајым зары-зары инләр.
Садагда охум кишин дәләр.
Јанымда јикитләрим саваш диләр.
Алп әрә горху вермәк ејиб олур.
Бәри кәлкил, мәрә кафир, дурушәлим!—деди.

Кафир ајдыр:
— Оғузун арсызы, түркманын дәлисинә бәнзәр. Бах а, шуна!—деди.

Тәкур ајдыр:
— Варын, сорун, оғлан Бәкилин нәсидир?—деди.

Кафир кәлиб оғлана сөјләмиш, көрәлим, нә сөјләмиш. Ајдыр:

Алтындағы ал ајғыры биливиз
Бәкилиндир, Бәкил ганы?
Гара полад үз гылычын
Бәкилиндир, Бәкил ганы?
Әјниндәғи дәмир донун
Бәкилиндир, Бәкир ганы?
Јанындағы јикитләрин
Бәкилиндир, Бәкил ганы?
Әкәр Бәкил бунда имишсә
Кечәјәдәкин чәнк едәјдик,
Ағча тозлу гаты јајлар дартышајдыг.
Аг јеләкли өткүн охлар атышајдыг.
Сән Бәкилин нәсисән, оғлан дејил бизә!—деди.

Бәкил оғлу бурада сөјләмиш, көрәлим, нә сөјләмиш. Ајдыр:

— Мәрә кафир! Сән мәни билмәзмисән? Аг алынлы Бајындыр ханын бәјләрбәјиси Салур Газан, гардашы Гаракүнә чапар јетди. Дөнәбилмәз Дөләк Уран, Дөзән оғлу алп Рүстәм,

Боз атлы Бејрәк бәј Бәкилин евиндә ичәрләрди. Сәндән чаşға кәлди. Алтындағы ал ајғыра Бәкил мәни миндирди. Гара полад үз гылычын гүввәт верди. Гарғыдалы сүнүсүн һиммәт верди. Јанындағы үч јүз јигидин мәнә јолдашлыға гошду. Мән Бәкилин оғлујам, мәрә кафир! Бәри кәл дөјүшәлим!— деди

Кафир тәкур ајдыр:

— Гатлан, мәрә гават оғлу! Мән сәнә варајым—деди.

Алты пәрли күрзүнү әлә алды, оғланын үзәринә сүрдү.

Оғлан галханыны күрзә гаршы тутду. Јухарыдан ашағы кафир оғланы гаты урду. Галханын аватды. Туғулғасыны јоғрады. Гапагларын сыјырды. Оғланы алымады

Күрзлә дөјүшдүләр. Гара полад үз гылычилә дартышдылар. Сәрпә-сәрпә мејданда гылычлашдылар. Чәкиләри доғранды, гылычлары уванды, бир-бирин алымады (лар). Гарғыдалы сүнүләр илә гырышдылар, мејданда буға кими сусашдылар, көкүсләри дәлинди, сүнүләри сынды, бир-бирини алымадылар.

Ат үзәриндән икиси гырвашдылар, дартышдылар, кафирин күчү зијадә, оғлан зәбун олду.

Аллаһ таалаја јалварыб сөјләмиш, көрәлим, нечә сөјләмиш.

Ајдыр:

Учалардан учасан
Уча танры!
Кимсә билмәз нечәсән
Көрклү танры!
Сән адәмә таш урдун,
Шејтана лә'нәт гылдын.
Бир сучдан өтәри дәркаһдан сүрдүн.
Ибраһими тутдурдун,
Хам көнә чулғатдын.
Көтүрүб ода атдырдын,
Оду бустан гылдын.
Бирлијинә сығындым, әзиз аллаһ!
Хочам, мәнә мәдәд!—деди.

Кафир ајдыр:

— Оғлан, алындынса танрынамы јалварырсан? Сәнин бир танрын варса, мәним јетмиш ики путханам вар—деди.

Оғлан ајдыр:

— Ја аси мәл'ун! Сән путләринә јалварырсан, мән аләмләри јохдан вар едән аллаһыма сығындым!—деди.

Һагг таала Чәбрајилә бујурду ким:

— Ja Чәбраjил, вар, шол гулума гырх әрчә гүввәт вердим—деди.

Оғлан кафири көтүрду, jерә урду. Бурнундан ганы дүдүк кими шорлады. Сычраjыб шаһин кими кафирин боғазын әлә алды.

Кафир аjдыр:

— Jикит, аман! Сизин динә нә дерләр? Дининә кирдим. Бармаг көтүрүб, шәһадәт кәтириб, мүсәлман олду. Галан кафирләр билүб меjданы салыб гачды.

Агынчылар кафирин елин-күнүн уруб гызын, кәлинин әсир етдиләр.

Оғлан бабасына муштчу көндәрди:

— Гырымым алдын—деди.

Ағ саггаллы бабасы гаршы кәлди, оғлунун бојнуну гучду. Дөнүб евләринә кәлдиләр. Гаршы jатан гара дағдан оғлана jаjлаг верди. Гарагоч jүjрәк атдан товла верди. Ағча үзлү сөлүна ағча гојун шүлән верди. Ала көзлү оғлана ал дүвахлы көлин алды.

Ағ алынлы Баjындыр хана пәнчjек чыхарды. Оғлун алды, Баjындыр ханын, диванына варды, әл өпдү.

Падшаһ Газан оғлу Урузун сағ jанына она jер көстәрди. Чүббә, чуха, чырғаб кеjирди.

Дәдәм Горгуд кәлибән шадлыг чалды. Бу оғузнамәjи дүздү, гошду, Бәкил оғлу Әмранын олсун!—деди. Газиләр башына нә кәлдиjин сөjләди.

Jум верәjин, ханым! Jерли гара дағларын jыхылмасын! Көлкәличә габа ағачын кәсилмәсин! Аллаһ верән умудун үзүлмәсин! Күнаһынызы ады көрклү Мәһәммәдә бағышласын, ханым hej!

УШУН ГОЧА ОҒЛУ СӘКРӘК БОЈУНУ БӘЈАН ЕДӘР

Оғуз заманында Ушун Гоча дерләр бир киши варды. Өмрүндә ики оғлу варды. Улу оғлунун ады Әкрәк иди. Баһадыр, дәли, јахшы јигит иди. Бајындыр ханын диванына гачан истәсә варар, кәлирди. Бәјләрбәји олан Газан диванында буна беч гапы-бача јох иди. Бәјләри басыб Газан өнүндә отурарды. Кимсәјә илтифат еләмәзди.

Мәкәр ханым јенә бир күн бәјләри басыб отурачат, Тәрсузамыш дерләрди Оғузда бир јигит варды, ајдыр:

— Мәрә, Ушун Гоча оғлу, бу отуран бәјләр һәр бири отурдуғу јери гылычыјла, әтмәјилә алыбдыр. Мәрә, сән башмы кәсдин? Ганмы төкдүн? Ачмы дојурдун? Јалынчыгмы дөнәтдын?

Әкрәк ајдыр:

— Мәрә Тәрсузамыш, баш кәсиб ган төкмәк һүнәрмидир?—деди.

Ајдыр:

— Бәли, һүнәрдир ја.

Тәрсузамышын сөзү Әкрәјә кар еләди. Дурду, Газан бәјдән ахын диләди.

Ахын верди. Чағыртды, ахычы дәрилди. Үч јүз саj чидалы јигит бунун јанына чәм олду. Мејханәдә беш күн јемә-ичмә олду. Ондан Шәрукун учундан Көјчә дәнизә тәкин ел чарпды. Гәләбә дојум олду. Јолу Әлинчә гәл'әсинә оғрамышды.

Гара тәкур орада бир гору јапдырмышды. Учардан газ, тавуг, јүјүрдән кејик, довшан бу һолијә долдуруб оғуз јигитләринә буну дам[1] етмишди.

---

[1] Тәлә.

Ушун гоча оғлунун, (јолу) бу горуја уғрады Горунун гапысын аватдылар. Сығын, кејик, газ тавуг гырдылар. Једиләр, ичдиләр, атларынын әјәрләрин алдылар. кејимләрин чыхардылар.

Мәкәр Гара тәкурун часусу варды. Бунлары көрдү, кәлиб ајдыр:

— Мәрә, Оғуздан бир бөлүк атлы кәлди. Горунун гапысын аватдылар. Атларынын әјәрин алыб, кејимләрин чыхардылар. Мәрә, нә дурарсыз?—деди.

Алты јүз гара донлу кафир бунларын үзәринә гојулдулар. Јикитләри гырдылар, Әкрәји тутудлар. Әлинчә гәл'әсинә зиндана бурахдылар.

Гара-гара дағлардан хәбәр ашды, ганлы-ганлы сулардан хәбәр кечди, галын Оғуз елләринә хәбәр варды: Ушун гочанын ағ бан еви өнүндә шијвән гопду. Газа бәнзәр гызы, кәлини ағ чыхарыб, гара кејди. Ушун гоча:

— Оғул, оғул—дејү ағча үзлү анасилә ағлашдылар, бөзлашдылар.

Ијәкүлү улалур, габыргалы бөјүр. Мәкәр ханым, Ушун гочанын кичи оғлу Сәкрәк еји бәһадур, алп, дәли јикит гопду.

Бир күн јолу бир дәрнәјә оғрады. Гондулар, јемәк-ичмәк етдиләр. Сәкрәк мәст олду, дышара ајагјолуна чыхды. Көрдү ким, өксүз оғлан бир гызаны чәкишир.

— Мәрә, нә олдунуз?—дејү бир шиллә бириңә, бир шиллә бириңә урду. Әски донун бити, өксүз оғланын дили ачы олур. Бири ајдыр:

— Мәрә, бизим өксүзлүкүмүз јетмәзми? Бизи нијә урурсан? Һүнәрин вар исә гардашын Әлинчә гәл'әсиндә әсирдир, вар, ону гуртар!—деди.

Сәкрәк ајытды:

— Мәрә, гардашымын ады нәдир?

Ајытды:

— Әкрәкдир.

Ајытды:

— Имди Әкрәјә Сәкрәк јарашыр. Гардашым сағмыш, гајытмазам, гардашсыз Оғузда дурмазам. Гарангулу көзләрим ајдыны гардаш!—дејив ағлады.

Ичәри сөһбәтә кирди, дистур диләди бәјләрә—хош галын!—деди.

Атын чәкдиләр минди, чапды атасынын евинә кәлди. Атындан енди анасынын дилин арады. Сәкрәк бурада сөјләмиш, көрәлим нә сөјләмиш, ајдыр:

Галхыбаны, ана, јеримдән дурдум.
Јелисн гара газлыг атыма бүтүн миндим.
Әргуру јатан Ала дағ өтәјинә вардым.
Галын Оғуз елләриндә дәрнәк вар имиш, онда вардым.
Јемәк-ичмәк арасында ағ-боз атлы бир чапар кәлди.
Чох заманмыш Әкрәк дерләр бир јигит дутсагмыш
Гадир танры јол вермиш, чыхыб кәлмиш,
Улу, кичи галмады ол јигидә гаршы кетди.
Ана мән дә варајынмы? Нә дејирсән—деди.

Анасы бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш: Ајдыр:

Ағзын үчүн өлүм оғул!
Дилин үчүн өлүм оғул!
Гаршы јатан гара дағын
Јыхылмышды учалды ахыр.
Ахынтылы көрклү сујун
Соғулмушду чағлады ахыр.
Габа ағачда дал-будағын
Гурумушду јашарыб көјәрди ахыр!
Галын Оғуз бәјләри изинә варса, сән варғыл.
Ол јигидә јетдијиндә аг-боз атын үзәриндән јерә енкил!
Әл ювушуб ол јигидә салам веркил!
Әлин өпүб бојнун гучғыл!
Гара дағым јүксәји гардаш декил!
Нә дурарсан, оғул, јортғыл!—деди.

Оғлан анасына сөјләмиш, көрәлим, нә сөјләмиш. Ајдыр:

Ана, ағзын гурусун!
Ана, дилин чүрүсүн!
Мәним худ гардашым вармыш, гајырсам олмаз.
Гардашсыз Оғузда дурсам олмаз.
Ана һаггы, танры һаггы олмасајды
Гара полад үз гылычым тутајдым,
Гафилличә көрклү башын кәсәјдим.
Алча ганын јер үзүнә төкәјдим,
Ана, залым ана!—деди.

Бабасы ајдыр:

— Јаилыш хәбәрдир, оғул! Гачан кедән сәнин аған дејил, ајрыдыр. Аг сагталлы мән бабаны ағлатмағыл! Гарычыт ганы бозлатмағыл!—деди. Оғлан бурада сөјләмиш.

Ајдыр:

Үч јүз алтмыш алты алп ава минсә,
Ганлы кејик үзәринә говға гопса,
Гардашлы јигитләр галхар-гопар олур.
Гардашсыз мискин јигит әнсәсинә јумруг тохунса,

Ағлајубан, дөрд јанына бахар олур,
Ала көздән ачы јашын төкәр олур.
Ала көзлү оғлунузу көрүнчә,
Бәј баба, хатун ана, өсән галын!—деди.

ата, ана:

— Јанлыш хәбәрдир, кетмә оғул!—дедиләр.

Оғлан ајдыр:

— Мәни јолумдан ајырма! Ағам тутулан гәл'әјә варма-јынча, ағамын өлүсүн-дирисин билмәјинчә, өлдүсә ганын ал-мајынча, галын Оғуз елинә кәлмәјим јох—деди.

Ата-ана ағлашыб Газана адам салдылар.

— Оғлан гардашын анды кедир. Бизә нә өјүт верирсән?— дедиләр.

Газан ајдыр:

— Ајағына ат душағын урун!—деди.

Јавуглусу варды. Тез дүкүн-дирәнк етдиләр.

Атдан ајғыр, дәвәдән буғра, гојундан гоч гырдырдылар. Оғланы кәрдәјә гојдулар. Гызла икиси бир дөшәјә чыхдылар.

Оғлан гылычын чыхарды, гызла кәнди арасына бурахды.

Гыз ајдыр:

— Гылычын кедир јикит! Мурад вер, мурад ал! Сарыла-дым!—деди.

Оғлан ајдыр:

— Мәрә, гават гызы! Мән гылычыма доғранајым! Охума ганчылајым! Оғлум доғмасын! Доғарса он јашына вармасын! Ағамын үзүн көрмәјинчә, өлмүш исә ганын алмајынча, бу кәрдәјә кирәрсәм—деди.

Уру дурду төвладан бир шаһбаз ат чыхарды, өјәрләди, кејимин кејди, дизчик, гаручыг бағланды, ајдыр:

Гыз, сән мана бир ил бахғыл!
Бир илдә кәлмәзсәм ики ил бахғыл!
Ики илдә кәлмәзсәм үч ил бахғыл!
Кәлмәзсәм, ол вахт мәним өлдүјүмү биләсән.
Ајгыр атым боғазлајыб ашым веркил!
Көзүн кими тутарса,
Көнлүн кими сөвәрсә она варғыл!—деди.

Гыз бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш, ај-дыр:

Јикидим, мән сәнә бир ил бахам.
Бир илдә кәлмәзсән, ики ил бахам.
Ики илдә кәлмәзсән үч, дөрд ил бахам.

Дөрд илдә кәлмәзсән беш ил, алты ил бахам,
Алты јол ајрығына чадыр тикәм,
Кәләндән-кедәндән хәбәр сорам.
Хејир хәбәр кәтирәнә ат, дон верәм,
Гафтанлар кејдирәм,
Шәр хәбәр кәтирәнин башын кәсәм.
Еркәк синәји үзәримә гондурмыјам.
Мурад вер, мурад ал, ондан кет, јәкидим!—деди.

Оғлан ајдыр:

— Мәрә, гават гызы! Ағам башына анд ичмишәм. Дөнмә-јим јох—деди.

Гыз ајдыр:

— Гәдәми гутсуз[1] кәлин дејинчә, удсуз[2] кәлин десинләр. Гејнатама, гејнанама ајыдајым—деди.

Сөјләмиш гыз ајдыр:

Анамдан јејрәк гејнана!
Атамдан јејрәк гејната!
Гајтабанын буғрасы үркдү кедәр,
Сәрванлар өнүн алды, дөндәрәмәз,
Гарагоч ајғырын үркдү кедәр,
Илхычылар өпүн алды, дөндәрәмәз.
Ағ ајлын гочлары үркдү кедәр,
Чобан өнүн алды, дөндәрәмәз.
Ала көзлү оғлун гардашын анды кедәр,
Ағча үзлү кәлинин дөндәрәмәз.
Сизә мә'лум олсун!—деди.

Ата-ана аһ етдиләр, јерләриндән галхдылар:

— Оғул, кетмә!—дејү. Көрдүләр чарә олмады.

— Әлбәттә, ол ағам тутулан гәл'әјә вармајынча олмазам!

Анасы, атасы:

— Јорт, оғул! Уғрун ачыг олсун! Сағ, әсән варыб кәләсән, кәләчәјин варса!—дедиләр.

Атасының, анасының әлин өпдү. Гарагоч атына сычрајыб минди. Дүн гатды, јорт еләди. Үч күн, дүнлү күнлү јөртдү.

Дәрә шам учундан кечди. Ол гардашы тутулан горуја кәлди. Көрдү ким, илхычы кафирләр јунд[3] күдәрләр. Гылыч чәкиб алты кафир тәпләди. Доланбаз уруб, јундлары үркүтдү, кәтириб ол горуја гојду.

Дүн гатмыш, үч күн дүнлү јортмуш јикит, гарангулу кәләрини үјху алмыш јикит, чилбәрини биләјинә бағлады, јатды, үјуду.

---

[1] Шүкүмсүз, бәдрәдәм.
[2] Арсыз, утанмаз.
[3] Ат.

Мәкәр кафирин часусу варды. Кәлиб тәкура аjдыр:

— Оғуздан бир дәли jикит кәлди. Илхычылары өлдүрдү. Jундлары үркүтдү, кәтириб горуjа гоjду.

Тәкур аjдыр:

— Jараглы алтмыш адам сечин, варсынлар тутуб кәтирсинләр—деди.

Алтмыш jараглы адам сечдиләр, вардылар. Накаһандан алтмыш дәмир донлу кафир оғланын үзәринә кәлдиләр. Кеjим гычылтысындан, ат чығырмасындан, мәкәр jикит аjғыр бинәрди. Ханым, ат гулағы саг олур, чәкүбәни оғланы оjарды. Оғлан көрдү ким, бир алаj атлы кәлир. Сычрады, ады көрклү Мәһәммәдә салават кәтирди, атына минди, гара донлу кафирә гылыч урду, басды, гәл'әjә гоjду.

Jенә уjхусун jенәмәjиб jеринә варыб, jатды, уjуду. Jенә атынын чилбәрин биләjинә кечирди.

Кафирләр, сағ оланлары гачараг тәкура кәлдиләр.

Тәкур аjдыр:

— Тфу үзүнүзә! Алтмыш киши бир оғланы тутамадынызмы?

Бу кәрә jүз кафир оғланын үзәринә кәлдиләр. Аjғыр jенә оғланы оjарды. Көрдү кафирләр алаj бағламыш, кәлирләр. Оғлан дурду, атына минди, ады көрклү Мәһәммәдә салават кәтирди, кафирә гылыч гоjду, басды, гәл'әjә тыхады.

Атыны дөндәрди, jенә мәнзилинә кәлди.

Уjхусун jенәмәди. Керү jатды, уjуду. Атынын чилбәрин jенә биләjинә кечирди.

Бу кәрә ат оғланын биләjиндән бошанды, гачды, кафирләр jенә тәкура кәлдиләр.

Тәкур аjдыр:

— Бу гатла үч jүз варын!—деди.

Кафирләр аjдыр:

— Вармазыз. Көкүмүз кәсәр. Һәпүмиз гырар—дедиләр.

Тәкур аjдыр:

— Jа нечә еләмәк кәрәк? Варын, ол дутсаг jикиди чыхарын, кәтирин! Тәпәкән көтүнү, сүсәкән jыртар. Ат верин! Дон верин!—деди.

Кәлдиләр, Әкрәjә аjытдылар:

— Jикит, сәнә тәкур һиммәт еjләди. Шунда бир дәли jикит jолчунун—jолагчынын, чобанын-чолуғун әтмәjин алыр. Тут ол дәлиjи өлдүр, сәни гоjу верәлим, вар, кет!—дедиләр.

— Хош ола!—деди.

Әкрәjи зиндандан чыхардылар. Сачы-саггалыны jолдулар. Бир ат, бир гылыч вердиләр. Үч jүз кафир она jолдашлыға вердиләр. Оғланын үзәринә кәлдиләр. Үч jүз кафир кен jердә дурдулар.

Әкрәк ајдыр:
— Ганы ол дәли јикит?
Ирагдан көстәрдиләр.
Әкрәк ајдыр:
— Кәлин варалым,—деди—туталым!
Кафирләр ајдыр:
— Тәкурдан буjруг сәнә олду, сән вар!—дедиләр.
Әкрәк ајдыр:
— Уштә уjур, кәлин варалым!—деди.
Кафирләр ајдыр:
— Һај нә уjумаг? Голтуғу алтындан бахар. Галхар бизә кен јазыjы дар көстәрәр—дедиләр.
Әкрәк ајдыр:
— Имди мән варајым, әлин-ајағын бағлајајым, ондан сиз кәләсиз—деди.

Сычрады, кафирләр арасындан чыхды, ат сүрүб бу јикидин үзәринә кәлди. Атындан енди, чилбәрини бир дала илишдирди. Бахды көрдү ким, ајын он дөрдүнә бәнзәр бир мәһбуб, ала көзлү кәнч јикит бурчуг-бурчуг тәрләмиш, уjур, кәләндән, кедәндән хәбәри јох. Доланды, башы учуна кәлди, көрдү ким, белиндә гопузу вар, чыхарыб әлинә алды. Сөjләмиш, көрәлим, ханым, нә сөjләмиш, ајдыр:

Галхыбаны jериндән дуран јикит!
Jелиси гара газлыг атын бүтүн минән (јикит!)
Ир гобулу Ала дағдан дүннән ашан,
Ахынтылы, көрклү суjу дәлиб кечән,
Гәриблиjә кәлән jатырмы олур?
Мәнчиләjин гарусындан аг әлләрин
Бағладыбан донуз дамында jатырмы олур?
Аг саггаллы бабасыны, аг бирчәкли анасыны
Ағладыбан, бозладырмы олур?
Нијә jатырсан, јикит?
Гафил олма, көрклү башын галдыр, јикит!
Ала көзүн ачғыл, јикит!
Гадир верән дадлы ханын уjху алмыш, јикит!
Гарусундан голларыны бағлатмағыл!
Аг саггаллы бабаны, гарычыг ананы ағлатмағыл!
Нә јикитсән галын Оғуз елиндән кәлән јикит?!
Jарадан һаггычүн дуру кәлкил!
Дөрд јаныны кафир бағлады, бәлли билкил!—деди.

Оғлан сәрмәрди, уру дурду. Гылычынын белчағына јапышды ким, буну чырпа. Көрдү ким, әлиндә гопуз вар, ајдыр
— Мәрә кафир, Дәдәм Горгуд гопузу һөрмәтинә чалмадым—деди. Әкәр әлиндә гопуз олмасајды, ағам башычүн сәни ики пара гылырдым—деди.

Чәкди гопузу әлиндән алды. Оғлан бурада **сөјләмиш, ханым, көрәлим,** нә сөјләмиш:

Олан сабаһ јеримдән дурдуғум гардаш үчүн.
Ағ-боз атлар јорлатмышам гардаш үчүн.
Гәл'әниздә дутсаг вармы, кафир, дежил мана!
Гара башым гурбан олсун, кафир, сана!—дели.

Улу гардашы Әкрәк бурада сөјләмиш, **көрәлим, ханым, нә сөјләмиш:**

Ағзын үчүн өлүм, гардаш!
Дилин үчүн өлүм, гардаш!
Галарда-гопарда јерин сорар олсам нә јердир
Гарангу дүн ичиндә јол азсан умун нәдир?
Габа әләм көтүрән ханыныз ким?
Говға күнү өндән тәпән алпыныз ким?
Јигит, сәнин бабан ким?
Алп әр, әрдән адын јашырмаг ејиб олур,
Адын нәдир, јигит!—деди.

Бир дәхи сөјләмиш. Ајдыр:

Гајтабаным күдәндә сәрваныммысан?
Гарагочум күдәндә илхычыммысан?
Ағајлым күдәндә чобаныммысан?
Гуллуғумда сәјришән наибиммисән?
Бешикдә гојуб кетдијим гардашчығыммысан?
Јигит, дежил мана!
Гара башым гурбан олсун бүкүн сана!

Сәкрәк бурада улу гардашына сөјләди, ајдыр:

Гарангу дүн ичиндә јол азсам умум аллаһ,
Габа әләм көтүрән ханыныз Бајындыр хан.
Гырыш күнү өндән тәпәр алпымыз Салур Газан.
Бабам адын сорарсан Ушун Гоча,
Мәним адым сорар олсан Сәкрәк
Гардашым вармыш ады Әкрәк—деди

Бир дәхи сөјләмиш, ајдыр:

Гајтабанын күдәндә сәрванынам!
Гарагочун күдәндә илхычынам!
Бешикдә гојуб кетдијин гардашынам!—деди.

Улу гардашы Әкрәк бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нечә сөјләмиш, ајдыр:

Ағзын үчүн өлүм, гардаш!
Дилин үчүн өлүм, гардаш!
Әрми өлдүн, јикиҷтми олдун, гардаш?!
Гәриблиҝә гардашын истәјү сәнми кәлдин, гардаш!

Галхыбаны ики гардаш гуча-гуча көрүшдүләр. Әкрәк кичик гардашын бојнун өпдү, Сәкрәк дәхи ағасынын әлин өпди.

Гаршы јахадан кафирләр бахышырлар, ајдырлар:

— Күрәшдиләр оламы? Болај ки, бизимки јенә—дедиләр.

Көрдүләр ким, гучушдулар, көрүшдүләр, газлыг атлар минишдиләр, гара донлу кафирә ат салдылар. Гылыч јортдулар. Кафири басдылар, гырдылар гәл'әјә төкдүләр, кәлиб јенә ол горуја кирдиләр. Јундлары дашра чыхардылар, довланбаз уруб јундлары өнләринә бурахдылар, Дәрәшам сујуну дәлүб ичдиләр, дүн гатдылар. Оғузун сәрһәддинә јетдиләр.

(Сәкрәк) ганлы кафир әлиндән гардашчығын дартыб алды, аг саггаллы бабасына муштчу көндәрди:

— Бабам мана гаршы кәлсин—деди.

Ушун Гочаја чапар кәлди:

— Муштулуг! Көзүн ајдын! Оғулларын икиси белә саг әсән кәлди—дедиләр.

Гоча ешидүб шад олду. Кумбур-кумбур давуллар чалынды. Алтун, туч борулар ағрылды. Ол күн ала баркаһ отаглар тикилди. Атдан ајғыр, дәвәдән буғра, гојундан гоч гырылды.

Гоча бәј оғланларына гаршу кәлди, атындан енди, оғланларыјла гуча-гуча көрүшдү.

— Хошмусуз, әсәнмисиз, оғуллар?!—деди.

Күнлүјү алтунлуча одасына кәлдиләр. Шадлыг, јемәк, ичмәк олду. Улу оғлуна дәхи көрклү кәлин кәтирди. Икн гардаш бир-биринә сағдыч олдулар. Кәрдәкләринә чапыб дүшдүләр. Мурада-мәгсуда иришдиләр.

Дәдәм Горгуд кәлибән бој бојлады, сөј сөјләди:

— Әввәл-ахыр узун јашын учу өлүм. Өлүм вахты кәлдикиндә ары имандан ајырмасын! Күнаһыныз Мәһәммәд Мустафа үзү сујуна бағышласын! Амин дејәнләр дидар көрсүн, ханым hejl

САЛУР ГАЗАН ДУТСАГ ОЛУБ ОҒЛУ УРУЗ ЧЫХАРДЫҒЫ БОЈУ БӘЈАН ЕДӘР

Мәкәр ханым, Трабузан тәкуру бәјләрбәји олан хан Газана бир шаһин көндәрмишди. Бир кечә јејиб отураркән шаһинчи башына ајдыр:

— Мәрә, сабаһ шаһинләри ал, хәлвәтчә ава минәлим!— деди.

Еркән миндиләр, ав јеринә вардылар. Көрдүләр бир сүрү газ отурур. Газан шаһини салды, алымады. Шаһин пәрваза ағды, көзләдиләр, шаһин Туманын гәл'әсинә енди. Газан ғајәт сәхт олду, шаһинин ардына дүшдү, дәрә-тәпә ашды, кафир елинә кәлди. Кедәркән Газанын гарангулу көзүнү ујху алды.

Бәјләр ајытдылар:

— Ханым, дөнәлим!

Газан ајдыр:

— Бир аз дәхи ирәли варалым,—деди.

Бахды бир гәл'ә көрдү, ајдыр:

— Бәјләр, кәлин јаталым!—деди.

Газаны күчүчүк өлүм тутду, ујуду. Мәкәр, ханым, Оғуз бәјләри једди күн ујурду. Онун үчүн күчүчүк өлүм дерләрди. Мәкәр ол күн Туманын гәл'әсинин тәкуру ава минмишди. Часус кәлди, ајдыр:

— Бир бөлүк атлы кәлди, ичиндә бәјләри јатды, ујуду.

Тәкур адам салды:

— Ким едукин билин!—деди.

Кәләнләр билди ки, бунлар Оғуз әрәнләриндәндир. Кәлиб тәкура хәбәр вердиләр. Тәкур дәхи һаман чәрисини дәрди, бунларын үзәринә кәлди.

Газанын бәјләри бахдылар көрдүләр ким, јағы кәлир, ајытдылар:

— Газаны бурағур кедәрсәвүз евиндә бизи говарлар. Jejрәји будур ки, бунда гырылавуз—дедиләр.

Кафири гаршыладылар, чәнк етдиләр. Газанын үзәринә ијирми беш бәјини шәһид етдиләр. Газанын үзәринә дүшдүләр, үјдуғу јердә тутдулар, әлин-ајағын бәрк бағладылар, бир әрәбәјә јүкләдиләр, әрәбәјә мөһкәм орғанла сарыдылар. Әрәбәји чәкдиләр, јүрүјү вердиләр. Кедәркән әрәбә гычырдысындан Газан ојанды, кәртди, бу әлиндәки орғанлары һәп гырды, әрәбәнин үзәринә отурду, әлин-әлинә чалды, гас-гас күлдү.

Кафирләр ајдырлар:

— Нә күлүрсән?

Газан ајдыр:

— Мәрә кафирләр, бу әрәбәји бешијим сандым! Сизи јамры-јумру дадым-дајәм сандым—деди.

Һәлә Газаны кәтирдиләр, Туманын гәл'әсиндә бир гујуја бурахдылар. Гујунун ағзына бир дәјирман дашы гојдулар. Јемәјини, сујуну дәјирман дашы дәлијиндән верәрләрди.

Бир күн тәкурун өврәти ајдыр:

— Варајын, Газаны көрәјин, нә һаллы кишидир, бунча адамлара зәрб урармыш—деди.

Хатун кәлиб зинданчыја гапыјы ачдырды, чағырды, ајдыр:

— Газан бәј, нәдир һалын? Дирилијин јер алтындамы хошдур, јохса јер үзүндәми хошдур? Һәм шимди нә јеjәрсән, нә ичәрсән, нәјә минәрсән?—деди.

Газан ајдыр:

— Өлүләринә аш вердијин вахт әлләриндән алырам. Һәм өлүләринизин јорғасына минирәм вә каһилләрин једәрәм—деди.

Тәкур өврәти ајдыр:

— Динин үчүн, Газан бәј, једди јашында бир гызчығазым өлмүшдүр, кәрәм ејлә, она минмә!—деди.

Газан ајдыр:

— Өлүләриниздә ондан јорға јохдур. Һәп она минирәм—деди.

Өврәт ајдыр:

— Бај, сәнин әлиндән нә јер үзүндә диримиз вә нә јер алтында өлүмүз гуртулурмуш—деди.

Кәлди тәкура ајдыр:

— Кәрәм ејлә! Ол татары гујудан чыхар! Гызчығазын белини үзәр. Јер алтында гызчығазыма минәрмиш. Галан өлүләримизи чәм едәрмиш. Һәм өлүләримиз үчүн вердијимиз ашы әлләриндән чәкиб алыб јермиш. Онун әлиндән нә өлүмүз, нә

диримиз гуртулурмуш. Динин ешгинә ол әри гуjудан чыхар!— деди.

Тәкур бәjләрини чәм еләди, ajдыр:

— Кәлин, Газаны гуjудан чыхарын, бизи өjсүн, Оғузу сындырсын, ондан сонра шәрт еләсин, бизим елимизә jағылыға кәлмәjә—деди.

Вардылар, Газаны гуjудан чыхарыб кәтирдиләр, ajытдылар.

— Анд ич ким, бизим елимизә jағылыға кәлмәjәсән. Һәм бизи өj, Оғузу сындырғыл, сәни гоjу верәлим, вар кет!—дедиләр.

Газан ajдыр:

— Валлаһ, биллаһ, доғру jолу көрүр икән, әjри jолдан кәлмәjәjин—деди.

Ajытдылар:

— Валлаһ Газан еjи анд ичди—дедиләр.—Инди Газан бәj, ди бизи өj!—дедиләр.

Газан ajдыр:

— Мән jер үзүндә адам өjмәзин. Бир адам кәтирин минәjим, сизи өjәjим—деди.

Вардылар бир әр кафир кәтирдиләр. Бир әjәр, бир үjән кәтирдиләр. Кафирин архасына әjәр салды, ағзына үjән урду, гуланыны чәкди, сычрады, архасыны минди. Өкчәсин-өкчәсинә гахды, габурғасын гарнына гавшурду, үjәнин чәкди, ағзын ajырды, кафири өлдүрдү чөкдү, үзәринә отурду, ajдыр:

— Мәрә кафирләр! Гопузум кәтирин, сизи өjәjин—деди.

Вардылар, гопузу кәтирдиләр. Әлинә алыб бурада сөjләмиш, көрәлим, ханым нә сөjләмиш, ajдыр:

Он мин[1] әрдән jағы көрдүмсә, оjунум дедим.
Jигирми мин әр jағы көрдүмсә, jыламадым.
Отуз мин әр jағы көрдүмсә, отә сajдым.
Гырх мин әр jағы көрдүмсә, гыjа бағдым..
Әлли мин әр көрдүмсә, әл вермәдим.
Алтмыш мин әр көрдүмсә, ajтышмадым.
Сәксән мин әр көрдүмсә, сәксәнмәдим.
Дохсан мин jағы көрдүмсә донатмадым.
Jүз мин әр көрдүмсә jүзүм дөнмәдим,
Jүзү дөнмәз гылычым әлә алдым,
Мәһәммәдин дини ешгинә гылыч урдум.
Ар мejданда jумру башы топча кәсдим,
Онда дәхи әрәм, бәjәм дejү өjүнмәдим,
Өjүнән әрәнләри хош көрмәдим.
Әлинә кирмиш икән, мәрә кафир, өлдүр мәни!

[1] Нүсхәдә бин биндир. Лакин ше'рин гурулушу «он мин» олмасыны тәләб едир.

Гара гылычын сал бојнума, кәс башым!
Гылычындан сыпарым јох,
Кәнду әслим, кәнду көкүм сөјмәғим јох!—дедә

Бир сөј дәхи сөјләмиш, ајдыр:

Јүксәк, јүксәк гара дағдан даш јуваланса,
Габа өкчәм, ојлуғум гаршы тутан Газан әр идим.
Гызғын шишләр јүкәлиб јердән чыхса,
Габа өкчәмлә пәрчин гылан Газан әр идим.
Габа-габа бәјләр оғлу говға гылса,
Гамчы салыб дөјдүрән Газан әр идим.
Уча дағлары думан дурса.
Гара пусарыг долу гопса,
Гара гочумун гулағы көрүнмәз олса,
Ғејри әрән глағозсуз јол јанылса,
Глағозсуз јол башаран Газан әр идим.
Једди башлы әждәрһаја јетиб вардым,
Һејбәтиндән сол көзүм јашарды.
Һеј көзүм, намәрд көзүм, мүхәннәт көзүм.
Бир јиландан, нә вар ки, горхдун!—дедим.
Онда дәхи әрәм, бәјәм, дејү өјүнмәдим,
Өјүнән әрәнләри хош көрмәдим.
Әлинә кирмишкәм, мәрә кафир, өлдүр мәни!
Битир мәни!
Сал гылычын, кәс башым!
Гылычындан сыпарым јох.
Кәнду әслим, кәнду көкүм сөјмәғим јох.
Оғуз әрәнләри дуруркән, сәни өјмәјим јох—дедә

Газан бурада бир дәхи сөјләмиш:

Әргыч гырда јыханыр умман дәнизиндә,
Сәрп јерләрдә јапылмыш кафир шәһәри,
Саға-сола чырпынды урар үзкүчүләри.
Су дибиндә дөнәр бәһриләри.
Тәнры мәнәм—дејү су дибиндә чығрышар асиләри
Өнүн гојуб, тәрсин охур гызы, кәлини.
Алтун ашыг ојнар Сүнчуданын бәјләри.
Алты гатла Оғуз варды, алымады ол гәл'әји,
Алты баш әрлә мән Газан бардым,
Алты күнә гомадым, ону алдым.
Кәлисасын јыхыб јеринә мәсчид јапдым.
Бан банлатдым.
Гызыны, кәлинини
Ағ көксүмдә ојнатдым,
Бәјләрини гул етдим,
Онда дәхи әрәм, бәјәм дејү өјүнмәдим,
Өјүнән әрәнләри хош көрмәдим.
Әлинә кирмишкән. мәрә кафир, өлдүр мәни!
Битир мәни!
Гылычындан сыпарым јох,
Кәнду әслим, кәнду көкүм сөјмәғим јох!—деди.

Газан јенә сөјләмиш:

Әргыч гырда дөндәрдијим,
Мәрә кәфир, сәнин бабаң.
Шәһәрына имрәндијим,
Сәнин гызын, кәлинин.
Ағчагала, Сүрмәлидә ат оjнатдым,
Атла Гарун елинә чапгын јетдим.
Агһисар гәл'әсинин бурчун јыхдым.
Аҕ ахча кәтирдиләр, пулдур дедим.
Гызыл-алтун кәтирдиләр, багырдыр дедим.
Ала көзлү гызын, кәлинин кәгирдиләр, алданмадым
Кәлисасыны јыхдым, мәсчид јапдым.
Алтуну, күмүшү јағмалатдым,
Онда дәхи әрәм, бәјәм дејү өјүнмәдим,
Өјүнәнләри хош көрмәдим.
Әлинә кирмишкән, мәрә кафир, өлдүр мәни!
Итир мәни!
Кәнду әслим, кәнду көкүм сөјмәҕим јох.
Сәни өјмәјим јох—деди.

Газан бәј бурада бир дәхи сөјләмиш, ајдыр:

Аҕ гајанын гапланының еркәјиндә бир көкүм вар,
Ортач гырда сизин кеjикләриниз дурғурмаја.
Аҕ сазын асланында бир көкүм вар
Газ алача јундуну дурғурмаја.
Азваj гурт әнији еркәкиндә бир көкүм вар.
Аҕча јунлу түмән гојунун кәздирмәјә.
Аҕ сунгур гушу еркәјиндә бир көкүм вар,
Ала өрдәк, гара газын учурмаја.
Галын Оғуз елиндә бир оғлум вар, Уруз адлы,
Бир гардашым вар, Гаракүнә адлы,
Јенидән доғаныны дурғурмајалар.
Әлинә кирмишкән, мәрә кафир, өлдүр мәни!
Итир мәни!
Гылычындан сыпарым јох.
Кәнду әслим сөјмәҕим јох—деди.

Бир дәхи сөјләмиш, ајдыр:

Ит кими ку-ку едән чиркин хырслы!
Күчүчүк доңуз шүләпли!
Бир торба саман дөшәкли!
Јарым кәрпич јастыглы!
Јонма ағач танрылы!
Көпәјим кафир!
Оғузу көрүркән, сәни өјмәјим јох,
Ондан өлдүрүрсән мәрә кафир, өлдүр мәни!
Өлдүрмәзсән гадир горса өлдүрәјим кафир, сәни—деди.

Кафирләр ајдыр:

— Бу бизи өјмәди, кәлин буну өлдүрәлим!—дедиләр.

Кафир бәјләри дәрилдиләр, кәлдиләр, јенә ајытдылар:

— Бунун оғлу вар, гардашы вар. Буну өлдүрмәк олмаз— дедиләр.

Кәтирдиләр донуз дамына, һәбсә салдылар.

Ат ајағы көлүк, озан дили чевик олур. Газанын өлүсүнү дирисини кимсә билмәди.

Мәкәр, ханым, Газанын бир оғланчығы варды, бөјүдү јә житчик олду.

Бир күн ата миниб дивана кәлиркән бир киши ајдыр:

— Мәкәр сән хан Газанын оғлу дејилсән?—деди.

Уруз гагды, ајдыр:

— Мәрә гават! Мәним бабам Бајындыр хан дејилмидир?

Ајытды:

— Јох, ол ананын бабасыдыр. Сәнин дәдәндир.

Уруз:

— Мәрә, ја мәним бабам өлүмүдүр, диримидир?—деди.

Ајытды:

— Диридир, Туманын гәл'әсиндә дутсагдыр—деди.

Бөјлә декәч оғлан ағлады, мәлул олду. Атыны гајытды кери дөндү, анасына кәлди. Бурада анасына сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш.

Ајдыр:

— Мәрә ана! Мән хан (Бајындыр) оғлу дејилмишәм, хан Газан оғлу имишәм? Мәрә, гават гызы! Муну мәнә нечүн демәздин? Ана һаггы, танры һаггы декилмишсә, гара полад үз гылычым дартајдым, гәфилличә көрклү башын кәсәјдим. Алча ганын јер үзүнә төкәјдим—деди.

Анасы ағлады, ајдыр:

— Оғул, бабан сағдыр. Амма сөјләмә(јә)) горхурдум, кафирә варасан, кәндузүнү урасан, һәлак оласан. Онунчүн сәнә демәздим, чаным оғул!—деди.—Амма әминә адам сал, кәлсин, көрәлим нә дејир—деди.

Адам салды әмисини охуду, кәлди.

Уруз ајдыр:

— Мән бабам дутсаг олдуғу гәл'әјә кедирәм!

Иттифагла данышыг гылдылар. Чәм'и бәјләрә хәбәр олду:

— Уруз бабасына кедәр, јарагла кәлин!—дедиләр.

Ләшкәр дәрилди, кәлди.

Алп Уруз чадырларын ачдырды, чәббәханасын јүкләтди. Гаракүнә чәрибашы олду, бору ағрадыб[1] көчдүләр, јола кирдиләр.

---

[1] Чалдырыб.

Јол үзәриндә кафирин ајасофјасы варды, кешишләр бан-ларды. Гајәт сәрп кәлиса иди. Атдан ениб тачир донун кејди-ләр. Бәзиркан сурәтиндә гатыр-дәвә чәкдиләр, кәлдиләр.

Кафирләр көрдүләр кәләнләр тачирә бәнзәмәз. Гачдылар, гәл'әјә кирдиләр. Гапыларын јапдылар, бүрчә чыхуб:

— Кимләрсиз?—дедиләр.

Бунлар ајытды:

— Бәзирканларыз—дедиләр.

Кафирләр:

— Јалан сөјләрсиз!—дејү даша тутдулар.

Уруз атындан енди, ајдыр:

— Һај атамын алтун гәдәһиндән шәраб ичән! Мәни севән атдан енсин! Бунун гапысына бирәр күрз уралым!—деди.

Он алты јикит сычрајыб атдан ендиләр. Галхан јапындылар. Күрзләрин умузларына урдулар. Гапыја кәлдиләр. Бирәр күрз уруб гапыја оватдылар. Ичәри кирдиләр. Булдуглары кафири гырдылар. Дил чыхартмадылар. Малыны јағмаладылар. Чәри үзәринә кәлдиләр, гондулар.

Мәкәр бир сығыртмачылары варды, көрдү ким, гәл'әји алдылар, гачды, тәкура варды, ајасофја алындығын хәбәр верди:

— Нә отурарсыз? Үзәринизә јағы кәлди, башыныз јарағын көрүн—деди.

Тәкур бәјләрин чәм еләди:

— Бунларла нә мүдара гылалым?—деди.

Бәјләр ајытдылар:

— Бунун мүдарасы олдур ки, Газаны чыхаравуз, онлара бәрабәр едәвуз.

Бу сөзү мәсләһәт көрдүләр. Вардылар, Газаны чыхарыб тәкур өнүнә кәтирдиләр.

Тәкур ајдыр:

— Газан бәј! Үзәримизә јағы кәлди. Бу јағыја үзәримиздән ирәрсән сәни гоју верәлим—дедиләр,—һәм хәрача мүти оллам. Сән дәхи анд ич ки, бу бизим елә јағылыра кәлмәјәсән—дедиләр.

Газан ајдыр:

— Валлаһ, биллаһ, доғру јолу көрүркән, әјри јолдан кәлмәјәлим—деди.

Кафирләр:

— Газан еји анд ичди—дејү севиндиләр.

Тәкур чәрисин дөвшүрүб, меjдана кәлди. Чадыр тикдирди. Кафир ләшкәри Газанын үзәринә јығылды. Газана кеjим кә-

тирдиләр. Гылыч вә сүкү, чомаг вә саир чәнк аләтни кәjдириб доһатдылар.

Бу мәһәлдә Оғуз әрәнләри алғj-алаj кәлди. Куппур-куппур давуллар, нәғарәләр чалынды. Газан көрдү ким, ләшкәр өнүнчә, бир ағ-боз атлы, ағ әләмли бәкдәмир донлу, Оғуэун өнүнчә кәлди, чадырын тикдирди, алаj бағлады, дурду. Онун ардынча Гаракүнә кәлди, алаj бағлады дурду.

Һаман бурада Газан ат мejдана сүрдү, гырым диләди. Боз атлы Бejрәк ат тәпди мejдана кирди. Газан бурада сөjләмиш, көрәлим ханым, нә сөjләмиш.

Ajдыр:

Галхыбаны jериндән дуран jигит,
Нә jигитсән?
Әjни бәкдәмир донун кejән jигит,
Нә jигитсән?
Адын нәдир, jигид, декил мана?!—деди.

Бejрәк бурада сөjләмиш, ajдыр:

Мәрә кафир, сән мәни билмәзмисән?
Парасарын Бajбурд һасарындан пырлajыб учан.
Адахлысын ajруглар алыркән тутуб алан
Бajбура хан оғлу Бамсы Бejрәк мана дерләр,
Кәл бәри, мәрә кафир, деjүшәлим!—деди.

Газан бурада бир дәхи сөjләмиш, ajдыр:

— Мәрә jигит! Өнүнчә бу чәринин бир ағ санчаглы алаj чыхды. Чадырын елдән өндән тикди. Ағ-боз ата минән ол jигит нә jигитдир? Кимин нәсидир? Jигит, башынчүн, декил мана!

Бejрәк ajдыр:

— Мәрә кафир! Кимин нәси олса кәрәк? Бәjимиз Газанын оғлудур—деди.

Газан көнлүндән ajдыр:

— Әлһәмдүлиллаһ! Мәним оғланчығым бөjүк әр олмуш,—деди.

Бejрәк:

— Мәрә кафир, нечә бир ону-буну сорарсан мәнә?!—деди. Газанын үзәринә ат салды. (Алты) пәрли күрзүну әлинә алыб Газана чалды.

Газан кәндуни билдирмәди. Гырвады Бejрәjи биләjиндән тутду, дартды чомағыны әлиндән алды, Бejрәjин әнсәсинә бир чомаг урду.

Бejрәк ат бojнун гучаглады, гajыда дөндү.

Газан ajдыр:

— Ја Бејрәк, вар бәјинә ајыт, кәлсин!—деди.

Буңу көрдү Елин Гоча оғлу Дөнә Билмәз Дөләк Уран меј-дана кирди.

Газан бурада сөјләмиш, ајдыр:

Алар данла јериндән дуран јигит,
Нә јигитсән?
Бәдөј атын ојнады кәлән јигит.
Нә јигитсән?
Әр, әрдән адын јашырмаг ејиб олур.
Адын нәдир, јигит, декил мана!—деди.

Дөләк Уран ајдыр:

— Мәрә кафир! Мәним адым билмәзмисән? Өз адына хор-лајан, елдән чыхан, әлли једди гәл'әнин килидин алан, Елин Гоча оғлу Дөнә Билмәз Дөләк Уран мана дерләр—деди.

Сүнүсүн әлинә алды, ат салды. Газаны санчым дёди, сан-чамады, өтә кечди. Газан ат тәпди, сүкүсүн чәкиб әлиндән ал-ды, тәпәсинә урду, пара-пара олду, ованды. .

Ајдыр:

— Мәрә гават оғлу, бәјинә де кәлсин!—деди.

Ол дәхи гајыда дөнду.

Газан јенә әр диләди. Дөзән оғлу Алп Рүстәм ат тәпди, меј-дана кирди.

Газан бурада јенә сөјләди, ајдыр:

Галхыбаны јериндән дуру кәлән,
Газлыг атын бүтүн минән
Нә јигитсән?
Адын нәдир, декил мана!—деди.

Алп Рүстәм ајдыр:

— Галхыбаны јериндән дуру кәлән, ики гардаш бәбәјин өлдүрүб зәлил кәзән, Дөзән оғлу Алп Рүстәм мана дерләр—деди.

Ол дәхи Газана ат салды, алам деди, алымады.

Газан бәј буна дәхи бир зәрб урду.

Ајдыр:

— Мәрә гават, вар бәјинә де кәлсин!—деди.

Ол дәхи дөнду, Газан кери әр диләди.

Урузун чиловсын әмиси Гаракүнә тутмушду, чәкди ансы-вын әлиндән алды, гылычы дартды, бабасынын үзәринә ат салды. Дурундурмады, чијнинә гылыч ендирди. Кејимини кәс-ди, умузуна дөрд бармаг дәклү зәхм урду. Алча ганы шорла-ды, гојнуна енди.

Уруз кенә дөндү ки, бир дәхи чала, Газан бурада чағырыб оғлуна сөјләр, көрәлим, ханым, нә сөјләр?

Ајдыр:

Гарадағым јүксәји оғул!
Гарангулу көзләрим ајдыны оғул!
Алпым Уруз, асланым Уруз!
Ағсаггаллы бабана гыјма, оғул!—деди.

Урузун шәфгәт дамарлары гејнәди. Гара гыјма көзләри ган-јаш долду. Атдан јерә енди, атасынын әлин өпдү. Газан дәхи ахтарылды јерә енди, оғлунун бојнун өпдү. Бәјләр Газанла оғлунун үзәринә ат салдылар, чеврә алдылар. Чәмиси атдан ениб Газанын әлин өпдүләр. Јүрүјүбән кафирә ат салдылар, гылыч урдулар. Дәрәләрдә, тәпәләрдә кафирә гырғын кәлди. Гәл'әји алдылар. Қәлисасын јыхыб мәсчид јапдылар.

(Уруз) ганлы кафир әлиндән бабасыны дартыб алды, Галын Оғуз елинә кәлиб чыхды. Ағча үзлү анасына муштучу салды. Газа бәнзәр гызы-кәлини Газана гаршы кәлиб әлин өпдүләр, ајағына дүшдүләр. Газан көрклү чәмәнә чадыр отағын тикдирди. Једди күн, једди кечә тој-дүјүн едиб јемә-ичмә олду.

Дәдәм Горгуд кәлди, гопуз чалды. Гази әрәнләр башына нә кәлдијин сөјләди:

— Ганы өјдүјүмүз бәј әрәнләр? Дүнја мәним дејәнләр? Әчәл алды, јер кизләди, фани дүнја кимә галды? Кәлимли кедимли дүнја! Сон учу өлүмлү дүнја!

Өлүм вагты кәлдијиндә ары имандан ајырмасын! Гадир сәни намәрдә мөһтач етмәсин! Беш кәлмә дуа гылдыг, гәбул олсун! Амин, амин дејәнләр дидар көрсүн! Күнаһынызы ады көрклү Мәһәммәд Мустафа һөрмәтинә бағышласын, ханым hej!

ИЧ ОҒУЗА ДАШ ОҒУЗ АСИ ОЛУБ БЕЈРӘК ӨЛДҮЈИ БОЈУ БӘЈАН ЕДӘР

Үч ох, боз ох јығнаг олса Газан евин јағмаладарды. Газан кери евин јағмалатды. Амма Даш Оғуз белә булунмады. Һамы Ич Оғуз јағмалады.

Гачан Газан евин јағмалатса, һалалынын әлин алыр, дышара чыхарды. Ондан јағма едәрди (ләр).

Даш Оғуз бәјләриндән Аруз, Әмән вә галан бәјләр буну ешитдиләр.

Ајытдылар ки:

— Бах! Бах! Шимдијә тәкин Газанын евин бслә јәғма едәрдик. Шимди нечин белә олмајавуз?—дедиләр.

Иттифагән чәми Даш Оғуз бәјләри Газана кәлмәдиләр. Әдавәт еләдиләр.

Гылбаш дерләр (Газанын јанында) бир киши варды.

Газан ајдыр:

— Мәрә Гылбаш! Бу Даш Оғуз бәјләри, дајым белә кәлирләрди. Шимди нечүн кәлмәдиләр?—деди.

Гылбаш ајдыр:

— Билмәзмисән, нечүн кәлмәдиләр? Евин јағмалатдығын дәм Даш Оғуз белә булунмады. Сәбәб олдур—деди:

Газан ајдыр:

— Әдавәт бағладылар һәми?—деди.

Гылбаш ајдыр:

— Ханым, мән варајын онларын достлугун, дүшмәнлијин биләјин—деди.

— Сән билирсән, вар!—деди.

Гылбаш бир гач адам илә миниб, Газанын дајысы Арузун евинә кәлди.

Аруз дәхи алтун (лу) күнлүјүн тикмишди, оғланлары илә отурмушду.

Гылбаш кәлиб, Аруза (бағыр басды), салам верди. (Јер көстәрдиләр, отурду), ајдыр:

— Газан бүнлү олду, әлбәттә дајым Аруз мәнә кәлсин!— деди. Гара башым буналды (бүнлү олду). Үзәримә јағы кәлди. (Гајтабанда) дәвәләрим бозлатдылар, гарагочда газлыг атларым кишнәтдиләр, (ағча түмән гојунум мәкрәтдиләр), газа бәнзәр гызымыз кәлинимиз бүнлү олду. Мәним гара башым. көр нәләр кәлди? Дајым Аруз кәлсин—деди.

Аруз ајдыр:

— Мәрә Гылбаш! Ол вахт ким, Үч-Боз ох јығынаг олса, ол вахт Газан евин јәғмаләдәрди. Сучумуз нә иди ки, јағмада белә олмадыг—деди. Һәмишә Газанын башына бүнләр кәлсин! Дајысы Арузу даим ана дурсун! Биз Газана дүшмәниз, бәлли билсин!—деди.

Гылбаш (дәхи) бурада сөјләмиш, көрәлим, ханым, нә сөјләмиш, ајдыр:

— Мәрә гават, галхыбаны Газан хан јериндән дуру кәлди Аладағда чадырын, отағын тикди. Үч јүз алтмыш алты алг әрәнләр јанына јығнаг олдулар. Јемәк ичмәк арасында бәјләр сәни анды (Ханым сәнә дүшмән олмуш дедиләр. Мән варыјын сәһһ хәбәр билим дејү кәлдим). Үстүмүзә јағы нәснә кәлмәди. Мән сәнин достлуғун, дүшмәнлијин сынајы кәлдим. Газана дүшмәнмишсән билдим—деди.

Галхыб—хош гал!—дејиб кетди.

Аруз (гоча) ғајәт сәхт олду. Даш Оғуз бәјләринә адам салды. Әмән кәлсин. Алп Рүстәм кәлсин, Дөнә билмәз Дөләк Уран кәлсин, кери галан бәјләр һәп кәлсин!—деди.

Даш Оғуз бәјләри јығынаг олду. Аруз гоча ала баркаһ отагларын дүзә тикди. Атдан ајғыр, дәвәдән буғра, гојундан гоч гырдырды. (Аруз) Даш Оғуз бәјләринә ағырлыг едиб тојлады.

Ајдыр:

— Бәјләр, мән сизи нијә гағырдым билирмисиз?

Ајытдылар:

— Билмәзүз.

Аруз ајдыр:

— Газан бизә Гылбашы көндәрмиш, елим-күнүм чапылды, гара башым бүнлү олду, дајым Аруз (Даш Оғуз бәјләри илә) мәнә кәлсин демиш. Гылбаша ајытдым ки: гачан ким, Газан евин јағмаладарды Даш Оғуз бәјләри белә јағмаларды. Бәјләр кәлиб Газаны саламлар, кедәрди.

Әмән ајдыр:
— Ја сән нә чаваб вердин?
Аруз ајдыр ки:
— Мәрә гават, биз Газана дүшмәнүз—дедим.
Әмән ајдыр:
— Еји демишсән!—(деди).
Аруз ајдыр:
— Бәјләр! Ја сиз нә дерсиниз?
Бәјләр ајдыр:
— Нә дејәлим? Чү сән Газана дүшмән олдун, биз дә дүшмәниз—дедиләр.
Аруз араја мүчәф кәтирди. Һамы бәјләр әл уруб анд ичдиләр.
— Сәнин достуна дост, дүшмәнинә дүшмәниз—дедиләр.
Аруз чүмлә бәјләри хәләтләди, дөндү, ајдыр:
— Бәјләр! Бејрәк (дахи) биздән гыз алмышдыр, көјекүмүздүр. Амма Газанынынағыдыр. Кәлсин бизи Газанла барышдырсын дејәлим, кәтирәлим. Бизә мүти олурса хош, олмаз исә мән саггалын тутајын, сиз гылыч ашырын, паралан, арадан Бејрәји көтүрәлим. Ондан сонра Газан илә ишимиз хејир ола—деди.
Бејрәјә кағыз көндәрдиләр.
Бејрәк одасында јикитләрилә јејиб ичирди. Аруздан адам кәлди (Бејрәјә) салам верди. Бејрәк әлејк алды.
Ајытды:
— Ханым, Аруз сизә салам ајдыр, Кәрәм етсин Бејрәк кәлсин, Газанла бизи барышдырсын!—деди.
Бејрәк:
— Хош ола!—деди.
Атын чәкдиләр минди, гырх јикитлә Арузун евинә кәлди, Даш Оғуз бәјләри отуруркән кириб салам верди.
Бејрәјә Аруз ајдыр:
— Билирмисән, Бејрәк, сәни нәјә гағырдыг?
Бејрәк ајдыр:
— Нәјә гағырдыныз?
Аруз ајдыр:
— Һәп шол отуран бәјләр Газана аси олдуг, анд ичдик.
Мүчәф кәтирдиләр:
— Сән дәхи анд ич!—дедиләр.
— Газана мән аси олмазам дејиб анд ичди—сөјләди, ајдыр:

Мән Газанын не'мәтини чох јемишәм,
Билмәзсәм көзүмә дурсун!

Гарагочда газылыг атына чох минмишәм.
Билмәзсәм мана табут олсун!
Јахшы гафтанларын чох кејмишәм,
Билмәзсәм кәфәним олсун!
Ала барикаһ отағына чох кирмишәм.
Билмәзсәм мана зиндан олсун!
Мән газандан дөнмәзәм, бәлли билкил!—деди.

Аруз гагды, Бејрәјин саггалыны тутду. Бәјләр Бејрәјә гыјмады (лар). Бејрәк Аруз гагдығын бурада билди, сөјләмиш, ајдыр:

Аруз!
Мәнә бу иши едәчәјин билсәјдим,
Гарагочда газылыг атыма минәрдим.
Әјни бәк дәмир донум кејәрдим,
Гара полад үз гылычым белимә бағлардым,
Алын-баша конт ишыгым урардым,
Гарғыдалы алтмыш тутам сүнүмү әлимә аларды,
Ала көзлү бәјләри јаныма саларды,
Гават,
Мән бу иши дујсам саша бөјлә кәлирмијдим?
Алдајыбан әр тутмаг әврәт ишидир,
Өврәтиндәнми өјрәндин сән бу иши гават?—леди.

Аруз ајдыр:

— Мәрәл Һәрзә-мәрзә сөјләмә! Ганына сусама! Кәл анд ич!—деди.

Бејрәк ајдыр:

— Валлаһ мән Газан (ын) уғруна башым гојмушам. (Мән) Газандан дөнмәзәм. Кәрәксә јүз пара елә—деди.

Аруз јенә гагды. Бејрәјин саггалыны бәрк тутду. Бәјләрә бахды, көрдү кимсә кәлмәз. Аруз гара полад үз гылычын дартыб Бејрәјин сағ ојлуғун чалды, гара гана булашды. Бејрәјин башы бүкүлү олду. Бәјләр һәп дағылды. Һәр киши атлы-атына минди. Бејрәји дәхи миндирдиләр, ардына адам миндириб гучагладылар, гачдылар, Бејрәји одасына јетирдиләр, чүббәсин үзәринә өргдүләр.

Бејрәк бурада сөјләди, ајдыр:

Јигитләрим, јериниздән уру дурун!
Ағ-боз атымын гујруғуну кәсин!
Ир гобулу Ала дағдан дүннән ашын!
Ахынтылы көрклү сују дәлиб кечин!
Газанын диванына чапыб варын!
Ағ чыхарыб, гара кејин!
Сән сағ ол, Бејрәк өлдү!—дејин.

Ајдыныз:

— Намәрд Аруз дајындан алам кәлди. Бејрәји истәмиш, ол

дәхи вармыш, һәп Даш Оғуз бәјләри јығнаг олмуш. Билмәдик јемә-ичмә арасында мүчәф кәтирдиләр. Газана биз аси олдуг, анд ичдик, кәл сән дәхи анд ич—дедиләр. Ичмәди.—Мән Газандан дөнмәзәм—деди. Намәрд дајын гагды. Бејрәји гылычлады. Гара гана булашды, бүнлү олду.

Јарын гијамәт күнүндә мәним әлим Газан ханын јахасында олсун, мәним ганым Аруза гојарса!—деди.

Бир дәхи сөјләмиш.

Ајдыр:

Јигитләрим!
Аруз оғлу Басат кәлмәдән,
Елим-күнүм чапылмадан,
Гајтабанда дәвәләрим бозлатмадан,
Гарагочда газылыг атым кишнәтмәдән,
Ағча гојунларым мәкрәшмәдән,
Ағча үзлү гызым-кәлиним әкшәшмәдән,
Ағча үзлү көрклүми Аруз оғлу Басат кәлиб алмадан.
Елим-күнүм чапмадан
Газан мана јетишсин!
Мәним ганым Аруза гомасын!
Ағча үзлү көрклүми оғлуна алы версин!
Ахирәт һаггыны һалал етсин!
Бејрәк, падшаһлар падшаһы—
Һагга васил олду, бәлли билсин—деди!

Бејрәјин бабасына-анасына хәбәр олду. Аг еви ешијиндә шијвән гопду. Газа бәнзәр гызы-кәлини аг чыхарды, гара кејди. Агбоз атынын гујруғун кәсдиләр. Гырх-әлли јигит гара кејүб, көј сарындылар. Газан бәјә кәлдиләр. Сарыгларын јерә урдулар: Бејрәк!—дејү чох ағдылар, Газанын әлин өпдүләр.

— Сән саг ол, Бејрәк өлдү—дедиләр. — Намәрд дајын ал өјләмиш, охујубан бизи алдылар. Вардыг. Даш Оғуз бәјләри сизә аси олмушлар. Билмәдик. Мүчәф кәтирдиләр:—Биз Газана аси олдуг, сән дәхи бизә мүти ол!—дедиләр, анд ичдиләр. Бејрәк этмәјин басмады, онлара мүти олмады. Дајын намәрд Аруз гагды, Бејрәји отурдуғу јердә гылычлады, бир ојлуғун дүшүрдү. Сән саг ол, ханым! Бејрәк һагга васил олду; мәним ганым Аруза гомасын—деди—дедиләр.

Газан бу хәбәри ешитди, дәсмалын әлинә алыб өкүр-өкүр аглады, диванда зарлыг гылды. Һәп онда олан бәјләр аглашдылар. Газан варды, одасына кирди. Једди күн дивана чыхмады, аглады, отурду. Бәјләр јығылды, дивана кәлди. Газанын гардашы Гаракүнә ајдыр:

— Гылбаш! Вар, ајыт агам Газан кәлсин чыхсын. Бир јигитдир, сәнин учундан арамыздан әксилди. Һәм вәсијјәт елә-

миш:—Мәним ганым гомыjасан, алəсан—демиш. Варалым дүшмəни һаглыjалым ди!—деди. Гылбаш аjдыр:

— Сән гарындашысан. Сән вар!—деди.

Əлһасил икиси белə вардылар. Газанын одасына кирдиләр, салам дедиләр.

— Сән сағ ол, ханым!—дедиләр. — Бир jикит арамыздан əксилди. Сənин jолуна баш верди. Дejрəм, ганын алалым. Һəм сизə исмарламыш:—мəним ганым алсын—демиш. Ағламагла нəснəми олур? Дуру, кəл jухары?—дедиләр.

Газан аjдыр:

— Мəсləһətдир. Тез чəббəхана jүкlətсинlər! Һəп бəjlər, һəп минсинlər—деди.

Чəми бəjlər минди. Газанын гонур атын чəкдиләр, минди. Бору чалынды, кус урулду, кечə-күндүз демədиләр, jортма олду. Аруза вə чəми Даш Оғуз бəjlərinə хəбəр олду.—Ишдə Газан кəлди—дедиләр:

Онлар дəхи чəри дəриб, бирағыздан Газана гаршы кəлдиләр. Үч Ох, Боз Ох гаршылашдылар.

Аруз аjдыр:

— Мəним Ич Оғузда гырымым Газан олсун!

Əмəн аjдыр:

— Мəним гырымым Тəрсузамыш олсун!

Алп Рүстəм аjдыр:

— Мəним гырымым Əнсə Гоча оғлу Охчу олсун!—деди.

Һəр бири бир гырым көзətди. Алаjлар бағланды, гошунлар дүзүлдү, борулар чалынды, давуллар дөjүлдү.

Аруз гоча мejдана ат тəпди, Газана чағырыб:

— Мəрə гават, сən мəним гырымымсан, сən кəл бəри!—деди.

Газан галхан jапынды, сүнүсүн əлинə алды, башы үзəринə чевирди, аjдыр:

— Мəрə гават! Мүхəннətликилə əр өлдүрмək нечə олур мəн сənə көстəрəjим—деди.

Аруз Газанын үзринə ат салды. Газаны гылычлады, зəррə гədəр кəсдирмədi, өтə кечди. Нөвбəт Газана дəjди. Алтмыш тутам ала көндəрин голтуг гысды, Аруза бир көндəр урду. Көксүндən jалабыдаг өтə кечди. Ат үзəриндən jерə салды. Гарындашы Гаракүнəjə ишарəт етди.

— Башын кəс!—деди.

Гаракүнə атдан енди. Арузун башын кəсди. Даш Оғуз бəjləри буну көрүб һəп атдан ендиләр. Газанын аjағына дүшдүләр. Сучларын диләдиләр, əлин өпдүләр.

Газан сучларын бағышлады. Бејрәјин ганын дајысындан алды.

Арузун евини чапдырды, елини-күнүнү јағмалатды, јикит бәјләрә дојум олду.

Газан көј-ала чәмәнә чадыр тикдирди, отағын гурду. Дәдәм Горгуд кәлиб шадлыг чалды. Гази әрәнләр башына (нә) кәлдијин ајыды верди.

— Ганы дедијим бәј әрәнләр? Дүнја мәним дејәнләр? Әчәл алды, јер кизләди, фани дүнја кимә галды? Кәлимли, кедимли дүнја... сон учу өлүмлү дүнја... Әл-агибәт узун јашын учу өлүм, ахыры ајрылыгдыр.

Јум верәјин ханым! Өлүм вахты кәлдијиндә ары имандан ајырмасын! Аҕ саггаллы бабан јери учмаг олсун. Аҕ бирчәкли анан јери беһишт олсун! Гадир сәни намәрдә мөһтаҷ етмәсин! Аҕ алнында беш кәлмә дуа гылдыг, гәбул олсун! Амин-амин дејәнләр дидар көрсүн! Јығышдырсын, дүрүшдүрсүн, күнаһынызы (ады көрклү) Мәһәммәд Мустафа үзү сујуна бағышласын, ханым hej!

ГУРБАНИ

УСТАДНАМӘ

Гадир аллаһ, будур сәндән диләјим,
Сән мәрди намәрдә мөһтаҷ ејләмә!
Гејби-хәзинәдән јетир рузисин,
Сән мәрди намәрдә мөһтаҷ ејләмә!

Гадир аллаһ, сәнин кәрәмин чохду,
Тә'нәли сөз хәнчәр, низәди, охду.
Гардашын гардаша вәфасы јохду,
Гардашы гардаша мөһтаҷ ејләмә!

Намәрд көрпүсүндән өлсәм, кечмәнәм,
Карван олсам, мәнзилинә дүшмәнәм,
Әлиндән чамыны алыб ичмәнәм,
Сағ әли сол әлә мөһтаҷ ејләмә!

Шаир олан дејәр сөзүн варҝысы,
Варысы олмаса, олсун јарысы,
Гој лап олсун көзләримин бириси,
Бу көзү о көзә мөһтаҷ ејләмә!

Дәлләк Мурад дејәр сөзүн затыны
Әл-әлдән өткүндү, ишин чәтини,
Гурда-гуша гисмәт елә әтини,
Атаны оғула мөһтаҷ ејләмә!

Устадлар устаднамәни бир јох, ики дејәр, биз дә дејәк ики олсун.

Сән нүдрәтән бир мәчлисә варанда,
Јахшы әјләш, јахшы оту, јахшы лур!
Диндирәндә мә'рифәтдән хәбәр вер,
Көрән десин гардашымдан јахшыды.

Икид мә'рифәти кәрәк дилиндә,
Гочанын әсасы кәрәк әлиндә,
Бејгејрәт оғуллар ата јериндә,
Һеч галмаса, галдығындан јахшыды.

Дәлләк Мурад, бир вахт кәләр гонағын,
Она мәсрәф олар дүкилә јағын,
Бирчә күләр үзүн, ачыг габағын.
Ширин дилин һамысындан јахшыды.

Устадлар устаднамәни ики јох, үч дејәр, биз дә дејәк үч олсун дүшмәнин өмрү пуч олсун.

Јүз ил дә оласан бир баға бағбан,
Ахыр сәрәнчамы бағ сәнә галмаз.
Нә чан галар чәсәдивин ичиндә,
Нә дә ки чәсәдин сағ сәнә галмаз.

Мәрд оласан, бу меjданда дурасан,
Чох пәһливанлары јолда јорасан,
Јүз әлли минарә сән гурдурасан,
Һеч бириндән бир отаг сәнә галмаз.

Сәмәд дејиләнә бахмаз, јерирсән,
Дағчан олсан, гылчан галмаз, әрирсән,
Даш алтында, торпаг үстә чүрүрсән,
Ахыр сүмүкләрин сағ сәнә галмаз.

Устадлар белә нағыл едирләр ки, гәдимләрдә баш Худафәрин көрпүсү илә Араз-Күр говшағы арасында Араз боју једди јүз јетмиш ики ев јашајырды. Бунларын һамысы Дирили Һүсејналы хана бахырды. Һүсејналы хан чох архалы, чох варлы, дөвләтли бир хан иди.

Һүсејналы ханын атадан анадан доғма Мирзалы хан адында бир гардашы вар иди. Мирзалы хан чох јумшаг хасијјәтли бир адам иди. Өзүнүн дә зүрјәтдән һеч нәји јох иди. Гардашлар нә гәдәр ки, аталары сағ иди, бир јердә јашајырдылар. Елә ки, ата өлдү, Һүсејналы хан өз оғланларына архаланыб, гардашы Мирзалы ханы евдән чыхартды. Атанын вар-дөвләтиндән Мирзалы хана бир чүрүк чөвүз дә вермәди. Мирзалы хан һара әл атдыса, һеч бир јерә әли бәнд алмады. Ахырда чарәсиз галыб отурду өз јохсул дахмасында. Һалал зәһмәтијлә доланмаға башлады.

Күнләрин бир күнүндә Мирзалы хан арвадыны чағырыб деди:

— Арвад, бүтүн бу ишләр она көрә башымыза кәлди ки, бизим зүрјәтимиз, арха-көмәјимиз јохду. Дејирләр ки, ел дуасы мүстәчәб олар. Бир гурбан көтүр, кедәк очаға, кәсәк јетим-јесирә пајлајаг, бәлкә бир өвладымыз ола.

Сабаһы Мирзалы хан бир карлы гурбанлыг көтүрүб кетди очаға. Кәсиб нәзири пајлады.

Аллаһ-таала бунларын гурбаныны гәбул ејләди. Белә ки, бир мүддәт сонра Мирзалы ханын он дөрд кечәлик ај кими бир оғлу олду.

Мирзалы хана мүждә кетди. Мирзалы хан олуб-галаныны хәрч ејләјиб ач гарынлары доjдурду, чылпаг әjинләри кејдирди. Сонра ушаға ад гоjмаг истәдиләр. Бир ағыллы гоча киши кәлиб деди:

— Оғланын адыны мән гоjдум Гурбани. Чүнки буну гурбанла тапыбсыныз.

Оғланын адыны гоjдулар Гурбани, тапшырдылар дајәләрә. Таинки ушаг jедди jаша чатды, бир камил молла тапыб ушағы тапшырдылар она. Молла башлады ушаға дәрс вермәjә. Бир нечә илин мүддәтиндә ушаг бүтүн елмләрдән хәбәрдар олду. Белә ки, молла дәрс демәкдән ачиз галыб, сифариш еләди:

— Еj Мирзалы хан, Гурбанијә даһа елм кифајәтдир. О, бүтүн елмләри синәдәфтәр еләjиб, ачарыны гоjуб чибинә.

Бәли, Мирзалы хан молланын хәләтини көндәриб, Гурбанини дә евә кәтирди. Гурбани евдә jашамаға башлады. Мирзалы хан да ки онун үстүндә нанә jарпағы кими әсирди.

Бир күн Гурбани гапыда дурмушду, адамлара бахыб көксүнү өтүрүрдү. Мирзалы хан ону бу һалда көрүб деди:

— Ај оғул, чамал сәндә, камал сәндә, фәрасәт сәндә, нијә көксүнү өтүрүрсән?

Гурбани деди:

— Дәдә, гулаг ас, сана бир әрзим вар.

Мирзалы хан деди:

— Әрзин нәди, хеjир олсун?

Гурбани деди:

— Аллаһ мал-дөвләт верәндә бизә бирчә өкүз дә вермәjиб ки, кедиб jердән-заддан әкәк, бир аз азугә газанаг. Мән бу ишә сирр галмышам ки, нијә белә олур? Нијә бири варлы, о бири касыб jашајыр, бири маллы, бири малсыз олур.

Мирзалы хан деди:

— Оғул, мәним һүсеjналы хан адлы бир гардашым вар ки, бүнөврәдән голу зорлуду. Атамыздан галан вар-дөвләти чә-

киб әлимдән алыб. Күчүм чатмыр ки, ондан ата пајы алам. Онун үчүн дә мән белә касыб олмушам.

Гурбани деди:

— Дәдә, мәни әмимин јанына апар тәвәгге елә јим. Бәлкә бизә бир чүт өкүз верә, биз дә кәтириб пәрәкардан-заддан әкәк.

Мирзалы хан деди:

— Оғул, о чох наинсаф гардашды. Мән рәва билмирәм ки, сән ондан шеј истәјәсән. Истәсән дә сөзүнү јерә салачаг.

Гурбани деди:

— Јох, дәдә, сән мәни апар, мән истәјим, гој вермәсин. Зәрәри јохдур.

Мирзалы хан наәлач галыб деди:

— Јахшы, кедәк, евинин јерини көстәрим. Анчаг сана бир зәј дә вермәјәчәк.

Гурбани деди:

— Сән мәни апар, ејби јохду, гој вермәсин.

Мирзалы хан Гурбанини габағына гатды, апарыб гардашы Һүсејналы ханын евинә салды, өзү дә кәнарда дајанды. Һүсејналы хан Гурбанини көрәндә бахды ки, валлаһ, бир көзәл оғлан кәлиб онун јанында дајаныб ки, мисли-манәнси дүнјада јохду. Өз-өзүнә деди: «Инсанда да бу гәдәр көзәллик олармы? Бу һарадан кәлиб чыхды?»

Гурбани бахыб көрдү ки, әмисинин евиндә чох варлы-карлы гонаглар вар.

Һүсејналы хан үзүнү чевириб Гурбанидән сорушду:

— Бала, сән кимсән? Бураја нә мәтләбә кәлмисән?

Гурбани деди:

—Әми, мән гардашын оғлујам. Дәдәмлә сәнин јанына кәлмишәм.

Һүсејналы хан деди:

— Сәнин дәдән кимди? Сән кимин оғлусан?

Гурбани деди:

— Мәним дәдәми танымырсанмы? Сәнин гардашын Мирзалы хан.

Һүсејналы хан бу сөзләри ешидән кими Гурбанинин көзләриндән өпүб өз јанында әјләшдирди вә гардашы Мирзалы ханы да јанына чағырыб деди:

— Гардаш, сәнин ки, белә оғлун вар имиш, бәс бу вахта кими мәнә нијә демирдин? Ушағы да белә сахлајарлармы? Тамам чалын-чылпагды ки...

Мирзалы хан деди:

— Гардаш, хатиринә дәјмәсин, сәндә нә сифәт көрмүшәм

ки, оғлуму да сәнә таныш верәјдим? Мән сәнин јанына кәлмирдим, Гурбани зорла кәтирди:

Һүсејналы хан деди:

— Бәс оғлун нә мәтләбә кәлиб?

Мирзалы хан деди:

— Өзүндән хәбәр ал, көр нә мәтләбә кәлиб. Мән һеч з: ı билмирәм.

Һүсејналы хан деди:

— Оғлум, нә диләјин вар, дилә! Горхма, һәр нә истәсән верәчәјәм.

Гурбани деди:

—Дәдәм сәндән мәнә ајры чүр сөзләр данышыб. Онун үчүн сөз демәјә чүр'әт еләмирәм.

Һүсејналы хан деди:

— Дәдәнә фикир вермә! Сөјлә көрүм, нә дејирсән?

Бу данышыг арасында орталыға јемәк кәлди. Једиләр, ичдиләр, гутарандан сонра Һүсејналы хан Гурбанијә деди:

— Инди сөзүнү дејә биләрсән.

Гурбани деди:

— Әми, бирчә чүт өкүз үчүн кәлмишәм. Чамаат һамысы әкин әкир. Биз әлачсыз, бојнубуруг галмышыг. Јемәјә чөрәк тапмырыг. Бир бојун өкүзүмүз олса, јердән-заддан әкәрдик.

Һүсејналы хан деди:

— Мәним көзүм үстә! Сәнә бир чүт өкүз вердим.

Һүсејналы хан әмр еләди, Гурбанијә бир чүт өкүз вердиләр. Гурбани өкүзләри көтүрүб, севинә-севинә евләринә кәлди. Кечәни јатдылар, сабаһы Гурбани деди:

— Дәдә, мән јер әкмәјә кедирәм. Сән дә мәнә чөрәк кәтирәрсән.

Гурбани өкүзләри көтүрүб көвшәнә кәлди, гошуб јер әкмәк истәди. Амма өкүзләр хам идиләр, кетмәдиләр ки, кетмәдиләр. Һәрәси бир тәрәфә чәкди. Гурбани нә гәдәр чалышды, нә иллаһ еләди, әмәл олмады ки, олмады. Ахырда деди:

— Аллаһ ки, адамдан үз дөндәрди, бәндәнин вермәјиндән бир шеј чыхмаз. Көрүнүр, биз елә һәмишә касыб доланачајыг.

Өкүзләри ачыб бурахды. Өзү дә јыхылыб бир зағада јатды. Гурбанинин көз еви өртүлү, көнүл еви ачыг иди. Онун јухусуна Кәнчә шәһәриндә Зијад ханын гызы Пәри ханым кирди. Пәри ханымын әлини Гурбанинин әлинә вериб, онлары бир-биринә бута еләдиләр. Бу ики ашиг-мә'шуг јухуда көрүшдүләр, алышдылар, веришдиләр.

Гурбани јатмагда олсун, ешит Мирзалы хандан, Мирзалы хан чајдан-чөрәкдән көтүрүб Гурбанинин далынча кетди.

Ора Гурбани, бура Гурбани, тапа билмәди. Бахды ки, чөлдә бир кечәл дана отарыр. Мирзалы хан онун јанына кәлиб Гурбанини, өкүзләри ондан сорушду. Кечәл деди:

— Әми, оғлун о зағанын ичәрисинә кирди. Өкүзләрин бирини чанавар једи, бири дә батлаға батыб өлдү. Оғлунун да үрәји кечиб, галыб зағада.

Мирзалы хан өзүнү јетирди зағаја. Көрдү Гурбани бәрк јухунун ичиндәди. Онун о тәрәф бу тәрәфинә кечди, чағырды, амма чифајда, Гурбани ајылмады ки, ајылмады. Мирзалы хан кечәли дә чағырды, Гурбанини көмәкли көтүрүб евә апардылар. Евдә дә нә гәдәр еләдиләр, Гурбанини ајылда билмәдиләр. Мирзалы хан чохбилмиш, дүнјакөрмүш адамлары чағырыб деди:

— Сиз биләрсиниз, мәним оғлумун дәрди нәди? Бу нијә јухудан ајылмыр?

Дедиләр:

— Сәнин оғлунун дәрдини гарылар биләр. Онлары чағыр.

Мирзалы хан кедиб ипәк гарыны да, көпәк гарыны да, напак гарыны да чағырды. Әввәл-әввәл напак гары кәлди, Гурбанинин вәзмини* әлинә алыб деди:

— Оj аман, бунунку оннанды...

Дедиләр:

— Гары нәнә, оннанды нәди? Нә данышырсан?

Гары деди:

— Белә гаданызы алым, оннанды ејл.. Чајдан кечәндә гурбағадан горхуб, үрәк-көбәји дүшүб, дәли олуб. Тез гачым, галхыб мәни далајачаг, мән дә сизи далајачағам, сиз дә башгаларыны далајачагсыныз, бир туфан гопачаг ки, улах говалајыб, кечи башы тутан галмајачаг.

Гарыны говдулар, чөлә чыхартдылар. Көпәк гары ирәли кәлиб Гурбанинин көзләринин ичәрисинә бахды, кери дурду, деди:

— Ај аман, буну тысбаға далајыб, гудуруб, Галхыб бу саат мәни далајачаг. Мән дә сизи далајачағам. Адамлар һамысы гудурачаг. Тез башына күл еләјин, өлсүн.

Ону да говдулар. Ипәк гары ирәли кәлди. Гурбанинин биләјини әлинә алды, деди:

— Һә, вәзми јериндәди. Севда вәзмиди. Мирзалы хан, бунун сағ әли мәним әзизимин башына олсун. Ики күн даһа јатар лајимәст, үчүнчү күн галхар, ја бадәсиндән сөјләр, ја севкисиндән. Үчүнчү күн оланда бунун башына гырх гыз-кәлин јығ. Галханда дәрдини сөјләјәчәк.

* Нәбзини.

Бәли, вахт кәлди кечди. Гурбани үчүнчү күн ајылыб көрдү ки, башына чохлу гыз-кәлин јығылыб, деди:

— Ај дәдә, халхынкы бурадады. Бәс мәнимки һарадады?

Мирзалы хан деди:

— Оғул, өлмүсән о дүнјадан даныш, сағсан, бу дүнјадан. Сәнинки, мәнимки нәди?

Гурбани деди:

— Дәдә, бир башы лимчә*, бир башы чөмчә олса, дәрдими сәнә сөјләјә биләрәм.

Мирзалы хан деди:

— Оғул, бир башы лимчә, бир башы чөмчә нә демәкдир? Сән мәнимлә лап гарғадили данышырсан.

Гурбани деди:

— Дәдә, она һәм дәм, һәм дә гәм чөмчәси дејәрләр. О, каһдан дәмә чалар, каһдан гәмә.

Бәли, кәтирдиләр Гурбанијә бир дәнә саз вердиләр. Гурбани сазы алды әлинә, өпүб көзүнүн үстүнә гојду. Зилини вил, бәмини бәм ејләди, синәсинә басыб алды көрәк нә деди:

Јатмышдым, үстүмә кәлди әрәнләр,
Сәфил, нә јатмысан, ојан, дедиләр.
Ојандым гәфләтдән, ачдым көзүмү,
Ал, аби-көвсәрдән ич, ган дедиләр.

Ојандым гәфләтдән, ачдым көзүмү,
Әрәнләр пајинә сүртдүм үзүмү,
Диндирдиләр, һаг сөјләдим сөзүмү,
Дохсан мин кәлмәмә бәјан дедиләр.

Гурбани, батыбсан гәм дәрјасына,
Овчунун мәскәни дағ архасына,
Бир сијгәл версәнә көнүл пасына,
Ашиги-мә'шуга гурбан дедиләр.

Мирзалы хан деди:

— Ај оғул, бир әмәлли бизи баша сал, көрәк нә дејирсән? Биз сәнин сөзүндән һеч зад баша дүшмүрүк.

Гурбани атасынын чавабында деди:

— Дәдә, гулаг ас, бир ағыз да дејим, бәлкә баша дүшәсән.

Алды Гурбани:

---

* Нимчә

Бир кимсәнә кәлди мәним үстүмә,
Јазылы шәнинә ја минәл-әта!
Имам ола, дамад-Әһмәди-Мүрсәл,
Долдуруб чамини ејләди әта.

Тәрәһһүм ејләди аби-көвсәрдән,
Онунчүн кечмишәм чан илә сәрдән,
Истәдим мәтләбим паји-Гәнбәрдән
Кәрамәт ејләди мәнә бир бута.

Ешг әлиндән намус-арым галмады,
Нә бир сәбрим, нә гәрарым галмады,
Гурбанијәм, ихтијарым галмады,
Дөнмүшәм камана, гәддимди дүта.

Мирзалы хан деди:

— Һә, оғул, инди баша дүшдүм. Сәнә бута верибләр. Анчаг де көрүм, бутаны сәнә һарада верибләр вә сән һараја кедәчәксән?

Гурбани деди:

— Дәдә, мән Көнчә шәһәринә кедәчәјәм. Көнчәли Зијад ханын гызы Пәри ханымы мәнә бута верибләр.

Мирзалы хан деди:

— Оғул, сәни һеч бир јана бурахмарам кедәсән. Кедәк, әмин һүсејналы ханын өкүзләриниң чәримәсини вер, сонра данышарыг.

Гурбани разы олду. Һәр икиси һүсејналы ханын евинә кетдиләр. Һүсејналы хан бахды ки, Гурбани о Гурбани дејил. Бунун һәм камалы, һәм дә көзәллији гат-гат артыб. Өзү дә чијниндә бир саз вар.

Мирзалы хан аглајыб деди:

— Сәнин голларын сынсын, гардаш! Сәни һеч сәхавәт саһиби олмајасан! Сән өкүзләри вердин, бу апарды, ондан бәри бәлаја дүшүб, дәрд-азарыны билмирәм.

Һүсејналы хан Гурбанидән дәрдини сорушду.

— Әми, гулаг ас! Мән дәрдими диллә десәм, дилим јанар, сазла дејим.

Алды Гурбани:

Һаггым әмр ејләди, кәлдим дүнјаја,
Көзүм ачдым, мајил олдум о бурча.
Ариф олдум, һагг кәламын охудум,
Әлиф гәддим дал јазылмыш о бурча.

Исмин хәбәр алдым, деди Вәлиди,
Көјдә кәзән Чәбрајылды, Пәриди.
Гапычысы шаһи-Мәрдан Әлиди,
Мәһәммәд ме'рача кедәр о бурча.

Гурбани дер, арајыбан тапмышам,
Гырхлар мәчлисиндән бир пај гапмышам.
Кә'бәдәсә мән дә бирин јапмышам,
Мин көнүлдән бир јол кедәр о бурча.

Мирзалы хан деди:

— Гардаш, өкүзләрини өлдүрүб. Ону һеч һара бурахма кетсин. Дејир, билмирәм, јухуда мәнә бадә ичирдиблә, буға вериблә, кедәчәјәм бутамын далынча.

Һүсејналы хан үзүнү Гурбанијә тутуб деди:

— Оғул, де көрәк о нә бутады? Нә бадәди?

Гурбани деди:

— Әми, бу саат дејим.

Гурбани сазы көкләјиб, басды синәсинә, алды көрәк нә деди:

Көнүл галхды Бәрдә сары јерпди,
Орда бир шәһәр вар, ады Кәнчә, hej...
Көзәлләри, мәһбублары, хублары,
Хуб батыблар мала, мүлкә, Кәнчә, hej...

Гурбани бу бәнди гуртаран кими атасы бир одун парчасы көтүрүб басды дөшүнә, деди:

— Инди ки, белә олду, гој бир нечәсини дә мән дејим.

Алды Мирзалы хан:

Башына дөндүјүм күл үзлү оғул,
Дәрд чәкмәјә һеч ким олмаз мәнчә, hej!
Көзәл севиб, абдал олуб чашыбсан,
Тајын јохду солтанча, hej, ханча, hej!

Алды Гурбани:

Гарынчалар јувасыны гајырды,
Көзәл кәклик балаларын дојурду,
Фәләк вурду көзү јашлы ајырды,
Арам дүшүб назлы јардан кенчә, hej!

Алды Мирзалы хан:

Јатмаг үчүн көзләринин хабы вар,
Дәрд чәкмәјә мән јазығын табы вар,
Һәр адамын тајы, тушу, бабы вар,
Тутмаг олмаз һәр јетәнлә пәнчә, һеј!

Алды Гурбани:

Гурбани дер, вүсалына ермәдим,
Әл узадыб гөнчә күлүн дәрмәдим,
Иран кәздим, Туран кәздим көрмәдим,
Көзәлликдә, мәһбублугда онча, һеј!

Алды Мирзалы хан:

Мирзалыјам, әлдән кетди варымыз,
Кимләр чәкәр намус илә арымыз,
Чүнки олдуг хејрә, шәрә јары биз,
Кәлсән бөлә борчу сәннән тәнчә, һеј!

Чамаат һамысы Мирзалы хана миннәт-сүнијәт еjләjиб деjиләр:

— Әши, Гурбани һагг ашығы олуб. Гој мә'шугунун далынча варсын кетсин. Үмид вар ки, Пәри ханымы көтүрүб гајыдар.

Һүсејналы хан деди:

— Гардаш, Гурбани илә ишин олмасын. Гој кетсин, иншаллаһ, кенә саламат гајыдар. Башындан бир түк әскик олса, мән замын.

Мирзалы хан оғлунун үзүндән-көзүндән өпүб ағлаја-ағлаја деди:

— Оғлум, кәл бу дашы әтәjиндән төк, мәни башы кәсик гојуб кетмә.

Гурбани башыны булајыб, сазы синәсинә басды, алды көрәк атасына нә чаваб верди:

Еj ата, чан кедиб, галыбды нәфәс,
Бу нишанда белә јары көрмүшәм,
Бунча ки, көзәли тапмады көнүл,
Аһ чәкибән, интизары көрмүшәм.

Көзәлликдә кимсә јохду тәһриндә,
Онунчүн чәкирәм јарын гәһрин дә,
Нә Иран, нә Туран, Кәнчә шәһриндә
Чанлар алан о никары көрмүшәм.

Ај ата, сән мәни етмә күнаһкар,
Бәсди, бунча нә еләрсән аһү-зар?
Гурбани дер, әлдән кедиб ихтијар,
Хублар шаһы о сәрдары көрмүшәм.

Мирзалы хан чар-начар разы олду. Гурбани чамаатла, атасы илә, гоһум-гардашы илә, әмиси илә әлтәмән едиб ајрылды, Кәнчә шәһәринә тәрәф кетмәјин бинасыны гојду. Аз кетди, үз кетди, дәрә-тәпә дүз кетди, јолда Салеһ сөвдәјәр адында бир адама раст кәлди. Салеһ сөвдәјәр ондан сорушду:

— Оғул, һарадан кәлиб, һараја кедирсән?

Гурбани деди:

— Әми, кандан кәлиб, мәкана кедирәм.

Салеһ сөвдәјәр сорушду:

— Сән бир тикә ушагсан. Нә билирсән кан нәди, мәкан нәди?

Гурбани она деди:

— Әми, кан бу дүнјады, мәкан о дүнја.

Салеһ сөвдәјәр деди:

— Сән бу сәфәриндән мәни һали елә көрүм, һара кедирсән?

Гурбани алды, көрәк она нә чаваб верди:

Әввәл башдан јерим бимәкан олду,
Көрүнүр көзүмә һаралар мәним.
Әјјуб кими синәм шанбашан олду,
Көрүнүр көзүмә јаралар мәним.

Ислам олан мәзһәбимиз шәрифди,
Дәрдли олан бу одлары көрүбдү,
Ала көзлү бир дилбәрим кедибди,
Шаһи-Мәрдан кәлсә чаралар мәним.

Әввәл башдан гара кәлибди јазы,
Кимди олсун бу дүнјадан иразы?!
Мәһәммәддән бизә галыбды јазы,
Гурбанијәм, ишим аралар мәним.

Салеһ сөвдәјәрин буна чох јазығы кәлиб деди:

— Оғул, мән истәјирәм сәни бу јолдан гајтарам. Сәнин кими ағыллы, камаллы оғланын бу горхулу јола кетмәји јахшы дејил. Мәкәр бир адам олмады ки, сәни бурахмаја? Сән кәл бу дашы әтәјиндән төк, бу јолдан гајыт. Кет, өз јериндә

бирinин гызыны ал. Нә чох көзәл. Кәнчә һара, бура һара? Јолдача итиб өләчәксән. Мәним сөзүмә бахсан зијан чәкмәзсән, көзәлләрдән бирини сечиб аларсан.

Гурбани она чаваб верди:

— Әми, үз вурма! Мән гајыда билмәјәчәјәм.

Салеһ сөвдәјәр көрдү ки, оғлан гајытмајачаг, она бир кағыз јазыб верди, деди:

— Аразын гырағындакы ев мәним әмим оғлунун евиди. Адамлары Араздан о таја кечирир. Ал бу кағызы, она вер, сәнә көмәк еләр.

Гурбани ондан кағызы алды, худаһафизләшиб өзүнү јетирди Аразын гырағына, Мустафа адлы бир адамын јанына. Салеһ сөвдәјәрин вердији кағызы она верди. Мустафа бахды ки, бу елә бир оғланды ки, гудрәтин гәләми чуша кәләндә әввәл гәләмини буна чалыб. Мәкәр бунун јиҗәси јохмуш, нә имиш ки, белә көзәл ушағы чөлләрә бурахыб. Дүнјанын алтында мәним көзүмүн ағы-гарасы бирчә гызым вар, каш ону алајды, башга јерә кетмәјәјди.

Гурбани деди:

— Әми, мән тәләсирәм. Мәни тез Араздан о тәрәфә кечир, узаг сәфәрим вар.

Көрәк Мустафа ондан нә чүр әһвалпүрсан олур, Гурбани нә чүр чаваб верир.

Алды Мустафа:

Чаван оғлан, нә мәкандан кәлирсән,'
Сәбәб нәди, де, дүшмүсән чөлә сән?
Көзәл севиб, абдал олуб чашмысан,
Мән бахырам, набәләдсән јола сән.

Алды Гурбани:

Башына дөндүјүм, ај пирү гоча!
Бир пәри салыбды чөлләрә мәни,
Нә күнүм күндүздү, нә кечәм кечә.
Бир пәри салыбды чөлләрә мәни,

Алды Мустафа:

Мал истәсән дөвләтим вар, варым вар,
Намусум вар, гејрәтим вар, арым вар.
Оғул олсан, көзүм үстә јерин вар,
Бир гызым вар, она һәмдәм оласан.

Алды Гурбани:

Хәбәр алсан, буду сөзүмүн дүзү,
Сызылдајыр јарам, сәпмә кәл дузу,
Чавад хан бачысы, Зијад хан гызы,
О пәри салыбды чөлләрә мәни.

Алды Мустафа:

Мустафа бил, илгарында бүтүндү,
Јери, оғул, мәнзилинә јет инди,
Ахтарыб Пәрини тапмаг чәтинди,
Дуам буду: севдичијин аласан.

Алды Гурбани:

Гурбанинин дәрди олуб зијада,
Аллаһы чағыррам, јетишәр дада,
Бир көзәл сечмишәм фани дүнјада.
О пәри салыбды чөлләрә мәни.

Мустафа бахды ки, Гурбанинин бутасы вар. О, һагг ашығыды. Ону јолдан гајтармаг олмаз. Она хејир-дуа верди, көмәк едиб Араздан кечирди, јола салды.

Гурбани күнә бир мәнзил кедиб таинки кәлиб Бәрдә шәһәринә јетишди. Шәһәрин учгары илә кедәндә о, бирдән тој сәси ешитди. Дүз тој олан јерә кетди. Бурада тој мәчлисини кечирән Ашыг Сәлеһ адлы бир адам иди. Адамлар Гурбанинин әлиндә саз көрүб, јухары баша дә'вәт еләдиләр. Бу, Ашыг Сәлеһә ағыр кәлди. Истәди Гурбанини говсун, чамаат јербәјердән деди:

— Хејр, ашығы говмаг олмаз. Гој о да охусун

Ашыг Сәлеһ деди:

— Дәрја олан јердә гәтрә нә гәләт еләр? О мәним габағымда нә дејәчәк? Инди оғулду, дедијим сөзә чаваб версин.

Алды Ашыг Сәлеһ:

Кет доланкилән, хамисән һәлә,
Пүхтә олмаға чох һүнәр кәрәк,
Мүрғи-гафилә һәмзәбан олуб,
Дөврә галхмаға балү-пәр кәрәк.

Гурбани башыны булајыб күлдү, деди:

— Ашыг, габағындакыны ушаг һесаб еләмә! Инди гулаг

ас көр, мән нә дејирәм. Сәни саз дилләндирир. Сән сазы дилләндирмирсән.

Алды Гурбани:

Дост бизи буjурду хидмәт шәрифә,
Дедик ки, баш үстә, кафү ламү каф!
Фитнә гашлы, чаду көзлү севдиjим,
Чохларын еләjиб һәjjү ламү каф.

Ашыг Салеһ Гурбанинин бу охумағынын габағында галды көзләрини дөjә-дөjә. Чамаат jербәjердән гышгырды:

— Ашыг дејән jахшыды. Ашыг, далын де кәлсин!

Алды Гурбани:

Сидги дүрүст олан jетишәр һача,
Кимсә дә кимсәjә етмәз илтича,
Пejғәмбәр ки, гәдәм басды, ме'рача,
Пишвазинә кәлди мимү ламү каф.

Меһди көрәр гошунунун саныны,
Инсан үчүн гурар һагг мизаныны,
Бир күн алар Гурбанинин чаныны,
Бир көзләри чәллад кафү ламү каф.

Ашыг Салеһ өмрүндә белә сөзләр ешитмәмишди. Чөлә чыхмаг бәһанәсилә адамларын дал тәрәфиндән jајыныб, башмағынын бир тајыны да гоjуб, бајаг мәчлиси бурахыб гачды. Һај-күj дүшдү. Дедиләр.

— Ашыг, хаһиш едирик, бир нечә сөз дә дејәсән.

Гурбани һәзаратын сөзүнү сындырмады. Сазы дөшүнә басыб алды көрәк нә деди:

Ибтидаи еjләjиб кирдим меjдана,
Ашыглар устады, көрүн, һандады?
Пүнһани дәрдләрим чохду чанымда,
Дүрр-көвһәрләрим һәлә кандады.

Назлы jар әлиндән синәси дағам,
Сүрәjjа тәк jатмамышам, оjағам,
Шаһиндән ајығам, газдан сајығам,
Ду чешмим көзләjир, сүбһү дандады.

Мәнә бадә вериб һәзрәти Әли,
О нә ки, буjуруб демишәм:—Бәли,
Гурбанинин фикри, зикри, хәjалы,
Ахыр ки, мәтләби Пәри хандады.

Гурбанини о кечә сахлajыб, чох һөрмәт еләдиләр. Сәһәр ачылды. Гурбани чамаатла худаһафизләшиб бурадан jола дүшдү, та ки, кәлиб бир бостана чыхды. Бостанчыдан бир jемиш алды. Отуруб jемиши jеди. Истәди дуруб кетсин, бостанчы деди:

— Оғул, кәл мәнә оғул ол, бурада бостан, бағ бечәриб доланаг. Ашыглыгдан нә газаначагсан ки, сазы чиjнинә салыб кәндбәкәнд кәзирсән?

Гурбани башыны булајыб деди:

— Әми, мән кәндбәкәнд кәзән ашыглардан дејиләм. Мәнимки башгады. Гулаг ас, бир нечә сөз дејим, онда биләрсән.

Гурбани сазы синәсинә басыб алды көрәк нә деди:

Башына дөндүjүм, ај Пәризадә,
Чан ичиндә чана вермәрәм сәни,
Нejнәрәм бостаны, нejнәрәм бағы,
Jүз бағү бостана вермәрәм сәни.

Дағларда маралсан, чөлләрдә чejран,
Ордубад, Нахчыван бojуна һejран,
Тамашаjа кәләр чәми Күлүстан,
Күллү Дағыстана вермәрәм сәни.

Гурбани дер, чан ичиндә чан кәлә,
Jаш jеринә көзләримдән ган кәлә,
Чамалын көрмәjә Сүлejман кәлә,
Тәхти-Сүлejмана вермәрәм сәни.

Бостанчы буну белә көрүб деди:

— Сән ешгдән, гыздан, көзәлдән данышырсан. Сәндән мәнә оғул олмаз. Кет, аллаһ-таала ишинә фәрәч версин!

Гурбани бостанчы илә худаһафизләшиб орадан кечди. Мәнзил алды, дабан бәркитди, та ки, кәлиб Кәнчә jахынлығында Шejх күнбәзинин jахынына чатды. Гурбани әввәл-әввәл бөjүк Шejхин гәбрини зиjарәт еләди. Үзүнү Шejхин гәбир дашына сүртдү. Сонра Шejхин күнбәзиндә отуруб бир аз динчәлмәк истәди. Бир дә көрдү ки, буду, үч дәрвиш пejда

олду. Дәрвишләр кәлиб Гурбанијә салам вердиләр, әлејк алыб әјләшдиләр. Гурбанидән хәбәр алдылар:

— Оғул, һаралысан? Һарадан кәлиб, һара кедирсән?

Гурбани деди:

— Кәнчә шәһәринә кедәчәјәм. Бурада Шејхин гәбрини зијарәт еләјирәм.

Дәрвишләр бир-бирилә һимләшдиләр ки, биз ахшама кими боғазымызы јыртырыг, беш шаһы газана билмирик. Бизә һөрмәт гојан јохдур. Чамаат ашыглара һөрмәт гојур, чох пул верир. Кәлин, буну да өзүмүзә јолдаш еләјәк. Елә ки, кәздик, доландыг, газандыг, сонра башыны батырарыг, пуллары көтүрәрик. Бунлар бу фикри еләмәкдә галсынлар, сизә хәбәр кимдән верим, Пәри ханымын әмиси оғлу Маһмуд бәјдән.

Маһмуд бәј о күнү шикара чыхмышды. Ов кәзә-кәзә кәлиб Шејхин гәбринин јанына чыхды. Бахды ки, Шејхин гәбринин үстүндә бир дәстә дәрвиш, ичәриләриндә дә бир ашыг вар. Маһмуд бәј чох севинди ки, буну бир аз охутдуруб кејфимизи ачарыг. Чүнки шәһәрдә Гара Вәзир чалыб-чағырмағы гадаған еләмишди. Елә Маһмуд бәј бу фикирдә иди ки, бу тәрәфдән дәрвишләрдән бириси Гурбанијә деди:

— Оғул, кәл сән дә бизим оғлумуз ол. Бир јердә кәндләрә кедәк, мәчлис кечирәк, пул газанаг.

Гурбани дәрвишләрин кәләјини баша дүшүб деди:

— Баба дәрвишләр, сазла бир нечә сөз дејим, сонра ејби јохдур, јолдаш оларыг. Мән дә чөлчү, сиз дә чөлчү.

Алды Гурбани:

Фәнд еләмә, фелли дәрвиш,
Белә кар ејләмәк олмаз,
Јыхыбан көнүл евини,
Мүрғү зар ејләмәк олмаз.

Маһмуд бәј аралыдан гулаг асырды. Көзләди ки, көрсүн ашыг керисини нә чүр дејәчәк.

Алды Гурбани:

Сөјлә дәрдин биләнләрә,
Дәрд башына кәләнләрә
Һәр үзүнә күләнләрә
Е'тибар ејләмәк олмаз.

Гурбанијә кәтир мәзә,
Дәрд үстүндә дәрдим тәзә,
Дәрд биләни дәрд билмәзә
Кирифтар ејләмәк олмаз.

Сөз тамама јетән кими Маһмуд бәј атыны дәрвишләрин үстүнә сүрүб деди:

— Дејин көрүм, бу ашыға нә дејибсиниз ки, о белә охујур? Сиз ашыға бир сөз демәсәниз, ашыг елә сөзләри охумазды. Һәркаһ дүзүнү демәсәниз, үчүнүзү дә гырманчлајачағам.

Дәрвишләр дедиләр:

— Валлаһ, биз һеч нә демәмишик.

Маһмуд бәј Гурбанидән сорушду:

— Бу дәрвишләринки галсын, инди ашыг, сән дә де көрүм, һаралысан, адын нәди?

Гурбани деди:

— Гарадағлыјам, адым да Гурбаниди.

Маһмуд бәј деди:

— Дүзүнү де көрүм, о дәрвишләр сәнә нә дедиләр ки, сән о сөзләри охудун?

Гурбани деди:

— Хан сағ олсун, онлар фикирләшдиләр ки, мәни ишләтсинләр, сонра да өлдүрүб газандығымы өзләринә көтүрсүнләр.

Маһмуд бәј деди:

— Инди мән онларын башына ојун кәтирим, сән дә тамаша елә. Бу саат онлары атын гујруғуна бағлајыб, бу дүзү бијабанда парча-парча едәчәјәм.

Гурбанинин инсафы гәбул еләмәди. Онлары Маһмуд бәјин өлчндән алыб деди:

— Гој чыхыб варыб кетсинләр. Нечә дејәрләр, јахшылыға јахшылыг һәр кишинин ишиди, јаманлыға јахшылыг әр кишинин ишиди.

Бәли, Гурбани дәрвишләри Маһмуд бәјин гәзәбиндән гуртарды. Маһмуд бәј деди:

— Инди, ај ашыг, бир ағыз оху, әкәр хошума кәлсә, сәни өз евимдә сахлајыб, нә мәтләбин вар јеринә јетирәчәјәм.

Гурбани сазы дөшүнә басыб, Маһмуд бәјин гуллуғунда көрәк нә деди:

Јерлә көј јохкән бир нәзәр гылды,
Әритди көвһәри, дүрр еjләди шаһ...
Јох јердән аләми бәргәрар етди,
Чисмини гәндилдә нур еjләди шаһ.

Кәтирди кәламы чүмлә чаһана,
Гырхлары көстәрди әһли-үрфана.
Пејғәмбәр хитабын кәтди дәһана,
Һәбибин сөһбәтин шур еjләди шаһ.

Дирили Гурбани, көтүр, дин инди!
Бојнундады мәһәббәтин кәмәнди.
Дәрја үстдә ојнадырды сәмәнди,
Өзүн Чәбрајыла пәр ејләди шаһ.

Маһмуд бәј деди:

— Ашыг, сән чох јахшы охујурсан. Өзүн дә чох камил адама охшајырсан. Өлүнчә мән сәнә хидмәт еләјәчәјәм. Анчаг мәним Пәри ханым адлы бир әмим гызы вар. Кәнчә ханы Зијад ханын гызыды. Өзү дә дүнја көзәлидир. Кәнчәдә бир әзазил вәзир вар ки, ады Гара Вәзирди. Бу вәзир Пәри ханымы өз оғлуна алмаг истәјир. Оғлу да бир ахмағын бириди. Амма һамы Гара Вәзирдән горхур. Онун горхусундан бир ашыг охујанда Пәри ады чәкә билмәз. Инди мән сәни евә апарачағам. Анчаг сәнлә бир шәрт кәсирәм. Мәним евимдә охујанда кәрәк елә шеј охујасан ки, ичәрисиндә Пәри сөзү олмаја. Әкәр Пәри ады чәксән, Гара Вәзир сәни дә өлдүрәр, мәним дә нәслими кәсәр.

Гурбани деди:

— Јахшы, шәртләрinә әмәл еләрәм.

Маһмуд бәј леди:

— Мән дејән кими охусан, алтымдакы кәһәр аты да, бир јахшы саз да сәнә вериб, сәни дүнја малындан гәни едәчәјәм.

Маһмуд бәј Гурбанини евә кәтирди. Инди сизә кимдән хәбәр верим, Пәри ханымдан.

Пәри ханым һәмин ахшам јатыб аләми-вәјгада көрдү ки, бутасы Гурбани Кәнчәјә кәлиб. Јухудан сәрсәм ајылды. Чағырды башында олан гызлары, деди:

— Гызлар, шәһәрә дүшүн! Бу бојда, бу бухунда бир оғлан шәһәрә кәлиб. Ким онун јерини өјрәниб мәнә хәбәр кәтирсә, бојунбағымы она верәчәјәм.

Гызлардан Мәләксума адлы бири јаман кәзәјән иди. Шәһәрдә һәр нә олсајды о саат биләрди. О деди:

— Мән бу саат онун јерини өјрәниб сәнә дејәрәм.

Мәләксума бүтүн шәһәри кәзди, Пәри дедији бојда-бухунда олан көрә билмәди. Гыз өз-өзүнә фикирләшди: «Јахшы, мән Мәләксума олам, шәһәрә бу сифәтдә адам кәлсин, мән ону тапмајам? Бу оласы иш дејил».

Бу фикир илә евә кәлирди, Маһмуд бәјин гапысындан баханда көрдү ки, Пәри ханым сөјләдији нишанда оғлан буду бурдады. Деди: «Мәним гычым сынсын. Мән һәр јери кәзмишәм, нијә бураја кирмәмишәм?»

Севинә-севинә Пәри ханымын јанына кәлди. Пәри ханым ону көрән кими деди:

—Ај гыз, Мәләксума, көзләримин көкү саралды, үрәјим партлады, де көрүм, нә хәбәр кәтирмисән?

Мәләксума деди:

— Ханым, әввәл-әввәл мүждәми вер, сонра дејим. Вермәсән, демәрәм.

Пәри ханым бојунбағыны чыхарыб она верди.

Мәләксума күлүб деди:

— Бунла ушаг алдадырсан?.. Үзүјүм јохду, гызыл үзүк дә вер сонра дејим. Башмағым јохду, башмаг да вер, сонра дејим. Дәдәмә дә бир дәст палтар, анама да бир чәпкән ал, сонра дејим.

Пәри ханым онун дедикләринин һамысыны верди.

Мәләксума күлә-күлә деди:

— Ханым, сән дедијин оғлан Маһмуд бәјин евиндәди. Илаһы, о кимин јары олачагса, бәхтәвәр онун башына.

Пәри ханым чох севинди. Ахшамы салыб, бир дәстә гызла кедиб Маһмуд бәјин евинә кирди, елә бу заман Маһмуд бәј үзүнү Гурбанијә тутуб деди:

— Ашыг, башына дөнүм, Шејх күнбәзиндә сәнә тапшырдығымы јадындан чыхартма, бир нечәсини оху, үрәјимиз ачылсын.

Гурбани сазы көтүрүб көкләмәјә башлады. Пәри ханымын бир дәстә гызла кәлмәји она әјан олмушду. Сазы синәсинә басыб алды көрәк нә деди:

Ај арифләр, бу дүнјанын үзүндә
Тәзәчә ачылан күлләр севинсин!
Башы ағ ләләкли, күлкәз јанаглы,
Телләри дағыдан јелләр севинсин!

Бу вахт Пәринин үзүнә јел дәјиб, онун телләрини дағыдырды. Онун үчүн дә Гурбани бу сөзү дејирди. Гурбани алды керисини:

Кәлсин баһар фәсли, ачылсын јазлар,
Көлләрә төкүлсүн ағ губа газлар,
Бәјнишан оғланлар, шаһзадә гызлар,
Онларла данышан дилләр севинсин!..

Гурбани дер: мән јемәрәм нарынчы,
Јар јара бахармы белә зарынчы?
Алманы, һејваны, нары, турунчу,
Онлары ојнадан әлләр севинсин!

Маһмуд бәј деди:

— Ашыг, сөзләрин руһуму охшады, чаныма јатды. Бирпа дә оху!

Гурбани «баш үстә!» дејиб, алды сазы:

Бир пәрзад көрмүшәм сизин елләрдә,
Чүн чисму чанимин намидарыды,
Күнәш нишанәли, гәмәр мисаллы,
О чаһан хубинин чүлвәдарыды.

Дост билсә јарынын кәлдијин, нејләр?
Јар јолунда гара бағрыны тејләр,
Нәсиһәт гәмзәнә вер ки, ган ејләр,
Көзәлләр шухинин ситәмкарыды.

Маһмуд бәј деди:

— Ашыг, биз шәрт кәсдик ки, Пәри ады тутмајасан.

Пәри ханым кәнардан гулаг асырды. Маһмуд бәјин бу сөзүнү ешидиб күлдү. Гурбани Пәри ханымын күлдүјүнү көрүб, сазы дөшүнә басды, деди:

Чәбинин тәчәлла, чамалын күнәш,
Күлли шејүн һалик—аллаһ дејибди.
Ики габи-говсун, гүррәтүлејнин,
Билмирәм ганчма нә сусајыбды.

Тәбәссүм ејләјир һәрдән назәнин,
Мә'рифәт анлајыб, мә'насын билин,
Ја мүшк-әнбәрди сијаһ кәкилин,
Ја шәби-јәлдады, ја рәгајибди.

Елмин мә'дәнисән, кәрәмин каны,
Сәнсән бу дүнјанын дари-иманы;
Гурбани, бәсди, сән һәддини таны,
Мәлајик үзүнә дурма, ајыбды!

Гурбани охумағын гуртаран кими, Пәри ханым келиб пәнчәрәнин габағында дајанды. Гурбани дөврән сүрүрдү, саз дөшүндә ојнајырды. Көзүнү чевириб көрдү ки, Пәри ханым пәнчәрәнин лап габағына кәлиб. Гурбани ону көрчәк, үрәји чуша кәлди, сазы синәсинә басыб алды көрәк нә деди:

Кечә-күндүз вагты-бивагт ағларам,
Чешмим јашы чејһун олур, селләнир,
Јаз мөвсими бүлбүл дил-дил өтәндә,
Бағ-бағчалар нәркизләнир, күлләнир.

Гајытмаг истәмәз көзүм көзәлдән,
Гајыгса артырар дәрдим тәзәлдән*,
Елләрдә гајдады рузи-әзәлдән,
Көзәлләрин шамамасы әлләнир,

Мәрд оду ки, ишин тута мәрдиләи,
Әр истәсән, кеч намәрддән, әр диләи,
Рәмз анлајан, сөз дүшүнән, дәрд биләи,
Аләмләрдә шөһрәтләнир, бөлләнир.

Көнлүм тәләб едиб, ахтарар јарын,
Халг ичрә зај ејләр намусун, арын,
Јар јарына күндә олса мәгарун,
Көнүлү шад олур, руһу телләнир.

Гурбанијәм, дәрд чәкмишәм нәһанлар,
Хәјалым севмәкди пәритәк чананлар,
Јанашса үзүнә мүштаг дәһанлар.
Нәфәс дәјәр, чығалары јелләнир.

Дөвран гуртарды. Пәри ханым да гајыдыб евләринә кетди, гызлара деди:

— Гызлар, мурадымы алдым. Аллаһ сизи дә мурадыныза јетирсин. Гурбанинин үзүнү көрдүм.

О бири тәрәфдән Маһмуд бәј дә Гурбанијә деди:

— Гурбани, ахы мән сәнә демишдим ки, Пәри ады тутмајасан. Сән кенә дә шәрти позуб, Пәри ады тутдун.

Гурбани деди:

— Ај Маһмуд бәј, валлаһ, сөзүн гафијәси кәлмәди. Ону үчүн гафијә јеринә дилим долашды, бир пәри сөзү ишләтдим. Мәни бағышла, та демәрәм. Амма бурасы вар ки, мән дедијим пәри көјдәки пәриләрдәнди.

Бәли, јатдылар, сабаһ ачылды. Маһмуд бәј деди:

— Ашыг, нә тәмәннан варса, истә.

Гурбани деди:

— Сәндән һеч бир шеј истәмирәм. Дүнја малы мәнә лазым дејил. Анчаг мәнә бир адам гош, кедим сазбәнддән бир саз алым.

Маһмуд бәј она бир адам гошуб деди:

— Апар буну сазбәнд Уста Бәдәлин јанына. Де ки, буна бир јахшы саз версин.

Маһмуд бәј гошан адам Гурбанини сазбәнд Уста Бәдәлин

---

* Јенидән, бир даһа.

дүканына кәтирди. Саламмәлејк, әлејкәсаламдан сонра Гурбани она деди:

— Уста, мана елә бир саз вер ки, өз-өзүнә сүхәнвәрлик еләсин.

Устанын буна ачығы тутуб деди:

— Јох, сәнә елә бир саз верим ки, кедиб өзү пул газансын, кәтириб сәни дә сахласын. Бу бир тикә ушағын данышдығы сөзә бах.

Гурбани деди:

— Уста, нијә ачығын тутур. Бах, о асылан сазы истәјирәм.

Уста гәзәбләниб деди:

— Дәдә Једијар кими уста ашыг о сазы чала билмир, инди сән чалачагсан? Кет, һәлә ағзынын гатығыны сил!

Гурбани деди:

— Сән о сазы мана вер, керисиә илә ишин јохду.

Уста Бәдәл сазы алыб ачыглы-ачыглы Гурбанијә вериб деди:

— Ал, әкәр бу сазы диндирә билсән, пулсуз сәнә бағышларам, диндирә билмәсән, вај сәнин күнүнә!

Гурбани сазы алыб дөшүнә, зилини зил, бәмини бәм ејләди, саз сүхәнвәрлик еләмәјә башлады. Уста Бәдәл буну көрәндә лап һејран галыб деди:

— Оғул, о сазы сәнә бағышладым. Әһсән сәнин фәрасәтинә. Амма көтүр, киримишчә бурадан кет. Јохса Дәдә Једијар ешидәр, ашына зәһәр гатар.

Гурбани деди:

— Јох, уста, анам мәни елә өјртәмәјиб. Сазы киримишчә апара билмәјәчәјәм. Бир нечә бәнд сәнин үчүн охујачағам, сонра апарачағам.

Уста Бәдәл нә гәдәр еләдисә, Гурбани разы олмады. Көтүрдү сазы, устаја көрәк нә деди:

Уста, бир гыз севдим сизин дијарда,
Чөми көзәлләрин о сәрдарыды,
Машаллаһ, ајды, һәм күндү шө'ләси,
Мө'мин кимсәләрин сәбәбкарыды.

Уста Бәдәл деди:

— Охумағына јахшы охујурсан, амма бирдән һури-пәри ады чәкиб мәним евими јыхарсан һа!.. Сән аллаһ, о ады чәкәчәксәнсә охума, киримишчә кет!

Гурбани деди:

— Горхма, мән пәри ады чәкмәјәчәјәм.

Алды Гурбани керисини:

Чанан билсә кәлдичәјим, чан еjләр,
Чанын дост jолунда әрмәған еjләр,
Гашы чәллад, гәмзәләри ган еjләр,
Мәләкләр шаһинин ситәмкарыды.

Мәним дәрсим әлифдәди, бејдәди,
Бир көзәл севмишәм, чана фајдады,
Десәләр: Гурбани, бу нә севдады?
Сөjлә: бир Пәринин jадикарыды.

Уста Пәри адыны ешидән кими дәхилин далындан чыхыб, Гурбанини итәләjә-итәләjә бајыра чыхартды ки:

— Aj гардаш, мәни гана чаламаг истәjирсән? Мәнлә гардаш ки, олмаjачагсан? Jери кет. Бир бөлүк чолма-чочуғум вар, башымы кәсдириб дүзләрдә гоjарсан.

Гурбани биртәһәр гапынын jанында даjаныб деди:

— Уста, горхма, һеч зад олмаз, гоj ахырыны да дејим, сонра кедим.

Уста нә гәдәр еләдисә, Гурбанини сакит еләjә билмәди. Сазы дөшүнә басыб деди:

Бир Пәри севмишәм, сизин еллиди.
Көзәллиjи һамылара бәллиди,
Шух көз, мина кәрдән, инчә беллиди
Кечә,күндүз ишим аһү зарыды.

Әчаjиб көзәлди, нә хош дилбәрди,
Чамалына чүмлә аләм әфзәлди,
Ағзында дишләри лә'лү көвһәрди,
Синәси дағларын тәзә гарыды.

Гурбани дер: зүлфүн учу хәjәтди,
Гур'андакы гулүһвәллаһ әһәтди,
Десәләр сәриндә бу нә һаләтди?
Де ки, бир Пәринин jадикарыды.

Уста Бәдәл гышгырды ки:

— Aj аман, бунун ағзыдан ган иjи кәлир. Бу саат мәним балаларымын башыны кәсдирәчәк. Мән кедирәм, дүканы да верирәм сәнә. Сән ол, дүкан олсун, истәjирсән ахшама кими оху.

Уста Бәдәл тәләм-тәләсик чыхыб кетди. Маһмуд бәj гош-

дуғу адам да нә гәдәр јалварды ки: «Гурбани, кәл кедәк евә»—Гурбани разы олмајыб деди:

— Јох, мән евә кетмәјәчәјәм. Мән шәһәрин арасына чыхачағам.

Кәнчә шәһәриндә бир даш мейманхана варды. Кәнардан кәлән гәрибләр, јерсиз адамлар һамысы даш мейманханаһын чајчысында оларды. Гурбани шәһәрин арасына чыхыб бир адамдан сорушду:

— Гәрибләр бу шәһәрә кәләндә һарада галырлар?

О адам даш мейманхананы она нишан вериб деди:

— Бах, о мейманханада галырлар, кет ора.

Гурбани дүз даш мейманханаја кәлди. Бу адам да бирбаш гачыб Дәдә Једијара хәбәр верди ки:

— Ашыг, нә дурубсан? Бәс шәһәрә бир чаван ашыг кәлибди, даш мейманханын чајчысында кәлиб-кедәнә мејдан охујур.

Дәдә Једијар деди:

— О нечә ашыгды ки, бизим шәһәрә кәлиб. Онунла мејдана кирәчәјәм. Өзүнү дә бағлајыб сазыны әлиндән алачағам.

Дәдә Једијар бајаг өзүнү салды даш мейманханаја. Чамаат һамы јығышмышды Гурбанинин башына. Пәри ханым да гызлары чәкиб бир кәнарда дајанмышды. Дәдә Једијары көрән кими бир кағыз она јоллады ки: «Нечә ки, сағсан, долана-чағыны мән верәчәјәм. Сән Гурбанини сындырма. Онунла ишин олмасын».

Дәдә Једијар башыны булајыб деди:

— Белә шејләр мәним башыма кирмәз. Мән Дәдә Једијарам. Һәр јетән чијнинә саз алыб, мәним јеримдә ашыглыг еләјә билмәз. О ки бура кәлиб, ики гочун башы бир газанда гајнамаз. Ја бу шәһәрдә о ашыглыг еләмәлиди, ја мән.

Дәдә Једијар мејдана кириб, Гурбанини өз чәнкинә дә'вәт еләди. Гурбани онун гәншәринә кәлиб деди:

— Ағсаггал ашыгсан, мәни чаван көрүб дејишмә. Һөрмәтини сахла, бағланарсан пәрт дүшәрсән.

Дәдә Једијар ачыгла деди:

— Әдә, сән нәсән ки, мәни дә бағлајасан. Бу саат бирчә кәлмә илә боғазыны гурудуб сазыны әлиндән алачағам. Буна бах, јад өлкәдән баса-баса кәлиб, бурада мејдан сулајыр.

Гурбани деди:

— Јахшы, де кәлсин, чүчәни пајызда сајарлар.

Устадлар дејирләр ки, бу мәчлисдә Дәдә Једијар Гурбанијә үч гатар лап о чәтин пүхтә сөзләрдән деди. Бу сөзләр елә сөзләр иди ки, һәлә һеч кәс ача билмәмишди. Бири пејғәм-

бәрдән, бирн имамәтдән, бирн дә нәмруддан, шәддадан иди. Дәдә Једиjар бә'зән һеч өзү дә бу гыфылбәндләри ача билмирди. О бунлары өз устадындан өjрәниб, синәдәфтәр елә-мишди. Һәр jердә ки, чәтинлиjә дүшдү, бу үч гатары далбадал деjиб бағларды, сазыны әлиндән алыб jола саларды Оду ки, инди дә бу сөзләри Гурбаниjә деди. Гурбани сөзләрин үчүнүн дә мә'насыны, мәхрәчини ачды. Дәдә Једиjар да, гуллаг асанлар да мат-мәһәттәл галдылар. Jербәjердән она «афәрин!» дедиләр. Гурбани сазын зилини зил, бәмини бәм еләjиб басды дөшүнә, тәзәнәни симләрә чәкиб елә бир гыфылбәнд деди ки, Дәдә Једиjар галды көзләринә дөjә-дөjә. Иш бу jерә чатанда Гурбани ирәли jериjиб Дәдә Једиjара деди:

— Уста, мәним сәнинлә ишим jохду. Сән өзүн еләдин. Мән һеч вахт сәнин кими ағсаггалын габағында саз көтүрүб меjдана чыхмаздым. Мәни бағышла. Уста елә кенә дә сәнсән. Изин версән, мән дә өзүмү сәнә шакирд биллəм.

Дәдә Једиjар онун алнындан өпүб, дөнә-дөнә алгышламағда олсун, инди сизә хәбәр верим Гара Вәзирдән.

Гурбанинин кәлиб Дәдә Једиjары бағламағы Гара Вәзирә хәбәр верилди. Гара Вәзир чох гәзәбләниб деди:

— Боғазындан асдырачағам. Онун нә һәдди вар ки, кәлиб мәним шәһәримдә түрjан еләjир. Дәдә Једиjар кими уста ашығы ел ичиндә хар еләjир.

Гара Вәзир әмр еләди, Гурбанини тутуб зиндана салдылар. Гурбани зинданда галмагда олсун, ешит Пәри ханымдан.

Пәри ханым Гурбанинин зиндана салынмасы хәбәрини ешитди. Көзләринин jашы аб-леjсан кими гырмызы jанаглары ашағы ахмаға башлады. Баш кәниз Шаһи Хубаны чағырыб деди:

— Кет, кирәвәлә, биртәһәр зинданбана пул вер. Гурбанини зиндандан чыхарт. Һатәм бағчасына кәтир. Мирвари боjунбағымы, алмаз үзүjүмү сәнә верәчәjәм.

Шаһи Хубан о саат зинданбанын jанына кәлди. Зинданбана бир-ики гызыл верди. Гызылы көрән кими зинданбанын көзләри ишыгланды. Гурбанини зиндандан чыхарыб Шаһи Хубана верди. Шаһи Хубан ону бир кизли jердә пунһан елəjиб деди:

— Мән Пәри ханымын хас кәнизиjәм. Сән һәләлиқ бурада отур, ахшам дүшән кими Һатәм бағчасына кәләрсән. Пәри ханым сәни Һатәм бағчасында көзләjәчәк.

Гурбани буну ешидиб сазы көтүрдү, алды көрәк Шаһи Хубаннан Пәри ханыма нечә сифариш көндәрди:

Шаһи Хубан, мәним әрзи-һалымы,
Әлбәт-әлбәт назлы јара дејәрсән!
Хәстә дүшдүм, галдым онун кујиндә,
Үзү дөнмүш ситәмкара дејәрсән!

Сәни о көрчәјин әлбәт диндирди,
Ашыг мә'шугуну ода јандырды,
Дәрдим анбар-анбар, дәрманым бирди,
Мән галмышам нә авара дејәрсән!

Газанмадыг бу дүнјанын малыны,
Кејинмәдик јашылыны, алыны,
Дирили Гурбанинин әрзи-һалыны,
Јалвара-јалвара јара дејәрсән!

Сөзүнү Гурбани диллә дә деди:

— Шаһи Хубан, сән кет! Ахшамдан бир саат кечәндән сонра Һатәм бағчасына Пәри ханымын һүзуруна өзүм кәлә-чәјәм.

Шаһи Хубан кәлиб Гурбанини гуртармағыны Пәри ханыма сөјләди вә онун сифаришини деди. Пәри ханым чох шад олуб ахшамы көзләди.

Бәли, Гурбани ахшамы салды, дуруб јавашча үз гојду Һатәм бағчасына. Та ки јахынлашыб көрдү ки, бағын дарвазасы бағлыды. Башлады бағын дөрд тәрәфини кәзмәјә. Һеч бир јандан јол тапмады. Бир гәдәр дә һәрләниб, бир су кулуфу тапды. Наәлач галыб башлады су кулуфу илә ичәри кирмәјә. Гәзадан баға бир түлкү даданмышды. Она көрә дә бағбан кәтириб һаман кулуфун ағзында тәлә гурмушду. Гурбани истәди су кулуфундан башыны чыхартсын, бирдән башы кечди түлкү тәләсинә. Чалышыб биртәһәр башыны тәләдән чыхартды, кирди баға. Өзүнү јетирди һовузун башына. Әл-үзүнү јуду. О тәрәф бу тәрәфә бахды. Пәри ханымы көрмәди. Һовузун башында бир сәрв ағачы вар иди, онун дибиндә отурду. Чох гәмләнди. Сазы синәсинә басыб, көзләрини сим, көз јашыны тәзәнә еләјиб, алды көрәк нә деди:

Гәм әлиндән синә јыртдым, баш ачдым,
Һичр әлиндән дадү бидад ејләдим,
Өзүм өз әлимлә јыхдым евими,
Мүддәиләр евин абад ејләдим.

Тәхмү һәсрәт синәм үстә әкдирдим,
Көзүмүн јашыјла бәһрә јетирдим,
Чәфа чәкдим дәрд хирманы көтүрдүм,
Онун адын төһмәтабад ејләдим.

Көзләримдән зәррә-зәррә јаш кәсдим,
Јар јолунда үз дөшәдим, баш кәсдим,
Ширин севдим, Фәрһад кими даш кәсдим,
Ону Бисүтунда абад ејләдим.

Мәләкләр јығылмыш сағү-солумда,
Фәләк мәни гојмуш мин дәрд әлиндә,
Гурбани дер, бивәфа јар јолунда,
Һејиф, чаван өмрүм, бәрбад ејләдим!

Гурбани сөзүнү тамама јетириб јухуја кетди. О бири тәрәфдән Пәри ханым баға кәлди. Һәр тәрәфи кәзди, Гурбани тапмады. Јорулуб о да бир ағачын дибиндә отурду. Гарабашы да су кәтирмәјә көндәрди. Гарабаш кәлди һовузун кәнарына. Елә су долдурмаг истәјәндә бахды ки, суда бир адам шәкли вар. Гајыдыб јухары баханда, көрдү сәрв ағачынын дибиндә бир оғлан јатыб, елә бил он дөрд кечәлик ајды, булуд алтындан чыхыб. Өзүнү итириб, габы бош көтүрдү. Пәри ханымын јанына гајытды. Пәри ханым габы аланда көрдү бошду. Ачығы тутуб деди:

— Чәпәл, мән сәни суја көндәрмишдим, бәс сујун һаны? Габы бош кәтирмисән?

Гарабаш чаваб верди:

— Ханым, ачығын тутмасын. Әкәр мән көрәни сән көрсәидин, өзүн дә бура кәлиб чыхмаздын.

Пәри ханым сорушду:

— Нә көрдүн?

Гыз чаваб верди:

— Һовузун башында, сәрв ағачынын дибиндә бир оғлан јатыб, елә бил Јусифди, Кән'андан кәлиб.

Пәри бу сөзү ешитчәк гарабашы да көтүрүб кәлди һовузун башына. Көрдү өз севкилиси Гурбаниди бурада јатыб. Пәри ханым он ики һөрүк сачларындан бир тел ајырыб, алды көрәк нә деди:

Ширин јухусуна гурбан олдуғум,
Сәрасим, ет, меһрибаным, ај оғлан!
Бу һәсрәт көзләрим бахсын көзүнә,
Тәзәләнсин дин, иманым, ај оғлан!

Кәнардан бахмагла доҹа билмирәм,
Үзүм үзүн үстә гоҹа билмирәм,
Хубан ҹанымдады, дејә билмирәм,
Ач көзүнү, чыхды чаным, ај оғлан!

Артырма көнлүмүн дәрди-сәрини,
Ҹахшы вар, ҹаман вар, бунда көрүнү.
Башына доландыр мәзлум Пәрини,
Ач көзүнү, ҹох тәваным, ај оғлан!

Гурбани Пәри ханымын сөзләринә ҹухудан ајылды. Көзләрини ачыб Пәри ханымы башынын үстүндә көрдү. Ҹердән галхыб сазы синәсинә басыб, алды көрәк нә деди:

Бу күн нә хош күндү, нә хош саатды,
Гәдәм басдын Пәри ханым, хош кәлдин!
Ләбләрин ашигә аби-һәјатды,
Төзәләдин руһ-рәваным, хош кәлдин!

Көзләрин нәркизди, һүснүн маһтабан,
Ачылыб күл, сүсән, сүнбүл, әрғәван,
Занбағы, ҹасәмән, бәрки-иреҹһан,
Фәсли-баһар күлүстаным, хош кәлдин!

Шад еләдин Гурбанинин дидарын,
Һәсрәтин чәкирдим сән кими ҹарын,
Салдын баға күллү чәми достларын,
Көзәлләр шаһвары чаным, хош кәлдин!

Гурбани бахыб көрдү ки, Пәри ханым сачларыны дараҹыб, баһар булуду кими үзүнә төкүб. Ону көрәндә ешги чуша кәлди, алды көрәк онун телләрини нә чүр тә'рифләди:

Күндүзүн меһриди, кечәнин маһи,
Гүдрәт үчүн сирри-илаһи зүлфүн,
Учун тутан кедәр һәшри-беһиштә,
Мө'мүнләрин пүштү пәнаһы зүлфүн.

Шәмси мат еләди чамалын шоги,
Дәридә галмады гәмәрин зөвги,
Катибин әрши ки, чәннәтин февги,
Нурдан сәнә чәкмиш күлаһи зүлфүн.

Гурбани дер: көзүм, ҹухудан оҹан,
Өмүрүбидәра көзүм, ҹүкудан бҹән,

Сәрасәр јазылыб әјејн-Гур'ан,
Катибләр шәрһ едәр, әнаһи-зүлфүн.

Пәри ханым давам кәтирә билмәјиб, алды көрәк өз дәрдини јарына нә диллә изһар еләди:

Алты јол кәлмишдим, бунунла једди,
Өлдүм бу бағчаны кәзә-кәзә мән,
Дедим: јар севмишдим, унутду, кетди,
Өлдүм бу бағчаны кәзә-кәзә мән.

Көзүм дојмаз сәнин кими чанандан,
Чананын итирән тез олар чандан,
Инанмырсан соруш Шаһи Хубандан,
Өлдүм бу бағчаны кәзә-кәзә мән.

Пәри сәнә гурбан, Дирили Гурбан!
Јолунда фәдады бу баш илә чан,
Бир әлимдә фанус, јанымда Хубан,
Өлдүм бу бағчаны кәзә-кәзә мән.

Алды Гурбани көрәк онун чавабында нә деди:

Шәб-нишин еләјиб јола дүшмүшәм,
Јар, мәним кәлдијим билмәдинми сән?
Дәрдини чәкмәкдән дәли олмушам,
Јар, мәним кәлдијим билмәдинми сән?

Мән гурбанам сәнин кими чанана,
Олмушам дәрдиндән дәли-дивана,
Дағылсын отағым, ев илә хана,
Јар, мәним кәлдијим билмәдинми сән?

Гурбани дејәр: сән сонасан, сона,
Бир заман көрмәсәм, јанарам, јана,
Гарабаш көндәрдим әһди-пејмана,
Јар, мәним кәлдијим билмәдинми сән?

Пәри ханым Шаһи Хубаны гаравулчу гојду. Сонра Гурбанини дә көтүрүб мәнзилинә кәлди, башлады сөһбәтә. Таинки сабаһа јахын онлары јуху тутду. Гол-бојун олуб јатдылар.

Бир заман Пәри ханым ојаныб көрдү ки, күн чыхыб һәр јери ишыгландырыб. Тез Гурбанини дурғузуб деди:

— Ај аман, тез ол кет Гара Вәзир билсә, сәни дә өлдүрәчәк, мәни дә.

Гурбани буну ешитчәк күлүмсүнүб Пәријә белә чаваб верди:

Еј Салатын, ашыгларын сәриндә,
Сәнин зүлфүн кими биштаб олмаз,
Ҷамалына, Пәри, мүштаг олалы,
Бидар олан көзләримдә хаб олмаз.

Мисир шәһри дерләр она вармышам,
Јусиф-Кән'ан севдасына кирмишәм,
Мән фәләк аjыны көjдә көрмүшәм,
Jердә сәнин кими маһитаб олмаз.

Гурбани дер: буду сәндә нәзәрим,
Мән сәни севмишәм күл үзлү jарым
Та сән сағ ол, ширин дилли никарым,
Мән өлсәм, бу аләм һеч хараб олмаз.

Гурбани сөзүнү гуртаран кими, Пәри Гурбанинин әлиндән jапышыб деди:

— Гурбани, аллаһы севирсән, кет! Гара Вәзир кәлиб көрәр, сәни дә өлдүрәр, мәни дә.

Гурбани деди:

— Пәри, сән аллаһ гулаг ас, бирчәсини дә дејим, сонра кедим. Горхма, һеч зад олмаз.

Пәри чар-начар разы олду. Алды Гурбани, көрәк нә деди!

Сәһәр бүлбүлләри нә фәған еjләр,
Дүшәрсә күзары чәмәндән аjры,
Сәһәр-сәһәр гөнчәсиндән аjрылан,
Шәгаjигләр күлмәз сәмәндән аjры.

Jанында даjанан jолдашларын вар,
Сиррини сахлаjан сирдашларын вар,
Сәнин елин, күнүн, гардашларын вар,
Мәним кимсәнәм jох, jар, сәндән аjры.

Дедим, Пәри, нә еләрсән мәһпара,
Мәним һәсрәт көзүм һеч үjмаз хара,
Бир гәтрә jаш төкдүн, бир дә дүбара,
Әгигдән, jагутдан, jәмәндән аjры.

Гурбани дер: мәкәр ахыр заманды?
Севки севкисиндән аjры jаманды.
Бағрым дәлик-дәлик, синәм пеjканды,
Мәним үзүм күлмәз вәтәндән аjры.

Гурбани сөзүнү гуртарыб, Пәри илә көрүшдү, бина гојду кетмәјә. О бири тәрәфдән Гара Вәзир дуруб кетди зиндана ки, көрсүн бу Гурбани дејилән нечә ашыгды. Бүтүн зинданы ахтардылар, дустағы таңа билмәдиләр. Вәзир орадан бирбаш јүкүрдү ханын јанына ки, бәс бу кечә Гурбани јох олуб.

Зијад хан бу сөзү ешитчәк гәзәбләниб деди:

— Анд олсун аллаһа, бу күн ону тапдын, чанын гуртарды, тапмадын, сәнин нәслини јер үзүндән кәсәчәјәм.

Гара Вәзирин чанына горху дүшүб деди:

— Хан саг олсун, аман вер, һарада олса ахтарыб тапарам.

Гара Вәзир јола дүшүб Гурбанини ахтармагда олсун, сәнә хәбәр верим Гурбанидән. Гурбани дүз бирбаш Зијад ханын јанына кетди. Зијад хан ондан ким олдуғуну сорушду.

Гурбани деди:

— Хан саг олсун, мән Гурбанијәм. Зиндандан чыхыб, сәнин јанына кәлмишәм. Бојун мәним, гылынч сәнин!

Зијад хан гәзәбләниб деди:

— Нә һәдлә мәним зинданымдан гачмысан?! Бу саат сәни тикә-тикә доғрадачағам! Һәлә сәнин бу шәһәрә кәлдијин бәс дејил, зиндандан да гачырсан? Чәллад!

Чәллад һазыр олуб деди:

— Хан, мәним үчүн нә бујруг?

Зијад хан деди:

— Бу ашығын бојнуну вур!

Гурбани көрдү өлүм ајағыды, чәллад ону өлдүрәчәк, үзүнү Зијад хана тутуб деди:

— Хан саг олсун, аман вер бир нечә сөз дејим, сонра чәллад бојнуму вурсун.

Зијад хан ишарә еләди, чәллад әл сахлады. Алды Гурбани көрәк нә деди:

Башына дөндүјүм, ај ханлар ханы,
Көнлүмүн мәтләбин бил, ондан өлдүр!
Сән ол танры, мәнә гәзәбнак олма,
Лүтф елә, үзүмә күл, ондан өлдүр!

Гәм әһлијәм, диндирмәсән динмәрәм,
Ешг одуна алышмышам, сөнмәрәм,
Та өлүнчә дедијимдән дөнмәрәм,
Апар јар гојнуна сал, ондан өлдүр!

Гурбанијәм, ешг әлиндән бүрјанам,
Та өлүнчә мән о гыза гурбанам,

Гуллуғунда көзү бағлы тәрланам,
Чалыш, шикар бәндин ал, ондан өлдүр!

Сараjдакылар jербәjердән хана jалварыб дедиләр:

— Әдаләтли хан, ашығын аһ-вәбалы сәни тутар, шәһәримиз виран олар. Ону өлдүртмә. Азад елә, кетсин.

Зиjад хан бахды ки, доғрудан да Гурбани өлдүрүлмәли оғлан дејил. Өзү дә чох ағыллы-камаллы ашыгды. Она рәһми кәлиб чәллады азад еләди, деди:

— Сәни өлдүрмәjиб, чаванлығына бағышладым. Кет, бир дә гатырчынын гатырыны үркүтмә. Тез, бу саат Кәнчәдән чых! Әкәр Кәнчәдә галсан, сәни өлдүртдүрәчәjәм.

Гурбани ондан разылыг еләjиб, сарајдан чыхды, дүз Маһмуд бәjин евинә кәлди. Маһмуд бәj она чох һөрмәт-иззәт елә-jиб деди:

— Гурбани, доғрусуну де көрүм, сән бу Кәнчә шәһәринә нә мәтләбә кәлмисән?

Гурбани деди:

— Бәj, мән ашигәм, мә'шугумун далынча кәлмишәм.

Маһмуд бәj деди:

— Кимә ашигсән? Дүзүнү де, кизләтмә.

Гурбани деди:

— Бәj, мән һагг ашигиjәм. Һагг ашиги jалан данышмаз. Изин вер, нә мәтләбә кәлмишәм, ону сазла дејим.

Маһмуд бәj деди:

— Изинди.

Гурбани сазы дөшүнә басыб, зилини зил еләди, бәмини бәм, алды көрәк нә мәтләбә кәлдиjини Маһмуд бәjә нә чүр деди:

Башына дөндүjүм Кәнчәнин бәjи,
Мәтләбимди, Пәри үчүн кәлмишәм.
Буjур чәлладлара төксүн ганымы,
Мәтләбимди, Пәри үчүн кәлмишәм.

Кичикләрдән хәта, бөjүкдән әта,
Мәрд иjид оду ки, дедиjин тута,
Шаһлар шаһы мәнә верибди бута,
Мәтләбимди, Пәри үчүн кәлмишәм.

Һеч чыхмадым назлы jарын көшкүнә,
Буланмадым әнбәринә, мүшкүнә,
Тәрәһһүм еjлә мән гәриб мискинә,
Мәтләбимди, Пәри үчүн кәлмишәм.

Гурбани дер: дирилијәм, мән дири,
Јолунда гојмушам, чан илә сәри,
Ахтардығым јарды, шикарым Пәри,
Мәтләбимди, Пәри үчүн кәлмишәм.

Маһмуд бәј деди:

— Демәли, сән мәним әмим гызы Пәријә ашыг олмусан? Бу чох чәтин мәсәләди. Әмим Пәрини сәнә вермәјәчәкдир. Пәри ханымы Гара Вәзир өз оғлуна алмаг истәјир. Анчаг сәнә бир јол көстәрәчәјәм, о јолнан кетсән, бәлкә Зијад ханын сәнә рәһми кәлә, гызыны верә. Кедиб Зијад ханын гапысында олан елчи дашынын үстүндә отурарсан. Гара Вәзир илә Зијад хан базара кедәндә сәни көрәчәкләр. Әмим Гара Вәзири јанына көндәрәчәк ки, кет көр ашыг нә истәјир. Гара Вәзир кәлиб сәнә нә десә, јахын дурма. Дүнја малына алданыб, дашын үстүндән галхма. Елә јериндә отур ки, отур. Сонра сәни әмим чағырачаг. Онда дәрдини әмимә ачыб де. Әмим рәһмкар адамды. Үмидим вар ки, һагг ашыглығына нәзәрән, Пәрини сәнә версин.

Гурбани, Маһмуд бәј дедији кими, кәлди Зијад ханын елчи дашынын үстүндә отурду. Сабаһ ертәси Зијад хан көрдү ки, елчи дашынын үстүндә бир ашыг отуруб. Үзүнү Гара Вәзирә тутуб деди:

— Гара Вәзир, кет көр о, ашыг нә истәјир. Пул-пара истәјирсә вер, јола сал кетсин.

Гара Вәзир икигат олуб, Гурбанинин јанына кәлди. Гара Вәзир Гурбанини көрмәмишди, оду ки, ону танымады. Гурбанидән сорушду:

— Ашыг, нә истәјирсән? Нә мәтләбә елчи дашынын үстүндә отурмусан? Пул истәјирсән, пул верим. Мал истәјирсән, мал верим, анчаг дур бурдан кет!

Гурбани деди:

— Истәјим-задым јохду. Елә белә отурмушам. Бурадан да һеч јерә кетмәјәчәјәм.

Гара Вәзир һәр нә деди, Гурбани разы олмајыб, елә «хејр» деди. Ахырда ачығы тутуб деди:

— Сәнин хејир күнүн олмасын, бәс сән бурда нијә отурмусан ки, һеч шеј дә истәмирсән? Инди ки, белә, лап истәјирсән, өлүнчә отур.

Гара Вәзир буну дејиб кетди. Зијад хан сорушду:

— Нә олду?

Гара Вәзир деди:

— Хан сағ олсун, һеч нә истәмир, өзү дә отурдуғу јердән дурмур.

Зијад хан чар-начар өзү Гурбанинин јанына кәлиб көрдү ки, дүнән һүзуруна кәлән ашыгды, деди:

— Ашыг, ахы мән дүнән сәнә әмр еләдим ки, Кәнчәдән чыхыб кедәсән. Нијә кетмәмисән? Мәндән нә истәјирсән?

Зијад ханын ағзындан бу сөз чыхан кими, Гурбани сазы көјнәјиндән чыхардыб, алды көрәк она нә деди:

Бир Пәри севмишәм сизин елләрдә,
Мәни чамалына һејран ејләди,
Бунча бир көзәли булмады көнүл,
Кәзди бу чаһаны, сејран ејләди.

Әсли шаһзадәди, исмиди Пәри,
Јолунда гојмушам чан илә сәри,
Бир тәклиф ејләди, кетдим ичәри,
Диндирдикчә көнлүм хәндан ејләди

Күмүш пијаләлим, алтун ајаглым,
Сүраһы кәрдәнлим, гајмаг додаглым,
О чејран јеришлим, ајна габаглым,
Гурбани дер: мәни чандан ејләди.

Гара Вәзир чохбилмиш адам иди. Гурбанинин сөзләрини анлады. Онун мәтләбини баша дүшдү. Үрәјиндә деди: «Һәриф дејәсән Пәријә јијәләнмәк истәјир». Одур ки, үзүнү Зијад хана тутуб деди:

— Хан саг олсун, ашыгды да. Ағзына кәлән сөзү дејир. Фикир вермә, дур кедәк.

Гурбани деди:

— Хан, изин вер, бирини дә дејим, көр сәндән нә истәјирәм.

Зијад ханын чавабыны көзләмәмиш, алды Гурбани сөзүнүн керисини:

Елләр көчдү јајлағына, дајанды,
Сизин дағдан гар алмаға кәлмишәм,
Көнүл гушу дөвр еләјир бу бағда,
Зәнбур мәнәм, бар алмаға кәлмишәм.

Севкилимин гашы Кә'бә күнчүдү,
Мән өләндә кимләр ону јенчүдү?
Ағыз сүддү, диш дүрр, дәһан инчидир,
Сәррафмәнмә, нар алмаға кәлмишәм.

Башына дөндүjүм, шаһларын шаһы,
Сәни көрдү көзүм, чәкмәрәм аһы,
Гурбани дер: буду сөзүн күтаһы,
Мүхтәсәри, jар алмаға кәлмишәм.

Зијад хан деди:

— Гара Вәзир, һеч кәс чүр'әт едиб мәним көзләримин ичинә бу сөзү дејә билмәзди. Бу ашыг чүр'әт еләjиб сөjләди. Көрүрсәнми, о мәним гызымдан өтрү кәлиб. Де көрүм, нә тәдбир төкүрсән?

Гара Вәзир деди:

— Хан, фикрини-задыны дағытма. Бурда тәдбир-зад jохду. Белә демәкдә сән гызыны вермәк истәjирсән, нәди?

Зијад хан деди:

— Мәним фикрим буду ки, бу ашығы брадан бош гајтармаjым.

Гара Вәзир деди:

— Хан, Пәри кими гызы бир ашыға вермәк олмаз.

Зијад хан деди:

— Гара Вәзир, ашығын аһ-наләсиндән горхурам. Мән ону брадан бош гајтара билмәjәчәjәм. Бир дә ки, дејибләр: jахшы сахла ашығы, бәднамчыды, ел кәзәр.

Гара Вәзир деди:

— Инди ки, сәнин көнлүнүн гушу учду, ону вер бизим ихтиjарымыза, гоj ону бир имтаһана чәкәк. Әкәр имтаһандан чыхса, көрсәм ки, һагг ашығыды, гызы верәрсән, сөзүм jохду.

Зијад хан разы олду. Гара Вәзир Гурбанини сараjа кәтириб бир отаға салды. Көзләрини бәрк-бәрк бағлады Гырх чәллады дүздү, деди:

— Әлинизи гоjун гылынчын дәстәсинә. Мүнәччим дејил, рәмдар дејил, нә биләчәк?

Чәлладлар Гара Вәзирин дедиjи кими еләдиләр. Гара Вәзир деди.

— Гурбани, бу саат брада нә вар, тап көрәк?

Гурбани тәзәнәни симләрә чәкиб деди:

Дедим: көнүл, севмә хублар хубуну,
Онун һәр муjунда jүз мин гал олу,
Сәни мин бәлаjа кирифтар еләр,
Билмәк олмаз гәбзәсиндә әл олу.

Гурбани буну тапды. Вәзир о саат ишарәтлә чәлладлара гандырды ки, гылынчын далыны она тәрәф галдырсынлар.

Чәлладлар гылынчын далыны она тәрәф галдырдылар. Вәзир нә еләдикләрини ондан сорушду.

Алды Гурбани, көрәк нә чүр чаваб верди:

Гырхлар мәчлисиндә сөјләнир адым,
Әршә бүләнд олуб дадү фәрјадым,
Су јеринә ган ичичи чәлладым,
Билмәк олмаз, үрјан гылынч дал олу.

Гара Вәзир бахды ки, Гурбани буну да тапды. О саат гызы Никарын гулағына деди:

— Гызым, инди сән тәдбир төк!

Никар деди:

— Дәдә, бу ашығы долашдырсам, мәнә нә верәрсән?

Вәзир деди:

— Гызым, һәр нә истәсән верәрәм.

Гыз деди:

— Дәдә, Пәри ханымын чәнәсинин ики тәрәфиндә гоша хал вар. Үрәјимиздә кәл ону тутаг. Гурбани һардан тапачаг ки, бизим үрәјимиздән Пәри ханымын чәнәсиндә олан дөрд хал кечир?

Гара Вәзир Гурбанијә деди:

— Гурбани, тап көрәк бизим үрәјимиздән бу саат нә кечир?

Алды Гурбани, көрәк Гара Вәзирә нә чаваб верди:

Чамалы Јусифин, ибни-Јә'губун,
Аләмә шәмс олан һүсну Һәбибин,
Ала көзлү, ширин сөзлү мәһбубун,
Зәнәхданы дөрд шө'ләди хал олу.

Бу сөздән Никар лап хырп кириди. Мәһәттәл галыб деди:

— Даһа мәим бу ашыға сөзүм јохду. Дәдә, сән өзүнү пис киши еләмә! Бу һагг ашығыды, һәр шеји билир. Гој Пәри ханымы версинләр она.

Гара Вәзир деди:

— Ај гыз, дәли олма! Бәс гардашын? Бәлкә мән өләм, о Пәри ханыма саһиб ола.

Гурбани Гара Вәзирин сөзүнә күлүб, алды керисини:

Күнәш нә јандырыб, гәмәр нә јахар,
Ғәррәләр ојнајыб, үммана ахар,
Гурбани дер: ким шаһына кәч бахар,
Онун кәмалына тез зәвал олу.

Бу имтаһанда Пәри ханым да кәнарда дуруб тамаша елә-јирди. О, бу ишләрин һамысыны көрүрдү. Елә ки, Гурбани Гара Вәзирин бу имтаһанындан чыхды, о шад олуб шүкр елә-ди. О бири тәрәфдән Гара Вәзир чох мә'јус олуб, гәм дәрја-сына гәрг олду. Никар ханым дәдәсини кефсиз көрүб деди:

— Дәдә, гәм јемә! Гурбанини тора салмаг мәнә борҹ ол-сун..

Никарын да буну демәкдә мәгсәди о иди ки, биртәһәр елә̀јиб, Гурбанијә өзү кетсин, Никар бир ҹөвүз ләпәсини бир мәчмәјијә гојуб үстүнү бәрк-бәрк өртдү, кәтириб ашығын га-бағына гојду, деди:

— Ашыг, чөрәк је, сонра кенә дә башларсан.

Гурбани деди:

— Ханым гыз, пајын чох олсун! Ашыг мәчлис јарашығы-ды. Ашығы да белә гаршылајарлармы? Сәнин чөрәјини мән сазла јеjәчәјәм,—дејиб, алды Гурбани:

Ајын лап ичиндә, син арасында,
Јар мәнә көндәрди бир ҹөвүз инди,
Ајлар, илләр һәсрәтини чәкдијим,
Лүтф ејлә, ләбимә бирҹә үз инди.

Көзәлләр јығылыб гыја баханда,
Зүлфү дал кәрдәндә гыја баханда,
Никар пәнчәрәдән гыја баханда,
Өмрүмүн ришәсин бирҹә үз инди.

Никар хәлвәтчә гызлара деди:

— Гызлар, далдада көзләринизә сүрмә чәкин.

Гызлар далдаја кечиб, көзләринә сүрмә чәкмәјә башлады-лар. Буну көрән Гурбани алды көрәк нә деди:

Көзәлләр отурмуш көз булағында,
Сүрмә тәк говрулдум көз булағында,
Гүдрәт чешмәсиндә, көз булағында,
Гурбани, чалханыб бирчә үз инди.

Гурбани икинчи имтаһандан да гуртарды. Никар Маһи гарабашы Пәринин палтары илә бәзәди, Пәринин шәклинә салды, әлинә бадә верди, Гурбани олан отаға кәтириб деди:

— Ашыг, ал јарыны. Инди сән онунсан, о да сәнин.

Пәри ханым кәнарда отуруб әли көјдә дуа елә̀јирди ки,

Гурбани имтаһанлардан чыхсын. Маһни гарабаш Гурбанијә тәрәф кәләндә алды Гурбани, көрәк нә деди:

Алчаг јердән думан галхар,
Дағы долана-долана,
Көј үзүнү алар булуд,
Маһы долана-долана.

Кими аға, кими нөкәр,
Нөкәр олан чәфа чәкәр,
Бүлбүл ағлар, ган-јаш төкәр,
Бағы долана-долана.

Пәри ханым давам кәтирмәјиб, истәди јериндән галхыб бадәни Гурбанијә өзү версин. Никар ону јерә басыб гојмады. Гурбани буну һисс етди. Алды көрәк нә деди:

Гурбани мурада јетди,
Чанан кәлди, бундан өтдү,
Нобат кәлди, мана јетди,
Саги долана-долана.

Гурбани үчүнчү имтаһандан да гуртарыб, дөрдүнчү имтаһана аддады. Никар бир гојун кәсдирди. Пәри ханыма да бир алма вериб деди:

— Ал, бу алманы кәс, чамаата пајла.

Пәри ханым алманы доғрајыб чамаата пајламаг истәјирди, бирдән фикри дағылды, бармағыны бычаг кәсди. Амма өзү билмәди, әли илә телләрини кери еләмәк истәјәндә бирдән бармағынын ганы сычрајыб бухағына дүшдү. Буну онларын һеч бири билмәди, анчаг Никар көрдү. Никар о саат бәркдән ашыға деди:

— Ашыг, арадан нә кечди? Ону тапсан биләрәм ки, доғрудан да һагг ашығысан ки, һагг ашығы.

Гурбани деди:

— Ханым, дарыхма, бу саат дејәрәм. Алды Гурбани:

Башына дөндүјүм, алакөз Пәри,
Ишин гуруб отағында сагинин,
Чаһар зүлфү бир-биринә вурулду,
Ганлар ојнар бухағында сагинин.

Никар бахыб көрдү ки, Гурбани буну билди. Гоҷунун гара бағрындан бир гәдәр көтүрүб очаға тутду. Гурбанидән арадан нә кечдиҷини сорушду.

Алды Гурбани:

Гара бағрым бычағында сагинин,
Доғрам-доғрам олуб көзә тутулу,
Севдичиҷим ҷағнан бала гатылы,
Аҷ илә күн бир-биринә чатылы.

Һумаҷ кими дөвр еҷләрәм һавада,
Бабам өлдү, ҷетим галдым ҷувада,
Бир әли әлләрдә, ағзы дуада,
Бир әли дә аҷағында сагинин.

Гурбани дер: бу дәрд мәндә галынча,
Чаным чыхыб ҷар хәтрини алынча.
Пајыз кечәләри сабаһ олунча,
Чешмим ҷағы чырағында сагинин.

Никар ханым о саат Пәри ханымын чаргатына бирчә гырныг сүрмә чәкди. Буну анчаг Никар билди. Ондан башга һеч кәс билмәди. Өз-өзүнә фикирләшди ки, буну Гурбанидән сорушачағам, көрәк биләчәк, ҷа ҷох?

Гурбани буну һисс етди, алды көрәк нә деди:

Нәзакәт вахтында, хублар чағында
Бахдым, ҷар ҷанағы саҷаланыбды.
О алма ҷанағы, бүллур бухағы,
О зәһри зүлфләри һалгаланыбды.

О зәһри зүлфләри, көксүндә чәпрәс,
Зәр зәрбаб үстүндән, әтласы чәркәс.
Ҷахасы мүрәссә, чатғысы Күлкәз,
Чаргатынын учу сүрмәләнибди.

Гурбаниҷәм, дәрдим етдим һекаҷәт,
Кимләрдән еҷләҷим кимә шикаҷәт?
Пәрим бир көрүнә, едәм зиҷарәт,
Чаным ҷар ҷолунда чәфаланыбды.

Гара Вәзир деди:

— Гурбани, бир шәртим дә вар. Ҷеринә ҷетирсән, Пәри ханым сәнинкидир, ҷетирмәсән бојнуну вурдурачағам.

Гурбани деди:

— Гарә Вәзир, нә гәдәр шәртин варса де, мән Пәри ханымын јолунда һамысына разыјам.

Гурбанинин көзләрини тај да бәрк бағладылар. Гара Вәзир бир дәстә гыз топлады. Башлады гызлары бир-бир Гурбанинин габағындан кечирмәјә ки, Гурбани онлары танысын.

Гурбани сазы дөшүнә басыб башлады гызлары бирбәбир нишан вермәјә:

Нә әчәб севдаја дүшдүм,
Дејин, бундан Пәрим кәлсин!
Әчәл шәрбәтини ичдим,
Дејин, бундан Пәрим кәлсин!

Дағларын башы думанды,
Дидәмин јашы үммандыр,
Бу кәлән Шаһи Хубандыр,
Дејин, бундан Пәрим кәлсин!

Јолунда гојмушам чаны,
Кирпикләри төкәр ганы,
Бу кәләнди Шәһрәбаны,
Дејин, бундан Пәрим кәлсин!

Әјнинә кејиб гырмызы,
Јалав-јалав јаныр үзү,
Бу кәлән вәзирин гызы,
Дејин, бундан Пәрим кәлсин!

Мән ағларам зары-зары,
Бу зүлмү көтүрмәз тары,
Бу кәлән Гурбани јары,
Әчәб кәлсин, Пәрим кәлсин!

Гурбани бу имтаһанлардан да чыхды. Никар деди:

— Дәдә, мән бунун өһдәсиндән кәлә билмәдим. Һәр нә фәндфел еләдим, тапды. Инди чарә она галыб ки, мәкрә салам.

Гара Вәзир деди:

— Нә еләјирсән елә, ахыр ки, гој Зијад ханын нәзәриндән дүшсүн.

Никар кечә јарыны верди араја, Пәринин јанына кәлиб деди:

— Ханым, сизә зүлм еләјирләр. Сизи бир-бириниздән ајырырлар. Мән бир јахшылыг еләмәк истәјирәм. Сизи бурада тәк гојуб кедәчәјәм. Һеч олмазса бир дојунча көрүшүн, данышын.

Никар онлары алдадыб, ајнадан о бири тәрәфә кечди, орада кизләнди. Гурбани илә Пәри ичәридә галдылар. Гурбани сазы көтүрүб деди:

Гәм јемә, гәм јемә, дивана көнлүм,
Һәмишә рузикар бөлә дар олмаз!
Он бир ил чәкмишәм зимистан гәһрин,
О нә күлдү, чеврәсиндә хар олмаз?!

Сијаһ зүлфү дараг илә дара көр,
Өз көнлүнү өз дәрдинә дара көр,
Көзәлләрин нечәсини дара көр,
Өзкә бағда белә һејва, нар олмаз.

Әкәр шаһдан бизә гәзәб олмаса,
Гәзәб атәшиндән әзаб олмаса,
Орталыгда чуғул, кәззаб олмаса,
Дүнја баһар олар, боран, гар олмаз!

Һәр бир адам өз јериндә отурмаз,
Ағлын заја вермәз, фәһмин итирмәз,
Икидләр көнлүнә шиквә кәтирмәз,
Нечә дағды, гузејиндә гар олмаз?!

Сәнсән Гурбанинин күл үзлү јары
Галса гүрбәт елдә, артар азары,
Сағ олсун дүнјада вәфалы јары,
Бир мән өлмәкилән дүнја тар олмаз!

Никар бахды ки, онун кизләндијини Гурбани билибди. О саат гапыдан ичәри кириб деди:

— Гаданызы алым, мән елә зарафат еләјирдим. Инди чыхыб кедирәм, сөһбәт еләјин.

Никар кедиб бағда кизләнди ки, көрсүн бунлар нә чүр көрүшүрләр. Буну да Гурбани һисс еләди, алды көрәк нә деди:

Ај ағалар, ај газылар,
Јар јаман аллатды мәни,
Әл атдым јарын дәстинә,
Јар кәнара атды мәни.

Тор гурдум чешмим көлүнә,
Гурбанам сона телинә,
Дүшдүм дилбилмәз әлинә,
Алды, учуз сатды мәни.

Гурбаниди мәним адым,
Адәм атады бүнјадым,
Шеш атдым, чаһар ојнадым,
Ахыр фәләк удду мәни.

Никар бахды ки, Гурбани онун кизләндијини кенә дә билиб кери гајыдыб деди:

— Валлаһ, кетмәк истәјирәм, амма сизин сөһбәтиниздән ајрылыб кедә билмирәм. Мәни бағышлајын, даһа кедирәм, лап архајын сөһбәт еләјин.

Никар бу дәфә доғрудан да чыхыб кетди. Амма Пәри ондан шүбһәли иди. Билирди ки, Никар хәбисин, әјјарын бириди, кенә дә кизләнә биләр. Оду ки, Гурбанинин һеч үзүнә дә бахмајыб бир тәрәфдә дајанды. Гурбани елә билди ки, Пәри ондан күсүб. Оду ки, сазы дөшүнә басыб деди:

Дуруб доланым башына,
Ашығындан күсән дилбәр!
Көзләрини дик көзүмә,
Нә мән диним, нә сән, дилбәр!

Мина гәддин зәбәрчәддин,
Нә десән чана миннәтди.
Ел көчүб, отаг хәлвәтди,
Кәлсән алам бусән, дилбәр!

Итирмишәм маралымы,
Бир синәси јаралымы,
Күнүз сәбр-гәралымы,
Кечә јухум кәсән дилбәр!

Гурбани өзүнә бәјди,
Јар һәсрәти гәддин әјди,
Нә дедим хәтринә дәјди,
Бу мән дилбәр, бу сән дилбәр!

Пәри архајын олду ки, Никар чыхыб кедиб, Гурбанијә тәрәф дөндү. Гурбанинин үрәји атланды, башы һаваланды, көзләри од тутуб јанды, деди:

Јар, сәни әдаләт билдим,
Мән гапына дада кәлдим.
Чох чәфа чәкдим јолунда,
Өмүр вердим, бада кәлдим.

Ләбин ичиб чешмим ганы,
Олмушам чәллад гурбаны
Гојнунду әттар дүканы,
Нә әчәб бу дада кәлдим.

Гурбаниди мәним адым,
Мөвламдан алдым мурадым,
Синәнди чаршым базарым,
Шәкәрә, набата кәлдим.

Пәри ханым он ики һөрүк сачларындан бир тел ајырыб дөшүнә басды, алды көрәк Гурбанијә нә деди:

Дәрдин алым, әсмәр оғлан,
Дур кәл гојнума, гојнума!
Јазыг чаным сана гурбан,
Дур кәл гојнума, гојнума!

Алды Гурбани:

Ала көзлү, назлы Пәри.
Јох, Пәрим, кәлә билмәрәм.
Сәнә гурбан чаны сәрим,
Јох, Пәрим, кәлә билмәрәм!

Алды Пәри:

Отағына гәдәм басдыг,
Гәсдим буду гатам достлуг,
Салым дөшәк, гојум јастыг,
Дур кәл гојнума, гојнума!

Алды Гурбани:

Никар пәнчәрәдән бахар,
Үзүјүн бармаға тахар,
Мәкр еләр, евмиз јыхар,
Јох, Пәрим, кәлә билмәрәм!

Алды Пәри:

Мән Пәријәм, бојум бәстә,
Зүлфүм дал кәрдәндә дәстә
Јерин саллам синәм үстә,
Дур кәл гојнума, гојнума!

Алды Гурбани:

Өзүм көрдүм әрәнләри,
Мәнә бадә верәнләри,
Гурбанинин надан јары,
Јох, Пәрим, кәлә билмәрәм!

Гурбани кедиб ајры отагда јыхылды јатды. Пәри дә бу отагда галды. Сәһәр ачылды, сабаһыныз хејир олсун, Гара Вәзир гызы Никарын јанына кәлиб деди:

— Гызым, нејләдин? Гурбанини долашдыра билдинми?

Никар деди:

— Јох, дәдә, мән һеч зад елејә билмәдим. Өзүн бир тәдбир көр!

Бунлар бу данышыгда идиләр, гасид кәлиб Гара Вәзирә деди:

— Сәни Зијад хан чағырыр.

Гара Вәзир дуруб Зијад ханын јанына кәлди. Зијад хан үзүнү она тутуб деди:

— Гара Вәзир, сән күчлү адамсан. Кәрәк әдаләти дә нәзәрдә тутасан, Гурбанијә бу гәдәр зүлм еләдијимиз бәсди. Кәл гызы верәк, варыб кетсин. Биз онун көнлүнү сындыра билмәрик. О, һагг ашыгыды. Әввәл-ахыр гыз онунду, сән оғлуна ала билмәјәчәксән.

Гара Вәзир деди:

— Хан сағ олсун, мәним бир имтаһаным да вар. Кедәк ону да елејәк. Тапса, сөзүм јохду, вер кетсин.

Хан разы олду. Гара Вәзир әмр еләди Гурбанини кәтирдиләр баға. Көзләрини бәрк-бәрк сарыјыб, бир алма ағачынын дибинә апардылар. Пајызын ахыры иди. Бәрк сојуг иди. Ағачларын јарпаглары төкүлмүшдү. Алма ағачынын башында бир нечә алма галмышды. О бири тәрәфдән Пәри ханыма хәбәр вердиләр ки, Гурбанини баға апардылар. Бу дәфә вәзир ону өлдүртдүрәчәк, башына чүрә гыл! Пәри ханым гызлардан да бир нечәсини көтүрүб, ајагјалын, башачыг өзүнү јетирди баға. Гурбани Пәри ханымын кәлмәјини баша дүшдү, сазы көтүрдү, алды көрәк нә деди:

Ахшамдан јаған гар чыхыбды дизә,
Кәсилиб булагдан јолу гызларын,
Сәнәјин долдуруб гојанда дүзә,
Үшүјүб бармағы, әли гызларын.

Көзәлләр јығылыб һамысы кәндә,
Сәнәјин долдуруб бурдан өтәндә,
Шамахы шәддәли кәрдәнбәнд тәнлә
Әјримчәдән кечәр бели гызларын.

Гурбани дер: бу дәрдләри биләсиз,
Гоһум-гардаш јығыласыз, кәләсиз,
Адна ахшамында бәлкә гојасыз.
Кәсилә говғасы, галы гызларын.

Бу заман ағачдан јерә бир алма дүшдү. Гара Вәзир о саат алманы көтүрүб кизләди ки: «Оғулдуса билсин. Нә биләчәк ки, бу вахт ағачда алма олар?».

Алды Гурбани, көрәк нә деди:

Үч ај јај доланыб пајыз оланда,
Мәст олуб сығышмыр будаға алма,
Лаладан, гончадан артыг дејилсән,
Версәнә нәфсинә гадаға, алма!

Гара Вәзир бир дәнә дә нар көтүрүб о бири чибинә гојду ки, көрәк инди нә дејәчәк.

Алды Гурбани:

Сәни јарадыбды Чәлилү Чаббар,
Һүснүн китабынын ады кәрдијар,
Өзү хырдачана, мәмәси күлнар,
Нарнан дүзүләјдин отаға, алма!

Сән һа Гурбанинин чанын үзәрсән,
Гаш ојнадыб, көзләрини сүзәрсән,
Хәсјәтинди, әлдән-әлә кәзәрсән,
Јохду сәнә горух-гадаға, алма!

Гурбани сөзүнү гуртарана мачал Пәри әввәлчә Гурбани илә көрүшән сујун башына кәлиб, кирәләнмәјә башлады ки, көрсүн Гурбанинин башына нә ојун ачырлар. Гурбани буну да һисс етди. О саат сазы синәсинә басыб, көрәк нә деди:

Һеч кәлмирсән булаг үстә,
Күндә үч јол кәлирәм мән,
Үзүмә сојуг бахырсан,
Үрәјини билирәм мән.

Каш ки, көзәл олмајајдын,
Саралыбан, солмајајдын,
Мәннән ашна олмајајдын,
Ајрыланда өлүрәм мән.

Күл дибини хара гојдун,
Бүлбүлү ah-зара гојдун,
Гурбанини бичарә гојдун,
Кедирсән кет, кәлирәм мән.

Гара Вәзирин әлачы лап кәсилди. Билмәди ки, нејләсин. Даһа һеч бир бәһанә тапа билмәјиб, галды көзләрини дөјә-дөјә.

О бири тәрәфдән дә Пәри гызларла солмуш бәнәфшәдән, чичәкдән јығырды ки, нә мәгсәдә бураја кәлдијини һеч кәс билмәсин. Гурбани буну баша дүшүб алды көрәк нә деди:

Башына дөндүјүм, ај гәшәнк Пәри,
Адәтди, дәрәрләр јаз бәнәфшәни,
Ағ назик әлләрнән дәр, дәстә бағла.
Тәр синән үзтүнә дүз бәнәфшәни.

Башына дөндүјүм, баға кәл, баға,
Үзүн һөрмәтиндән баға нур јаға,
Дәстә-дәстә дәриб, тахыр бухаға,
Бәнәфшә гыз ијләр, гыз бәнәфшәни.

Сәһәр олчаг нә бүлбүлләр охушду...
Һөкм олунду, сүлејманлар јеришди,
Гурбани дер: күлүн вахты совушду,
Даһа ијләмәрик биз бәнәфшәни.

Бәли, әрз олсун, Гара Вәзир Гурбанини көтүрүб бағдан чыхартды. Онун фикри башга иди. Апарыб Гурбанини кәнарда өлдүртмәк истәјирди. Пәри ханым онларын кәләјини баша дүшүб, јаваш-јаваш далларынча кетмәјә башлады. Гара Вәзир буну көрүб фикриндән чәкинди. Гурбани буну билди, алды көрәк нә деди:

Истәјирсән кәлиб мана јетәсән,
Ајаг көтүр, та ки јара јетинчә,
Өмрүм бағчасынын күлүн дәрәрләр,
Дост бағындан аз кәнара јетинчә.

Һәр нјидин сығындығы башына,
Әл апармаг олмаз һаггын ишинә,
Сују кәлиб чатыб новун башына,
Һәсрәт чәкир та ки, пәрә јетинчә.

Гурбани, сөзүн јара аста сөјлә,
Сызылдашыр јарам, јар, аста сөјлә,
Бир ач гарын дојдур, јар, аз таса ејлә,
Никаһ-никаһ көнүлләрә јетинчә.

Вәзирлә Зијад хан Гурбанини кәтириб Осман адлы бир затыгырыг бәјин евиндә гојдулар. Өзләри дә башга отаға кирдиләр.

Вәзир Зијад хана деди:

— Кәл, нәртахта ојнајаг! Сән мәни уддун, Пәри ханымын ихтијары сәндәди, вер Гурбанијә. Јох, мән уддум, онда Гурбанинин дә, Пәри ханымын да ихтијарыны вер мәнә, нә еләрәм, еләрәм.

Хан разы олду. Нәртахта ојнадылар. Бир нечә дәфәдән сонра вәзир Зијад ханы удду. О саат чәлладлара әмр еләди ки:

— Гурбанини бу саат бура кәтирин!

Чәлладлар Гурбанинин јерини өјрәниб гапыдан ичәри дахил олдулар. Бу заман Гурбани чох ширин јухуја кетмишди. Чәлладлар она бир нечә чәкдиләр, јухудан ајылдыб дедиләр:

— Дур, вахтын тамамды! Та сәнә јатмаг јарамаз.

Пәри ханым өзүнү тез Гурбани олан отаға салыб деди:

— Залым чәлладлар, нијә буну дөјүб өлдүрүрсүнүз?! Онун мәкәр пасбаны јохду? Сиз аллаһы мәкәр севмирсиниз?

Чәлладлар ону кәнара итәләјиб, Гурбанини дөјә-дөјә апармаг истәдиләр. Пәри ханым ағлаја-ағлаја чәлладларын ајағына јыхылды, көз јашы ахытды, бәнөвшә кими телләрини үзүнә төкдү, пајыз хәзәли кими јанагларыны саралтды. Гурбани буну көрән кими ешги чуша кәлди. Сазы көтүрүб, көрәк нә деди:

Хәстә дүшүб, гүрбәт елдә јатарам,
Бир кимсәнәм јохду ојада мәни.
О сијаһ телләрин, ширин дилләрин
Салыбды сөнмәјән ај ода мәни.

Евинин далында чешмәдә су вар,
Көзүм көрдү, көнлүм еjләди губар.
Мәндән гejри бәлкә бир севкиси вар,
Ол сәбәбдән салмыр о jада мәни.

Сәнсән Гурбанинин күл үзлү jары,
Галса гүрбәт елдә артар азары,
Һәрдән оғрун бахыр о мәнә сары,
Бахышы jандырар аj ода мәни.

Чәллад сөзә фикир вермәjиб, Гурбанини дөjә-дөjә Гара Вәзирин jанына апарды. Гурбани ичәри кирәндә көрдү ки, Зиjад хан да бурдады. Бир аз тохдады. Вәзир она деди:

— Инди тоjуну мән тутум, сән дә тамаша елә!

Гурбани Зиjад ханын үзүнә бахды. Зиjад хан деди:

— Ашыг, нәртахтада мәним күчүм фәләjә чатмады. Фәләjә удуздум. Инди сән Гара Вәзирин ихтиjарындасан.

Алды Гурбани, көрәк нә чаваб верди:

Ләмәкан шәһриндән кәлдим чана мән,
Чанлар әһли бир чанана jетишдим,
Әлдән-әлә, габдан-габа сүзүлдүм,
Гәтрә идим, бир үммана jетишдим.

Бир көзәлин әләjиндән әләндим,
Бәли дедим, бәласына бәләндим,
Jери, көjү jарадандан диләндим,
Көһәри ахтардым, канә jетишдим.

Гурбани дер: көз көзләдим, көз алдым,
Сәмағ олдум, ағылмәнддән сөз алдым,
Дүз тәрпәндим, мә'руфуму тез алдым,
Әдәб көтүрдүм, jол-әркanә jетишдим.

Зиjад хан деди:

— Гурбани, бәлкә сәнин атандан, анандан кәлән олду? Сөjлә көрүм, сәни сорушанлара нә чаваб верим?

Алды Гурбани:

Jараландым үрәjимин башындан,
Jара дejнән jараларым бағласын,
Охланмышам кирпиjиндән, гашындан,
Мән өлүрәм, ону аллаһ сахласын!

Нашы тәбиб дәрдә дәрман етмәди,
Чанан кәлиб, көз евимдән өтмәди;
Һәсрәт өлдүм, әлим јара јетмәди,
Вәзир дә мәним тәк камын алмасын!

Гурбанинин дәрди һәддән зијадә,
Чағырсам ағамы, јетишәр дадә,
Десәләр чечолду о бинәва, де,
Мән ал кејдим, о гаралар бағласын!

Гурбани сөзүнү гуртаран кими, Гара Вәзир ону чәлладлара вериб деди:

— Апарын ону Кәнчә чајынын үстүндә доғрајын, ганлы палтарыны да мәнә кәтирин.

О бири тәрәфдән Пәри ханым да көз јашына дәм вермишди, өзүнү јејиб-төкүрдү. Лејли кими сачларыны дағыдыб үзүнә төкмүшдү, дад-фәған еләјиб ағлајырды. Чәлладлар онун ағламағына, сытгамағына бахмајыб, Гурбанини өлдүрмәјә апардылар.

Ахшам иди, торан чалмышды. Итнән гурд бир-бириндән күчлә сечилирди. Көјүн үзүнү гара думан басмышды. Адамлар ордан-бурдан топланыб, кәнардан Гурбанинин апарылмағына тамаша едирдиләр. Гурбани Гара Вәзирин имарәти јанындан кечәндә ајағыны сахлады, јалварыб чәллада деди:

— Һеч олмаса, мәним голуму бир аз бошалдын, үч кәлмә сөзүм вар, дејим, кенә бағлајыб апарын.

Чәлладлар дедиләр:

— Әши, дәли-зад олмамысан ки? Биз сәни өлүмә апарырыг, ја дејишмәјә? Елә дә шеј олар?

Гурбани деди:

— Онда, бурда өлдүрүн. Мән кетмирәм. Та бир нечә сөз демәсәм, кетмәјәчәјәм.

Чәлладлар дедиләр:

— Голуну бошалда билмәрик. Инди ки һөкмән демәк истәјирсән, елә голу бағлы де.

Гурбани голу бағлы деди:

Вәзир, сана гарғајырам,
Һагг диләјин јетирмәсин!
Көјдән мин бир бәла енсә,
Бирин сәндән өтүрмәсин!

Евиндән дүшәсән начаг,
Сағ көзүнә батсын бычаг!
Оғул-ушаг дүшсүн гачаг,
Истәдијин кәтирмәсин!

Отурубан ағ отагда,
Ган гусасан лахта-лахта,
Сәнин көрүм өлән вахтда,
Дилин кәлмә кәтирмәсин!

Гурбани галды бурада,
Чағыр, аллаһ јетсин дада,
Мејидин галсын арада,
Ел јығылыб көтүрмәсин!

Бу заман көј курулдады, бир илдырым шығајыб Гара Вәзирин евинин үстүнә дүшдү. Ев курһакурла учуб јерә төкүлдү. Нәрилти, курулту һәр јери бүрүдү. Чәлладлар Гурбанини гојуб гачдылар. Гара Вәзир евинин, ушағынын һајына галды. Гурбани јадындан чыхды. Ванәфсә, ишвән Кәнчә шәһәрини тутду. Бир нәфәр кәлиб Гурбанинин голуну ачды. Гурбани бурадан өз достунун евинә кетди. Сабаһ олду. Ара бир гәдәр сакитләшди. Гурбани тездән бурдан чыхыб, Пәринин отағына тәрәф бахды. Көрдү ки, Пәри күлафирәнкидә башыны јастыға сөјкәјиб ағлајыр. Гурбанинин дәрди губар елади, көтүрдү сазы, көрәк нә деди:

Көзәл Пәрим, кәл аллаһы севәрсән,
Далдаланма, бир дә көркәз јара үзү!
Астана көр, јарын астанасында,
Гуллуг ејлә, хидмәт ејлә, јара јүзү!

Сағдан вурду, солдан чыхды саг әләм,
Сағ гошунду, сол ләшкәрди, саг әләм,
Бедаһатды мән бу дәрддән сағалам,
Тәбиб бирди, дәрман минбир, јара јүзү!

Гурбани дер: бура кәлдим јар ичин,
Кәс чијәрим, доғра бағрым, јар ичин,
Јар оду ки, јардан сонра јар ичин,
Јаха јырта, зүлф дағыда, јара үзү!

Пәри ханым ахшамы араја вериб, Гурбанини чағырды јанына. Сонра бир молла да чағырды. Көзүнүн јашы илә Шых

оғлу Шаһа бир мәктуб јаздырды. Молла Пәри ханымын сөзләрини тәрсинә, өз истәдији кими јазмышды. Молланын кағызда јаздығы сөзләр Гурбанијә әјан олду. Молла кағызы мүшәммәләјиб Гурбанијә вермәк истәјәндә о деди:

— Молла, дајан, гој бир нечә сөз дејим, сонра верәрсән.

Гурбани алды сазы:

Кечә-күндүз булуд кечәр һавалар,
Белә кетмәз, әлбәт кәли бир дә јаз...
Охујар бүлбүлләр муғам, һавалар,
Сызылдашыр јарам, аман, бир дә јаз!

Булуд олан галхар һавада кәзәр,
Ашиг олан јарчүн бағрыны әзәр,
Гәввас олан кирәр дәриндә кәзәр,
Бир дәрин вар, бир дәркә вар, бир дә јаз!

Гурбани күлдәстә бағлар охуна,
Синәм бута, јарым мүжкан охуна,
Бир намә јаз, һәр диванда охуна,
Көрән дејә, вар әлләрин бир дә јаз!

Молла Гурбанинин сөзүндән сонра әввәлки мәктубу чырыб Шых оғлу Шаһа јахшы бир намә јазды. Пәри молланы разы еләјиб јола салды. Наməни Гурбанијә вериб деди:

— Гара Вәзир бизи бир-биримиздән ајырачаг. Онун һәлә нә гәдәр башы гарышыгды, мән белә мәсләһәт көрүрәм ки, сән бу наməни көтүрүб, өзүнү Шых оғлу Шаһа чатдырасан. О чох рәһмкар шаһды. Бәлкә аллаһ-таала көнлүнә рәһм салды, бизә көмәк еләди. Јохса, һеч бир јердән бизә имдад јохду.

Гурбани онун сөзләринә разы олду, тәдбиринә афәрин деди, бирчә дәнә алмазы варды, ону чыхардыб Пәри ханыма вериб деди:

— Ал, буну јадикар сахла! Шәр демәсән хејир кәлмәз, гәзады, бәлкә јолда өлдүм, итдим.

Пәри ханым деди:

— Иншаллаһ, һеч зад олмаз. Сән Исфаһан кими јерә кедирсән. Сәнә чох хәрчлик лазымды. Бүтүн дүнјанын малы һамысы мәндәди. Ала, мән сәнә гызыл верим, јолда хәрчләјәрсән.

Бу сөз Гурбанијә бәрк тохунду. Көтүрдү көрәк нә деди:

Бир алмаз көндәрдим јара јадикар,
Алмады алмазы, бағры даш Пәри,
Көнүл тәләб еләр мәндән нәјим вар,
Од тутуб чисмими әләтәш, Пәри!

Бүлбүл ајрылығы ситәмди күлә,
Күлабатын нахыш сүсән-сүнбүлә,
Бадилә минтәнә, үстдән силсилә,
Сәрәндаздан төкүб баша-баш, Пәри!

Бир көзәлин әләјиндән әләндим,
Бәли, дедим, бәласына бәләндим,
Јан чевирдим, һәр бир јана диләндим,
Гурбанијнән көрүш, һалаллаш, Пәри!

Гурбани Пәри илә көрүшүб јола рәван олду. Бәркитди чарыгларын дабанын, гырды јерин дамарын, күнә бир мәнзил, Һачы Булаға тәрәф кетмәјин бинасын гојду. Бу кетмәкдә олсун, ал хәбәр Пәри ханымдан.

Пәри ханымын Микајыл адлы бир нөкәри вар иди. Микајыл Пәри ханым илә Гурбанинин сиррини билирди. Онлар Микајылдан сирр кизләмирдиләр. Гурбани кедәндән сонра Пәри ханым Микајылы чағырыб деди:

— Микајыл, мән өзүм дә Гурбанини бир сынагдан кечирмәк истәјирәм. Ола биләрми, бир нечә гызла оғлан палтары кејинәм, сән дә бизимлә кедәсән. Онунла ишим вар.

Микајыл деди:

— Ханым, нијә олмур, чох јахшы олар.

Пәри ханым бир нечә гызла бәрабәр киши палтары кејинди. Микајылы да көтүрүб Гурбанинин далынча јола дүшдү. Бир мүддәтдән сонра бахдылар ки, Һачы Булагда Гурбани бир нар ағачынын дибиндә отуруб чөрәк јејир. Онлар атларыны дүз Гурбанијә тәрәф сүрдүләр. Гурбани бахыб көрдү ки, бир дәстә атлы кәлир. О, һеч фикир вермәди. Пәри ханым дәстә илә бир кәнарда атдан дүшдү. Гызларын бирини чағырыб деди:

— Кедиб о адама дејәрсән ки, бизим падшаһ хәстәди, рәммаллар онун хәстәлијинә һагг ашығының башыны дәрман бујурублар. Инди кәлмишәм сәнин башыны кәсмәјә.

Гыз Гурбанинин јанына кедиб Пәри ханымын дедији сөзләри она деди.

Гурбани сазы көјнәјиндән чыхардыб басды дөшүнә, кәрәк гыза нә чаваб верди:

Саллана-саллана кәлән салатын,
Кәл бөлә салланма, көз дәјәр сана.
Ал јашыл кејиниб дурма гаршымда,
Јајын бәднәзәрдән көз дәјәр сәнә.

Кәл көрүм, кәл көрүм, кимин јарысан?
Һансы бәхтәвәрин вәфадарысан?
Көлкәдә бәсләнмиш гузеј гарысан,
Сәһәрин јелләри тез дәјәр сәнә.

Гурбани дер: һеч кәс јарын өјмәсин,
Дүјмәлә јаханын чарпаз дүјмәсин,
Дәстәлә зүлфләрин јерә дәјмәсин,
Јоллар губарланар, тоз дәјәр сәнә.

Гыз үзүнү чевириб Пәри ханыма деди:
— Көр бизә нә дејир? Бу бизи дејәсән гыза **охшадыр?**
Гыз Гурбанинин чијниндән дартыб деди:
— Тез дур кедәк!
Гурбани деди:
— Өлдүрәчәксән, өлдүрәчәксән, гој бир **гатар да дејим сонра өлдүр.**
Алды Гурбани, көрәк нә деди:

Учду, көч ејләди көнүл карваны,
Мајалар дүзүлүб јоллара доғру.
Нашы овчу кәсиб ов бәрәсини,
Мараллар үркүшүб чөлләрә доғру.

Алчалсын дағларын, көрүнсүн көчү,
Чәннәти-мә'вады гојнунун ичи,
Мүәттәр зүлфләри, мүсәлсәл сачы,
Һәрдәм шитаб ејләр белләрә доғру.

Севдијимин ијид имиш атасы,
Әскик олмаз һеч ијидин хатасы,
Гашы каман, синәм онун бутасы,
Гаты јај чәкилиб голлара доғру.

Бағчаларда гурудулур барама,
Нашы тәбиб мәлһәм ејләр јарама,
Дедим: Пәрим, зүлфләрини дарама,
Көнүл кәштә чыхар халлара доғру.

Гурбанијәм, наләм јандырыр дашы,
Үстүмә кәлмәсин тәбиби-нашы,
Үммана дөнүбдү көзүмүн јашы,
Галхыбан ахыныр селләрә доғру.

Гыз гышгырыб деди:

— Дур габағыма дүш! Билмирәм сән бизи нә һесаб елә-јирсән? Биз арвад-зад дејилик ки, бизә ешг охујурсан! Бу саат башыны бәдәниндән ајырачағам.

Гурбани деди:

— Гој, бир гатар сөзүм вар, ону да дејим, сонра һара де-јирсән кедәрәм.

Гыз деди:

— Тез де, гуртар!

Алды Гурбани:

Өзү хошсифәтди, ады хошнишан,
Јеријир габагча Микајыл, Пәрим!
Фәриштәзүлфләрин тарумар олмуш,
Асылыб кәрдәндән һәмајыл, Пәрим.

Гапына кәлмишәм, сајылам, сајыл,
Һагг верән пајлара мән олдум гајыл,
Гызыл гытмағындан төкдүр һәмајыл
Дүнја олсун сана нәгаил, Пәрим!

Гурбани гурбанды шаһын дәрдинә,
Дәрвиш биләр хиргә нәди, дәри нә?
Ағам гија бахды, атды дәринә,
Јетмиш ил бәнд етди Чәбрајыл, Пәрим!

Гыз бәркдән гышгырыб деди:

— Дур габағыма дүш, сәнә дејирәм.

Гурбани деди:

— Гәзәбләнмә, бир гатар да сөзүм вар, ону да дејим, сонра апар!

Алды Гурбани:

Пәринин бағында сејран ејләдим,
Алмалы, алчалы јаза раст кәлдим,
Алмасын, һејвасын дәрдим, дөшүрдүм,
Көнүл истәдији наза раст кәлдим.

Көзәлләр көзәли, көзәлләр хасы,
Силинди, галмады көнлүмүн пасы
Синәни бәнзәтдим шонгар јувасы,
Оғлан палтарында гыза раст кәлдим.

Гурбанијәм, көрчәк нәзәр еjләдим,
Көзәлләри көрдүм, һәзәр еjләдим,
Jеддисијлә бағда базар еjләдим,
Һесабым јанылдым, јүзә раст кәлдим.

Сөз тамам олду. Гызлар бахдылар ки, Гурбани онлары танымышдыр. Пәри ханым бир хәлвәтә чәкилди, мәрдана палтарыны чыхардыб, зәнәнә палтарыны кejди, сонра Гурбанинин јанына кәлди. Бир гәдәр сөһбәтдән сонра Пәри ханым Гурбанијә хејир-дуа вериб јола салды, аты миниб өзү дә Кәнчәјә гајытды.

Гурбани мәнзилбәмәнзил кедиб Худафәринә чыхды. Бир кәндә чатды. Кәнддән кечмәк истәјәндә көрдү бир гоча киши кәрпичкәсир.

Гурбани бахды ки, гоча онун сөзләриндән охујур. Анчаг дүзкүн охумур. Бир кәлмә ордан, бир кәлмә бурдан дејир. Кәлмәләрин дә баш-ајағыны јејиб, кәлә-көтүр еләјир. Бу, Гурбанијә чох әсәр еләди, өз-өзүнә деди: «Адә, бу киши мәним сөзләримн нијә белә охујур. Мән мәјәр белә сөз демишәм? Мән зәһмәт чәкиб дүз ачаг әкмишәм, бу балта илә орасыны-бурасыны кәлә-көтүр еләјир. Билсәjдим мәним сөзләримн белә охујачаглар, һеч демәздим». Гурбани онун јанына кәлиб, кәрпичинин бир нечәсини ајаглады, бә'зисини әзди, бә'зисини дә әjри-үjрү еләди. Гоча гајыдыб Гурбанинин үзүнә дик бахыб деди:

— Оғул, ашыглар мә'рифәтли олар, мән ахы зәһмәт чәкиб о кәрпичләри дүзәлтмишәм, сән нијә елә әзирсән? Дәли-зад дејилсән ки?

Гурбани деди:

— Ај әми, дејәсән ачығына кетди?

Киши деди:

— Әлбәттә, кетди. Ахы мән онларын үстүндә зәһмәт чәкмишәм. Сән мәним зәһмәтими һеч еләјирсән.

Гурбани деди:

— Пәс а киши, онда сән мәним сөзләримн нијә пис охујурсан? Баш-ајағыны јејиб, кәлә-көтүр еләјирсән? Ахы о да мәним зәһмәтимди, ону да мән зәһмәт чәкиб дүзәлтмишәм.

Киши диггәтлә Гурбанијә бахыб деди:
— Оғул, сән кимсән?
Гурбани деди:
— Мән Гурбанијәм.
Киши деди:
— Оғул, јәгин сәнин сөзләрини пис охумушам. Бағышлакинән. Лап јахшы өјрәниб дүз охујарам. Сән бизим елин дил әзбәрисән. Нә дәрдин вар мәнә сөјлә! Мәним кәрпич кәсмәјимә бахма. Һәр нә десән, әмәл еләрәм.
Гурбани деди:
— Әми, мәним дәрдим-задым јохду. Анчаг мәнә бир нечә чөрәк вер, јол чөрәјим гуртарыб.
Киши деди:
— Оғул, мәним јахшы евим, јахшы оғланларым вар. Кедәк, бу кечә бизә гонаг ол. Јол чөрәји дә дүзәлдим. Кәтириб јолда чөрәк вермәк лајиг дејил.
Гурбани деди:
— Јох, чөрәк кәтирирсән, кәтир, кәтирмирсән, мән кедирәм.
Киши наәлач галыб деди:
— Онда сән булағын ағзында дур, гојма су кәлиб ләкләри дағыда. Мән бу саат кедиб сәнә чөрәк кәтирим.
Бәли, Гурбани бәрәнин ағзында дурду. Киши бели она вериб евә кетди. Гурбани бәрк јухусуз олдуғундан узанды. Елә бу узанмагла Гурбанини јуху апарды. Киши кәлиб көрдү ки, Гурбани јатыб. Су да ләкләри, архлары дағыдыб. Киши гыјмады ону јухудан ојатсын. Бу јатмагла Гурбани дүз ахшамачан јатды. Бир вә'дә көзүн ачанда бахды ки, ахшамды. Этрафына көз кәздириб көрдү киши сәссиз-сәмирсиз ишләјир, деди:
— Әми, бәс мәни нијә ојатмамысан? Ахшам дүшүб ки...
Киши күлүб деди:
— Нә еләјәк ахшам дүшүб? Харабалыг-зад дејил ки? Кедәрик евә, сәһәр тездән сәфәр еләјәрсән.
Гурбани деди:
— Әми, гулаг ас, бу дағлара бир нечә сөзүм вар, дејим, сонра кедәк.
Гурбани сазыны чыхардыб, көрәк нә деди:

Дуран дағлар, сизлә һәмдәрд олмарам,
Дағлар, әсиркәдиз гары да мәндән,
Сәјрәғибин тә'нә-тә'нә сөзләри,
Вурду чида, салды јары да мәндән.

Бу көјнәјин бу јахасы, бу бағы,
Бу синәмин бу дүјүнү, бу дағы,
Бағбан идим, мән бечәрдим бу бағы,
Бағбан әсиркәди нары да мәндән.

Бу дүнја дедијин бир бош әләкди,
Һаггын минбир ады дилдә көрәкди,
Гурбани дер: чәрхи дөнмүш фәләкди,
Чәбрилә ајрылды Пәри дә мәндән.

Сөз гуртаран кими киши деди:

— Доғрудан да мән сәнин сөзләринин баш-ајағыны јејирмишәм. — Киши Гурбанијә јалвар-јахар еләјиб, евинә апарды. О кечә гонаг сахлады, чох һөрмәт еләди. Сабаһ ачылан кими Гурбани киши илә һалал-һүммәт еләјиб јола дүшдү. Исфаһана кетмәјин бинасын гојду. Де, күнә бир мәнзил, бир нечә күндән сонра Исфаһана чатды. Бир кишидән хәбәр алды:

— Ај гардаш, Шых оғлу Шаһын јанына кедәчәјәм. Намә көтирмишәм. Ону көрә биләрәммми?

Киши деди:

— Ону көрмәк чәтинди. Анчаг мән тәһрини өјрәдәрәм, о јол илә тез кедәрсән. Сән бурдан дүз кет мећтәрханаја. Мећтәрханда бир мећтәрбашы вар. Бир јахшы адамды. Олсун ки, сәнч Шых оғлу илә тез көрүшдүрәр.

Гурбани кишијә дуа еләјиб, дүз мећтәрбашынын јанына кетди. Салам-каламдан сонра мећтәрбашы бахыб көрдү ки, бир гәшәнк, камаллы, гәриб оғланды, сорушду:

— Оғул, нә тәмәннаја мәним јаныма көлмисән?

Гурбани деди:

— Әми, Шых оғлу Шаһа намәм вар. Көлмишәм мәни онун јанына апарасан. Намәни көрәк өз әлимлә верәм.

Мећтәрбашы деди:

— Оғул, Шых оғлу Шаһ үч ајдан бир атлара баш чәкмәјә көлир. О көләндә мән сәнә хәбәр верәрәм, сән бурада дурарсан, көлиб бурадан кечәндә намәни она верәрсән. Бундан башга әјры әлач јохду.

Гурбани мећтәрханада галмалы олду. Нағылчы дили јүкүрәк олар. Үч ај көлди кечди. Шых оғлу Шаһ атлара бахмаға көлмәди. Он бир ај кечди, кенә көлмәди. Он бир ајдан сонра бир сәһәр Гурбани мећтәрхананын гапысына чыхмышды, о тәрәф-бу тәрәфә бахырды, бир дә көрдү ки, буду Шых оғлу Шаһ көлир. Гурбани онун јолунун үстүндә дајанды. Шаһ көлиб кечәндә Гурбани әдәб саламы верди, намәни она узатды. Падшаһ намәни алыб чибинә гојду. Атлара баш чәкәндән сон-

верәрсән. Әкәр Гара Вәзир о јан-бу јан еләсә онун бүтүн нәслини гылынчдан кечириб, гапысына тикан колу басарсан.

Бечан «бәчсшм!» дејиб, о саат Кәнчәјә рәван олду.

Бунлар Кәнчәјә кәлмәкдә олсунлар, ешит Гара Вәзирдән. Гара Вәзир хәбәр тутду ки, Гурбани кедиб Шых оғлу Шаһа шикајәт еләјиб, о да Бечаны көндәриб ки, Пәрини алыб она версин. Тез өз гоһум-әгрәбасыны башына јығыб деди:

— Дәли Бечан кәлиб нәслимизи кәсәчәк. Нә гајыраг ки, бәладан гуртараг?

Гара Вәзир көрдү ки, һеч кимдән сәс чыхмады. Өзү һијләјә әл атды. Бир еркәчи өлдуртдүрүб, һумајын ағына бүкдүрдү, сәс салды ки, бәс Пәри ханым өлүб. Бәли, чамаат јығылды. Кәнчәнин јахынлығында бир мүрсәл очағы вар, бунун јаны гәбрсанлыгды. Еркәчи кәтүрүб гәбрсанлыға апардылар. Бир гәбр газыб басдырдылар, сонра да хејрат газанларыны дүздүрүб, Мүрсәл очағынын јанында хејрат вермәјә башладылар. Моллалар дуа, Гур'ан охујурдулар, гыз-кәлинләр ағлашырды. Һалва пајлајырдылар ки, Бечан кәлиб көрәндә десинләр ки, Пәри өлүб, о да кери гајыдыб кетсин.

Бу тәрәфдән дә Бечан кәчавә илә кәлиб, һаман гәбрсанлығын јанында дајанды. Бир адам гәсдән габы һалва илә долдуруб, Бечанын габағына апарды ки:

— Бујурун, һалва једин! Һөрмәтли адамымыз өлүб. Она хејрат веририк.

Бечан хәбәр алды:

— Өлән кимди?

Дедиләр:

— Зијад ханын гызы Пәри ханымды.

Бечан үзүнү Гурбанијә чевириб деди:

— Оғул, бахтындан күс! Севкилин өлүб. Башын сағ олсун! Инди де көрүм, фикрин нәди? Нә еләјәк?

Гурбани деди:

— Бечан, изин вер бир нечә сөз дејим, сонра өзүн биләрсән, нә еләјәрсән, еләјәрсән.

Гурбани сазы чыхарыб дөшүнә басды, алды көрәк нә деди:

Фәләк, сәнлә әләшмәјә бир белә мејдан ола,
Тут әлими, фүрсәт сәни, лүтф илә еһсан ола.
Кетмиш идим мүршүдүмә дәрдимә дәрман гыла,
Мән нә билим, мән кәлинчә хак илә јексан ола.

Көлкәсиндә зүлфләриниң бир заман јатмаг көрәк,
Табуту сәрв ағачындан, кәфәни јарпаг көрәк,

Бу көјнәјин бу јахасы, бу бағы,
Бу синәмин бу дүјүнү, бу дағы,
Бағбан идим, мән бечәрдим бу бағы,
Бағбан әсиркәди нары да мәндән.

Бу дүнја дедијин бир бош әләкди,
Һаггын минбир ады дилдә көрәкди,
Гурбани дер: чәрхи дөнмуш фәләкди,
Чәбрилә ајрылды Пәри дә мәндән.

Сөз гуртаран кими киши деди:

— Доғрудан да мән сәнин сөзләринин баш-ајағыны јејирмишәм. — Киши Гурбанијә јалвар-јахар еләјиб, евинә апарды. О кечә гонаг сахлады, чох һөрмәт еләди. Сабаһ ачылан кими Гурбани киши илә һалал-һүммәт еләјиб јола дүшдү. Исфаһана кетмәјин бинасын гојду. Де, күнә бир мәнзил, бир нечә күндән сонра Исфаһана чатды. Бир кишидән хәбәр алды:

— Ај гардаш, Шых оғлу Шаһын јанына кедәчәјәм. Намә көтирмишәм. Ону көрә биләрәммми?

Киши деди:

— Ону көрмәк чәтинди. Анчаг мән тәһрини өјрәдәрәм, о јол илә тез кедәрсән. Сән бурдан дүз кет мећтәрханаја. Мећтәрханда бир мећтәрбашы вар. Бир јахшы адамды. Олсун ки, сәнчә Шых оғлу илә тез көрүшдүрәр.

Гурбани кишијә дуа еләјиб, дүз мећтәрбашынын јанына кетди. Салам-каламдан сонра мећтәрбашы бахыб көрдү ки, бир гәшәнк, камаллы, гәриб оғланды, сорушду:

— Оғул, нә тәмәннаја мәним јаныма кәлмисән?

Гурбани деди:

— Әми, Шых оғлу Шаһа намәм вар. Кәлмишәм мәни онун јанына апарасан. Намәни көрәк өз әлимлә верәм.

Мећтәрбашы деди:

— Оғул, Шых оғлу Шаһ үч ајдан бир атлара баш чәкмәјә кәлир. О кәләндә мән сәнә хәбәр верәрәм, сән бурада дурарсан, кәлиб бурадан кечәндә намәни она верәрсән. Бундан башга ајры әлач јохду.

Гурбани мећтәрханада галмалы олду. Нағылчы дили јүкүрәк олар. Үч ај кәлди кечди. Шых оғлу Шаһ атлара бахмаға кәлмәди. Он бир ај кечди, кенә кәлмәди. Он бир ајдан сонра бир сәһәр Гурбани мећтәрхананын гапысына чыхмышды, о тәрәф-бу тәрәфә бахырды, бир дә көрдү ки, буду Шых оғлу Шаһ кәлир. Гурбани онун јолунун үстүндә дајанды. Шаһ кәлиб кечәндә Гурбани әдәб саламы верди, намәни она узатды. Падшаһ намәни алыб чибинә гојду. Атлара баш чәкәндән сон-

ра кедиб гызыл тахта чыхды. Наməни ачыб охуjанда көрдү ки, Кəнчə шəһəриндəн Зиjад ханын гызы Пəри jазыб ки, «Гара Вəзир бизə зүлм ejləди. Мəни өз севкилим Гурбанидəн аjырды. Көз jашымла сана намə jазыб, көмək истəjирəм. Ej əдаləтли шаһ, бизə бир əлач ejlə!»

Шых оғлу Шаһ мəктубу охуjан кими көрəми чуша кəлди, о саат мəһтəрбашыны чағырыб деди:

— О мəнə намə верəн адамы jанымa кəтир.

Мəһтəрбашы Гурбанинин jанына кедиб деди:

— Шых өғлу Шаһ сəни чағырыр, анчаг горхма, тохдаг ол. Нə дəрдин варса, битдəн-бирəjə һамысыны сөjлə.

Бəли, Гурбани jол алды, кедиб падшаһын барикаһына кирди. Баш əjиб хидмəт мəгамында əл-əл үстə дажанды. Шых оғлу Шаһ бахыб көрдү ки, бу бир чаван ашыгды, деди:

— Оғлан, нə мəтləбə кəлмисəн? Дəрдин нəди? Утаныб, чəкиниб eləмə. Һамысыны мəнə де.

Гурбани деди:

— Шаһ сағ олсун, дəрдими дилимлə десəм, дилим jанар. Изин вер, сазла дejим.

Шаһ деди:

— Изинди, де.

Алды Гурбани, көрəк Шых оғлу Шаһа нə деди:

Мүршүдү камилим, Шых оғлу Шаһым,
Бир əрзим вар гуллуғуна, шаһ, мəним.
Он бир аjды сəр товланда бəкləдим,
Олсана дəрдимə бир акаһ мəним.

Шых оғлу Шаһ мəһтəрбашынын үзүнə бахды. Мəһтəрбашы мəтləби баша дүшүб деди:

— Шаһ сағ олсун, бу да бунун бахтынданды. Һəмишə үч аjдан бир мəһтəрханаjа, атлара баш чəкмəjə кəлирдин. Бу дəфə он бир аj чəкди. Он бир аj бу jазыг мəним jанымда галыб, jолуну көзləjиб.

Шых оғлу Шаһ деди:

— О jекəликдə Кəнчədə бир адам олмадымы сəнин əрзинə гулаг асыб, дəрдинə чата? Де көрүм, ким сəнə нə eləjиб? Мəн Гара Вəзирə диван тутачағам.

Алды Гурбани, көрəк нə деди:

Дəрин-дəрин дəрjалары бojлады,
Хəнчəр алыб гара бағрым тejləди,
Оғлу өлмүш Вəзир гəза ejləди,
Кетмəз дамағымдан дуди-аһ мəним.

Јығылыбан бир араја кәлдиләр,
Ширин чаным ешг одуна салдылар,
Дөјдүләр, сөјдүләр, јарым алдылар,
Ахытдылар көз јашым биллаһ, мәним.

Талиб олан дәрсин алар пириндән,
Гәввас олан дүрр көтүрәр дәриндән,
Көзү јашлы кечдим Худафәриндән,
Јүкүм олду гәмү-һичран, аһ мәним.

Гурбани фикир еләди ки, мәним буна һеч төһфәм јохду. Мән бундан нечә тәмәнна едим. Оду ки, алды дүбарә сазы, көрәк Шых оғлу Шаһдан нә чүр үзр истәди:

Охујур бүлбүлләр, буду, кәлди јаз,
Гурбанинин чаны јолунда нијаз,
Сәрим сәдағады, үзүм пајәндаз,
Чандан гејри јохду бир матаһ мәним.

Шых оғлу Шаһ бахды ки, бу чох ағыллы, камаллы, чох да камил бир адамды, деди:

— Оғлум, де көрүм мәтләбин нәди? Нә истәјирсән?

Гурбани сазы дилләндирди:

Кәнчә дағларындан, узаг јоллардан,
Әлбәттә ки, бир мурада кәлмишәм.
Ешгин ситәминдән, чәрхин әлиндән,
Бир шаһым вар, она дада кәлмишәм.

Фәрагат евимдә отдуғум јердә,
Охујуб елмимә чатдығым јердә,
Бир ширин јухуда јатдығым јердә,
Ичирдибләр мәнә бадә, кәлмишәм.

Бүлбүл идим, ајры дүшдүм күлүмдән,
Фәләк вурду, чида салды елимдән,
Гурбанијәм, Гара Вәзир әлиндән,
Шых оғлуна шикајәтә кәлмишәм.

Сөз тамама јетди. Гурбани сазла дедијини сөзлә дә шаһа данышды. Шаһ бәрк гәзәбләнди. О саат Бечаны чағырыб деди:

— Бечан, кедәрсән, бу ашығын севкилисини алыб өзүнә

верәрсән. Әкәр Гара Вәзир о јан-бу јан еләсә онун бүтүн нәслини гылынчдан кечириб, гапысына тикан колу басарсан.

Бечан «бәчсшм!» дејиб, о саат Кәнчәјә рәван олду.

Бунлар Кәнчәјә кәлмәкдә олсунлар, ешит Гара Вәзирдән. Гара Вәзир хәбәр тутду ки, Гурбани кедиб Шых оғлу Шаһа шикајәт еләјиб, о да Бечаны көндәриб ки, Пәрини алыб она версин. Тез өз гоһум-әгрәбасыны башына јығыб деди:

— Дәли Бечан кәлиб нәслимизи кәсәчәк. Нә гајыраг ки, бәладан гуртараг?

Гара Вәзир көрдү ки, һеч кимдән сәс чыхмады. Өзү һијләјә әл атды. Бир еркәчи өлдүртдүрүб, һумајын ағына бүкдүрдү, сәс салды ки, бәс Пәри ханым өлүб. Бәли, чамаат јығылды. Кәнчәнин јахынлығында бир мүрсәл очағы вар, бунун јаны гәбрсанлыгды. Еркәчи кәтүрүб гәбрсанлыға апардылар. Бир гәбр газыб басдырдылар, сонра да хејрат газанларыны дүздүрүб, Мүрсәл очағының јанында хејрат вермәјә башладылар. Моллалар дуа, Гур'ан охујурдулар, гыз-кәлинләр ағлашырды. Һалва пајлајырдылар ки, Бечан кәлиб көрәндә десинләр ки, Пәри өлүб, о да кери гајыдыб кетсин.

Бу тәрәфдән дә Бечан кәчавә илә кәлиб, һаман гәбрсанлығын јанында дајанды. Бир адам гәсдән габы һалва илә долдуруб, Бечанын габағына апарды ки:

— Бујурун, һалва јејин! Һөрмәтли адамымыз өлүб. Она хејрат веририк.

Бечан хәбәр алды:

— Өлән кимди?

Дедиләр:

— Зијад ханын гызы Пәри ханымды.

Бечан үзүнү Гурбанијә чевириб деди:

— Оғул, бахтындан күс! Севкилин өлүб. Башын сағ олсун! Инди де көрүм, фикрин нәди? Нә еләјәк?

Гурбани деди:

— Бечан, изин вер бир нечә сөз дејим, сонра өзүн биләрсән, нә еләјәрсән, еләјәрсән.

Гурбани сазы чыхарыб дөшүнә басды, алды көрәк нә деди:

Фәләк, сәнлә әләшмәјә бир белә мејдан өла,
Тут әлими, фүрсәт сәни, лүтф илә еһсан өла.
Кетмиш идим мүршүдүмә дәрдимә дәрман гыла,
Мән нә билим, мән кәлинчә хак илә јексан ола.

Көлкәсиндә зүлфләринин бир заман јатмаг кәрәк,
Табуту сәрв ағачындан, кәфәни јарпаг кәрәк,

Тез јујун, тез көтүрүн ки, мәнзилә чатмаг кәрәк,
Бари-илаһым, нечә гыјдын бир белә чанан өлә.

Бир күл ки, дәрмисән, дәриб хәндан ејләмәј
Бир көнүл ки, һөрәммирсән, јыхыб виран ејләмәј
Һагг-таладан сәда кәлди: Гурбани, чох гәм јемә,
Горхум буду: бу күн бурада чохлары пешман ола.

Гурбани бу сөзләри дејәндә моллалар, чамаат һамысы дөнүб Гара Вәзирә бахдылар. Бечан да Гара Вәзирин үзүнә тәрс-тәрс бахды. Гара Вәзир иши белә көрәндә Бечана баш әјиб деди:

— Бечан сағ олсун, көрдүјүн кими, биз бурада Пәри ханыма јас гурмушуг, ағлајырыг. Гурбани севкилисинин гәбри үстүндә диз чөкүб көз јашы ахытмагданса, кәлиб саз чалыр, охујур. Мән билмирәм бу нә чүр адамды?

Гурбани деди:

— Вәзир Бечан, үччә кәлмә сөзүм вар, ичазә вер ону дејим, ишин нә јердә олдуғуну өзүн баша дүшәрсән.

Бечан деди:

— Дә!

Алды Гурбани, көрәк нә деди:

Зина әһли биһәјалар шәрм-һәјаны атдылар,
Адам оғлу јолдан чыхыб, бир-бирин алдатдылар,
Газылар рүшвәт алыб, шәриәти сатдылар,
Бу диван ки, диван дејил, әдаләт диван көзәл.

Ахшам олчағын мәшригдә батды шәмс, доғду гәмәр,
Јер үзүнә гүлгүлә дүшдү ки, олду та сәһәр,
Бир һүснү чамал көрдүм мән, ағлым итди сәрасәр,
Пәрим кириб о нигаба, јанында чанан көзәл.

Кәл бичарә Гурбани, көрәк бу чәбрә дөзәсән,
Әл узадыб о јасәмән бағдан бир күл үзәсән,
Јашы јетирдин әллијә, алтмыша сән, јүзә сән,
Әслимиз турабдандыр, мәскәнимиз кан көзәл.

Гурбани деди:

— Бечан сағ олсун, әмр елә гој гәбри ачсынлар, көр орада дәфн олунан нәди? Әкәр Пәри ханым олса, мәним сазымы алыб, өзүмү дә онун јанына басдырарсан. Јох, әкәр Пәри олмаса, онда көрәрсән ки, мән дүз дејирәм, ја јох.

Бечан гәбри ачдырыб көрдү ки, еркәчин чәмдәјини үрјан едиб, һумајун ағына бүкүб басдырыблар гәбрә. Бечан үзүн тутду Гара Вәзиирә, бир дә Пәри ханымын атасы Зијад хана, деди:

— Билмирәм, Пәри ханым јердәди, көјдәди, һарададырса, бу саат кәтирәрсиниз бура. Јохса, һәр икиниз өлдүртдүрәчәјәм.

Зијад хан бүтүн күнаһы Гара Вәзирин бојнуна атды. Гара Вәзир чанынын горхусундан о саат Пәри ханымы Бечанын һүзуруна кәтирди, Бечан Пәри ханыма деди:

— Мәндән чәкиниб утанма. Дүзүнү де көрүм, бу ашыға кедәрсәнми?

Пәри ханым деди:

— Бечан сағ олсун, мән өз фикрими намә илә Шых оғлу Шаһа јазмышдым. Аманын бир күнүдү. Нә еләјирсән елә, мәни бу Гара Вәзирин әлиндән гуртар.

Бечан дөнүб Гара Вәзирә деди:

— Гара Вәзир, буду, сәнә дејирәм. Бунларын хәрчини чәкиб Гарадаға апрарсан, орада өз хәрчин илә бунлара тој еләрсән. Әкәр дедијими еләдин, чанын гуртарды, еләмәдин, бүтүн нәслини кәсәчәјәм. Шых оғлу Шаһын өмрини көрәк јеринә јетирәм.

Гара Вәзир нә гәдәр еләди олмады. Бечан ондан тојун хәрчини алыб, Гурбанијә тој еләмәјә башлады. Гурбани өз тојунун илк мәчлисиндә алды көрәк нә деди:

Өзүн шаһ, ашикар адын һәгајиг,
Өзүнчә чиловдар Чәбрајыл, Пәрим!
Дуа әфсунуду фиришtә зүлфүн,
Чәми бәлалардан тәфаил, Пәрим!

Өзүн насеһ, кәламынды имамәт,
Сәчдә еләр она күндә тәмамәт,
Әчәб норәстәди, хуб гәддү-гамәт,
Әчәб шәһла, әчәб шәмајыл Пәрим!

О мәһрәм сирринә әјјарлығым јох,
Играрыма, бил ки, инкарлығым јох,
Мәним сәндән гејри һеч бир јарым јох,
Чанү баш јолуна һа гајил, Пәрим!

Гурбани, киришмишсән, мејданын дәрин,
Охујанлар билир дәрјанын дүрүн,

Бир гыја баханда јандырды пәрин,
Јетмиш мин ил галды Чәбрајыл, Пәрим!

Гурбани сөзүнү тамам еләди. Тој башланды, једди күн, једди кечә једиләр, ичдиләр, чалдылар, ојнадылар, һамысы да Гара Вәзирин һесабына. Сәккизинчи күн кәчәвәләр бәзәнди. Гурбани илә Пәри Гарадаға јола дүшдүләр. Карван јола дүшәндә бир ашыг сазыны дөшүнә басыб, Гурбанинин бурадакы тојуну бу дуваггапма илә бағлады:

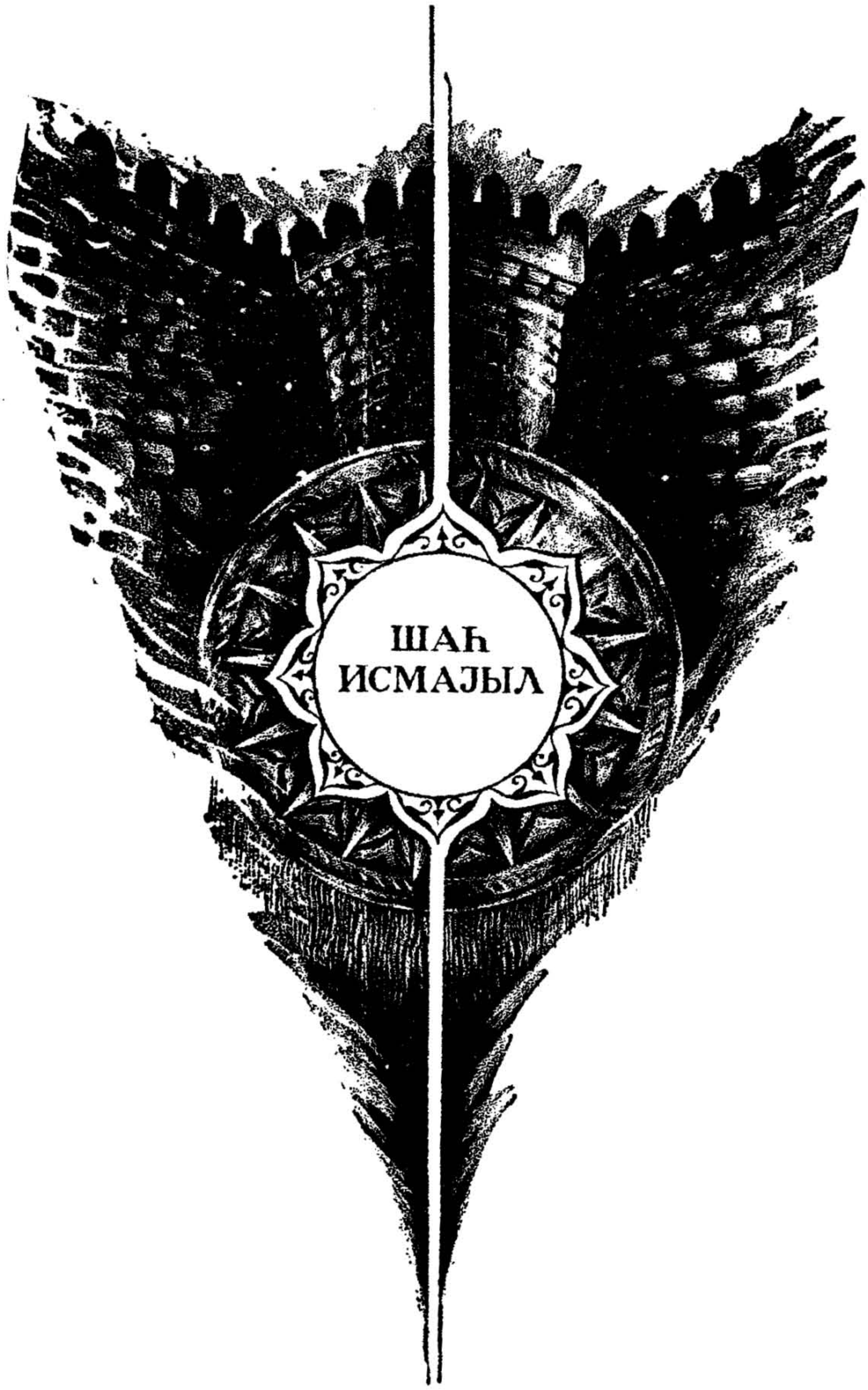
Гашы гәмәр, күмүш кәмәр,
Гуршајыб белә јарашыр.
Үзүндә хал, додағы бал,
Хам шәкәр дилә јарашыр.
Бир бәри бах, бәјаз бухаг,
Дарчына, һилә јарашыр.
Дәрин камал, күллү дәсмал,
Ал көзәл әлә јарашыр.
Ај габаға, күл јанаға,
Јанағы күлә јарашыр.

Көзләр ала, баша бәла,
Чәкилиб гара гашлары.
Оғрун бахды, евим јыхды,
Етмәди чара гашлары.
Зүлмү чох, инсафы јох,
Апарыр дара гашлары.
Һуш кетди, мәчнун етди,
Салды дијара гашлары.
Ағыл зајды, гылды сајыл,
Дүшмәјә чөлә јарашыр.

Гаш ојнатды, ишвә сатды,
Мајыл олдум күл чамала.
Бимүрвәт, вериб зијнәт,
Тәр әндама, хәтти-хала.
Илғар верди, гәсдә кирди,
Сонра дүшдү кәч хәјала.
Севдим јаман, чәкдим аман,
Әчәб дүшдүм гејлү гала,
Һәрзә сөзү, чаду көзү,
Фитнәјә, фе'лә јарашыр.

Каман гуруб, оғрун дуруб,
Мәнә ишвә-наз ејләјир.
Чораб тохур, чәһ-чәһ охур,
Гумру тәк аваз ејләјир.
Јанағы күл, сачы сүнбүл,
Зимистаны јаз ејләјир.
Дәрдим билир, ширин күлүр,
Позғун кефим саз ејләјир.
Севдим әзәл, әчәб көзәл,
Маһала, елә јарашыр.

Гурбан она өртүб чуна,
Көрәсән һаралыды бу?
Фал ачыб, овчудан гачыб,
Дағларын маралыды бу,
Јан-јан бахыр, кирпик галхыр,
Гашлары гаралыды бу
Достун атыб, јаса батыб,
Һүсејн тәк јаралыды бу.
Өмрүн үзүр, әчәб сүзүр,
Сонады, көлә јарашыр.

ШАҺ
ИСМАЈЫЛ

УСТАДНАМӘ

Үч jашындан беш jашына варанда,
Jеничә ачылан күлә бәнзәрсән.
Беш jашындан он jашына варанда,
Арыдан сачылмыш бала бәнзәрсән.

Он дөрдүндә севда jенәр башына,
Он бешиндә jаван кирәр душуна,
Чүнки jетдин иjирми дөрд jашына,
Боз, буланыг ахан селә бәнзәрсән.

Отузунда кәһлик кими сәкәрсән,
Иjидлик ejләjиб ганлар төкәрсән,
Гырхында сән әл һарамдан чәкәрсән,
Сонасы овланмыш көлә бәнзәрсән,

Әллисиндә әлиф гәддин чәкилир,
Алтмышында өн дишләрин төкүлүр,
Jетмишиндә гәддин, белин бүкүлүр,
Карваны кәсилмиш jола бәнзәрсән.

Сәксәниндә синир jенәр дизинә,
Дохсанында губар гонар көзүнә,
Короғлу дер: чүнки jетдин jүзүнә,
Уча дағ башында кола бәнзәрсән.

Устадлар устаднамәни бир демәзләр, ики дejәрләр, биз дә дejәк ики олсун, достларын көнлү тох олсун.

Һөкуməти-Зөһһак, ол Рүстəми-Зал,
Охун гара даша чалды да кетди.
Үзү гара иблис хәjал ejләди.
Танры гәзәбини алды да кетди.

Јетмиш ики дилдән еjләди әзбәр,
Гушлар дили илә апарды хәбәр,
Сөjлә, һаны о, Сүлеjман пеjғәмбәр?
Әлиндән гамчыны салды да кетди.

Јунис чәкди о танрынын чәбрини,
Кәмиjә гоjдулар Нуһи-нәбини,
Енди, кәшт еjләди дәрjа дибини,
Бир мүддәт балыгда галды да кетди.

Аj илә күн бир-бирилә өтүшүб,
Мүшкүл иши дуа илә битишиб,
Әризүн инди нөвбәт сәнә jетишиб,
Чохлар бу дүнjаjа кәлди дә кетди.

Устадлар устаднамәни ики демәjиб, үч дејәрләр, биз дә дејәк үч олсун.

Динләjин, ағалар, тә'риф еjләjим,
Һеч jаза чыхмасын гышы намәрдин.
Кор олсун көзләри, батсын оjлағы
Алагарға олсун гушу намәрдин.

Овчунун ичиндә jеjәр чөрәjи,
Гапыдан чағырсан титрәр үрәjи,
Гурусун мејвәси, бағы тәнәjи,
Һеч аша дәjмәсин диши намәрдин.

Истәмәз jанында jары, jолдашы,
Һеч кәлмәз евинә гоһум-гардашы,
Чакаһ кәлсә кимсә, салар талашы,
Ачылмаз габағы, гашы намәрдин.

Чаным гурбан олсун мәрд оғлу мәрдә,
Мә'рифәт дилиндә, камалы сәрдә.
Накаһ бир гуллуғун дүшсә намәрдә
Чал габана дөнәр башы намәрдин.

Ахшам олур, молла верир азаны,
Һеч гаjнамаз очағында газаны,
Гынармысыз бу сөзләри jазаны?
Бундан беш-бетәрди иши намәрдин.

Мән адымы билдирмәрәм елләрә,
Намәрд дүшсүн чәлај-вәтән чөлләрә.
Газандығы не'мәт кетсин јелләрә,
Галмасын даш үстә дашы намәрдин.

Устадлар нағыл еjләjирләр ки, Гәндәһар шәһәриндә Әдил адлы бир падшаһ вар иди. Әдил падшаһ о гәдәр варлы, дөвләтли иди ки, дәрјалар мүрәккәб олса иди, мешәләр гәләм, онун дөвләтини һесабламаг олмазды. Әдил падшаһ бир күн башыны гырхдырмаг үчүн бир дәлләк чағыртды. Дәлләк нашы иди, падшаһын башыны гырхыб, түкүнү габаг тәрәфдән дөшүнә төкдү. Падшаһ башынын түкүнү ағармыш көрәндә бир јаныглы аһ чәкди. Билди ки, өмрүнүн, күнүнүн кечмиш вахтыды. О саат вәзири чағыртдырды. Елә ки, вәзир кәлди, падшаһ үзүнү она тутуб деди:

— Ај вәзир, өзүн мәним дөвләтимин, малымын һәддән ашдығыны јахшы билирсән. Күнүм кечиб, башым кора титрәjир. Мән өләндән сонра бу мал-дөвләтә саһиб олуб чырағымы јандыран бир өвладым јохду. Де көрүм, бу барәдә тәдбирин нәди?

Вәзир деди:

— Тәсәддүгүн олум, сән мал-дөвләтини үч гысым елә. Ики гысмыны фағыр-фүғараја пајла, бәлкә евладын ола.

Әдил падшаһ дөвләтини үч гысым еләди. Ики гысымыны фағыр-фүғараја пајлады.

Бундан хејли кечди. Бир күн падшаһын гапысына бир дәрвиш кәлди. Падшаһ она пај верди. Дәрвиш пајы алмајыб деди:

— Биз пај алан дәрвишләрдән дејилик, пај верән дәрвишләрдәник.

Дәрвиш бу сөздән сонра чибиндән бир алма чыхардыб. падшаһа вериб деди:

— Бу алманы соj, габығыны гулунлуғундан доғмајан Гәмәрнишан мадјана вер; өзүнү дә ики гысым елә, бир гысмыны сән jе, бир гысмыны да арвадын jесин. Чох кечмәз ки, бир оғлун олар. Оғлунун адыны Шаһ Исмајыл гоj. Гәмәрнишан мадјанынын да бир гулуну олар, онун да адыны Гәмәрдај гоj. Шаһ Исмајылы о Гәмәрдајдан савајы һеч бир ат кәздирә билмәз. Шаһ Исмајылын башына чох гәза-гәдәр кәләр, ахырда мәтләбинә чатар, тачы-тахтына саһиб олар.

Әдил падшаһ дәрвишдән алманы алды, арвадынын јанына кәлди. Алманы соjду, габығыны Гәмәрнишан мадјана верди, өзүнү дә ики гысым еләди, бирини арвады, бирини дә өзү jеди. Ајлар кечди, Әдил падшаһын бир оғлу олду. Оғланын

ıдыны Шаһ Исмајыл гојдулар. Шаһ Исмајыл анадан олан сүнү Гәмәрнишан мадјанын да бир јахшы гулуну олду. Гулуну Гәмәрдај адландырдылар. Гәмәрдајы төвләјә бағлајыб, муғајат олмаға башладылар.

Әдил падшаһ оғлуну дајаја верди. Шаһ Исмајыл једдиҙәккиз јашына чатды. Әдил падшаһ о заманын адәтилә оғлуну јаман көздән сахламаг үчүн зирзәмидә она мәхсус бир отаг гурдурду. Бир молла она бурада дәрс вермәјә башлады. Күнләр кечди, ајлар доланды, Шаһ Исмајыл бөјүјүб он беш јашына чатды. Елә иди ки, зирзәмидә јахшы хөрәкләрдән јејиб, једдијашар буғаја дөнмүшдү, әлинә кечәни вурурду, гырырды. Шаһ Исмајылын бу надинҹлијинә көрә, ашбаз она һәмишә сүмүксүз хөрәк верәрди. Бир күн молла илә ашбаз шәһәрә чыхмышды. Шаһ Исмајылын јемәк вахты иди. Хөрәји ашбаз шәјирди һазырлады, сүмүјүнү чыхартмамыш апарды. Шаһ Исмајыла верди. Шаһ Исмајыл хөрәји једији вахт сүмүк әлинә кечди. Шаһ Исмајыл һа чалышды сүмүју гыра билмәди. Деди, јәгин бу да әт ағачыды. Сүмүју бәрк салвејлады. Сүмүк әлиндә күллә кими чыхды, дәјиб шүшәни сындырды, зирзәмијә күн дүшдү. Шаһ Исмајыл та ушаглыгдан бәри ишыглы дүнјаја чыхмамышды. Ајы, күнү көрмәмишди. О елә билди ки, ичәри дүшән күн пәһләванды, онунла күләшмәјә кәлир. Һа чалышды, күнү тута билмәди. Үзү үстә јыхылды, күнүн шүалары онун үстүнә дүшдү. Әлини узатды, әлинә кәлмәди. Шаһ Исмајыл күн илә о гәдәр әлләшди ки, лап гантәрә батды. Бу вахт молла шәһәрдән гајытды. Һалы белә көрүб, тез әммамәсини көтүрүб, күн дүшән јерә басды. Шаһ Исмајыл һа вахтдан бәри тутмаға чалышдығы күн јох олду, деди:

— Ај молла әми, о мәнимлә күләшән пәһләваны нејләдин?

Молла деди:

— Ај бала, о гуш иди, учду кетди. Сән ону тута билмәздин.

Шаһ Исмајыл деди:

— Молла әми, анд олсун бабамын тахтына, дүзүнү демәсән, сәни чәкиб ортадан чырарам, де көрүм о нә иди?

Молла көрдү бу һыр-зыр ганмыр, бир аз да о јан-бу јан данышса, дәли инәк баласыны ајаглајан кими ону ајаглајачаг.

Чанының горхусундан деди:

— Ај бала, пәр јер бура кими гаранлыг зирзәми дејил. Ишыглы дүнја вар, јахшы ај вар, күн вар, јахшы кәзмәли јерләр вар.

Шаһ Исмајыл деди:

— Молла эми, бә·елә шејләр вар, мәни нијә зирзәмијә салыб, өмрүмү, күнүмү чүрүдүрсүнүз? Инди ки, о дедијин јерләрә кетмәк олар, онда кет атама дејинән оғлун ишыглы дүнјаја чыхмаг истәјир.

Молла, Әдил падшаһын јанына кәлди. Әһвалаты она сөјләди. Әдил падшаһ, көзүнүн ағы-гарасы бир оғлу варыды, сөзүнү јерә салмады. Шаһ Исмајылы зирзәмидән чыхартды, өзү илә бәрабәр ә'јанларын мәчлисинә апарды.

Бир күн Шаһ Исмајыл вәзир илә Гәндәһар шәһәринә кәзмәјә чыхмышды. Шәһәрдә бир дәстә атлы, јараглы адам көрдү, онларын нәчи олдуғуну вәзирдән хәбәр алды.

Вәзир деди:

— Бунлар хош сәфалы, күллү-күлзарлы јајлаглардан шикар еләјиб кәлирләр.

Шаһ Исмајылын көнлү атланды, сәфалы јајлагларда шикар еләмәк һәвәсинә дүшдү.

Деди:

— Вәзир, кет атамдан изн ал, биз дә шикара чыхаг.

Вәзир шаһын һүзуруна кәлди. Оғлунун шикара кетмәк истәдијини сөјләди. Шаһ деди:

— Вәзир, изн вермәјә үрәјим кәлмир. Амма көзүмүн ағы-гарасы бир оғлумду, гәлбини дә сындыра билмирәм. Әввәл она пәһливанлыг мәшгини өјрәтдир, сонра өзүнлә шикара апар. Көздә-гулагда ол, өзкә падшаһын торпағына кечмәсин.

Вәзир Шаһ Исмајылын јанына гајытды, атасынын дедикләрини она деди. Шаһ Исмајыл аз заманда шикар мәшгини өјрәнди. Төвләдә бәсләнмиш Гәмәрдајы минди, вәзир, вәкил, бир хејли дә атлы илә шикара чыхды. О гәдәр кәлдиләр ки, ахырда Әдил падшаһын торпағындан чыхдылар. Бу вахт вәзир деди:

— Шаһзадә, бура өзкә падшаһын торпағыды. Башымызда гошун азды; шәһәрә гајыдаг, чохлу гошун көтүрүб, сонра шикара чыхаг.

Шаһ Исмајыл әлачсыз вәзирин дедијинә разы олду. Шәһәрә гајытдылар. Бир нечә күндән сонра јенә Шаһ Исмајыл атасындан шикара кетмәјә изн алды. Чарчылар шәһәрә дүшдү. Шаһ Исмајылын узаг шикар сәфәринә кетдијини һамыја хәбәр вердиләр. Шәһәр әһлиндән өзүнә күманы кәлән атланыб Шаһ Исмајылын башына топланды. Шаһ Исмајыл вәзир, вәкил, гошун илә атланыб, шикара чыхды. Дағларла, дүзләрлә ов овлаја-овлаја о гәдәр кетдиләр ки, јенә өзкә падшаһын торпағына аддадылар. Вәзир ирәли јеријиб деди:

— Шаһзадә, бура өзкә падшаһын торпағыды. Биздән торпагбасды аларлар.

Шаһ Исмајыл деди:

— Ону гылынч биләр, сүрүн кедәк!..

Бәли, кетдиләр, кетдиләр, ахырда күллү, чичәкли бир даға јетишдиләр. Дағда шикар еләдикләри вахт шаһзадә бирдән бир чејрана раст кәлди. Чејранын ипәкдән чулу вар иди. Чулун һәр тәрәфиндән гызыл гумровлар асылмышды. Шаһ Исмајыл чејраны дири тутмаг истәди. Үзүнү гошуна тутуб деди:

— Бу чејраны һәр тәрәфдән ортаја алын, бәлкә дири тута биләк. Анд олсун бабамын тачына, чејран һәр кимин тәрәфиндән гачса онун бојнуну вурдурачағам.

Гошун чејраны үзүк гашы кими араја алды.

Бунлар бурда галсынлар сизә кимдән данышым, Күлзардан. Күлзар түркманлы Маһмуд пашанын гызы иди. Көзәллији илә бүтүн Түркманда мәшһур иди. Чох падшаһлар, пашалар, ханлар ону истәмишдисә дә атасы вермәмишди. Күлзар истәмәјә-истәмәјә өз әмиси оғлу Һејдәр бәјә адахланмышды. Тој вахтына аз галмышды.

Күнләрин бир күнүндә Күлзар башында гырх кәниз сејрә чыхмышды. Сәфалы јајалаглары кәзә-кәзә кәлиб чыхдылар һаман даға. Дағын әтәјиндә чадыр гуруб кәнизләри јербәјер еләди, сонра чејран донуна дүшүб, дағы доланырды ки, Шаһ Исмајыла раст кәлди. Күлзар дағдан ениб, чадырына кәлмәк истәди, көрдү дөрд јаны атлы гошун бүрүјүб, һеч бир јана чыхмаг мүмкүн дејил. Әлачы һәр јандан кәсилиб, сүзкүнсүзкүн атлылара бахмаға башлады. Бирдән көзү Шаһ Исмајыла саташды. Көрдү, бу он једди, он сәккиз јашына јеничә кирмиш, гарагаш, гаракөз, бир чаванды. Бир көнүлдән, мин көнүлә она ашыг олду. Далынча кәлсин дејә, әл-ајағыны јығышдырыб, сона кәклик кими Шаһ Исмајылын башынын үстүндән сычрады, гача-гача кедиб өз чадырына кирди.

Шаһ Исмајыл адамларына деди:

— Инди ки, бу чејран мәни һамыдан фағыр тапды, мән дә онун далынча тәк кедәчәјәм. Һеч кәс мәнимлә кәлмәсин.

Шаһ Исмајыл бу сөздән сонра Гәмәрдаја бир ачы гамчы чәкиб, чејранын далынча тәрпәнди. Гәмәрдај јелдән јејин, судан ити кедирди. Шаһ Исмајыл аман вермәјиб, Күлзар илә дабан басараг обаја јетишди. Бахды ки, бура долуду гызла. Деди:

— Гызлар, мәним шикарым чејран бураја кәлди. Ону неј-ләдиниз?

Кәнизләрин ичиндән кәнизбашы гары ирәли дуруб деди:

— Јазыг ханымымы дағдан бура кимн говлајыб, бағрын јардығындан утанмырсан, һәлә чејранымы нејләдиниз дә дејирсән?!

Шаһ Исмајылын һәлә ишдән хәбәри јох иди. О елә билирди ки, шикары доғрудан да дағ чејраныды. Өз-өзүнә деди: Кәл кәнизбашы гарыја говалаја-говалаја нә гәдәр зәһмәт чәкдијини де, бәлкә инсафа кәлиб давасыз, шавасыз чејраны верә.

Алды Шаһ Исмајыл, көрәк нә деди:

Мән овчујам, өз овуму овларам,
Алачағам, нәнә, чејран мәнимди.
Једди бәләи ашырыбан говладым,
Алачағам, нәнә, чејран мәнимди.

Алды гары чавабында:

Мән чејраны једди илди сахларам,
Кәрәм ејлә, оғлан, чејран мәнимди.
Күндә үч јол чөрәк вериб јохларам
Кәрәм ејлә, оғлан, чејран мәнимди.

Алды Шаһ Исмајыл:

Мән овчујам, бурахмарам бу ову,
Етдим о һејвана чох һаггы-сајы,
Әбәс ки, јормадым мән Гәмәрдајы?
Алачағам, нәнә, чејран мәнимди.

Алды гары:

Гызыл гумроj дүздүрмүшәм этәкдән,
Чејранымы чулламышам ипәкдән,
Бәзәмишәм әлван-әлван чичәкдән,
Кәрәм ејлә, оғлан, чејран мәнимди.

Алды Шаһ Исмајыл:

Шаһ Исмајыл һеч данышмаз, ләчинән,
Ишим јохду мазаратнан, бичинән,
Вермәсән дә алачағам күчүнән,
Алачағам, нәнә, чејран мәнимди.

Алды гары:

Мән гарыјам бу гүрбәтдә галарам,
Дәрд әлиндән сараларам, соларам,
Тәсәллими бу чејрандан аларам,
Кәрәм ејлә, оғлан, чејран мәнимди.

Шаһ Исмајыл көрдү ки, онлар чејраны хошлугла вермәк истәмирләр. Зорлајыб чадыра кирмәк истәди. Күлзар чадырда Шаһ Исмајылын дедикләрини ешидирди. Мәһәббәти бирә мин артмышды. Өзүнә једди гәләм илә зинәт вериб, он дөрд кечәлик ај кими шәфәгләнди, онун габағына чыхды. Шаһ Исмајыл башдан-ајаға, ајагдан-баша ала-шала бәзәнмиш, јанаглары гызылкүл гөнчәси, додаглары ган пијаләси кими гызы көрәндә үрәкдән она вурулду. Өзүнү сахлаја билмәди, биһуш олуб, атдан јерә јыхылды.

Күлзар Шаһ Исмајылын бирдән атдан јыхылдығыны көрәндә јанындакы Баны кәнизә деди:

— Ај гыз, көрәсән бу јазығы ким вурду?

Күлзарын бу суалына бүтүн гызлар күлүшдүләр. Баны сазы дөшүнә басыб деди:

— Гулаг ас, дејим ким вурду.

Алды Баны, көрәк нә деди:

Көрчәјин оғланы атындан салды.
Чыхыбды јахандан, бах, мәмәләрин.
Әчәлсиз, азарсыз чаныны алды,
Гајтар, тез јеринә тах мәмәләрин.

Гашларын чәлладды, көзләрин сирди,
Додағын гајмагды, дишләрин дүрдү,
Јанағын алмады, ләбин бүллурду,
Салыбды аләмә шох мәмәләрин.

Баны кәмәрини гуршајыб белдән,
Ирәнкин артыгды гончадан, күлдән,
Сән истәсән о оғланы дирилдән,
Ојчала, ағзына сых мәмәләрин.

Күлзар иши чохдан дујмушду. Амма гызлар билмәсин дејә үзә салмырды. Баныја деди:

— Ај гыз, һајыфды, о чаванын үзүнә су сәп, бәлкә ајыла.

Баны Шаһ Исмајылын үзүнә су сәпди. Шаһ Исмајыл ајылды, алды, көрәк нә деди:

Гачырдым, чејрана чата билмәдим,
Көрүндү көзүмә нури-дидары.
Чапдым Гәмәрдајы, јетә билмәдим,
Дүшүбдү чаныма атәши, нары.

Әлван әлин көрдүм, күлкәз jанағын,
Зәрнишан дәстиндә сәдәф дырнағын,
Алмаjа, һejваjа бәнзәтдим бағын,
Ачылды, көрүндү сәдри-мәрмәри.

Гырхлар мәчлисиндә әзилди килә,
Охуду лал дилим, дөндү бүлбүлә,
Худа, сән көмәк ет Шаһ Исмаjилә,
Бәлкә ала билә бу Күлүзары.

Күлзарын көнлү Шаһ Исмаjылда иди. Амма истәмирди ки, дағдан она гошулуб гачсын. Билирди ки, Шаһ Исмаjыл вурантутан бир гочаг оғланды. Һараjа кетсә далынча кәлиб ону тапачаг. Шаһ Исмаjыл сөзүнү битирәр-битирмәз Күлзар сарванлара һөкм еләди кетмәjә һазырлашсынлар. Шаһ Исмаjыл Күлзарын кетмәjини көрүб, алды, көрәк нә деди:

Ала көзлү, назлы чejран,
Сәндән аjрыла билмәрәм!
Халларына олдум һejран,
Сәндән аjрыла билмәрәм!

Алды Күлзар чавабында:

Гәндәһардан кәлән оғлан,
Сән кет, оғлан, мән сәнинәм!
Мәни дәрдә салан оғлан,
Сән кет, оғлан, мән сәнинәм!

Алды Шаһ Исмаjыл:

Сәһәрин дан улдузусан,
Ашығын ширин сөзүсән,
Билмирәм кимин гызысан,
Сәндән аjрыла билмәрәм!

Алды Күлзар:

Сәһәрин дан улдузуjам,
Ашыглар сөһбәт-сазыjам;
Маһмуд пашанын гызыjам,
Сән кет, оғлан, мән сәнинәм!

Алды Шаһ Исмајыл:

Шаһ Исмајыл јана-јана,
Јанды бағрым дөндү гана,
Мән кәлдим, сәнә гурбана,
Сәндән ајрыла билмәрәм!

Алды Күлзар:

Күлүзарам, олдум дәли,
Илгар едән верәр әли.
Өзкәләрә демәм бәли,
Сән кет, оғлан, мән сәнинәм!

Шаһ Исмајыл Күлзарын она мејли олдуғуну билди. Мәһәббәти даһа да артды, чошду, алды, көрәк нә деди:

Алды Шаһ Исмајыл:

Бир чејраны гова-гова кәтирдим,
Итирдим бурада бир шикар, јери!
Көзәлләр јығылыб хәндан етдиләр,
Олдулар чејрана һашакар, јери!

Алды Күлзар:

Итирдин чејраны, тапдын, маралы,
Јалгызсанмы, јолдашын да вар, јери!
Сәни салдым јанар-јанмаз одлара,
Галх, чәк бундан белә аһу зар, јери!

Алды Шаһ Исмајыл:

Һәмишә чәкәрәм бу аһу зары,
Салыбсан көнлүмә јанан губары.
Ач јахан, көрүнсүн Савалан гары,
Саташсын көзүмә гоша нар, јери!

Алды Күлзар:

Оғлан, сән дәлисән, јохса дивана?
Кедиб әрз ејләрәм әдаләт хана;
Бир бүлбүл ки, кәлиб кирсә күлшана,
Алмазмы бағбандан ихтијар, јери?!

Алды Шаһ Исмајыл:

Гыз, ајыб олмаса, де нәдир адын?
Гыја бахдын, сыныг көнлүм будадын;
Нишанлысан, јохса вармы намзадын?
Доланыбмы этрафында сар, јери?!

Алды Күлзар:

Мән кәләндә евимиздә тојуду,
О тојлар да мән көзәлин лојуду.
Сона кәклик түләк тәрлан ојуду,
Доланмајыб этрафымда сар, јери!

Алды Шаһ Исмајыл:

Бүлбүл кими ајрылмышам күлүмдән,
Тәрк олмушам вәтәнимдән, елимдән,
Шаһ Исмајыл, икимизин дилиндән,
Кәл гојаг арада бир илгар, јери!

Алды Күлзар:

Елләримиз варды ишвәли, назлы,
Көлләримиз варды, өрдәкли, газлы,
Бабам түркманлыды, анам Ширазлы,
Өз адым Күлүзар, ал хабар, јери!

Һәр ики севкили сөзүнү тамам еләди. Арада әһд-пејман бојулду. Үзүкләрини бир-бириня нишана вердиләр. Күлзар Шаһ Исмајыл илә һалаллашыб ајрыланда деди:

— Алты ај сәни көзләјәчәјәм, кәлдин, сәнинәм, кәлмәдин, атам тојуму еләјиб, әмим оғлу һејдәр бәјә верәсиди.

Күлзар Шаһ Исмајылдан ајрылыб кәчавәјә әјләшди. Сарбанлар кәчавәни чәкди. Күлзары Түркмана кәтирдиләр.

Күлзар Түркманда Шаһ Исмајылын јолуну көзләмәкдә олсун, сизә Шаһ Исмајылдан данышым. Шаһ Исмајыл Күлзардан ајрылыб, Гәмәрдаја минди, үз гојду гошуна тәрәф кетмәјә. Чох кетди, аз кетди, бир мүддәтдән сонра гошуна јетишди. Вәзир, вәкил, гошун Шаһ Исмајылы мә'лул көрүб, әлајаға дүшдүләр, дедиләр:

— Шаһзадә, нијә белә мә'лулсан? Һарада идин?

Алды Шаһ Исмајыл, көрәк нә деди:

Ај һәзәрат, ај чамаат,
Көрүн нәләрдән ајрылдым.
Алма јанаг, ајна габаг,
Дили шәкәрдән ајрылдым.

Јар одуна галанмадым,
Дилбәрдән камым алмадым,
Бир кечә меһман олмадым,
Күл үзлү јардан ајрылдым.

Шаһ Исмајыл ејләр диләк,
Һәсрәт гојду бизи фәләк.
Сәрв бојлу, һури, мәләк,
Мән Күлүзардан ајрылдым.

Вәзир, вәкил Шаһ Исмајылын Күлзара ашыг олдуғуну билиб дедиләр:

— Шаһзадә, вәтәнимизә кедәк, әввәлән ел адәти үзрә елчи көндәриб, гызы истәјәк. Нә вахт хошлугла олмаса, онда гошун чәкәрик, зорнан алыб кәтирәрик.

Шаһ Исмајыл онларын сөзүнә разы олду. Гошун илә бәрабәр гајыдыб Гәндәһара кәлди.

Әдил шаһ оғлуну јанына чағырыб деди:

— Оғул, шикарын нечә кечди? Јахшы кәздин, доландынмы?

Алды Шаһ Исмајыл, көрәк нә деди:

Чаным ата, көзүм ата,
Шаһ, дәрдими нечә дејим?!
Ағ саггалын нура бата,
Шаһ, дәрдими нечә дејим?!

Сәһәрин дан јылдызыды,
Ашығын сөһбәт-сазыды,
Маһмуд пашанын гызыды;
Шаһ, дәрдими нечә дејим?!

Шаһ Исмајыл, бағча-барды,
Чәкдичәјим аһу зарды;
Јарын ады Күлүзарды;
Шаһ, дәрдими нечә дејим?!

Әдил шаһ деди:

— Оғул, Гәндәһар шәһәриндә Күлзар кими бир көзәл олса,

алсан, бу севдадан әл чәкәрсәнми?

Шаһ Исмаjыл деди:

— Шаһ баба, һәркаһ Гәндәһарда Күлзар кими көзәл олса, көнлүм ону севсә, алыб галарам. Сәни, анамы көзүjашлы гоjуб кетмәрәм.

Әдил падшаһ бу сөздән шад олду. Чар чәкдирди. Бүтүн Гәндәһар шәһәриндә олан көзәл гызлар күллү баға jығышдылар. Әдил падшаһ, Шаһ Исмаjыл, вәзир, вәкил күллү баға гызлары көрмәjә кәлдиләр. Шаһ Исмаjыл гызлара һа көз кәздирди, Күлзара бәнзәjән бир көзәл көрә билмәди. Алды, көрәк нә деди:

Һуриләр, пәриләр jығылыб баға,
Һеч бириси Күлүзара бәнзәмәз.
Ишвәләри, гәмзәләри, назлары,
Һеч бириси Күлүзара бәнзәмәз.

Кими ал кеjиниб, кими гырмызы,
Кими күл дөшүрүр, кими нәркизи,
Һамыдан көjчәкди вәзирин гызы,
Һеч бириси Күлүзара бәнзәмәз.

Кими ал кеjиниб, кими турабы,
Кимиси үзүнә чәкиб нигабы,
Дejил бунлар Шаһ Исмаjылын бабы,
Һеч бириси Күлүзара бәнзәмәз.

Шаһ Исмаjыл гызларын һеч бирисини бәjәнмәди. Һамысы хамдамаг евләринә дағылды. Әдил падшаһ Шаһ Исмаjылын гызлардан һеч бирини бәjәнмәдиjинә чох гәзәбләнди, деди:

— Өз күнаһын өз бojнуна, һаjана кедирсән кет! Мән бир гыздан өтрү Түркмана гошун чәкиб дава еләjә билмәрәм!

Шаһ Исмаjыл атасындан бу сөзү ешидиб барикаһдан чыхды. Гәмәрдаjын зилтәнкини бәркитди, белинә галхды, сүрүб, анасынын jанына кәлди, ондан кетмәк үчүн рүсхәт истәди. Шаһ Исмаjылын анасы Сәлмә ханым оғлунун белә узаг сәфәрә кетмәк истәдиjини ешидиб, көзләриндән jаш төкдү, деди:

— Aj оғул, белә узаг сәфәрә кедирсән, бәс көмәjин һаны?

Алды Шаһ Исмаjыл, көрәк нә деди:

Ана, сүдүн һалал еjлә,
Көзләриндән төкмә абы.
Гөрхма, сәфәрдән дөнәрәм;
Аjрылыға кәтир табы.

Кедирәм, јолум ирахды,
Бүлбүл өтәр сәһәр вахты,
Бош галмасын бабам тахты,
Јыхылмасын о мећрабы.

Гәмәрдаҗы миндим јола,
Әрәнләр дә мәнлә ола...
Көмәкди Шаһ Исмаҗыла,
Мән олдум хак-турабы.

Шаһ Исмаҗыл анасы илә һалаллашыб јола дүшдү. О гәдәр ат сүрдү ки, ахырда Күлзарла илк тапышдығы даға јетишди. Севкилиси јадына дүшдү, алды, көрәк нә деди:

Мүбтәлаҗам бир бејмүрвәт көзәлә,
Илләрәтән мән дә һаҗаным инди.
Кетдим көрдүм көч еләјиб јурдундан
Назлы дилбәр, јарәб һаҗ аным инди.

Мәчнун кими мәскән салдым бу даға,
Бүлбүл олдум гондум даға, будаға,
Фәрһад кими сығал вердим бу даға;
Зүлејха тәк мән дә һаҗаным инди.

Шаһ Исмаҗыл, күнләр кечди вәтәндән,
Ағыл башдан кетди, руһ да бәдәндән,
Јусиф кими ајры дүшдүм Кән'андан,
Мисирдә алышмыш һа јаным инди.

Шаһ Исмаҗыл көј чәмәнли дағда көнлүнүн илк севкилисини јад еләјәндән сонра јенә јолуна давам еләди. Илдырым кими ат сүрүб кедирди, бир дә јолдан хејли кәнарда, башы әршә чәкилмиш бир сарај көрдү. Атын башыны дөндәриб, сараја кәлди.

Бу сарај једди гардашын сарајы иди. Једди гардаш даваја кетмишди. Сарајда тәкчә бачылары Рәмдар Пәри галмышды. Сарај чох мөһкәм иди. Һеч бир тәрәфдән дә гапысы јох иди. Шаһ Исмаҗыл сарајын дөрд тәрәфини һа кәзди, ичәри кирмәјә јол тапмады. Алды, көрәк нә деди:

Һәрләндим, јохду гапысы,
Сарај, сәндән јол истәрәм.
Уча јапылыб барысы,
Сарај, сәндән јол истәрәм.

Үст тәрәфин гарлы дағды,
Алт тәрәфин бағча-бағды,
Ичин һасар, бәнд отагды,
Сарај, сәндән jол истәрәм.

Сәдәфли сазы jендиррәм,
Синәмин үстә миндиррәм,
Тилсим дә олсан сындыррам,
Сарај, сәндән jол истәрәм.

Күн чыхар, сәнә jаjылы,
Jатан гушларын аjылы,
Инчитмә Шаһ Исмаjылы,
Сарај, сәндән jол истәрәм.

Шаһ Исмаjылын сөзүнә чаваб верән олмады. Күрзү чәкиб барыjа вурду, бир тәрәфдән jол ачды, сараjа кирди. Алты отаг кечди, jеддинчи отагда бир гыз көрдү. Салам верди, гызын адыны сорушду.

Гыз деди:

— Адым Рәмдар Пәриди.

Шаһ Исмаjыл көрдү Рәмдар Пәри чох гәмкинди. Елә бил ки, көнлүндә бөjүк бир арзусу вар, амма арзуjа чатмаға һеч бир күманы jохду. Алды, кәрәк Пәриjә нә деди:

Башына дөндүjүм Пәри,
Нә вар көнлүндә, көнлүндә?
Jолунда гоjарам сәри,
Нә вар көнлүндә, көнлүндә?

Алды Рәмдар Пәри:

Ешг одуна алышмарам,
Күсүлүjәм, барышмарам,
Диндирсән дә данышмарам,
Бу вар көнлүмдә, көнлүмдә.

Алды Шаһ Исмаjыл:

Jар отаға гәдәм баса,
Сөһбәтинә гулаг аса,
Ағ үзүндән бир чүт буса,
Нә вар көнлүндә, көнлүндә?

Алды Рәмдар Пәри:

Кечә әјаз, күндүз булуд,
Мәрд икидин дамәнин тут,
Оғлан, көнлүндәкин унут,
Бу вар көнлүмдә, көнлүмдә.

Алды Шаһ Исмајыл:

Мән истәрәм бурда галам,
Голларым бојнуна салам,
Гыз, сәндән камымы алам,
Нә вар көнлүндә, көнлүндә?

Алды Рәмдар Пәри:

Дәрјада кәзән балыгды,
Мәтләбләр верән халыгды,
Сән дејән јерләр горугду,
Бу вар көнлүмдә, көнлүмдә.

Алды Шаһ Исмајыл:

Шаһ Исмајылам, һазарам,
Дәрдинә дәрман јазарам,
Инди горуғу позарам,
Нә вар көнлүндә, көнлүндә?

Алды Рәмдар Пәри:

Пәријәм, ганлар ағларам,
Зүлфүм кәрдәндә бағларам,
Горуғу сәнә сахларам,
Бу вар көнлүмдә, көнлүмдә.

Сөзләрини тамам еләдиләр. Шаһ Исмајыл деди:

— Рәмдар Пәри, сөјлә көрүм нә үчүн сарајда јалгызсан? Нә үчүн белә мә'лул, мүшкүл отурмусан?

Гыз деди:

— Шаһзадә, мән һинд ханларындан Нәчәф ханын гызы Рәмдар Пәриjәм. Рәмл атыб кәләчәји, кечмиши билирәм. Өзүмүн дә једди гардашым вар. Һинд шаһынын оғлу мәни истәди. О, бүтпәрәст олдуғундан гардашларым мәни она вермәдиләр. Инди һинд падшаһынын оғлу гошун чәкиб, мәни зор илә алмаг үчүн даваја кәлиб. Гардашларым өлмәјә разыдырлар,

мәни она вермәјә разы дејилләр. Она көрә дә, һинд шаһынын оғлунун давасына кедибләр. Гардашларым бир тәрәфдәди, һинд падшаһы да гошунла бир тәрәфдәди. Бу саат мән бахтыгаранын үстүндә гылынч гырғыныды.

Шаһ Исмајыл Рәмдар Пәридән бу сөзү ешидиб, гејрәти чоша кәлди. Гәмәрдајын белинә галхды, өзүнү мејдана јетирди. Көрдү једди гардаш бир јанда, һинд падшаһынын оғлу да гошун илә бир јанда сәф чәкибләр.

Өз-өзүнә деди: «Мән атымы дүз мејданын ортасына сүрүб салам верәчәјәм. Һанкы тәрәф саламымы алса, о тәрәфә көмәк едәчәјәм».

Шаһ Исмајыл бу фикирнән Гәмәрдајы дүз мејданын ортасына сүрүб деди:

Һагг-тала јарадыб чүмлә аләми,
Мәдәд аллаһ, сәндән мәнә бир имдад!
Јеријиб ортаја, вердим саламы,
Мәдәд аллаһ, сәндән мәнә бир имдад!

Једди гардаш Шаһ Исмајылын саламыны алды. Алды Шаһ Исмајыл:

Јарадан јарадыб һавада гушу,
Бәргәрар еләјиб дағ илә дашы,
Худам, өзүн сахла једди гардашы,
Мәдәд аллаһ, сәндән мәнә бир имдад!

Шаһ Исмајыл јөн чевирсә дүшмана,
Кишнәр Гәмәрдајы, кирәр мејдана.
Чәкәр Мисри гылынч, бојанар гана,
Мәдәд аллаһ, сәндән мәнә бир имдад!

Шаһ Исмајыл сөзүн тамам еләјиб, једди гардашла өзүнү бүтпәрәстләрин гошунуна вурду. Бир јандан Шаһ Исмајыл, бир јандан Гәмәрдај, бир јандан једди гардаш дүшманы гылынчдан кечирдиләр. Бүтпәрәстләрин гырыланы гырылды, галаны да гачыб кетди.

Бу тәрәфдән једди гардаш Шаһ Исмајылын әлинә-ајағына дүшүб, ону сараја кәтирдиләр. Шаһ Исмајылын бу јахшылығындан нечә чыхмаг үчүн фикир еләјирдиләр ки, кичик гардаш деди:

— Ај гардашлар, мән бир сөз дејим, көрүн јахшы олса һамымыз разы олаг.

Дедиләр:

— Де көрәк. Јахшы олса разы олараг.

Кичик гардаш деди:

— Биз буна мал, дөвләт вермәклә разы еләјә билмәрик. Бунун сириндән-сифәтиндән шаһзадәлик јағыр, пул-мал тамаһында дејил. Јахшысы буду ки, елә бачымыз Рәмдар Пәрини буна верәк.

Кичик гардашын мәсләһәтинә гардашлар разы олдулар. Шаһ Исмајылын, Рәмдар Пәринин разылығыны билиб, онлары әл-әлә тапшырдылар. Ахшам араја кәлди, јатасы вахт Шаһ Исмајыл илә Рәмдар Пәринин јери бир салынды. Шаһ Исмајыл Мисри гылынчы сијириб, гыз илә өз арасына гојду, јатды. Бир ахшам белә, беш ахшам белә кечди, једди гардаш көрдү ки, бачыларынын рәнки саралыр, сәбәбини хәбәр алдылар. Пәри гардашларынын чавабында көзүнүн јашыны төкүб деди:

— Аман күнүмүн јарағы гардашлар, буду бир ајды ки, мәни Шаһ Исмајыла верибсиниз. Һәмишә јатан вахтда гылынчы сыјырыб араја гојур. Нә мәнә јахын кәлир, нә диндирир, нә дә данышдырыр.

Једди гардаш Шаһ Исмајылын јанына кәлиб, бачылары илә белә рәфтар еләмәјинин сәбәбини сорушдулар. Шаһ Исмајыл деди:

— Мән Түркмана, Күлзарын далынча кедирәм. Бәлкә кетдим, гајытмадым. Онда сизин бачынызын јанында үзүгара оларам. Индијә кими Рәмдар Пәри илә бачы-гардаш кими доланмышам. Әкәр кедиб сағ-саламат Күлзары кәтирә билсәм, онда сизин бачынызы да аларам.

Шаһ Исмајыл Рәмдар Пәри илә, једди гардашла һаналлашыб Түркмана кетмәк истәди. Гардашлар дедиләр:

— Шаһзадә, инди ки, кедирсән кет! Јахшы јол! Мурадына чатасан! Амма Түркмана ики јол кедир. О јолун бири илә үч ајa, о бири илә он күнә кетмәк олар. Үч ајлыг јол сәламәт, он күнлүк јол мәламәтдир. Чүнки о јолу Әрәбзәнки адлы бир пәһләван кәсиб. Кәләнин, кедәнин малыны, дөвләтини сојуб, өзүнү дә өлдүрүр. Лешиндән һасар, башындан минарә тикдирир. Биздән ешитсән, үч ајлыг јол илә кедәрсән.

Шаһ Исмајыл деди:

— Гурддан горхан гојун сахламаз. Мән өлүмүмү көзүмүн габағына алыб, Түркмана гылынч зоруна гыз кәтирмәјә кедирәм Сиз мәни Әрәбзәнки илә горхудурсунуз. Мән јүз еләләриндән горхмарам. Һамысыны Мисри гылынчдан кечирәрәм. Күлзар илә бағладығым пејманын вахтына аз галыр. Он күнлүк јол илә кетмәлијәм.

Шаһ Исмајыл једди гардашдан ајрылыб, атыны сүрдү ки, кетсин, бир дә кери баханда Рәмдар Пәриjә көрдү. Әмәрдајын чиловуну чәкиб, әjләнди, алды, көрәк нә деди:

Јарым jенә чыхыб күлшән сеjринә,
Әтрафында бағча нечә, бағ нечә?
Сәрjагыбын тә'нә-тә'нә сөзләри,
Синәм үстә дүjүн нечә, дағ нечә?

Әлинә jахыбды әлван хынасын,
Кушуна тахыбды гызыл танасын,
Һәвәсләниб сыхам турунч мәмәсин,
Ганы гача, jери гара ағ нечә?

Шаһ Исмајыл бу jолларын нашысы,
Јаман олар назлы jарын ачысы,
Пәри ханым једди гардаш бачысы,
Ајры дүшә мә'шугундан сағ, нечә?

Шаһ Исмајыл сөзүнү тамам еләди. Рәмдар Пәриjә үрәкдирәк верди, көнлүнү алды, jолуна давам еләди. Бир jандан Рәмдар Пәридән ајрылығы, о бири jандан севкилиси Күлзарын һәсрәти Шаһ Исмајылы дәли-дивана еләмишди. Гәмәрдаjа ачы гамчы чәкиб, jелдән jеjин, судан ити кедирди. Jола бәләд дејилди дејин, елә һеj кедирди, амма һеч билмирди ки, һара кедир. Белә-белә сәккиз күн ат сүрдү, доггузунчу күн Әрәбзәнкинин галасына чатды Әрәбзәнки jолун гырағында дајанмышды. Шаһ Исмајылы көрүб деди:

— Аллаһ сәни мәнә jахшы jетирди. Һасарымын баша көлмәjинә бир леш лазым иди, минарамын баша көлмәjинә бир баш. Инди башыны кәсиб минарәjә гоjарам, лешини дә һасара.

Шаһ Исмајыл Әрәбзәнкинин чавабында деди:

— Ај Әрәбзәнки, jемәмишдән кәjирмә. Һәлә нә мән сәнин күчүнү көрмүшәм, нә дә сән мәним күчүмү. Нә биләк, ким кими басачаг?

Әрәбзәнки гәзәбләниб деди:

Jенә гафил бир ов чыхды гаршыма,
Һүркүб овчусундан, баш вериб кедәр!
Горхусундан додаглары чатлаjар,
Ағлајыб, көзүндән jаш вериб кедәр!

Алды Шаһ Исмајыл:

Гәндәһардан кәлдим мурад алмаға,
Јол вер, Әрәб, јол вер, инчитмә мәни!
Мән кәлмәдим бу дијарда галмаға,
Јол вер, Әрәб, јол вер, инчитмә мәни!

Алды Әрәбзәнки:

Чохлары адлајыб о јандан бәри,
Икидләр әлимдән чәкибләр зары,
Кәлләдән минара, лешдән һасары,
Бураја кәләнләр баш вериб кедәр!

Алды Шаһ Исмајыл:

Гарады гашларын, Кә'бә мерачы,
Чәкәрәм, јыхарам һасары, бурчу,
Кәсәрәм башыны, јохду әлачы,
Јол вер, Әрәб, јол вер, инчитмә мәни!

Алды Әрәбзәнки:

Оғлан, меј ичмисән, јохса да бәнки?
Горхудан саралыб үзүнүн рәнки,
Һәлә ешитмәдин Әрәбзәнки?
Чох сәнин кимиләр баш вериб кедәр!

Алды Шаһ Исмајыл:

Бир сән кәл бах гајнағыма, чошума,
Әл вура билмәзсән тәрлан гушума,
Бах Шаһ Исмајылын тәр савашына,
Јол вер, Әрәб, јол вер, инчитмә мәни!

Шаһ Исмајыл истәди **орадан** давасыз-шавасыз кечиб кетсин, **Әрәбзәнки** јол вермәди, нә'рә чәкиб даваја кириш**ди**. Гылынча әл атдылар, гылынчдан мурад һасил олмады. Әмуда, низәјә, кәмәндә әл атдылар, јенә мурад һасил олмады.

Ахшам олду, даваны сабаһа гојдулар. Әрәбзәнки Шаһ Исмајыла деди:

— Ај пәһливан, инди сән бурада гәрибсән, кәл кедәк бу ахшам мәним гонағым ол. Сабаһ ачылсын, мејдана чыхарыг. Аллаһ ја сәнә верәр, ја да мәнә.

Шаһ Исмајыл Әрәбзәнкинин сөзүнә разы олду. Онунла бәрабәр галаја кетди. Көрдү Әрәбзәнкинин бөјүк чәлалы вар. Әрәбзәнки Шаһ Исмајыла јемәк верди. Јатмаға јер верди. Өзү дә чөрәк, хөрәк јејиб, јатаг отағына кетди. Дава палтарыны чыхартды, јатаға кирди, ширин јухуја кетди.

Шаһ Исмајылын чанына горху дүшмүшдү. Нә боғазына чөрәк кедирди, нә көзүнә јуху. Дејирди: мән сабаһ бу пәһливанын әлиндә нечә олачағам? Чох күчлү пәһливандыр. Бир дә онунла мејдана кирсәм јәгин ки, саламат гуртара билмәјәчәјәм, мурадым көзүмдә галачагдыр.

Фикир, хәјал Шаһ Исмајылы елә чулғамышды ки, јухусу бир әппәк олуб галхмышды көјә, нә гәдәр әлләширди, јата билмирди.

Гәрәз, о јана чевирилди, бу јана чевирилди, көрдү јох, јата билмәјәчәк, дурду ајаға ки, бир аз кедиб долансын, бәлкә фикри дағыла.

Галача чох бөјүк иди. Һәр тәрәфә јол вар иди. Шаһ Исмајыл һәр тәрәфи көзди, долашды, ахырда кәлиб рәнкбәрәнк халыларла бәзәнмиш бир отаға чыхды. Нә көрдү? Бу бәзәкли отагда бир гыз јатыб, бир гыз јатыб ки, елә бил күдрәтин көрәми чоша кәлиб, көзәллик најлајанда илк гәләми бу гыза чәкиб. Шаһ Исмајыл гыза, отаға тамаша еләјирди, бир дә көзү јухарыдан асылмыш Әрәбзәнки либасына саташды. Галды мат-мәәтәл ки, бу нә сирди. Бу гыз нијә белә палтар кејиб, кәлиб-кедәнлә вурушур?

Шаһ Исмајыл бу фикирлә кечәни сабаһ еләди. Амма фикрини һеч бир јана чыхарда билмәди. Бәли, сабаһ ачылды. Шаһ Исмајыл кејимли, кечимли мејдана кәлди. Нә'рә чәкиб Әрәбзәнкини истәди.

Әрәбзәнки нә'рә сәсинә ојанды; полад палтарла башдан кејинди, ајагдан гыфылланды, ајагдан кејиндя, башдан гыфылланды, Шаһ Исмајылын мејданына кәлди. Һәр ики пәһливан күштү тутуб күләшмәјә башладылар.

Әрәбзәнкинин көзләри гызмышды. Ач шир кими она тәрәф јөнәлди. Шаһ Исмајылы көтүрүб јерә вурду. Хәнчәрини чәкиб синәсинә чөкдү. Шаһ Исмајыл деди:

— Ај пәһливан, бизләрдә гајдады, пәһливан пәһливаны биринчи дәфә јыханда өлдүрмәз.

Әрәбзәнкинин Шаһ Исмајыла јазығы кәлди. Ону өлдүрмәди, бурахды. Икинчи дәфә күләшдиләр.

Бу дәфә дә Әрәбзәнки Шаһ Исмајылы јыхды. Шаһ Исмајыл деди:

— Пәһливан, әрәнләр үчә гәдәр дејиб. Бу дәфә дә мәни өлдүрмә, үчүнчү дәфә јыхсан өлдүрәрсән.

Әрәбзәнки јенә ону бағышлады. Тәзәдән күләшмәјә башладылар. Ширин күләшмә заманы Шаһ Исмајыл әлини Әрәбзәнкинин полад кејминин алтына салды, дөшләриндән тутуб, елә сыхды ки, Әрәбзәнкинин голлары бошалды, чәприлиб јерә јыхылды. Нә гәдәр әлләшдисә, Шаһ Исмајылын әлиндән чыхыб галха билмәди. Ахырда деди:

— Пәһливан, намәрдлик еләмәсәјдин мәни јыха билмәздин. Мәним сәнин чаванлығына јазығым кәлди, өлдүрмәдим. Инди фүрсәт сәнин әлинә кечиб, истәјирсән өлдүр, истәјирсән өлдүрмә. Мән сәнә јалвармајачағам. Мән гыз, сән оғлан.

Шаһ Исмајыл деди:

— Әрәб, мән сәнин гыз олдуғуну кечәдән билирәм. Икн дәфә мәни јыхдын өлдүрмәдин, доғрудан да мәрдсән. Сән кәс, мәни өз сирриндән ахаһ елә көрүм, сән кимсән? Белә күн кечирмәјинин сәбәби нәди?

Әрәбзәнки деди:

— Мән әрәбистанлы Маһмуд пашанын гызыјам. Атам өлмәздән сонра мән гардашым Әһмәдин умудуна галдым. Әһмәдин иши-пешәси башында гырх һарамы халгы чалыб-чапыб, малдөвләт јығмаг иди. Әһмәд башындакы һарамылар илә һәр күн бир јердә галыб, кејф еләјәрди. Бир ахшам да башындакы һарамыларла өз евимизә кәлди ки:

— Бачы, бу ахшам сән евдән чых, бир башга јерә кет, биз бурада бир балача мәчлис кечирәчәјик. Мән разы олуб, гоншумузун евинә кетдим. Елә ки, гаранлыг дүшдү, бир дә көрдүм ки, һәр һарамы, буду, өзү илә бәрабәр бир дә бир гыз кәтириб, гапыда атдан дүшүрүр, бизим евә апарыр. Бир аз да кечди, бир мәчлис башланды, аллаһ көстәрмәсин. Доғрусу, намусум гәбул еләмәди. Тез өзүмү ашбаз Намаза јетириб, шәраба биһушдары гатдырдым. Елә ки, ичиб биһуш олдулар, һамысыны өлдүрдүм, сонра да көчүб бу галаја кәлдим. О вахтдан бу галада олурам. Өзүм дә әһд еләмишәм ки, һарда киши тапсам, мәрдү-мәрдана күләшәчәјәм, јыхдым, өлдүрәчәјәм, јыхылдым, мәни јыхана әрә кедәчәјәм.

Шаһ Исмајыл Әрәбзәнкини ајаға галдырыб деди:

— Сән бу гејрәт һалал олсун! Бу күндән сән мәнимсән, мән дә сәнин!

Шаһ Исмајыл бир мүддәт галада галды. Өз әһвалатыны да ачыб Әрәбзәнкијә данышды. Әрәбзәнки иши билиб, она көмәк еләмәјә башлады. Түркмана кетмәк үчүн тәдарүк көрдү, галасыны башындакы јолдашлара тапшырды, өзү һәј нә-

лада гүтәввәр олуб, Шаһ Исмајыл илә Түркмана јола дүшдү. Аз кетдиләр, чох кетдиләр, кәлиб Түркман елинә јетишдиләр. Кечә гонаг галмаг үчүн Түрфәнсә адлы бир гарынын гапысына кәлдиләр.

Алды Шаһ Исмајыл, көрәк гарыја нә деди:

Башына дөндүјүм, ај гары нәнә,
Сизин јердә гәриб меһман олармы?
Нә мүддәтди мән дивана олмушам,
Давасыз дәрдимә дәрман олармы?

Алды Түрфәнсә гары:

Башына дөндүјүм күл үзлү чаван,
О нә сөздү гәриб гонаг олармы?
Әһли-шәһәр мүсәлманлыг дејилми?
Меһманы гапыдан говмаг олармы?

Алды Шаһ Исмајыл:

Баһарда бағчалар вердији барды,
Дәрдиндән чәкдијим бу ағу зарды,
Маһмуд паша гызы о Күлүзарды,
Сизин јердә белә чејран олармы?

Алды Түрфәнсә гары:

Гәриб олан кәсдә ахтара ели,
Бүлбүл олан бурахармы һеч күлү?
Күлүзар дејәнин кәсилир дили,
Бизим јердә ону демәк олармы?

Алды Шаһ Исмајыл:

Шаһ Исмајыл нејләјибди, нејләсин?
Хәнчәр алыб, бағрын башын тејләсин,
Дәрди-дилин инди сәнә сөјләсин,
Сиздән бизә үлфәт гылан олармы?

Алды Түрфәнсә гары:

Түрфәнсә гарыды бу иши билән,
Чарәсиз дәрдләрә дәрман ејләјән,
Бирчә мәнәм ора кедибән кәлән,
Елә јерә кедиб-кәлән олармы?

Шаһ Исмајыл Түрфәнсә гарыдан әһвалаты саз илә хәбәр алдығы кими, Әрәбзәнки дә дилнән деди:

— Ај гары нәнә, иманын камил олсун, бир де көрүм Маһмуд Пашанын гызы Күлзар ханымы таныјырсанмы? Ондан хәбәрин вармы.

Әрәбзәнки бу сөзү дејиб, гарыја бир овуч гызыл верди. Гары гызылы көрүб, көзләри сағсаған көзләринә дөндү, деди:

— Бала, Күлзары јахшы таныјырам, өзү дә әмиси оғлуна нишанлыды. Отуз доггуз күндү тојду, сабаһ көчүрдәчәкләр.

Шаһ Исмајыл гарыдан бу сөзү ешидиб, она ики овуч да гызыл вериб деди:

— Гары нәнә, мәним бир үзүјүм вар, ону Күлзара јетирә биләрсәнми?

Гары деди:

— Јетирә биләрәм.

Шаһ Исмајыл үзүјү гарыја верди. Гары үзүјү алыб, Күлзарын јанына јолланды.

Күлзарын Шаһ Исмајыл илә бағладығы пејман тамам олурду. Амма һәлә Шаһ Исмајыл кәлмәмишди. Күлзар ahзар чәкиб ағлајырды. Мәшшатәјә башыны бәзәтмирди. Јанына да һеч кәси бурахмырды. Гары һа еләди кәнизләр ону Күлзарын јанына бурахмадылар. Гары ахырда үзүјү ајнадан Күлзара көстәрди. Күлзар үзүјү көрән кими таныды, кәнизләрә деди:

— Ај гызлар, о мәним сүд анамды, бурахын кәлсин.

Кәнизләр гарыны бурахдылар. Гары Күлзарын јанына кәлди. Күлзар деди:

— Ај нәнә, иманына гурбан олум, бир де көрүм бу үзүјү верән оғлан һарадады?

Гары деди:

— Муштулуғуму вермәсән демәрәм.

Күлзарын бојнунда бабасынын једди иллик бач-харачы илә баша кәлмиш бир бојунбағы вар иди. О бојунбағыны чыхардыб гарыја муштулуг верди. Гары муштулуғуну аландан сонра Шаһ Исмајылын онун евиндә олмасыны сөјләди. Күлзар деди:

— Ај нәнә, Шаһ Исмајыла де, Күлзар дејир ки, мән атамын күлшән бағына чыхачағам, ашыг палтары кејинсин, баға кәлсин.

Гары баш үстә дејиб, орадан чыхды, евинә кәлди. Күлзарын тапшырығыны Шаһ Исмајыла јетирди. Шаһ Исмајыл ашыг палтары кејиниб, Әрәбзәнки илә атланды, күлшән бағына јола дүшдү.

Күлзар ханым мәшшатәјә башыны бәзәтди, гырх кәниз илә Күлшән бағына чыхды. Кәнизләрә деди:

— Гызлар, бураларда ашыг көрсәниз, тутуң мәним јаныма кәтирин.

Бу Тәрәфдән Шаһ Исмајыл илә Әрәбзәнки кәлиб күлшән бағының ганысына чыхдылар. Әрәбзәнки илә Шаһ Исмајыл белә мәсләһәт еләдиләр ки, Әрәбзәнки бир јанда атлары сахласын, Шаһ Исмајыл да Күлзарын јанына кетсин, данышсын, Күлзары кәтүрүб кәлсин. Әрәбзәнки атлары сахлады. Шаһ Исмајыл бағын гапысына кәлди. Гызлар ону чөһрәни чөмчәли көрүб, тутуб Күлзарын јанына апардылар. Күлзар гаш-көз илә Шаһ Исмајыла хош кәлдин еләди, деди:

— Ашыг, бир нечә ханә көнүл ачан сөз оху.

Шаһ Исмајыл сазы синәсинә басыб, сөзә башлады, деди:

Шүкүр чәлалына, мин бир адына,
Јарып көрүм үзү күлсүн сабаһдан,
Ајлар, илләр һәсрәтини чәкдијим,
Бу кизли дәрдими билсин сабаһдан.

Күлзар ханым сөз әвәзинә јасәмән сачларындан үч тел ајырыб, басды синәсинә, көрәк нә деди:

Башына дөндүјүм, гурбан олдуғум,
Нишанәм сәндәди, јар, сафа кәлдин!
Јаныб атәшинә бүрјан олдуғум,
Нишанәм сәндәди, јар, сафа кәлдин!

Алды Шаһ Исмајыл

Әлләриндә јүсүр тәсбеһ јүз дәнә,
Горхум буду, көз көрмәјә, үз дөнә,
Бир ијид ки, илгарындан тез дөнә,
Мовлам она гәним олсун сабаһдан

Алды Күлзары

Сәндән ајры данышмадым, күлмәдим,
Бу чанымдан бездим, өлә билмәдим.
Һачан илгар вердин, мән дә кәлмәдим?
Нишанәм сәндәди, јар, сафа кәлдин!

Алды Шаһ Исмајыл:

Шаһ Исмајыл тәзә көрдү, бил, сәни,
Чәннәти-ризвана јетирдин мәни,
О адна ахшамы, чаршәнбә күнү,
Назлы дилбәр гаршы кәлсин сабаһдан.

Алды Күлзар:

Күлүзарам, сәнә гурбан олум мән,
Һејва кими саралыбан солум мән,
Икрам илә пишиваза кәлим мән,
Нишанәм сәндәди, јар, сафа кәлдин!

Бу ики севкили сөзүн тамам еләр-еләмәз Әрәбзәнки ач гурд кими пусгудан чыхды. Кәнизләрин һәрәси бир јана дағылды, Әрәбзәнки деди:

— Ај гочагларым, сәсинизи тојунуза сахлајын! Инди Маһмуд пашанын гошуну јетишәр. Јолчу јолда кәрәк!

Шаһ Исмајыл Гәмәрдајын белинә галхды, Күлзары да тәркинә алды. Әрәбзәнки, дә өз атына минди, Гәндәһара тәрәф јола дүзәлдиләр. Хејли кетдиләр, бир чәмәнлијә чатдылар. Атдан дүшүб, динчәлмәјә башладылар.

О бири тәрфдән кәнизләр Маһмуд пашанын јанына кедиб, ханымларынын гачырылдығыны сөјләдиләр. Маһмуд паша гошунла атланыб, онларын далынча дүшдү. Кәлиб-кәлиб чәмәнликдә онлара јетишдиләр. Әрәб Зәнки бахды ки, Шаһ Исмајыл бир тәрәфдә јухуја кедиб, Күлзар да бир тәрәфдә. Әввәлчә Шаһ Исмајылы ојатмаг истәди. Сонра гыјмајыб ојатмады, өзү тәкчә даваја киришди. Гошуну пенчәр кими гырды, јерә төкдү. Өлән өлдү, галанлар гачыб дағылдылар. Әрәбзәнки кери гајыдыб, алды, көрәк Шаһ Исмајылы нә чүр ојатды.

Мөвч верибән Түркмандан јериди,
Ојан, Шаһ Исмајыл, көр нәләр олду!
Мән гурбанам севкилимин телинә,
Ојан, Шаһ Исмајыл, көр нәләр өлду!

Чапар кетди, кәләр инди һәбәши,
Онлар да бизимлә тутар савашы,
Дәрәјә, тәпәјә долдурар леши,
Ојан, Шаһ Исмајыл, көр нәләр олду!

Чапар кетди, кәләр инди фирәнки,
Онлар да бизимлә тутарлар чәнки,
Гырар һамысыны Әрәбизәнки,
Ojан, Шаһ Исмаjыл, көр нәләр олду!

Шаһ Исмаjыл Әрәбзәнкинин сәсинә ojанды. Көрдү һәр jанда леш-лешә сөjкәниб, баш-баша. Даһа билмәди ки, Әрәбзәнкиjә нә десин. Сәссиз-сәдасыз аты минди. Онлар да атланыб дүшдүләр jола. Кечә-күндүзә салыб, Әрәбзинкинин галасына чатдылар. Галада бир нечә күн галыб, сонра jенә дә jола дүшдүләр. Кетдиләр, кетдиләр Рәмдар Пәриjә jетишдиләр. Алды Шаһ Исмаjыл көрәк нә деди:

Aj гыз, сәнин уча бojун
Көрүлмәjин чағы кәлди.
Гара телин дал кәрдәндә
Һөрүлмәjин чағы кәлди.

Гәддин әлиф, бojун уча,
Ашыг кәрәк бojун гуча,
Гыз, мәмән дөнүб турунча,
Дәрилмәjин чағы кәлди.

Шаһ Исмаjыл дejәр: худа!
Әзәл дәрсим әлиф-нида.
Jолунда бу чаным фәда
Верилмәjин чағы кәлди.

Бир нечә күн дә бурда галдылар, сонра Рәмдар Пәрини дә көтүрүб Гәндәһара jола дүшдүләр. Мәнзил ejлиjә-ejлиjә кәлиб Гәндәһара jетишдиләр. Шаһ Исмаjыл шәһәрин бир тәрәфиндә чадыр гурдурду, атасына мушдулугчу көндәрди.

Шаһ Исмаjылын сәфәри узун сүрмүшдү дejин анасы онун һәсрәтини чәкмәкдән нахошлаjыб өлмүшдү. Әдил шаһ да Шаһ Исмаjылы өлмүш билирди. Бир дә хәбәр кәлди ки, бәс Шаһ Исмаjыл үч көзәл илә, буду, кәлиб чыхыб. Шаһ дуруб оғлунун көрүшүнә кәлди. Бәли, көрүшдүләр, өпүшдүләр, амма Әдил шаһ алтдан-алтдан гызлара бахды, нәзәрдән кечирди. Күлзар чох хошуна кәлди, она jетишмәк үчүн оғлуну өлдүрмәк фикринә дүшдү. Евинә гаjытды, барикаһын габағында бир дәрин гуjу газдырды, ичинә низә, ох долдуртду, үстүнә дә кәбә салдырды, оғлуну гонаг чағырды. Шаһ Исмаjылын бу ишдән хәбәри jох иди. Аталыг һагг-саjындан кечә билмәjиб, кетмәк истәjәндә гызлар дедиләр:

— Кәл сән бизи ешит! Бу гонаглыға кетмә! Кетсән дә гој Әрәбзәнки дә сәнинлә кетсин, биз сәнин атанын фикрини башга тәһәр көрүрүк.

Шаһ Исмајыл деди:

— Нечә ола биләр ки, атам мәни гонаг чағырсын, мән кетмәјим? Сиз мәним атамы пис таныјырсыныз.

Рәмдар Пәри рәмл атыб деди:

— Кедишин јахшыды, амма кәлишин пис көрүнүр. Ал бу үзүјү, бармағына тах, бу туланы да өзүнлә апар; тула һарадан кетсә, сән дә орадан кет, һарада отурса, сән дә орада отур. Үзүјү габағына кәтирилән хөрәјә сал, нә вахт јашылланса јемә

Шаһ Исмајыл үзүјү көтүрдү, туланы да јанына салды, Күлзары, Рәмдар Пәрини Әрәбзәнкијә тапшырды, кетмәјә башлады. Баркаһын гапысында тула јолдан чыхды, Шаһ Исмајыл да онун далынча кедиб, атасынын һүзуруна чатды. Шаһ Исмајыла хөрәк кәтирдиләр. О, үзүјү хөрәјә салды, хөрәк јашыллашды. Шаһ Исмајыл хөрәји јемәди.

Әдил Шаһ оғлуна деди:

— Оғул, чох шүкүр ки, бу гәдәр зәһмәтдән сонра Күлзары кәтирә билдин. Ешитмишәм јолларда чох пәһливанлара раст кәлмисән, чохларыны јыхмысан. Кәрәк күчүнү атанын габағында да көстәрәсән. Де көрүм, сәнин нәјә күчүн чатмыр ки, мән онда сәни сынагдан кечирим.

Шаһ Исмајыл деди:

— Мәним једди бојун чүт гајышына күчүм чатмаз.

Әдил шаһ әмр еләди, једди бојун чүт гајышы кәтирдиләр. Шаһ Исмајылын голларыны бағладылар. Шаһ Исмајыл елә зор верди ки, гајыш парча-парча олду, јерә төкүлдү.

Әдил шаһ деди:

— Бәс дејирдин күчүн чатмаз? Парча-парча еләдин ки?.. Де көрүм, доғрудан нәјә күчүн чатмаз?

Шаһ Исмајыл деди:

— Једди гулач сичимә күчүм чатмаз.

Әдил шаһ һөкм еләди. Шаһ Исмајылын голларыны једди гулач сичимлә бағладылар. Шаһ Исмајыл елә зор верди ки, сичим дә гырыг-гырыг олду. Әдил шаһ деди:

— Демәк сәнин күчүн чатмајан шеј јохдур.

Шаһ Исмајыл деди:

— Хејир, вар. Өз јај-охумун киришинә мәним күчүм чатмаз.

Әдил шаһ јај-ох киришилә Шаһ Исмајылын голларыны бағлатдырды. Шаһ Исмајыл зоруну голларына топлајыб нә гә-

дәр күч вердисә, кириши гыра билмәди. Кириш нәсә-кәсә сүмүјә дајанды. Әдил шаһ чәллад чағырды, деди:

— Вур бунун бојнуну!

Чәллад шаһын һөкмү илә Шаһ Исмајылын бојнуну вурмаг истәди. Вәзир деди:

— Ej бојүк шаһ, бир гыздан өтрү өз әлинлә өз чырағыны кечирмә!

Әдил шаһ чәллада деди:

— Инди ки, вәзир онун бојнунун вурулмағына разы дејил, онда көзләрини чыхарт, апар зүлмәт гујусуна тулла.

Чәллад Шаһ Исмајылын көзләрини чыхартмаг истәди.

Алды Шаһ Исмајыл, көрәк нә деди:

Уча дағлар башы думан, чискинди,
Аманды, шаһ баба, зај етмә мәни!
Бүлбүл чәкәр күлүн аһу зарыны,
Аманды, шаһ баба, зај етмә мәни!

Мән чох икитләрлә ејләдим чәнки,
Ајағым апарды полад үзәнки,
Һәлә өлмәјибди Әрәбзәнки,
Аманды, шаһ баба, зај етмә мәни!

Јәгин бил ки, Шаһ Исмајыл өзүдү,
Инанмајын сәјрагыбын сөзүдү,
Әрин јарашығы ики көзүдү,
Аманды, шаһ баба, зај етмә мәни!

Әдил шаһ Шаһ Исмајылын јалвармағына гулаг асмады, чәллада «һөкмүмү јеринә јетир!» деди. Чәллад Шаһ Исмајылын көзләрини чыхардыб овчуна гојду, өзүнү дә апарыб зүлмәт гујусуна салды. Шаһ Исмајыл зүлмәт гујусунда галсын, сизә Әдил шаһдан данышым.

Әдил шаһ гошун көндәрди ки, кедиб Күлзары кәтирсинләр. Әрәбзәнки иши белә көрәндә өзүнү вурду гошуна, гатым-гатым гатлады, тамам гырды. Әдил шаһ јенә гошун кондәрди, Әрәбзәнки онлары да гырды. Инди Әдил шаһ гошун кондәрмәкдә өлсун, Әрәбзәнки дә гырмагда, данышым хоча Әзиздән.

Хоча Әзиз мәшһур сөвдәкәр иди. Һарадаса совдакәрликдән кәлирди, күзәри Шаһ Исмајыл олан зүлмәт гујусунун јанындан дүшдү. Хоча Әзиз јаман сусамышды. Су чыхардыб

ичмәк үчүн гуjуjа долча саллады. Шаһ Исмаjыл ики әлилә долчаның ипиндән бәрк-бәрк jапышды. Хоҹа Әзиз долчаны чәкди чыхартды, көрдү ки, су әвәзинә бир кор оғлан чыхды. Хоҹа Әзиз онун Шаһ Исмаjыл олдуғуну билди. Әдил падшаһын горхусундан гуjунун башындаҹа гоjуб кетди. Шаһ Исмаjыл тапдана-тапдана бир ағаҹын дибинә кәлди, отурду. Елә бу заман үч көjәрчин кәлиб, ағаҹын башына гонду. Көjәрчинләрин бири гуш дилиндә деди:

— Бу нә көзәл оғланды. Jазығын, һаjыф ки, көзләри корду.

О бири көjәрчин деди:

— Бу, Әдил падшаһын оғлуду. Атасы бунун кәтирдиjи Күлзара ашыг олуб. Күлзара чатмаг үчүн бунун көзләрини чыхартдырыб.

О бири көjәрчин деди:

— Кәл онун көзүнү сағалдаг.

Көjәрчинләр дедиләр:

— Аj Шаһ Исмаjыл, jатыбсан оjан, оjагсан ешит! Көзләрини jеринә гоj, биз атдығымыз ләләjи дә үстләринә чәк, көзләрин сағалар.

Көjәрчинләр бир ләләj атыб, учуб кетдиләр. Шаһ Исмаjыл көзләрини jеринә гоjду, ләләjи чәкди, көзләри саппасағ олду. Ajаға дуруб, Гәндәһара тәрәф кетмәjин бинасыны гоjду. Бир аз кетмишди ки, бир гоҹаjа раст кәлди. Көрдү гоҹа ағлаjа-ағлаjа чүт әкир. Шаһ Исмаjыл ондан сорушду:

— Гоҹа, нә үчүн ағлаjырсан?

Гоҹа деди:

— Әдил шаһын Шаһ Исмаjыл адында бир оғлу варыды. О оғлан үч көзәл кәтирмишди. Әдил шаһ о көзәлләрдән Күлзара ашиг олуб, оғунун көзләрини ojдуруб зүлмәт гуjусуна атдырды. Сонра Күлзары кәтирмәк үчүн гошун көндәрди. Әрәбзәнки гошунлары гырды. Инди Әдил шаһ Гәндәһар әһлиндән күндә бир адам онун меjданына көндәрир, Әрәбзәнки өлдүрүр. Сабаһ да шаһ мәним оғлуму Әрәбзәнкинин меjданына көндәрәчәк. Одур ки, ағлаjырам.

Алды Шаһ Исмаjыл, көрәк нә деди:

Башына дөндүjүм, аj мискин гоҹа,
Сән ағлама, сабаһ меjдан мәнимди.
Нә күндүзүм күндүз, нә кечәм кечә,
Сән ағлама, сабаһ меjдан мәнимди.

Дүшманын ағласын, достларын күлсүн,
Сәнә зүлм еҹләҹән әҷрини билсин!
Сөҹлә, Әдил шаһа хәбәрдар олсун,
Сән ағлама, сабаһ меҹдан мәнимди.

Дәрин-дәрин дәрҹалара даларам,
Ширин ҷаным ешг одуна саларам,
Исмаҹылам, гысасымы аларам,
Сән ағлама, сабаһ меҹдан мәнимди.

Шаһ Исмаҹыл сөзлә дә деди ки:

— Гоҷа, сән сабаһ кет, Әдил шаһа де ки, оғлум деҹир Шаһ Исмаҹылын кеҹимини, атыны мәнә версин, кедим Әрәбзәнкини өлдүрүм. О, Шаһ Исмаҹылын атыны, кеҹимини верәр, кәтирәрсән, мән сәнин оғлунун әвәзинә Әрәбзәнкинин меҹданына кедәҹәм.

Гоҷа Шаһ Исмаҹылын сөзүнә разы олду. Ону көтүрүб евинә кәлди. Сабаһы Әдил шаһын јанына кетди, деди:

— Мәним оғлум деҹир Шаһ Исмаҹылын атыны, кеҹимини мәнә версин, кедим Әрәбзәнкини өлдүрүм.

Әдил шаһ Шаһ Исмаҹылын атыны, кеҹимини **гоҷаҹа верди. Гоҷа да кәтирди** Шаһ Исмаҹыла верди. Шаһ Исмаҹыл **кеҹими кеҹиниб, Гәмәрдаҹын белинә минди, илдырым кими Әдил шаһын габағына сүрдү. Әдил шаһ Күлзарын ешгиндән елә һаваланмышды ки,** оғлуну танымады, деди:

— Гоҷағым, тез Әрәбзәнкини өлдүр, башыны мәнә кәтир!

Шаһ Исмаҹыл аты Әрәбзәнкинин меҹданына **сүрдү. Әрәбзәнки көрән** кими Шаһ Исмаҹылы таныды. **Көрүшдүләр, икиси дә бир** јердә атлары Әдил шаһын үстүнә **сүрдүләр. Әдил шаһ ишы белә көрүб гачмаг истәди. Әрәбзәнки аман вермәҹиб, ону ата-бабасынын** јанына **көндәрди. Ҷамаат Әдил шаһын зүлмүндән хилас олдугларына көрә чох шад өлдүлар. Шаһ Исмаҹылы өзләринә шаһ сечдиләр.**

Шаһ Исмаҹыл дүз гырх күн, гырх кечә тој еліҹиб, мәчлиси кечиртди.

Деҹирләр ки, устад бир ашыг кәлиб **Шаһ Исмаҹылын тоју**ну өз дуваггапма илә баша верди:

Накәһан көрдү көзүм
Сән тәки инсаны, пәри!
Һурисән, мәлакәсән,
Ҷәннәтин гылманы пәри!

Јаралар мәлһәмисән,
Дәрдләрин дәрманы, пәри!
Көзәлләр сәрдарысан,
Мәһбубларын ханы, пәри!
Шаһ кими тахта чыхыб,
Еләрсән диваны, пәри!
Диванына кәләрәм,
Иззәт, икрам гыларам,
Хидмәтиндә галарам,
Гул гурбанын оларам,
Әкәр гәбул еләсән,
Гол бојнуна саларам.

Голум бојнунда,
Әлим гојнунда
Чијним чијниндә,
Ешгин бејнимдә;
Сармашыг көјнәк кими
Дурум сәнин әјниндә;

Әјнинә ал мәни кәл,
Гат бу чана чаны, пәри!

Кәл гатаг чаны чана,
Хатырыма дәјмәкинән.
Сындырыб шад көнлүмү,
Дал гәддими әјмәкинән.
Кәлмишәм ајағына,
Чох өзүнү өјмәкинән.
Севәрсән бир танрыны,
Мән јазыға гыјмакинән.
Вер мәним мурадымы,
Гијамәтә гојмакинән.
Гијамәтдир гашларын,
Күлабатын сачларын,
Инчи, сәдәф дишләрин.
Хуб финчанды дөшләрин,
Бу бичара башыма
Чох ағырды дашларын.

Ағыр даш атма,
Назыны сатма,
Иши узатма,

Халгы ојатма,
Ганыма баис олуб,
Вәбала батма.

Ики достун арасына,
Салмагылан ганы, пәри!
Ган салма аралыға,
Нә ешги пәрванәсән
Бәхтәвәр јаранмысан,
Бу дүнјада бир дәнәсән.
Сәррафлар гәдрин билир,
Чәваһирсән, дүрданәсән.
Ал-әлван хыналајыб,
Төк телини кәрдәнә сән.
Кәрдән көјчәк, тел назик,
Гучмаг үчүн бел назик.
Бармаг шимшәк, әл назик,
Хош данышан дил назик,
Чох гәмлидир үрәјим.
Бирчә даныш, күл назик.

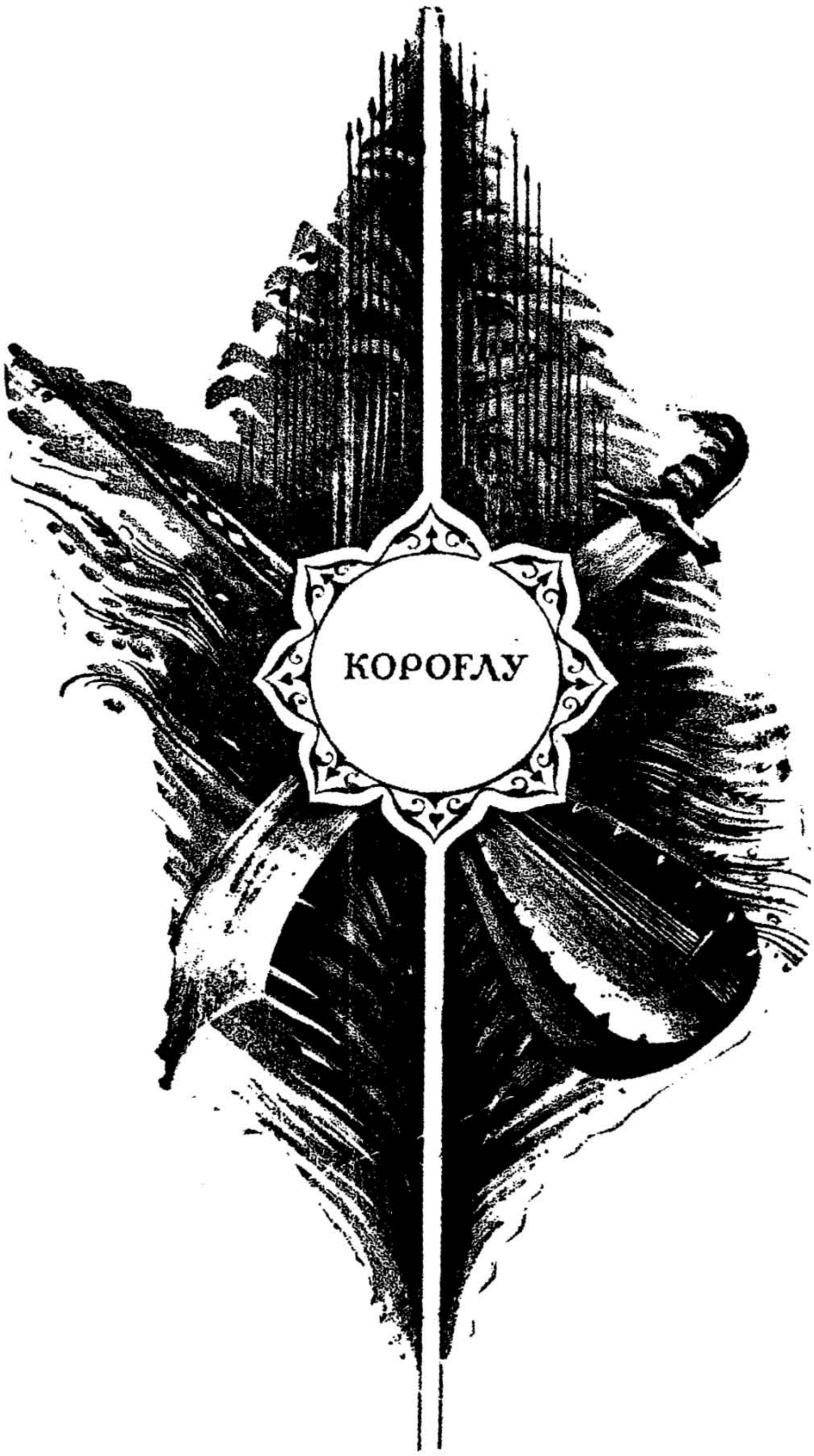
Назик шахсан,
Кағыздан ағсан,
Ағча бухагсан
Гајмаг додагсан
Машаллаһ, көз дәјмәсин,
Сән әчәб јумушагсан,
Бирчә мәни ејлә гонаг,
Севиндир меһманы, пәри!..

...Јәгин бил ки, кәрәм каны,
Мән јанырам атәшинә.
Мајылам чамалына,
Һәм көзүнә, һәм гашына.
Јыхылым ајағына,
Дуруб доланыб башына,
Һәм сәнә гурбан олум,
Һәм дә сәнин јолдашына.
Јолдашын пәрвазды кәлин,
Јериши газды кәлин,
Бу нечә әндазды кәлин,
Бахышын шаһбазды кәлин.
Догмусан шәмсү гәмәр
Күл дилдарын јазды кәлин.

Ej bahap jазым,
Дурна авазым,
Әлимдә сазым,
Ешит нијазым,

Ач гојнуну гучахлашаг,
Демәк нә лазым.

Ојнатсын Молла Чума
Шамама тәк сәни, Пәри.

КОРОҒЛУ

Короғлунун өз ады Рошәнди, атасынын адыы—Алы. Алы, вар-дөјләтинән маншыр олан Һәсән ханын илхычысыјды. Алы, нечә илләр Һәсән хана илхы отармышды, онун гапысында өмрүнү-күнүнү чүрүдүб, саггалыны ағартмышды.

Алы бир күн илхыны дәрја гырағына апармышды. Аттар дәрјанын гырағында бир оттағда оттајырды. Алы бир дә көрдү дәрјадан ики ат чыхды. Аттар кәлдиләр, илхыда ики мадјан басдылар, сонра гајыдыб дәрјаја кирдиләр. Алы нә гәдәр илхычылыг еләмишди, белә шеј көрмәмишди. Муну көзүнән гачыртмады—Һаман мадјаннары маншырлады.

Муннан он ај бир вахт кечди. Мадјаннарын Һәрәси бир гулун доғду. Гулуннар бөјүјүб бир јашар олду

Бир күн Һәсән ханын өјүнә бир паша досту гонаг кәлмишди. Һәсән хан досту пашаја јахшы гонаглыг еләди, кефини, Һалыны сорушду. Паша Һәсән хана чох разылыг еләди. Ханныгыны, дөјләт-малыны, гонаглыгыны бәјәнди. Сөһбәт арасында деди:

— Һәсән хан, ешитмишәм сәнин гәшәнк чинс аттарын вар, кәлдим илхыннан ики ајгырлыг ат апарам.

Һәсән хан илхычысы Алыны јанына чағырыб деди:

— Пашајчун ики ајгырлыг ат тутдурачам, сабаһ илхыны чөлә апарма.

Гоча Алы, пашаја дәрја аттарынын балаларыны ајгырлыға лајиг көрдү. Даһа илхыны өрүшдән гојмаг истәмәди, обашдан галхыб дәрја аттарынын балаларыны тутду, халхалда мыха бағлады, галан аттары јығыб чөлә өтүрдү.

Сабаһ ачылды. Һәсән хан, гонағы пашајнан галхыб илхы-

ның олдуғу јерә кәлди. Паша көрдү халхалда ики узун орта, арығынаг, чөпүјлү гулан бағланыб, билди ки, Һәсән ханын она пешкәш чәкдији аттар буларды. Деди:

— Һәсән хан, мәнә демишдиләр сәнин ајғыр оласы јахшы аттарын вар, булар нәјә лазымдыр? Белә әләнкәләр мәним өзүмдә дә чохду.

Пашаның сөзү Һәсән хана бәрк дәјди. Муннан ачыгланан хан үзүнү Алыја тутуб деди:

— Мән сәнә деməмишдимми ат тутдурачам, илхыны сахла? Нијә сахламамысан?

Алы деди:

— Хан саг олсун, мән аттары отдан гојмаг истәмәдим, пашаја лајыг аттары тутдум. Мән гоча илхычыјам, јахшы ат таныдығымы билирсән. Пашаја пешкәш чәкилмәјә лајыг аттар анчаг буларды.

Алынан јекә-јекә данышмағыннан Һәсән хан даһа да гызышды. Һөкм еләди, онун көзләрини чыхартдырды, өзүнә дә деди:

— Мәним гапымдан чых, кет!

Һәсән ханын зүлмүнә тутулуб ишыглы дүнјаја һәсрәт галан гоча Алы деди:

— Һәсән хан, инсана дүнјанын һәр назы-нејмәтиннән јахшы оланы көздү,—сән мәни оннан еләдин. Өмрүмүн чаван чағларыннан бу гоча вахтыма кими сәнә гуллуг еләдим. Һеч бирини билмәдин, гәдир-гијмәт вермәдин, бир пашанын хатырына мәни кор еләдин. Инди һеч олмаса бу ики чөпүјлү гуланыса да мәнә вер.

Һәсән хан гуланнары Алынын једәјинә вердирди.

Кор Алы тапдана-тапдана, аттар да једәјиндә кәлди, өз гапысына чыхды. Ичәридән оғлу Рошәни чағырды. Рошән сәсә гапыја чыхды, атасыны ал гана буланмыш көрдү. Нәдән бу һала дүшдүјүнү оннан хәбәр алды.

Алы деди:

— Оғул, өмрүмүн әввәлиннән ахырына гәдәр Һәсән хана гуллуг еләдим, әвәзиндә көзләримі чыхартдырды. Инди биз бурда гала билмәрик, аттары чәк, мәним дә әлимдән тут кедәк.

Рошән атасының әлиннән тутду, аттары чәкди, ордан јола дүшдүләр. Ахшама гәдәр јол кетдиләр, ахшам бир чај гырағына чатдылар. Алы киши оғлуннан кәлдијләри јери хәбәр алды.

Рошән деди:

— Ата, бура чај гырағыды, һәр тәрәф ағачлыг, оттуғ бир јерди.

Гоча Алы деди:

— Оғул, бурда јурд салмаг олмаз. Илхыныи, мал-гараныи әлиндән динчәлә билмәриј. Һәсән хан хәбәр тутар, бизә намәрдди еләр.

Ата-оғул о кечә чај гырағында галдылар. Сабаһ ачылды. Галхыб јола дүшдүләр.

О күнү јол кетдиләр. Ахшам бир дүзәнкаһа чатдылар. Алы сранын нә чүр чөл олдуғуну сорушду.

Рошән деди:

— Ата, бура учу-бучағы көрүнмәјән бир дүзәнкаһды.

Гоча Алы деди:

— Бурда да галмаг олмаз. Орда аттанан бурда дүшәр. Карваннарын ајағы алтында галарыг.

Ата-оғул о кечәни дә орда кечиртдиләр. Сабаһ ачылды. Кенә галхыб јола дүшдүләр. Кетдиләр, кетдиләр, бир уча дағын белинә чатдылар.

Гоча Алы деди:

— Оғул, Рошән, бура нечә јерди?

Рошән деди:

— Ата, бура һәр тәрәфи сылдырым гајалыг, чәнни-чискини бир дағ белиди.

Алы деди:

— Оғул, мән ахтардығым јер елә бурады. Әсл јурд салмалы бу чәнни белди. Инди өзүмүз олмаға бир олачаг, аттар салынмаға да бир тојла тик.

Рошән өзләри үчүн бир олачаг, аттарчүн да бир тојла тикди.

Дамлар баша кәләннән сонра Алы деди:

— Оғул, аттары тојлаја чәк, бағла, гапы-бачаны басдыр, јахшы муғајат ол, көзлә, аттарын үстүнә һеч јердән ишыг дүшмәсин.

Рошән аттары дама чәкди, атасының дедији кими, јахшы гуллуг еләмәјә башлады.

Муннан бир хејли вахт кечди.

Бир күн Алы деди:

— Оғул, Рошән, мәни аттарын јанына апар.

Рошән атасынын әлиннән тутуб тојлаја апарды. Гоча илхычы әввәл узун, чајдаг, чәкмә сағрылы, нәзиј орталы Дүрата јанашды, әлијнән үзүнү, көзүнү, јалыны, сағрысыны тумарлады. Дүратда бир нохсан тапмады. Сонра ири башлы, долу көзлү, гара бирчәјли, узун бојунлу, төкмә дөшлү, ортасы

голана долу, јоғун, енли сағрылы Гырата јанашды. Гырат фынхырыб ајағыны јерә дөјдү, ағзыны ачыб Алыја јөнәлмәј истәди. Гоча Алы һәмишәки сәсијнән деди:

— Ај ат, нејнирсән, мәни танымырсанмы?

Гырат Алыны сәсиндән таныды, сакит олду. Алы әлијнән Гыратын башыны, үзүнү, јалыны, белини, сағрысыны тумарады, Гыратын сағрысында фындыг кизләнә биләчәји бир батыг әлләди, деди:

— Оғул, Рошән, бах көр, Гыратын үстүнә ишыг дүшән јер јохдур ки?

Рошән бахыб көрдү ки, пәрдинин арасында бир ијнә бојда дешиј вар, деди:

— Ата, Гыратын үстүндә бир ијнә бојда дешиј вар.

Илхычы деди:

— Оғул, бир ијнә бојда дешијдән бир кәрән бојда сојур кәләр. Чых, ораны өрт!

Рошән чыхды, ораны өртдү.

Рошән аттара даһа да јахшы муғајат олмаға башлады.

Бир күн кенә атасы она деди:

— Оғул, аттар нечәди? Нечә јејирләр?

Рошән деди:

— Гырат дәјирман кими олуб, арпа, саман јетирмәј әлмур. Дүрат да јахшыды, зынчаг Гыратдан аз јејир, өзү дә динчди; амма Гырат дуруб-динчәлмир, гызмыш пәр кими ојур-ојур ојнајыр.

Гоча илхычы оғлујнан кенә тојлаја кәлди, аттары јохлады, деди:

— Рошән, оғул, аттар бөјүјүб, минилмәј һәддинә кәлиб. Инди олары бир-бир бәркә-боша салмаг, сынағдан чыхармаг лазымды. Әзәл Гыраты, оннан Дүраты мин, јеничә суланмыш шумда сәјирт. Сонра гаратиканлыға сүр, оннан сонра да сылдырым дашлы дағда чап.

Рошән, атасынын өјрәтдији кими, әзәл Гыраты минди, јеничә суланмыш шумда сәјиртди. Сонра гоча илхычынын јанына гајтарды. Гоча илхычы Гыратын бурнуну тутду, үрәјинә гулаг асды, оннан да дырнагларыны јохлады. Гырат бурнуну сыханда һеч өјсүрмәди, синәси төјшүмәди, дырнагларында бир гырыг да палчыг тапылмады.

Рошән бу дәфә Дүраты минди, јеничә суланмыш шума сүрдү, сәјиртди, сонра илхычынын јанына гајтарды.

Гоча илхычы Дүратын да үрәјинә гулаг асды, бурнуну тутду, сыхды, дырнағыны јохлады. Дүрат өјсүрмәди, үрәји төј-

шүмәди, анчаг дырнағынын бириндә бир гырыг палчыг тапылды.

Рошән Гыраты бу дәфә миниб гаратиканлыға шығандырды.

Гырат гаратиканлығы јарыб чыхды, сүзүб илхычынын јанында дајанды.

Гоча илхычы Гыратын балдырларыны, чечијләрини јохлады, бир јериндә бир тикан изи, бир јара көрмәди.

Рошән Дүраты миниб гаратиканлыға сары сүрдү. Дүрат да гаратиканлары ајағлајыб илхычынын јанына дөндү. Илхычы Алы, Дүратын да балдырларыны, чечијләрини јохлады, һеч бир јериндә јара таппады, анчаг дал ајағынын бирчәчијини тикан чыздығыны билди.

Рошән, Гыратын белинә сычрады, ахырынчы сынағчүн Чәннибелин сылдырым дашлығына салды. Гырат илдырым кими сылдырым дашлығы енди, нә бүдрәди, нә сәрпилди. Рошәнин алтында гызылгуш кими учду, кәлди, гоча илхычынын барабарында дајанды.

Гоча Алы, Гыратын габаг ајағларынын үјләрини бәрк сыхды. Гырат бунан дијсинмәди, гырпынмады.

Рошән сон сынағчун Дүраты минди. Чәннибелин сылдырым дашлығындан чапмаға башлады. Дүрат да сылдырымы енди.

Гоча Алы Дүратын да үјләрини сыхды, Дүрат мунан дијсијмәди, анчаг гырпынды.

Гоча Алы деди:

— Оғул, Рошән, Гырат сынағдан чох јахшы чыхды. Истәдијим кими олду, мәни сөјүндүрдү. Дүрат да јахшы чыхды, әмәј итирмәди. Анчаг Гырата тај ола билмәз. Гыратын барабары чарх алтында тапылмаз. Горхулу сәфәрләрә, душман үстә, галалар алмаға һәмишә Гыраты мин, кет. Гырат сәни чох дардан, гомарғаламадан өлүмнән гуртарар. Гыратнан сәнин адын аләмә јајылар. Гыратын гәдрини јахшы бил, ону чаныннан әзиз сахла.

Муннан бир хејли вахт кечди.

Бир күн илхычы Алы деди:

— Оғул, Гырат, Дүрат бөјүдү, сынағдан чыхды, инди душман үстүнә аттанмаг көрәј. Һәсән ханнан гысас алмаг вахты чатыб. Чәк аттары јәһәрлә, минәј, Һәсән ханын үстүнә кедәј.

Рошән шешпәр көтүрдү, галхан асды, гылынч бағлады, чәкди аттары јәһәрләди. Гоча Алы Дүрата, өзү дә Гырата минди. Сүруб кәлдиләр Һәсән ханын имаратына чатдылар.

Рошән бир тәрәфдә дајанды, гоча Алы Дүраты имаратын габағына чапды, Һәсән ханы чағырды.

Һәсән хан имаратдан ешијә чыхды. Һүндүр бир атын үстүндә көзләрини чыхартдырғы гоча Алыны көрдү, оннан бир аз аралы да Рошәни көрдү—енни дөшлү, кәниш сағрылы, долу орталы, нәр бичимли бир атын белиндә.

— Һәсән хан, бу аттар сәнин бәјәнмәдијин, үстүндә мәним көзләрими чыхартдығын о чөпүјлү гуланларды, инди белә ат олублар. Сәннән гысасымы алмаға кәлмишәм. Әлиннән кәлә-ни әсиркәсән, сәннән пис адам јохду.

Һәсән хан, Алынын бу сөзүнән ачығланды, она гылынч чәкиб һүчум етмәј истәди. Рошән муну көрүб аман вермәди. Гыраты Һәсән ханын дүз үстүнә сүрдү, Мисри гылынчы чәкди, бојнуна бир гылынч вурду, баш јерә дығырранды.

Сәс-күј гопду. Рошәнин Һәсән ханы өлдүрдүјүнү һамы билди. Гошун јериди. Рошән горхмады, гошунун габағында мәрд-мәрдана дурду, вурушмаға башлады. Бир јаннан Гырат, бир јаннан Дүрат, бир јаннан Рошән өзү шешпәрнән, Мисри гылынчнан гошун дәстәсини әлдән-ајағдан салды, гырды, дағытды.

Бу заман икинчи дәстә кәлди. Бир аз кечди, үчүнчү, дөрдүнчү, бешинчи дәстәләр јетишди. Бүтүн дәстәләр Рошәнә һүчум еләди.

Гоча Алы буну билиб деди:

— Оғул, бу гәдәр гошуна сән тәк чаваб верә билмәзсән, ахырда ја өлдүрәрләр, ја тутарлар. Сүр атлары, өзүмүзү гошуннан саламат гуртараг.

Рошән әзәл атасынын сөзүнә бахмады, Мисри гылынчнан дәрја гошуна һүчум еләди. Башлар кәсди, голлар гырды, бә-дәннәр јерә салды, мәрд-мәрдана мејданда дајанды, чох ијиддијләр көстәрди. Сонра көрдү бу гәдәр гошунун габағын-да тәк дајанмаг олмајачаг. Ахырда әлачсыз галыб атасынан барабар давадан әл чәкәси олду. Аттары сүрдүләр, үз чөлә гојдулар. Гошун оларын далыннан дүшдү.

Бир хејли кетмишдиләр ки, бир дә Рошән Гыратын башы-ны чәкди, дөндү, кери бахды, көрдү бир дәстә кәһәр атты гошун илдырым кими далларынча кәлир, деди:

— Ата, бир дәстә кәһәр атты јетирһајетирди.

Алы деди:

— Оғул, ағызларыны суланмыш шума сал.

Рошән аттары шума салды.

Дәстә кәһәр аттылар да аттарыны онларын далынча шума салды.

Кәһәр аттар шумда батыб галды.

Рошән атасыннан чыхыб кетди.

Бир аз кетмишдиләр ки, бир дә Рошән Гыратын јүјәнини чәкди, дөнүб кери бахды, көрдү бир дәстә гара атты чапдырмыш буду кәлир, деди:

— Ата, бир дәстә гара атты јетирһајетирди.

Гоча Алы деди:

— Оғул, ағызларыны гаратиканлыға сал.

Рошән аттары гаратиканлыға сүрдү.

Гара аттылар да аттарыны онларын далынча сәјиртдиләр. Гаратиканлыг гара аттарын балдырларыны гызыл гана бојады, аттар ахсајыб галды.

Рошәнлә атасы гаратиканлыгдан чыхыб узағлашды.

Бир аз кетмишдиләр ки, бир дә Рошән Гыратын чилојуну дартды, кери бахды, көрдү бир дәстә аг атты олары һахлаһаһахлады, деди:

— Ата, бир дәстә аг атты, буду, јетирһајетирди.

Гоча Алы деди:

— Оғул, ағызларыны дашлыға сал.

Рошән аттары дашлыға дырмашдырды. Аг аттылар да оларын далынча аттарыны дашлыға сүрдүләр, сылдырым дашлыглардан чыха билмәјиб галдылар.

Рошән, гоча Алы аттары сәјирдиб дашлыглары галхыб кетдиләр. Даһа онларын далларынча чүрәт еләјиб кәлән олмады. Гыраты, Дүраты чапдылар, Чәннибелә чыхдылар.

Сөјләјәни: Ашыг Әли.
Газах—1937

КОРОҒЛУНУН ИСТАНБУЛ СӘФӘРИ[1]

Короғлунун чаван вахтыјды, Чәннибелдә јеничә јурд-јува салмышды. Атасы Алы да јанындајды. Башындакы дәлиләрин сајы азды. Короғлунун бу вахтлар узағлара сәфәри аз олурду.

Истанбул хоткарынын Нијар ханым адды бир көзәл гызы варды. Короғлу Нијар ханымын көзәллиј сорағыны алмышды, гызы алмаг истәјирди.

Короғлунун хоткар гызы Нијар ханымы истәдијини башындакы дәлиләр билдиләр, дедиләр:

— Ај Короғлу, гәм чәкмә! Изин вер, кедәј, ја гырылаг, ја Нијар ханымы сәннән өтрү кәтирәј.

Дәлиләрин чавабында алды Короғлу, көрәј нә деди:

Ијид кәрәј јар сөјмәјә
Өзү тәк кедә, тәк кедә;
Мүхәннәт гәддин әјмәјә
Өзү тәк кедә, тәк кедә;

Нијарын ширин дилләри,
Бағрыма санчыб милләри,
Узаг-узаг мәнзилләри
Өзү тәк кедә, тәк кедә.

Гәниминә гылынч чала,
Өлкәсинә талан сала.
Душманлар үстә баш ала
Өзү тәк кедә, тәк кедә.

[1] Короғлунун бу сәфәри «Нијар ханымын кәтирилмәси» адлы ајрыча да мәшһурдур.

Дөла пөлад јарағына,
Дүшә ијид сорағына,
Јүз түлкүнүн габағына
Өзү тәк кедә, тәк кедә.

Короғлујам, һаша-һаша
Кирәм хоткарнан саваша,
Гырат дөшләтмәјә паша
Өзү тәк кедә, тәк кедә.

Короғлу сазла дедији кими, сөзнән дә деди:

— Дәлиләрим, Нијар ханымы кәтирмәјә өзүм кедәчәм. Сиз галын Чәннибели душманлардан горујун.

Короғлу, гылынч гуршады, галхан тахды, әмуд асды, низә көтүрдү, үстүннән дә саз кечиртди. Гырата минди, дәлиләрнән саламатлашды, Гыраты илдырым кими сүрдү, Османны торпағына кечди. Һәр јаннан аддады кәлди, Истанбула јетишди. Гыраты бир гоча дәјирманчынын гапысына сүрдү, деди:

— Ај дәјирманчы, гәрибәм, мәни бу кечәлијә гонаг еләрсәнми?

Дәјирманчы деди:

— Нијә еләмирәм. Дүш, гал.

Короғлу дүшдү, Гыраты тојлаја чәкди, өзү дәјирманчынын өјүнә кәлди, бир тәрәфдә отурду.

Дәјирманчынын арвады Короғлуја чөрәј кәтирди. Јемәјдән сонра сөһбәт дүшдү. Гоча дәјирманчы деди:

— Ај гонаг, адын нәди? Һаралысан? Бура нә үчүн кәлибсән?

Гоча дәјирманчынын чавабында алды Короғлу, көрәј нә деди:

Гоча баба, өлкәнизә үз тутуб
Бир гыз сорағына кәлдим, һа кәлдим;
Осман көзәлинин дүшдүм ешгинә,
Ачыг габғына кәлдим һа кәлдим.

Гыраты чапдырыб јолларда јордум,
Душман гаршысында мәрдана дурдум,
Адым Рошән ијит, Чәннибел јурдум,
Лачин ојлағына кәлдим һа кәлдим.

Әјсиј олмаз Короғлунун гоғасы,
Дүшәр пашаларла чәнки, давасы.
Истанбул шәһриндә хоткар баласы
Нијар фәрағына кәлдим, һа кәлдим.

Короғлу сазнан дедији кими сөзнән дә деди:

— Ај гоча, хоткарын гызы Нијар ханымы апармаға кәлмишәм. Ону нечә әлә кәтирә биләрәм?

Гоча деди:

— Ај оғул, сән тәк бир оғлансан, Османны гошунунун ичиннән Нијары нечә чыхардыб апарарсан?

Короғлу деди:

— Сиз Нијары мәнә көстәрин, нечә апармағымда ишиниз олмасын.

Короғлу «сиз» демәјдә дәјирманчынын арвадыны да гәсд етмишди. Истәјирди онун көмәјиннән Нијары көрсүн. Арвад буну аннајыб деди:

— Ај оғул, мән Нијар ханымы сәнә көстәрә билмәрәм. Хоткар ешидәр, бу учуг дахмамызы башымыза учутдурар. Сабаһ чума күнүдү. Нијар ханым, башында гырх инчә гыз Күллүбаға кәзмәјә чыхачаг. Бачарырсан өзүн кет, орда Нијары көр, апара билирсән, елә апар.

Короғлу кечә дәјирманчынын өјүндә јатды. Сабаһ ачылды, галхды. Гыраты чәкиб минди. Дәјирманчы хоткар гызы Нијарын Күллүбағыны она нишан верди. Короғлу Гыраты дәјирманчы нишан верән тәрәфә сүрдү. Бир бағын гапысында бир бағмана раст кәлди, деди:

— Ај бағман, хоткар гызы Нијар ханымын Күллүбағыны мәнә нишан вер.

Бағман көрдү бу атлы учабојлу, енникүрәјли, базбурутлу, јарағлы-јасағлы бир ијиддир. Короғлу бағманын көшуна кәлди, деди:

— Күллүбағы сәнә нишан веррәм, әзәл сөјлә көрүм сән кимсән? Бу бој-бухуннан, бу атнан, јарағнан сәнә сәлтәнәт саһиби олмаг јарашыр.

Бағманын чавабында алды Короғлу:

Гыратә чәкдиррәм бир чүт үзәнки,
Уча дағ башында тутарам чәнки,
Гыррам османыны, һинди, фирәнки,
Истанбулда гылынч чаллам, иншаллаһ!

Гыратымы бәсләмишәм гәһриндә,
Көзәл көрмәмишәм јарын тәһриндә,
Чума күнү Истанбулун шәһриндә
Хоткары тахтыннан саллам, иншаллаһ!

Гарышмајын Короғлунун ишинә,
До кәлләм душманын әлли бешинә,
Гузғун гонар јағыларын лешинә,
Сәлтәнәт саһиби оллам, иншаллаһ!

Бағман деди:

— Оғул, сәнин көздијин Нијар ханымын Күллүбағы һәмин бу бағды. Онун бағманы да мәнәм. Нијар ханым бу күн баға көзмәјә кәләчәј.

Короғлу деди:

— Баға кириб мән ону көзләјә биләрәммә?

Бағман деди:

— Хоткар билсә ки, сәни баға бурахмышам, мәни дара чәкдирәр. Амма сән мәним хошума кәлибсән, гыјмарам бош гајыдасан. Атыны бир јанда бағла. Баға елә кир ки, һеч кәс сәни көрмәсин. Бағда көзлә, инди Нијар ханым кәләр, көрәрсән.

Короғлу дүшдү, Гыраты бир јанда бағлады, өзү баға кирди, көзләди. Бир дә көрдү, Нијар ханым алдан, гумашдан кејиб, өзүнә једди гәләмнән зинәт вериб, башында гырх инчә гыз буду баға кәлди.

Ирәли јеријиб гыза салам верди. Нијар ханым, учабојлу, енликүрәјли, јекәкөјдәли, јарағлы-јасағлы, чијни сазлы Короғлуну көрүб, ендириб саламыны да алмады. Бу вахт сазыны дөшүнә басыб көтүрдү Короғлу, көрәј Нијар ханыма нә деди:

Салам вердим салам алмаз.
Көрүм кәссин салам сәни!
Ахчасыз, пулсуз ашығам,
Пулум јохду алам сәни.

Күллүбағларда кәзәрсән,
Чаһаллар бағрын әзәрсән,
Јуха кағыза бәнзәрсән,
Јаза билмәз гәләм сәни.

Хәзинәм јох ағзын ачам,
Дөјләтим јох төкәм, сачам,
Әлач буду алам гачам,
Чәннибелә салам сәни.

Һансы дағларын гарысан,
Һансы бағларын барысан,
Нијар, Короғлу јарысан, —
Билир күллү-аләм сәни.

Нијар ханым Короғлудан бу сөзү ешидиб гәһгәһәјнән күлдү, деди:

— Сән бир ашыг, мән бир хоткар гызы, сәнин варын, пулун вармы ки, мәни аласан?

Нијар ханымын чавабында алды Короғлу, көрәј нә деди:

Уча-уча дағлар башы
Чәннидолар, чәнсиздолар;
Чәһд елә бир ишдә тапыл,
Сәннидолар, сәнсиздолар.

Ағ үздә бусә тәк көрәј,
Әрәннәр Иса тәк көрәј,
Көзәлләр Ниса тәк көрәј, —
Теллидолар, телсиздолар.

Короғлунун аты олса,
Дәмир полад гаты олса,
Бир ијидин заты олса, —
Пуллудолар, пулсуздолар.

Нијар ханым деди:

— Тутаг ки, малсыз да, пулсуз да мән сәнә кетдим, сән мәни хоткардан нечә ала биләрсән? Османны гошунунун ичиннән нечә чыхардарсан, чыхартсан да һара апарарсан?

Нијар ханымын чавабында көтүрдү Короғлу, көрәј нә деди:

Ала көзлү Нијар, сәни
Мән Чәннибелә апаррам;
Чәкәрәм Гырат төркинә,
Дөнәрәм јелә, апаррам.

Мајылам көзү гашына,
Үрајарам савашына,
Дуруб доланнам башына,
Тутарам дилә, апаррам.

Түләј төрлан горхмаз сардан,
Конул ајрылмаз Нијардан,
Сәни зорунан хоткардан
Аларам белә, апаррам.

Сајмарам хоткары, ханы,
Гошуна вермәм аманы,
Мејдан ичиндә ал ганы
Дөндәррәм селә, апаррам.

Короғлу кәлиб дәмаға,
Зәрбә дөзмәз султан, аға,
Гыраты сапдыррам даға,
Чардахлы[1] елә апаррам.

Нијар ханым деди:

— Чох јекә-јекә данышырсан. Мәни Чардахлы-Чәннибелә нәјнән апарарсан?

Короғлу деди:

— Сәни Гырата миндириб апаррам.

Нијар ханым деди:

— Сәнин Гыратын нечә атды?

— Гулаг ас, дејим Гырат нечә атды.

Алды Короғлу:

Уча дағ башында јел кими әсәр,
Бу күнүмдә мәнә үрәј Гыратым;
Бир ајлыг мәнзили бир күндә кәсәр,
Көһлән бәсләмишәм, кәрәј Гыратым.

Јолларын тозуну көјә галдырар,
Мүхәннәт үстүнү бирдән алдырар,
Мејданын ичиндә душман салдырар,
Олар јејәсинә дирәј, Гыратым.

Гоч Короғлу гонар олса јәһәрә,
Јағы душманнары салар гәһәрә.
Ахырда арпасын гојмаз сәһәрә,
Дара дүшсәм мәнә көмәј, Гыратым.

Нијар ханым деди:

— Сән ки, Гыратыны белә тә'рифләдин, кедәј өна тамаша еләјим, көрүм бары тә'рифинә көрә вармы?

Короғлу деди:

— Кедәј,бахын, тә'рифимә көрә олмаса, онда мәнә гәзәб еләјин.

---

[1] Чәннибелә бә'зән Чардахлы Чәннибел дә дејилир.

Нијар ханым, гырх инчә гыз башында Короғлујнан бағдан чыхыб Гыратын јанына кәлди. Бу заман Короғлу сычрајыб Гырата минди, әлини атыб Нијар ханымы гызылгуш кими тәркинә чәкди, Чәннибелә јол башлады.

Бу тәрәфдән Нијар ханымын гачырылмасыны гызлар гачыб хоткара хәбәр верди. Хоткар о саат һөкм еләди, гошун аттанды. Короғлунун далынан дүшдү.

Короғлу шәһәрдән хејли араланмышды. Көрдү Османны гошуну јетирһајетирди. Гыратын башыны кери дөндәриб гошунна дава еләмәј истәди. Нијар ханым деди:

— Короғлу, әзәл мәни көтүрүб гачмајајдын, инди ки, апарырсан, гајытма, сүр, апар, кет! Атамын гошуну чохду, сән төксән, онларнан бачармазсан, дава еләмә.

Короғлу деди:

— Мән сәни Чәннибелә бу чүр апара билмәрәм, дәлиләр дејәрләр, Короғлу кетди хоткарын гызыны гачырдыб кәтирди. Кәрәј дава еләјәм, гошун гырам, ган төкәм, паша өлдүрәм, сәни елә апарам.

Короғлу муну дејиб, Нијар ханым да тәркиндә, Мисри гылынчы чәкиб гајытды өзүнү Османны гошунуна вурду, гоға еләмәјә башлады.

Короғлу бурда дава еләмәјдә олсун, сәнә Чәннибелдә дәлиләрдән хәбәр верим.

Короғлу кедәннән сонра дәлиләр дедиләр:

— Короғлу тәк кетди, сонра әлә кечәр, тутулар, башсыз галарыг, далынча кетмәј кәрәјди. Дәлиләрдән бир нечәси Чәннибелдә галды, галаны аттанды, Короғлунун далынча кетди.

Дәлиләр о вахт јетишдиләр ки, гызғын давајды, Короғлу саға, сола гылынч вурурду, гошун ону орталыға алыб тутһатутду. Дәлиләр нәрә чәкиб өзләрини Османны гошунуна вурдулар. Гошун әһли дәлиләрин һүчумуннан горхуб Короғлунун башындан араланды. Короғлу көз кәздирди дәлиләри гызғын дава еләјән көрдү, конлу ачылды, алды көрәј тәркиндә ағлајан Нијар ханыма нә деди:

Ағлама телли Нијарым!
Кәлди дәлиләрим, кәлди!
Хоткар гызы, көзәл јарым,
Кәлди дәлиләрим кәлди!

Душмана ғылынч чәкмәjә,
Башлары бичиб-төкмәjә,
Пашалар гәдди бүкмәjә
Кәлди дәлиләрим, кәлди!

Гурбанам мәрдин адына,
Достуну салар jадына,
Бу күн бир әр имдадына
Кәлди дәлиләрим, кәлди!

Иjидин кәсмәз гоғасы,
Һәмишә олар давасы,
Короғлунун гоч архасы
Кәлди дәлиләрим, кәлди!

Короғлу сөзүнү гуртарыб бир нәрә чәкди. Короғлунун нәрәсинә дәлиләр даһа да гызышды. Короғлу бир jаннан, дәлиләр бир jаннан хоткарын гошунуннан чох гырдылар. Гошун дәлиләрин һүчумуна давам кәтирә билмәди, гачыб дағылды.

Короғлу, тәркиндә Нијар ханым, башында дәлиләр Чәннибелә jолланды. Узаг jоллары кечиб, дағлары, jаманчлары ашыб кәлдиләр, Чәннибелә чатдылар. Нијар ханым көрдү, чатдыглары jер уча дағларын башы, күллү, чичәкли бир оjлағды, деди:

— Короғлу, Чәннибел будуму?

Нијар ханымын чавабында алды гоч Короғлу, көрәj нә деди:

Чискинни дағларын башы,
Нијар, Чәннибел буду, бу!
Иjитләр ачар савашы,
Нијар, Чәннибел буду, бу!

Чәкиб бәзиркан соjдуғум,
Гәфләләри бош гоjдуғум,
Пашалар көзү оjдуғум,
Нијар, Чәннибел буду, бу!

Үст jаны да, тәпә, дәрә,
Мүхәннәтдәр дүшәр кирә,
Мәрд иjидә олан бәрә,
Нијар, Чәннибел буду, бу!

Хоткарлар бата билмәјән,
Чомарддар тута билмәјән,
Көшкүнә јата билмәјән,
Нијар, Чәнлибел буду, бу!

Учалардан уча дағы,
Һәркиз кәлә билмәз јағы,
Короғлу тәк әр ојлағы,
Нијар, Чәнлибел буду, бу!

Сөјләјәнп Ашыг Аббас.
Шамхор—1935

КОРОҒЛУЈНАН АШЫҒ ЧҮНҮН

Бир күн Короғлу Гыраты миниб кәдији кәсмишди. Бир карваның она тәрәф кәлдијини көрдү. Карван бөјүк бир дәстәјди. Короғлу көзләди. Карван кәлди, јетишди. Короғлу карванын габағыны кәсди, бач вермәјләрини сөјләди. Карвандакы адамлар, бәзирканбашы Короғлуну тәк көрүб она бач вермәј истәмәди. Бу заман алды Короғлу, көрәј нә деди:

Кәл сәнә сөјләјим бәзирканбашы,
Кәлмишәм мән сәннән бач алам, кедәм!
Дағыдам гәфләни, төкүм малыны,
Кәлмәмишәм сәннән ач олам, кедәм!

Полад шешпәринән әзәм башыны,
Ахыдам көзүнүн ганны јашыны,
Чидајнан өлчәрәм ал-гумашыны,
Нағдын да олмаса, веч алам, кедәм!

Короғлујам, сарп гајадан атыллам,
Һарда дава олса орда тапыллам,
Ач гурд кими чүмләнизә төпилләм,
Ортадан олмаса, уч алам, кедәм!

Бәзирканбашы карванына чәкиб кетмәј истәди. Короғлу әзәл гоға салмаг фикриндә дөјүлдү. Давасыз-шавасыз бач алыб кетмәј истәјирди. Белә көрүб ачыгланды, бәзирканбашынын үстүнә чығырыб алды, көрәј нә деди:

Алмамыш ал гумашыны
Бурахмам сәни, бәзиркан!
Ичиб доjмамыш ганыны
Бурахмам сәни, бәзиркан!

Тутубсан јүкүнү уча,
Сәнсән тачырбашы хоча,
Матаһыны соjмајынча
Бурахмам сәни, бәзиркән!

Меjданда шешпәр атмамыш,
Голларын далда чатмамыш,
Гырат дөшүнә гатмамыш
Бурахмам сәни, бәзиркән!

Һарадан тутдун сорағы,
Аj еjләдин ганны jағы,
Синәнә чәкмәмиш дағы,
Бурахмам сәни, бәзиркән!

Гоч Короғлу истәр харач,
Иjидсәнсә кир, меjдан ач!
Малыны еjләрәм тарач,
Бурахмам сәни, бәзиркән!

Короғлу сөзнән дедиjи кими, дилнән дә деди:

— Бәзирканбашы, карваны өз хошунла Чәннибелә чәк, jохса зорнан апарачам.

Карванда jарағлы адамлар варды. Короғлуjнан дава елә-jәси олдулар. Бу вахт Короғлу Мисри гылынчы чәкди. Гыраты чолана кәтирди, карвана һүчум еләди. Сағдан вурду—солдан чыхды, солдан вурду—сағдан чыхды. Карван әһлини гатым-гатым гаттады. Әлдән-аjагдан салды. Гырата дөшләтди, адамлы, гәфлә-гатырлы дүз Чәннибелә кәтирди. Дәлиләр габаға чыхдылар. Таjлары дүшүрдүләр, сандығлары ендирди-ләр, ал-гумашы чидаjнан бөлүшдүрдүләр. Бу талан заманы Короғлу бөjүк бир сандыг ағзы ачды. Көрдү сандығын ичин-дә бир ашыг сахланыбды. Короғлу деди:

— Бәзирканбашы, бу кимди? Нијә сандыға салыбсан?

Бәзирканбашы деди:

— Короғлу, бу ашыг Чүнунду, мәним ашығымды. Ашыг Чүнунун аjағы чох сајалыды. Бу кәләннән бәри мәним дөjлә-тим күннән-күнә ашыб-дашыр, сән карвана һүчум еләjәндә ону сандыгда кизләтдим ки, малым-дөjләтим кетсә дә, ашыг Чү-нун әлә кечмәсин.

Короғлу деди:

— Ашыг Чүнуну јанымда сахлаjачам. Иjидлиjләримә, көч

тәрдијим һүнәрләрә бахсын, дастанлар гошсун, маһнылар дүзәлтсин, чалсын, охусун, кефими ачсын.

Карванбашы карваныны чәкиб чыхды кетди. Ашыг Чүнүн Короғлунун јанында галды.

Ашыг Чүнүн о күннән Короғлунун ашығы олду. Короғлу ашыг Чүнүну истәдији јерләрә көндәрирди. Ашыг Чүнүн кедирди, шәһәрләри, ојмағлары кәзирди, һарда бир бәлли көзәл, гочаг, иҹид көрүрдү, кәлиб Короғлуја хәбәр верирди. Короғлу ја өзү кедирди, ја да дәлиләрини көндәриб кәтирдирди. Беләлиҹлә, ашыг Чүнүн өмрү боју Короғлунун јанында галды, она хидмәт көстәрди, мәчлисләриндә охуду, чалды, чағырды.

Сөјләјәни: Ашыг Әли.
Газах—1938

КОРОҒЛУНУН ТҮРКМӘН СӘФӘРИ[1]

Короғлунун оғлу јохду. Короғлу Нијар ханымы алмышды-са да кенә өјлады олмамышды. Короғлу Гарсын әтәјләриндәки Алачалар дағында Османны гошунујнан тоггушмушду. Орда чох бәрк дара дүшүб једди күн, једди кечә маһасырада галмышды. Она көрә дә кишилијдән кәсилмишди. Нечә илләр кечмишди, даһа өјлады олмајыб сонсуз галмышды.

Күннәрин бир күнү Чардахлы-Чәннибелдә кеф мәчлиси гурулмушду. Ханымлар, дәлиләр, нөкәрләр, меһтәрләр Короғлунун Нијар ханымын сағ, солунда кејиниб-кечиниб әјләшмишди. Нечә вахтды ки, бир јана сәфәр јохду. Короғлунун башы давадан галмағалдан ајазымышды, пашалардан, тачирләрдән чалыб чапдыглары мал-дөјләтнән кеф еләјирдиләр.

Короғлунун Чүнүн ашығы да бу кеф мәчлисиндәјди. Бир тәрәфдә отуруб Короғлуну көзләјирди ки, нәдән десә оннан охусун. Һамы кефдәјди. Буларын ичиндә јалныз Нијар ханым гәмкинди. Короғлу һамыдан габаг буну көрмүшдү, деди:

— Ај Нијар ханым, кеф биздә, дамаг биздә, вурмаг биздә, мал, дөвләт биздә, нијә гәмкинсән?

Короғлунун чавабында алды Нијар ханым көрәј нә деди:

Гәм, гүссәм башымдан ашыб
Мән тәк дәрдә далан јохду:
Гурбәт елдә бағрым пишиб
Нечә јада салан јохду.

Нечә бахым өј-ешијә,
Јаралы конлум үшүјә,
Тоз бүрүмүш бош бешијә
Ширин лајла чалан јохду.

[1] Бу сәфәр «Ејвазын Чәннибелә көтирилмәси» ады илә дә мәшһурдур.

Чәннибелдә гар көрүнүр,
Күлләр мәнә хар көрүнүр,
Күнүм аһы-зар көрүнүр,
Бир гајдыма галан јохду.

Тутун мәчлисдә јасымы,
Кејмишәм гәм ливасымы.
Бу фәләкдән гысасымы
Нә заманды алан јохду.

Чардахлыны күлләр бәзәр,
Күлләр саралса ким үзәр?
Һәр гуш баласыјнан кәзәр,
Нијә сәнин балан јохду?

Короғлусан, һај саларсан,
Пашалардан бач аларсан,
Нечә сарајлар таларсан
Сән тәк шәһри талан јохду.

Нә дәрд олса мәни тапар,
Сонсузлуғ бир јаным чапар,
Јарылған учар, тоз гопар,
Көрәрсән ки, галан јохду.

Нијары дәрдә кәтирән,
Чәсәдин гәбрә јетирән,
Короғлу намын көтүрән
Јурдунда сон олан јохду.

Нијар ханымын сөзләриндән Короғлу да гәмләнди. Чох мәлул олду. Бу заман алды ашыг Чүнун, көрәј нә деди:

Бүрүјүб аләми шанын, шөһрәтин,
Сөјлә, гоч Короғлу, нәдән мәлулсан?
Адын чәкиләндә јағы титрәјир,
Сөјлә, гоч Короғлу, нәдән мәлулсан?

Дәлиләр јеријир алајлар бүкүр,
Душманлар әлиннән дад-һәзар чәкир,
Гушлар ганад салыр, шаһлар түк төкүр,
Сөјлә, гоч Короғлу, нәдән мәлулсан?

Дағларын башыннан кечәммир карван,
Осары әлиндә ағлајыр сарван,
Тачирләр әлиндән чәкирләр аман,
Сөјлә, гоч Короғлу, нәдән мәлулсан!

Нәрәннән мешәдә әсир асланнар,
Зәрбиннән титрәјир хоткарлар, ханнар,
Сәнә баш әјирләр бәјләр, султаннар,
Сөјлә, гоч Короғлу, нәдән мәлулсан?

Чәннибелдә ағыр мәчлисләр гуран,
Тунчулар дөшдәјән, өјәшләр гыран,
Ајағларда әсән, башларда дуран,
Сөјлә, гоч Короғлу, нәдән мәлулсан?

Јанында әјләшиб алакөз Нијар,
Ханымлар, мећтәрләр, дәлиләр—нә вар,
Ашыг Чүнун шоға кәлиб охујар,
Сөјлә, гоч Короғлу, нәдән мәлулсан?

Ашыг Чүнунун охумағыннан Короғлунун гәлби чоша кәлди, көћнә јаралары тәзәләнди, алды сазы, көрәј нә деди:

Сәнә дејим ашыг Чүнун,
Көзләримдә јаш инилдәр;
Бир ијид оғлан учундан
Шеш атанда, беш инилдәр.

Нијар ханым мәлул дурар,
Әл гојунда бојнун бурар,
Мүжканын синәмә вурар,
Көз охшајар, гаш инилдәр.

Конлуму намәрддәр јыхса,
Полад голчаг голум сыхса,
Мисир гылынч гыннан чыхса
Леш сәриләр, баш инилдәр.

Чошду дәли конул, чошду,
Моч верди кәлләдән ашды,
Бир мешәјә ки, од дүшдү,
Гуру јанар, јаш инилдәр.

Короғлујам, сөзүм чохду,
Сөзләрим пејканны охду.
Һансы ијдин сону јохду—
Очаг сөнәр, даш инилдәр.

Короғлу сөзүнү тамам еләди. Ашыг Чүнун деди:

— Ај гоч Короғлу, елә муннан өтрү мәлулсан. Муна нә вар ки, сәнин мәним кими ашығын вар, дүнја мәним ајағымын алтында сини кимиди. Кедәрәм һәр јаны, һәр торпағы кәзәрәм, ахтаррам, бир Јусиф кими көзәл, Рустам кими ијид оғлан тапарам, кәлләм, сәнә хәбәр веррәм, дәлиләри булут кими ораја төкәрсән, хошнан олса хошнан, зорнан олса зорнан алыб кәтирәрсән, өзүнә оғул еләрсән.

Ашыг Чүнунун бу мәсләһәтинә Короғлу, дәлиләр, ханымлар һамысы разы олду. Буннан сонра Нијар деди:

— Ај ашыг Чүнун, нә вахт бир белә иш еләсән мәним алғышым, Короғлунун, дәлиләрин һөрмәти сәнин үстүннән әјсиј олмаз.

Бу сөз Нијарын ағзыннан чыхан кими ашыг Чүнун сазыны көтүрдү, Короғлујнан, дәлиләрнән, ханымларнан әлтәмән олуб јола дүшдү.

Дағ ашды, дәрә кечди, нечә-нечә ојмағлар, нечә-нечә шәһәрләр, кәттәр кәзди, дөјран ачды, мәчлис апарды, чох оғланнар көрдү, чох ијиддәр нишаннады, амма гоч Короғлуја, ала көз Нијара оғуллуға лајыг оғлан—Јусиф кими көзәл, Рустам кими ијид бир әр көрмәди. Һәр јердән, һәр торпағдан кечиб кетди, ахшамүстү чыхды Тәкә-Түркмәндә бир ојаја. Көрдү ованын чобан-чолуғлары, чаваннары гојун сүрүләрини, малнахырларыны јоллардан, дәшләрдән төкүб габағларында ојаја һајлајырлар. Олар ашыг Чүнуну көрдүләр, башына үјүшдүләр, дедиләр:

— Ашыг, нә јахшы олду сәни тапдыг. Бу кечә бизим ојада тој мәчлиси вар, сәни ора апаррыг, охујарсан, конлумузу ачарсан.

Ашыг Чүнун јахасыны гыраға чәкиб кетмәј истәмәди, Түркмән дәлиганлылары әл чәкмәди. Ону өзләриннән апардылар.

Ахшам тој мәчлиси гурулду.

Тој јиҹәси дөјләтли бир адамды. Тәкә-Түркмәнин аддысанны ијидләри, ағсаггал, гарасаггаллары, чаһал-чумрулары, гыз-кәлинләри ора јығылмышдылар. Ашыг Чүнуну да ораја кәтирдиләр. Јемәј-ичмәјдән сонра ашыг Чүнуну ортаја чыхартдылар, дедиләр:

— Ај ашыг, һардан кәлирсән, һара кедирсән, кимин ашығысан?

Ашыг Чүнун деди:

— Гоч Короғлунун ашығыјам. Чәннибелдән кәлиб, Әрзурума кедирдим. Јолуму аздым, кәлдим бураја чыхдым.

— Ај ашыг, Короғлуну чох буруб-тутан, асыб-кәсән ијид сөјләјирләр, бир онун шүчаатыннан, ијиддијиннән де, гулаг асаг.

Ашыг Чүнун сазы синәсинә басыб, көрәј нә деди:

Ијиддәр ојлағы о Чәннибелдә
Дашдан гала гуран, гоч Короғлуду!
Кинни пашалара мејдан охујан,
Чох көһләннәр јоран гоч Короғлуду!

Душманын үстүнү гуш тәк алдыран,
Асланнар дишиннән овлар салдыран,
Хаганнар башына шешпәр чалдыран,
Гулаш голлар буран гоч Короғлуду!

Дағлары, дашлары думан бүрүсә,
Гылынчлар пас атыб гында чүрүсә,
Мисир, Истанбул, Шам тамам јерисә
Тәк габағда дуран, гоч Короғлуду!

Гајада тор гуруб тәрланнар тутан,
Јүз јағыны бирдән гол-гола чатан,
Әрәб ат дөшүнә сәрдарлар гатан,
Әр бағырлар јаран гоч Короғлуду!

Чүнун, әјләшибләр әрләр гаршында;
Алајлар башланар тәр савашында,
Једди јүз јетмиш једди дәли башында
Шаһлар үстә варан гоч Короғлуду!

Ашыг Чүнун сөзүнү гуртарар-гуртармаз тој адамлары она әл чалдылар, алгышладылар, бол нәмәр јығдылар. Ашыг Чүнун јығылан нәмәрләри јеј әләринә гајтарды, деди:

— Мәним ағам гоч Короғлунун малы, дөјләти чохдур. Бела гәпиј-гуруша тамаһ салыб Короғлунун адыны батырманам. Мән нәмәр, пул јыған ашығлардан дөјүләм.

Дедиләр:

— Еләсә оху, конлумузу ач, дәрдимизи, гәмимизи дағыт.

Ашығ Чүнун сазыны көтүрүб истәди ки, кенә Короғлудан охусун. Бу заман өзүнә күвәнәннәрдән бири ајаға дуруб деди:

— Ај ашығ, Короғлудан охудуғун јетәр, инди дә бизим ијиддәрдән оху.

Ашығ Чүнун деди:

— Ашығ көрдүјүнү чағырар! Мән Короғлуну көрмүшәм— оннан охујарам. Бурја јени кәлмишәм, сизин ијиддәри көрмәмишәм, олардан нечә охујум? Мәчлисдә сиз сөјләјән адды-санны ијид варса, ајаға галхсын, көрүм өзүнә лајығ тәрифини еләјим.

Ашығ Чүнунун бу сөзү ағзыннан чыхан кими һәр јаннаң дедиләр:

— Гассаб оғлу Ејваз ајаға галхсын, ашығ онун көзәллијинә, ијиддијинә бахыб тәриф сөјләсин!

Ејваз ајаға галхды.

Ејваз бојлу-бухунну, базбурутду, тәрлан бахышлы көзәл бир оғланды, өз көзәллијинән тој мәчлисини һејран еләмишди. Ашығ Чүнун онун Короғлуја, Нијара оғуллуға лајығ олдуғуну тәсдиг еләди, алды белә деди:

Мәчлис башында дурубсан,
Нечә ијиддәр јорубсан,
Гашларыны нә гурубсан?
Бурча бәнзәр бојун, Ејваз!

Көзәлләр пишваза кәләр,
Доған ана гәдрин биләр,
Алнын ачығ, үзүн күләр,
Нә ширинди сујун, Ејваз!

Сән Јусифи-Кәнансанмы,
Пашасанмы, султансанмы,
Мәләксәнми, инсансанмы,
Кимә чатар сујун, Ејваз!

Чатмаз күчүнә нәр сәнин!
Адын дилдә әзбәр сәнин!
Короғлу кими әр сәнин
Ахыр олур тојун, Ејваз!

Ашығ Чүнун сәнә һејран,
Еләмә конлуму веран.
Чәннибелдә ачыб дөјран
Бир тутајдым тојун, Ејваз!

Һәр јандан кишиләр, оғланлар, гызлар, кәлиннәр әл чалдылар. Ашығ Чүнүну дөнә-дөнә алгышладылар, сағ олу сағ олун үстүннән јағдырдылар. Бунун үстүннән кенә ашығ Чүнүн чошду, сөзә башлады, көрәј, нә деди:

Чәннибел башында әсрәмиш бир нәр,
Ејваз, зорнан алар Короғлу сәни!
Јыхар гајалары, атар дағлары,
Кәмәндинә салар Короғлу сәни!

Ејваз ашыг Чүнунун Короғлујнан ону горхутмасыны көрүб, алды чавабында көрәј нә деди:

Ејваз

Ијиддијдә варды елдә адымыз,
Ашығ, бизә Тәкә-Түркмән дејәрләр!
Һара варсағ габағымыз гајытмаз,
Ашығ, бизә Тәкә-Түркмән дејәрләр!

Ашығ Чүнүн

Диниб данышдығы давады, дојду,
Сөндүрән рүзкарды, јандыран гојду,
Аләми бүрүјән сөнмәз алојду,
Алојлара галар Короғлу сәни!

Ејваз

Душман көзүн ојум-ојум ојарам,
Мәнсур кими дәрисини сојарам,
Короғлуну гызыл гана бојарам,
Ашығ, бизә Тәкә-Түркмән дејәрләр!

Ашығ Чүнүн

Дава күнү гулач голу гајытмаз,
Нәрәсиннән кечә ијиддәр јатмаз,
Јердә олсан, көјдә олсан унутмаз,
Арар, ахыр булар Короғлу сәни!

Ејваз

Көһлән миниб чыхар олсам јолума
Ким јапышар рикабыма, голума?
Короғлу—сағыма, һәсән—солума,
Ашығ, бизә Тәкә-Түркмән дејәрләр!

Ашығ Чүнун

Дағларын башында јел кими әсәр,
Бир гылынча јетмиш једди баш кәсәр
Тәрлан кәмишдириб Чәннидә күсәр,
Кәләр, гыја чалар Короғлу сәни!

Ејваз

Түркмәннәрин саj-сечмәсин јығарам,
Булут оллам, Чәннибелә јағарам,
Короғлуну өзүм тутуб боғарам,
Ашығ, бизә Тәкә-Түркмән дејәрләр!

Ашығ Чүнун

Чүнун Короғлуја бир ширин нөкәр;
Душманын үстүнә көјдән од төкәр,
Шығыјыб Гыратын тәркинә чәкәр
Өзүнә мал гылар Короғлу сәни!

Ејваз

Һајгырыб меjданда ачсам гол-ганат
Гары душман габағымда олар мат,
Ејвазы горхутмаз Короғлу, Гырат,
Ашығ, бизә Тәкә-Түркмән дејәрләр!

Ашығ Чүнун истәди ки, һәрбә-зорбајнан, сөз күләшдирмәјнән Ејвазы горхудуб өзүннән Чәннибелә апарсын, бир дә Короғлуну Чәннибелдән бураја кәтириб көтүр-гоја, зәһмәтә салмасын. Көрдү, јох, бу о дејәннәрдән дөјүл. Һәр белә зарафаттардан горхасы дөјүл. Һәр елә сөзнән гассаб оғлу Чардахлы-Чәннибелә чыхмаз. Бир аз да артыг данышса чөмчәсини алыб башына чалар.

Ашығ Чүнун әл алтыннан Ејвазын әсил-сујуну, јер-јурдуну јахшыча өјрәнди. Тојун сабаһы күнү јолу әлинә алыб Чәнни-

бел сәнсән кетди. Кечә-күндүзә салды, јолун дамарыны кәсиб һәр јердән кечди, кәлди бир сабаһ ертәси Чәннибелә чатды. Короғлу, дәлиләр, ханымлар ону көрүб башына үјүшдүләр. Көрүшәннән сонра јетмиш једди јердән дедиләр:

— Аj ашыг Чүнүн, һаралары кәздин? Нә көрдүн? Нә ешитдин? Нијә белә кеч кәлдин?

Оларын чавабында Ашыг Чүнүн сазыны көтүрүб көрәј нә деди:

Вардым шәһәрә, ованја,
Кечди зимистан, јаз көрдүм;
Уғрадым чөлә, сөһраја,
Булаг үстә јарпыз көрдүм.

Дән-дән олду дағларда гар,
Бағлар кәтирди һајва, нар,
Доланды гыш, кәлди баһар,
Чөлләрдә өрдәј, газ көрдүм.

Доландым нечә ојмағы,
Кечдим дүзү, ашдым дағы,
Һәләб гәсри, Бағдад бағы
Дөшәнмиш, пајандаз көрдүм.

Әјри гылынчы белиндә,
Тәрифи мәрддәр дилиндә,
О, Тәкә-Түркмән елиндә
Гәссаб оғлу Ејваз көрдүм.

Лачын кими көјдә сүзүр,
Намәрддәр бағрыны әзир,
Мәчлисиндә сағы кәзир,
Ортада сөһбәт, саз көрдүм.

Ашыг Чүнүн, де үз бары,
Доландым дүнјаны јары.
Гоч Короғлуну, Нијары,
Ејваз тәк әри аз көрдүм.

Деjирләр ки, Короғлунун һәр чүрә кеjими, һәр гајдада ливасы вармыш. Һәр торпаға, һәр сәфәрә кедәндә бир чүр кеjиниб кедәрмиш. Короғлу, бу дәфә Түркмән сәфәринә кедәндә чодар ливасы кеjинди, алтыннан әмуд кечирди, шешпәр

тахды, галхан асды, Мисри гылынч бағлады. Гыраты ифчиләр јәһәрләјиб онун барабарында сахладылар. Короғлу узаг сәфәрә кедирди. Ханымнарнан, дәлиләрнән һалаллашды. Гырата минмәј истәди, дәлиләр ирәли јеријиб дедиләр:

— Ај Короғлу, Тәкә-Түркмән кими горхулу узаг сәфәрә кедирсән, гој биз дә аттанаг, јанынча кедәј, демәј олмаз, дава олар, вурушма дүшәр, сәнинчүн јалгызлыг әл верәр.

Короғлу дәлиләрин мәсләһәтинә јатмады, атын зилтәнкини бәркитди, бир әлини гыратын јалманына атыб сычрады, белинә галхды. Дәлиләр, ханымлар Короғлуну бирчә Гырата сычрајанда көрдү.

Гырат јел кими кетди, гуш кими ганад ачды, кәдиләри кечди, бәләнләри өтдү, јовушлары чыхды, енишләри енди; јерин дамарыны кәсди, нечә күннән сонра кетди Тәкә-Түркмәнә чыхды.

Ејвазын јерини еләди. Гыраты сүрүб көрдү Ејвазын атасы гассаб Алы[1] бир дүздә гојун сечир, јанында да бир нечә чобан, Ејваз да буларын ичиндә, Короғлу дүшдү. Гыраты бир јерә јлишдирди, олара јанашды, деди:

— Мән чодарам, Дағыстаннан кәлирәм, гојун алачам, гојунун бири нечәди?

Гассаб Алы деди:

— Гојунун бири беш манатды.

Короғлу јүз еркәј сечдирди, биринин он беш манатдан пулуну верди.

Гассаб Алы көрдү бу гојунун биринә беш манат јеринә он беш манат верди, мат галды.

Короғлунун нә гојун көзүнә кирирди, нә пулун артыг верилмәси, көзү һәмишә Ејваздајды.

Короғлунун көзләри, гызылгуш кәклији алан кими, Ејвазы чохдан алмышды. Ејваз да буну дујмушду, гаш-көзнән атасыны ишдән хәбәрдар еләмәј истәди, анчаг атасы мәтләби ишарәдән анламады. Алды көрәј Ејваз нә деди:

Гәдәм гојар һәрдән-һәрдән јеришләр,
Бу гылыгда чодар олмаз, һај олмаз.
Беш-беш дејәр, он беш-он беш бағышлар,
Бу гылыгда чодар олмаз, һај олмаз.

Гассаб Алы деди:

— Ај оғул, нечә чодар дөјүл? Давар алыр, пулуну да ар-

[1] Бә'зи ашыгларын сөјләдијинә көрә Ејваз Кәнчәли бир гассабын оғлу олмушдур.

ғыгламасыннан верир. Көрүнүр буларын јериндә гојун баһадыр кн, бу да белә гијмәтә алыр.

Алды Ејваз, атасынын чавабында сөзүнүн о бири бәндини:

Мәрд ијиддәр кими јоллары басан,
Түләј тәрлан кими бәрәләр пусан,
Бу ја Короғлуду, ја дәли Һасан,
Бу гылығда чодар олмаз, һај олмаз,

Ејваз бүлбүл олуб учар күлүннән,
Чүнун кәлди о Чәннибел елиннән,
Бу сөз чыхыб Нијар ханым дилиннән,
Бу гылығда чодар олмаз, һај олмаз.

Короғлу деди:

— Гассаб әми, бир адам гат бу гојуннары мәннән көмәҳли тәпәни ашырсын, гајытсын.

Гассаб Алы Ејвазы чағырыб деди:

— Оғул, гонаға көмәј елә, гојуннары бәләннән ашыр, она јол көстәр, гајыт.

Ејваз Короғлујнан барабар гојуннары һајлады, бәләннән ашырды. Онлар бәләннән ашан кими Короғлу гојунлары бурахды, гуш кими сычрады. Гыратын белинә минди, алды көрәј нә деди:

Чох олдум давада, дојда,
Ијид көрмәдим сән бојда.
Әл вер, бурда сәннән сојда
Вурағ биз, гассабын оғлу!

Әчәли гојдум бәркүмә,
Бүрүдүм чодар күркүмә,
Кәл мин Гыратын тәркинә
Варағ биз гассабын оғлу!

Гарды Чәннибелин башы,
Вар дәлиләрин савашы,
Кәл кедәј душмана гаршы
Дурағ биз, гассабын оғлу!

Асланам, дөјүләм түлкү,
Танымарам горху, үркү,
Әрәби, әчәми, түркү
Гырағ биз, гассабын оғлу!

Чохду Короғлунун јашы,
Нә гоғалар чәкиб башы,
Әл вер, сәннән дағы, дашы
Јарағ биз, гассабын оғлу!

Короғлу Гырата ачы бир гамчы чәкди, Гырат леј кими ганаттанды, ачығыннан јүјәни кәмирди, Чәннибелә тәрәф баш алмағ истәјәндә, Короғлу гырғы кими Ејвазын үстүнә шығыды, әлини атды кәмәриннән тутду, нә гәдәр голуна зор вердисә Ејвазы јеринән тәрпәдә билмәди. Короғлу ачыгланды, гызды, бир дәли нәрә чәкди. Ејваз титрәди, јерә јыхылды, Короғлу бу дәфә әлини атды, гуш кими Ејвазы көтүрүб Гыратын тәркинә гојду. Чәннибел дејиб јолланды.

Гассаб Алы көрдү хејли кечди, амма Ејваз кәлмәди. Гассаб Алы Короғлудан бајағдан үркмүшдү. Онун бир јелдән јејин, судан ити кедән Түркман аты варды, аты јәһәрләди, минди, Короғлунун далынча сүрдү.

Түркмән аты буғанаға дөнмүшдү, јолларда көрүнмәз олмушду, илан кими ағзыны ачыб дөрдпала чапырды.

Түркман аты Гырата јахынлашмышды. Короғлу дөнүб көрдү, гассаб Алы јетишәјетирди. Гыраты әјләди, гассаб Алы кәлди, Короғлуја чатды, көтүрдү көрәј гассаб Алы нә деди:

Әчәм оғлу дәли чодар,
Вермәрәм Ејвазы сәнә!
Ејвазсыз гәлбим ган удар,
Вермәрәм Ејвазы сәнә!

Ејвазды ијиддәр көзү,
Әллиси, атмышы, јүзү,
Бурах кәлсин ешит сөзү!
Вермәрәм Ејвазы сәнә!

Синәнә чәкмәмиш дағы,
Јол ал бүрдан ганны јағы!
Бу көзүмүн одду чағы
Вермәрәм Ејвазы сәнә!

Күллү мәхлугат јығыла,
Чәтинди сојдам дағыла
Гыјмам Ејваз тәк оғула,
Вермәрәм Ејвазы сәнә!

Гассаб Алы гылынч чалар,
Душмандан гысасын алар,
Башын кедәр, лешин галар,
Вермәрәм Ејвазы сәнә!

Короғлу

Чаным гассаб, көзүм гассаб,
Гој апарым мән Ејвазы!
Јерә салма сәзүм, гассаб,
Гој апарым мән Ејвазы!

Ејваз дејиб Нијар ағлар,
Көјсүнү чал-чарпаз дағлар.
Апармасам гара бағлар,
Гој апрым мән Ејвазы!

Ејвазын гарады гашы,
Дәлиләрин олар башы,
Тутма мәннән тәр савашы,
Гој апарым мән Ејвазы!

Түк төкәр мәннән пашалар
Хоткарлар чәкәр һашалар,
Түркмәнә әрләр баш алар,
Гој апарым мән Ејвазы!

Короғлујам, мән чапарам
Кәрәј гијамәт гопарам,
Әлач бу—зорнан апарам!
Гој апарым мән Ејвазы!

Короғлу сөзүнән дедији кими, дилнән нә дели:

— Мән хоткарлара, пашалара ган уддуран, тачирләр сојан, алајлар басан гоч Короғлујам! Мәним өјладым јохду, кәлдим Ејвазы апарым, өзүмә оғул еләјим, једди јүз јетмиш једди дәлијә сәрдар тиким. Кәл мәни дәлиләрин, ханымларын јанында хачалат еләмә, Ејвазы әлимнән алма. Мәннән сәнә хејр дәјәр. Ејваз да истәдији вахт сәнин јанына кәләр.

Гассаб көрдү ки, Короғлу күч, хош Ејвазы апарачаг, өзөзүнә деди: «кенә хошнан берсәм јахшы олар, һәрдәнбир оғлуму бурахар, кәләр, мәннән көрүшәр, кедәр, јохса зорнан апарса, илләр узун мәни Ејваза һәсрәт гојар».

Гассаб Алы бу фикирнән деди:

— Короғлу, намынча гыјыб Ејвазы, сәнин әлиннән алмырам. Апар кет, амма көзүн үстүндә олсун!

Короғлу, Ејваз гассаб Алыјнан көрүшүб ајрылдылар. Гассаб Алы Тәкә-Түркмәнә, Короғлујнан Ејваз Чәннибәлә јола дүшдүләр.

Нијар ханым чохданды ки, Короғлунун јолуну көзләјирди, Короғлунун вә'дәсиндән чох кечмишди, һәлә кәлиб чыхмамышды. Нијар ханым бир һүндүр тәпәдә дуруб әлиндә дурбин јоллара бахырды. Бир дә көрдү јолларда тоз думана, думан тоза гарышыб. Короғлу, Гыратын тәркинә Ејвазы алыб буду кәлир. Нијар ханым тәпәдән енib сөјүнмүш дәлилләрин јанына кәлди, алды көрәј нә деди:

Ат белинә гоч дәлиләр!
Ејвазы пешваз еләјин!
Бир-бириндән хош дәлиләр
Ејвазы пешваз еләјин!

Ејвазым бәнзәр лачына,
Товуслар һејран сачына,
Вермәрәм Чинә, Мачына
Ејвазы пешваз еләјин!

Јолун көзләр Чәннибелим,
Ејвазыма гурбан елим,
Ејвазды ағзымда дилим,
Ејвазы пешваз еләјин!

Долун ливаса, јараға,
Аттылар кетсин сораға,
Гојмарам көздән ираға,
Ејвазы пешваз еләјин!

Короғлу охуну гуруб,
Сечиб, сечиб тәрлан вуруб,
Гыратын тәркиндә дуруб,
Ејвазы пешваз еләјин!

Күллү мәхлугат јығылы,
Пајлајын гәнди, ноғулу,
Короғлунун гоч оғулу
Ејвазы пешваз еләјин!

Гоч дәлиләр, тутун барат,
Дүзәлдин мәчлис, тој, бусат,
Көтүрүн ливас, гылынч, ат,
Ејвазы пешваз еләјин!

Хош данышан, ширин күлән,
Мәчлис апармағы билән,
Дәлиләрә сәрдар кәлән
Ејвазы пешваз еләјин!

Ејваз кими олмаз сона,
Бели инчә, боју мина,
Нијар да Ејваза ана,
Ејвазы пешваз еләјин!

Нијар ханымын сөзүјнән једди јүз јетмиш једди дәли ат белинә долду, ат, гылынч, хәләт көтүрүб Короғлујнан Ејвазы пешваз елədиләр, Чәннибелә көтирдиләр, көрүшдүләр, данышдылар, шадлыг мәчлиси гурдулар. Гојуннар кәсилди, гузулар доғранды, кабаблар јејилди, ичкиләр ичилди. Күлдүләр, ојнадылар, ашыг охуду, дамағлар дурулду, кефләр ачылды.

Нијар ханым Ејвазын үзүннән өпдү, көјнәјинин јахасыннан кечиртди, өзүнә оғул елəди.

Короғлу Ејвазын ағлыны, камалыны јохлады, сынады, ону дәрракәдән дәрин көрдү, једди јүз јетмиш једди дәлијә сәрдар елəди.

Ејваз аз вахта Чәннибелдә Короғлунун, Нијар ханымын, бүтүн дәлиләрин һөрмәтини газанды, шөһрəти һәр тәрəфə јајылды. Короғлунун бир ијид архасы да артды.

Сөјләјəни Ашыг Əли.
Газах—1934

КОРОҒЛУЈНАН ДӘМИРЧОҒЛУ

Короғлунун Гыратыны һәр налбәнд наллаја билмәзди. Бир дәмирчи варды, һәмишә Гыратын ајағыны өлчәрди, нал кәсәрди, налларды. Дәмирчи Гыратын хәсиҗҗәтини билирди, Короғлуја да бәләтди.

Дәмирчинин Һәсән адды бир оғлу варды. Короғлу Гыраты налладмаға кәләндә дәмирчи һәмишә оғлуну кизләдәрди, аты налладыб кедәннән сонра оғлу Һәсәни чыхардарды.

Кенә бир күн Короғлу Гыраты наллатмаға кәлирди. Дәмирчи ону бир аз аралы көрүб оғлуну дама салды, өзүнә дә тапшырды ки, о мүштәри атыны налладыб кетмәмиш чыхмазсан.

Короғлу кәлди, аттан дүшдү, Гыраты налладмагчүн дәмирчинин габағына чәкди. Дәмирчи наллары Короғлунун јанына кәтирди, деди:

— Һансы наллары бәјәнирсәнсә сеч, атыны наллајым.

Короғлу наллары бир-бир көтүрүб әлинин ичиндә јоғуруб атды. Белә-лијлә дәмирчинин једди ифчин[1] налыны әлиндә мум кими јумшалдыб јерә туллады.

Һәсән гапынын дешијиннән бахыб буларын һамысыны көрүрдү.

Дәмирчи ахырда Короғлунун Гыратычун бир ифчин дә нал сечди. Аты налламаға башлады. Гырат бәдхәсијәт олуб чәтин наландығыјчун Короғлу Гыратын ајағларыны тутурду, дәмирчи наллајырды. Дәмирчи атын габаг ајағларыны наллады, дал ајағларыны налламаг истәјәндә, ат бәдналлыг елә-ди. Короғлу да, дәмирчи дә нә гәдәр чалышдыларса атын дал ајағларыны наллаја билмәдиләр.

Дәмирчоғлу Һәсән бахырды. Өз-өзүнә деди: «Бура ат наллатмаға кәлән мүштәриләрин һамысынын атынын ајағыны

[1] Дөрд нал бир ифчиндир.

атам мәнә тутдурур. Билмирәм бу кәләндә мәни нијә кизләдир, чыхачам, һәр нә олур-олсун».

Дәмирчијнән Короғлу һәлә дә әлләшиб чалышырдылар. Атын дал ајағларыны наллаја билмирдиләр. Һәсән дамнан чыхды, киримиш кәлди. Гыратын дал ајағларынын икисини дә јердән көтүрдү. Ат һа парттады, чавалады, дал ајағларыны Дәмирчоғлунун әлиннән гуртара билмәди. Ахырда јорулуб дурду. Бу заман Һәсән деди:

— Ики-ики адам бир атын әлиндә ачиз галмышдыныз. Ата, кәл налла.

Дәмирчи Гыратын дал ајағларыны наллајыб гуртарды; Короғлу әлини чибинә салыб чыхардыб Гыратын налланмаг пулуну верди. Дәмирчоғлу Һәсән пуллары алыб әлиндә басды, гаттады, мум кими еләди, гајтарды. Короғлунун үстүнә атды, деди:

— Верирсән әмәлли пул вер, бу гырыг әзиј-үзүјләри нијә мәнә верирсән?

Короғлу тәәччүб еләди. Чибиндән бир гәдәр дә пул чыхартды. Дәмирчоғлуна верди. Дәмирчоғлу бу дәфә пуллары ики бармағы арасында сүртдү, сиккәләрини апарды, кенә Короғлунун үстүнә атыб деди:

— Бу гәлп пуллары мән нејнирәм. Верирсән јахшы пул вер.

Короғлу мәсәләни аннады. Бир сөз демәди. Аты наллаг пулуну дәмирчинин өзүнә верди. Гыраты минди чыхды кетди.

Короғлу јол узуну фикирләширди, өз-өзүнә дејирди:

«Сән Короғлу оласан, хоткарлар әлиннән зара кәлә, пашалар, ханнар түк төкә, сәннән горха, инди бир дәмирчи оғлу сәнин вердијин пуллары мум кими әлиндә јумшалдыб үстүнә туллаја! Буну һеч синирмәј, сығышдырмаг олармы?

Короғлу бикеф бир һалда Чәннибелә чатды, һеч кәсә бу барәдә бир сөз демәди.

Короғлу атыны сүрүб кедәндән сонра дәмирчи деди:

— Ај оғул, сән нејнәдин? Динч отурдуғумуз јердә башымыза бала ачдын.

Һәсән деди:

— Ај ата, мән нејнәдим башына бала ачдым? О сәнин наллары гырды атды, мән дә онун пулларыны. Бәјә о кимди, бизи кими бир адам дөјүлмү?

Дәмирчи деди:

— Ај оғул, бу пашалара, бәјләрә ган удлуран Чәннибелли гоч Короғлудур.

Һәсән деди:

— Ата, буну нијә мәнә әзәлдән демәдин ки, ону гаттајыб дизимин алтына алајдым, короғлулуғуну она билдирејдим?

Дәмирчи оғлуну һа даннады, баша кәлмәди. Һәсән атасыннан оғурланыб бир котан зинчири көтүрдү, белинә бағлады, Чәннибелә јола дүшдү.

Кечәләрин бириндә өзүнү Чәннибелә салды. Дәмирчоғлу Һәсәнин фикри—Короғлунун Гыратыны апарыб ону атын далынча кәтирмәјди, оннан габағлашмағды, дава еләјиб өзүнү Короғлуја көстәрмәјди.

Дәмирчоғлу Гырат олан төјләни ахтарырды ки, бирдән Короғлујнан үз-үзә кәлди. Кечә вахты олар бир-бирини танымадылар.

Короғлу деди:

— Кимсән? Кечә вахты бурда нә кәзирсән?

Дәмирчоғлу деди:

— Бәс сән кимсән?

Короғлу өзүнү танытмамағчын деди:

— Мән оғрујам.

Дәмирчоғлу деди:

— Мән дә оғрујам, кәлмишәм Короғлунун Гыратыны апарам. Нечә күн бундан әввәл Короғлу атыны наллатмаға кәлмишди, јахшы әлимә кечмишди, һајыф ки, танымамышам, әлимнән чан гуртарыб кедибди. Бу дәфә әлимнән саламат гуртара билмәјәчәј.

Короғлу онун Дәмирчоғлу олдуғуну билди, бир сөз демәди. Дәмирчоғлунун зоруну сынамаг үчүн ишин керисинин нә олачағыны көзләди.

Дәмирчоғлу Гыратын тојласынын гапысыны гыфыллы көрүб дамын үстүнә чыхды. Тојланын белини дәлди, јекә бир јер ачды. Сора өз белиндәки зәнчири Короғлуја вериб деди:

— Кәл, ичәри кир, бу зәнчири Гыратын гарнының, дөшүнүн алтыннан сал, бағла, бир учуну мәнә вер.

Короғлу зәнчири алыб тојлаја дүшдү. Зәнчири Гыратын гарнының, дөшүнүн алтыннан кечириб бағлады, учуну Дәмирчоғлуна верди. Дәмирчоғлу Гыраты ајағы пухојлу чәкди, тојладан чыхартды. Атын ајағыннан бухоју гырыб атды. Она кими Короғлу да тојладан чыхды, кәлди. Дәмирчоғлу Короғлуја деди:

— Инди кәл, ата минәј, кедәј.

Дәмирчоғлу Гыратын белинә галхды. Короғлу да онун төркинә минди, аты сүрүб јолнан кетмәјә башладылар.

Короғлу јол узуну өз-өзүнә фикир еләјиб деди:

«Мән муну бирдән дал тәрәфдән гучаглајыб тутсам, гол-

ларыны күчүм чатыб бағлаја билмәјәчәјәм, гылынчнан вурсам да өләчәј».

Короғлунун мәгсәди Дәмирчоғлуну дири тутуб Чәннибелә гајтармағды, өз јанында дәлиләр чәркәсиндә сахламағды.

Короғлу ахырда бу гарара кәлди ки, Дәмирчоғлуна бир әмуд вурсун, јыхыланда тутсун, голларыны бағласын.

Короғлу кери тәрәфдән Дәмирчоғлунун башына бир әмуд ендирди. Дәмирчоғлу кери дөнүб деди:

— Белә еркәј зарафат еләмә.

Короғлу бир сөз демәди. Бир гәдәр дә јол кетдиләр. Бир дә Короғлу деди:

— Ишди, бәлкә Короғлу Гыратын апарылдығыны билди, далымызча кәлди, онда нә еләриј?

Дәмирчоғлу деди:

— Кәлир, гој кәлсин, мән оннан гысганан, чәкинән һа дејүләм.

Короғлу деди:

— Сән онун нәјиннән горхурсан?

Дәмирчоғлу деди:

— Мән онун нә гылынчыннан, нә галханыннан, нә әмудуннан горхурам, дејирләр, дава ејләјәндә о бир нәрә чәкир, ону ешитмәмишәм, бәлкә бирчә о нәрәсиннән горхам.

Бир аз кетмишдиләр ки, Короғлу бир бәрк нәрә чәкди. Дәмирчиоғлу о саат өзүндән кетди, дүз Гыратын ајағының алтында дүшдү. Бу заман Короғлу аттан ашырылды. Дәмирчоғлунун голларыны зәнчирнән далдан мөһкәм бағлады. Аз сонра Дәмирчоғлу өзүнә кәлди, голларыны бағлы көрүб деди:

— Олмаја сән Короғлусан?

Короғлу деди:

— Бәли өзүјәм ки, вар.

Дәмирчиоғлу деди:

— Доғрудан да Короғлусан. О, ад сәнә һалалды. Голларымы ач, кедәј бу күннән мән сәннән дост олдум.

Короғлу Дәмирчоғлуна еһтибар ејләјиб голларыны ачмады. Чәннибелә голлары бағлы апармаг истәди. Дәмирчиоғлу күч вериб дартды, зинчири гырыг-гырыг еләди, о јана атды, деди:

— Короғлу, еһтибар еләјиб голларымы ачмадын, амма мәним сөзүм сөздү. Сәннән ајрылмарам, һараја кедирсән, кедәј.

Короғлујнан Дәмирчоғлу тәзәдән Гырата тәркләшиб Чәннибелә, дәлиләрин јанына гајытдылар. О күннән дост, гардаш олдулар.

Сөјләјән: Аныг Мирза.
Товуз—1938

КОРОҒЛУНУН ӘРЗУРУМ СӘФӘРИ[1]

Күнләрин бир күнү Короғлунун ашығы ашыг Чүнүн Әрзурумда Чәфәр пашанын мәчлисиндә охуjурду. Чәфәр пашанын Телли ханым адды бир көзәл гызы варды. Атасынын мәчлисиндә ашыг олдуғуну билди. Чәфәр пашанын jанына бир адам көндәриб, ашыг Чүнунун кәлиб онун мәчлисиндә охумасына изин истәди. Чәфәр паша изин верди. Ашыг Чүнун галхыб Телли ханымын мәчлисинә кетди. Телли ханым jанында гырх инчә гыз әjләшмишди. Ашыг Чүнуну көрүб деди:

— Аj ашыг, haралысан? Адын нәди?

Ашыг Чүнун деди:

— Аj ханым, чәннибеллиjәм, адым ашыг Чүнүнду.

Телли ханым Чәннибелин адыны ешитмишди, Короғлунун, Гыратын тәрифи гулағына чатмышды, деди:

— Аj ашыг Чүнун, Чәннибел нә чүр jердн ки, онун аты дәли, иjиди дәлиди? Ашығы да дәлидими?

Ашыг Чүнун деди:

— Аj ханым, елә мәним ата-анам гоjан ад—ашыг Чүнунду.

Телли ханым деди:

— Чәннибелдә гоч Короғлуну таныjырсанмы?

Ашыг Чүнун деди:

— Чох jахшы таныjырам.

Телли ханым деди:

— Елəjсə Короғлудан оху, гулаг асаг.

Телли ханымын чавабында ашыг Чүнун көрəj нə деди:

[1] Бу сәфәр «Короғлунун Телли ханымы кәтирмәси» ады илә мәшhурдур.

Әjләшмишди Чәннибелин елиндә,
Дөjүл ишләриндә нашы Короғлу;
Мисри гылынч һәмаjылды белиндә,
Кеjәр һәр вахт ал-гумашы Короғлу.

Бир һеj десә ағыр түпләр басылыр,
Ганчырғадан ганлы башлар асылыр,
Һәр ичкидә jетмиш гузу кәсилир,
Верир ашы, ағ лавашы Короғлу.

Бир чыдасы варды башы гошапәр,
Меjдана кирәндә әсрәмиш бир нәр.
Пашалар титрәjәр, шаһлар түк төкәр,
Jетмиш jедди дәли башы Короғлу

Ашығ Чүнун кәлиб бурда галмаса
Ширин чаның ешг одуна салмаса,
Телли ханым кими көзәл алмаса
Чәкәр jыхар дағы-дашы Короғлу.

Телли ханым ашығ Чүнундан Короғлунун тәрифини ешитди, әзәл она хәләт верди, сонра әлинә гәләм алыб Короғлуjа белә бир нама jазды:

«Короғлу, сәнин иjиддиj тә'рифини ешитдим. Кәлиб мәни апарсан бу һүнәр сәнә һалал олсун, апара билмәсән—кишилиjи jерә гоj, башына jајлыг өрт!».

Ашығ Чүнун наманы көтүрүб Чәннибелә јола дүшдү. Бир нечә күннән сонра кәлиб Чәннибелә чатды. Ашығ Чүнун о заман Чәннибелә чатды ки, Короғлу кеф мәчлиси гурмушду. Ашығ Чүнун Телли ханымын намасыны Короғлуjа верди. Әһвалаты дилчавабы да нағыл еләди.

Короғлу әһвалаты билди, бојнуна дејин дүшдүjүнү анлады. Дәлиләрин һамысы кеф мәчлисиндә Короғлунун јанындајды. Короғлу дәлиләри башсыз гоjуб Әрзурума, Телли ханымы кәтирмәjә кедә билмәди. Кеф үстүjдү. Бир истәкан шәраб долдуруб әлинә алды, үзүнү дәлиләрә тутуб деди:

— Ким Короғлунун хатырыны истәjир, башынын гәдрини билир, алсын бу шәрабы ичсин, кетсин Әрзурумдан Чәфәр пашанын гызы Телли ханымы кәтирсин.

Дәлиләрдән сәс чыхмады.

Короғлу бир дә тәклиф еләди, јенә дәлиләрдән сәс чыхмады.

Короғлу әлиндә шараб үчүнчү дәфә тәклиф еләjәндә Дә-

мирчоғлу Дәли Һәсән ирәли јериди, Короғлунун әлиндән шарабы алыб ичди, деди:

— Гоч Короғлу, изин версән мән кедәрәм, Әрзурумнан Телли ханымы кәтиррәм.

Дәмирчоғлу бу гәдәр ки, Короғлунун јанындајды, һәлә узаг сәфәрә чыхмамышды, бәркә-боша дүшмәмишди.

Короғлу деди:

— Оғул, изинди, кет јарағлан.

Дәмирчоғлу кетди, ики гылынч, ики галхан, ики чида, ики күрз, ики топпуз көтүрдү, Короғлунун јанына гајытды. Короғлу көрдү Дәмирчоғлу о гәдәр јарағ көтүрүб ки, алтында төрпәнә билмир, алды көрәј нә деди:

Дәмирчоғлу Әрзурума варанда,
Әрзурум дедијин көлә нисбәтди.
Чох јарағ көтүрмәј баша балады.
Гылынч һамајылды, белә нисбәтди.

Сөјләјим, сөзләрим ејлә диләзбәр,
Ширин нәсиһәтим гыл синәдәфтәр:
Ијидә лазымды күрз, галхан, шешпәр,
Чида бир бујнузлу кәлә нисбәтди.

Короғлу тәк душманнары сәстәмәј,
Һај дејәндә јағы үстә гәсд демәј,
Арпа вериб чаннан бетәр бәстәмәј,
Әрәбат дедијин елә нисбәтди.

Дәмирчоғлу елә билирди ки, ијидин ики әли вар, һәр әлинә бир јарағ көтүрмәлиди. Короғлунун бу сөзүннән сонра Дәмирчоғлу јарағларын һәрәсинин бирини көтүрдү, галаныны атды.

Короғлу она бу дәфә деди:

— Оғлум, аттарын һансыны минмәј истәјирсән, мин кет.

Дәмирчоғлу кетди тојладан Әрәбаты чәкди, јәһәрләди, минди. Короғлунун габағына чыханда Әрәбата бир гамчы вурду.

Сәһәрдән мејдан башына
Әрәбат чархачы кәрәј;
Әрәбатын нәдир сучу?
Бир ијид миничи кәрәј.

Ијидин ијид дәстинә,
Кирәндә абдал постуна,
Јолдаш јолдашын үстүнә
Дәр күндә дөнүчү кәрәј.

Короғлунун сөзү охду,
Пашалардан горхуш јохду,
Бу дүнјада ијид чохду,
Ијиддә нәр күчү кәрәј.

Дәмирчоғлу Короғлујнан, дәлиләрнән саламатлашыб јола дүшдү. Бир аз кетмишди, бирдән атының башыны чәкди, гајытды.

Короғлу көрдү Дәмирчоғлу кәлир. О елә фикир еләди ки, Дәмирчоғлу горхду, гајытды, деди:

— Оғул, нијә гајытдын?

Дәмирчоғлу деди:

— Әрзурум бир бөјүј шәһәрди, бәлкә кетдим Телли ханымы тапа билмәдим, тапдым, күчүм чатыб кәтирә билмәдим, бу һахда мәнә тапшырығын нәди?

Дәмирчоғлунун чавабында алды Короғлу, көрәј нә деди:

Әрзурумун базарына баранда
Әзәл Әрзуруму атмағын көрәј;
Көрдүн ки, мәтләбин баша вармады
Әрәбат јалына јатмағын көрәј!

Ијид көрәј мејдан ача, дүз дура,
Душман габағында бығыны бура,
Ајағларын үзәнкијә бәрк вура.
Шешпәри-шешпәрә чатмағын көрәј!

Ијид олан нејнәр әллини, јүзү?
Намәрдин давада дөрд олар көзү,
Буду Короғлунун, оғул, бир сөзү:
О Телли ханымы тапмағын көрәј!

Дәмирчоғлу Короғлудан ајрылыб Әрәбаты сүрүб Әрзурума тәрәф јола дүшдү. Һәр јердән кечиб кәлди, Әрзурумун дағларына чатды. Өзү јорғун, аты ачды. Дүшдү, аты ота бурахды, өзү бир булағын башында дирсәјләнди. Бир аздан Дәмирчоғлуну јуху тутду, јатды. Галханда көрдү һәр јаны думан бүрүјүб, Әрәбат да јохду, алды көрәј нә деди:

Әрәбат кетди әлимнән,
Әрәбаты мән истәрәм!
Аjры дүшмүшәм елимнән
Әрәбаты мән истәрәм!

Бәннасыз өркү өрүлмәз,
Чәрраһсыз хәстә дирилмәз,
Бахырам һәр jан көрүнмәз,
Әрәбаты мән истәрәм!

Дәмирчоғлунун бу вахты,
Иjидәм, истәрәм бахты,
Һәр тәрәфдә душман чохду,
Әрәбаты мән истәрәм!

Дәмирчоғлу кәзди, Әрәбаты думаннан, чискиннән тапа билмәди; көтүрдү әлүстү көрәj нә деди:

Дүнjада һеч иjид jохсул олмасын,
Jохсуллуг иjидә jаман ад олур,
Һәр кәсин ки, вары, дөjләти олса,
Ләззәт чәкәр, даһанында дад олур.

Варлы, касыб бу дүнjадан көчәрләр,
Jахшыны, jаманы арар, сечәрләр,
Варын олса кәлиб jejәр, ичәрләр,
Jохсул олсан гоһум, гардаш jад олур.

Дәмирчоғлу һа охуjар арада,
Артды дәрдим олду һәддән зиjада,
Jахшы ат минәннәр галса пиjада—
Даш дүшәр башына бир арвад олур.

Бир аз кечди. Jел галхды, дағларын башыннан думан чәкилди, әтраф аjазыды, һәр jан көрүндү. Дәмирчоғлу Әрәбаты тапды, миниб сүрду, ахшамчағы өзүнү Әрзурума jетирди. Бир гоча гарыjа раст олду, деди:

— Аj гары нәнә, гәрибәм, мәни бир кечәлиjә гонағ еләрсәнми?

Гары деди:

— Биздәр гонағы чох сөjүрүj, ниjә еләмирәм.

Дәмирчоғлу дүшду аты тоjлаjа чәкди, өзү гарынын евинә кәлди.

Гары Дәмирчоғлуна чөрәј кәтирди.
Јеməјдән сонра гары деди:
— Ај оғул, бурја нијә кәлибсән?
Дәмирчоғлу деди:
— Ај нәнә, Чәфәр пашанын гызы Телли ханымы апармаға кәлмишәм, сөјлә, ону нечә көрә биллəм?
Гары деди:
— Ај оғул, о гыз чох ашығпәрәст гызды, имаратынын габағы Пәһливан мејданыды. Сабаһ бир саз көтүр о мејдана чых, чал оху, онда Телли ханым күләфирәнкијә чыхар көрәрсән.
Дәмирчоғлу кечә гарынын евиндә јатды. Сабаһ ачылды. Атыны гарынын тојләсиндә гојду, өзү ашығ палтары кејди, алтыннан јарағ бағлады, чијнинин үстән бир саз кечириб өзүнү Пәһливан мејданына салды.
Пәһливан мејданында Чәфәр паша башынын адамларыннан әјләшмишди. Дәмирчоғлуну көрүб деди:
— Ашығ, бир чал, оху гулағ асағ, кефимиз ачылсын.
Көтүрдү Дәмирчоғлу көрәј нә деди:

Галхыб Чәннибелдән дүшмүшəм јола
Әрзурумун базарына кәлмишəм;
Әчəл көјнəјини кејиб əјнимə
Чәнк-чидалын күзарына кəлмишəм.

Əјləшмишдим орда, көфтары кечди,
Галхды конул нүрғү долу мej ичди,
Телли ханым, наман кəлди јетишди,
Бир көзəлин илгарына кəлмишəм.

Дəмирчоғлу, јалан кəлмəз дилимə,
Мүхəннəт јапышар чətин əлимə,
Мисри гылынч бағламышам белимə,
Тəрланларын таварына кəлмишəм.

Дəмирчоғлунун сəсинə Телли ханым дə күләфирəнкијə чыхды. Көрдү, бир оғландыр, саз чалыб охујур. Телли ханым Короғлуја нама көндəрмишди. Деди: «Намам чатыб, јағын Короғлуду, мəни апармаға кəлиб». Гаравашларыннан бирини јанына чағырыб деди:
— Ај гыз, кет о ашыға дејинən сабаһ бағыма кəзмəјə чыхачам, мəним Күлшəн бағыма кəлсин.
Гараваш кəлди Дəмирчоғлуна деди:

— Телли ханым дејир, сабаһ мәним Күлшән бағыма кәлсин.

Дәмирчоғлу мәтләби аннады. Гајытды, гарынын евинә кетди.

Ахшам олду, јатды. Сабаһ ачылды. Галхды, Әрәбаты чәкди, јәһәрләди, минди, Телли ханымын Күлшән бағына сүрдү. Көрдү Телли ханым гаравашларыннан Күлшән бағындады. Аты она јанашдырды, әлини атыб Телли ханымы Әрәбатын тәркинә чәкди, сүрүб бағдан чыхды.

О тәрәфдән гаравашлар өзләрини Чәфәр пашаја јетирдиләр, дедиләр:

— Дәмирчоғлу гызын Телли ханымы гачыртды.

Чәфәр паша һөкм еләди, гошун аттанды, Дәмирчоғлунун далыннан дүшдү.

О тәрәфдән Дәмирчоғлу, Телли ханым да тәркиндә Әрәбаты сүрүб Әрзурум шәһәриндән араланмышды. Бахды, далынча гошун кәлир. Атын башыны чәкди.

Телли ханым деди:

— Бу јердә нијә әјләндин? Сүр атыны кедәј! Инди гошун кәлиб чатар, мәни дә, сәни дә өлдүрәр.

Телли ханым көрдү Дәмирчоғлу кетмәј истәмир, көтүрдү, көрәј нә деди:

Османны гошуну кәлөр гурт кими,
Гач, кет әчәм оғлу, галма бу јердә.
Башын кедәр, көјдән галар јурд кими,
Гач кет, әчәм оғлу, галма бу јердә!

Алды Дәмирчоғлу

Османны гошуну кәлсә гурт кими,
Өләр әчәм оғлу, гачмаз бу јердән!
Башым кетсә, көјдәм галса јурд кими,
Өләр әчәм оғлу, кетмәз бу јердән!

Телли ханым

Гошун кәлир, инди сәни тутарлар,
Голларыны дал көрдәндә чатарлар,
Гул дејибән һәбәшидә сатарлар,
Гач, кет, әчәм оғлу, галма бу јердә!

Дәмирчоғлу

Гошун да кәлибән мәни тутсалар,
Голларымы дал кәрдәндә чатсалар,
Гул дејибән Һәбәшидә сатсалар,
Өләр әчәм оғлу, гачмаз бу јердән!

Телли ханым

Телли ханым әрзин сәнә ејләсин,
Дили тутмур беш кәлмәни сөјләсин,
Бирчә ијид мин гошуна нејләсин?
Гач, кет, әчәм оғлу, галма бу јердә!

Дәмирчоғлу

Дәмирчоғлу дәрдин сәнә сөјләсин,
Ширин чанын сәнә гурбан ејләсин,
Јүз мин түлкү бир аслана нејләсин?
Өләр әчәм оғлу, гачмаз бу јердән!

Сөз тамам олду. Дәмирчоғлу сөзнән дедији кими, дилнән дә деди:

— Мән сәни белә далашсыз-давасыз Чәннибелә апарсам, Короғлу дејәчәј—оғурлајыб кәтирибсән, бу ијиддијдән дөјүл. Кәрәј гајыдам, гошуннан дава еләјәм, сәни елә апарам.

Гошун кәлиб јетишмишди. Јолун гырағында бир галача варды. Дәмирчоғлу Телли ханымы кәтириб һаман галачада гојду, ағзына да бир даш гапады. Өзү Әрәбатын башыны чөјүрдү, гылынчы чәкди, гошуна чумулду, гошуну гырмаға башлады.

Дәмирчоғлу Чәфәр пашанын гошунуннан үч күн, үч кечә вурушду, чох адам өлдүрдү, гошуну әлдән-ајағдан салды.

Чәфәр паша гошунун ичиндәјди, деди:

— Беләликлә буну өлдүрә билмәриј. Кәмәнд атын, бәлкә кәмәнднән тута биләј.

Пәһливанлар һәр тәрәфдән кәмәнд атды. Дәмирчоғлуну тутдулар. Кедиб Телли ханымы да галачадан чыхартдылар.

Дәмирчоғлуну шәһәрә кәтирдиләр.

Чәфәр паша деди:

— Бу чох гошун гырыб, кәрәј елә әзабла өлдүрәј ки, һајыфы чыхсын.

Чәфәр пашанын һөкмүнә көрә Дәмирчоғлуну Пәһливан

меjданында зәнчирләмишдиләр. Кундә бир чәллад ыычағы сиинdә ајағ тәрәфиндән сојуб саман тәпирди.

Дәмирчоғлу бурда галсын, сизә Чәннибелдә Короғлудан хәбәр верим.

Короғлу бир кечә јатмышды. Јухусунда көрдү ки, бир диши лахлајыб, ағзы ганнан долуб. Сәксәниб јухудан ајылды, бир нәрә чәкди. Короғлунун нәрәсинә дәлиләр јухудан галхдылар, онун јанына кәлдиләр. Короғлу һөкм еләди, бүтүн дәлиләр јарағланыб аттандылар. Короғлу өзү дә Мисри гылынчыны белинә бағлады, галхан асды, низә көтүрдү, сычрајыб тәрлан гуш кими Гыратын белинә гонду. Чәннибелдән илдырым кими ендиләр, үз тутуб Әрзурум сары кетдиләр. Дағлары, дашлары дүз еләдиләр; дәрәләри тәпәләри јел кими ашдылар; өзләрини Әрзурума јетирдиләр.

Короғлунун хасјәтиjди; бир јерә чатанда ашыг палтары кејиб кедәрди, әзәл габағы јохларды, сонра даваја башларды.

Дәлиләри Әрзурум дағларынын башында дүшдү.

Короғлу өзү алтдан јарағланды, үстүннән чијнинә саз кечириб тәк шәһәрә кирди. Меjдана кәлди, көрдү Чәфәр паша башынын адамларынан бурдады. Чәфәр паша ону көрдү, јанына чағыртдырыб деди:

— Ашыг, Короғлунун бир дәлисини тутдуруб дәрисини сојдурурам. Дејирләр, о дәли Короғлу чох ијидди, бир оннан оху, гулаг асаг.

Короғлу Пәһливан меjданына көз кәздирди. Көрдү меjданын бир тәрәфиндә Дәмирчоғлуну зәнчирә бағлајыблар, чәлладлар ајаг тәрәфиндән сојуб дәрисинә саман тәпир. Дејирләр:

— Дәрини сојуруг, инчијирсән, горхурсанмы?

Дәмирчоғлу өз ганыны јалајыб чәлладларын чавабында дејир:

— Гоч Короғлу кими архасы олан ијид һеч гәм чәкиб горхармы?

Короғлу Дәмирчоғлуннан бу сөзү ешидиб алды көрәj нә деди:

Мәлул-мәлул нә бахырсан,
Дәмирчоғлу, Дәмирчоғлу?
Чаным одлара јахырсан,
Дәмирчоғлу, Дәмирчоғлу!

Дост достдан аралы кәрәј,
Гоғаја варалы кәрәј,
Ијид дә јаралы кәрәј,
Дәмирчоғлу, Дәмирчоғлу!

Гоч Короғлу еләр саваш,
Қәсәр, төкәр чох ганлы баш,
Телли ханым сәнә пешкәш,
Дәмирчоғлу, Дәмирчоғлу!

Короғлу үзүнү Дәмирчоғлуна тутуб охујурду. Чәфәр паша деди:

— Ашығ, о Короғлунун дәлисиди, инди бојнуну вурдурачам, онда бахарсан. Дејирләр, Короғлу нәрә чәкәндә нәрәсинәән дағ-даш титрәјир; Короғлу кими нәрә чәкә биләрсәнми?

Короғлу деди:

— Чох јахшы нәрә чәкә биләрәм. Алды көрәј нә деди:

Гул дејәрләр, гулун бојнун бурарлар,
Гуллар габағында кедән тирәм мән!
Һесабыја дағ да олса әјилләм,
Бәд һесаба јаман кинликирәм мән!

Гыллам гошунуну хакипај кими,
Бир гылынч вурарам Әмирај кими,
Мән чошмушам боз-буланыг чај кими,
Инанма ки, нечә илә сөнәм мән!

Короғлу да јатыб-јатыб ојанмыш,
Мисри гылынч гызыл гана бојанмыш,
Мән поладам дәмирчидә дајанмыш,
Шүшәјәмми әл дәјәндә сынам мән?

Короғлу сөзүнү гуртарыб бир нәрә чәкди, онун нәрәсинә дәлиләр дағлардан төкүлүб кәлдиләр. Һәр јаннан һүчум еләдиләр, гошуну гырмаға башладылар. Короғлу Чәфәр пашаны хыртдәјләди, јыхды, синәсинә чөкдү, Мисри гылынчы чәкиб башыны кәсмәј истәјәндә Телли ханым өзүнү атасынын үстүнә салды, башыннан јајлығыны ачыб Короғлунун ајағының алтына атды, деди:

— Ај Короғлу, ијид басдығыны кәсмәз. Бу дәфә атамы мәнә бағышла.

Короғлу Чәфәр пашанын синәси үстүннән галхды, деди:

— Кет, сәни Телли ханыма бағышладым. Бир дә габарлашсаң әлимнән чан гуртара билмәјәчәјсән.

Чәфәр пашанын гошунунун гырыланы гырылды, гырылмајанлары да гачыб дағылды.

Короғлунун дәлиләри давадан әл чәкдиләр. Телли ханымы, Дәмирчоғлуну көтүрүб Чәннибелә јола дүшдүләр.

Короғлујнан Ејваз дәлиләрин габағында кедирди. Јолун чохуну кетмишдиләр, азы галмышды. Чәннибелә јахынлашмышдылар. Бирдән Короғлу үзүнү Ејваза тутуб деди:

— Кет, көр Дәмирчоғлунун јарасы нечәди, сағалармы?

Ејваз Дәмирчоғлунун јанына кәлди, бахды ки, јарасынан ган о гәдәр ахыб ки, рәнки дүм ағ ағарыб, зәифләјиб, дили јохду, нәфәси күчлә кедиб-кәлир.

Ејваз Короғлунун јанына гајыдыб деди:

— Дәмирчоғлунун јарасы чохду, сағаласы дејил, муну бу һалда Чәннибелә нијә апарырсан? Ат бураларда бир јердә галсын. Ејвазын чавабында алды Короғлу, көрәј нә деди:

Бинадан көзәл олмајан
Телин гәдрини нә биләр?
Чәлдә кәзән боз сәрчәләр
Күлүн гәдрини нә биләр?

Кәл гошуб котан әкмәјән,
Нанын сүфрәјә төкмәјән,
Арынын гәһрин чәкмәјән
Балын гәдрини нә биләр?

Утан Ејваз хан, бир утан!
Дағларын думанын тутан,
Намәрддијнән баша чатан
Елин гәдрини нә биләр?

Короғлу сазнан дедији кими сөзнән дә деди:

— Ејваз, мән дәлиләрин һәрәсини бир јердә атыб кетсәм, онда мәним башымда адам галмаз, һамысы чыхар кедәр, тәк галарам, душман үстүмә ајаг алар. Дәмирчоғлуну Чәннибелә апарачам, һәким тапачам, јарасына дәрман гојуб бахсын; сағалса бир јахшы тој еләјиб Телли ханымы да она верәчәм; сағалмајыб өлсә онда Чәннибелдә басдырачам.

Чәннибелә чатдылар, Короғлу дәлиләрә бир һәким тапдырыб кәтиртди, деди:

— Һәким, Дәмирчоғлунун јарасына јахшы мәлһәм елә, са-

ғалсын, сәнә хәләт верәчәм. Јахшы бахмасан, Дәмирчоғлу сағалмаса, јағын бил, сәни онун јеринә өлдүрәчәм.

Һәким билди ки, Короғлунун дедији дедијди. Чанынын горхусуннан Дәмирчоғлунун јарасына әлиннән кәлән гәдәр јахшы мәлһәм еләди.

Һәкимин мәлһәми дүшдү, јара гуртармаға башлады.

Бир гәдәр кечди, Дәмирчоғлу саппасағ олуб ајаға галхды.

Короғлу һәкимә јахшы хәләт вериб јола салды. Чәннибелдә мәчлис дүзәлтди, бир јахшы тој гурдурду, Телли ханымы Дәмирчоғлуна алды.

Сөјләјәни: Ашыг Ибраһим Гарачаоғлу

Кировабад—1938

КОРОҒЛУНУН ТОГАТ СӘФӘРИ[1]

Короғлу Чардахлы-Чәннибслдә әjләшмишди. Дәлиләри башында чәмди. Дәлиләрин горхусуннан Чәннибелин һәндәвәринә һәрләнән ола билмәзди. Кечән тачир карванларыны Короғлу Гырата дөшләдиб Чәннибелә чәкирди, вар-дөjләтини әлиннән алыб jола салырды.

Бу күн Тогат пашасы Маһмуд пашанын тачирләри гәфләгатырла ордан кечирди. Короғлу дәлиләринән тачирләрин габағыны кәсди. Һәр нәләри варды әлләриннән алды, бурахды. Маллары кетмиш тачирләр башлары лоjлу өзләрини Маһмуд пашанын jанына салдылар, дедиләр:

— Көроғлу бизи соjду, вар-дөвләтимизи әлимиздән алды, гуру jурдда гоjду.

Маһмуд паша Короғлудан чохдан jаныглыjды. Бир мәчлис гурдурду. Вәзирләри, вәкилләри, бәjләри, ханлары, тачирләри о мәчлисә чағыртды.

Адамлар чәм оланда Маһмуд паша үзүнү онлара тутуб деди:

— Короғлу кенә динч отурмур, тачирләри соjур, карванлары талан еләjир; пашалара, бәjләрә, ханлара ган уддурур. Короғлу бу гочаглыгын һамысыны бир Гыратнан, бир дә башындакы дәлиләрнән еләjир. Гырат өлмаса дәлиләр дә бир шеj еләjә билмәз; чох кечмәз Короғлунун өзү дә әлә кечәр, тәләф олуб кедәр.

Вәзирләр, вәкилләр дедиләр:

— Паша сағ олсун, дүз буjурурсунуз, Короғлунун нә кн, һүнәри вар, һамысы Гыратдады. Кәрәк Гыраты әлә кечирәj.

---

[1] Бу сәфәр «Кечәл Һәмзәнин Гыраты гачырмасы» ады илә мәшһурдур.

Паша деди:

— Гыраты оннан нечә алмағ олар?

Вәзир деди:

— Нәмәр, пул, мал версәниз, бәлкә кедиб Короғлунун Гыратыны өзүнә умуду кәләнләрдән бири кәтирә билә.

Маһмуд паша деди:

— Мәним оғул өјладым јохду ки, көндәрәм кедә, Короғлунун Гыратыны кәтирә. Јурдума, јувама саһиб олан, көзүмүн ағы-гарасы бир гызым вар, һәр ким кедиб Чәннибелдән гоч Короғлунун Гыратыны мәнә кәтирсә, гызым Дона хатуну она верәчәм, өзүнү дә дүнја малыннан гәни еләјәчәм.

Маһмуд паша буну дејиб, бир стәкан шараб долдуруб әлинә алды, үзүнү мәчлисдәкиләрә тутуб учадан деди:

— Кимин өзүнә күманы кәлир ајаға дурсун, алсын бу шарабы ичсин, кетсин Короғлунун дәли бејкирини[1] кәтирсин.

Мәчлис әһли һамысы башыны ашағы тикди. Чыгтырыны чыхартан олмады. Маһмуд паша сөзүнү бир дә деди. Кенә сәс чыхартан олмады. Мәчлисин алт тәрәфиндә Һәмзә адлы сајылмајан, урват олунмајан бир кечәл отурмушду, ајаға галхыб деди:

— Паша сағ олсун, әкәр разы олуб вә'дәниздә дорру чыхсаныз мән кедәрәм, Короғлунун Гыратыны кәтиррәм.

Кечәл Һәмзә бу сөзү дејәндә мәчлисдәки адамлар чахнашды, бир-бириня дәјди. Кечәлдәки бу чүрәтә һамы мат галды. Маһмуд пашанын гызы Дона хатун пәнчәрәнин ағзында дуруб, гулаг асырды, күлүб деди:

— Гоч Короғлунун Гыратыны кәтирәнә бах! Кедиб башынын кечәлинин дәрдини чәкмир, көр нә гәләтләр еләјир!

Маһмуд паша сөзүнү бир дә деди. Кенә дә кечәл Һәмзәдән савајы—кедирәм—дејән олмады. Маһмуд паша ахырда чарасыз галыб разы олду. Кечәл Һәмзә ирәли јериди, алды шарабы ичди, деди:

— Маһмуд паша, мәнә бир ај вә'дә вер. Короғлунун Гыратыны кәтирә билмәдим һеч, кәтирә билдим онда сөзүмүз сөздүр. Дона хатуну алачам.

Маһмуд паша деди:

— Кет, кәтирә билсән Дона хатун сәнинди.

Кечәл Һәмзә ордан чыхыб өјләриня кәлди, азыға көтүрүб јола дүшдү. Нечә күннән сонра хәбәр ала-ала кәлиб Чәннибелә чыхды.

Короғлу бир гајанын башында дуруб, карван јолу пусурду

---

[1] Гырат.

Көрдү бир адам үз гојуб дүз Чәннибелә кәлир. Көзләди. Кечәл Һәмзә кәлди, јетишди. Короғлу гајадан ениб онун јанына кәлди. деди:

— Оғул, нәчисән? Һардан кәлиб, һараја кедирсән?

Кечәл Һәмзә деди:

— Пашанын илхысына кедирдим. Једди ил она ат отардым, ахырда паша һаггымы да вермәјиб гапысыннан говалады. Инди Чәннибелдә сәни дејиб кәлмишәм.

Короғлу кечәл Һәмзәни көтүрүб, ханымларын, дәлиләрин јанына кәлди. Дәлиләр кечәл Һәмзәни көрүб деди:

— Короғлу, муну һардан тапыб кәтирдин? Кечәлләр фәнд оларлар, мунун көзләри Үчтәпә сағсағанынын көзләри кими гајыр-гајыр гајнајыр. Һеч сағ-әмәлли адама охшамыр, рәдд елә кетсин.

Ханымлар да бахыб дедиләр:

— Бу иркәнчи, кечәл хонду һардан кәтирдин? Башына адам гәһәт олубму? Говала чыхсын, кетсин.

Короғлу ханымлары, дәлиләри биртәһәр сакит еләјиб деди:

— Ај чаным, нијә әл-ајаға дүшүбсүнүз? Јазығын бириди, бизә зијаны олмаз, гој сүфрәмизин гырыг-гуруғуннан јејиб, гапыда, бачада долансын.

Кечәл Һәмзә, гырыг-гуруғдан јејиб, гапы-бачапы сүпүрүрдү, һәјәти тәр-тәмиз сахлајырды. Ханымлар, дәлиләр нәјә бујурурдуларса кедирди, кетдијн иши јахшы јарыдырды. Белә зирәклијинә көрә, дәлиләрин, ханымларын јанында кечәл Һәмзәнин һөрмәти артмышды. Короғлу кечәл Һәмзәнин гочаглығыны, дирибашлығыны көрүб ону Калоғлан чағырырды.

Бир күн Короғлу кечәл Һәмзәни јанына сәсләјиб деди:

— Калоғлан, ата муғат олмағы билирсәнми?

Кечәл Һәмзә деди:

— Әлимнән кәләр, јахшы ата баха биләрәм.

Короғлунун бир јүк јабысы варды. О гәдәр јүкләмишдиләр ки, сүмүјләри ешијә чыхмышды. Короғлу она бахмағы кечәл Һәмзәјә тапшырды.

Кечәл Һәмзә јабыја чох јахшы муғат олурду. Ахшам, сабаһ тумарлајырды, дәлиләрин көзләрин оғурлајыб төјләдәки о бири аттарын отуннан, арпасыннан көтүрүб јабының габағына төкүрдү. Јабы елә көкәлмишди ки, ун вурсан јапышмазды. Дәрисинә сығмырды.

Бир күн Короғлу тојлаја аттарын јанына кәлмишди.

Бахды әввәлки арыг јабыны таныја билмәди. Мат галды, деди:

чанына горху дүшдү. Билди ки, Короғлу јетишән кими онун-куну она верәчәј. Дүраты гамчылајыб өзүн тез Гырх дәјирманларын биринин гапысына салды, дүшдү. Дүраты дәјирманын гапысындакы дирәјә бағлады, тәләсиј деди:

— Ај дәјирманчы, бир тез ешијә чых!

Дәјирманчы тез ешијә чыхыб деди:

— Гардаш, нә истәјирсән? Нә вар?

Һәмзә деди:

— Бах, о јолнан кәлән гоч Короғлудур. Чәннибелдән кәлир. Илхысына готур дүшүб, дәјирманчы бејни ахтарыр, аттарын готуруну гуртарсын. Тез башына чара гыл. Јетишсә өмрүнү тамам еләјәчәј.

Дәјирманчы дили тутар-тутмаз деди:

— Ај гадан алым, нә еләјим ки, онун әлиндән саламат гуртарым?

— Сојун палтарыны мәнә вер, мән кејим, мәним дә палтарымы сән кејин, кет дәјирманын алтында донузлуға кир, кизлән. Мән Короғлунун ағзыны бир јана сала билсәм—салдым, сала билмәсәм—онда гој мәни өлдүрсүн, сән јазығсан.

Дәјирманчы Һәмзәнин сөзүнә инанды. Палтарыны чыхартды, она верди. Һәмзә дә палтарыны дәјирманчыја верди. Дәјирманчы Һәмзәнин палтарыны кејиниб кетди, донузлуға кирди. Һәмзә дә дәјирманчынын палтарыны кејинди ичәри дәјирмана кирди. Үзүнү, башыны о ки вар унлады, танынмаз олду. Әлинә ун күрәји алыб, унлуғун габағында башы ашағы дајанды.

О тәрәфдән Короғлу өзүнү алычы гуш кими дәјирманын гапысына јетирди. Гапыдан чығырыб деди:

— Индичә мәним габағымча бурја кәлән атты нечә олду?

Кечәл Һәмзә деди:

— Оду, ичәридә дәјирманын донузлуғуна кириб кизләниб.

Короғлу тез јәһәрдән ашырылды. Гыраты Һәмзәнин једәјинә вериб дәјирмана кирди. Донузлуға јанашды, деди:

— Әјә, ај кечәл, белә чых!

Дәјирманчы даһа да горхуб деди:

— Һарја чыхым! Сәнин илхынын готуруна дәрман оласы мәним бејним јохду, чыхмарам. Мәннән әл чәк, кет ајрысыны тап.

Короғлу деди:

— Әјә, ај кечәл, готур нәди, бејин нәди. Белә чых, сәннән ишим чохду.

Короғлу көрдү ки, дәјирманчы өз хошуна донузлуғдан чыхмағ истәмир. Ирәли јериди. Дәјирманчы горхуб о јана чәкил-

Көрдү бир адам үз гојуб дүз Чәннибелә кәлир. Көзләди. Кечәл һәмзә кәлди, јетишди. Короғлу гајадан ениб онун јанына кәлди. деди:

— Оғул, нәчисән? Һардан кәлиб, һараја кедирсән?

Кечәл Һәмзә деди:

— Пашанын илхысына кедирдим. Једди ил она ат отардым, ахырда паша һаггымы да вермәјиб гапысыннан говалады. Индә Чәннибелдә сәни дејиб кәлмишәм.

Короғлу кечәл Һәмзәни көтүрүб, ханымларын, дәлиләрин јанына кәлди. Дәлиләр кечәл Һәмзәни көрүб деди:

— Короғлу, муну һардан тапыб кәтирдин? Кечәлләр фәнд оларлар, мунун көзләри Үчтәпә сағсағанының көзләри кими гајыр-гајыр гајнајыр. Һеч сағ-әмәлли адама охшамыр, рәдд елә кетсин.

Ханымлар да бахыб дедиләр:

— Бу иркәнчи, кечәл хонду нә һардан кәтирдин? Башына адам гәһәт олубму? Говала чыхсын, кетсин.

Короғлу ханымлары, дәлиләри биртәһәр сакит еләјиб деди:

— Ај чаным, нијә әл-ајаға дүшүбсүнүз? Јазығын бириди, бизә зијаны олмаз, гој сүфрәмизин гырыг-гуруғуннан јејиб, гапыда, бачада долансын.

Кечәл Һәмзә, гырыг-гуруғдан јејиб, гапы-бачаны сүпүрүрдү, һәјәти тәр-тәмиз сахлајырды. Ханымлар, дәлиләр нәјә бујурурдуларса кедирди, кетдикчә ишы јахшы јарыдырды. Белә зирәклијинә көрә, дәлиләрин, ханымларын јанында кечәл Һәмзәнин һөрмәти артмышды. Короғлу кечәл Һәмзәнин гочаглығыны, дирибашлығыны көрүб ону Калоғлан чағырырды.

Бир күн Короғлу кечәл Һәмзәни јанына сәсләјиб деди:

— Калоғлан, ата муғат олмағы билирсәнми?

Кечәл Һәмзә деди:

— Әлимнән кәләр, јахшы ата баха биләрәм.

Короғлунун бир јүк јабысы варды. О гәдәр јүкләмишдиләр ки, сүмүкләри ешијә чыхмышды. Короғлу она бахмағы кечәл Һәмзәјә тапшырды.

Кечәл Һәмзә јабыја чох јахшы муғат олурду. Ахшам, сабаһ тумарлајырды, дәлиләрин көзләрин оғурлајыб төјләдәки о бири аттарын отуннан, арпасыннан көтүрүб јабынын габағына төкүрдү. Јабы елә көкәлмишди ки, ун вурсан јапышмазды. Дәрисинә сығмырды.

Бир күн Короғлу тојлаја аттарын јанына кәлмишди.

Бахды әввәлки арыг јабыны таныја билмәди. Мат галды, деди:

— Ај Кәлоғлан, сән ата нә јахшы муғат олурсанмыш. Белә ата бахмаг әлиннән кәлдијини нијә мәннән кизләдирдин? Әһсән сәнә! Чох зирәјсән!

Кечәл Һәмзә чох һөрмәтә минмишди. Һансы ата муғат олмағы тапшырырдын, беш күндә дәрисинә сығмаз еләјирди. Короғлу Дүрата бахмағы кечәл Һәмзәјә тапшырды. Бу ишә ханымлар, дәлиләр разы олмадыларса да, Короғлу оларa гулаг асмады.

Кечәл Һәмзә әввәлләр Дүрата јахшы бахды. Амма сонралар атын арпасыны кәсди. Дүрат арыгълады.

Бир күн Короғлу тојлаја кәлмишди. Көрдү Дүрат сыныхыб, деди:

— Ај Кәлоғлан, бу ат нијә белә олуб, олмаја ата јахшы бахмырсан?

Кечәл Һәмзә деди:

— Мән ата әлимнән кәлдији гәдәр јахшы бахырам. Амма ат кечә-күндүз ичәридә, башынан ахыра бағлы, ајағлары да пухојлуду, ешиј үзү көрмүр. Јағыи оннан сыныхыр.

Гыратнан Дүрат бир тојлада бағланырды. Һәрәсинин ајағында ајры-ајры пухој варды, онлар да ајры-ајры ачарла ачылырды. Гапынын, пухојларын ачары Короғлунун өзүндә оларды. Короғлу чыхартды, Дүратын пухој ачарыны кечәл Һәмзәјә верди. Ханымлар, дәлиләр буну ешидиб бәрк ачыглары тутду, дедиләр:

— Ај Короғлу, сән нә еләјирсән? Танымадығын, билмәдијин бир адама еһтибар еләјиб Дүратын пухој ачарыны верирсән.

Короғлу јенә дә ханымлары, дәлиләри сакит еләди, деди:

— Һеч зад олмаз.

Кечәл Һәмзә бир нечә күндә Дүраты дәрисинә сығмаз еләди.

Кечәл Һәмзәнин бураја кәлмәси аз галырды бир ај олсун. Онун Маһмуд пашаја вердији вә'дә тамам олурду. Кечәл Һәмзә кечәләрин биринда ајаға галхды, өз-өзүнә деди: «Мән бир ил дә бурда галсам Короғлу Гыратын мећтәрлијини мәнә вермәз, мећтәрлијини версә дә пухојуи ачарыны вермәз. Тогат шәһәриндә Гыратнан Дүраты ким таныјыр? Јахшысы буду ки, Дүраты Гырат адына апарым, Маһмуд пашанын гызыны алым, беш күн бу дүнјада кејф чәким».

Кечәл Һәмзә буну дејиб, хәлвәтчә Дүрата минди, гачды. Саман вермәј үчүн тојлаја кәлдиләр, көрдүләр Дүрат да јохду, кечәл Һәмзә дә. Башы лојлу Короғлунун јанына кәлдиләр, дедиләр:

— Нә Дүрат вар, нә дә кечәл һәмзә.

Бу хәбәрдән дәлиләр чахнашыб, бир-бирләринә дәјди, Короғлуја ачығлары тутду. Кәләм үстә исти су јағдыран кими, Короғлунун үстүнә сөз јағдырдылар. О ки, вар тәһниз-төһмәт еләдиләр. Ханымлар да бир јандан Короғлуја мәзәммәт еләдиләр. Суч өзүндә олдуғуннан, Короғлу нә дәлиләрин, нә дә ханымларын төһмәтинә динди, киријиб галды. Дәлиләр сакит олмурду, дејирдиләр:

— Биз сәнә демәдијми танымадығын адама еһтибар еләјиб аты тапшырма? Ијидин ја атыны апардылар, ја арвадыны— икиси дә намусдан сајылыр. Бизим горхумуздан Чардахлы-Чәннибелин һәндәвәринә һәрләнән олмазды. Бәзирканнар әлимиздән зара кәлмишди, карванлар кечә билмәзди, пашалар, бәјләр үстүмүзә гошун чәкә билмәзди. Инди бир кечәл кедә кәлиб бурдан ат апарды. Инди бу хәбәр әтрафа јајылачаг, муннан сонра душманлар үстүмүзә ајаг алачаг. Өзүн өз әлиннән елә иш еләдин ки, аләм јығылса еләјә билмәзди. Инди кет көрәј Дүраты һардан тапачагсан, нечә кәтирәчәјсән.

Короғлу деди:

— Дүрат кедиб, Гырат дурур, миниб кедәрәм, тапыб кәтирәрәм. Аз мәни мәзәммәт еләјин.

Короғлунун һирси тутанда јанына кедиб ону диндирмәј олмазды. Јатарды, ачығы елә сојујарды. Короғлу башыны атды. Ики күн, ики кечә үзүгујлу ач, суусуз јатды. Үчүнчү күн јухудан ајылды. Ејвазы сәсләди. Ајрылыг мәчлиси гурмағы она тапшырды.

Ејваз мәчлис гурду. Тәкчә Короғлуја једди батман дүјү плоју, једди гојун шаггасы, једди тулуг шараб һазырлатды. Једиләр, ичдиләр, Ејваз Короғлунун бығларыны ешди, гулағының далында бурду. Короғлу кејинди-кечинди, ајаға галхды. Гыраты ифчин јәһәрләјиб габағына чәкдиләр. Короғлу ханымларнан, дәлиләрнән һалаллашыб сычрады, Гыратын белинә минди. Дүратын үч күндә кетдији јолу Гырат бир күндә кедирди. Короғлунун Гырата миндији көрүндү. Гырат елә бил ки, гуш кими ганад ачды. Дағлары, дашлары дүз еләди. Илдырым кими кетди, Гыратын налларыннан гығылчым галхырды, јолу башына көтүрмүшдү. Елә кедирди, күллә атсан далыннан чатмазды.

О тәрәфдән кечәл Һәмзә үч күн, үч кечәјди ки, чанының горхусуннан бир јердә дүшүб динчәлмирди, ат сүрүрдү. Гырх дәјирманлара јетишди, ганрылыб кери бахды, көрдү Короғлу Гыратын үстүндә јолнан елә кәлир, атын гачмағыннан тоз думана гатышыр. Кечәл Һәмзәнин ағзында түпүрүјү гуруду.

чаныңа горху дүшдү. Билди ки, Короғлу јетишән кими онун куну она верәчәј. Дүраты гамчылајыб өзүн тез Гырх дәјирманларын биринин гапысына салды, дүшдү. Дүраты дәјирманын гапысынлакы дирәјә бағлады, тәләсиј деди:

— Ај дәјирманчы, бир тез ешијә чых!

Дәјирманчы тез ешијә чыхыб деди:

— Гардаш, нә истәјирсән? Нә вар?

Һәмзә деди:

— Бах, о јолнан кәлән гоч Короғлудур. Чәннибелдән кәлир. Илхысына готур дүшүб, дәјирманчы бејни ахтарыр, аттарын готуруну гуртарсын. Тез башына чара гыл. Јетишсә өмрүнү тамам еләјәчәј.

Дәјирманчы дили тутар-тутмаз деди:

— Ај гадан алым, нә еләјим ки, онун әлиндән саламат гуртарым?

— Сојун палтарыны мәнә вер, мән кејим, мәним дә палтарымы сән кејин, кет дәјирманын алтында донузлуға кир, кизлән. Мән Короғлунун ағзыны бир јана сала билсәм—салдым, сала билмәсәм—онда гој мәни өлдүрсүн, сән јазығсан.

Дәјирманчы Һәмзәнин сөзүнә инанды. Палтарыны чыхартды, она верди. Һәмзә дә палтарыны дәјирманчыја верди. Дәјирманчы Һәмзәнин палтарыны кејиниб кетди, донузлуға кирди. Һәмзә дә дәјирманчынын палтарыны кејинди ичәри дәјирмана кирди. Үзүнү, башыны о ки вар унлады, танынмаз олду. Әлинә ун күрәји алыб, унлуғун габағында башы ашағы дајанды.

О тәрәфдән Короғлу өзүнү алычы гуш кими дәјирманын гапысына јетирди. Гапыдан чығырыб деди:

— Индичә мәним габағымча бурја кәлән атты нечә олду?

Кечәл Һәмзә деди:

— Оду, ичәридә дәјирманын донузлуғуна кириб кизләниб.

Короғлу тез јәһәрдән ашырылды. Гыраты Һәмзәнин једәјинә вериб дәјирмана кирди. Донузлуға јанашды, деди:

— Әјә, ај кечәл, белә чых!

Дәјирманчы даһа да горхуб деди:

— Һарја чыхым! Сәнин илхынын готуруна дәрман оласы мәним бејним јохду, чыхмарам. Мәннән әл чәк, кет ајрысыны тап.

Короғлу деди:

— Әјә, ај кечәл, готур нәди, бејин нәди. Белә чых, сәннән ишим чохду.

Короғлу көрдү ки, дәјирманчы өз хошуна донузлуғдан чыхмағ истәмир. Ирәли јериди. Дәјирманчы горхуб о јана чәкил-

ди. Короғлу бир аз да ирәли јериди. Дәјирманчы јенә дә өтәрәфә кери чәкилди. Бирдән дәјирманчынын башы дәјирманын јајын-јајын ишләјән пәринә тохунду. Пәр вурду, дәјирманчынын башыны әзим-әзим әзди, бејнини бурнундан кәтирди. Короғлу әјилди, онун ајағларыннан тутду, чәкди, чыхартды. Көрдү, кечәл Һәмзә нә кәзир өлән дәјирманчыды.

Кечәл Һәмзә Чәннибелдә Дүрата баханда Гыратын да јан-јөрәсинә һәрләниб өзүнә меһрибан еләмишди. Короғлунун башы ичәридә дәјирманчыја гарышанда, кечәл Һәмзә Гырата ишарылды.

Бу тәрәфдән Короғлу дәјирманнан чыханда көрдү кечәл Һәмзә Гыратын белинә галхыб дәјирманнан араланыбды. Гыраты һәрдән гамчыјнан вуруб инчидир. Короғлу кечәл Һәмзәнин ону аллатдығыны индичә билди. Муннан үрәји буланды, ону дәртдәнди, алды көрәк нә деди:

Чаным Һәмзә, көзүм Һәмзә,
Һәмзә, инчитмә Гыраты!
Буду сәнә сөзүм Һәмзә:
Һәмзә, инчитмә Гыраты!

Гыратды мәним дирәјим,
Әријәр галмаз үрәјим,
Сән оласан дуз-чөрәјим,
Һәмзә, инчигмә Гыраты!

Ешидәр пашалар, бәјләр,
Шадлыг хәбәрини сөјләр;
Короғлу илтимас ејләр:
Һәмзә, инчитмә Гыраты!

Кечәл Һәмзә деди:

— Короғлу, елә ијиддијин, адын вармыш. Бир ај сурфанын гырығ-гуруғуннан једим, инди ону да дилинә кәтирдин, башыма чалдын? Өзүн карваннар соjурсан, гәфләләр талајырсан, мал, дөјләт алырсан, инди бир атдан өтәри бу гәдәр јалварыб-јахарырсан, јаныб һајыфсыланырсан?

Короғлу деди:

— Мән оннан өтәри һајыфсыланмырам, она јанырам ки, сән Гыраты апарыб сахлајан, минән дөјүлсән. Аты өзүмә сат. Ону еләмәјәчәјсәнсә әјлән, онда Гыратын гијмәтини дејим, алланыб учуз сатма:

Әjлән дејим Гыратын гиjмәтини
Сәксән мин сәркәрдә мала да вермә,
Сәксән мин ағ түклү гәмәр өjчәjә,
Сәксән мин хәзинә пула да вермә!

Сәксән мин илхыjа, сәксән мин ата,
Сәксән мин маһалдан кәлән барата,
Сәксән мин котана, сәксән мин чүтә,
Сәксән мин котанлы кала да вермә!

Короғлу дөjләтин ендирсин дүзә,
Саj көтүр һамысын! Сәксән мин jүзә
Сәксән мин кәлинә, сәксән мин гыза,
Сәксән мин әркәнә, дула да вермә!

Короғлу көрдү кечәл Һәмзә Гыраты вермәjәчәj, апарачаг, деди:

— Бары, гулаг ас дејим, аты нечә сахламаг кәрәк.

Һәмзә, аты jахшы сахла,
Ат иjидин гардашыды;
Күндә муғат слуб jохла,
Ат иjидин гардашыды.

Jаз оланда даға jоллат,
Jај оланда ифчин наллат.
Гыш оланда мәхмәр чуллат,
Ат иjидин гардашыды.

Аты севиб бәслә корпа,
Һаjыранда чыхсын сарпа,
Һәр өjнәдә гырх тас арпа;
Ат иjидин гардашыды.

Узағ-узағ jолларынан,
Белә ипәj чулларынан,
Һогга jарым наллarынан,
Ат иjидин гардашыды.

Мәчлис гурдум чохларынан,
Дава етдим охларынан,
Гара полад мыхларынан,
Ат иjидин гардашыды.

Сәрин-сәрин ју сујунан,
Гујруғу бағлы мујунан,
Гоч Короғлу, чох ојунан
Ат ијидин гардашыды.

Кечәл Һәмзә деди:

— Короғлу, нә вахт Гыратын далынча Тогата кәлсән, өзүм үзәнкини басыб миндирәчәм. Амма инди аты вермәрәм. Кәрәј апарам. Маһмуд пашаја верәм. Дона хатуну алам.

Кечәл Һәмзә муну дејиб Гыраты сәјиртди, көздән итди. Короғлу Дүраты гајтармаға кәлмишди. Гыраты әлиннән кетди. Она бу һамысыннан ағыр кәлди, дәјирманын гапысында јерә отурду, алды көрәј нә деди:

Чүнки олдун дәјирманчы
Чағыр кәлсин дән, Короғлу!
Вердин Гыры, алдын Дүрү,
Дөј башына, јан, Короғлу!

Гырат әлдән кетди, бары,
Чанда галды интизары,
Үјүд арпа, буғда, дары,
Ал шаһадын сән, Короғлу!

Уча дағларда дөшләтдин,
Ағыр алајлар бошалтдын,
Јүз ил лотулуғ ишләтдин,
Ахыр олдун хам, Короғлу!

Өзүн аллатдырдын бүјүн,
Синәнә чәкилди дүјүн,
Кедин дәлиләрә дејин:
Ишә дүшдүм мән Короғлу!

Короғлу ачды. Ахшам дүшдүјүннән дәјирмана кәлән олмады. Короғлу ач сусуз јатды. Сабаһ ачылды. Габағында ики јүклү өкүз бир киши дәјирмана кәлди, Короғлунун кејиминнән, јарағыннан, о гәдәр алмады, деди:

— А гардаш, сән бурда нә еләјирсән? Һардан кәлиб һарја кедирсән? Бәс буранын дәјирманчысы нечә олду?

Короғлу деди:

— Дәјирманчы јохду, инди дәјирманда мән дурурам.

Короғлу тәкчә өкүзләрин үстүннән чувалларыны дүшүртдү. Ичәри, дәјирмана апарды. Сонра нобатчыја деди:

— Гардаш, буларын ичиндә арпа вармы? Мәним атым дүнәннән арпасызды, дамағ олар, она арпа верим јесин.

Киши деди:

— Чувалларын икиси арпады, икиси буғда. Арпа чувалларыны јарымчыгды, бағламады.

Короғлу бағламалары бир-биринә бошалтды, бир чувал елади, Дүратын габағына гојду. Нобатчы истәди гојмаја, Короғлу сну баша салды ки, ат ачдыр, арпасыз гала билмәз. Чыхардыб арпаныи, буғданын, бир таj да өкүзүн пулуну верди.

Короғлу ачыннан лап фәнијмишди. Дүрат арпасыны јејәнә гәдәр буғда чувалларыны төкүб үјүтдү. Унлуға су бурахыб хамыр гатды. Чәкиб дәјирманын бир тәрәфини сөкдү. Пәрдиләрдән очаг чатды. Чөрәј биширди. Өкүзүн бирини кәсди, сојду, чәмдәјинин јарысыны кабаб чәкди, јары-чиј, јары-бишмиш једи, гарныны дојдурду, галхды. Дүраты минди, үзүнү Чәннибелә чөјүрдү. Дүраты үрәјсиз-үрәјсиз сүрүб Чәннибелә чатды. Дәлиләр Короғлуну бу һалда көрүб јанына кәлдиләр, амма салам вериб һалыны сорушмадылар.

Короғлу аттан дүшдү. Ејваз габағына чыхды, алды көрәј нә деди:

Тәзә сојдајар олубсан,
Сојдан да мүбарәк олсун!
Алыш-вериш өјрәнибсән,
Сојдан да мүбарәк олсун!

Нијә кирдин дәјирмана,
Мәни гојдун јана-јана?
Аты вердин Калоғлана,
Сојдан да мүбарәк олсун!

Сән Ејвазы көрдүн хәстә,
Кет чомәрддән мәтләб истә,
Нечә гуруш вердин үстдә?
Сојдан да мүбарәк олсун!

Короғлу нечә-нечә сәфәрләрә кетмишди, гајыданда дәлиләр тәрәфиннән белә һөрмәтсиз гаршыланмамышды. Ханымларын онун үзүнә бахмамасы, дәлиләрин салам вермәмәси бир јана дурсун, оларын төһмәтти сөзләри Короғлуја дағдан ағыр кәлди, конлу мәлул олду, алды көрәј нә деди:

Кечәр дөjран белә галмаз,
Шад ол конул, нә мәлулсан?
Дәлиләрим салам алмаз,
Шад ол конул, нә мәлулсан?

Кеjдиjим иjид күркүдү,
Дүнjа Сүлеjман мүлкүдү,
Дөjләт ки, вар, әл чиркиди,
Шад ол конул, нә мәлулсан?

Короғлу бу ишилә дәлиләри өзүннән сојутмушду. Дәлиләрин бә'зиләри онун jанында галмаjыб, чыхыб кетмәj истәjирди. Короғлунун иши нә гәдәр әjсиj олсајды, нә еләмиш олсајды, Нијар ханым оннан үз дөндәрмәзди. Инди о да Короғлудан күсдү, үз чөjүрдү. Бу, Короғлуја һамысыннан бәрк jер еләди. Сазыны көтүрүб көрәj Нијар ханымын конлуну нечә алды:

Ала көзлү Нијар ханым,
Үзүн мәннән нијә дөндү?
Сәнә гурбан ширин чаным,
Үзүн мәннән нијә дөндү?

Гоjун оттар гузуjнан,
Ајағынын тозуjунан,
Мүхәннәтин сөзүjүнән
Үзүн мәннән нијә дөндү?

Иjидин jатмасын бахты,
Jана чөjрүлмәсин тахты,
Короғлунун мәлул вахты
Үзүн мәннән нијә дөндү?

Короғлу бу ишдән сонра үч күн, үч кечә ач, сусуз ағзы ашағы дүшүб jатды. Jухусунда көрдү ки, Тогатдады. Гырат да алтында. Дијсиниб ајылды, бахды ки, Ејваз башынын үстүндә дуруб ағлајыр. Үрәjи алышды jанды, сазыны көтүрүб көрәj Ејваза нә деди:

Ејваз, мәннән нә истәрсән —
Чандымы, башдымы, нәди?
Ала көздән ахытдығын
Гандымы, jашдымы, нәди?

Мәчлисдә доланмыр сағын,
Синәм үстдән кетмәз дағын,
Төкүлүбдү гаш-габағын,
Боранды, гышдымы, нәди?

Дајан, гоч Короғлу, дајан,
Сөзләрини ејлә бәјан,
Јатыбсан, гәфләтдән ојан,
Көрдүјүн душдуму, нәди?

Короғлу Ејвазын конлуну алды. Ејваз галхды, бир мәчлис гурду. Ханымлар, дәлиләр һамысы Короғлунун башына јығылды. Једиләр, ичдиләр, кефләр көкәлди, дамағлар чағлашды, инчинјиј јаддан чыхды, әввәлки ким ширин дост, мещрибан јолдаш олдулар. Бу заман Короғлу сазыны синәсинә басыб, алды көрәј нә деди:

Аллаһы чағырыб дүшәрәм јола,
Бу дәрди синәмдә гала гојмарам;
Гыратым һәсрәтди, јолуму көзләр,
Душманын әлиндә гала гојмарам.

Ah чәкәрәм, һәрдән көјсүм өтүррәм,
Јола дүшүб мәтләбими битиррәм,
Ја өләрәм, ја Гыраты кәтиррәм,
Ајлар доланса да, илә гојмарам.

Короғлујам, гочаг оғлу гочам мән,
Чәтинди ки, мәрд мејданнан гачам мән,
Һавада дөр едән тәрлан гушам мән,
Сарлар шикарымы ала, гојмарам.

Короғлу, ајағдан кејинди, башдан гыфылланды, башдан кејинди, ајағдан гыфылланды, Мисри гылынч бағлады, галхан асды, әмуд көтүрдү, дава ливасынын үстүннән, бәлли олмасын дејә, бир күрк кејди, чијнинә дә бир саз кечирди. Дәлиләр оннан кетмәј истәдиләр, разы олмады. Тәк башына, пијада Тогата јола дүшдү.

Көроғлу кечә-күндүзә салыб өзүнү Тогат шәһәринә јетирди. Ахшамды. Бир гарынын гапысына јетди, деди:

— Ај гары нәнә, бу кечәлијә мәни гонағ еләрсәнми?

Гары деди:

— Нијә еләмирәм.

Короғлу гарыја бир гәдәр пул вериб, деди:

— Еләсә ал, мәнә јемәј һазырла.

Короғлу ичәри кириб, отурду. Гары јемәј һазырлады. Јемәјдән сонра кап-кәләчи[1] башлады. Гары деди:

— Ај оғул, де көрүм сән кимсән, һардан кәлиб һарја кедирсән?

Короғлу деди:

— Мән ашығам, Чәннибелдәнәм. Бурја кәлмишәм. Бәс сизин шәһәрдә нә вар, нә јох?

Гары деди:

— Оғул, јахшы вахтында кәлиб чыхыбсан. Һәмзә бәј Короғлунун Гыратыны Маһмуд пашајчун кәтириб, о да әвәзиндә гызы Дона хатуну Һәмзә бәјә вериб. Инди ширин тојду. Ашыг ахтарырлар. Сабаһ кедиб охујарсан.

Короғлу деди:

— Ај нәнә, инди Һәмзәнин кәтирдији Гырат һарда сахланыбды.

Гары деди:

— Маһмуд пашанын тојласында. Амма, ај гонаг, бир дә мәнә нәнә десән, сәннән инчијәрәм. Мән гоча һа дөјүләм, дишләрими нузла төкүб.

Короғлу о кечә гарынын өјүндә галды, сабаһ галхыб кечә Һәмзәнин тојуна кедәндә деди:

— Ај гары, мән кедирәм, бәлкә бурдан гајытмадым, көрүшә билмәдиј. Сәнә бир нечә кәлмә сөзүм вар, ону дејим, бары үрәјимдә галмасын.

Бир гарыја гонағ олдум,
Нә јаман чәмхамасы вар;
Дәјләтини хәбәр алдым,
Бир инәј, бир данасы вар.

Гары кәлир бизә јојуғ,
Әл, ајағын тутуб сојуғ,
Чешдәлијә бир чүт тојуғ,
Ахшама гајғанасы вар.

Гары дејәндә тозланыр,
Кәлин дејәндә назланыр,
Габахда гарпыз кизләнир,
Далында топханасы вар.

---

[1] Сөһбәт.

Короғлунун һәдјан иши,
Гоғадан ачылмыш башы.
Дүшүб отуз ики диши —
Бир көтүј нишанасы вар.

Короғлу, саз чијниндә кетди, тој олан јерә чыхды. Тој Маһмуд пашанын имаратында олурду. Отаг паша, бәј, хан, тачир гонағларнан допдолујду. Ашыг кәлдиҗини ешитдиләр. Короғлуну өз јаннарына апартдылар. Көрдүләр, бу ашыг олар көрән ашығлардан дөјүл: уча боју, енни күрәјләри вар, сүјсүнү кал сүјсүнү кимиди, бојнунун әти кирдин-кирдинди, буғлары бурулуб гулаглларынын далыннан кечиб сүрүннән-сүфәтиннән ағы төкүлүр, зәһминнән үзүнә бахмаг олмур. Мәчлисдәки пашалардан бири деди:

— Ашыг һара ашығысан?

Короғлу деди:

— Чәннибел ашығыјам.

Паша деди:

— Гоч Короғлуну таныјырсанмы?

Короғлу деди:

— Јахшы таныјырам. Онун јанында бир мүддәт ашыг олмушам.

Тогатын пашасы Маһмуд паша деди:

— Ашыг, бу күн Дона хатуннан Һәмзә бәјин тојуду. Бир дәли Короғлудан оху, гулаг асаг.

Короғлу сазыны синәсинә басыб, алды көрәј нә деди:

Чаным Гырат, көзүм Гырат,
Јарәб, Гырат дурурмола?
Маһмуд паша меһтәрләри
Отун, сујун верирмола?

Гырата хәләт бичәндә,
Үстүндә бада ичәндә
Шешпәр јалманнан кечәндә
Сәрхош-сәрхош јејирмола?

Гоч Короғлу, һаны, һаны?
Достуннан душманын таны!
Гыратынан Ејваз ханы
Бир дә көзүм керүрмола?

Маһмуд паша деди:

— Ашығ, Короғлунун Гыратыны дејирсәнсә, ону мән кәтиртмишәм. Дәли Короғлуну чох һүнәрли сөјләјирләр. Инди де көрүм, Короғлуму ијид олар, мәнми?

Короғлу деди:

— Паша, онун ијиддијн, мәрддијн дилләрдә әзбәр олуб, аләмә јајылыб, һамы ешидиб, мән дә билирәм. Амма сәни инди көрүрәм. Изин вер ијиддијин нишаныны сәндән хәбәр алым. Көтүрду Короғлу, көрәј нә деди:

Уча-уча дағ башынпан
Јел кими әсдијин вармы?
Әлли, атмыш атдыјынан
Бир орду басдыгын вармы?

Намәрд сиррини биләндә,
Мүхәннәт үзә күләндә.
Јағы душман күч кәләндә
Меjданнан гачдыгын вармы?

Гызыб кәзәндә меjданы,
Гырарам султаны, ханы,
Ојуч-ојуч душман ганы
Долдуруб ичдијин вармы?

Әрин гүввәти голунда,
Дәлиләр сағы, солунда,
Ејваз тәк ијид јолунда
Чанынпан кечдијин вармы?

Короғлунун јох инсафы,
Дава күнү олар лафы,
Мисри гылынч дәмир гапы
Ендириб кәсдијин вармы?

Мәчлисдәки пашалардан бири деди:

— Ашығ, јахшы охујурсан, амма елә бәрк бағырырсан ки, сәсин гулағларымызы дәлир, сөзүнү бир аз алчағдан де. Бир дә сән Маһмуд пашадак ијиддијин нишаныны хәбәр алдын. Амма демәдин ијидин нишаны нәди? Сөјлә көрәј сизин јерин ијиддәри нечә олур.

Бизим тәкәнин бәјләри
Кирәр мејдана мәрд олур;
Өлүнчә мејданнан гачмаз,
Дөнмәј ијидә дәрд олур.

Сарп гајаларда јурд олмаз,
Мүхәннәтә сөз дәрд олмаз,
Чаггал әнији гурд олмаз,
Кенә гурд оғлу гурд олур.

Дәлиләри фојчу-фојчу
Ат миниб душман гојучу,
Белиндә Мисри гылынчы,
Короғлу мејданкөрд олур.

Mahмуд паша деди:

— Ашығ, сән дедин ки, дәли Короғлуну таныјырсан, онун дәли бејкири Гыраты да көрүбсән? Гыратын хәсиҗҗәтиниән, нишаныннан сөјлә, гулағ асағ.

Алды Короғлу, көрәј нә деди:

Паша, сәнә нишан верим Гыраты,
Әбиршим ипәјдән јалы кәрәјди;
Бир мина бојунлу, уча сағрылы,
Бир пучуг hоггадан налы кәрәјди.

Бир алма дырнағлы, hүндүр бојунлу,
Мејдана кирәндә јүз мин ојунлу,
Дәјирман мисилли, ачгурд јејимли.
Ортасы голаца долу кәрәјди.

Гаранлыг кечәдә јол чашырмајан,
Душман габағында әр дүшүрмәјән.
Үстүндә әл, ајағ јығышырылмајан,
Короғлунун аты дәли кәрәјди.

Mahмуд паша деди:

— Апарын ашыға шараб верин, ичсин, јемәј верин, јесин.

Мәчлисин сағысы Короғлуну шараб олан отаға апарды. Она бир истәкан шараб верди. Короғлу бир истәкан шарабы ичди деди:

— Белә шеј мәним ағзымы да истатмаз, верирсән вер әмәлли башды ичәј.

Отағда үч тулуғ јарым шараб варды. Сағы Короғлуну орда гојуб ири габ кәтирмәјә кетди. Шарабчы чыханда Короғлу тулуғлара јанашды. Көтүрүб бир-бир башына чәкди, бир һоурда үч тулуғ јарым шарабы ичди, бош тулуғлары бир тәрәфә атды. Ордан ашханаја аддады. Аш истәди. Ашбаз она бир сини аш верди. Короғлу ики шапалағда бир сини ашы гара бығынын алтынан ичәриҗә өтүрүб деди:

— Ашбаз гардаш, бу мәним дишимин дибиндә галды. Аш вер, бир дојунча јејим.

Ашбаз бир јекә сини дә аш чәкиб Короғлунун габағына гојду. Короғлу ону да ашырды. Кенә дә аш истәди.

Ашбаз деди:

— Ај гардаш, һарамы дөјүлсән ки, ики сини ашнан дојмадын.

Короғлу деди:

— Једди батман дүјүнүн ашы, једди гојунун јары шаггасы мәним бир дәфәмин хөрәјиди. Белә шејләр һарама чатар?

Ашбаз истәди ки, Короғлуну ашханадан чыхартсын. Короғлу бир әлинән ашбазын боғазыннан јапышды, бәрк сыхды, ашбаз чыггырыны да чыхартмады. Короғлу ашбазы белиннән ики гаттајыб, гуллу бош газаннардан биринин ичинә сохду, ағзына сини чөјүрүб үстүндә отурду. Аш газаннарыны габағына чәкди. Бир отурума једдисини ашырды. Сонра галхды, пәлә бығларыны ешди, гулағларынын далыннан кечиртди. Пашаларын мәчлисинә кәлди. Мәчлисдәкиләр дедиләр:

— Ашығ, једин дојдун, инди оху гулағ асағ.

Алды Короғлу көрәј нә деди:

Мурадбәјли, дејин бизә,
Мејданда мәрдлиј ишләни;
Гоч ијиддән оғул төрәр.
Душман көзүндә бешләни.

Уча дағларда дурарам,
Чәкиб бәзиркан вурарам,
Күндә үч ички гурарам,
Јүз мин түмәним харчланы.

Һај дејәндә—һајларым вар,
Һој дејәндә—һојларым вар,
Ганмаз-ганмаз ајларым вар,
Һај вурсам шәһрин бошланы.

Пашалар Короғлуну танымамышдылар. Олар елә билирди ки, бу доғрудан да ашығдыр. Амма онун јанында Короғлу һаггында чох о јан-бу јан данышмышдылар. Өз араларында дедиләр:

— Бу Чәннибеллиди. Кедәр Короғлуја хәбәр верәр, дәли хынзыр оғлу кәләр. Тогаты бизә дар еләр. Муну саламат бурахмаг олмаз.

Маһмуд паша һөкм еләди, Короғлуну апарыб Гырат олан тојлаја салдылар.

Кечәл Һәмзә Чәннибелдән Гыраты кәтирәннән бәри ат нечә мећтәр тәләф еләмишди. Маһмуд паша да Короғлуну тојлаја оннан өтәри салдырмышды ки, Гырат вурсун, ону тәләф еләсин.

Гырат Короғлуну көрән кими таныды. Бәркдән кишнәди. Короғлунун конлу ачылды. Үрәји чошуб тел-тел олду. Алды керәј севимли Гыратына нә деди:

Чәннибелдән сәни дејиб кәлмишәм —
Алма көзлүм, гыз бирчәјлим, Гырат, кәл!
Дәмир ливас, полад кејиб кәлмишәм,
Алма көзлүм, гыз бирчәјлим, Гырат, кәл!

Әзәлдән билејдим сәнин һалыны,
Әшрәфидән кәсдиреjдим налыны,
Үч көзәлә тохудајдым чулуну,
Алма көзлүм, гыз бирчәјлим, Гырат, кәл!

Габағда галырмы арпан сәһәрә?
Үзәнкиләр нә јарашыр, јәһәрә!
Дәлиләр салмышды мәни гәһәрә,
Алма көзлүм, гыз бирчәјлим, Гырат, кәл!

Бир атым вар атым-атым атылыр,
Гулағлары гарғы кими чатылыр,
Учузлуғда мин түмәнә сатылыр,
Алма көзлүм, гыз бирчәјлим, Гырат, кәл!

Мәрд иjиддәр белә бахмаз атына,
Сәнсиз кедә билмәм ел баратына,
Анд верирәм Короғлунун затына,
Алма көзлүм, гыз бирчәјлим, Гырат, кәл!

Гырат Короғлунун сәсини ешидәндә бир дә әнрәjиб кишнәди. Короғлу ирәли jериди. Јолларыны Гыратын бојнуна

долады, үзүннән, көзүннән өпдү, әлиннән јалыны тумарлады. Ифчин јәһәрләди, чәкди тојладан ешијә чыхартды. Кечәл Һәмзә тојланын гапысында һазырды. Ирәли јерињиб Гыратын үзәнкисини басды, деди:

— Ај Короғлу, мән дәјирмандакы вә'дими јеринә јетирдим.

Короғлу көзләрини елә бөрәлтди ки, кечәл Һәмзә гурујуб јериндә галды.

Короғлу Гырата минәннән сонра әјниндәки күркү чыхардыб атды, Мисри гылынчын дәстәсиннән басды. Пашалар, ханнар, бәјләр муннан хәбәр тутуб бир-биринә дәјди, чаннарына горху дүшдү.

Бу заман алды Короғлу көрәј нә деди:

Миндим Гыратын белинә,
Каш ки, душман јүз олајды!
Чәкәндә Мисри гылынчы
Дәрә, тәпә дүз олајды!

Аты миндим кәздирмәјә,
Душман бағрын әздирмәјә,
Дона чајын үздүрмәјә,
Гырат бир гаввас олајды!

Верин једдиллиј харачы!
Пашалар, кәтирин бачы!
Короғлу чәкиб гылынчы,
Душман үзбәүз олајды!

Маһмуд паша һөкм еләди, гошун јербәјердән аттаныб Короғлунун үстүнә јериди. Короғлу әлүстү сазыны көтүрдү, көрәј нә деди:

Лаф ејләмә дәли паша,
Ағыр-ағыр елләрим вар!
Бир тамаша еләјәрсән —
Гылынч чалан голларым вар!

Үчә дағлардан дашланы,
Ағыр алајлар бошланы,
Кәлсәләр дава башланы,
Једди мин дәлиләрим вар.

О Чәннибелдән кәлмишәм,
Анадан мән мәрд олмушам,
Короғлујам, ат минмишәм,
Јүз мин белә фе'лләрим вар.

Короғлу гошуна һүчум еләди. Мәрдана гылынч вурмаға башлады. Душман чохду, Короғлу тәкди. Јалгызлыг Короғлуја әл верди, алды, көрәј нә деди:

Ај һәзәрат, ај чамаат,
Һеч нјид јалғыз олмасын!
Әтим јејиб, ганым ичән
Намәрдә мөһтач олмасын!

Һаһа демәрәм һашадан,
Горхмарам бәјдән, пашадан,
Әсрәјиб чыхан мешәдән
Аслан да јалғыз олмасын!

Короғлунун даш галасы,
Әршә чәкилди наласы,
Өрдәјинән газ баласы
Көлләрдә јалғыз олмасын!

Гошун Короғлуну аралыға алмышды. Гызғын дава јајды. Короғлу әмуд вурурду, чида ојнадырды. Шешпәр атырды, һансы јана үз чөјүрүрдү,—душманы гатым-гатым гаттајырды. Башлар кәсирди, голлар гырырды, ганы су кими ахыдырды. Гырат да дишиннән, чечијиннән гошуну дидиб төкүрдү. Короғлу Гыратын һүнәрини көрүб алды әлүстү:

Чејрана бәнзәр гачышын,
Аддымла, гурбан голуна!
Тәрлана бәнзәр учушун,
Әл чатмаз илә ј јалына!

Кәсдиррәм күмүшдән јәһәр,
Тумарларам ахшам сәһәр,
Көтүр, бурдан гач биртәһәр
Сиккә вурдуррам налына!

Короғлујам күнүм белә,
Демәјинән кәлмәз дилә;
Мәни чыхарт Чәннибелә,
Готаз дүздүррәм чулуна!

Гоч Короғлунун дәли нәрәси душманы гамашдырмышды. Һамынын әли давадан сојумушду. Короғлу сағдан вурду—солдан чыхды, солдан вурду—сағдан чыхды. Душманы шилкүт еләди. Бир тәрәфдән өзүнә јол ачды. Гошунун арсыннан чыхды.

Маһмуд паша јоллары тәнапларнан нечә јердән кәсдирмишди ки, Короғлу кечиб кедә билмәсин, тутсунлар. Гырат тәнапларын једдисини бир еләјиб сычрајырды. Короғлу һәр јердән атдајыб кәлди. Дона чајына јетишди. Гырат шығады, Дона чајыны бајағ кечди. Чәннибелә јол башлады.

Короғлу Гыраты әлә кечириб, Тогат галасыннан саламат чыхдығына чох шадды. Дағларын, дәрәләрин арасыннан јол кедирди. Бир дә көрдү Чәннибел тәрәфдән көјүн үзүннән өтүшә-өтүшә бир гатар дурна кәлир. Короғлунун Чәннибел јадына дүшдү, алды көрәј нә деди:

Көјнән кедән беш дурналар
Бизим елләр јериндәми?
Бир-биринән хош дурналар,
Бизим елләр јериндәми?

Сөһбәт олурду сазынан,
Өрдәј олурду газынан,
Нечә инчә бел гызынан
Тути дилләр јериндәми?

Сөјүб, сечиб бәјәндијим,
Садасыннан ојандығым,
Архасына дајандығым
Гоч дәлиләр јериндәми?

Бәзиркана саташдығым,
Гумашына булашдығым,
Дөнүб бојнуннан ашдыгым
Чәннибелләр јериндәми?

Һәрдән ишвә-гәмзә сатан,
Мәнијнән ихтилат гатан
(Һәмзәдир атбашы тутан)
Шүх көзәлләр јериндәми?

Чалхаланыб дөјүндүјүм,
Арха вуруб сөјүндүјүм,
Гоча күнү өјүндүјүм
Гоча бәјләр јериндәми?

Короғлујам, демәм јалан,
Тогата салмышам талан,
Чүмлә дәлиләр, Еjваз хан,
Иjид әрләр јериндәми?

Короғлу узаг jоллары кечиб кәлди, Чәннибелә jетишди. Гырат Чәннибелә чатанда бәрк кишнәди. Дәлиләр jүjүрүшүб габаға кәлдиләр, Короғлуну күләрүзнән гаршыладылар. Короғлу бүтүн дәлиләрнән әлтәмән олду. Дүшдү, Гыраты тутдулар. Кәлиб ханымларнан да көрүшдү.

Короғлунун Гыраты кәтириб саг-саламат кәлмәсинә һамы сөјүндү. Шадлыг мәчлиси гурдулар. Jедиләр, ичдиләр, кефләри көкәлди. Сөһбәтә башладылар. Сөһбәт арасында Нијар ханым Короғлуја саташмагчун зарафатjана деди:

— Ај Короғлу, доғурдан да иjидсән, бу ад сәнә һалалдыр, амма һајыф ки, суфатдан гарасан.

Короғлу сазыны синәсинә басыб, алды көрәј нә деди:

Мәнә гара дејән көзәл,
Гашларын гара дөјүлмү?
Төкүлүбдүр дал кәрдәнә
Сачларын гара дөјүлмү?

Һөкмүнән отуруб дурма,
Мүжканын синәмә вурма,
Ала көздә сијаһ сүрмә,
Мәстләрин гара дөјүлмү?

Короғлу верди саламы,
Доланды чүмлә аламы,
Гүдрәтин көһәр каламы,
Јазлары гара дөјүлмү?

Короғлу сөзүнү jеничә тамам еләмишди ки, Еjваз деди:

— Короғлу, сән сәфәрдән далашсыз, давасыз гајыдан дөjүлсән. Дағлары, кәдиjләри ашыб нечә кәлдин? Jолларда кимә раст олдун, кимнән габаглашдын?

Короғлу

Әрзурумун кәдијинә варанда
Орада раст олду мәнә дөрд күдү[1],
Салам вериб, бирисиннән сорушдум
Бири әрәб, бири түркмән, күрд, күдү.

Бахдым ки, һәр бири бир дил ајырды,
Әчәл шәрбәтиннән мәни дојурду;
Әрәбичә бир-биринә бујурду:
«Ал мизрағы голтуғуна дүрт», күдү.

Ғыратын үстүндә јел кими әсдим,
Мисри гылынч гәбзәсиндән мән басдым,
Дөрдүнүн дә тутуб башыны кәсдим,
Олармы һеч мәним кими мәрд күдү?

Ачдым башларына олмаз ојуну,
Билмәдиләр Короғлунун сојуну,
Вуруб дағытмаға елә гојуну
Һаг јарадыб мәним кими гурд күдү.

Сөјләјәни: Ашыг Әли
Газах, 10 јанвар, 1937

---

[1] Оғру, јолкәсән.

КОРОҒЛУНУН ӘРЗӘНЧАН СӘФӘРИ[1]

Кимнән сизә хәбәр сөjләjим,—Әрзәнчанда Чамал пашадан.
Хоткар бүтүн пашалара һөкм еләмишди ки, Короғлуну jа өлдүрүн, jа дири тутун, мәним jаныма кәтирин.
Пашалар әл-ајаға дүшмүшдү. Чамал пашанын да чаныны горху алмышды.
Бир күн Чамал паша гошун сәркәрдәләрини башына jығды, бу иши олара сөjләди. Короғлу ады кәләндә сәркәрдәләр башларыны jерә саллады. Ахырда Чамал паша деди:
— Ичиниздә кимди кетсин, дәли Короғлунун башыны кәтирсин, jа өзүнү дири тутуб кәтирсин, Гызым Дүнjа ханымы она верим.
Кенә һеч кәс чыггырыны чыхардыб дилләнмәди.
Чамал паша сөзүнү үч кәрә деди.
Ордакыларын ичиндә Болу бәj адлы бири варды. Болу бәj гошун сәркәрдәләриндәнди. Чамал пашанын гызы Дүнjа ханымы алмаг фикринә дүшдү. Ирәли jериди, деди:
— Мән бу шәртнән кедәрәм ки, әһдинизә әмәл еләjәсиниз, Гәчәралыны да мәним jаныма гатасыныз.
Гәчәралы Әрзәнчанда мәшһур пәһләваннарданды, ајаға галхыб деди:
— Мән бу шәртнән кедирәм ки, меһтәр Муртузу да мәннән көндәрәсиниз.
Меһтәр Муртуз jедди ил Короғлуjа меһтәрлиj еләмишди. Сонра онун jанындан гачыб Чамал пашанын jанына кәлмишди. Короғлуну jахшы таныjырды.
Меһтәр Муртуз jериннән дуруб деди:

---

[1] Бу сәфәр «Короғлуjнан Болу бәj» ады илә дә мәшһурдур.

— Мән дә бу шәртнән кедәрәм ки, Короғлуну тутуб кәтирә билсәј, мәним дә тојуму Болу бәјин тојуннан еләјәсиниз.

Чамал паша бүтүн шәртләрә разы олду. Болу бәј Гәчәралыны, мећтәр Муртузу көтүрүб, башында да чохлу гошун аттанды, Чәннибелә јола дүшдү.

Булар кетмәјдә олсун, сизә Короғлунун досту әрзәнчанлы бир тачирдән хәбәр верим.

Тачир буну ешидән кими бир ат минди, кәсә јолнан Болу бәјдән габаг өзүнү Чәннибелә јетирди. Болу бәјин гошуннан кәлдијини Короғлуја хәбәр вериб кери гајытды.

Короғлу дәлиләринә деди:

— Пашалар, бәјләр, ханнар мәним әлимнән зара кәлиб, гоч Короғлунун горхусуннан кечәләр өјләриндә јата билмирләр. Болу бәј мәним үстүмә кәлә биләрми?

Дәлиләрин ичиннән Исабалы јериннән галхыб деди:

— Короғлу, нә тәдәр ијид олсан, ећтијатыны әлдән гојма! Изин вер, јарағланаг, аттанаг, душманын габағына чыхаг.

Короғлу разы олмады. Мәчлис гурдурду, дәлиләрнән јејиб, ичиб кефә башлады.

О тәрәфдән Болу бәј башында гошун кечә, күндүз ат сүрүб кәлди, Чәннибелә јетишди.

Короғлунун Чәннибелдә бир горуғу варды. Адына Јағы Горуғу дејирдиләр. Горуғда от дизә вурурду. Короғлу сәфәрдән кәләндә Гыраты, Дүраты о горуға бурахдырарды. Јағы Горуғуна Короғлунун горхусуннан гуш да сәкә билмәзди.

Болу бәј гошуннан Јағы Горуғунун гырағында дурмушду. Мећтәр Муртуз көрән кими горуғу таныды, деди:

— Болу бәј, бу горуғ Короғлунун Јағы Горуғуду, бура Короғлунун ојлағыды, онун олачағына јахынды. Мәни елдүрсән дә, бурдан о јана кедәси дөјүлəм. Короғлу хәбәр тутар, дәлиләриннән кәләр, һамымызы гырар.

Болу бәј деди:

— Елəсə аттардан дүшүн.

— Болу бәј, Гәчәралы, мећтәр Муртуз, гошун әһли, һамысы дүшдүләр, аттарыны Короғлунун Јағы Горуғуна бурахдылар, өзләри отуруб динчәлмәјә башладылар.

Сәһәр тездәнди. О тәрәфдән Короғлу јарағсыз-јасағсыз ешијә чыхмышды. Көрдү бир бөлүј јәһәрли-јүјәнли ат Јағы Горуғуну башына көтүрүб, Короғлу елә ордан Јағы Горуғуна јүјүрдү, Короғлу Јағы Горуғуна енəндə бирдән-бирә Болу бәјин үстүнə чыхды. Болу бәј Короғлунун тәр-төјрүнə бахыб деди:

— Ај адам, сән кимсән, бурда нә кәзирсән?
Короғлу деди:
— Мән горуғчујам.
Болу бәј деди:
— Кимин горуғчусусан?
Короғлу деди:
— Короғлунун горуғчусујам, горуғда аттары көрдүм, кәлдим ки, чыхардым, сизә раст олдум.

Мehтәр Муртуз бурдајды. Короғлуну көрән кими таныды. Короғлу да ону таныды. Короғлу, Муртуз бу сирри ачмасын дејә она көзүнү елә ағартды ки, Муртуз далы-далы чәкилди. Короғлунун кери јанына кечди. Болу бәјә көз вуруб деди:

— Јалан дејир, сән ахтаран Короғлу буду.

Болу бәј hөкм еләди, Короғлуну тутдуруб, голларыны бағлатды. Нә гәдәр дөјдүрдүсә Короғлу Короғлу олдуғуну бојнуна алмады. Јахында бир көл варды. Болу бәј Короғлуну о көлә салдырды ки, бәлкә Короғлу олдуғуну сөјләјә, Короғлу кенә дә Короғлу олдуғуну бојнуна алмады, ахырда Болу бәј өз-өзүнә деди «Бәлкә елә доғрудан да бу Короғлу дөјүл. Узаг јердән кәлмишиј, муну апарры, Короғлу олмаз, пашанын јанында јаланымыз чыхыб бијабыр оларыг». Сонра Короғлуја деди:

— Сәни бу гәдәр дөјдүј, инчитдиј. Короғлу олдуғуну, бојнуна алмадын, сөјлә көрәј бәс сән кимсән, адын нәдир?

Алды Короғлу көрәј нә деди:

Болу бәјим, кәл ејләмә јаманныг,
Аман Болу, мән Короғлу дөјүләм;
Иннән белә јахшылыгын күнүдү,
Аман Болу, мән Короғлу дөјүләм.

Короғлу бир ијид, әсли, заты вар,
hәм намусу, ары, hәм гејрәти вар,
Дәмир чило алтда Әрәбаты вар,
Аман Болу, мән Короғлу дөјүләм.

Кәл сәнә сөјләјим ај Гәчәралы,
hәлә ешитмәјиб гоч Исабалы,
Кәлсә бу гошуна вермәз мачалы...
Аман Болу, мән Короғлу дөјүләм.

Короғлу дөјүләм, јыртма јаханы,
Танымадын сәни одна јаханы,
Ијидин олмазмы гылынч, галханы?
Аман Болу, мән Короғлу дөјүләм.

Короғлу дедијин бир бәл-бәлиди,
Чәннибелдә дөјран гуран дәлиди,
Өз адым Рошәнди, атам Алыды,
Аман Болу, мән Короғлу дөјүләм.

Болу бәј мећтәр Муртузу јанына чағырыб деди:

— Сән дејирдин бу Короғлудур, бу ки, Короғлу дөјүлмүш. Гәчәралы да бир тәрәфдән Муртузун үстүнә дүшдү ки, сән бизи алдадырсан.

Муртуз деди:

— Әјәр Короғлу бирсә, сиз ахтардығыныз да өлса, о Короғлу буду!

Болу бәј мећтәр Муртузун сөзүнә инанмады, елә билди ки, о, доғрудан да булары алладыр, Муртузун үзүнә бир шилә чәкди, Муртуз кетди, о јанда дурду.

Болу бәј үзүнү Короғлуја тутуб деди:

— Дејирләр, дәли Короғлу чох мәрдди, һеч бир шеј кизләдән дөјүл. Инди олан олду: сөјлә көрәј сән Короғлусанмы?

Короғлу деди:

— Бәли, мән Короғлујам.

Болу бәј Короғлуну апарыб, кетмәј истәди.

Короғлу деди:

— Мәни һарја апарырсан? Нијә апарырсан?

Болу бәј деди:

— Әрзәнчанны Чамал паша әһд еләјиб һәр ким Короғлуну тутуб онун јанына апарса, паша өз гызыны о адама верәчәј. Инди мән сәни апарырам ки, Чамал пашаја верим, гызы Дүнја ханымы алым.

Короғлу деди:

— Мән Короғлујам, өзүм дә дедијими еләјәнәм. Бурах кедим, јарағымы көтүрүм, атымы миним, кәлим, пашанын јанына елә апар.

Болу бәј Короғлунун голларыны ачдырыб бурахды.

Гәчәралы, Муртуз, гошун әһли дедиләр:

— Ај Болу бәј, сән нејнәдин? Инди Короғлу кедиб дәлиләри башымыза төкәчәј, һамымызы гырачаг.

Короғлу өзүнү Чәннибелә јетирди. Гылынч гуршады, галхан көтүрдү, әмуд асды. Нә дәлиләрә, нә дә ханымлара бир

сөз деди. Гыраты минди, сүрдү, Болу бәјин јанына кәлди, дејди:

— Болу бәј, мән вердијим вәдәјә доғру чыхыб кәлмишәм; инди сәннән вурушаг, дава елејәј, мәни тут елә апар. Анчаг синәмә үч хана сөз кәлиб, ону дејим, сонра дава елејәј.

Алды Короғлу, көрәј Болу бәјә нә деди:

Әли белдә дуруб әмир ејләрдин,
Короғлуну тутан вахтлар нечолду?
Һәрдән-һәрдән асын, кәсин, сөјләрдин.
Короғлуну тутан вахтлар нечолду?

Дејирдин, замана кедәчәј белә,
Үјмушдун шејтана, фитнәјә, фелә,
Һәрдән һөкм елејиб басырдын көлә,
Короғлуну тутан вахтлар нечолду?

Чәннибелдә дөјран гуран дәлијәм,
Һәдјан сөзә чәтин дејәм—бәли—мән,
Једди мин дәлинин кәлтә[1] кәлијәм,
Короғлуну тутан вахтлар нечолду?

Короғлујам, мүхәннәтә үјмарам,
Гысасымы гијамәтә гојмарам,
Душманын ганындан ичсәм дојмарам,
Короғлуну тутан вахтлар нечолду?

Короғлу ачыгланмышды. Билмирди Болу бәјә нә десин, онан һајфыны нечә алсын. Әлүстү көтүрдү, көрәј нә деди:

Һај-һај дејиб тәним үстә варанда
Кәллә көрәј бу мејданда галансын;
Мәрд ијидләр гоға күнү дүшәндә
Шәрбәт дејә өз ганыны јаласын.

Галдыррам мејданын көјә тозуну,
Чыхардарам јаманнарын көзүнү,
Кәрәј көрәм Дүнја ханым үзүнү,
Өмүр тәзәләнсин, чан чилвәләнсин.

Короғлујам, кәдијләри бусарам,
Гансырғадан[2] ганны башлар асарам.
Болу бәјим, сәнә гылынч басарам
Бағырсағын чәмдәјинә долансын.

---

[1] Тәчрүбәли.
[2] Јәһәрин архасында шеј бағланан гајыш.

Короғлу сөзүнү тамам еләјиб Гыраты чојлана кәтирди. Мисри гылынчы чәкиб гошуна чумулду. Гошун әһли әл-ајар ачана гәдәр сағдан вурду—солдан чыхды, солдан вурду—сағдан чыхды, гатым-гатым гаттајыб гошуну әлдән салды. Душман дағылыб гачмаға башлады. Короғлу Гыраты далларынан салдырыб өзүнү јетирди, Гәчәралыја бир әмуд вуруб јерә јыхды. Сонра өзүнү Болу бәјә јетирди. Итәләјиб атдан салды, дүшдү, гаттајыб дизинин алтына алды, көтүрдү көрәј нә деди:

Голларыны бағладарам,
Болу, мән сәнин, мән сәнин!
Аначығын ағладарам,
Болу, мән сәнин, мән сәнин!

Көзләринә күл гојарам,
Овучуна пул гојарам,
Сөјкүлүнү дул гојарам,
Болу, мән сәнин, мән сәнин!

Мәрд ијиддәрин көзүјәм,
Дәлиләрин әзизијәм,
Бәбир оғлунун өзүјәм.
Болу, мән сәнин, мән сәнин!

Гызыб синәнә чөкәрәм,
Әлиф гәддини бүкәрәм,
Үстүнә алој төкәрәм,
Болу, мән сәнин, мән сәнин!

Короғлујам, иш битиррәм,
Сәни дүнјадан итиррәм,
Башын бәдәннән көтүррәм,
Болу, мән сәнин, мән сәнин!

Короғлу сөзүнү тамам еләди. Болу бәјин синәси үстүннән дурду, деди:

— Инди мән сәнин ихтијарындајам. Пашанын јанына нечә истәјирсән елә апар.

Болу бәј күчнән јериннән галхды. Гәчәралы да уфулдаја-уфулдаја дуруб өрја кәлди; көмәјләшиб Гыратын үстүндә Короғлунун голларыны кери јанында мөһкәм бағладылар. Өзләринән көтүрүб јола дүшдүләр.

Әрзәнчан дағларыны ашыб шәһәрә јахынлашырдылар ки, Болу бәј фикир еләјиб өз өзүнә деди: «Короғлуну белә сағ-

саламат Чамал пашанын јанына апарсам, мәним ону далашсыз-давасыз тутуб кәтирмәмә инанмајачаг, пашаны инандырмағчун кәл ону јарала». Болу бәј Короғлунун кери јанына кечиб бирдән онун башына бир гылынч вурду. Короғлуну ган көтүрдү. Үрәји јухалды. Бу дар чағында Чардахлы-Чәннибел, дәлиләр, Нијар ханым јадына дүшдү, алды көрәј нә деди:

Гаршы јатан гарлы дағлар,
Дағлар, сәндә гарым галды!
Әлим јетмәз, үнүм чатмаз,
Дал будағда нарым галды!

Мәни тутду Болу бәјләр,
Ағыр зәнчир бојнум әјләр,
Һамы бир-бириндән јејләр[1]
Ијид дәлиләрим галды!

Мәни тутду гәм әчәли,
Өлдүрәр вермәз мачалы,
Һајыф гырмадым Гәчәри[2],
Синәмдә дағларым галды!

Чаным Гырат, көзүм Гырат!
Сәни минән алар мурат...
Ағчагузу, бир дә Дүрат,
Бағлы бәдөјләрим галды!

Јахшыды ијидин варды,
Намусу, гејрәти, ары,
Нијар гоч Короғлу јары,
Нијар кими јарым галды!

Кәлиб Әрзәнчана јетишдиләр. Короғлуну Дүнја ханымын имаратынын габағындан кечириб апарырдылар. Дүнја ханым Короғлуну гана буланмыш көрүб өз-өзүнә деди: «Муна мән һеч инанмырам, Болу бәј Короғлуну тутуб кәтирә билмәз, бурда бир һијлә вар».

Дүнја ханым атасынын имаратына кетди.

Короғлуну Чамал пашанын јанына апардылар. Паша фикир еләди: «Короғлуну өлдүрсүнмү, ја голу бағлы хоткара көндәрсин». Ахырда бу гәрара кәлди ки, һәләлиј зиндана салдырсын.

---

[1] Јахшы.
[2] Гәчәралы

Бу заман Дүнја ханым деди:

— Ата, Короғлуну вер мән сахлајым.

Чамал паша Короғлуну гызына верди. Дүнја ханым Короғлунун Гыратыны да кәтиртди. Гыраты тојлаја чәкдириб јахшы муғат олмағы мећтәрә тапшырды.

Дүнја ханымын имаратынын габағында бир гују варды. Короғлуну орада сахламаг фикринә кәлди. Дүнја ханым Короғлу кими ијидин Болу бәјин ћијләсијнән тутулуб тәләф олмасына разы дөјүлдү. Короғлуну гујуја салмамышдан әввәл јарасыны сағалтды, деди:

— Короғлу, мән сәни бурада сахласам далынча кәлиб сәни гуртаран олармы?

Короғлу деди:

— Мәни гуртармаға кәлсә Ејваз, Дәмирчоғлу Ћәсән, ја да Исабалы кәләр.

Дүнја ханым Короғлуну ћаман гујуја салдырды. Гујунун ағзына бир јекә даш гојдурду.

Дүнја ханым Короғлунун јемәј-ичмәјини вериб гујуда сахлајырды, көзләјирди ки, бәлкә дәлиләрдән бири кәлиб ону гуртарсын.

Короғлу бурда галсын, сизә Чәннибелдә дәлиләрдән хәбәр верим.

Дәлиләр бир күн көзләдиләр, Короғлу кәлмәди, ики күн көзләдиләр, Короғлу кәлмәди, үчүнчү күнү бир јерә јығылыб дедиләр:

— Көрән бу ћарја кетмиш олар?

Исабалы деди:

— Тачирин сөзү кәрчәјмиш. Јағын Болу бәј кәлди, Короғлуну тутуб Әрзәнчана апарды.—Исабалы муну сөјләјиб ајаға галхды, үзүнү дәлиләрә тутуб деди:

Бу күн бир ијид истәрәм,
Варсам, вара мәниминән;
Гәриб, гүрбәт јад өлкәдә
Галсам, гала мәниминән.

Короғлунун јох алачы,
Мисирдән алыр харачы,
Душмана әјри гылычы
Чалсам, чала мәниминән.

Јағы душман дөрд бир јаны алыбды,
Галма, әчәм оғлу, дур кет бу јердән!
Сәнин дәрдин бу чанымда галыбды,
Галма, әчәм оғлу, дур кет бу јердән!

Дүнја ханымын сәсинә Исабалы јухудан ојанды. Көрдү гыз ағлајыр. Иши аннады, алды көрәј нә деди:

Ағлама, ағлама, ај Дүнја ханым,
Өләр әчәм оғлу, кетмәз бу јердән!
Сәнә гурбан олсун бу ширин чаным,
Өләр әчәм оғлу, кетмәз бу јердән!

Дүнја ханым

Һај-һај дејиб кәдијләрә јатанды,
Чомәрд душманлары атдан атанды,
Болу бәјди, Короғлуну тутанды
Галма, әчәм оғлу, дур кет бу јердән!

Исабалы

Һај-һај дејиб тојлаларда јатанды,
Һансы душманлары аттан атанды?
Короғлуну ал дилинән тутанды,
Өләр әчәм оғлу, кетмәз бу јердән!

Дүнја ханым

Чохдур аралыгда мәним јаманым:
Сәннән ајры көјә чыхар аманым,
Сәнә гурбан олсун бу Дүнја ханым
Галма, әчәм оғлу, дур кет бу јердән!

Исабалы

Ијид кәрәј гүрбәт елдә јаслана,
Чәтин Мисир гылынч гында паслана,
Мин түлкү нејнәјәр бир аҹ аслана?
Өләр әчәм оғлу, кетмәз бу јердән!

Сөзләри тамама јетишди.
Исабалы Дүнја ханыма үрәј верди, деди:
— Дур кедәј, Короғлуну сахладығын јери мәнә көстәр.

Бу заман Дүнја ханым деди:

— Ата, Көроғлуну вер мән сахлајым.

Чамал паша Короғлуну гызына верди. Дүнја ханым Короғлунун Гыратыны да кәтиртди. Гыраты тојлаја чәкдириб јахшы муғат өлмағы мећтәрә тапшырды.

Дүнја ханымын имаратынын габағында бир гују варды. Короғлуну орада сахламаг фикринә кәлди. Дүнја ханым Короғлу кими ијидин Болу бәјин һијләсијнән тутулуб тәләф олмасына разы дөјүлдү. Короғлуну гујуја салмамышдан әввәл јарасыны сағалтды, деди:

— Короғлу, мән сәни бурада сахласам далынча кәлиб сәни гуртаран олармы?

Короғлу деди:

— Мәни гуртармаға кәлсә Ејваз, Дәмирчоғлу һәсән, ја да Исабалы кәләр.

Дүнја ханым Короғлуну һаман гујуја салдырды. Гујунун ағзына бир јекә даш гојдурду.

Дүнја ханым Короғлунун јемәј-ичмәјини вериб гујуда сахлајырды, көзләјирди ки, бәлкә дәлиләрдән бири кәлиб ону гуртарсын.

Короғлу бурда галсын, сизә Чәннибелдә дәлиләрдән хәбәр верим.

Дәлиләр бир күн көзләдиләр, Короғлу кәлмәди, ики күн көзләдиләр, Короғлу кәлмәди, үчүнчү күнү бир јерә јығылыб дедиләр:

— Көрән бу һарја кетмиш олар?

Исабалы деди:

— Тачирин сөзү кәрчәјмиш. Јағын Болу бәј кәлди, Короғлуну тутуб Әрзәнчана апарды.—Исабалы муну сөјләјиб ајаға галхды, үзүнү дәлиләрә тутуб деди:

Бу күн бир ијид истәрәм,
Варсам, вара мәниминән;
Гәриб, гүрбәт јад өлкәдә
Галсам, гала мәниминән.

Короғлунун јох алачы,
Мисирдән алыр харачы,
Душмана әјри гылычы
Чалсам, чала мәниминән.

Исабалы, вер өjүдү,
Көрпә икән әj сөjүдү,
Короғлу кими иjиди
Булсам, була мәниминән.

Дәлиләр дедиләр:

— Биз онун далынча кедән дөjүлүj, гоj һарда галыр-галсын. Өзү jахшы билир ки, пашаларын, бәjләрин һамысы она jағыды. Бир фүрсәт ахтарырлар ки, тутсунлар. Jанына jолдаш көтүрмәмиш, кедәчәjи jерин сәмтини, сорағыны демәмиш чыхыб кедир.

Дәлиләр ачыг еләмишди, һеч бири Короғлунун далынча кетмәди.

Исабалы jарағланды, чәкди Дүраты jәһәрләди, минди, Короғлуну ахтармаға кетди. Кечә-күндүз ат сүрүб өзүнү Әрзәнчана jетирди.

Исабалы шәһәрә чатанда сәһәр тездәнди: һәлә түканнар бағлыjды. Исабалы көз көздирирди, көрдү мejданын ашағы тәрәфиндә бир аллаф түканыны jеничә ачыр. Исабалы, аты да jедәjиндә орjа кетди. Бахды, түканда чохлу долу арпа чувуллары вар. Һеч нырхыны хәбәр алмамыш чувалын бир бөjүjүнү көтүрүб Дүратын габағына гоjду.

Түканчы деди:

— Аj гочаг, чәкдириб гәдәрини билмәмиш, пулуну вермәмиш арпаны нијә jедирирсән?

Исабалы деди:

— Гәдәрини билмәj нәди? Пул нәди? Мән индиjә гәдәр арпаjа пул вермәмишәм, индими верәчәjәм? Арпа лазым оланда гоч Короғлу тачирләрин гәфләсини jүкүjнән Гырата дөшләдиб кәтириб арпаларыны аттарын габағына төкдүрүр.

Түканчы көрдү ки, бу һеч пул вермәj истәмир. Чувалын бир гулпуннан jапышыб атын габағыннан чәкмәj истәди.

Исабалы деди:

— Арпаны көтүрмә, ат дамаг олар.

Түканчы әл чәкмәди.

Ахырда Исабалы она бир шиллә һәрләди. Түканчынын ард аjағы башыннан ашды. Галхмаг истәjәндә бир тәпиj дә күрәjиннән елә вурду ки, түканчынын сәси хырп кәсилди. Өзүннән кедиб дүшдүjү jердә галды. Исабалы аjағыны онун синәсинә гоjуб истәди чәксин чүчә боғазы кими боғазыны үзүб атсын. Она гәдәр түканыны jеничә ачмыш түканчылар

төкүлдүләр, јалвар-јапыш еләјиб түканчыны онун әлиндән алдылар.

Дүрат арпасыны јеjәннән сонра Исабалы аттанды. Шәһәр арасыjнан кедирди, бирдән Дүнjа ханымын имаратына чатды.

Дүнjа ханым чохдан jол көзләjирди. Исабалыны көрүб jағын еләди ки, бу Короғлунун дәлиләриннәнди, деди:

— Aj оғлан, кимсән? Һардан кәлиб Һара кедирсән? Кими ахтарырсан?

Дүнjа ханымын чавабында алды Исабалы:

Нә хан көрдүм бурда, нә дә бир паша,
Верин Короғлудан мәнә бир хәбәр;
Jағы душманнары бағладым даша;
Верин Короғлудан мәнә бир хәбәр.

Ач гурт мәнәм, гәним үстә уларам,
Мүхәннәти өз ганына буларам,
Гылынч чәкиб өлкәләри таларам;
Верин Короғлудан мәнә бир хәбәр.

Олан jохду мәним дәрдимнән Һалы,
Һеч башымнан кетмәз онун хиjалы,
Короғлуjа гурбан гоч Исабалы;
Верин Короғлудан мәнә бир хәбәр.

Дүнjа ханым деди:

— Сән ахтаран Короғлу бурдады. Мән сахламышам.

Исабалы көрдү, Дүнjа ханым доғрудан да тәрифли көзәлди, Һеч кечиләси дөjүл. Дүшдү, атыны тоjлаjа чәкди; көрдү Гырат да бу тоjлада бағланыбды. Шад олду. Көроғлу тәрәфдән үрәjи бир аз архаjынлашды. Гаjытды, Дүнjа ханымын jанына кәлди.

Дүнjа ханым jемәj-ичмәj кәтирди. Исабалы jеди, ичди. Jоргунду, башыны Дүнjа ханымын дизинин үстүнә гоjуб jатды.

О тәрәфдән Исабалынын вуруб сусталтдығы түканчы өзүнә кәлди. Галхды, Чамал пашанын jанына кетди, деди:

— Короғлунун бурjа бир дәлиси кәлиб чыхыб, түканы, базары дағытды; аз галмышды ки, мәни дә өлдүрә, гачыб әлинән гуртардым, сәнә хәбәрә кәлдим.

Чамал паша Һөкм еләди, гошун аттанды, jоллары, бәндәри, бәрәләри кәсди.

Дүнjа ханым муннан хәбәр тутду. Көрдү Исабалы чох ағыр jатыб, алды көрәj нә деди:

Јағы душман дөрд бир јаны алыбды,
Галма, әчәм оғлу, дур кет бу јердән!
Сәнин дәрдин бу чанымда галыбды,
Галма, әчәм оғлу, дур кет бу јердән!

Дүнја ханымын сәсинә Исабалы јухудан ојанды. Көрдү гыз ағлајыр. Иши аннады, алды көрәј нә деди:

Ағлама, ағлама, ај Дүнја ханым,
Өләр әчәм оғлу, кетмәз бу јердән!
Сәнә гурбан олсун бу ширин чаным,
Өләр әчәм оғлу, кетмәз бу јердән!

Дүнја ханым

Һај-һај дејиб кәдијләрә јатанды,
Чомәрд душманлары атдан атанды,
Болу бәјди, Короғлуну тутанды
Галма, әчәм оғлу, дур кет бу јердән!

Исабалы

Һај-һај дејиб тојлаларда јатанды,
Һансы душманлары аттан атанды?
Короғлуну ал дилинән тутанды,
Өләр әчәм оғлу, кетмәз бу јердән!

Дүнја ханым

Чохдур аралыгда мәним јаманым:
Сәннән ајры көјә чыхар аманым,
Сәнә гурбан олсун бу Дүнја ханым
Галма, әчәм оғлу, дур кет бу јердән!

Исабалы

Ијид кәрәј гүрбәт елдә јаслана,
Чәтин Мисир гылынч гында паслана,
Мин түлкү нејнәјәр бир аҹ аслана?
Өләр әчәм оғлу, кетмәз бу јердән!

Сөзләри тамама јетишди.
Исабалы Дүнја ханыма үрәј верди, деди:
— Дур кедәј, Короғлуну сахладығын јери мәнә көстәр.

Исабалы Дүнја ханымнан Короғлу олан гујунун башына кетди, гујунун ағзыннан дашы көтүрдү, көрдү гујуда Короғлу бу сөзләри охујуб күмүлдәнир, мәдәд истәјир:

Уча дағларын башыннан
Јолум, ај мәдәд, ај мәдәд!
Јаман јердә тутду мәни
Өлүм, ај мәдәд, ај мәдәд!

Белимдә јохду гылынчым,
Мүхәннәтә чатмыр күчүм,
Нә јорған вар, нә дә чечим,
Зүлүм, ај мәдәд, ај мәдәд!

Һаны низәм, һаны атым,
Кәсилди шаны-шөјкәтим,
Чәннибел олду сәрһәддим,
Елим, ај мәдәд, ај мәдәд!

Синәм одданды көз кими,
Јалғыз олармы биз кими?
Дада јетә Ејваз кими
Дәлим, ај мәдәд, ај мәдәд!

Алтыма дөшәрдим халы,
Јохду мәним кими дәли,
Бу күнүмдә Исабалы
Кәлим, ај мәдәд, ај мәдәд!

Исабалы деди:

— Короғлу, гәм чәкмә, јетишдим.

Исабалы кәмәндини ачды, гујуја саллады. Короғлу кәмәндин учуну белинә бағлајыб тәрпәтди. Исабалыјнан Дүнја ханым чәкдиләр Короғлуну гујудан чыхартдылар. Короғлу Исабалыјнан гол-бојун олду, көрүшүб өпүшдү.

Исабалы деди:

— Короғлу, о јер дөјүл, гошун һәр јаны кәсиб, тез ол көрәј нә еләјирид?

Короғлујнан Исабалы өзләрини аттара јетирдиләр. Короғлу Гыраты, Исабалы Дураты минди. Дүнја ханым Короғлунун гылынчыны, галханыны кәтириб верәндә Короғлу деди:

— Дүнја ханым, сәни бурда гојуб кетмәјәчәјид, һазырлаш, гијмәтдә ағыр, чәкидә јүнкүл һәр нәјин вар көтүр, бизнән кедәј.

Дүнја ханым мећтәрә дөрд ат јәһәрләдиб чәкдирди. Нә ки, гиjмәтли шеjләри варды, хурчуннара долдуруб аттарын үчүнә jүкләдиләр. Атын биринә дә Дүнја ханым өзү минди.

Короғлу бахды, ки, һәр тәрәф кәсилиб, алды көрәj нә деди:

Мисир гылынч, ләзки гәмә
Мән сәни тәр сахламышам;
Долашма чүббә-чошана,
Душмана вар сахламышам!

Чомәрдләрә jахынарам,
Хәдәнк охдан сахынарам,
Мин ијидә тәпинәрәм,
Чанда һүнәр сахламышам!

Доландым гүрбәт елләрдә,
Кам гојмадым көзәлләрдә,
Чардахлы-Чәннибелләрдә
Әсрәмиш нәр сахламышам!

Гоч Короғлу еләр хата,
Инди сән бах бу бусата!
Чаным гурбан Әрәбата,
Ојнар, кишнәр сахламышам!

Короғлунун нәрәсини ешидәндә гошун әһлинин чанына ләрзә дүшдү. Короғлу бир јаннан, Исабалы о бири јаннан душмана һүчум еләдиләр. Онлары гатым-гатым гаттадылар. Душман давам кәтирә билмәди, үз гачмаға гојду. Бу заман Короғлу, Исабалы, јаннарында да Дүнја ханым Әрзәнчаннан чыхдылар, Чәннибелә тәрәф јол башладылар.

Бир гәдәр кетмишдиләр ки, бир дә Короғлу көрдү, даллары нча бир бөлүј атты кәлир.

Короғлу деди:

— Исабалы, сиз кедин, мән гајыдым, буларын чавабыны верим.

Короғлу кери дөндү. Бир дәли нәрә чәкди, өзүнү гошуна вурду. Гыраты сүздүрүб, әлиндә Мисри гылынч оларын чанына дүшдү. О ки, гырмалыjды, гырды. Бир дәстә аттыны да әсир еләjиб габағына гатды. Гырата дөшләтди, кәлди Исабалыкилә чатды. Бахды мећтәр Муртуз да бу аттыларын ичиндәди. Ону Исабалыја көстәриб, деди:

— Бәләдчилиj еләjиб, мәни тутдуран буду.

Исабалы истәди ордача Муртузун ишини тамам еләсин. Короғлу гојмады, деди:

— Әлибош кетмәјәј, булары Чәннибелә төһфә апараг.

Јола дүзәлдиләр.

Әсирләр дә габағларында Чәннибелә јахынлашмышдылар. Нә заманнан бәри ојлағы олмуш дағлар Короғлунун көзүнә көрүндү, алды көрәј нә деди:

Бир заманнар сафа сүрүб кәзирдим,
Онда сәндин мәним гардашым, дағлар!
Нә заман ки, јағы душман кәләндә
Сәндә чох олурду савашым, дағлар!

Таладым шаһлары—һәлә аз дедим,
Түрфә көзәлләрә ишвә, наз дедим,
Нечә таҹир, түҹҹар сәндә кизләдим,
Ачмадын сиррими, сирдашым, дағлар!

Короғлујам,кәздијими тапырдым,
Гајалар башында гала јапырдым,
Ағ сурфадан әмлиј гузу гапырдым,
Јејиб гурттарынан улашым, дағлар!

Короғлу сөзүнү тамам еләди.

О тәрәфдән дәлиләр Короғлунун кеч кәлдијин көрүб далынча кедирдиләр ки, бирдән јолда габағлашдылар. Көрүшүб өпүшдүләр. Барабар Чәннибелә гајытдылар.

Јол јорғуннуғлары чыхды. Бир јахшы мәҹлис гурдулар, тој еләдиләр. Дүнја ханымы Исабалыја вердиләр.

Сөјләјәни: Ашыг Садыг

Газах—1938

КОРОҒЛУНУН БАҒДАД СӘФӘРИ[1]

Короғлу, јанында Нијар ханым, башында дәлиләр Чардахлы-Чәннибелдә әјләшмишди. Кефләри дуру, дамағлары чағды. Хејли вахтды ки, бир јана сәфәр еләмәмишдиләр. Дәлиләр сәфәрә чыхмаға бир бәһана ахтарырдылар. Ханнарын, бәјләрин, пашаларын үстүнә һүчум еләмәјчүн гоч Короғлунун ишарәсинә мәтәл идиләр.

Дәлиләр Чәннибелдә бөлүј-бөлүј олуб мәшғ еләјирдиләр. Ејваз да јарағ-јасағлы бир дәстә дәлијнән аттаныб дава мәшғинә чыхмышды. Мәшғ еләјә-еләјә Короғлуја сары кәлирдиләр. Дәлиләр папагларына дурна тели санчмышдылар. Ејваз Әрәбатын үстүндә дәлиләрин габағынча кәлирди. Короғлу, Ејвазын дәлиләрнән ат белиндә мәшғдән белә јарағлы, дурна телли кәлмәсини көрүб үзүнү јанында дуран Нијар ханыма тутду, алды көрәј нә деди:

Нијар ханым, сәнә дејим:
Бу кәлән Ејваз, бу кәлән.
Әјниндәки полад кејим,
Бу кәлән Ејваз, бу кәлән.

Ејвазым он беш јашында,
Гүдрәт гәләми гашында,
Дурна тели вар башында,
Бу кәлән Ејваз, бу кәлән.

Мејданда ијиддәр мәрди,
Габағда әр оғлу әрди,
Дава күнү гызмыш нәрди
Бу кәлән Ејваз, бу кәлән.

---

[1] Бу сәфәр «Дурна тели» ады илә дә мәшһурдур.

Чәми дәлиләрин башы,
Меjданда вар нәр савашы,
Короғлунун гоч гардашы
Бу кәлән Еjваз, бу кәлән!

Нијар ханым деди:

— Короғлу, доғрудан да дурна тели дәлиләри јахшы тутур. Дурна тели дәлиләри белә тутанда, көр бизи нечә тутар. Көндәр дәлиләри кетсинләр, бизә дурна тели кәтирсиннәр.

Короғлу, һәлә Нијар ханыма чаваб вермәмишди ки, Еjваз дәлиләрнән кәлди јетишди, Нијарын Короғлуја дедиjи сөзләри ешитди, деди:

— Короғлу, дурна тели нәди ки, ондан өтәри Нијар ханымын гәлбини сындырырсан? Изин вер, кедим Бағдаддан дурна тели кәтирим.

Короғлу динмәмиш Дәмирчоғлу jериннән деди:

— Аj Короғлу, Еjваз тәк кетмәсин, мәнә дә изин вер, оннан кедим.

Бәлли Әһмәд деди:

— Изин вер, дурна телинә мән дә кедим.

Чохданды, дәлиләр сәфәрә чыхмамышды. Бу бурдан деди: «Мән дә кетмәj истәjирәм», о ордан деди: «Изин вер, мән дә кедим», Короғлу билмәди ки, һансына чаваб версин, һансыны дурна телинә көндәрсин. Һәлә Короғлу өзү дә дурна телинә кетмәj истәjирди. Нијар ханым Короғлунун дәлиләри башсыз гоjуб дурна телинә кетмәсинә разы олмаjыб деди:

— Өзүн гал, көзүн дәлиләрин үстүндә олсун, гоj дурна телинә Еjваз кетсин.

Короғлу, Бағдада кетмәjә Еjваза изин верди. Jол узағ олдуғунан бу сәфәрә Гыраты минмәсини она тапшырды. Дәмирчоғлуjнан Бәлли Әһмәди дә онун jанына jолдаш гатды.

Еjваз, Мисри гылынч бағлады, галхан тахды, Гыраты чәкиб jәһәрләди, белинә галхды. Дәмирчоғлуjнан Бәлли Әһмәд дә дава ливасы кеjиндиләр, аттандылар, jола дүшдүләр. Короғлу, дәлиләрә узағ сәфәрә кедәндә өзләриннән ички көтүрмәjә изин вермәзди. Дәмирчоғлу Короғлудан хәлвәт тулуғлары шарабнан долдуруб көтүрмүшдү.

Дәлиләр аттарыны сүрүб кетдиләр. Бағдад елинә чатдылар. Шәһәрә кирмәдиләр. Бағдад бағларында атдан дүшдүләр. Аттары бағлара оттамаға өтүрдүләр. Өзләри чаландылар дурналарын чанына. Дурналардан гырдылар, телләрини бир jерә үст-үстә jығдылар. Әтләрини кабаб чәкдиләр, кабабдан jедиләр, шарабдан ичдиләр, мәст өлуб jатдылар.

О тәрәфдән Бағдад пашасы Аслан пашаја хәбәр вердиләр ки, үч атты кәлиб бүтүн дурналары гырыб.

Аслан паша гошуна һөкм еләди, кедин оларын өзләрини, аттарыны тутун, мәним јаныма кәтирин. Гошун бағын дөрд тәрәфиңи кәсди. Душманын јахынлашдығыны көрүб Гырат бәрк кишнәди. Гыратын кишнәмәси Дәмирчоғлујнан Бәлли Әһмәди јухудан ајылтды. Дәмирчоғлу истәди ки, дава башласын. Бәлли Әһмәд разы олмајыб деди:

— Биз дава башларығ, бурдан узағлашарығ, Ејваз әлә кечәр.

Дәмирчоғлу көрдү гошун јахынлашыр, амма Ејваз јухудан ојанмыр, алды, көрәј нә деди:

Гошун кәлиб дөрд јанмызы алдылар,
Белә нә јатыбсан, ајыл, Ејваз хан!
Һәр тәрәфдән мүһасирәјә салдылар,
Ахырда оларыг зајыл, Ејваз хан!

Гәбул етмә мүхәннәтин сөзүнү,
Сәнә әрз ејләјим сөзүн дүзүнү,
Көстәр чамалыны, күнәш үзүнү,
Күн кими аләмә јајыл, Ејваз хан!

Инсафдымы Дәмирчоғлу тутула,
Гулач голу дал көрдәндә чатыла,
Гул адына о Мисирдә сатыла?
Короғлу дәлиси сајыл, Ејваз хан!

Ејваз јухудан ајылды. Јүјүрдүләр ки, өзләрини аттара јетирсиннәр, о вахтда чатдылар ки, гошун јеријиб аттары тутубдур. Һалы белә көрүб һәр үчү далдала верди, өзүнү гошуна вурду. Мәрдана дава еләдиләр, чох ијиддијләр, һүнәрләр көстәрдиләр, душманнан чох адам өлдүрдүләр, һа еләдиләр ки, бир тәрәфдән јол ачыб чыхсыннар, мүмкүн олмады. Гошун олары бир-бирләриннән ајры салды, тәкләди, аралыға алды, ахырда үчүнү дә тутуб, голларыны бағладылар. Аттарыннан Аслан пашанын јанына кәтирдиләр. Аслан паша һөкм еләди ки, олары зинданә салын, аттарыны да базара чәкиб сатын. Сонра да чар чәкин, Короғлу тутулуб зиндана салыныб, һәр кимин һајфы варса, кәлсин, оннан алсын.

Аслан пашанын адамлары дәлиләри зиндана салыб аттарыны да базара апардылар. Короғлунун тутулмасыны да чар чәкдиләр.

Булар бурда галсынлар, сәнә Короғлунун досту бәзиркандан хәбәр верим.

Короғлунун досту бир бәзиркан варды. Нечә илләр Короғлуjнан достлуғ ишләтмишди. Инди малларыны сатмағчүн Бағдада кәлмишди. Короғлунун тутулмағ хәбәрини ешидиб бир тәрәфдән өзүнү зиндана салды. Көрдү тутуланлар Короғлу дөjүл, Короғлунун дәлиләриди. Бәзиркан өзүнү дәлиләрә танышлығ верди. Ejваз ишарejнән деди:

— Гыраты базара чәкиб сатырлар, кет, көр, сатын ала биләрсәнми? Әкәр ала билсән бир топ ағ, бир кирвәнкә гыр ал Өзүнү Гыратын үстүнә бәрк сарыт. Гыратын үзү Чәннибелә дүшәндә гызылгуш кими учар, сәни даға-даша чырпар, парчапарча оларсан, Гыраты чап, кет, бизим Бағдадда тутулмағ хәбәримизи Короғлуjа jетир.

Бәзиркан базара кәлди, көрдү аттары чәкиб сатырлар. Бәзиркан Гыраты сатан дәллала jанашды, деди:

— Бу шилхоруна нечә верим?

Дәллал деди:

— Jахшы бах, бу шилхор дejил, Короғлунун Гыратыды.

Бәзиркан деди:

— Еләсә, бир о jана чәк, атын jеришинә бахым.

Бәзиркан Короғлунун jанында олмушду. Гырат ону таныjырды. Дәллал Гыраты чәкиб кәздирәндә, Гырат кезүнүн бирини jумду, бирини ачды, гуjруғуну ojан-буjана булады, өзүнү шилхорлуға вурду. Бәзиркан дәллалдан Гыраты учуз гиjмәтә алды, кәтирди. Тез өзүнү бир топ ағ, бир кирвәнкә гырнан онун белинә сарытды. Гыратын jөнү Чәннибелә дүшәндә көтүрүлдү, Чәннибел, сәнсән jолланды, аз вахтда бәзирканы Чәннибелә jетирди.

Гырат Чәннибелә чытанда бәркдән кишнәди. Короғлу, Нијар ханым, дәлиләр jүjүрмүш габаға чыхдылар. Бәзирканы Гыратын үстүнә сарынмыш көрүб мат-мәтәл галдылар. Ону атдан дүшүрдүләр. Короғлу диггәтнән бахыб бәзирканы таныды, деди:

— Бәзиркан, Ejваз hаны? Jолдашлары hарда галыб, сән Гыраты көтүрүб кәлибсән?

Бәзиркан деди:

— Короғлу, Ejвазы, Дәмирчоғлуну, Бәлли Әhмәди Аслан паша тутуб зиндана салыб, бу күннәрдә дара чәкдирәчәj, дурма тез өзүнү олара jетир.

Бәзирканнан бу сөзү ешидиб, Короғлу үзүнү дәлиләрә тутуб, алды көрәj нә деди:

Хәбәр верин, дәлиләрим ојансын,
Тутулубду бир Ејвазым әлдәди,
Мисри гылынч гызыл гана бојансын,
Тутулубду бир Ејвазым әлдәди,
Көмәј истәр, онун көзү јолдады!

Јатмыш идим ашкар көрдүм душуму,
Әзәлиндән мән билирдим ишими,
Чәкин, јәһәрләјин чәрләмишими,
Тутулубду бир Ејвазым әлдәди,
Көмәј истәр, онун көзү јолдады!

Душманнарым тамашаја дурарлар,
Шад олубан кеф мәчлиси гурарлар,
Короғлу кетмәсә јағын гырарлар...
Тутулубду бир Ејвазым әлдәди,
Көмәј истәр, онун көзү јолдады!

Дәлиләр тәләсиј јарағландылар, аттарыны јәһәрләдиләр, аттандылар. Короғлу Мисри гылынчы белинә бағлады, галхан асды, әмуд көтүрдү, үстүннән саз кечиртди, Гырата минди. Дәлиләр дә башында, Бағдада тәрәф јола дүшдү.

Һәр јердән кечиб кәлдиләр. Бағдадын кәнарына јетишдиләр. Бир бичинчи гочаја раст кәлдиләр. Көрдүләр гоча тахыл бичир, көзүннән долу кими јаш төкүр.

Короғлу деди:

— Ај гоча, нијә ағлајырсан?

Гоча деди:

— Де көрүм, Короғлунун достусан, јохса душманысан?

Короғлу деди:

— Досту оларыг. Нә вар, нәдән өтрү хәбәр алдын?

Гоча деди:

— Короғлунун үч дәлиси кәлиб бурја чыхыб, бу күн Бағдадда олары дар ағачыннан асачаглар. Јағын гоч Короғлунун муннан хәбәри јохду. О өзү бурда олсајды, гојмазды дәлиләрини паша асдырсын. Инди мән онун үчүн ағлајырам.

Короғлу гочаны белә мәрд, намуслу көрүб, дәлиләрә һөкм еләди ки, гылынчлары чәкин, гочанын тахылыны бичин, сонра кедәј.

Дәлиләр гылынчлары чәкиб гочанын тахылыны бичиб дәрз бағладылар. Сонра Короғлу үзүнү гоча бичинчијә тутуб деди:

— О сән дејән гоч Короғлу мәнәм. Инди Аслан пашаны

башына көjдән от төкәчәм, илдырым ендирәчәм, шәһәрин талан еләчәм, хәзнәсин дағыдыб пајлајачам. Бир хурчун көтүр, кәл пајыны апар.

Гоча Көроғлуја алғыш ејләјиб, деди:

— Короғлу, шәһәрә белә дәлиләр башында дәст-дәст кирмә, Аслан паша хәбәр тутар, сиз јетишәнә кими дәлиләри асдырар. Башындакы дәлиләр дөрд-бир, беш-бир өлсунлар, адамлара гарышсынлар, шәһәрә кирсинләр.

Бичинчи гочанын сөзү Короғлунун хошуна кәлди. Бир аз кетдиләр, алды Короғлу, көрәј нә деди:

Уча-уча дағ башында
Јаз бир јана, гыш бир јана;
Титрәшир ағзым ичиндә
Дил бир јана, диш бир јана.

Нә едәј дәлиләр, нә едәј:
Душманын бағрыны дидәј,
Хан Ејваза көмәј едәј,
Дөрд бир јана, беш бир јана.

Һәр нә олду мәнә олду,
Гајнады пејманам долду,
Көрдүн ки, душман күч кәлди
Гов бир јана, гач бир јана.

Короғлунун јох алачы,
Мисирдән кәлир харачы,
Чәкәндә әјри гылынчы;
Леш бир јана, баш бир јана.

Короғлу дәлиләри дөрд-бир, беш-бир еләди, дағытды, деди:

— Чамаата гарышын, шәһәрә кирин, көзләјин. Мән әллә-рими бығыма чәкмәмиш, дава башламајын.

Короғлу буну дејиб, өзү тәкбашына чијниндә саз шәһәрә кирди.

Короғлу шәһәрә кирмәјдә олсун, сәнә Аслан пашадан хәбәр верим.

Аслан паша, дар ағачы гурдурмушду. Дәлиләр дар ағачынын јанына кәтирилмишди. Габагча Ејвазы дар ағачына кәтирдиләр. Дәмирчоғлунун үрәји јанды, Короғлуну јадына салыб алды, көрәј нә деди:

Һаны мәним гоч Короғлум,
Кәлә кирә бу мејдана?!
Чәкәндә Мисри гылынчы
Гәбзәси гана бојана.

Гырат бир бурдан атыла,
Мүхәннәт, өлкән чапыла,
Короғлу бурда тапыла,
Һәрәниз гача бир јана.

Диндир, Дәмирчоғлу, диндир,
Сучуну бојуна миндир.
Биз ики дәлини өлдүр,
Паша, гыјма Ејваз хана!

Дәмирчоғлу сөзүнү тамам еләјәндә Короғлу көзләри гызмыш өзүнү мејдана салды. Аслан паша да мејдандајды. Дәлиләри асдырмамышдан габаг шадлыг еләјирди. Короғлуну көрүб деди:

— Сән ашығсанмы?

Короғлу деди:

— Ашығам.

Аслан паша деди:

— Онда Короғлунун дәлиләрини дар ағачыннан асдырмағдан габаг бир оху, кефимиз ачылсын.

Короғлунун башында кәлән дәлиләр адамларын арасындајды. Дава башламағчун Короғлунун ишарәсини көзләјирдиләр. Додағларыны кәмиридиләр, бығларыны чејнәјирдиләр. Короғлу дәлиләрә бахыб котүрдү, көрәј нә деди:

Дәлиләрим, бу күн дава күнүдү,
Мүхәннәт өлкәси таланмаг кәрәј!
Гоч ијиддәр јарасыннан бәллиди,
Шәрбәт тәк ганыны јаламаг кәрәј!

Мәрд ијиддәр нәрә чәксин давада,
Шаһын кими шикар тутсун јувада,
Мисри гылынч чојлан гылсын һавада,
Бағырсаг чәмдәјә доланмаг кәрәј!

Короғлу ичәндә душман ганыны
Һәр мејданда нәрәсиннән таныны,
Гырын вәзирини! Тутун ханыны!
Леш-лешин үстүнә галанмаг кәрәј!

Короғлунун ачығыннан ган бејнинә вурмушду, көзләри гыпгырмызы гызармышды, Ејваз дар ајағында көзүнә саташды, алды көрәј нә деди:

Чаным паша, көзүм паша,
Паша, гој кәлсин Ејвазы!
Буду сана сөзүм паша,
Паша, гој кәлсин Ејвазы!

Көјдән илдырым төкдүррәм,
Јурдунда бостан әкдиррәм,
Торпағын тамам чәкдиррәм,
Паша, гој кәлсин Ејвазы!

Әјләшиб пашалар, бәјләр,
Синәмнән баш вериб мејләр,
Короғлу илтимас ејләр:
Паша, гој кәлсин Ејвазы!

Аслан паша деди:

— Ај ашыг, сән елә өлләм-өлдүррәмнән данышырсан, бу нәди? Чығырыб охујурсан, бир аз алчағдан оху.

Короғлу Аслан пашанын чавабында деди:

— Гулаг ас, охујум.

Һојду, дәлиләрим, һојду!
Јеријин мејдан үстүнә!
Һавадакы шаһын кими
Төкүлүн ал ган үстүнә!

Гојун бәдөјләр кишнәсин,
Мисри гылынчлар ишләсин,
Кими танаб гылынчласын,
Киминиз душман үстүнә!

Короғлу чәкәр һашаны,
Бәјләр едәр тамашаны,
Мән өзүм Аслан пашаны,
Һәрәниз бир хан үстүнә!

Короғлу охуја-охуја әлини бығына чәкди. Дәлиләр һәр тәрәфдән јалын гылынч төкүлдүләр. Дава башлады. Короғлу Аслан пашанын үстүнә һүчум елади, дәлиләр дә гошунун үстүнә төкүлдүләр. Короғлу мисри гылынчы чәкиб Аслан па-

шанын бојнуну вуруб јерә салды. Дәлиләр танаблары гылынчладылар. Ејвазын, Дәмирчоғлунун, Бәлли Әһмәдин голларыны ачдылар. Дәмирчоғлу дар ағачынын бирини чәкди, әлинә алды, өзүнү душман гошунуна вурду, Хан Ејвазнан Бәлли Әһмәд дә гошуна чумулдулар. Дава бир дә гызышды.

Булар дава еләмәјдә олсун, сәнә Кизироғлу Мустафа бәјдән хәбәр верим.

Кизироғлунун башында бир дәстә аттысы варды. Кизироғлу Короғлујнан душманды. Һәр јердә бир-бирини ахтарырдылар. Кизироғлу мәрд душманды. Короғлунун дәлиләринин тутулмасыны ешитмишди, анчаг Короғлунун көлмәјиннән хәбәри јохду. Бу күн Короғлунун дәлиләрини Аслан пашанын гырдырачағыны билирди; өз-өзүнә деди:

— Короғлујнан душманчылығым өз јериндә, инди кедим, онун дәлиләри дардады, гуртарым. Кизироғлу башында аттысы сүрүб кәлди, шәһәрә кирди. Узагдан Короғлуну јанында дәлиләри дава еләјән көрүб, онун көмәјинә кәлмәсини билдирмәјчүн һаваја бир шешпәр атды. Короғлу Кизироғлунун көмәјә кәлдијини көрүб, алды көрәј нә деди:

Лаф ејләмә дәли паша,
Сәдриәзәм гачды сандым;
Һавадакы һумај гушлар
Јувасындан учду сандым.

Мејданда ијиддиј сатды,
Кәлмәди күнү јубатды,
Кизироғлу шешпәр атды,
Шешпәр јерә кечди сандым.

Короғлујам, билмәм нәдән
Гарабағрым олду зәдән,
Ејваздымы дара кедән, —
Јараларым дешди сандым.

Короғлу сөзүн тамам еләди. Кизироғлу кәлди чатды. Ики тәрәфдән пашанын гошунуну араја алдылар. Гошунун гырыланы гырылды, галан да гачды, дағылды.

Душман басыландан сонра Кизироғлу башында аттысы кери гајытды.

Бу тәрәфдән Короғлу өзүнү пашанын хәзнәсинә јетирди. Бир тәпиј вурду, хәзнәнин гапысы чиллиј-чиллиј олду. Дәлиләр кириб хәзнәдәки гызыллары јығышдырдылар. Короғлу

көрдү бичинчи гоча, әлиндә бир хурчун хәзнәнин гапысыны кәсдириб, деди:

— Ај гоча, кир, хәзнәдән хурчунуну долдур, апар. Гоча севинмиш хәзнәјә кирди. Хурчунуну гызылла долдуруб Короғлуја алғыш ејләјә-ејләјә чыхды, кетди.

Короғлунун дәлиләри таланнан әл чәкдиләр. Короғлу Гырата минди дәлиләр дә аттандылар. Чардахлы-Чәннибелә үз гојдулар.

Јолнан кедирдиләр.

Короғлу дәлиләриннән керијә галмышды. Дағада бир аз јорулмушду. Гыраты чај гырағыјнан јаваш-јаваш сүрүрдү. Бу тәрәфдән Кизироғлу Мустафа бәј Короғлунун јолуну кәсмишди. Короғлу кәлиб онун јанына чатанда Кизироғлу сычрады, чыхды, Короғлуја бир әмуд вурду. Короғлу Гыратын үстүннән јерә јыхылды. Кизироғлу ону тутду, чаја басды, бурахды, деди:

— Кет, беш өзүннән дејәндә, бир дә мәннән де. — Короғлу Кизироғлунун әлиннән гуртарыб Гырата минди, сүрдү дәлиләрә чатды. Бу иши һәлә јолда дәлиләрә ачмады. Аттары сүрүб кәлдиләр, Чәннибелә чатдылар. Короғлу Гыратдан, дәлиләр дә өз аттарыннан төкүлдүләр. Ички мәчлиси гурулду. Дәлиләр отуруб кефә башладылар.

О тәрәфдән Кизироғлу Короғлунун гарасыннан кәлиб дәстәси дә башында бир јанда дурмушду, өз-өзүнә деди:

«Көрүм Короғлу дәлиләрин, ханымларын јанында өзүнү тә'рифләјирми?»

Короғлу кеф үстүндә оланда Нијар ханым деди:

— А Короғлу, көрәсән сәннән дә ијид адам вармы? Алды Короғлу, көрәј нә деди:

Аналар оғул доганда —
Кизироғлу Мустафа бәј!
Бу дүнјаја тәк кәлибди
Кизироғлу Мустафа бәј!

Бир аты вар Алапача,
Аман вермир Гырат гача,
Низәсинин учу һача
Кизироғлу Мустафа бәј!

Һај дејәндә һаја басар,
Һуј дејәндә һуја басар,
Короғлуну чаја басар.
Кизироғлу Мустафа бәј!

Кизироғлу Мустафа бәј, Короғлудан бу сөзү ешидиб чыхды, башынын адамларыннан онун јахынына кәлди, деди:

— А Короғлу, доғрудан да Короғлусан, мәрд нјидсән, бүкүннән сонра арада олан душманчылығы атдым, сәннән гардаш олдум, башымда дәстәмнән сәнин дәлиләринә гарышдым. Әл вер! Душманыннан—душман, достуннан—достам!

Короғлујнан Кизироғлу бир-бирләринә әл вердиләр, о күннән дә дост олдулар.

Сөјләјәни: Ашыг Исрафил
Кировабад—1938

КОРОҒЛУНУН БАЛЛЫЧА СӘФӘРИ

Короғлунун сајсечмә аттары варды. Хам аттар илхыјнан Чардахлы-Чәннибелдә оттардылар, гапы-бача танымаздылар, ипә-илмыға кәлмәздиләр, һәмишә чөлдә олардылар.

Јаз башыјды. Короғлунун Дүраты да илхыја гатылмышды. Илхыда Дүратдан савајы да ајғырлар варды. Дүрат ајғырларнан чечијләширди, вурушурду, јола кетмирди.

Дүрат бир күн илхыдакы ајғырларнан бәрк чечијләшди. Дишијнән олары гызыл гана булады, илхыдан гачыртды, өзү дә илхыны габағына гатыб дағдан ашағы төкдү, Чәннибелдән ендирди. Илхы дағдан, дүздән кечиб кәлди баллычалы Гара ханын бичәнәјинә долду, горуғу оттамаға дарашды. Гара хан Короғлујнан душманды. Нөкәрләринә тапшырмышды ки, Короғлунун аты, малы онун торпағына кечәндә, кәтириб дамласынлар.

Гара ханын нөкәрләри Короғлунун илхысыны горуғда көрүб јығдылар, апардылар.

Бу тәрәфдән Короғлунун илхычысы онун јанына кәлиб аттарын итдијини сөјләди. Короғлу Дүратын итдијинә чох һајыфсыланды, алды көрәј нә деди:

Һојду дәлиләрим, һојду оғуллар,
Һардаса Дүратым тапылсын көрәј!
Аман чәксин јағыларым әлимдән,
Мүхәннәт овасы чапылсын көрәј!

Дурум мәрд мејданда, көстәрим һүнәр,
Гәнимләр нәрәмнән ејләсин һәзәр,
Ат үстдә сағ-сола ишләдәј шешпәр,
Гошун гајалара сәпилсин көрәј.

Гоч ијид јалајар өзү өз ганын,
Короғлу, һәр јана ишләр фәрманын,
Инди бәј, пашанын, хоткарын, ханын
Дәрисинә саман тәпилсин кәрәј!

Илхынын итдијини һәлә дәлиләрин чоху, бир дә ханымлар билмирди. Нијар ханым Короғлуну мәлул көрүб сәбәбини сорушду. Алды Короғлу, көрәј нә деди:

Нијар, Дүратын итмәји
Јандырыр мәни, јандырыр;
Әмәјим заја кетмәји
Јандырыр мәни, јандырыр.

Алнымдакы галын гаттар
Душман көрсә бағры чаттар,
Чаннан әзиз јахшы аттар
Јандырыр мәни, јандырыр.

Синәмин дүјүнү, дағы,
Мүхәннәт мејдан ашмағы,
Мән дәлијә саташмағы
Јандырыр мәни, јандырыр.

Јарадан һојума јетә,
Бу мүшкүл мәтләбим битә,
Дүрат да Гыратдан өтә,
Јандырыр мәни, јандырыр.

Короғлујам, дејим дүзү,
Сајмарам әллини, јүзү,
Һәрчајынын тәнә сөзү
Јандырыр мәни, јандырыр.

Нијар ханым, дәлиләрдән бир парасы Короғлуја үрәј вердиләр, дедиләр:

— Ај Короғлу, фикир еләмә, гәм чәкмә, аттар итмәз. Бир дә гој тапылмасынлар; бәјләрин, пашаларын аттары бизим дөјүлмү, кедәриј, кәтирәриј. Бу ијиддиј ки, сәндә вар, гапыдан дөјләт әјсиј олмаз. Дүрат итибсә, Гырат дурур. Нијә бекеф олурсан?

Нијар ханым, дәлиләр Короғлуја үрәј вердиләрсә дә, Короғлу динчәлиб сакит олмурду. Ачығыннан додагларыны кә-

мирирди, бығларыны чејнәјирди. Нијар ханым көрдү Короғлунун ачығы сојујан ачыг дејил, кетдикчә шир кими гызышыр. Короғлунун конлуну алмағчын голуну онун бојнуна долады, деди:

— Ај Короғлу, һирсләнәндә сөнмүрсән, ачыгланыб додағыны кәмирмәјдән нә чыхар? Аттары тапмаг кәрәјди. Инди тәдбирин нәди, ону сөјлә.

Нијар ханымын чавабында алды гоч Короғлу, көрәј нә деди:

Инди бир мәрд дәли кәрәј
Тапсын мәним Дүратымы;
Бәсләјәндә гузу кими,
Миниб сүрәм күр атымы.

Қишнәјиб мејданда кәзән,
Һәрдән саға, сола сүзән,
Душманын башыны үзән
Бир әсрәмиш нәр атымы.

Һәмишә ола күчүндә,
Шешпәр атыла үстүндә,
Һүнәр көстәриб дар күндә
Дүшүрмәјән ər атымы.

Короғлујам, јол күдәрәм,
Душман багрыны дидәрәм,
Олмаса өзүм кедәрәм,
Чәкин мәним Гыратымы!

Дәлиләр Короғлунун башына топланмышды. Короғлу бела дејәндә Танрытанымаз адды бир дәли ирәли јеријиб деди:

— Гоч Короғлу, изин версән аттары ахтармаға мән кедәрәм.

Короғлу Танрытанымаза изин верди. Танрытанымаз аттары ахтармаға кетмәј истәјәндә Короғлу деди:

— Тәк кетмә, дәлиләрдән јанына ал, кет.

Танрытанымаз беш дәлијнән аттаныб илхыны ахтармаға кетди. Онлар дағы, дашы, бир-биринә вурдулар, илхыдан бир әсәр тапмадылар. Чәннибелә гајытдылар. Короғлу илхының тапылмадығыны көрүб гәмкин олду. Короғлу, дәлиләри дә јанында ешијдә мәлул дурурду. Бир дә узағдан бир карванын кечдијини көрдү, дәлиләрә деди:

— Кедин, о карваны чәкин бурја кәтирин.

Дәлиләр кедиб карваны гәфлә-гатырыннан чәкиб Короғлунун јанына кәтирдиләр. Короғлу үзүнү карванбашы тәнирә тутуб деди:

— Ај карванбашы, сәннән бир сөз хәбәр аларам, дүзүнү дедин, бир шејинә дәјмәјиб бурахарам, чыхыб јолунан кедәчәјсән; дүзүнү демәдин—онда бүтүн малыны әлиннән алыб өзүнү дә өлдүрәчәм.

Тәнирбашыны горху алды, дили тутар-тутмаз деди:

— Хәбәр аларсан, билсәм чан-башнан дејәрәм. Короғлу деди:

— Илхым бирдән-бирә Чәннибелдән јох олуб, ичиндә дә Дүрат. Де көрүм ону ким апарыб?

Тәнирбашы өз-өзүнә фикир еләјиб деди:

«Десәм—билмирәм—дәли Короғлуду, сөзүнән дөнмәз, јағын мәни өлдүрүб мал-дөјләтими талан еләр. Јахшысы буду кәл дејнән көрдүм—өзүнү дә баллычалы Гара хан апарды. Мән һәр Баллычаја алыш-вериш кедәндә Гара хана төһфә апармағдан чана кәлмишәм. Гој кетсин һагг-һесабыны оннан чәксин».

Тәнирбашы Короғлунун чавабында деди:

— Гоч Короғлу сағ олсун, көрдүм, илхыны Гара хан Баллычаја апартдырыб.

Короғлу тәнирбашынын карванына тохунмады, ону адамларыннан азад еләди.

Тәнирбашы сөјүнмүш карваны чәкиб кетди.

Короғлу хејли вахтды ки, дава еләмәмишди, сәфәрә чыхмамышды. Бу хәбәрдән чох шад олду, алды көрәј нә деди:

Ат белиндә мәрд дәлиләр,
Баллычаја сәфәрим вар!
Дава күнү, гурт дәлиләр!
Баллычаја сәфәрим вар!

Һүнәр еләр гоч оғлу, гоч,
Горхар кечмәз јаныннан көч,
Алын әлә Мисри гылынч!
Баллычаја сәфәрим вар!

Һәдјан сөзә бәли демәм,
Мүхәннәт малыны јемәм,
Гој душман билсин мән кимәм!
Баллычаја сәфәрим вар!

Шешпәрим сусајар гана,
Душманнарым кәләр чана.
Ган уддуррам Гара хана,
Баллычаја сәфәрим вар.

Короғлујам, будур сөзүм —
Мүшкүл ишә нечә дөзүм?
Һеч гоғадан дојмаз көзүм!
Баллычаја сәфәрим вар!

Короғлу о саат Гыраты минди, дәлиләр дә аттанды, үз Баллычаја гојдулар. Дағлары, дашлары дүз еләдиләр. Илдырым кими ат сүрүб кәлдиләр, Баллычаја чатдылар. Баллычанын канарында аттан дүшдүләр. Короғлу дәлиләри орда гојуб, илхычы палтары кејиниб алтдан Мисри гылынч бағлады, Баллычаја кирди, кәзә-кәзә кәлиб Гара ханын јанына чыхды.

Гара хан ону көрүб деди:

— Сөјлә көрүм, сән кимсән? Белә һардан кәлмисән?

Короғлу деди:

— Мән Короғлунун илхычысыјам, Чәннибелдән кәлирәм.

Гара хан деди:

— Елә базбурутуннан охшујурсан: сәни өзүмә илхычы елә-рәм. Короғлунун илхысыны кәтирмишәм, олары отарарсан. Инди де көрүм, Короғлујнан мән нечәјәм, о һүнәрлиди, јохса мән?

Гара ханын чавабында алды Короғлу, көрәј нә деди:

Меjдана кирәндә пәләнк пәнчәли
Дағыдар елини кәлсә, Гара хан!
Гыратын үстүндә гылынч ојнадан
Лал еләр дилини кәлсә, Гара хан!

Мәнәм дејиб јекә данышма белә,
Көрмәмисән зәрби-дәстини һәлә,
Галдырса башына гырар күрз илә
Јағын бил белини, кәлсә, Гара хан!

Талар дөјләтини, алар малыны,
Дағыдар пулуну, јашыл, алыны,
Јыхар өјүн, јаман ејләр һалыны,
Солдурар күлүнү кәлсә, Гара хан!

Чәтин гоч Короғлу горха, үшүнә,
Јетәр јағыларын једди бешинә.
Һајхыранда гатар Гырат дөшүнә
Бағлајар голуну кәлсә, Гара хан!

Короғлунун бу сөзүнә Гара ханын бәрк ачығы тутду, деди:
— Ај јекәпәр, сәнә дедим мәни тәрифлә, сәни өзүмә илхычылыға көтүрүм, даһа демәдим ки, Короғлуну мәним үстүмә чәк, мал дөјләтими дағытдыр. Короғлу бир көзинтиниң бириди, мән бөјүк ханам, нөкәрим, најыбым вар, о мәнә нејләјә биләр?

Короғлу Гара ханнан бу сөзү ешидиб деди:
— Еләсә, гулағ ас, көр нә дејирәм.
Алды Короғлу, әлүстү көрәј нә деди:

Демә ки, Короғлу тәкди,
Јетмиш једди дәлиси вар;
Дәмирчоғлу, Бәлли Әһмәд,
Ејваз, Исабалысы вар.

Намәрддәрдән дурар ирағ,
Мәрдләрин белинә јарағ,
Бүллур шүшә, ејван, отағ
Дөшәмәјә халысы вар.

Дара дүшсән ејләр көмәј,
Дава күнү доста көрәј,
Ачар сурфа, верәр чөрәј,
Гејрәти, ар, намысы вар.

Короғлунун уча боју,
Һәр јердә тутулур лоју,
Чәннибелдә көтүр-гоју,
Ағыр ова, улусу вар.

Гара хан илхычынын белә дири данышығыннан һеч алмады. Көрдү елә өлләм-өлдүррәм дејир. Короғлунун һәрбәси ону горхутду, чох үшүркәләнди. Онун Короғлу өзү, ја да дәлиләриннән бири олдуғуна шүбһә еләмәди. Һаваны булут көрүб гачмаг истәди. Короғлу аман вермәди. Илхычы палтарыны сојунуб атды. Бир нәрә чәкди, Гара ханы јахалады. Гара хан иши белә көрүб нөкәрләрини көмәјә чағырды. Нөкәрләр Короғлуја һүчум еләди. Короғлу Мисри гылынчы чәкиб онлара јенәлди.

О тәрәфдән дәлиләр Короғлунун нәрәсини ешидиб, сыjырма гылынч һәр jаннан төкүлдүләр. Ара гарышды, гызғын дава башлады. Гоч Короғлу, дәлиләр дә башында, душманын чанына ләрзә салды. Короғлу ширин давада өзүнү Гара хана jетирди ачығлы-ачығлы она бир гылынч вурду, башы jедди гәдә гыраға дүшдү. Нөкәрләр Гара ханы өлмүш көрүб давам кәтирә билмәди, гырылан—гырылды, галан—гачды, дағылды. Короғлу дәлиләрнән ханын өjүнү талады, гиjмәтдән ағыр, вәзиннән jүнкүл шеjләрдән көтүрдүләр, Дүрат да ичиндә илхыны габағларына гатдылар, Чәннибелә jола дүшдүләр. Дағы ашыб, дүзү кечиб кәлдиләр, Чәннибелә чатдылар, Нијар ханым олары гаршылады. Короғлунун Гыратынын башыны тутдулар. Дәлиләр дә атдан дүшдүләр. Дүратын, илхынын тапылмасына дәлиләр чох шаддылар, дејиб күлүрдүләр. Сөһбәт кечәндә Нијар ханым деди:

— Аj Короғлу, Баллыча сәфәрин нечә кечди? Билирәм, сән давасыз-шавасыз гајытмазсан, кимнән габағлашдын, кимнән далашдын, дөjүшдүн?

Нијар ханымын чавабында алды Короғлу, көрәj нә деди:

Нә сүзүрсән ала көзү
Сана дејим, телли Нијар!
Мәчлисимин ширин сөзү,
Сана дејим, телли Нијар!

Баллычада ачдым мејдан,
Мүхәннәт сөjләди: аман!
Габағымдан гачды душман!
Jана, дејим, телли Нијар!

Гоч дәлиләрим далашда,
Әр үрәjләри талашда,
Чәкдим гылынч тәр савашда
Хана, дејим, телли Нијар!

Мәнәм давада гызмыш нәр,
Ортада көстәрдим һүнәр,
Бојанды әлимдә шешпәр
Гана, дејим, телли Нијар!

Мүхәннәтин үзү күлмәз,
Намәрд достун гәдрин билмәз,
Короғлуjа һүнәр кәлмәз,
Сана дејим, телли Нијар!

Сөjләjәни: Ашыг Мухтар
Ордубад, 1930

КОРОҒЛУНУН РУМ СӘФӘРИ[1]

Ашығ Чүнун Чәннибелдән Рум елинә кәлмишди, Руму доланырды. Күләфирәнкидә бир көзәл гыз көрдү. Даҹаныб о гыза тамаша еләмәҹә башлады.

Бу гыз ким олсун?

Олсун Мећти пашанын гызы Мәћбуб ханым.

Мәћбуб ханын күләфирәнкидән бојланырды, бирдән ашығ Чүнун көзүнә саташды. Мәћбуб ханымын ҹанында гырх инчә гыз варды. Гызлардан биринә ашығ Чүнуну көстәриб деди:

— Аҹ гыз, кет о ашығы бурҹа чағыр!

Гараваш кетди, ашығ Чүнуна деди:

— Ашығ! Рум пашасынын гызы Мәћбуб ханым сәни чағырыр.

Ашығ Чүнун гаравашынан Мәћбуб ханымын ҹанына кәлди. Мәћбуб ханым она деди:

— Ашығ, кимсән? Ћардан кәлибсән? Сизин ҹерләрдән бизә бир гәдәр сөћбәт елә.

Мәћбуб ханымын чавабында алды ашығ Чүнун, көрәҹ нә деди:

Сәнә дејим, Чәннибелди,
Мәћбуб ханым бизим ҹерләр!
Дәлиләри дурна телли,
Мәћбуб ханым, бизим ҹерләр!

Дағлары вар алчағ, уча,
Әҹләр гәфлә, таҹир, хоча,
Тутулуб ћасарры бурча,
Мәћбуб ханым, бизим ҹерләр!

[1] Бу сәфәр «Мәћбуб ханымын кәтирилмәси» ады илә дә мәшћурдур.

Ејваз, Балы[1] орду басан,
Бәлли Әһмәд бәрә бусан,
Дәмирчоғлу, Дәли Һасан,
Мәһбуб ханым, бизим јерләр!

Дәлиләри гоша-гоша,
Душман көрсә чәкәр һаша,
Бата билмәз султан паша,
Мәһбуб ханым, бизим јерләр.

Күлү, нәркизи битәндә,
Шејда бүлбүлләр өтәндә,
Ашыг Чүнун јаз јетәндә,
Мәһбуб ханым, бизим јерләр!

Ашыг Чүнун сөзүнү тамам еләди.
Мәһбуб ханым деди:
— Ашыг, сизин јерин бир јеј∂си вармы? Дәлиләрин сәркәрдәси кимди?
— Гулаг ас, ханым, дејим. Алды ашыг Чүнун:

Нәрә чәкиб душман үстә кедәндә
Меjданда көстәрир һүнәр Короғлу!
Гулач голун кәриб шешпәр атанда
Вурар дағы, дашы, әләр Короғлу!

Тез сечәнди душман фитнә, фелини,
Намәрд гоја билмәз јерә белини,
Јөн чевирсә талар Румун елини,
Гојмаз өлкәниздә мәләр Короғлу!

Һәрдән дүшүр пашаларнан давасы,
Кәсилмәз савашы чәнки, гоғасы,
Чүнун дејәр, Чәннибелин ағасы
Једди мин дәлијә сәркәр Короғлу!

Сөз тамама јетишди. Мәһбуб ханым деди:
— Ашыг Чүнун, сән ки, Короғлуну бу гәдәр тә'рифләдин, әкәр доғрудан да о ијитсә, кәлсин мәни апарсын.
Мәһбуб ханым ашыг Чүнуна нәмәр вериб јола салды. Ашыг Чүнун Чәннибелдән чохдан чыхмышды. Бир јердә да-

[1] Исабалы

јанмады, кечә, күндүз јол кедиб Чәннибелә чатды. Короғлујнан, дәлиләрнән көрүшдү.

Короғлу деди:

— Ашыг Чүнун, бурдан чохдан кедибсән, сөјлә көрәк нә көрдүн, нә ешитдин? Алды ашыг Чүнун:

Кедәркән чыхды гаршыма
Мәһбуб ханым, Мәһбуб ханым.
Сојданы салды башыма
Мәһбуб ханым, Мәһбуб ханым.

Дурушу бәнзәр тәрлана,
Көзәл доғуб доған ана,
Төкүб телләрин кәрдана
Мәһбуб ханым, Мәһбуб ханым.

Көзү көјчәк, гашы гәләм,
Олмаз белә ширин кәлам,
Чәкир һәсрәтини аләм
Мәһбуб ханым, Мәһбуб ханым.

Дәли конул талашында,
Чан говрулар аташында,
Гырх инчә гыз вар башында
Мәһбуб ханым, Мәһбуб ханым.

Ашыг Чүнун чәкәр назы,
Үрәј ачар хош авазы,
Рум елиндә паша гызы
Мәһбуб ханым, Мәһбуб ханым.

Ашыг Чүнун сазынан дедији кими сөзнән дә әһвалаты башдан-ајаға Короғлуја нағыл еләди. Бу сөһбәт кечәндә ханымлар да бурдајды.

Нијар ханым деди:

— Ај Короғлу, Рум көзәлләрини чох тәрифләјирләр, кет Мәһбуб ханымы кәтир, көрәк бары тәрифинә көрә вармы?

Короғлу Мәһбуб ханымын тәрифини ешидиб үрәји атданды, конлу чошду.

Короғлу Гыраты чәкдирди, јәһәрләтди, гылынч бағлады, галхан тахды, чијнинә саз кечиртди, аттанмаг истәјәндә, дәлиләр деди:

— Короғлу, бизи дә өзүннән апар.

Короғлу разы олмады. Дәлиләрнән, ханымларнан һалаллашыб Гыраты минди, тәк Рум тәрәфә кетмәјә башлады. Алчағлары кечди, учалары ашды, кәлди Рум елинә јетишди.

Короғлу Гыратын үстүндә, чијниндә саз, Румун арасындан кедирди. Мәһбуб ханым күләфирәнкидән бахырды, муну көрдү, Короғлу олдуғуну билмәди, ашыг һесаб еләјиб гаравашыны көндәрди, чағыртды. Короғлу ону көзәл бир гыз көрүб јанына кетди, дүшдү, Гыраты бағлады, имарата кирди.

Мәһбуб ханым башында гырх инчә гыз әлјәшмишди. Короғлуну көрүб деди:

— Ашыг, кәлишин һарданды? Бир сөһбәт елә гулаг асаг.

Алды Короғлу:

Гырата сарылыб дүшмүшәм јола,
Урум дејиб Чәннибелдән кәлирәм;
Алмас голчағлары бағладым гола,
Полад кејиб Чәннибелдән кәлирәм.

Доланыб бағлары кәзмишәм әзәл,
Нарлы будағлары көрмәјиб хәзәл,
Бу Рум өлкәсиндә бир түрфә көзәл
Сечиб, севиб, Чәннибелдән кәлирәм.

Мәһбуб ханым «Чәннибелдән кәлирәм» демәсиннән билди ки, бу Короғлуду, деди:

— Ашыг, сәнин белә сөјләмәјиннән, сөзүннән ишыг чалыр, көрүнүр бир умуд јерин вар. Сөјлә көрәк Рум елиндә севдијин көзәлин ады нәди, кимин гызыды?

Мәһбуб ханым белә демәкдә Короғлуја ишарә еләјиб бу ики гызлардан кизләтмәк истәди. Амма Короғлу ишарәјә бахан дөјүлдү, онунку мәрд-мәрданајды. Алды сөзүнүн ахыр бәндини:

Короғлунун дәлиләрди имдады,
Гылынч чәксә һасыл олар мурады;
Мећти паша гызы Мәһбубду ады,
Мәһбуб дејиб Чәннибелдән кәлирәм.

Сөз тамам олду. Мәһбуб ханымын әмиси гызы Ширин ханым гызларын ичиндәјди. Әмиси гызынын хәтирини чох истәјирди, деди:

— Ај гызлар, ашығын гајдасыдыр, јар-јар дејәр, дилбәр дејәр, мәһбуб сөјләр. Мәһбуб истәһли демәјди.

Ширин ханым бу сөзүнән гызлары сағ салды.

Бир аз кечди, гызлар чыхыб кетди. Короғлу једи, ичди кефи дурулду, дамағы чағалды, Мәһбуб ханымнан кефә, дамаға башлады.

Короғлу Мәһбуб ханымын јанында бир нечә күн галды. Бир күн өзү-өзүнә деди:

— Мән дустағ дөјүлөм ки, кечә-күндүз бурда отурам.

Короғлу бир сабаһ ертә јериндән галхды. Мәһбуб ханым деди:

— Короғлу, белә һајана кетмәк истәјирсән?

Короғлу деди:

— Шәһәрә кәзмәјә кедирәм, кенә кәләчәм.

Мәһбуб ханым деди:

— Јарағсыз-јасағсыз кетмә, атам бурја кәлмәјини биләр, сәни тутдурар.

Короғлу деди:

— Мән һеч кәсдән горхуб, чәкинән дөјүлөм.

Короғлу ордан шәһәрә кәлди. Рум әһли Короғлунун тәәртөрүнә, бој-бухунуна бахыб мат галмышды.

Бир нәфәр румлу Мећти пашаја хәбәр апарды ки, Рума бир адам кәлиб, кејим-кечиминнән, сур-суфатыннан һеч бизим јерин адамына охшамыр.

Мећти паша адамларыннан бешини чағырыб деди:

— Кедин, ону мәним јаныма кәтирин.

Пашанын адамлары Короғлунун јанына кәлдиләр, дедиләр:

— Мећти паша сәни чағырыр.

Короғлу деди:

— Мән паша-зад танымырам.

Пашанын адамлары бу сөздән ачығланды, Короғлуја һүчум еләди. Короғлу онлара мачал вермәјиб тутду, дөрдүнү боғду, елдүрдү биринин дә гылынчыны әлиннән алды, гулағларыны кәсиб бурахды.

О адам гулағларыннан ган сүзүләнә-сүзүләнә өзүнү пашаја јетирди, әһвалаты она нағл еләди. Паша бу дәфә он беш адам көндәриб деди:

— Кедин ону зорнан мәним јаныма кәтирин, кәлмәсә башыны кәсин, кәтирин.

Адамлар Короғлунун јанына кәлдиләр. Ону зорнан апармағ истәдиләр. Короғлу онлара һүчум еләди. Пашанын адамларынын он үчүнү өлдүрдү, икисини дә тутуб кәллә-кәлләјә чахды, бурахды.

Икки адам башларыннан ган аха-аха пашанын јанына

кәлди, әһвалаты она сөјләди. Мећти паша буннан чох ачыгланды. Ики јүз јарағлы-јасағлы адамнан Короғлунун үстүнә кетди. Короғлу гылынч чәкди, онларнан даваја киришди. Хејли вурушду, чох адам өлдүрдү. Пашанын адамлары давам еләјә билмәјиб гачмаг истәди. Бу заман паша һөкм еләди, јенидән беш јүз дә гошун кәлди. Короғлу гошунун чох өлмасынан горхмурду, мәрдана гылынч вурурду, башлары јарпаг кими јерә төкүрдү.

Короғлуја пијадалыг үз вермишди. Өзүнү Гырата јетирмәј истәјирди. Паша көрдү беләлијнән Короғлу гошуну гырыб гуртарачаг, Рум әһлинә һөкм еләди, Короғлунун јолу ағзында гују газыб үстүнү өртдүләр. Короғлу гылынч вура-вура, гошуну дағыдыб јол ача-ача Гырат олан тәрәфә кедирди ки, бирдән гујуја дүшдү. Гошун һәр. јандан төкүлдү, Короғлунун голларыны бағлајыб Мећти пашанын јанына кәтирди. Паша һөкм еләди ки, Короғлунун бојнуну вурсуннар. Вәзир ирәли јеријиб деди:

— Паша саг олсун, буна гоч Короғлу дејәрләр, Чәннибелдә једди мин једди јүз јетмиш једди дәлиси вар. Јеријиб Рум елини дағыдарлар. Короғлуну һәләлијә өлдүртмә, зиндана салдыр.

Мећти паша вәзирин мәсләһәтинә разы олду, Короғлуну зиндана салдыртды.

Короғлу зинданда галмагда олсун, сәнә Чәннибелдә дәлиләрдән хәбәр верим.

Дәлиләр көзләдиләр. Короғлу гајытмады, далынча адам көндәрәси олдулар.

Дејилдијинә көрә, бир узаг сәфәрә кетмәј кәрәј оланда өзүнә умуду кәлән дәлиләр араларында пүшк атарды. Пүшк һәр кимә дүшсә, о сәфәрә һаман адам кедәрди.

Бу дәфә дә дәлиләр јығылыб араларында пүшк атдылар. Пүшк Бәлли Әһмәдә дүшдү. Бәлли Әһмәд о саат чәкди Арчагузуну јәһәрләди, јарағланды, алтдан, үстдән гуршанды, Арчагузуну миниб Рума јола дүшдү.

Ашрымлары ашды, кечиримләри кечди, өзүнү Рума јетирди. Бәлли Әһмәд Рума чатанда кечәјди, һамы јатмышды. Бәлли Әһмәд Арчагузунун үстүндә шәһәрин арасында доланырды. Бирдән кәлди бир јерә јетишди, көрдү бир дәстә јарағлы адам вар, деди:

— Кечә вахты бурда нә еләјирсиниз?

Олардан бири деди:

— Чәннибелли Короғлу бурда дустагды, она кешиј чәкирик.

Бәлли Әһмәд бу сөзү ешидиб гылынч чәкди, олара һүчум

еләди. Кешиҹчиләр давам кәтирә билмәҹиб гачды. Бәлли Әһмәд Ағчагузудан дүшүб өзүнү зиндана салды, Короғлуну дарда көрүб алды көрәҹ нә деди:

Дара дүшүбсән Короғлу,
Јетишдим буду, јетишдим!
Һара дүшүбсән Короғлу?
Јетишдим буду, јетишдим!

Короғлу

Јахшы јетишдин дадыма,
Бәлли Әһмәд, Бәлли Әһмәд!
Бәлкә чатам мурадыма,
Бәлли Әһмәд, Бәлли Әһмәд!

БәллиӘһмәд

Ағчагузум шугутмаға
Душман ганын ахытмаға,
Бу зинданы дағытмаға
Јетишдим буду, јетишдим!

Короғлу

Пејманам да долһадолда,
Һалға зинчир бағлы голда,
Мәһбуб ханым көзү јолда,
Бәлли Әһмәд, Бәлли Әһмәд!

БәллиӘһмәд

Әһмәдәм, гылынч тоҹладым,
Дәрин дәрҹалар боҹладым,
Кешикчиләри гоҹладым,
Јетишдим буду, јетишдим!

Короғлу

Короғлу гаҹнаҹыб чоша,
Шешпәри кетмәҹә боша,
Гача габағында паша,
Бәлли Әһмәд, Бәлли Әһмәд!

Бәлли Әһмәд Көроғлунун голларыны ачды, зинданнан чыхдылар. Короғлу әзәл Гыраты тапмағ истәди.

Дејирләр, Короғлу тутуланнан Мәһбуб ханым онун гылынчыны, галханыны кизләтмишди, Гыраты да от, әләф вериб сахладырды. Короғлуҹнан Бәлли Әһмәд ораҹа кетдиләр. Кө-

роғлу Мәһбуб ханымы көрәндә конлу аттанды, үрәји чошду, алды көрәј нә деди:

Короғлу

Јолум дүшүб Чәннибелә,
Ала көзлү Мәһбуб ханым!
Кеjин кедәj бизим елә,
Ширин сөзлү Мәһбуб ханым!

Мәһбуб ханым

Де көрүм бу нә сәфәрди,
Аj Короғлу, аj Короғлу?
Мehти паша бихәбәрди,
Баj Короғлу, баj Короғлу!

Короғлу

Гызыб чәкәрәм һашаны,
Инди сән гыл тамашаны
Бир муја сајмам пашаны,
Гәмәр үзлү Мәһбуб ханым!

Мәһбуб ханым

Душман сәннән гысаc алар,
Мејдан ашыб гылынч чалар,
Ахар ганнар ахыр олар
Чај Короғлу, чај Короғлу!

Короғлу

Короғлу мајыл сачына,
Мүштағды үздә мачына,
Мин гарға нејләр лачына
Ала көзлү Мәһбуб ханым?

Мәһбуб ханым

Мәһбуб ханым гадан ала,
Ешгин дәрјасына дала,
Горхурам әмәјин ола
Заj, Короғлу, заj, Короғлу!

Короғлу Мисри гылынчыны белинә бағлады, полад галханыны чиjнинә тахды, Гыратын белинә галхыб Мәһбуб ханымы тәркинә чәкди. Дежирләр Мәһбуб ханымын әмиси гызы Ширин ханым да бурдајды. Короғлу деди:

— Бәлли Әһмәд, бурдан Чәннибелә бош кетмә, Ширин ханымы да сән тәркинә көтүр.

Бәлли Әһмәд Ширин ханымы тәркинә алды. Аттары сүрдүләр, јола дүшдүләр.

О тәрәфдән кешиjчиләрдән саламат гуртараннары өзләриниң Мehти пашаја jетириб дедиләр:

— Чәнибелдән бир атты кәлиб бизи гырды-дағытды. Короғлуну зинданнан чыхартды.

Mehти паша һөкм еләди, гошун кечәjкән аттанды, оларын далынча jериди.

Короғлу көрдү гошун jетишиб, алды көрәj нә деди:

Бәлли Әһмәд, һүчум елә
Сән о јаннан, мән бу јаннан!
Ал ганы дөндәрәj селә,
Сән о јаннан, мән бу јаннан!

Пашанын гәддини бүкәj,
Башлар кәсиб jерә төкәj,
Мүхәннәтә гылынч чәкәj
Сән о јаннан, мән бу јаннан!

Дөнүм мәрд иjид башына!
Кәлдин Короғлу хошуна!
Ган уддураг бу гошуна
Сән о јаннан, мән бу јаннан!

Сөз тамам олду. Өзләриин гошуна вурдулар. Кечә вахты Короғлу бир јаннан, Бәлли Әһмәд бир јаннан душманы гырмаға башладылар. Короғлу һәрдән нәрә чәкиб, гылынч вуранда гошун әһли горхусуннан ағачда јарпаг әсән кими әсирди. Душман башыны итирмишди. Короғлујнан Бәлли Әһмәд гошуну јарыб арадан чыхды. Мәһбуб ханым, Ширин ханым да тәркләриндә, аттарыны сүрүб үз Чардахлы-Чәннибелә гоjдулар.

Сөjләjәни:
Ашыг Мәһәммәд,
Газах, Чаналлы кәнди, 1929.

КОРОҒЛУНУН БАЈАЗЫД СӘФӘРИ[1]

Әһмәд адды бир тачирбашы варды. Әһмәд тачирбашы һәм чох дөјләтлијди, һәм дә ијидди.

Дејирләр ки, Әһмәд тачирә ата-анасы ушағлығдан јахшы муғат олмушду. Бөјүјәнә кими ону һәмишә килим үстә сахлатмышды, Әһмәдин ајағы һеч гуру јерә дәјмәмишди. Муна көрә Әһмәдин көзү једди ағачдан ағача һәр нә олса көрәрди, һәр нә гаралты олса сечәрди.

Әһмәд тачирин башында гырх јарағлы-јасағлы тачир варды. Дәвәләрнән, гатырларнан карван еләјиб, ал-гумашдан бағлајыб бөјүк-бөјүк шәһәрләрә, маһаллара сәфәр еләрди.

Әһмәд тачирбашынын јолу гоч Короғлунун ојлағы олан Чардахлы-Чәннибелин јаныннанды. Чәннибел бүтүн карваннарын јол ағзындајды.

Короғлу, Әһмәд тачирбашынын кәлиб Чәннибелдән кечдијини чохдан билмишди. Онун јолуну чох кәсдирмишди, сојдура билмәмишди. Нечә кәрә дәлиләр, Ејваз хан, Дәмирчоғлу, Һалајпозан, Түпдағыдан Әһмәд тачирбашынын габағыны кәсмишди, кенә ону тута билмәмишди. Тачирбашы једди ағачлығдан бахыб булары көрмүшдү, карваны чәкиб өзкә јолдан кетмишди.

Әһмәд тачирбашыны дәлиләрин тута билмәмәси Короғлуја чох ағыр кәлирди.

Бир күн Короғлу өзү-өзүнә деди: «Мән једди јүз јетмиш једди дәлинин башы гоч Короғлу олам, бир тачири тута билмәјәм, ачиз галам. Онда мән шаһлара, хоткарлара, пашалара, бәјләрә нечә ган уддура биләрәм?»

---

[1] Бу сәфәр «Ејвазын чејрана көндәрилмәси» ады илә дә мәшһурдур.

Короғлу, Әһмәд тачирбашыны тута билмәдиҗләри үчүн дәлиләри дә мәзәммәт еләди. Ејвазы, Дәмирчоғлуну да данна-ды.

Дәлиләр, Ејваз, Дәмирчоғлу Короғлуја деди:

— Ај Короғлу, биз нечә еләјәј? Залым оғлу Әһмәд тачир бир гызылгуша дөнүб. Бәрәләри кәсирик, јоллары бағлајырыг, једди ағачлыгдан көрүр, гачыр-кедир. Сән Короғлу өзүн дә онун өһдәсиннән кәлә билмәзсән.

Короғлу деди:

— Инди ки, белә олду, мән өзүм онун јолуну тутмаға кедәчәм.

Бу сөзләрдән, көтүр-гоҗдан сонра Короғлу Гыратын зилтәнкини бәркитди, өзүннән бир јапынчы, бир сәрнич дә гатыг көтүрүб тәрлан кими сычрады, Гыратын белинә минди. Гыраты сүздүрүб бир һүндүр гајанын дибинә кәлди. Гыратдан дүшдү, ону гајанын дибиндә бир хәлвәт јердә бағлады, өзү јапынчыны, гатыгы көтүрүб гајанын башына чыхды, дүрбин әлиндә јоллары көзләди.

Әһмәд тачирбашы гырх јарағлы-јасағлы тачирнән дәвәләрә, гатырлара ал-гумашы чатыб јолу әлинә алыб кәлирди. Једди ағачлыгдан башыны галдырыб бахды, гајанын тәпәсиндә бир гаралты көрдү, һөкм еләди, карван әјләнди.

Короғлу гајанын башында дүрбиннән бахырды; көрдү,— карван әјләниб, јапынчысыны әлинә көтүрдү, көјә атды, далынча гатыгы туллады, сонра јерә синилди.

Әһмәд тачир бахырды, буну көрдү, тачир јолдашларына деди:

— Бир шеј јохду! Јүкләнин, сүрүн, кедәј! Гарагушду, гајанын башына гонмушду, зил атды, учду кетди.

Әһмәд Тачирбашынын һөкмүнә көрә карван сүрүлдү. Карван кәлди. Короғлу пусан гајаја јахыннашды. Короғлу көзләди, карван о кизләнән гајанын барабарына чатды. Бу заман Короғлу гајанын башындан енди, кәлди Гыраты минди, сүрдү. Карван әһли әл-ајаг еләјәнә кими гызылгуш тәки карванбашынын үстүнү алдырды. Әһмәд тачирбашыјнан тачирләр чахнашдылар, бир-биринә дәјдиләр.

Алды гоч Короғлу, көрәј нә деди:

Ағыр алајлар дөшәрәм,
Төк малыны, кет, бәзирган!
Чох белә фелләр ишләрәм,
Төк малыны, кет, бәзирган!

Әлимнән кәләрсән чана,
Мисри гылынч сығмыр гына—
Чәксәм бојанарсан гана,
Төк малыны, кет, бәзиркан!

Сәнсән Әһмәд тачирбашы,
Төкдүррәм дидәннән јашы,
Башламамыш тәр савашы,
Төк малыны, кет, бәзиркан!

Гаја башында дурарам,
Әрләр бојнуну бурарам,
Сәнә бир әмуд вурарам!
Төк малыны, кет, бәзиркан!

Короғлујам, бир гочағам,
Чәннибелдә ағыр јурдам,
Ган чыхардар инди кордам,
Төк малыны, кет, бәзиркан!

Тачирләр хошлуғунан малларыны вермәј истәмәдиләр. Короғлу муну көрүб Мисри гылынчыны чәкди, тачирләрә һүчум еләди.

Әһмәд тачирбашы һөкм еләди, тачирләр гылынчларыны чәкиб Короғлуја тәрәф јериди, өзү дә гылынчыны әлинә алыб Короғлунун јолуну кәсди.

Дава башланды, ара гарышды. Короғлу, илк әлдә өзүнү тачирбашыја јетирди. Короғлу тачирбашыны өлдүрмәј истәмәди. Горхудуб дири тутмағчун бир әмуд онун кәлләсиннән вурду. Әһмәд тачирбашы өзүннән кедиб јерә јыхылды. Короғлу оннан кечди, Гыраты чолана кәтирди, сола сүрдү, сағa сүрдү, Гырат ачыгланды. Короғлу гызды. Әмуднан, шешпәрнән, гылынчнан, Гырат да дишијнән, чечијнән, дал ајағларыјнан вурду, гырды, јарды, кечди, тачирләри гатым-гатым гаттады, әлдән-ајағдан салды. Тачирләр бир тәрәфдән башчыларыны јыхылмыш көрүб, о бири тәрәфдән Короғлунун зәбинә давам кәтирә билмәјиб ахырда тәслим олдулар. Короғлу тачирбашы Әһмәди дә ата чатдырыб, тачирләри дәвәли-гатырлы, ал-гумашлы габағына гатды. Гыратын дөшүндә Чардахлы-Чәннибелә чыхартды. Нијар ханым, Ејваз хан, Дәмирчоғлу, бүтүн дәлиләр тачирләрин башына үјүшдүләр. Короғлу тачирләрин малларыны бөлүшдүрдү, дәлиләрә ханымлара пајлады. Тачирин бири Әһмәд тачирбашыја деди:

— Әһмәд тачирбашы, нә чүр олду ки, сән једди ағачлығдан Короғлуну көрмәдин?

Әһмәд тачирбашы деди:

— Кор олсун мәним анам! Ушаг вахты бир күн мәни ајағјалын килимин үстүндә кәздириб. О олмасајды гаралтыјнан гарагушу сечәрдим. Јүз Короғлу да олса бач вермәздим.

Тачирләр белә сөһбәтдә, дәрдләшмәјдә идиләр. Амма Короғлунун муннан һеч хәбәри јохду, дәлиләрин, ханымларын арасында отуруб јемәјдә, ичмәјдәјди. Короғлунун һандан-һана башы ичкидән ајазыды, дамағы дурулду, кефи ала булутда кәзмәјә башлады.

Дејирләр Короғлу чох гонағчылмыш. Тутдуғу адамлара, сојдуғу тачирләрә чох һөрмәт еләрмиш.

Короғлу ајаға галхды, Ејваз, Дәмирчоғлу, дәлиләр саг-солунда тачирләрин јанына кәлди, деди:

— Душман күнү—душман, дост күнү—дост! Инди сиз мәним гонағымсыныз, бујурун һәр нә истәсәниз һазыр еләдим.

Әһмәд тачирбашы фикрә кетди, өз-өзүнә деди:

— Иннән сонра мәним мал-дөјләтими, ал-гумашымы Короғлу кери гајтармајачаг, кәл онун әвәзини чыхмағчун бир елә гонағлыг истә ки, о бураларда тапылмасын, узаг јерләрдә олсун; дәлиләр кетсин кәтирмәјә кәтирә билмәсин, дава дүшсүн, Короғлунун башы гарышсын.

Әһмәд тачирбашы деди:

— Ај Короғлу, Бајазыд пашасы Хәлил пашанын гәшәнк әл чејраннары вар, олардан кәтириб бизә чејран кабабы гонағлығы версән јахшы оларды.

Короғлу деди:

— Баш үстә! Сизә чејран кабабы вермәј мәнә борч олсун!

Короғлу Бајазыд сәфәринә дәлиләри көндәрмәј истәмәди, өзү кетмәј истәди. Хан Ејваз буну аннады, ирәли дуруб деди:

— Гоч Короғлу, изин вер, гонағлара чејран кәтирмәјә мән кедим.

Короғлу Ејваза изин верди, деди:

— Әрәбаты да мин, һалајпозаны, Тохмағвураны да өзүнә јолдаш көтүр кет, тез гајыт, гонағлар көзләјир.

Ејваз јарағланды, Әрәбаты минди. Һалајпозаны, Тохмағвураны да јанына алыб кетмәј истәјәндә, Нијар ханым, дәлиләр төкүлүб дедиләр:

— Ај Короғлу, булары Бајазыд кими ағыр сәфәрә нијә көндәрирсән? Кедәрләр, бир иш олар тутуларлар, дава дүшәр, башын гарышар.

Короғлу деди:

— Короғлу сөзүннән дөнмәз! Олар кетмәсә, өзүм кедәчәм!

Көрдүләр Короғлуну сөзүннән дөндәрмәј олмаз, булар да әлачсыз разы олдулар. Бу заман Короғлу үзүнү Ејваза тутуб, көрәј нә деди:

Әрәбаты јахшы сахла,
Дөшдү Бајазыд јоллары;
Јоллар ајрычыны јохла,
Бешди Бајазыд јоллары.

Һалајпозан сәнә нөкәр,
Тохмағвуран гәһрин чәкәр,
Әрәбат нал, мыхын төкәр,
Дашды Бајазыд јоллары.

Бајазыд хош мәнзәрәди,
Түләк тәрлана бәрәди,
Гајады, дағды, дәрәди,
Гашды Бајазыд јоллары!

Истәрәм әр бағры јаран!
Ганны мејданнарда дуран!
Думан, чоғун, сојуғ, боран,
Гышды Бајазыд јоллары.

Короғлујам, һоур-һоур,
Ачма ганлы јарам соур,
Јарам олур гоур-гоур,
Лешди Бајазыд јоллары.

Хан Ејваз, Һалајпозан, Тохмағвуран Короғлујнан, дәлиләрнән әл вериб ајрылдылар. Бајазыда тәрәф јола дүшдүләр. Аттар ганад ачдылар, дағ ашдылар, дәрә кечдиләр. Һәр јердән кечиб кәлдиләр, бир ахшам Бајазыда чатдылар.

Хәлил пашанын бир бағы варды, гуш сәкә билмәзди. Орда паша әл чејраннарыны сахладарды.

Ејваз јолдашларыннан барабар атыны сүрүб о баға кирди. Дүшдүләр, аттары баға бурахдылар. Әл чејраннарыны гырыб леш-лешә вердиләр, јүкләрини тутдулар, һазыр еләдиләр.

Һалајпозан, Тохмағвуран деди:

— Ејваз, чејраннар һазырды, атта јүкләјәј, кедәј.

Ејваз деди:

— Јорулмушуғ, бир аз динчәләј, сонра кедәриј.

Ејваз, Һалајпозан, Тохмағвуран—һәрә бир јанда узанды. Ејвазы јуху апарды, јолдашлары кешиј чәкди. Сабаһа јахынды. Бағман бағы јохламаға кәлди, көрдү бағда бир саламат ағач галмајыб, аттар басыб гырыб, әл чејраннары да лешлешә верилибди; бағда Рустам Зал кими үч ијид вар, икиси ојағды, бири јатыб.

Бағман дәлиләри көрән кими, дәлиләр дә бағманы көрдүләр. Һалајпозан истәди ки, бағманы тутсун. Бағман дујуб гачды. Һалајпозан Ејвазы сәсләди.

Ејваз хан Һалајпозанын сәсинә јухудан ајылды.

Һалајпозан деди:

— Ејваз, Хәлил пашанын бағманы кәлди, бизи көрдү, хәбәрә гачды. Инди гошун јеријәр, бизи тутарлар, дурун гачаг.

Ејваз деди:

— Бурдан давасыз-шавасыз кетсәј, бизим Бајазыда кәлмәјимизә һеч ким инанмаз. Бир дә вурушмамыш гачсаг өз адымызы, Короғлунун, дәлиләрин адыны батыррыг. Дејәрләр, Короғлунун үч дәлиси кәлиб Хәлил пашанын бағындан чејран оғурлајыб гачыб. Гојун көзләјәј, гошун кәлсин, вурушаг, баш кәсәј, гол гыраг, ијид өлдүрәј, Короғлунун јанына үзү аг кедәј.

Һалајпозан, Тохмағвуран һа еләди ки, кетсиннәр Ејваз кетмәди. Ахырда дуруб гошунун кәлмәјини көзләдиләр.

О тәрәфдән бағман өзүнү Хәлил пашаја јетирди. Әһвалаты башдан-ајаға она сөјләди. Хәлил паша һөкм еләди, гошун аттанды, бағын дөрд тәрәфини кәсди.

Ејваз хан, Һалајпозан, Тохмағвуран тез аттарыны минди, гылынчларыны чәкиб Хәлил пашанын гошунуна чумулду. Ара гарышды, дава башлады. Короғлунун дәлиләри шир кими гызды, гошуну гатым-гатым гаттадылар. Гошун нә гәдәр һәр тәрәфдән һүчум еләдиләрсә, дәлиләрә бата билмәдиләр. Ахырда гошун бөјүјләри дедиләр:

— Бу хырсызлара беләлијнән бир шеј еләмәј олмаз; кәрәј буларын аттарыны вураг пијада галсыннар, бәлкә онда тута биләј.

Гошун бөјүјләринин әмринә көрә јај-охлар ишә дүшдү. Дәлиләрин аттарыны охнан вурдулар, дәлиләр пијада галдылар. Гошун һәр тәрәфдән һүчум еләди, дәлиләри ара-кәсмә еләјиб тәкләди. Дәлиләр кенә дә давадан әл чәкмәди. Дәлиләрин һәрәси бир тәрәфдә даваја мәшғулду, бир-бириннән хәбәрләри јохду. Ејваз хан, бир ағыр дәстәнин арасында вурушурду. Гошуну пенчәр кими бичиб јерә төкүрдү. Чалышырды ки, өзүнү јолдашларына јетирсин. О, ширин даваја мәш-

ғул икән ајағы илишиб јерә јыхылды; гошун онун үстүнү алдырды, тутуб голларыны бағлады. Һалајпозан, Тохмағвуран сәрдары—Хан Ејвазы тутулмуш көрүб истәр-истәмәз тәслим олдулар.

Гошун әһли онларын да голларыны бағлады, һәр үчүнү Хәлил пашанын јанына кәтирдиләр.

Хәлил паша белә базбурутту оғланнары көрүб мат галды. Үзүнү дәлиләрә тутуб деди:

— Сөјләјин, хырсызлар, сиз гоч Короғлунун нәјисиниз? Нә үчүнсә мәним чејранларымы гырдыныз, гәзәбимдән горхмадынызмы?

Хәлил пашанын чавабында Хан Ејваз деди:

— Биз, Короғлунун ән әјсиј, дәлиләриндәниј. Көндәрди, биз дә кәлдиј, сәнин чејранларыны гырдыг.

Хәлил паша ачыгланды, һөкм еләди дәлиләрин бојуннарыны вурсунлар. Вәзир, вәкил торпаға дүшүб дедиләр:

— Паша саг олсун, буларын бојуннарыны вурмаг һасатды, амма Короғлунун чавабыны вермәј чәтинди. Муна,—шаһлара, хоткарлара ган уддуран, бәјләрә, пашалара түк салдыран, тачирләр сојан, јоллар кәсән, бәрәләр пусан гоч Короғлу дејәрләр! Һеч кәсдә гысасыны гојмаз. Булары сән өлдүртдүјүнү билсә, дәлиләри төкәр, һамымызы гырар, шәһәри талајар, торпағыны ат торбасында Чәннибелә чәкәр. Сән бизим сөзүмүзү ешит: булары һәләлик зиндана салдыр. Дәлиләрин тутулмасыны Короғлу билсә дурмаз далларынча кәләр. Бачарырсан онда Короғлуну тутдур, өлдүрт, сонра да булары гырдыр.

Хәлил паша вәзир, вәкилин тәдбиринә разы олду. Һөкм еләди, дәлиләри зиндана салсынлар.

Пашанын һөкмүнә көрә Ејвазын, јолдашларынын ајағларына күндә, бојуннарына ағыр зинчир вуруб апардылар, зиндана салдылар. Зинданын ағзына гыфыл вурдулар, јүз јарағлы адамы олара кешијчи гојдулар.

Ејвазын Короғлуја вердији вә'дәдән чох кечмишди. Оларын Бајазыдда тутулмасы барәдә Чәннибелдә сөзләр сөјләнирди. Дәлиләр, ханымлар бир-биринә дәјмишди. Нијар ханым Короғлуну од гојуб оддајырды. Короғлунун дәрисинә исти кечмирди, дејирди:

— Узаг сәфәрин ишини билмәј олмаз! Көзләјәј, кәләрләр.

Дејирләр, Чәннибелдә бир кечә Нијар ханым Ејвазын фикриҗнән јатмышды, јухуда көрдү ки, Ејваз ган дәрјасында үзүр. Сабаһ горхулу јухудан ојаныб өзүнү Короғлунун үстүнә салды, ағлаја-ағлаја алды көрәј, нә деди:

Вердији вә'дәдән кечди,
Кәлмәди Ејваз, кәлмәди!
Јағылар ганыны ичди,
Кәлмәди Ејваз, кәлмәди!

Чәннибелин овасында,
Конлум Хан Ејваз јасында,
Чалханыр ган дәрјасында,
Кәлмәди Ејваз, кәлмәди!

Дүшмүшдүн боғаз лојуна,
Јолладын чејран ојуна,
Гурбанам Ејваз бојуна,
Кәлмәди Ејваз, кәлмәди!

Сәрдар өлдү, әләм јатды,
Мүхәннәт мәгсәдә чатды,
Ејвазым әлимдән кетди,
Кәлмәди Ејваз, кәлмәди!

Ејвазы јолладын шама,
Гылынчыннан ганнар дама,
Во'дә вермишди ахшама,
Кәлмәди Ејваз, кәлмәди!

Бајазыд гырағы сазды,
Көлләриндә өрдәј, газды,
Душман чохду, олар азды,
Кәлмәди Ејваз, кәлмәди!

Ејваза бәсләдим күллөр,
Өтүшмәз шејда бүлбүллөр,
Ај Нијар, башына күллөр,
Кәлмәди Ејваз, кәлмәди!

—Нијар ханымын чавабында алды Короғлу, көрәј нә деди:

Үрәјими еләјиб ган
Ағлама, Нијар, ағлама!
Олум көзләринә гурбан,
Ағлама, Нијар, ағлама!

Ијит олан чафа чәкәр,
Дост јолунда ганын төкәр,
Ағламағын бағрым сөкәр,
Ағлама, Нијар, ағлама!

Гәмли конул дәмә кәлмәз,
Дәрди олан ағлар, күлмәз,
Горхағлар әр гәдри билмәз,
Ағлама, Нијар, ағлама!

Дәлиләрим кәләр чоша,
Мүхәннәт ејләр тамаша,
Ган гусачаг Хәлил паша,
Ағлама, Нијар, ағлама!

Меjданда нәрә чәкәрәм,
Көjдән од-алоj төкәрәм,
Өjләр дағыдар, сөкәрәм,
Ағлама, Нијар, ағлама!

Гызыб чошмамышам һәлә —
Чидајнан гумаш өлчүлә,
Әсир кәләр Чәннибелә,
Ағлама, Нијар, ағлама!

Короғлујам, әр көтүррәм,
Мән Бајазыда јетиррәм,
Ејвазы алар, кәтиррәм.
Ағлама, Нијар, ағлама!

Короғлу һөкм еләди, jедди jүз jетмиш jедди дәли аттанды. Өзү дә Гыратын белинә галхды. Короғлу узаг сәфәрә кедирди. Чәннибелә көз көздирди, нөкәрләри, меһтәрләри гәмкин көрдү, Нијары боjну чијниндә, көзүjашлы дуран көрдү, Әһмәд тачирбашыны, jолдашы тачирләри еләдиjләриннән пешман көрдү, өзү дә чох мәjус олду, муна бахыб дәлиләр дә бикеф олду.

Нијар ханым өмрүндә биринчи дәфә Короғлуну сәфәрә чыханда белә гәмкин көрүрдү. Короғлунун jанына кәлди, ону сакит еләди, дәлиләрә үрәj верди. Нијар ханым өзү Короғлуjа, дәлиләрә шараб паjлады, һамы ичди, кефләр дурулду. Короғлу тачирләрә дә шараб вердирди. Короғлу тачирләрә деди:

— Аттанын сиз дә, кедәј! Хәлил пашанын дөјләтиннән јүкүнүзү тутун.

Короғлунун сөзүннән тачирләр дә аттандылар.

Короғлу ишинин ашмасыјчун һәр јерә кедәндә бир чүр ливас кејәрди. О Бајазыд сәфәринә кедәндә ашыг ливасы кејинди. Башынын аттыларына деди:

— Хәлил паша дәлиләри гырар. Мән габағча кедим, сиз далча кәлин. Шәһәрдә сизи көзләјәчәм. Шәһәрә чатанда аттары бир гырағда сахлајын, пијада шәһәрә долун, өзүнүзү танытмајын. Мән хәбәр еләмәмиш дава башламајын.

Дәлиләр Короғлунун муну дедијини көрдүләр. Короғлу Гыратынын үстүндә бир буғанаг олду, билмәдиләр һајана кетди.

Дәлиләр далча аттарыны сүрүб кәлирдиләр. Короғлу һәр јердән кечиб бир сабаһ ертәси өзүнү Бајазыда салды. Гыраты бир јанда сахлады, ашыг ливасында шәһәрә кирди.

Бу тәрәфдән дәлиләр дә кәлиб чатдылар, аттарыны бир јанда гојуб, шәһәрә долдулар. Короғлунун нәрәсини көзләдиләр.

Короғлу Бајазыд шәһәриндә кәзирди, дәлиләрин салындығы зинданы ахтарырды. Кәзә-кәзә кәлди, бир јерә чыхды, көрдү јүз јарағлы адам бир дамын гапысында кешиј чәкир.

Кешијчиләр Короғлуну көрдүләр, хәбәр алдылар ки:

— Ај киши, нә кәзирсән? Нәчисән?

Короғлу деди:

— Ашығам, бир мәчлис ахтарырам ки, бир аз охујам, харчлыг јығам.

Кешијчиләрдән бири деди:

— Јахшы кәлибсән, Хәлил пашанын бачысы Нәркиз ханымын тојуду, кет, оху, јахшы хејрин олар.

Короғлу деди:

— Јахшы, кедәрәм. Сиз бурда нә елијирсиниз?

Кешијчи деди:

— Короғлунун үч дәлиси бурда тусдағды, олара кешиј чәкирик.

Короғлу истәди әл гылынча еләјиб кешијчиләри гырсын, дәлиләри азад еләсин, бу фикирдән дашынды. Ордан кечиб Хәлил пашанын бачысынын тојуна кәлди.

Хәлил паша Короғлуну көрүб деди:

— Ај ашыг, һара ашығысан? Короғлудан билирсәнсә оху, гулаг асаг.

Пашанын чавабында алды Короғлу, көрәј нә деди:

Ејваз дејиб Чәннибелдән кәлмишәм,
Инди бурда мәһшәр гурарам, паша!
Дәлиләрим тутдуғуну билмишәм,
Кедәр, зинданыны гырарам паша!

Чошуб охујурам дөјран ичиндә,
Көрәрсән өзүнү ал ган ичиндә,
Шир кими гызарам мејдан ичиндә
Һајхырыб бағрыны јарарам, паша!

Инди мән ејләрәм јаман һалыны,
Јыхарам галаны, чаһ-чалалыны,
Сојарам, апаррам дөјләт, малыны,
Шәһәринә алој вурарам, паша!

Бир нәрә чәкәрәм дәлиләр јерир,
Күнүн габағында чәсәдин чүрүр,
Думан тәк өлкәнин үстүнү бүрүр,
Тамам дағы, дашы сарарам, паша!

Короғлујам, кетмәм харач алмасам,
Чида ишлətмәсәм, гылынч чалмасам.
Бу күн Ејваз ханы әлә салмасам,
Елләрини бир-бир арарам, паша!

Хәлил паша деди:

— Бу нечә ашығды, ағзыннан ган ијиси кәлир, өлләм, өлдүррәм дејир! Гоун буну кетсин!

Вәзир деди:

— Паша сағ олсун, ашығы гомаг олмаз, кедәр сизи өзкә јерләрдә писләр, бијабыр еләр. Сиз дединиз Короғлудан оху, о да Короғлудан охуду. Короғлунун сөзләри асмағдан, кәсмәјдәнди.

Хәлил паша деди:

— Елә исә охусун.

Короғлунун далынча дәлиләр дә кәлиб мәчлисдә адамларын арасына долмушду. Короғлу гызмышды, көзү ајағынын алтыны сечмирди; бир дә көз кәздирди, дәлиләри мәчлисдә көрдү. Дава башламағын вахты кәлиб чатдығыны билди, алды көрәј нә деди:

Хәбәр олсун Бајазыдын елинә,
Апаррам Ејвазы, гала гојмарам!
Дејин султаннара көч еләмәсин,
Бу гысасы Рустам Зала гојмарам!

Билмирәм баһарам, јохса ки, гышам,
Горх о замандан ки, гајнајам, чошам,
Гырылмаз гајајам, тәрпәнмәз дашам,
Фәрһад күлүнкүнү чала гојмарам!

Алады көзләри, гашлары, јағы,
Нијар олуб Хан Ејвазын дустағы,
Чәннибелди Короғлунун ојлағы,
Шаһ да кәлә Чәннибелә гојмарам!

Дәлиләр Короғлунун нәрәсини ешидиб, гылынчларыны чәкдиләр, пашаја, вәзирә, вәкилә, гошун бөјүјләринә һүчум еләдиләр. Гошун хәбәр тутду, јериди, кәлди, дәлиләрнән даваја башлады. Короғлу, һал белә көрүб ашыг палтарыны атды, Мисри гылынчы чәкди, өзүнү Хәлил пашаја јетирди. Хәлил паша әл гылынчда, Короғлуја һүчум еләди. Короғлу зорнан Хәлил пашанын гылынчыны әлиннән алды, канара атды. Боғазыннан тутуб ајағынын алтына салды: башыны кәсмәј истәјәндә Хәлил пашанын бачысы Нәркиз ханым өзүнү јетирди, јалварыб деди:

— Короғлу, гардашымы мәнә бағышла.

Короғлу Хәлил пашаны бачысына бағышлады.

Хәлил паша, гошуннан Короғлуја тәслим олду. Короғлу давадан әл чәкди, өзүнү зиндана јетирди, чәкди, зинданын гапысыны гырды, ичәри кирди. Дәлиләрин бојуннарыннан зинчирләри, ајағларыннан күндәләри ачды. Ордан Хәлил пашанын јанына кәлди. Хәлил паша Короғлуја једди илин бачхарачыны верди. Бу заман Әһмәд тачирбашы да тачир јолдашларыннан Короғлунун јанына кәлди, деди:

— Короғлу, әһдинә вәфа елә!

Короғлу Хәлил пашадан үстәлиј ал-гумаш алыб тачирләрә верди. Тачирләр кетдиләр.

Короғлу әлавә Хәлил пашадан үч јәһәрли, јүјәнли ат алыб Ејваза, Һалајпозана, Тохмағвурана верди. Һөкм еләди, дәлиләр аттандылар, Чардахлы-Чәннибелә јола дүшдүләр. Һәр јердән кечдиләр, кәлдиләр, сағсаламат Чәннибелә чатдылар. Аттардан дүшдүләр. Кәтирдиҗләри гызылы, күмүшү, ал гумашы араларында бөлүшдүләр. Кеф мәчлиси гурдулар, гојунлары кәсиб кабаб чәкдиләр. Једиләр, ичдиләр, дамағлары дурулду, кефләри чағалды. Короғлу сазы синәсинә басыб, алды көрәј нә деди:

Мәчлис гурдурам һәмишә
Ишрәтим, дамағым ола;
Әмлијләр чәкдирәм шишә,
Бир ағыр јығнағым ола.

Чәннибелдә көчүм, гонум,
Атласдан бичдирәм донум,
Ортадан галхмаја хонум
Күндә јүз гонағым ола.

Вурам хоткар, тутам паша,
Ханнар мәннән чәкә һаша,
Бу дөјраным вара баша,
Сөнмәјән чырағым ола.

Ејваз имдадыма чата,
Дәли Һәсән шешпәр ата,
Сычрајам. минәм Гырата,
Бәлли Әһмәд дајағым ола.

Шир ганы ола ганымда,
Горху олмаја чанымда,
Дәлиләр олса јанымда,
Гыррам јүз мин јағым ола.

Душман ганын ичәм, дојам,
Мүхәннәт көзләрин ојам.
Чәкәм бәзирканнар сојам,
Тачирләр дусдағым ола.

Короғлујам, савашымда,
Гылынч јарасы башымда,
Нијар әјләшә гаршымда,
Кечән чаван чағым ола.

Сөјләјәни: Ашыг Әли

Газах—1934.

КОРОҒЛУНУН ДӘРБӘНД СӘФӘРИ

Дәмир гапы Дәрбәнддә бир Әрәб паша варды. Әрәб пашанын Мөминә адды бир көзәл гызы варды. Мөминә ханым Короғлунун адыны, иҹиддиј тәрифини ешитмишди, анчаг үзүнү көрмәмишди, дејирди: көрәсән, бу пашалары, бәјләри зарәкәтирән, карваннар вуран, тачирләр сојан Короғлу нечә иҹиддиди? Беләлијнән Мөминә ханым көрмәз-билмәз Короғлуја ашыг олмушду. Мөминә ханым бир күн Короғлуја белә бир һама јазды:

Башына дөндүјүм, ај гоч Короғлу,
Әјәр иҹид исән кәл апар мәни?
Һәсрәтиннән јохду сәбрим, гарарым,
Инчидир сарасар аһы-зар мәни.

Чәннибел үстүндә әсрәмиш нәрсән,
Душман габағында даҹанан әрсән,
Тамам дәлиләрә иҹид сәркәрсән,
Ахтарсан, тапарсан дүз илғар мәни.

Дәмир гапы Дәрбәнд әчәб тамаша,
Батыб көзәлләри ала. гумаша,
Адым Мөминәди, атам Әрәб паша,
Истәрәм, өзүнә елә јар мәни.

Мөминә ханым наманы тамам еләди. Атасынын Иса адлы бир нөкәри варды. Гаравашыны көндәриб нөкәр Исаны јанына чағыртды. Наманы нөкәрә верди, деди:

— Бу наманы апар Чәннибелдә гоч Короғлуја вер.

Иса наманы көтүрүб јола дүшдү. Кечә күндүзә салыб өзү-нү Чәннибелә јетирди. Мәминәнин намасыны Короғлуја верди, гајытды.

Короғлу наманын мәзмунуннан һалы олду. О саат Гыраты јәһәрләтди. Дәлиләр, ханымлар дедиләр:

— Ај Короғлу, һарја сәфәрин вар?

Короғлу деди:

— Дәмир гапы Дәрбәндә. Әрәб пашанын гызы Мәминә ханым бојнума дејин салыб, кәрәј кедәм ону кәтирәм.

Дәлиләр дедиләр:

— Онда гој биз дә сәннән кедәј.

Короғлу разы олмады. Өзү тәк аттаныб дәмир гапы Дәрбәндә јола дүшдү. Һәр јердән кечиб кәлди, Дәрбәндә чатды.

Короғлу, Гырат да једәјиндә базарда кәзинирди. Чамаат она, атына бахыб мат галмышды. Әрәб пашаја хәбәр апардылар ки, Дәрбәндә бир адам кәлиб, нә өзү бизим јерин адамларына бәнзәјир, нә аты бизим аттара.

Әрәб паша Короғлуну јанына чағыртды.

Әрәб паша Короғлуну көрмәмишди, танымырды, анчаг ешитмишди. Короғлуја деди:

— Һаралысан? Нәчисән?

Короғлу деди:

— Мән ашығам, изин олса сазнан дејәрәм:

Алды Короғлу:

Әрәб паша, сәнә бир әрз ејләјим,
Јерим хәбәр алсан—Мурадбәјлијәм;
Јағы душман мәннән гоға башласа
Әјри гылынч әлдә душман гојлајам.

Бағ бәсләјиб гызыл күлүн дәрмәсән,
Дәриб, сонра јајлыг үстә сәрмәсән,
Мәтләбә кәлмишәм, мәтләб вермәсән
Сығар вериб Мисри гылынч тојлајам.

Чәннибелдән бу дијара кәлмишәм,
О јазылан дүз илғара кәлмишәм,
Короғлујам, назлы јара кәлмишәм,
Кәрәј көзәлләри сечиб бојлајам.

Сөз тамам олду. Әрәб паша Короғлуну таныды, нә мәтләбә кәлдијини дә билди. Вәзирини јанына чағырды, деди:

— Вәзир, Короғлу гызым Мәминәни истәјир, бу барәдә фикрин нәдир?

Вәзир деди:

— Паша сағ олсун, Чәннибелдән бурҹа кәлиб, кәрәҹ верәсән, вермәсән зоррама апарыб һамымызы да гырар. Бир гыздан өтәри бу гәдәр гана баис олмағ олмаз. Јахшысы буду ки, гызыны вер, өзүнү дә гошунуна сәркәрдә елә.

Әрәб паша вәзиринин мәсләһәтинә разы олду. Тоj еләҹиб гызы Мөминәни Короғлуҹа верди.

Короғлу бурда хеjли галасы олду.

Әрәб пашанын хаһишинә көрә дөл үчүн Гыраты илхыҹа гатдылар. Гырат бир вахт илхынын ичиндә олду. Анчағ оннан кәһәрнишан бир мадјан дөл тутду, балаҹа галды.

Бу тәрәфдән Короғлу бир мүддәт Мөминәнин јанында галды. Күннәрин бир күнү Чәннибел, дәлиләр јадына дүшдү, Мөминәҹә деди:

— Мән кедирәм, Чәннибел јеjәсизди, дәлиләр јолуму көзләҹир, ал бу базубәнди сахла, гызым олса оннан доланар, оғлум олса голуна бағла, кәләр мәни тапар.

Короғлу базубәнди Мөминәҹә верди, оннан һалаллашды, Гыраты кәтиртди, јәһәрләди, минди, Чәннибелә јола дүшдү.

Короғлу чохданды ки, дәлиләрдән, ханымлардан ајрылмышды, конлу олары чох истәҹирди. Гыраты јелдән јеjин, судан ити сүрүрдү. Гырат дағлары, дәрәләри ашды, јаллары, јамачлары кечди. Короғлуну Чәннибелә јетирди. Короғлу дәлиләрнән көрүшдү, өпүшдү, һалларыны сорушду. Нијар ханым көрдү Короғлу бош кәлиб, деди:

— Ај Короғлу, Мөминәни нијә кәтирмәдин?

Алды Короғлу:

Чаным Нијар, көзүм Нијар,
Ағлар галды јар, нә деjим?
Сәнә гурбан өзүм Нијар,
Конлумда аһ-зар, нә деjим?

Ајрыланда чаннан олдум,
Мән диннән, иманнан олдум,
Бир һури-гылманнан олдум,
Дүнја мәнә дар, нә деjим!

Короғлуjам мәлум олдум,
Гүрбәт елдә зәлил олдум,
Мөминәҹә дәлил олдум,
Тәрлан олмаз сар, нә деjим.

Буларр бурда галсынлар, сәнә Дәрбәнддә Мөминәдән хәбәр верим. Доггуз ај, доггуз күн, доггуз саат тамам олду. Мөминәнин Короғлудан бир оғлу дүнјаја кәлди. Ушағын адыны һәсәнбәј гојдулар.

Һәсәнбәј бөјүдү, он сәккиз јашына чатды. Оғланын боју, бухуну, сур-суфаты, хој-хосиҗҗәти ејнән Короғлуја охшајырды. Көзләри ојур-ојур ојнајырды, һеч динч дурмағнан иши јохду. Буну дөјүрдү, ону сөјүрдү, һамыны әлиннән зара кәтирмишди. Бу динч дурмамығынын үстүндә, әлләмајаг олдуғуҗун һамы она Күрдоғлу дејирди. Әрәб паша бир нечә дәфә ону јанына чағырыб өјүд- нәсиһәт верди, баша кәлмәди, о кенә өзү билдијини еләди.

Бир күн ојнадығы јердә сөзү чәпләшди, бир кечәли бәрк дөјдү, ағзынын, бурнунун ганыны бир-бириня гатды. Кечәл онун әлиннән гуртарыб бир јана чәкилди, деди:

— Мән сәнә нејнәмишәм, мәни нијә дөјүрсән, ај атасыннан хәбәрсиз. Сәнин атан јохду, ким билир анан сәни кимнән газаныб, бичсән.

Бу сөз Күрдоғлуна ох дәјән кими дәјди, дағдан ағыр кәлди. Күрдоғлу орадан бирбаш анасынын јанына јүјүрдү, деди:

— Ана, мәним атам кимди?

Мөмүнә ханым Короғлунун оғлу олдуғуну демәј истәмәди. Көзүнүн ағы-гарасы бир оғлујду, јаныннан бурахмамағчун деди:

— Оғул, сәнин атан јохду.

Күрдоғлу деди:

— Ана, дә һөрүм мәним атам кимди, доғрусуну демәсән сәни дә, өзүмү дә өлдүррәм.

Ахырда Мөминәнин әлачы кәсилиб деди:

— Оғул, сәнин атан ханнара, бәјләрә ган уддуран Чәннибелдә ојлағы олан сәркәр гоч Короғлуду.

Күрдоғлу деди:

— Бә, индијә кими атам олмағыны нијә мәннән кизләдирдин?

Мөминә деди:

— Горхдум, кедиб тапа билмәјәсән, душманлар әлинә дүшәсән.

Күрдоғлу атасынын јанына кедәси олду. Анасыннан рухсат истәди. Анасы әзәл истәди русхат вермәсин, көрдү дурасы дөјүл, кедәчәј. Ахырда әлачсыз галыб русхат вериб деди:

— Кет бабаннан да русхат ал.

Күрдоғлу ордан бабасынын јанына кәлиб деди:

— Баба, мәнә русхат вер, Чәннибелә, атам Короғлунун јанына кедирәм.

Әрәб паша деди:

— Оғул, сән һара, Чәннибел һара, кедиб атаны тапа билмәзсән, пашалар, ханнар һамысы Короғлуја душманды, тутуб сәни өлдүрәрләр. Кетмә, гал, јашым кечиб гочалмышам, мәним јеримдә паша ол.

Күрдоғлу разы олмады. Әрәб паша көрдү ки, Күрдоғлу галмајачаг, ахырда русхат верди деди:

— Хәзнәдән пул көтүр, илхыдан өзүн бәјәнән бир ат тут, мин, елә кет.

Күрдоғлу кетди, хәзнәдән пул көтүрдү, илхынын ичинә кәлди, һансы аты тутду минди, давам кәтирә билмәјиб бели гырылды. Гыратдан маја тутмуш кәһәрнишан мадјанын бир баласы олмушду. Бөјүмүшдү, илхынын ичиндәјди. О заманнан бу замана һеч кимә рам олмурду. Күрдоғлу кәмәнд атды аты тутду, кәтирди, күчлә јәһәри белинә басыб минди. Сүрдү, Дәрбәнд базарына чыхды. Гылынчы јохду, Фәтәли адлы бир устанын јанына кәлди. Атдан дүшдү, гылынч истәди. Фәтәли она бир нечә гылынч көстәрди, Күрдоғлу гылынчлары әлинә алды, бир-бир басды, гырды, о јана атды. Уста көрдү бу һеч һыр-тыр ганмыр, деди:

— Ај оғул, мән бир касыб адамам, бир бөлүј күлфәти муннан доландырырам, нијә гылынчлары гырдын-төкдүн, мәним ушағларымы ач гојдун. Бәс сән нә истәјирсән, сәнә нечә гылынч лазымдыр?

Күрдоғлу, әзәл чыхартды гырдығы гылынчларын пулуну верди, сонра үзүнү устаја тутуб көрәј нә деди:

Чаным уста, мәнә бир гылынч гајыр —
Нә узун, нә көдәј, бир гәрар ола;
Дәстәси шырмајы, өзү гоша ноj,
Вуранда үрәјдән хәбәрдар ола.

Хорасан поладын јахшысыннан сеч,
Јахшысы олмаса јаманыннан кеч,
Һәр нәјә вуранда дајанмаја һеч
Ја фил, ја кәркәдән, ја шаһмар ола.

Ирағды мәнзилим, узағды ара;
Сују чох сәрт ола, ирәнки гара,
Јары чылха полад, јары налпара,
Гара әғрәб кими зәһримар ола.

Һәсәнбәј, камандар өтүрмәз ову,
Кимди бу дүнјада атамын бавы?
Гајытмаја ағзы, ити гылову
Һәр нәјә дәјәндә тарымар ола.

Уста мәтләби аннады, Күрдоглуна нечә гылынч лазымды, билди. О саат Хорасан поладынын јахшысыннан сечиб бир гылынч гајырды, деди:

— Ал, бу сән истәјән гылынчды.

Күрдоғлу гылынчы көтүрдү, белинә бағлады, устанын һаггыны верди. Атыны минди, Әрәб пашанын јанына кәлди, деди:

— Баба, илхыда бу аты тутдум, хошуна кәлирми?

Әрәб паша көрдү Күрдоғлу тутдуғу ат Короғлунун Гыратынын баласыды, деди:

— Оғул, чох јахшы атды, јахшы јол.

Күрдоғлу бабасыннан һалаллашыб анасынын јанына кәлди, алды көрәј нә деди:

Чаным ана, көзүм ана,
Русхат вер, мән кедәр олдум;
Сәнә гурбан өзүм ана,
Русхат вер, мән кедәр олдум.

Мөминә ханым

Чаным оғул, көзүм оғул,
Аллаһа тапшырдым сәни;
Сәнә гурбан өзүм, оғул,
Аллаһа тапшырдым сәни.

Күрдоғлу

Нәсиһәттәрин тутарам,
Ганын ганнара гатарам,
Кедиб атама чатарам,
Русхат вер, мән кедәр олдум.

Мөминә ханым

Короғлудур атан заты,
Чәннибелдә вар бусаты,
Базубәндди аманаты.
Аллаһа тапшырдым сәни.

Күрдоғлу

Ширин сөзүн зүлал елә,
Гара гашын һилал елә,
Ана, сүдү һалал елә,
Русхат вер, мән кедәр олдум.

Мөминә ханым

Мөминәјәм, сөзүм зүлал,
Көзүм көјчәк, гашым һилал,
Сүдүм олсун сәнә һалал,
Аллаһа тапшырдым сәни.

Сөзләри тамама јетишди. Мөминә ханым, Короғлунун она вермиш олдуғу базубәнди кәтириб оғлунун голуна бағлады, деди:

— Јолларда олмаја-билмәјә дејәсән, мән Короғлунун оғлујам! Атаның душманы чохду, сәни өлдүрәрләр, мәни көзү јолларда гојма.

Күрдоғлу анасыннан да һалаллашды, Чәннибелә тәрәф јол башлады. Үч күн, үч кечә ат сүрүб кәлди Әһмәд пашанын шәһәринә јетишди.

Әһмәд пашанын адамлары Күрдоғлуну көрүб пашаның јанына апардылар.

Паша Күрдоғлунун атына, өзүнә бахыб деди:

— Нәчисән, һардан кәлиб һарја кедирсән?

Күрдоғлу деди:

Әһмәд паша, мәним јолум
Дағыстаннан кәләр олду;
Вардыр гылынч вуран голум,
Дәрд бағрымы дәләр олду.

Галханым тутарам баша,
Әлимнән чәкәрсән һаша;
Дағыстанда Әрәб паша:
Намәрд мәрдә күләр олду.

Һәсәнбәјәм, кәләм дилә,
Мисри гылынч аллам әлә,
Күзарымды Чәннибелә,
Әрәб атым биләр олду.

Сөз тамама јетишди. Әһмәд паша адамларына деди:

— Бу нә дилли-дилли данышыр. Тутун, гојмајын кетсин.

Пашанын адамлары Күрдоғлуну тутмағ истәди. Күрдоғлу ғылынчыны чәкиб оларын һәрәсини бир јана говалады, атыны сүрүб арадан чыхды. Чәннибелә тәрәф үз гојду. Бир дағын башында ики бәзирҝана раст кәлди, көрдү бәзирҝаннарын јахшы шејләри вар, Күрдоғлу бәзирҝаннарын нәки, маллары варды, әлләриннән алды, өзләрини бош јола салды.

Бәзирҝаннар гачыб јахындакы шәһәрин пашасы Чәфәр пашаја шикајәт еләдиләр.

Чәфәр паша, башында адамлары аттанды, Күрдоғлунун габағыны кәсди, деди:

— Бәзирҝаннары нијә сојдун? Кимсән? Һара кедирсән?

Күрдоғлу деди:

Кәл сәнә сөјләјим ај Чәфәр паша,
Јөн чөвүрүб Чәннибелә кедирәм.
Душманлар әлимдән чәкәрләр һаша,
Јөн чөвүрүб Чәннибелә кедирәм.

Ат ојнадыб Чәннибелә чатарам,
Аслан кими дәрәләрдә јатарам,
Кәмәнд атыб инди сәни тутарам,
Јөн чөвүрүб Чәннибелә кедирәм.

Анамын јолунда голу бағлыјам,
Атамнан ајрыјам, синә дағлыјам,
Адым Һәсән, Короғлунун оғлујам,
Јөн чөвүрүб Чәннибелә кедирәм.

Паша һөкм еләди, башындаки аттылар Күрдоғлуну тутсунлар. Аттылар Күрдоғлуна һүчум еләдиләр. Күрдоғлу әл гылынча еләјиб аттылара чумулду. Аттылар давам кәтирә билмәјиб, һәрәси бир тәрәфә гачды. Күрдоғлу давадан әл чәкиб јолуна дүзәлди. Ики күн, ики кечә ат сүрдү, јолда бир гочаја раст кәлди. Көтүрдү көрәј, гочадан нә хәбәр алды:

Гоча баба, мән доланым башына,
Сөјлә Короғлудан мәнә бир хәбәр!
Көрән Чәннибелдә гурурму дөјран?
Сөјлә Короғлудан мәнә бир хәбәр.

Гаввас кими дәрјалара даларам.
Мүхәннәт јурдуна талан саларам,
Јағы душманнардан гысас аларам,
Сөјлә Короғлудан мәнә бир хәбәр.

Һәсәнбәј дә ијид чаван јашында
Өлдүрәр намәрди мәрд савашында,
Чәннибелдә дәлиләри башында —
Сөјлә Короғлудан мәнә бир хәбәр.

Сөз тамам олду. Гоча деди:

— Оғул, Чәннибелә јахынлашыбсан, бир аз ат сүрсән јетирәрсән.

Күрдоғлу ордан кечди атыны сүрүб јол кетмәјә башлады. Күн әјиләндә заман кәлди Чәннибелә јетишди.

Јол кәлиб јорулмушду. Дүшдү, атыны горуға бурахды, өзү дә дирсәјләнди.

Дәлиләрдән бир нечәси — Ејваз, Дәмирчоғлу, Исабалы ат белиндә мәшғ еләјирдиләр. Горуғда бир адам көрдүләр.

Ејваз деди:

— Сиз бурда дурун, мән кедим көрүм о адам кимди.

Ејваз атыны сәјирдиб Күрдоғлунун јанына кәлди, деди:

— Ај адам, кимсән? Нә һүнәрнән атыны бу горуға бурахыбсан?

Күрдоғлу динмәз-сөјләмәз јериннән галхды, чәкиб Ејвазы атдан салды, голларыны бағлады, јерә јыхды.

Јолдашлары көзләдиләр, көрдүләр Ејваз кәлмәди, онун далынча Дәмирчоғлу кәлди, Ејвазы голубағлы көрүб Күрдоғлуна һүчум еләди. Күрдоғлу мачал вермәјиб чәкди, ону да атдан салды, голларыны далдан бағлады, Ејвазын јанына узатды.

Исабалы көзләди, көрдү Ејвазнан Дәмирчоғлу гајытмады. Бу дәфә о да атыны сәјирдиб кәлди, јолдашларыны голубағлы көрдү, Күрдоғлунун үстүнә јөнәлди. Күрдоғлу ону да атдан салды, голларыны бағлады, Ејвазнан Дәмирчоғлунун јанына јыхды.

Дәлиләр узағдан буну көрдүләр, гачыб Короғлунун јанына кетдиләр, әһвалаты она сөјләдиләр.

Короғлу гылынч бағлады, галхан асды, әмуд көтүрдү, Күрдоғлунун јанына кәлди. Дәлиләр Короғлуја көз еләдиләр ки, елмаја-билмәјә әл галдырарсан, адыны дејәрсән, өзүнү нишан верәрсән,—һамымызы гырдырарсан.

Короғлу Күрдоғлуна јахынлашыб деди:

— Оғул, һардан кәлиб, һарҗа кедирсән?
Күрдоғлу деди:
— Дағыстаннан кәлиб Чәннибелә кедирәм.
Короғлу деди:
— Онда бурда нә кәзирсән?
Күрдоғлу деди:
— Бә, бура Чәннибел дөҗүлмү?
Короғлу деди:
— Јох, бура Чәннибел дөҗүл, бурдан Чәннибелә бир мәнзил јолду.

Күрдоғлу елә билди ки, јолда раст олдуғу гоча она јалан сатыб, алладыб, Чәннибели дүз нишан вермәјиб, алды көрәј нә деди:

Дағыстаннан чыхдым баһар фәслиндә
Кәзә-кәзә бу дијара јетишдим;
Бач вермәдим, душманлардан бач алдым,
Чохун салдым аһы-зара, јетишдим.

Анамнан ајрылдым мән кәлдим белә,
Душманын ганыны дөндәрдим селә,
Кәзә-кәзә кәлдим бу Чәннибелә,
Чәксәләр дә мәни дара јетишдим.

Һәсәнбәјәм, һәр јараја дөзәрәм,
Гылынч әлдә, галхан белдә кәзәрәм,
Дәлиләрин мән јан-јана дүзәрәм,
Сән оларсан күнү гара јетишдим.

Сөз тамам олду. Короғлу көрдү бу хошлуғнан дәлиләри бурахмајачаг. Ачығланды, Мисри гылынчы чәкиб Күрдоғлуна һүчум еләди. Күрдоғлу да гылынч чәкиб она јөнәлди. Гылынчнан вурушдулар. Гылынчдан мурад һасил олмады. Әл әмуда атдылар. Әмуддан да бир кар ашмады. Әл бир-биринә биринә атдылар, туташдылар, бир хејли күләшдиләр, јорулдулар, бир-биринә зор еләјә билмәдиләр, араландылар һәрәси бир јанда отурду. Јорғунларыны алдылар. Галхыб јенидән туташдылар.

Күрдоғлу бу дәфә зор вериб Короғлунун дизләрини јерә кәтирди, бир дә зор верәндә күрәјини јерә кәтирди. Синәсинә чөкүб деди:

— Сөјлә көрүм, гоча, сән кимсән?

Короғлу деди:

— Башымы кәссән дә әзәл сән ким олдуғуну демәсән, мән ким олдуғуму демәрәм.

Күрдоғлу Короғлунун синәсиннән галхды, ону бурахыб деди:

— Кәл өзүнү бош јерә инчитмә, ким олдуғуну нишан вер.

Алды Короғлу, көрәј нә деди:

Нә еләрсән мәннән сөз хәбәр алыб —
Душман ганын јерә чалајан мәнәм!
Гошуннар талајыб, түпләр дағыдан,
Душманы үст-үстә галајан мәнәм!

Күрдоғлу

Гејзә кәлиб һәрдән нәрә вуранда
Дәлиләр гол-гола бағлајан мәнәм!
Гылынч чәкиб мәрд меjдана варанда
Синәләр чал-чарпаз дағлајан мәнәм!

Короғлу

Иjид олан һеч ајрылмаз елиннән,
Тәрлан олан сона вермәз көлүннән,
Елләр зара кәлиб чөjмәрд әлиннән,
Леши леш үстүнә галајан мәнәм!

Күрдоғлу

Гачыртдым гоғада меjданнан паша,
Говуб тачирләри долдурдум даша,
Ахырда әлимнән чәкәрсән һаша,
Башы баш үстүнә тығлајан мәнәм!

Короғлу

Короғлу дөjүләм, она мисалам,
Һәм Рустамы-Залам, һәм дә Салсалам,
Нечә хоткарлары тахтыннан салам,
Гәнимләр үстүндә улајан мәнәм!

Күрдоғлу

Һәсәнбәјәм, мәрд меjданда галарам,
Гәнимләр башына гылынч чаларам,
Јағы душманнардан гысас аларам,
Сечиб ән көһәри сахлајан мәнәм!

Сөз тамам олду. Бир дә туташдылар.
Кенә Күрдоғлу Короғлуну јыхды, деди:
— Бу икинчиди, бир дә јыхсам өлдүрәчәм.
Булар бурда галсынлар, сәнә Нијар ханымдан хәбәр верим.
Дәлиләрдән бири гачыб Нијар ханыма хәбәр апарды ки, бир атты кәлиб чыхыб, Дәмирчоғлуну, Ејвазы, Исабалыны тутуб голларыны бағлајыб, Короғлуну да ики дәфә јыхыб, бир дә јыхса өлдүрәчәј.
Нијар ханым тәләсиј өзүнү ораја јетирди.
Көрдү Короғлујнан Күрдоғлу үчүнчү дәфәди туташыблар. Нијар нә гәдәр еләди олары бир-биринән араласын, Короғлу араланмады, деди:
— Даваны тамам еләјәј.
Короғлујнан Күрдоғлу хејли күләшдиләр. Ахырда Короғлу бир дәли нәрә чәкди. Күрдоғлуну көтүрдү јерә вурду, синәсинә чөкдү, Мисри гылынчы чәкди ки, башыны кәссин, Нијар ханым гојмады, ирәли јеријиб әлиндән алды.
Короғлу деди:
— Оғул, сәни өлдүрмәдим, бурахдым, ләнәт шејтана де, өзүнү нишан вер.
Көтүрдү Күрдоғлу, көрәј нә деди:

Анадан оланда чомәрд олмушам.
Ширин ләһчәлијәм, хош нишанныјам;
Мејданда душмана ганнар ағладан
Биләји гүввәтли, көзү ганныјам.

Чаванкан өзүмү чөлләрә салдым,
Гәм мәни чулғады, дәрјаја далдым,
Һәр јердә намәрддән гысасым алдым,
Мәрдләр арасында адды-санныјам.

Бир дәрд билән јохду дәрдим чағлыјам,
Дост јолунда мән дә голу бағлыјам,
Һәсәнбәјәм, Короғлунун оғлујам,
Јерим хәбәр алсан — дағыстанлыјам.

Сөз тамам олду.
Короғлу деди:
— Јалан сөјләјирсән, мәни аллатмаг истәјирсән. Короғлунун оғлусанса, голунда базубәнд олмалыды.
Күрдоғлу голундаки базубәнди ачды, Короғлуја көстәрди. Короғлу көрдү өзү вердији базубәндди, алды көрәј нә деди:

Башына мән дөнүм күл үзлү оғул,
Короғлу дејилән ијид мәнәм, мән!
Дәли пашалары тахтыннан салан,
Короғлу дејилән ијид мәнәм, мән!

Мүхтәннәт олубду габағымда хар,
Хоткара јурдуну ејләмишәм дар,
Сөјлә Мөминәдән нә хәбәрин вар?
Короғлу дејилән ијид мәнәм, мән!

Сәдафәрин гајнағына, чошуна,
Јағы душман кәлә билмәз тушуна,
Короғлујам, оғул, дөнүм башына;
Короғлу дејилән ијид мәнәм, мән!

Сөз тамам олду. Ата-оғул гучағлашдылар, өпүшдүләр. Дәлилэрин голларыны ачыб Чәннибелә кәлдиләр. Муннан хејли вахт кечди. Короғлу дәлиләрдән бир нечәсини көндәрди, Дәмиргапы Дәрбәнддән Мөминә ханымы да кәтиртди. Чәннибелдә күн кечирмәјә, өмүр сүрмәјә башладылар.

Сөјләјәни: Шаир Вәли
Товуз, Бозалганлы кәнди,
10 феврал—1932.

КӨРОҒЛУНУН ГОЧАЛЫҒЫ

Короғлунун гоча заманы, әлдән дүшән вахтыјды. Дәлиләри башыннан дағылмышды. Бир күн Гыратын үстүндә јолнан кедирди. Көрдү, бир киши, габағында бир јүклү өкүз кәлир, чијниндә дә јары ағач, јары дәмир бир шеј вар.

Короғлу кишијә чатанда деди;

— Ај киши, чијниндәки нәди?

Киши деди:

— Чијнимдәки түфәјди.

Короғлу деди:

— Түфәј нәјә лазым олур?

Киши деди:

— Нечә нәјә лазым олур? Муннан адам өлдүрүрләр, hejван вурурлар.

Короғлу деди:

— Еләсә, бир мәним бу әлимә ат көрүм, нә гајырыр.

Киши деди:

— Атмарам, әлини дәләр кечәр.

Короғлу деди:

— Атыма ат.

Киши деди:

— Атыны да өлдүрәр.

Короғлу деди:

— Онда, өкүзүнүн гијмәтини верәрәм, ат көрүм, нечә өлдүрүр.

Кишијнән Короғлунун сөзү чох узанды. Ахырда Короғлунун әл чәкмәдијини көрүб түфәнки чахмаға чәкди, өкүзү вурду, өкүз јерә јыхылды.

Короғлу муну көрүб чыхартды өкүзүн гијмәтини верди,

һарја кедирдисә дә кетмәди, кери гајытды. Чәннибелә чыхды. Гыратдан дүшдү, Гыратын налларыны сөкдү, чөлә бурахды, деди:

— Намәрд заманасыды, даһа мән короғлулуғ еләјә билмәрәм.

Муннан бир мүддәт кечди. Бир күн Короғлунун хоҹа Әһмәд таҹир досту јанына кәлди, пашаларын гошун чәкиб кәлмәјини көрәј она неҹә хәбәр верди:

Сәнә дејим гоч Короғлу,
Душманнар күләҹәј олду;
Сонун олар пуч, Короғлу,
Душманнар кәләҹәј олду.

Далдалама сән сәсини,
Душманнан кәсмә бәсини,
Кечмиш көһнә гысасыны
Пашалар алаҹағ олду.

Әһмәдәм, дилдән дүшүбсән,
Бүлбүлсән, күлдән дүшүбсән,
Гоҹалыб әлдән дүшүбсән,
Пашалар кәләҹәј олду.

Хоҹа Әһмәд сазнан дедији кими сөзнән дә деди:

— Ај Короғлу, Гыраты нејнәмисән? Үстүнә пашалар гошун чәкиб кәлир.

Хоҹа Әһмәдин ҹавабында алды көрәј, Короғлу нә деди:

Сәнә дејим таҹирбашы,
Чағыр кәлсин хан Еjвазы!
Јенидән тутум саһашы,
Чағыр кәлсин хан Еjвазы!

Намәрддији билдирәрләр,
Јады бизә күлдүрәрләр,
Јохса мәни өлдүрәрләр,
Чағыр кәлсин хан Еjвазы!

Короғлу чәкмәз хашалар,
Чәтинди голлар бошалар,
Јеришәр оғраш пашалар,
Чағыр кәлсин хан Еjвазы!

Хоҷа Әһмәд Короғлудан ајрылыб Еjвазы ахтармаға кетди. Дағлары-дашлары чох кәзди, Еjвазы тапа билмәди. Бир бичәнәjдә Дәмирчоғлу дәли һәсәнә раст олду. Көрдү Дәмирчоғлу әлиндә јаба от јығыр. Алды көрәj, Хоҷа Әһмәд Дәмирчоғлуна нә деди:

Дәмирчоғлу Дәли һасан,
Чәннибелә душман кәлир!
Һajхыранда орду басан,
Чәннибелә душман кәлир!

Бу синәми гәм алыбды,
Јад гәлбимә дәрд салыбды,
Короғлу јалғыз галыбды,
Чәннибелә душман кәлир!

Чәннибелдә јох сөһбәт, саз,
Чырпынмыр көлдә өрдәj, газ,
Һаны Әһмәд, һаны Еjваз?
Чәннибелә душман кәлир!

Сананмаз јүзләр, әллиләр,
Душмана деməз бәлиләр,
Көрүнмүр ијид дәлиләр,
Чәннибелә душман кәлир!

Јолда Короғлунун көзү,
Гәлбиндә гочалыг көзү,
Хоҷаәһмәдин буду сөзү:
Чәннибелә душман кәлир!

Хоҷа Әһмәд сазнан дедиjи кими, сөзнән дә әһвалаты Дәмирчоғлуна сөjләди, сонра чыхыб кетди. Дәмирчоғлу кеҷә, күндүз чөлдә олдуғуjчун үзүнү, башыны түк басмышды. Дәлләjин jанына кәлди, деди:

— Уста, мәним саггалымы гырх.

Дәлләj деди:

— Әфәндиләр саггал гырхмағы гадаған еләjиб, гырха билмәрәм.

Дәлләjин чавабында алды Дәмирчоғлу, көрәj нә деди:

Сәнә дејим уста башы,
Газы дибиннән, дибиннән!
Уста дөјүл, сәнсән нашы;
Газы дибиннән, дибиннән!

Дејәрәм сәнин шәстинә,
Пашалар кириб гәсдинә
Кәлир Короғлу үстүнә:
Газы дибиннән, дибиннән!

Сәндән һесабы чәкәрәм,
Көзүннән ган-јаш төкәрәм,
Әлиф гәддини бүкәрәм,
Газы дибиннән, дибиннән!

Дәмирчоғлу биличи,
Оларсан елләр күлүчү,
Сәнә ендиррәм гылычы,
Газы дибиннән, дибиннән!

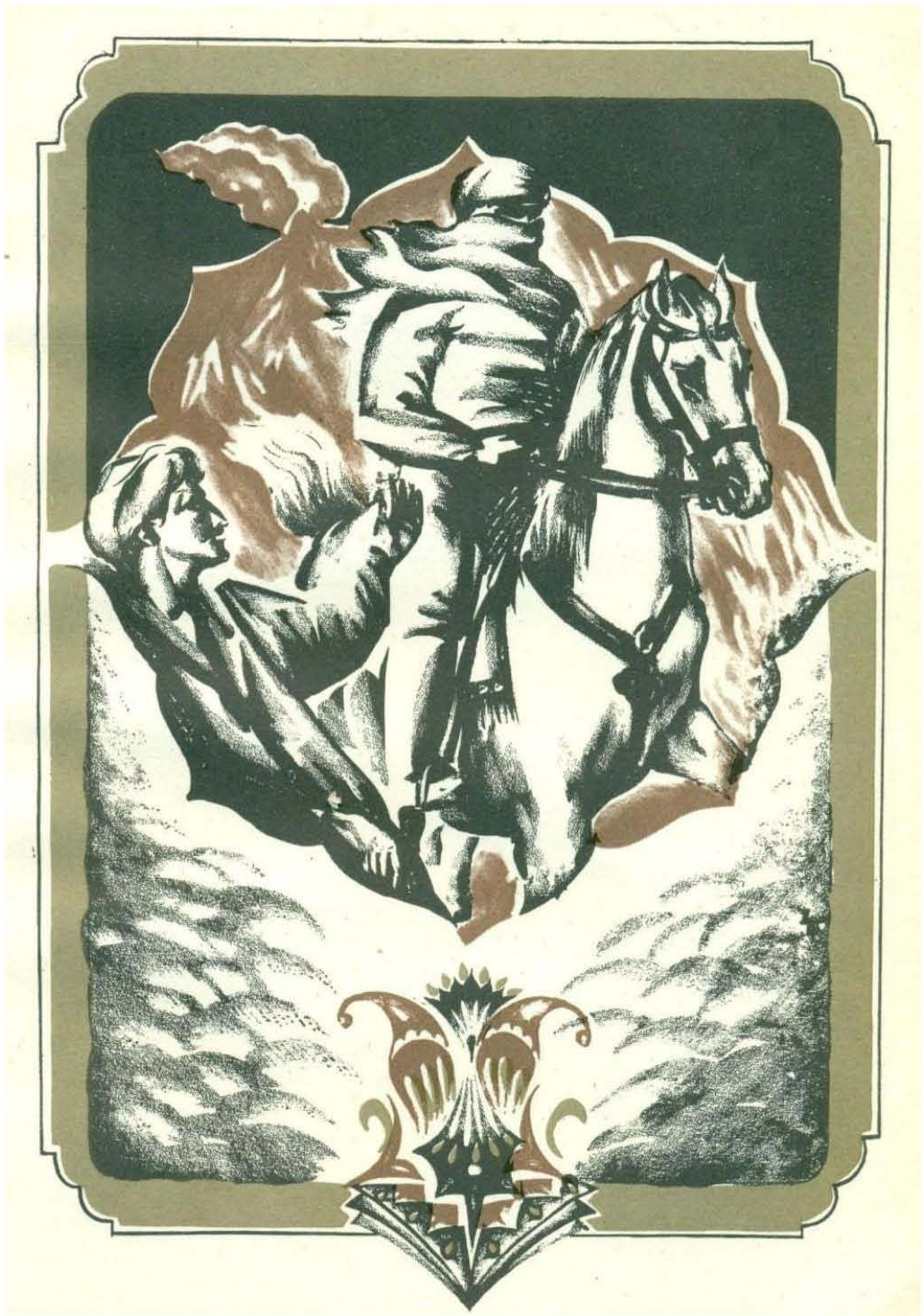
Дөлләј көрдү Дәмирчоғлу о дејәннәрдән дөјүл, истиот дад-мајыб, һеч һыр-тыр ганмыр, үзүнү гырхмаса, јағын өлдүрәчәј, чашынын горхусуннан онун үзүнү, башыны гырхды.

Дәмирчоғлу дәлләјин һаггыны вериб ордан јола дүшдү. Ејвазы ахтармаға кетди. Дағлары ашды, дәрәләри кечди. Бир гајанын әтәјиндә Танрытанымаза раст кәлди, алды көрәј нә деди:

Хоткарлар үстүнә атты кедәндә
Душман көрән ачыг көзүн нечолду?
Оғраш пашаларнан даза едәндә
Нәрә чәкән уча сөзүн нечолду?

Чәннибелдә ағыр мәчлисләр гуран,
Әрәбат үстүндә мәрдана дуран,
Мисри гылынч чәкиб башлары вуран
Ахтар көрәј о Ејвазын нечолду?

Дәмирчоғлу бу сирләри биләндә,
Душманнары аглајанда, күләндә,
Һәрдән гәзәбләниб гејзә кәләндә
Габағда боз дуран үзүн нечолду?

Танрытанымаз гочалмышды. Дәмирчоғлу елә билди ки, онун әли давадан галыб, әввәлки кими Әрәбат үстүндә јалынгылынч душман үстүнә кедә билмәз, дәстәләр дағыдыб, алајлар поза билмәз. Танрытанымаз Дәмирчоғлунун сөзүннән бир аз тутулду, алды көрәј нә деди:

Јағы душманнарнан дава ачмаға
Һәлә вар голумда гүввәтим мәним!
Гошун кәлиб Чәннибелә кечмәјә
Габул етмәз намус, гејрәтим мәним!

Күрзүм ишләјәндә дашлары гырар,
Горхусуннан тапмаз душманнар гарар,
Пашанын, хоткарын бағрыны јарар
Ач аслан јеришим, соjлатым мәним!

Танрытынымазам, әр һавадары,
Тапарам Еjвазы — о намыдары,
Вурушма вахтында дава базары
Олмаз һеч инсафым, мүрвәтим мәним!

Сөз тамам олду. Дәмирчоғлу һәсән, Танрытанымаз аттаныб ордан јола дүшдүләр. Дағлара, дашлара чыхыб Еjвазы ахтармаға башладылар. Чөлләри, јамачлары бир-биринә вурдулар, кәздиләр, доландылар, ахырда Еjвазы тапдылар. Еjваз Дәмирчоғлуjнан, Танрытанымазнан көрүшүб өпүшдү, көтүрдү көрәј, Короғлуну олардан нечә хәбәр алды:

Дағлар башы Чәннибелдән
Дејин көрүм, нә хәбәр вар?
Үстү гарлы бизим елдән
Дејин көрүм, нә хәбәр вар?

Гырат, Әрәбат дурурму?
Короғлу дөјран гурурму?
Пашалар бојнун вурурму?
Дејин көрүм, нә хәбәр вар?

Еjваз голун кәрмәј истәр,
Душман гәсдә кирмәј истәр,
Короғлуну көрмәј истәр,
Дејин көрүм, нә хәбәр вар?

Ејваз сөзүнү тамам еләди, оннан сонра көтүрдү Дәмирчоғлу, көрәј нә деди:

Чәннидән[1] хәбәр кәтирдим,
Гардаш, дур кедәј, дур кедәј!
Мүшкүл мәтләби битирдим,
Гардаш, дур кедәј, дур кедәј!

Короғлу охујуб јазыр,
Јалныз галыб чаннан безир.
Һарај салыб сәни кәзир,
Гардаш, дур кедәј, дур кедәј!

Дәмирчоғлу гәдрин билир,
Сәни көрүб үзү күлүр;
Пашалар үстүнә кәлир,
Гардаш, дур кедәј, дур кедәј!

Сөз тамам олду. Ејваз, Дәмирчоғлу, Танрытанымаз бараbар аттандылар Дағлара, дашлара үн салдылар. Дәлиләри јығдылар Чәннибелә, Короғлунун јанына кәлдиләр. Короғлунун конлу ачылды, өмрү тәзәләнди, алды көрәј дәлиләрә нечә хош кәлдин еләди:

Кенә өмүр тәзәләнди,
Хош кәлдиниз, дәлиләрим!
Гуртардым һичраннан, гәмиән,
Хош кәлдиниз, дәлиләрим!

Дүшүн бурда гонағ галағ,
Өлкәләрә талан салағ,
Пашалардан гысас алағ,
Хош кәлдиниз, дәлиләрим!

Бир шур салын бу чаһана,
Мејдан бојансын ал гана.
Сәфәр еләјәј һәр јана,
Хош кәлдиниз, дәлиләрим!

Аслан тәк бәрәјә јатағ,
Душманнара шешпәр атағ,
Пашалары дири тутағ,
Хош кәлдиниз, дәлиләрим!

[1] Чәннибел

Зимистаным дөндү јаза,
Гулаг верин сөзә, саза,
Короғлу јетди мураза
Хош кәлдиниз, дәлиләрим!

О тәрәфдән Алы пашајнан Мећти паша дедиләр:
— Короғлу гочалыб, дәлиләри башыннан дағылыб. Кедәј оннан гысасымызы алаг.

Пашалар башларына гошун чәм еләјиб Чәннибелә јола дүшдүләр.

Олар кәлмәјдә олсун, сәнә Чәннибелдә Короғлудан хәбәр верим.

Короғлу пашаларын кәлмәј хәбәрини ешидиб үзүнү дәлиләрә тутду, алды көрәј нә деди:

Јарағланын дәлиләрим,
Пашалар мејдана кәлир;
Мүхтәннәтләр гошун чәкиб,
Үз тутуб бу јана кәлир.

Сөзләримдә јохду јалан,
Душманнара салаг талан.
Мисри гылынч гылсын чолан,
Бојанмаға гана кәлир.

Олун сәф-сәф, дәстә-дәстә,
Јеријин пашалар үстә,
Јағы душман долуб гәсдә,
Түлкүләр аслана кәлир.

Ијид әлдән чыхар хата,
Гоч кәрәј бусгуја јата,
Хан Ејваз, мин Әрәбата
Бәлләћмәд фәрмана кәлир.

Пәләнк тәк ојдан күсмәјә,
Душманнар үстә әсмәјә,
Пашалар башы кәсмәјә
Короғлу мејдана кәлир.

Короғлу Гыраты тапдырды, ону наллатды, Мисри гылынчы бағлајыб галхан тахды, Гырата минди. Дәлиләр дә јараглandылар, аттандылар, душман габағында һазыр олдулар.

О тәрәфдән пашалар башларында гошун кәлиб Чәннибелә чатдылар.

Кoроғлу, јанында дәлиләр өзүнү пашаларын гошунуна вурду. Гоча Кoроғлунун нәрәсиннән, Гыратын кишнәмәсиннән, дәлиләрин hajхырмасыннан пашаларын гошуну горхуја дүшдү. Кoроғлу, башында дәлиләр hәр тәрәфдән hүчума кәлди. Гошун давам кәтирә билмәјиб үз гачмаға гојду. Дәлиләр оларын далынча ат салды; јетишдикләрини гылынчдан кечирдиләр. Гоча Кoроғлу Гыраты илдырым кими сүрүб өзүнү горхуб гачан пашалара јетирди. Гачарағда hәрәсинә бир гылынч вурду. Башлары бостан кәлији кими дығырланыб јерә дүшдү. Пашалары өлмүш көрүб гошун даha да гачыб дағылды. Гоча Кoроғлу, башында дәлиләри ат сүрүб кетдиләр, пашаларын торпағына јетишдиләр. Оларын хәзинәләрини таладылар, гијмәтдән ағыр, чәкидән јүнкүл шејләрдән аттара чатыб сүрүб кәлдиләр, Чәннибелә чыхдылар.

Сөјләјәни Ашыг Гәмбәр
Шамхор рајону, Зәјәм, 21 апрел 1938.

АШЫГ
ГӘРИБ

Сизә кимдән вә нә јердән данышым, Тәбриз вилајәтиндән. Тәбриз вилајәтиндә Мәммәд сөјдәкар адында бир киши варды. Бунун дүнја үзәриндә бир гызы вә ики оғлу варды. Бөјүк оғлунун ады Рәсул, кичијинин ады Һејдәр иди, гызынын ады исә Нәркизханым иди. Мәммәд сөјдәкар бир мүдәт тичарәтлә мәшғул олду, о, өвладларыны өз тәрбијәси алтында бөјүдүб һәрәсини мүәјјән јаша јетирдикдән сонра бунлары мәктәбә гојду. Бир күн Мәммәд сөјдәкар базарда әһвалыны пис көрүб һаман саат дүканыны бағлајыб евә кәлди. Арвады Баныханым әри үчүн јер салыб түркәчарә еләмәјә башлады. Амма кетдикчә Мәммәд сөјдәкарын әһвалы писләширди. Мәммәд сөјдәкар бир күн арвады Баныханымы чағырыб деди:

— Арвад, өлүм ки вар, јуху кими бир шејдир, ким билир бәлкә бу күн, сабаһ дүшүб өлдүм. Сәнә дејәчәк ики вәсијјәтим вардыр. Биринчиси будур ки, оғлум Рәсул үчүн варлы јердән гыз алма, икинчи вәсијјәтим дә будур ки, гызым Нәркизханымы варлы әрә вермә. Чүнки о тәбәгә чох нанәчиб олур.

Мәммәд сөјдәкар вәсијјәтини тамам етдикдән сонра өмрүнү өвладларына бағышлады. Рәсул атасыны лајигичә дәфн етдикдән сонра башлады еһсан вермәјә.

Сизә кимдән вә нә јердән данышым, Исфаһан шәһәриндән. Исфаһан шәһәриндә гырх лоту варды. Нечә вахт иди ки, бу лотуларын әлинә бир ов кечмирди. Бир күн лотубашы деди ки, кәлин кедәк падшаһын хәзинәсини кәсәк. Лотулар бу нијјәтлә евдән чыхыб падшаһын имарәтинә тәрәф кәлмәкдә олдулар. Күнорта иди, Лотубашы ертәдән јолу бәләдләјиб хә-

зинәнин јарылмасыны ахшама гојду. Вахт тә'јин еләјиб кери гајыдырдылар ки, бир кечәл әлиндә ири говун јолла кедирди. Лотубашы кечәли тутуб говуну әлиндән алды. Кечәл һа ағлады ки, говуну вер, лотубашы вермәди, ахырда кечәл деди:

— Лотубашы, сән говуну вер, мән сәнә бир хејирли јер дејим.

Лотубашы деди:

— О нечә јердир?

Кечәл деди:

— Тәбриз шәһәриндә Мәммәд сөјдәкәр дејилән бири вардыр. О, бу күнләрдә вәфат едибдир. Оғлу Рәсул атасынын вар-јохуну еһсан вериб, фәгир-фүгәраја пајлајыр.

Лотубашы кечәлин говунуну верди вә јолдашларына деди:

— Ушаглар, падшаһын хәзинәсиндән бизә бир шеј чыхмаз, ким билир, бәлкә биримиз тутулаг, амма Тәбризә кедиб Рәсулу алдадыб, онун вар-јохуну һијлә илә әлә кечирә биләрик. Одур ки, кәлин өзүмүзү башга гијафәләрә салыб кедәк Тәбриз шәһәринә. Лотулар разы олдулар. Тез евләринә кәлиб бири ахунд, бири молла, бири мәшәди, бири тачир һәрә өз истәдији вә бәјәндији палтарлардан кејиниб кәлдиләр лотубашынын јанына. Лотубашы бахыб көрдү ки, јолдашлары һазырдыр, деди:

— Ушаглар, јолчу јолда кәрәк.

Гырх лоту бир-биринә гошулуб Тәбриз дејиб јола дүшдүләр.

Мәммәд сөјдәкарын оғлу Рәсул атасынын гырхыны верирди. Ахшам азаны иди. Көрдү ки, гапы дөјүлүр, дуруб чыхды бајыра. Гапыны ачыб көрдү ки, бир дәстә адам—бири молла, бири тачир, бири мәшәди, бири ахунд гијафәсиндә гапыда һазыр дурублар. Рәсул хәбәр алды:

— Гонаглар, сиз кимсиниз вә кими истәјирсиниз?

Лотубашы деди:

— Биз мәрһум атан Мәммәд сөјдәкарын ән јахын достларынданыг. Атанын өлүмүнү ешидиб кәлмишик башсағлығы верәк. Лотулар елә гапыда башладылар ағламаға. Рәсул бахыб көрдү ки, бунлар көзләриндән јашы баһар булуду кими ахыдырлар. Рәсул башлады бунлара тәсәлли вермәјә. О, гырх лотуну гонаг отағына дә'вәт етди. Лотулар отуруб бир гәдәр мәрһуму јаланбашдан јад едиб, көз јашы ахытдылар. Бунларын ичәрисиндә бир ахунд варды, башлады јасин охумаға. Рәсул бунлары һәгиги дост билиб сүфрә салды. Һәр чүр јемәкдән араја кәтирди. Лотулар о ки вар једиләр. Гуршагларынын алтыны бәркидәндән сонра «фатиһә» дејиб әллә-

рини сүфрәдән чәкдиләр. Сүфрә јығылды, араја чај кәлди. Чај вахтында лотубашы әлини чибинә салыб бир дәстә гумар кағызы чыхарыб араја атды. Лотуларын бири бу кағызы көрүб башлады ојнатмаға. Рәсул диггәтлә бахырды. Јан алыб лотубашыдан хәбәр алды:

— Әми, бу кағызлар нә олан шејдир?

Лотубашы деди:

— Бу кағызларын адына гәмдағыдан кағызы дејирләр. Биз мәрһум атаның еһсан мәчлисиндә чох ағлајыб көз јашы төкмүшүк. Үрәјимиз чох кәдәрләнмишдир. Бир гәдәр бу кағызла ојнајаг ки, бәлкә үрәјимиз ачылсын.

Рәсул хәбәр алды:

— Бу кағызы нә чүр ојнајырлар?

— Буну бала, пулла ојнајырлар. Истәјирсән сән дә бизимлә ојна.

Рәсул разы олду, деди:

— Мән разыјам, анчаг ојнамағы бачара билмирәм.

Лотубашы деди:

— Нә ејби вар, өјрәдәрик бачарарсан.

Башладылар Рәсула гумар ојнамағы өјрәтмәјә. Рәсул гумар кағызларыны таныјыб ојуну өјрәндикдән сонра анасындан бир гәдәр гызыл пул көтүрүб башлады ојнамаға.

Лотулар бир нечә дәфә билә-билә өз пулларындан Рәсула удуздулар, ојун Рәсулун чох хошуна кәлди, башлады ширин-ширин ојнамаға. О вахта гәдәр ојнады ки, бир вә'дә јан-јөрәсинә бахыб көрдү ки, атасынын нә ки пуллары варды, һамысыны удузуб. Белә ки, сәһәр чөрәк алмаға бир гара гурушу да галмајыб.

Рәсул ајаға дуруб гонаглар үчүн јер салды, өзү дә өз отағына кечиб јатды.

Сабаһ ачылан кими лотубашы ајылды, јолдашларыны сәсләјиб деди:

— Ушаглар, бу бејфәрасәтдә даһа пул галмады, кәлин күн чыхмамышкән јајынаг.

Лотулар галхыб һәрә өз јорған-дөшәјини вә евдә олан ағырдан-јүнкүлдән нә вардыса, јығышдырдыгдан сонра Исфаһан дејиб бирбаш кетмәкдә олсунлар.

Күн бир бој галхмышды. Рәсул дуруб ајаға әл-үзүнү јујуб деди:

— Кедим бир гонаглара баш чәким.

Дуруб гонаг отағына кәлдикдә нә көрдү, гапы ачыгдыр, гонаглар да јохдур. Бир о јана, бир бу јана бахыб көрдү ки, бу залымлар уддуглары пулларла кифајәтләнмәјиб, үстәлик јатдыглары јорған-дөшәк вә балышлары да апармышлар.

Кор-пешман анасынын јанына кәлиб ону ишдән һали етди. Рәсулун анасы деди:

— Оғул, онлар Исфаһан лотулары имиш, ејби јохдур, сән дә кет бир сәнәтә гуршан, нә едәк, фәләк јазымызы белә јазыбмыш.

Рәсул анасынын бу сөзүндән сонра евдән бајыра чыхыб бирбаш Растабазара кәлди, истәди дәмирчилик сәнәтинә гуршансын, хошуна кәлмәди. Бир гәдәр ирәли кедиб көрдү ки, бир киши габағына бир гәдәр тахта јығыб дүлкәрликлә мәшғулдур. Бу сәнәт дә онун хошуна кәлмәјиб, истәди пинәчилик илә мәшғул олсун. Бир саата кими пинәчи дүканынын габағында дуруб пинәчиләрә бахды. Бу сәнәт дә хошуна кәлмәди.

Рәсул бирбаш базар јухары кетмәјә башлады. Көрдү ки, бир гоча киши балача бир дүканда отуруб папаг тикмәклә мәшғулдур. Рәсул дајаныб дүканын габағында диггәтлә папагчыја бахырды. Гоча папагчы башыны јухары галдырыб көрдү ки, дүканын габағында бир нәфәр чаван оғлан дајаныб.

Папагчы хәбәр алды:

— Оғул, нә истәјирсән?

Рәсул деди:

— Әмичан, иш ахтарырам.

Папагчы деди:

— Бала, мәнә шәјирд дурарсанмы?

Рәсул деди:

— Нә үчүн дурмарам. Ајлығым нечә олачаг?

Папагчы деди:

— Әлинин габилијјәтинә бахарам.

Рәсул разы олду. Бир күн чүмә ахшамы иди, Рәсул устасындан изин алыб атасынын гәбрини зијарәт етмәк үчүн гәбиристанлыға јолланды. Атасынын гәбри үстә отуруб ағладыгдан сонра: —Илаһи, мәни бу зилләтдән гуртар—дејиб, јенидән ағламаға башлады. О гәдәр ағлады ки, бајуш олуб јерә сәрилди.

Рәсул јатмышды, јухуда көрдү ки, Тифлис шәһәриндә бе-һишт мисалы бир бағдадыр, бунун башынын үстүндә чејран кими көзәл бир гыз, гаш каман, көзләр пијалә, бурун һинд фындығы, синә Сәмәргәнәд кағызы, мәмәләр шамама кими јумурланыб ипәк көјнәкдән баш вермишдир, баханын әглини апарыр. Бу гызын јанында бир дәрвиш, дәрвиш гызын әлини Рәсула узадыб:

— Рәсул, бу гыз тифлисли Хачә Сәнанын гызы Шаһсәнәмдир, буну сәнә бута веримәм, чох чәкмәз бири-бириниза чатарсыз,—дејиб чәкилди.

Рәсул Шаһсәнәмин көзәллијини көрчәк әгли башындан чыхыб, дәличәсинә ајылыб, көрдү ки, гәбиристанлыгдадыр, амма јанында һеч кимсә јохдур. Ваһимә ичәрисиндә галыб, бәдәнинә горху дүшдү. Ағзы көпүкләнә-көпүкләнә бирбаш еvләринә тәрәф гачмаға башлады. Анасы Баныханым оғлуну бу һалда көрән кими хәбәр алды:

— Оғул, бу нә күндүр дүшүбсән, сәнин үст-башыны ким чырмышдыр?

Рәсул анасынын суалына чаваб вермәјиб һөнкүр-һөнкүр ағламаға башлады.

Рәсулун сәсинә әтрафдакы гоншулар јығылыб хәбәр алдылар ки, нә вар, нә олмушдур?

Рәсул деди:

— Мән дәрдими дил илә десәм, дилим алышыб-јанар. Мәнә бир саз верин, дәрдими сазла дејәчәјәм.

Һаман саат Рәсул үчүн бир саз кәтирдиләр. Рәсул үрәји алыша-алыша сазы синәсинә басыб, көрәк нә деди:

Гадир һәгдән мән бир диләк диләдим,
Шүкүр мурадымы верди, аһ мәним.
Чүмә ахшамында, чүмә күнүндә,
Әрәнләр јеришди нәзәркаһ мәним.

Кәнч јашымда көрдүм дүнја гәмини,
Бу залым фәләјин сәрәнчамыны,
Нуш етдим рө'јада ешгин чамыны,
Көрүндү көзүмә доғру раһ мәним.

Вагеәдә Рәсула бута вердиләр.
Долдуруб чамымы бута вердиләр.
Тифлисдә Сәнәми бута вердиләр.
Ишим олду зикри илләллаһ мәним.

Рәсул сөзүнү тамам едиб ағламаға башлады. Анасы Баныханым оғлунун бојнуну гучаглајыб деди:

— Оғул, һеч бир шеј баша дүшә билмәдим, ачыг де көрүм, нә демәк истәјирсән?

Рәсул сазыны синәсинә басыб анасыны баша салмаг үчүн көрәк нә деди:

Башына дөндүјүм күл үзлү ана!
Ана, мән Тифлисә кетмәли олдум!
Бир дилбәрин ешги дүшдү сәримә,
Ана, мән Тифлисә кетмәли олдум!

Әлимә алмышам сәдәфли сазы,
Фәләк јазды мәнә белә бир јазы.
Јухумда көрмүшәм бир ала көзү,
Ана, мән Тифлисә кетмәли олдум!

Рәсулам, аһыма дағлар даjанмаз,
Дәрдим чохдур мәним кимсәләр билмәз,
Чан ана, бу jерләр мәнә әл вермәз,
Бачы, мән Тифлисә кетмәли олдум!

Рәсул сөзүнү тамам етдикдән сонра анасы деди:

— Оғлум, сән һара, Тифлис һара? Кәл сән бизи көзүjашлы гоjуб кетмә.

Рәсул деди:

— Анаҹан, даjанмаға һалым jохдур, кәрәк мән кедим.

Анасы деди:

— Оғул, инди ки, кедирсән, бизи дә өзүнлә апар.

Рәсул разы олуб анасыны, бачысыны вә бир дә кичик гардашы һеjдәри jанына алыб дост-ашнасы илә һалал-һүммәт етдикдән сонра Тәбриз шәһәриндән чыхыб Тифлисә кетмәjә башладылар. Бир мүддәт кәлдикдән сонра jолда бунлары бәрк боран тутду. Һараjа кетдикләрини билмәjиб, чашыб галдылар.

Рәсул көрдү ки, кичик гардашы аглаjыр, Нәркиз бачысы биһуш бир һалда jерә jыхылыб. Белә бир вәзиjjәти көрәрәк сазыны синәсинә алыб өз һалына мүнасиб көрәк нә деди:

Вәтәнимдән етдин мәни дидәркин.
Чәрхин дөнсүн фәләк, һеjдәрим аглар.
Бу думан, бу чискин, билмирәм нәлир,
Һәр тәрәфин нечин, гаралы дағлар!

Көjдән енир jерә ләпә-ләпә гар,
Бачы, гардаш, ана үзүмә бахар,
Биз өлсәк бурада сәнсән күнаһкар,
Јары салдын мәндән аралы, дағлар!

Кимимиз вар, бурда бизи диндирә,
Кимсәнә jох, һалым jара билдирә,
Горхум будур туфан бизи өлдүрә,
Рәсул көjсү гала jаралы, дағлар!

Сөз тамама јетән кими боран дајанды. Башладылар јол кетмәјә.

Устад дили јүкүрәк олур. Рәсул, анасы, бачысы вә кичик гардашы Һејдәр сағ вә сәламәт кәлиб чатдылар Тифлис шәһәриндә Котан дағына. Бунлар гәрибдиләр. Һеч бир јери танымајырдылар. Бир гәдәр јол кәлдикдән сонра Рәсулун јолу бир гарынын дахмасынын габағындан дүшдү. Гары бајыра чыхды. Рәсул гарыны көрән кими сазын синәсинә басыб, көрәк ондан нә хәбәр алды:

Башына дөндүјүм, гурбан олдуғум,
Шәһр Тифлис дедикләри будуму?
Сәнәм јарым мәлһәм ејләр јараја,
Шәһр Тифлис дедикләри будуму?

Гары бахыб көрдү ки, бунлар гәрибдирләр. Бу тәрәфдән дә Сәнәмин адыны чәкди.

Алды гары:

Кәзә-кәзә сән дә кәлдин бураја,
Ешитдијин шәһр Тифлис бурадыр.
Сәнәм бурда мәлһәм ејләр јараја,
Ешитдијин шәһр Тифлис бурадыр.

Алды Рәсул:

Бахча бурда, бағбан бурда, бар бурда,
Һејва бурда, алма бурда, нар бурда,
Хачә адлы бир гоһумум вар бурда.
Дедикләри, шәһр Тифлис будуму?

Алды гары:

Бахча десән, бағдан десән вар бурда,
Чана мин чүр дәрман десән вар бурда,
Инди билдим, оғлан, кетмә, гал бурда,
Ешитдијин шәһр Тифлис бурадыр.

Алды Рәсул:

Рәсулам, силинмәз көнлүмүн пасы,
Сәримдә доланыр ешгин севдасы,
Тифлис әһли, Шаһсәнәмин бабасы...
Дедикләри, шәһр Тифлис будуму?

Алды гары:

Мәрҗәмәм, мәрдләрин гурбан сәринә,
Һәр ахшам Шаһсәнәм чыхар сәринә,
Горхма оғлан, веррәм әлин-әлинә,
Ешитдијин шәһр Тифлис бурадыр.

Сөз тамама јетишди. Дүнјада устадлар дилиндә ики чүр гары вар. Бири көпәји гары, бири ипәји гары. Бу гары ипәји гарыданды. Хош сифәтлә Рәсула деди:

— Оғлум, сән гал бурда, мән кедим Шаһсәнәм ханыма муштулуг верим.

Рәсул деди:

— Гары нәнә. тәләсмә!

Гары деди:

— Ај оғул, нечә ја'ни тәләсмәјим. Дүз опр ил рузикардыр ки, Шаһсәнәмин нә кечәси кечәдир, нә күндүзү күндүз. Һәлә мәним өзүмү бурада ајлыхчы гојуб ки, Тифлис шәһәринә јени кәлән гәрибләрин хәбәрини она јетирим. Инди шүкүр олсун аллаһа ки, сән өзүн өз әлин-ајағынла кәлиб чыхмысан. Мән дә касыб бир арвадам. Мәнә дә бир хәләт чатар.

Рәсул деди:

— Гары нәнә, бу јахынлыгда гәһвәчи дүканы вар, ја јох?

Гары деди:

— Нә үчүн јохдур, истәјирсән елә бурадача сизин үчүн чај гојум. Сиз чајынызы ичин, мән кедим Шаһсәнәмә хәбәр верим.

Рәсул деди:

— Гары нәнә, хәбәри сонра верәрсән. Дүш габағымыза, бизи апаркилән гәһвәханаја.

Гары Рәсулкили гатыб габағына бирбаш Дәли Маһмудун гәһвәханасына апарды.

Рәсул гарынын овчуна бир гызыл бешлик басыб јола салды.

Дәли Маһмуд Рәсулун анасыны, бачысыны арвадлара мәхсус олан отаға апарды. Гајыдыб Рәсулдан хәбәр алды:

— Еј гәриб, һардан кәлиб, һаралара кедәнсән?

Рәсул деди:

— Тәбриздән кәлирәм.

Гәһвәханада отуранлар Тәбриз адыны ешидән кими јербәјердән дедиләр:

— Гәриб, Тәбриздән бизим үчүн бир нечә сөз оху!

Рәсул синә сазын алыб, көрәк Тәбризи нечә тә'риф еләди:

Ај ағалар, кәлин сизә сөјләјим,
Ачылар баһарда күлү Тәбризин,
Тојда, бајрамларда атлаз кејнүләр,
Кәсилмәз јашылы, алы Тәбризин.

Тәбризин әтрафы дағдыр, мешәдир,
Ичиндә отуран бәјдир, пашадыр,
Сәккиз мин мәһәллә, беш мин күчәдир,
Чаршусу, базары, јолу Тәбризин.

Пәһливанлар гисвәт кејир, јағланыр,
Чүмлә бәзирканлар бурда әјләнир,
Үч јүз алтмыш јүкү бирдән бағланыр,
Әлдән-әлә кәзәр малы Тәбризин.

Сөз тамам олан кими јербәјердән «афәрин!» дедиләр.

Бу шәһәрдә Күлоғлан дејилән бириси варды. Бу мағамда о әли сазлы кәлиб гәһвәханаја чыхды, бир-ики һәтәрән-пәтәрән дедикдән сонра деди:

— Көрәсән бу Тифлис шәһәриндә мәним габағыма бир ашыг чыха биләрми?

Еллик јербәјердән галхыб дедиләр:

— Күлоғлан, сазыны вур голтуғуна вар кет, сән Гәрибин габағында һеч бир иш көрә билмәзсән.

Күлоғлан деди:

— Һаны о Гәриб?

Белә дејәндә Гәриб чыхыб габаға, алыб сазы синәсинә деди:

— Күлоғлан, дөрд јарпаг сөз дејәчәјәм, чавабын верә билсән, мән бурдан бирбаш Тәбризә гајыдачағам вә ашыглыг сөзүнү үстүмдән көтүрәчәјәм.

Әһли-мәчлис разы олду, алыб көрәк нә деди:

Хәбәр сөјлә мәнә, ај устабашы,
Әлиндәки сазы нечә чалырсан?
Әзәл мәнә улдузларын сајын де,
Вер чавабым, галсын башын ағрысыз!

Күлоғлан чаваб верә билмәди. Гәриб алыб икинчи јарпағыны, көрәк нечә деди:

О нечә шејдир ки, долар, бошалар,
Рузикар әсдикчә јериндә дурар,
Кејибән јашылы, кәләр бошалар,
Вер чавабым, галсын башын ағрысыз!

Гәриб көрдү ки, Күлоғлан гачмаг истәјир, деди:
— Гачма, ахыр јарпағыны дејим.

Гәриб:

Гәрибәм, суалым ешит, дөз инди,
Гәввас исән дәрјаларда үз инди,
О нәдир ки, баш јох, әли јүз инди,
Вер чавабым, галсын башын ағрысыз!

Сөз тамам олду. Күлоғлан бахыб көрдү ки, бунун габағында дајанан һалы јохдур, сазын вуруб голтуғуна чыхыб кетди.

Мәчлис дағыландан сон Дәли Маһмуд Гәрибдән нә үчүн кәлдијини хәбәр алды. Гәриб башына кәләни Дәли Маһмуда данышыб Шаһсәнәмин она бута верилдијини сөјләди.

Маһмуд деди:

— Гәриб, гәм јемә, нә гәдәр бу бәдәнимдә чан вар, Сәнәми сәнә јетирмәјә чалышачағам.

Гәриб бурада галмагда олсун, сәнә хәбәр верим Шаһсәнәмдән, нечә ки Гәрибин јухусуна кириб она Шаһсәнәми бута вердиләр. Шаһсәнәм күн о күндән Гәриб дејиб дәли-диванә олмушду. Бу тәрәфдән гары өзүнү сахлаја билмәјиб, јетириб әһвалаты Шаһсәнәмә сөјләди. Шаһсәнәмин атасы ешитди ки, Дәли Маһмудун дүканына бир гәриб ашыг кәлиб, чалыб-охумагда она тај тапылмыр, көрмәмиш Гәрибин усталығына һејран олду. Дәли Маһмуд үчүн хәбәр көндәрди, гонағы көндәрсин бизә.

Дәли Маһмуд Гәриби ишдән һали етди, һәр икиси о күн Хачәнин евинә кетдиләр.

Шаһсәнәмин атасы Гәриби хош сифәтлә гәбул етди, бир гәдәр сөһбәтдән сонра Гәриб алды сазы көкләмәјә.

Бу анда Шаһсәнәмин гуллугчусу Ағчагыз кәлиб кечәндә Гәриби көрдү, көзү Гәрибә дүшдү, дајаныб гапынын арасындан бахды. Гәриб ону көрүб һәр ики тәрәфдән дәрди чуша кәлди, алыб көрәк нә деди:

Бир сөз илә елдән-елә атылдым,
Бу гәриб елләрдә јахды нар мәни,
Һәсрәтини чәкиб јандым, күл олдум,
Аһу көзлүм, нә һалдајам, көр мәни.

Сәбрә тагәтим јох, кәлмәз гәрарым,
Әршә буләнд олуб аһ илә зарым,
Бәлли дејилмидир сәнә әһвалым?
Саралдыбдыр гојнундакы нар мәни.

Гәриб белә охујанда Аҕчагыз өзүнү сахлаја билмәди, тез јүјүрүб Шаһсәнәмин јанына кетмәкдә олсун, алды Гәриби:

Гәриб дејир: кетмә, көнүл өҕрусу,
Башымдан кечмәз һеч севда ағрысы,
Сәнә мән сөјләјим сөзүн доҕрусу,
Кәл маралым, ал маралым, сар мәни.

Сөз тамама јетди, Шаһсәнәмин атасы Гәрибин белә охумасындан хошланыб деди:

— Гәриб, бу ахшам мәнә гонагсан.

Гәриб разы олду. Хачә дуруб о бири отаға кечди ки, тәдарүк көрсүн.

Сәнә дејим Аҕчагыздан. Аҕчагыз өзүнү јетириб Шаһсәнәмин јанына ахсаја-ахсаја деди:

— Атанын бир Гәриб адында гонаҕы кәлиб, сәһәрдән бәри елә охујур, кәл тамаша елә.

Шаһсәнәм бир гараваш да көтүрдү. Һәр үчү кәлиб пәнчәрәдән бу бири отаға бахмагда олсунлар. Гәриб бунлары көрән кими алыб сазы көрәк нә деди:

Пәнчәрәдән мајыл-мајыл бахан јар,
Үч көзәлин бирисинә мән гурбан.
Ширин чаны ешг одуна јахан јар,
Үч көзәлин бирисинә мән гурбан.

Аҕчагыз деди:

— Ханым, бу мәним үчүн охујур. Бајаг да мәни көрән ким охуду.

Шаһсәнәм Гәриби көрән кими билди ки, бу онун бутасыдыр. Аҕчагыза чаваб вермәди. Аҕчагыз бир аз да өзүнү гаҕаба верди.

Алды Гәриби:

Бирисинин ајағында мәсти вар,
Бирисинин чан алмаға гәсди вар,
Бирисинин бурда јахын досту вар,
Үч көзәлин бирисинә мән гурбан.

Аҕчагызын ајағында мәст варды, мәст ады ешидән кими деди:

— Көрдүн, мәним үчүн охујур.

Бунлар башладылар чәкишмәјә, кичик гуллугчу да гарышды бунлара. Гәриб белә көрәндә ахыр јарпағы көрәк нечә тамамлады:

Үч көзәлин бири бизә гоһумдур,
О бириси әл дәјмәмиш говундур,
Ашыг Гәриб, бирси сәнин овундур,
Үч көзәлин бирисинә мән гурбан.

Сөз тамама јетди, Аҕчагыз јенә деди:

— Ханым, көрдүнмү, мәним үчүн охујур.

Белә дејәндә Шаһсәнәмин әлиндә ајнасы варды, ајнаны әлиндә тутуб көзләриндән баһар булуду кими јаш ахытды.

Гәриб бутасыны белә көрәндә јенидән сазы алыб, көрәк нә деди:

Сәрхош-сәрхош бахыр ејван, отагдан,
Шаһсәнәм әлиндә ајнасы көзәл,
Үмлә аләм кәлир тамашасына,
Бүллур пиjаләси, сағрысы көзәл.

Јар мәни диндирир ширин дил илә,
Көзә сүрмә чәкир күмүш мил илә,
Отағы бәзәниб гызылкүл илә,
Сүсәни, сүнбүлү, халысы көзәл.

Алышан отаглы, хош имарәтли,
Көзәлләр ичиндә гәдди-гамәтли,
Аһу бахышлыдыр, лачын чүр'әтли,
Учмаға, гонмаға, чыггасы көзәл.

Ашыг Гәриб сөзүн дејәр аваздла,
Диндирәндә чаным алар, о назла,
Јарым ејванында чүт гоша гызла,
Шаһсәнәм ә'ладыр, һамысы көзәл.

Сөз тамама јетиб, Шаһсәнәм бир гәдәр тохтаг тапыб гызларла өз отағына чәкилди.

Хачә кәлиб чыхды, бир гәдәр ширин сөһбәтдән сонра мәчлис гурулду. Тифлисин јахын-узаг јерләриндән Гәрибин мәчлисинә ахышыб кәлдиләр. Хачә деди:

— Гәриб, мәнә Әрзуруму тә'риф елә, сәсин мәнә чох хош кәлиб.

Хачә белә дејәндә, көрәк Гәриб нә деди:

Ағалар, әрзимә бир гулаг верин!
Ады дилдә дастандыр Әрзурумун,
Бир белә сәфалы јер көрүнмәјиб,
Шаны дилдә дастандыр Әрзурумун.

Сәфалыдыр о јерләрин һавасы,
Һәр тәрәфдән кәлир бүлбүл сәдасы,
Аһулар јығнағы, лачын јувасы,
Ады дилдә дастандыр Әрзурумун.

Гәриб сөзүнү тамам етди, гонаглар јеjиб-ичдикдән сонра һәрә өз мәнзилинә кетди. Гәриб үчүн Хачә јер салыб отагларын бириндә ону раһат етди.

Шаһсәнәм кечәни араја салыб Ағчагызы Гәрибин далынча көндәриб өзү бунлары бағда көзләмәкдә олсун.

Ағчагыз галхыб Гәрибин јатдығы отағын габағына кәлди. Гәриб јатмамышды. Ағчагыз пәнчәрәдән ону сәсләди, Гәриб пәнчәрәдән бојланыб көрдү ки, кәлән Ағчагызды. Хәбәр алды:

— Нә үчүн кәлдин?

Ағчагыз деди:

— Гәриб, Шаһсәнәм сәни бағда көзләjир.

Гәриб Шаһсәнәмин адыны ешидән кими өзүнү пәнчәрәдән атыб, Ағчагызла баға кетдиләр.

Шаһсәнәм үч кечәлик ај кими ағачларын арасындан чыхды. Јашылбаш сона кими булаг башында дуруб, Гәрибин јолуну көзләjирди. Гәриб өзүнү јетириб көрдү ки, булаг башында бутасы дајаныб сијаһ сачларын һөрүр, шөвгү дә суја дүшүб көзләри интизардадыр, деди:

— Еj дили-гафил, дил илә буна јанашсам, дилим алышар. Алыб синә сазыны, көрәк нә деди:

Булағын башында сачын һөрәндә,
Көрүндү көзүмә маја гашларын,
Көр нечә дүшүбдүр сулара шөвгүн,
Бәнзәjир үч күнлүк аја гашларын.

Чамалын верибдир чаһана шөвгү,
Һәр баһарда артар бүлбүлүн зөвгү,
Јандырды гәлбими чамалын шөвгү,
Аглымы верибдир заја гашларын.

Гашларын бәзиркан, көзләрин хачә,
Бахыш ын сеһркар, јанағын гөнчә,
Севиндир Гәриби бары бир кечә,
Ағлымы верибдир заја гашларын.

Сөз тамама јетди. Шаһсәнәм дөнүб Гәриби далы гатда көрән кими атылыб бојнуна сарылды, ики ашиг сармашыг кими сарылыб бир-биринә, јумшаг отларын үстүндә узандылар. Ағчагыз да бир тәрәфдән бунларын кешијини чәкмәкдә олсун.

Сәһәрин тәмиз јели Шаһсәнәмин рухсарына дәјиб ајылтды Гәриб деди:

— Еј мәним көзүмүн ишығы, гәлбимин солтаны, кедирсән, нәдир?

Шаһсәнәм деди:

— Бәли, кедирәм, мәни атамдан истә, атам мәни сәнә верәр, вермәсә, мән һеч кимә кетмәјәчәм.

Ики һәсрәтли әдһ-пејман едиб ајрылдылар.

Гәриб Шаһсәнәмдән ајрыларағ анасынын јанына кәлиб деди:

— Ана, Шаһсәнәми мәним үчүн истә.

Гәрибин анасы Дәли Маһмуду да өзү илә көтүрүб Хачәнин јанына кәлдиләр.

Гәрибин анасы Шаһсәнәми гајда үзрә оғлу үчүн истәди.

Хачә деди:

— Нә ејби вар, разыјам, анчаг оғлун гырх кисә гызыл башлыг вермәлидир.

Гәрибин анасынын боғазынын јолу гуруду, бирбаш оғлунун јанына кәлиб деди.

— Оғул, Хачә гырх кисә гызыл истәјир.

Гәриб деди:

— Ана, аллаһын көмәји илә гырх кисә гызылы газанарам.

Гәриб сазыны алыб евдән бајыра чыхды. Кәлиб Дәли Маһмудун јанына, Хачәнин дедијини она јетирди. Дәли Маһмуд деди:

— Оғул, аллаһ кәримдир, сәбр ет, көрәк ишин ахыры һараја чыхар.

Гәриб бурада галмагда олсун.

Шаһвәләд Шаһсәнәмин әмиси оғлу иди. О ешитди ки, әмиси гызыны Гәриб адында бир нәфәр тәбризли истәјир, гыз да ону истәјир, елчи көндәрди әмисинин јанына. Хачә Шаһсәнәми Шаһвәләдә нишанлады. Елчиләр мүбарәкбад едиб бу шад хәбәри Шаһвәләдә јетирдиләр.

Шаһсәнәм ешитди ки, атасы Гәрибин елчиләрини рәдд

едиб, Шаһвәләдә сөз вериб, Шаһсәнәмин күнү олду гара, кечә-күндүз Гәриб дејиб ағламаға башлады.

Бу тәрәфдән Шаһвәләд көзәл бир хонча тутуб бир имансыз гары тапыб хончаны көндәрди Шаһсәнәм үчүн.

Гары Шаһсәнәмин јанына кәлиб хончаны гојду габағына. Шаһсәнәм хәбәр алды:

— Гары нәнә, бу хончаны ким көндәриб?

Гары деди:

— Бај, гадан алым, нечә ки, ким көндәриб, сәнин нишанлын Шаһвәләд!

Шаһсәнәм Шаһвәләд адыны ешидән кими хончаны алыб туллады. Ағчагыза да тапшырды ки, көпәк гарыны атын пилләкәндән, итиб кетсин чәһәннәмә.

Ағчагыз гарыны итәләјиб салды пилләкәндән ашағы. Гары динкилдәнә-динкилдәнә ениб,—ваj өлдүм!—дејиб, онбашыны тута-тута өзүнү јетирди Шаһвәләдә.

Шаһвәләд гарынын кәлмәјини көрчәк, чыхыб хәбәр алды:

— Гары нәнә, нечә кәлдин?

Гары деди:

— Ағрын үрәјимә, нечә кәләчәјәм? Нишанлын Сәнәм хончаны мәндән габаг һәјәтә туллајыб өзүмү дә о гәдәр дөјдү ки, рәһмәтлик нәнәмин ады јадымдан чыхды.

Шаһвәләд деди:

— Гары нәнә, сән дүнјакөрмүш бир адамсан, биз нечә едәк ки, Гәриби бу Тифлисдән рәдд едәк?

Гары деди:

— Нә билим, мән сизин ишинизә гатышан дејиләм.

Шаһвәләд чибиндән бир чәнкә пул чыхардыб гарынын овчуна басыб деди:

— Гары нәнә, нә олар, фикирләш көрәк.

Гары пулу көрән кими көзләри ишыгланыб деди:

— Мәним көзүм үстә.

Гары ајрылыб Гәриби ахтармагда олсун.

Шаһсәнәмин Гәрибә ашиг олмасы вә Шаһвәләдин адамыны говмасы хәбәри гызын атасына јетишди. О өз арвадыны Шаһсәнәмин јанына көндәрди ки, «кет гызына өјүд вер, бизи биабыр еләмәсин. Гәриб касыб бир оғландыр, о бизә таj дејил».

Шаһсәнәмин анасы дуруб гызынын јанына кәлди, әринин дедијини гызына сөјләди, Шаһсәнәм башыны ашағы салыб баһар булуду кими көзүндән јаш ахыда-ахыда көрәк анасына нә чүр чаваб верди:

Башына дөндүјүм күл үзлү ана,
Ана, мән јазығы нә диндирирсән?
Сүдүнү әммишәм, мән гана-гана,
Ана, мән јазығы нә диндирирсән?

Сарылыхда һејвалардан сарыјам,
Исмим пакдыр, сулардан да дурујам,
Вермәсәз дә мән Гәрибин јарыјам,
Ана, мән јазығы нә диндирирсән?

Шаһсәнәм белә дејәндә анасы онун ағзына бир силлә вуруб деди:

— Мән дејирәм бизи биабыр еләмә, сән дејирсән, мән Гәрибин јарыјам.

Сәнәм деди, онда гулаг ас:

Гајнасын, гајнасын пејманә долсун,
Гој саралсын күли ирәнким солсун,
Бу ишә әл вурсан, дөрд оғлун өлсүн,
Ана, мән јазығы нә диндирирсән?

Шаһсәнәм гурбанды оғлун Һәбибә,
Мәни салмакилән гејри тәбибә,
Ана, разы олун кедим Гәрибә,
Ана, мән јазығы нә диндирирсән?

Сөз тамам олду, анасы чыхыб кетди, Шаһсәнәм отуруб ағламагда вә Гәрибин јолуну көзләмәкдә олсун. Сәнә дејим Шаһвәләдин гарысындан.

Гәриб отурмушду даш үстә, вәтәнә доғру бахырды. Гары өзүнү Гәрибә јетириб ону танымамазлыға вуруб деди:

— Оғул, бу араларда тәбризли Гәрибин еви һарададыр?

Гәриб хәбәр алды:

— Гәриб нәјинә кәрәкдир?

— Мәни Шаһсәнәм көндәриб.

Гәриб Шаһсәнәмин адыны ешидән кими галхыб деди:

— Нәнә, Гәриб мәнәм. Тез де көрүм, Шаһсәнәм нә хәбәр көндәриб?

Имансыз гары өзүнү јерә вуруб көзүнүн јашыны ахыда-ахыда деди:

— Оғул, мәним сәнә јазығым кәлир, сән Шаһсәнәм дејиб Тәбриздән бураја дуруб көч-күлфәтнән кәлибсән. Амма Шаһсәнәм сәнә чох вәфасызлыг етди.

Гәриб хәбәр алды:

— Нечә?...

Гары деди:

— Нечәси јохдур. Одур, Шаһсәнәм әмиси оғлу Шаһвәләдә нишанланды, бу күн-сабаһ да тоју олачаг, өзү дә мәни көндәрди ки, сәнә дејәм та бир дә сән Шаһсәнәм адыны чәкмәјәсән.

Гәриб гарыдан белә ешидәндә үрәји дәмирчи күрәси кими од тутуб јанды: Сазыны әлинә алыб Шаһсәнәмин бағына кәлди.Баға кириб көрдү ки, Шаһсәнәмин һәмишә кәзиб-доландығы бағ бу күн елә сакитликдир ки, кәл көрәсән, бағын һәр тәрәфиндән гәм инсанын үрәјинә гара јағыш кими јағыр. О бир гәдәр дә Шаһсәнәмин јолуну көзләјиб көрдү ки, кәлиб чыхмады. Гәрибин дәрди тәзәләнди, Шаһсәнәмин она көндәрдији сөзү хатырлајыб сазыны алыб, бу мүнасибәтлә көрәк нә деди:

Хараба галасан Тифлис шәһәри,
Һеч сәндә ојнајыб күлән јохумуш,
Бүлбүл сусуб, бағ позулуб, күл солуб,
Јад бағларын е'тибары јохумуш.

Мән кедирдим достум чыхды габагдан,
Ачы сөзүн салмаз мәни дамагдан,
Бизим күлдән јад күлләрә гонмагдан,
Јад сонанын е'тибары јохумуш.

Ашиг Гәриб кәлмәкинән јад олду,
Сыных көнлүм мәлул олду, шад олду,
Истәкли дилбәрим биздән јад олду,
Јад сонанын е'тибары јохумуш.

Гәриб күнү ахшам етди. Шаһсәнәм чыхмады. Гаш гаралды, Тифлисин бүтүн лампалары јанды, касыб-кусуб евинә чәкилди. Шаһсәнәм јенә дә кәлмәди. Гәриб гарынын сөзүнү тәсдигләјиб дөнүб кетмәкдә олсун. Шаһсәнәмин бирдән јадына дүшдү ки, Гәриб һәрдәнбир баға кәлир. Ағчагызы чағырыб деди:

— Кет көр, Гәриб бу тәрәфләрдәдирми? Чағыр кәлсин сәрв ағачынын алтына.

Ағчагыз чыхыб өзүнү баға салды, Гәриб бир дә көрдү ки, ағачларын арасындан бир шеј ағарыр, ирәли јеријиб көрдү ки, Ағчагыздыр. Ағчагыза сөз демәјә мачал вермәјиб, алыб көрәк нә деди:

Сәни көрдүм ағлым олду пәришан,
Әриди үрәјимин јағы, Ағчагыз!
Гыја бахыб, көнүл евин јыхансан,
Танымырсан солу-сағы, Ағчагыз.

Чамалын сечилмәз үч күнлүк ајдан,
Гашларын сечилмәз камандан, јајдан.
Бир хәбәр вер мәнә сачы лејладан
Сәһәрдән кәзирәм бағы, Ағчагыз!

Мән Гәрибин дәрди јаз гәләм илә,
Күнмү кечирдирәм гәм-әләм илә.
Мәндән Шаһсәнәмә сән салам елә
Кәлмәсә дағдарам бағы, Ағчагыз!

Сөз тамама јетди, Ағчагыз деди:
— Еви јыхылмыш оғлу, бир сәбр ет көр, нә дејирәм!
Гәриб деди:
— Де көрүм!
Ағчагыз деди:
— Гәриб, мәни Сәнәм көндәриб, деди ки, сәрв ағачынын алтында мәни көзләсин, кәлирәм. Тәгсир мәндә олуб, сәһәрдән бәри мән бир гәдәр ағыр тәрпәнмишәм. Кет, сәрв ағачынын алтында көзлә!

Гәриб кәлиб сәрв ағачынын алтында отурду. Гушларын чәһ-чәһи, бүлбүлләрин көзәл нәғмәләри, күлләрин хош әтри Гәрибин һушуну апарды, елә ки, өзүнү билмәдән јыхылыб галды.

Ағчагыз өзүнү Шаһсәнәмә јетириб деди:
— Шаһсәнәм, кәл чыхаг баға, бүлбүлләр елә өтүшүр ки, кәл көрәсән, Гәриби дә кәзәк тапаг!

Шаһсәнәм разы олду, һәр икиси баға чыхды, та ки Ағчагыз һаман јерә чатыб Шаһсәнәмә деди:
— Шаһсәнәм, сән бурада көзлә, мән сәрв ағачынын алтына дәјим, бәлкә Гәриби тапа билдим.

Ағчагыз ичазә алыб сәрв ағачынын алтына кәлди, көрдү ки, Гәриб елә јатыбдыр, һеч өзүндә дејил. Ағчагыз сијаһ сачларындан үч тел ајырыб синәјә саз едиб көрәк Гәриби нечә ојадыр:

Ејвандан ениб јүрүдү,
Ојан овчу, овун кәлди!
Шөвгү аләми бүрүдү,
Ојан овчу, овун кәлди!

Ағчагыз көрдү ки, Гәриб ојанмыр, алыб икинчи јарпағыны, көрәк нечә деди:

Сијаһ зүлфүн төкмүш үзә,
Сүрмә чәкмиш гаша, көзә.
Ејванындан енди дүзә,
Ојан, овчу, овун кәлди!

Гәриб јенә дә ајылмады. Ағчагыз көрәк ахыр јарпағы нечә тамамлады:

Ағчагыз дејир сөзүнү,
Ојан Гәриб, ач көзүнү!
Үч кечәлик ај үзүнү,
Ојан, овчу, овун кәлди!

Гәриб јенә ајылмады.

Шаһсәнәм бағын башындан сәс кәлдијини ешидиб Ағчагызы чағырды. Ағчагыз кәлди, Шаһсәнәм ондан хәбәр алды:

— Ај гыз, бағда ким вар?

— Ханым, Гәриб сәрв ағачынын алтындадыр, чағырырам ојанмыр.

Шаһсәнәм јүјүрүб өзүнү Гәрибә јетирди, нә гәдәр чағырдыса, ајылмады. Шаһсәнәм лејли һөрүкләриндән үч тел ајырыб саз әвәзинә сыхды нар мәмәләринин арасына, көр Ағчагыза нә деди:

Ики көзүм Ағча кәлин,
Гәриб ојанмаз, ојанмаз.
Ешгилә олдум диванә,
Гәриб ојанмаз, ојанмаз.

Ичмишәм гырхлар чамындан,
Кечәрәм инди чанымдан.
Сәрв ағачы көлкәсиндән,
Гәриб ојанмаз, ојанмаз.

Сәнәм дејир ач көзүнү,
Истәр өпсүн ағ үзүнү,
Тәрә гәрг едиб өзүнү,
Гәриб ојанмаз, ојанмаз

Гәриб ајылмады, Сәнәм аглаја-аглаја кәлиб отурду чарһовузун гырағында. Ағчагызы јенә көндәрди.

Ағчагыз кәлиб бу дәфә Гәриби елә силкәләди ки, Гәриб дик аıылды.

Гәриб хәбәр алды ки, нә олуб?

Аҕчагыз деди:

— Шаһсәнәм дүз бир саатдыр ки, кәсдирио ҹаныны, аҕылмајырсан.

Гәриб Аҕчагыздан белә ешидәндә сазы алыб, көрәк өз һалына уҗғун нә деди:

Әчәб јердә мәни бәрк һуш апарды,
Јарын кәлдијини һеч билмәмишәм,
Фәләк вуруб бахтым јенә чевирди,
Јарын кәлдијини һеч билмәмишәм.

Залым фәләк јазды белә јазымы,
Көр нечә чевирди гыша јазымы.
Үрәјимдә гојду мәним арзымы,
Јарын кәлдијини һеч билмәмишәм.

Гәриб дејир: узун илләр күлмәдим.
Аҕлајыбан көз јашымы силмәдим,
Јары мәнзилиндә тәкчә көрмәдим,
Јарын кәлдијини һеч билмәмишәм.

Белә дејиб аҕламаға башлады. Бу тәрәфдән Аҕчагыз гачыб Шаһсәнәми онун јанына көндәрди.

Шаһсәнәм кәлиб көрдү ки, Гәриб јаныглы-јаныглы охујуб аҕлајыр. Далдан гулаҷ голларыны Гәрибин бојнуна салыб «чан Гәрибим»,—дејиб ону гучаглады.

Ики һәсрәтли сармашыг күл ағачына сарылан кими бир-бириня сарылыб дојунча көрүшдүкдән сонра Гәриб деди:

— Еј гәлбимин солтаны, мән сәндән ајрылмалы олдум.

Шаһсәнәм бу сөзү Гәрибдән ешидән кими елә бил ону илдырым вурду, хәбәр алды:

— Нә үчүн? Бу нә сөздүр данышырсан?

Гәриб деди:

— Атан Хачә сәни мәнә вермәк истәјирсә, нијә мәндән гырх кисә гызыл истәјир?

Шаһсәнәм деди:

— Елә бундан өтрү мәни атырсан, сән гырх кисә гызыл дејирсән, мән әлли кисә кәтирим кәлим, тәки мәни тәрк етмә.

Гәриб деди:

— Чан Шаһсәнәм, бу инсафдан чох кәнар олур, кәл сән мәнә изин вер, кедим өз әлимин рәнчи илә гырх кисә гызыл газаным, верим атана. Сонра шадлыгла тој едәк.

Шаһсәнәм деди:

— Бәс нә вахт кәләрсән?

Гәриб деди:

— Бу әһд-пејмана анд олсун, једди илдән узаг сүрмәз.

Белә дејәндә Шаһсәнәм башлады ағламаға, Гәриб Сәнәмин баһар булуду кими ахан көз јашыны көрчәк, үрәји алышды, саза әл атды:

Алды Гәриб:

Башына дөндүјүм күл үзлү, Сәнәм,
Кетдим јар, әкләндим, бәлкә кәлмәдим,
Бу ајрылыг бизә һәгдән верилди,
Кетдим јар, әкләндим, бәлкә кәлмәдим

Алды Шаһсәнәм:

Башына дөндүјүм күл үзлү чаван,
Кет Гәрибим, сағлыг илә кәләсән,
Вардыр, мән билирәм сәндә мәһәббәт,
Кет Гәрибим, сағлыг илә кәләсән!

Алды Гәриб:

Дөн бәри, дөн бәри, бир үзүн көрүм,
Ал јанагларынын гурбаны олум,
Бир әманәтим вар, гој сәнә верим,
Кетдим јар, әкләндим, бәлкә кәлмәдим.

Алды Шаһсәнәм:

Гурбаны олдуғум гаракөз Гәриб,
Лајыгмыдыр мәни бурахыб кетмәк,
Сәнсән мәним јәгин дәрдимә тәбиб,
Кет Гәрибим, сағлыг илә кәләсән!

Алды Гәриб:

Јазылмыш алныма ешгин әзәли,
Пајыз кәләр, бағлар төкәр хәзәли,
Нејләјирәм сәндән гејри көзәли,
Кетдим јар, әкләндим, бәлкә кәлмәдим.

Алды Шаһсәнәм:

Гәриб, бу сөзләрин һәггә јарамаз,
Сөзүндә дурмајан бәндә мәрд олмаз,

Елдә көзәл чохдур. сәнә јарамаз,
Кет Гәрибим, сағлыг илә кәләсән!

Алды Гәриб:

Сәндән кимсәнәјә кәлмәз кұманым,
Ала көзлү пәрим, гашы каманым,
Једди илә кәсдим әһди-пејманым,
Кетдим јар, әкләндим, бәлкә кәлмәдим.

Алды Шаһсәнәм:

Сәнәм дејир кетмә, јоллар чамурдур,
Сәнин бағрын дашды, јохса дәмирдир.
Једи ил дедијин хејли өмүрдүр,
Кет Гәрибим, сағлыг илә кәләсән!

Алды Гәриб:

Гәриб дејәр: виран галсын бу вәтән,
Горхум будур күлә сармаша тикән,
Гајытмасам гынар мәни һәр јетән,
Кетдим јар, әкләндим, бәлкә кәлмәдим.

Сөз тамам олду. Һәр ики һәсрәтли јенидән көрүшүб, өпүшүб һалал-һүммәт етдикдән сонра Шаһсәнәм деди:

— Гәриб, инди һараја кетмәк истәјирсән?

Гәриб деди:

— Рума кетмәк фикриндәјәм.

Гәриб белә дејәндә, Шаһсәнәмин хәтиринә кәлди ки, Гәриб Рума кетсә, ондан да көзәлини тапар.

Алды Шаһсәнәм:

Башына дөндүјүм, гурбан олдуғум,
Амандыр Гәрибим, кетмә Рума сән!
Кәздијин јерләрдә јад ејлә мәни,
Амандыр Гәрибим, кетмә Рума сән!

Алды Гәриб:

Әкәр мөвлам мәнә көмәк оларса,
Ағлама севдијим, јенә кәләрәм!
Әчәл шәрбәтини чаным дадмаса,
Ағлама севдијим, јенә кәләрәм!

Алды Шаһсәнәм:

Лә'нәт олсун о күнләрә, о дәмә,
Јазыг чаным нечә дөзсүн ситәмә,
Сән кетсән бүрүннәм гараја, гәмә,
Амандыр Гәрибим, кетмә Рума сән!

Алды Гәриб:

Чаным Сәнәм, горхма кедиб кәләрәм,
Сәндән гејрисинә көнүл вермәрәм,
Сән истәсән, мән һәләбдә галарам,
Ағлама севдијим, јенә кәләрәм!

Алды Шаһсәнәм:

Шаһсәнәм дејир ки: һалым јамандыр,
Уча дағлар башы гардыр, думандыр.
Бу ајрылыг бизә хејли замандыр.
Амандыр Гәрибим, кетмә Рума сән!

Алды Гәриб:

Рәсулдум, Гәриб дедиләр адыма,
Мөвлам јетишәчәк мәним дадыма
Гүрбәт елдә Сәнәм дүшсә јадыма,
Чанымы одлара атыб, кәләрәм.

Сөз тамама јетди, Гәриб јенидән Шаһсәнәмлә көрүшүб ајрылдылар.

Гәриб бирбаш анасынын јанына кәлди. Гәрибин анасы көрдү ки, оғлу сәфәр либасындадыр, хәбәр алды:

— Оғул, һараја кедирсән?

Гәриб деди:

— Ана, гулаг ас, дејим.

Алды Гәриб:

Гурбанын оларам, күл үзлү ана,
Кедирәм гүрбәтә кәзим бир заман,
Бир сәфәр севдасы вардыр башымда,
Кедирәм гүрбәтә кәзим бир заман.

Алды анасы

Нә севдадыр јенә дүшүб башына,
Оғул, кедиб ағлар гојма сән бизи!
Бағрымы дөндәрдин теј гызыл гана
Оғул, кедиб ағлар гојма сән бизи!

Алды Гәриб:

Чаным ана, кәл ағлатма сән мәни,
Мән ејләдим һәггә әманәт сәни,
Тапшырырам сәнә бутам Сәнәми,
Кедирәм гүрбәтә кәзим бир заман.

Алды анасы:

Мән сәнә көмәк истәрәм худадан,
Ишнә фәрәч версин бөјүк јарадан,
Мән өлсәм ким көтрәр мәни арадан,
Оғул, кедиб ағлар гојма сән бизи!

Сөз тамам олду, Гәриб анасындан ајрылыб бирбаш Маһмудун јанына кәлди. Анасыны она тапшырыб јола дүшдү.

Шаһвәләд ешитди ки, Гәриб кедир, ону өлдүрмәк нијјәтилә Тифлисдән чыхды. О вахт кәлиб чатды ки, көрдү Гәриб Күрү аддајыб, кор-пешман кери гајытды. Тифлисә. Шаһвәләд Шаһсәнәмә хәбәр көндәрди ки, бу күн-сабаһ тојуну башлајырам. Шаһсәнәм бахыб көрдү ки, зорнан да олса, ону апарачаглар. Шаһвәләдә хәбәр көндәрди ки, ону једди ил көзләсин.

Шаһвәләд Сәнәми једди ил көзләмәкдә олсун, сизә дејим Гәрибдән.

Устад дили јүкүрәк олар. Гәриб бир мүддәт јол кедиб ахыр кәлиб чатды Һәләб шәһәринә. Гәриб Һәләб шәһәрини көрән кими тәбинә зор кәлиб Һәләб шәһәрини көрәк нә чүр тә'риф етди:

Шүкүр олсун јарадана,
Сәнә кәлдим, Һәләб шәһри,
Ајры дүшдүм вәтәнимдән,
Сәнә кәлдим, Һәләб шәһри.

Ајрылдым гөнчә күлүмдән,
Көксү сары бүлбүлүмдән,
Бир кәкилли сүнбүлүмдән,
Сәнә кәлдим, Һәләб шәһри.

Ајрылдым назлы јарымдан,
Үзүм күлмәз аһ-зарымдан,
Ајрылыб һәмтајымдан,
Сәнә кәлдим, Һәләб шәһри.

Сөз тамам олуб, кәлиб чыхды бир гәһвәчи дүканына. Бир нечә мүддәт бурада галыб чалыб-охудугдан сонра Гәрибин сәси јајылды Һәләбә ки, бир белә ашыг кәлиб, һеч бир устад габағында даjана билмәjир.

Бу хәбәри ешидән јахын-узаг jерләрдән гәһвәчи дүканына кәлиб Гәрибин охумасына гулаг асырдылар.

Гәриб бурада күнүнү кечирмәкдә олсун, сәнә дејим Тифлисдән.

Гәриб нечә вахт иди кетмишди, Шаһвәләд Шаһсәнәми әлә кечирмәк үчүн күндә бир тәдбир көрүрдү, амма Шаһсәнәм Гәриб дејиб кечә-күндүз ағлајыр, тәсәлли алмаг үчүн һәр күн онун анасынын јанына кәлирди.

Бир күн Шаһвәләд ешитди ки, Шаһсәнәм һәлә дә Гәрибдән әл чәкмәjиб, кечә-күндүз Гәрибин анасынын евиндәдир, онлара әл тутур. Күлоғланы тапыб деди:

— Ал бу пулу, кет Гәрибн һарада көрсән вур өлдүр, ганлы көjнәjини кәтир, вер анасына.

Күлоғлан Шаһвәләддән пул алыб үз гојду кетмәjә. Бир гәдәр дәрә-тәпә кәзиб, Гәриби тапа билмәди, көрдү ки, jолун ортасында бир улаг отлајыр, деди:

— Ким билир, Гәриб инди һарада итиб-батыбдыр, jахшысы будур, бу улағын гулағыны кәсиб өз көjнәjими чыхардыб улағын ганына булајарам, апарыб верәрәм Гәрибин анасына, Шаһвәләдин јанында да башым уча олар.

Күлоғлан улағын гулағыны кәсиб өз көjнәjини гана булашдырыб кәлди Гәрибин анасынын јанына:

— Ана, башын сағ олсун, оғлун мәнимлә кәлирди, jолда ону һарамиләр соjуб өлдүрдүләр, бу да онун ганлы көjнәjи— дејиб, сонра да кәлди Шаһвәләдин јанына.

Гәрибин ана вә бачысы ганлы көjнәjи басыб бағырларына: «Гәриб!»—дејиб ағламаға башладылар.

Шаһсәнәм ешитди ки, Гәрибин ганлы көjнәjини Күлоғлан кәтириб кәлибдир, гара палтар кеjиб кәлди Гәрибин анасынын јанына. Нечә күн, нечә кечә матәм сахладылар. Гәрибин анасы вә бачысы о гәдәр ағладылар ки, ики көздән өлдулар, дүнја ишығына һәсрәт галдылар.

Гәрибин кетмәсиндән дүз алты ил јарым кечмишди. Гәри-

Гәрибин анасы да тагәтдән дүшмүшдү. Амма Гәрибин өлмәсинә инанмырдылар.

Шаһвәләд Шаһсәнәм үчүн адам көндәрди ки, һазырлашсын, бу јахынларда тој едәчәјәм. Шаһсәнәм дуруб кәлди Гәрибин анасынын јанына, деди:

— Ана, Шаһвәләд мәним тојуму лап јахынлашдырыб, мән дә әһд етмишәм Гәрибдән башга һеч кимә кетмәјәчәјәм. Тәвәггә едирәм, дуруб кедәк јол кәнарында отураг. Һәләбә кедән бәзирканларын бириси илә Гәриб үчүн бир хәбәр көндәрәк, тезликлә өзүнү мәнә јетирсин.

Гәрибин анасы разы олду. Кәлиб отурдулар јол үстә.

Хачә Әһмәд дејилән бириси Һәләб шәһәринә кедирди. Көрдү ки, јол кәнарында үч фәгир отуруб. Бәзиркан Әһмәд кәлиб бунлара әл тутмаг үчүн пул верди.

Гәрибин бачысы пулу алмајыб, көрәк бәзиркан Әһмәдә нә деди:

Сәнә гурбан олум, бәзирканбашы,
Көзләрәм јоллары, кәлмәди гардаш,
Нә кечәм кечәдир, күндүзүм күндүз,
Көзләрәм јоллары, кәлмәди гардаш.

Једди илдир јолларыны көзләрәм,
Хәнчәр алыб бағрым башын тејләрәм.
О кәлмәсә, бу гүрбәтдә нејләрәм,
Көзләрәм јоллары, кәлмәди гардаш.

Јаман олур гарлы дағлар бурчасы,
Бир дәрдим вар, гардаш ону ачасы,
Сәнәм бутасыдыр, мән дә бачысы,
Көзләрәм јоллары, кәлмәди гардаш.

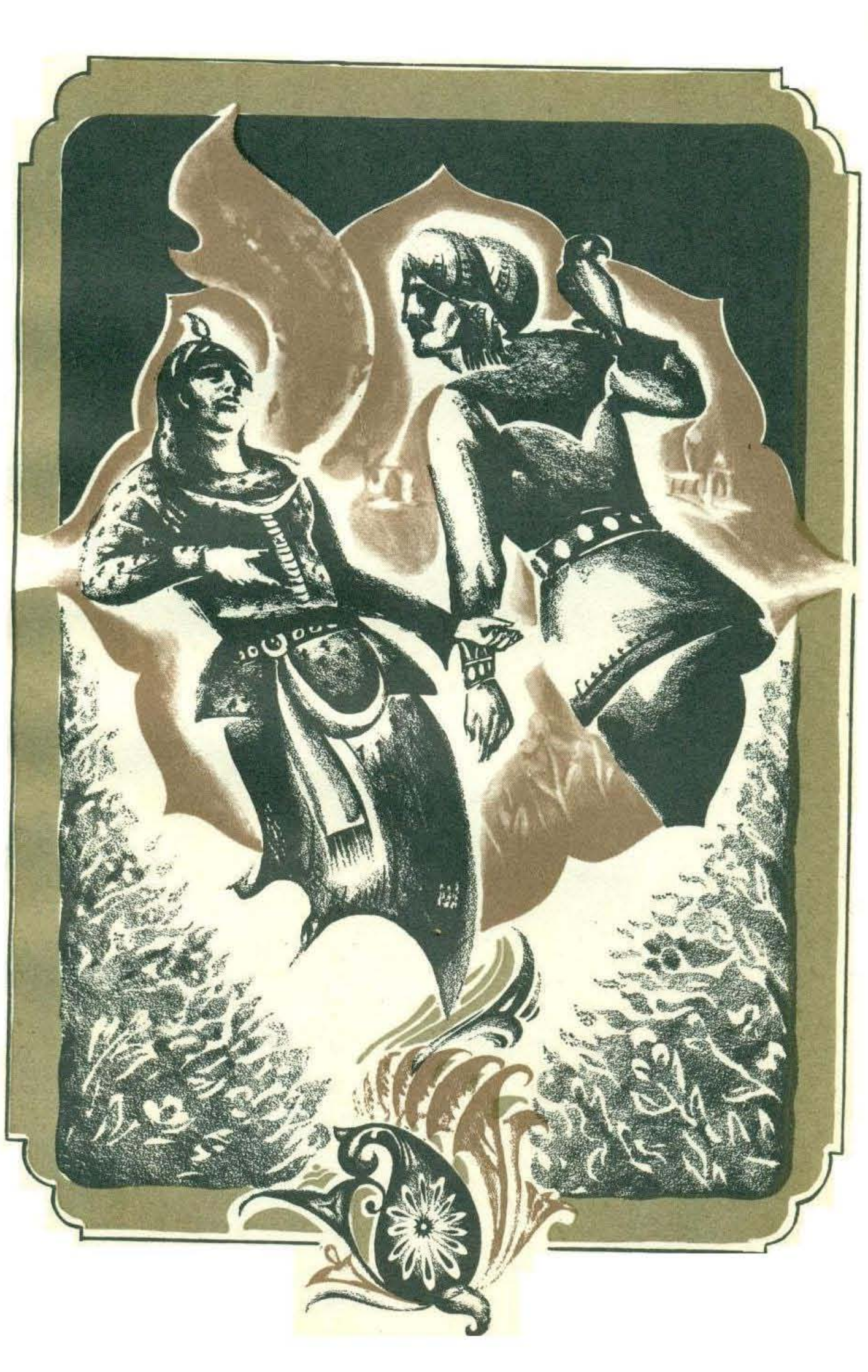
Әһмәд бәзиркан деди:

— Анам, бачым, сиз кимсиниз вә нә јерин адамларысыныз?

Гәрибин анасы деди:

— Бәзирканбашы, биз саил дејилик. Мән тәбризли Мәммәдин күлфәтијәм, бу да оғлумун нишанлысыдыр. Инди оғлум дүз једди илдир ки, Һәләб шәһәринә пул газанмаг үчүн кедиб, бу вахта гәдәр һеч бир хәбәр јохдур.

Әһмәд бәзиркан Мәммәдин адыны ешидән кими: Ваj, о мәним әи јахын достумдур,—дејиб көрәк нә сөјләди:

Әһмәд бәзиркандыр бил мәним адым,
Сизи көрдүм әршә чыхды фәрјадым,
Әввәл саил билдим, көмәк еләдим,
Хәбәр вер, оғлуну тапым кәтирим.

Алды Гәрибин анасы:

Кәлишин һарадан бәзирканбашы,
Сән алыб-сатырсан алы, гумашы,
Кечә-күндүз ахыдырам көз јашы,
Көздән олдум оғул-оғул демәкдән.

Алды Әһмәд бәзиркан:

Кәлишимдир нәнә, Тәбриз елиндән,
Мән алыб-сатырам дүнја малындан,
Сөјлә нәнә, кәлсин каламын дилдән,
Хәбәр вер, оғлуну тапым кәтирим.

Алды Гәрибин анасы:

Аләм билир чохдур синәмдә дәрдим,
Доггуз ај гојнумда оғул бәсләдим,
Гара көзлү новчаваны итирдим,
Көздән олдум оғул-оғул демәкдән.

Алды Әһмәд бәзиркан:

Итирмәрәм мән Мәммәдин наныны,
Һәгг өзү версин сәнин мурадыны,
Сөјлә көрүм сән оғлунун адыны,
Хәбәр вер, оғлуну тапым кәтирим.

Алды Гәрибин анасы:

Фәләк төкдү гара күлләр башыма,
Рәһм ејлә сән, көздән ахан јашыма,
Гәрибин һәсрәти дүшдү һушума,
Көздән олдум оғул-оғул демәкдән.

Сөз тамама јетди. Әһмәд бәзиркан деди:

— Ана, инди билдим оғлунун адыны, сәбр ет. Һәләб шәһәринә чатан кими оғлуну тапыб көндәрәрәм.

Шаһсәнәм, бәзиркандан белә бир сөз ешидәндә севиниб бәзиркан Әһмәдин әлини өпүб көрәк Гәриби үчүн она нечә јалварды:

Гулун олум сәнин, күл үзлү хачә,
Декилән Гәрибә дурмасын, кәлсин!
Једди илдир һәсрәтини чәкирәм,
Декилән Гәрибә дурмасын, кәлсин!

Әһмәд бәзиркан Шаһсәнәмдән дә белә ешидәндә деди:
— Гој буну бир сынагдан кечирим.

Алды Әһмәд бәзиркан:

Гурбан олум сәнә, алакөз ханым
Разы олсан сәни оғлума аллам,
Бејвәфадан нә кар чыхачаг сәнә,
Разы олсан сәни оғлума аллам.

Алды Шаһсәнәм:

Сөзүнү билмәдин бәзиркан хачә,
Јолунда чәкмишәм хејли ишкәнчә,
Инсафмы дәјишмәк гызылы тунча,
Декилән Гәрибә дурмасын, кәлсин!

Шаһсәнәм белә дејәндә, алыб Әһмәд бәзиркан көрәк онун мүгабилиндә нечә деди.

Алды Әһмәд бәзиркан:

Һеч кәс билмәз јәғин мәним һалымы,
Хәрч едәрәм әлдә олан варымы,
Гојарам јолунда ширин чанымы,
Сораглашыб Гәрибини тапарам.

Алды Шаһсәнәм:

Једди илдир мәним јарым кедибдир,
Сирими сөјләмәк сәнә ајыбдыр,
Шаһсәнәм бутасы ашыг Гәрибдир,
Декилән Гәрибә дурмасын, кәлсин!

Алды Әһмәд бәзиркан:

Әһмәд бәзиркanам, инди кедәрәм,
Руми, Шами, бүтүн һинди кәзәрәм,
Гул олса пул вериб, алыб кәтиррәм,
Сораглашыб Гәрибини тапарам.

Сөз тамама јетиб, тәкрар Шаһсәнәм Әһмәд бәзиркандан тәвәггә етди ки, Гәриб һарада олса, ону тапыб кәтирсин.

Әһмәд бәзиркан сөз вериб, үстәлик:

— Гызым, мәним нә оғлум вар, нә дә гызым, сәни сынајырдым, катирчәм ол, Гәрибини тапыб сәнә јетирәрәм,—дејиб јола рәван олду.

Сәнә дејим Гәрибдән. Гәриб бир мүддәт Һәләб шәһәриндә гәһвәханада чалыб-охујурду, белә ки, Гәрибин устадлығы әтрафа јајылмышды.

Һәләб пашасы ешитди ки, Гәриб адында бириси Һәләбә кәлиб бүтүн ашыглары бағлајыб. Әмр вериб һаман саат ону һүзуруна истәди. Адамлар кәлиб Гәриби ахтармагда олсунлар, бу тәрәфдән дә Әһмәд бәзиркан кәлиб чыхды Һәләбә. Кириб гәһвәчи дүканына чамы шәрбәтлә долдуруб, Сәнәм вердији үзүкү чамын ичинә салыб деди:

— Кимдир бурада Гәриб, галхсын ајаға, бу чамы алыб ичсин.

Һеч ким јериндән галхмады, бу анда Гәриб әлиндә саз ичәри кирди, Әһмәд бәзиркан бир дә тәкрар етдикдә, Гәриб алыб чамы чәкди башына, көрдү Шаһсәнәмин үзүкү чамын ичиндәдир, үзүкү алыб өпүб көзүнүн үстә гојандан сонра үрәји дәмирчи күрәси кими од тутуб јанды. Сазыны синәсинә басыб көрәк Әһмәд бәзиркана нә деди.

Алды Гәриб:

Башына дөндүјүм бәзиркан хачә,
Чаным хачә, нечә көрдүн Сәнәми?
Нә күндүзүм күндүз, нә кечәм кечә,
Чаным хачә, нечә көрдүн Сәнәми?

Алды Әһмәд бәзиркан:

Һәг сәнә көндәрсин Хызыр Илјасы,
Ағлар, сызлар көрдүм назлы Сәнәми.
Вардыр сәнә Шаһсәнәмин дуасы,
Ағлар, сызлар көрдүм назлы Сәнәми.

Алды Гәриб:

Мән кәләндә дәрилмәди күлләри,
Мәнә гисмәт олду Һәләб чөлләри.
Сөјләнирми Шаһсәнәмин сөзләри,
Чаным хачә, нечә көрдүн Сәнәми?

Алды Әһмәд бәзиркан:

Јахын достлар сәни дуруб араплар,
Учан гушдан сәни Гәриб, сорарлар.
Анан, бачын кеҗинибдир гаралар,
Гаралар ичиндә көрдүм Сәнәми.

Алды Гәриб:

Бизим елләр баһар иди, јаз иди?
Көлләрдәки өрдәк иди, газ иди?
Шаһсәнәмим кәлин иди, гыз иди?
Гәриб дејәр: нечә көрдүн Сәнәми?

Алды Әһмәд бәзиркан:

Мән кәләндә сизин елләр јаз иди,
Көлләрдәки өрдәк иди, газ иди.
Шаһсәнәмин кәлин дејил, гыз иди,
Ағлар, сызлар көрдүм назлы Сәнәми.

Сөз тамам олду, Гәриб деди:

— Әһмәд бәзиркан, һазырлаш кедәк.

Бу анда Һәләб пашасынын адамлары ичәри кириб Гәриби тутуб апардылар пашанын јанына. Әһмәд бәзиркан да дүшдү бунларын далынча, кәлиб чыхдылар пашанын һүзуруна.

Һәләб пашасы хәбәр алды:

— Еј гәриб, сән кимсән вә нәчисән?

Гәриб деди:

— Изин вер, дејим.

Паша изин верди.

Алды Гәриб:

Ајрылдым елимдән чыхдым гүрбәтә,
Ағларам, сызларам кимсәм јох мәним.
Гәриб дејилиб дүшдүм дилдән-дилләрә,
Ағларам, сызларам, кимсәм јох мәним.

Кәнч јашымда тәрк ејләдим вәтәним,
Гүрбәт елләр өлуб мәним мәскәним,
Көзүјашлы, көзү јолда Сәнәмим,
Ағларам, сызларам, кимсәм јох мәним.

Ашыг Гәриб јаныг-јаныг сөјләсин,
Ениб ешгин дәрјасыны бојласын,
Һәг сәни дүнјада намдар ејләсин,
Ағларам, сызларам, кимсәм јох мәним.

Сөз тамам олду, Һәләб пашасы деди:

— Мән билирәм сән гәрибсән вә бу өлкәдә кимсән јохдур, инчаг дејирләр ки, сән чох зор ашыгсан. Әкәр бизим ашыгла дөш-дөшә кәлиб ону бағлыја билсән, сәни азад едәрәм, јох бағлыја билмәсән бојнун вурулачаг.

Гәриб разылыг вердикдән сонра паша мәчлис гурду. Һәмән мәчлисә Һәләб шәһәринин мөһтәрәм адамларындан бир нечәси чағырылды. Пашанын ашығы да кәлиб һәмән мәчлисә чыхды. Ашыг деди:

— Гәриб, сән башлајырсан, јохса мән?

Гәриб деди:

— Бизләрдә гајдадыр, һәмишә мејданда јолу дүшмәнә верәрик. Сән де, мән дә сәнин ардынча кәлим.

Гәриб белә дејәндә, пашанын ашығы сазыны элиб көрәк Гәрибә нә деди.

Алды ашыг:

Утанмадын кәлиб кирдин мејдана,
Бу мејданда әркан олур, јол олур,
Инди о дүнјаны көстәррәм сана,
Бу мејданда говға олур, зор олур.

Алды Гәриб:

Кәл мәнимлә сән дә кирмә мејдана,
Мәнәм дејән, мәним кими сәрт олур.
Устад исән, кәл инчитмә кәндини,
Бу мејдандан гуртаранлар мәрд олур.

Алды ашыг:

Зикр едиб мән дә кәлмишәм чуша,
Мат галарсан букүнкү тәк саваша,
Бир од вуррам ајағларын туташа,
Онда сәнин јәгин дилин лал олур.

Алды Гәриб:

Камил уста, отуркилән јеринә,
Ловғаланыб дүшмә мәним кримә.
Бир ашыг ки, хор бахарса бирина
О да горхмаз, ондан даһа мәрд олур.

Алды ашыг:

Әрәнләр әлиндән бадә ичдинми?
Буланлыг чајлары үзүб кечдинми?
Бу мејдана кириб сәрдән кечдинми?
Ашыглыгда башга-башга һал олур.

Алды Гәриб:

Мән Гәрибәм, чыхмамышам јолумдан,
Бәд калам чыхмајыб әсла дилимдән,
Пәләнк олсан гуртармазсан әлимдән,
Бу рүсвајлыг сәнә бөјүк дәрд олур.

Гәрибин бу сөзү ашығы елә тутду ки, додаг-додагдан галдырмајыб, фикирли јериндә дурду. Јербәјердән мәчлисдәкиләр дедиләр:

— Гәриб, сән һәгигәтдә дә һәгг ашигисән.

Паша Гәрибдәки фәрасәти вә онун бүлбүл кими чәһ-чәһ вуран сәсинә һејран олуб деди:

— Гәриб, мән сәни бурадан даһа бурахмајачағам, кәл гал мәним јанымда. Је, ич, кәз, кефини чәк!..

Паша белә дејәндә, Гәриб сазыны алыб јаныглы-јаныглы пашаја көрәк нә чүр чаваб верди:

Алды Гәриб:

Севкилимдән намә кәлди,
Изин вер, паша, мән кедим.
Ағлар галыбдыр севдијим,
Изин вер, паша, мән кедим.

Гүрбәт елин гәһри мәни,
Артырды көнлүм гәмини,
Анам, бачым көзләр мәни,
Изин вер, паша, мән кедим.

Гәриб кечиб өз чанындан,
Ијид олан горхмаз гандан,
Узаг дүшдүм мән јарымдан,
Изин вер, паша, мән кедим.

Сөз тамам олду. Паша хәбәр алды:

— Гәриб, мән бир шеј баша дүшмәдим. Ачыг де көрәк, нә демәк истәјирсән? Мәјәр ки, мәним јанымда галсан сәнин күнүн хош кечмәзми?

Гәриб деди:

— Паша, мәним дәрдим бәнгадыр.

Гәриб башына кәлән әһвалаты әввәлдән ахыра кими пашаја нәгл едиб башлады ағламаға. Паша иши белә көрән кими әмр верди ки, Гәрибә гырх кисә гызыл версинләр.

Гәриб гырх кисә гызылы алыб һејбәсинә гојдугдан сонра кетмәк истәди. Көрдү чөлдә елә бир туфандыр ки, көз-көзү көрмүр. Јер, көј гардан ағ палтар кејмишдир. Гәриб сазыны алыб көзүндән бәһар булуду кими көз јашлары ахыда-ахыда көрәк нә деди:

Шикајәтим вардыр фәләк, әлиндән,
Фәләк, мәнә дүшмән олдун ағларам,
Горхум будур һәсрәт галам јарыма,
Фәләк, мәнә дүшмән олдун, ағларам,

Бизим елләр дағдыр, дашдыр, вирандыр,
Гадир мөвлам һәр мәтләби верәндир,
Баҗырда гар, човғун, долу, борандыр,
Вәтәнимдән ајры дүшдүм, ағларам.

Ијид одур өз сиррини кизләјә,
Чијәрини кабаб едиб дүзлијә,
Рәвамыдыр Гәриб бурда көзләјә,
Фәләк илә дүшмән олдум, ағларам.

Сөз тамам олду, паша көрдү ки, һәгигәтдә дә бајырда елә човғундур ки, Гәрибә кетмәк мүмкүн олмајачаг, деди:

— Гәриб, кәл кетмә, бу јолларда тәләф оларсан.

Гәриб башлады ағламаға, паша Гәрибин ағламағыны көрүб үрәји јанды, әмр верди ки, Гәрибә ат версинләр. Һаман саат пашанын адамлары Гәрибә бир јахшы јүкүрәк ат вериб, Гәриби јол салдылар.

Гәриб бәзиркан вә паша илә худаһафизләшиб Тифлисә сары кәлмәкдә олду.

Устад дили јүкрәк олар. Гәриб бир мүддәт јол кәлдикдән сонра алтындакы ат таб кәтирмәјиб һәлак олду. Гәриб һејбәсини чијнинә алыб бир гәдәр пијада јол кетдикдән сонра јорулуб көј бир чәмәнлик ичиндә отурду. Бир тәрәфдән вәтәниндән, о бири тәрәфдән севкилиси олан Шаһсәнәмдән ајрылмасыны вә өзүнүн чөлү-бәри-бијабан ичәрисиндә галмасыны көрәрәк, сазыны синәсинә басыб өз һалына мүнасиб көрәк нә деди:

Гадир мөвла будур сәндән диләјим,
Фәләк мәни даша чалды, ағларам.
Инди билдим мурадыма чатмадым,
Фәләк мәни даша чалды, ағларам.

Әчәл кәлди башым үстә дајанды,
Ширин чаным ешгин одуна јанды,
Инди билдим фәләк мәнә дүшманды,
Фәләк мәни даша чалды, ағларам.

Дүшдү бу јерләрә јолум һарадан,
Әлим дә үзүлдү Сәнәм тәк јардан,
Гәрибин мејитин апарын бурдан,
Фәләк мәни даша чалды, ағларам.

Сөз тамам олду. Гәриб галхыб пијада јол кетмәјә башлады. Бир гәдәр јол кетдикдән сонра бир нәфәр ағ атлы онун габағына чыхыб салам вердикдән сонра деди:

— Кәл мин тәркимә!

Гәриб бу ағ атлынын тәркинә минib бир гәдәр јол кетдикдән сонра ағ атлы деди:

— Еј чаван, јум көзләрини!

Гәриб көзүнү јумду, бир дәгигә кечмәмишди ки, атлы сәсләнди:

— Ач көзүнү!

Гәриб көзүнү ачыб көрдү ки, будур Тифлисә чатыбдыр. Атдан дүшүб Тифлисә тәрәф бир гәдәр бахдыгдан сонра керијә дөндү ки, атлы илә худаһафизләшсин, атлының гејб олдуғуну көрүнчә билди ки, бу әрәнләрдәндир. Чох һејифсиләнди.

Гәриб сазыны алыб бир гәдәр кетдикдән сонра Тифлисин кәнарына чатыб өз севкилиси олан Шаһсәнәмин гәсрини көрән кими үрәји дәмирчи күрәси кими алышыб јанмаға башлады.

Алды Гәриб:

Мин говғалар чәкди башым,
Ахыр чатдым сәнә, Тифлис,
Бахым сәнә гој дојунча,
Ахыр чатдым сәнә, Тифлис.

Сијаһ сачлары даранды,
Чаным һәсрәтиндә јанды.
Сәнәмин гәсри көрүндү,
Ахыр чатдым сәнә, Тифлис.

Ашиг Гәриб кәлди елә,
Кәзәр бағы күлә-күлә,
Кәлдијими јара сөјлә,
Шүкүр кәлдим сәнә, Тифлис.

Сөз тамама јетди. Гәриб Тифлис шәһәринә дахил олуб, әввәлчә гәһвәчи Дәли Маһмуднан көрүшдү. Сонра һәр ики-си кәлди өз гапыларына, Гәриб сәсләди:

— Еј ев саһиби!

Гәрибин анасы Баны сәсләнди:

— Кимсән, нәчисән?

Бу сәсә бачысы Нәркиз дә бајыра чыхды. Гәриб тез бачы-сынын әлиндән тутуб ичәри кирди.

Нәркиз деди:

— Сән кимсән?

Гәриб деди:

— О дивардакы сазы верин, сазнан дејим.

Баны деди:

— Оғул, биз јаслыјыг, бизә саз чалмаг лазым дејил.

Гәриб бунларын сөзүнә гулаг асмајыб, алыб сазы көрәк өзүнү нечә танытдырды:

Алды Гәриб:

Чаным ана, көзүм ана,
Ана, мән Гәрибәм, Гәриб,
Бу күн сизә меһман олум,
Ана, мән Гәрибәм, Гәриб!

Алды анасы:

Хош кәлдин, сәфа кәтирдин,
Оғлум Гәриб, һачан кәлдин?
Мәни одлара јандырдын,
Оғлум Гәриб, һачан кәлдин?

Алды Гәриб:

Нә бәлалар чәкди башым,
Көзүмдән төкәрәм јашым,
Бос һаны һејдәр гардашым,
Ана, мән Гәрибәм, Гәриб!

Алды анасы:

Атлылар атын чапарды,
Сыных көнүллэр јапарды,
Һејдәри Төна апарды,
Оғлум Гәриб, һачан кәлдин?

Алды Гәриб:

Һамылар елэрди һачы,
Јохдур дәрдимин илачы,
Сән Нәркиз дэ мәнэ бачы,
Ана, мән Гәрибәм, Гәриб!

Алды анасы:

Банының үрәјин дешдин,
Бојнуна хәләтин бичдин,
Һарда идин кәлдин чыхдын,
Оғлум Гәриб, һачан кәлдин?

Сөз тамама јетди, анасы, бачысы Гәриблә гучаглашыб, өпүшәндән сонра көзләринә ишыг кәлди.

Гәриб хәбәр алды:

— Ана, мәнә Шаһсәнәмдән бир хәбәр.

Анасы деди:

— Оғул, бу күн Шаһсәнәмин тојудур.

Белә ешидәндә Гәриб дајана билмәјиб анасыны, бачысыны бурада гојуб Маһмуднан Шаһвәләдин тој мәчлисинә кәлди. Шаһвәләдә хәбәр кетди ки, көзүн ајдын олсун, сәнин тој мәчлисинә бир ашыг кәлиб чыхды. Шаһвәләд вә Күлоғлан мәчлисә кәлдиләр. Күлоғлан Гәриби көрән кими таныјыб гачмаг истәјәндә Дәли Маһмуд ону бурахмады.

Шаһвәләд деди:

— Ашыг, бир гәдәр сөһбәт елә.

Ғәриб: «көзүм үстә!» дејиб, сазыны синәсинә басыб, өзү-нү Сәнәмә таныш вермәк үчүн көрәк нә деди:

Һәр кечә, һәр күндүз Һәләб шәһриндә
Гүдрәт шәрабыны ичдим дә кәлдим.
Јар мәнә көндәрди бир көзәл намә,
Охудум гарәсын, сечдим дә кәлдим.

Ахшам иди, мән дә кәлдим ханәмә,
Сирримі демишдим бачы, нәнәмә,
Ешгин хәнчәрини вурдум синәмә,
Дәрин јараларым дешдим дә кәлдим.

Ғәрибин сәсини Шаһсәнәм о бири отагдан ешитчәк, гызларла кәлиб пәнчәрәнин габағында дурду:

Алды Ғәриб:

Һәфтәдә хәбәри вердиләр бизә,
Күнорта вахтында чыхдым мән дүзә.
Мәдәт дејиб кәлиб чыхдым Тифлисә,
Мөвлам ганад верди, учдум да кәлдим.

Бир әл вурун, хублар кирсин ојуна,
Мән гурбанам гамәтинә, бојуна.
Ашыг Ғәриб Шаһсәнәмин тојуна
Башымдан, чанымдан кечдим дә кәлдим.

Сөз тамам олду. Шаһвәләд Ғәриби таныјыб Күлоғлана деди:

— Ә, сән бу Ғәриби өлдүрмәмишдин?

Күлоғлан горхусундан кирди сичан дешијинә, Шаһвәләд хәнчәри чәкиб Ғәриби вурмаг истәјәндә, Дәли Маһмуд Шаһвәләдин голларыны тутуб хәнчәрини дајады үрәјинә. Иши белә көрәндә Шаһвәләд деди:

— Ғәриб, Шаһсәнәми сәнә вердим.

Чамаат јербәјердән бу сазу алгышлајыб Ғәрибин бачысынын кәбинини Шаһвәләдә, Шаһсәнәмин кәбинини Ғәрибә ҳәсиб тәзәдән тоја башладылар.

Шаһсәнәм кәлин отағына кечди, Ғәриб бәјлик палтарыны кејиб Сәнәмин јанына кәлди. Шаһсәнәм истәди дуруб сармаша Ғәрибин бојнуна, Ғәриб деди:

— Мәнә јахын кәлмә, сәнә Шаһвәләдин әли дәјиб.

Гәриб белә дејәндә Шаһсәнәм көзүнүн јашыны ахыда-ахыда сијаһ сачларындан тел ајырыб саз әвәзинә алыб көрәк нә деди:

Чаным сәнә гурбан, гарагөз Гәриб,
Раһат олмамышам, јар, сән кедәли,
Әјнимә кејмишәм гәм либасыны,
Кејиб салланмадым, јар, сән кедәли.

Евимизин далында хырда тәпәләр,
Орда јағыш јохса, бурда сәпәләр,
Мүчрүмдә дурур көрдүјүн бохчалар,
Тахыб кәзмәдим һеч, јар, сән кедәли.

Гыш доланды, јенә баһар ачылды,
Көрпә гузу анасындан сечилди.
Једди илдә он дөрд бајрам кечилди,
Һәна јахмамышам, јар, сән кедәли.

Сөз тамам олду, Шаһсәнәм башлады ағламаға. Гәриб Шаһсәнәми белә ағлар көрәндә алыб сазы көрәк онун үрәјини нечә әлә алды:

Дөн бәри, дөн бәри, бир үзүн көрүм.
Чохдандыр ајрылдым сәндән ах, Сәнәм,
Бир-бир либасларын тә'риф ејләјим.
Сән дә кејин, гуршан көрүм галх, Сәнәм.

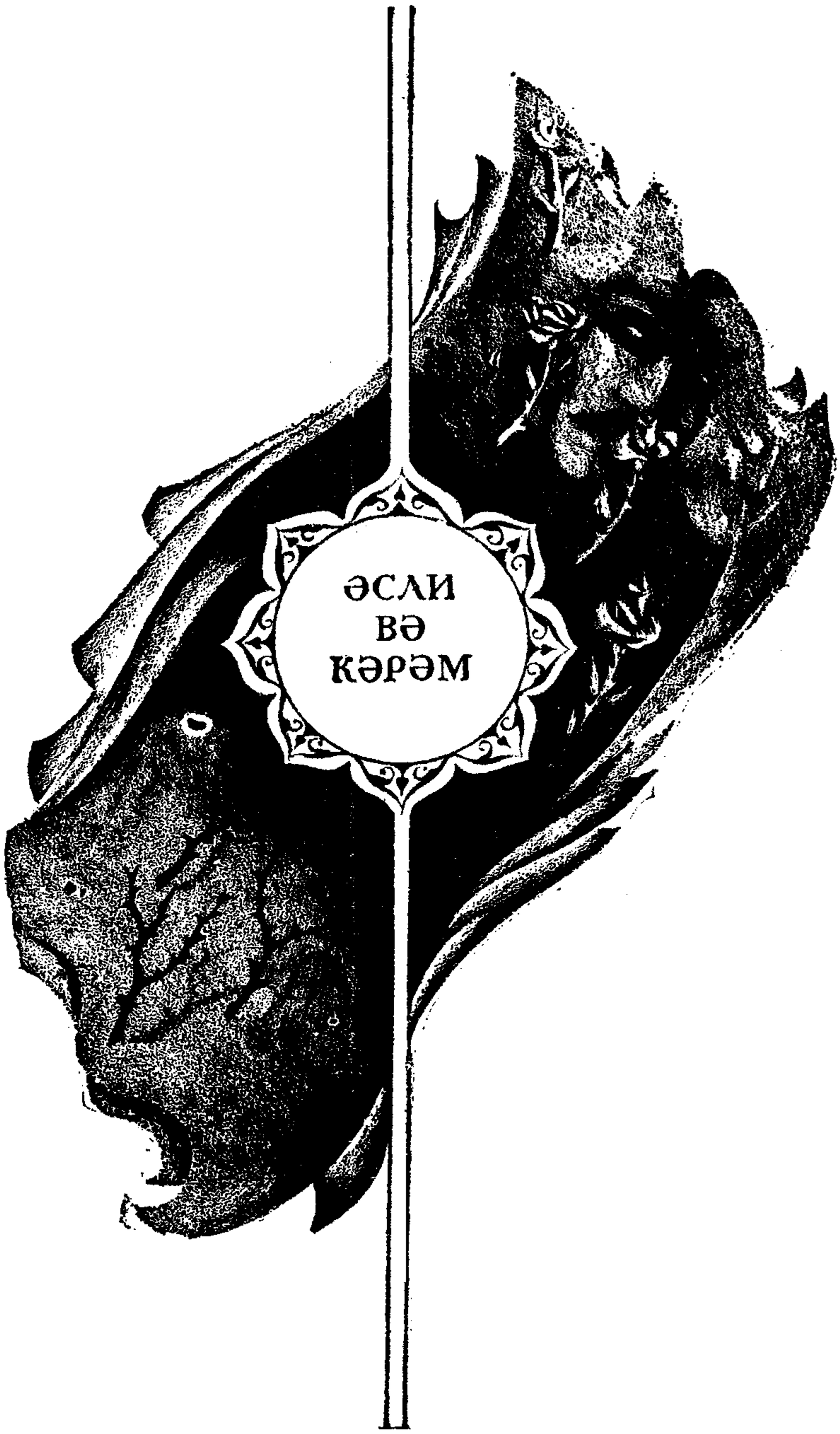
Мән көрмәдим сәнин кими көзәли,
Пајыз олчаг, бағлар төкәр хәзәли,
Дилин шәкәр, додағындыр мәзәли,
Көзүм нуру, дур ајнаја бах, Сәнәм.

Дилләрдә дастандыр Тифлис алмасы,
Мин түмәнә дәјәр сачын һөрмәси.
Јар, сәнә кәтирдим һәләб һәнасы.
Ағ әлләрә јарашыр, бир бах, Сәнәм.

Јүз минә дәјәр ки, үзүн јашмағы,
Инчә белә бағла гызыл гуршағы,
Ајағына кејибсән зәрли башмағы,
Гәриб дејир: дур ајнаја бах, Сәнәм!

Сөз тамам олду, истәклиләр барышыб өпүшдүләр.

Гәриб јенидән тој етди. Һәр ики һәсрәтли бир-бирилә мурадына чатыб шад күнләр ə узун өмүр кечирдикдән сонра јерә кечдиләр. Сиз дә атдајыб дөврә кечин.

ӘСЛИ
ВӘ
КӘРӘМ

УСТАДНАМӘ

Адам оғлу, ол-әрканы таңы, бил.
Јол-әркан биләнин јери дар олмаз,
Сирриии сөјләмә гаму аләмә,
Бивәфа дилбәрдән сәнә јар олмаз.

Икид оду тә'нә охун атмаја,
Һалал мајасына һарам гатмаја,
Бир оғул ки, ата сөзүн тутмаја,
О оғулда гејрәт, намус, ар олмаз.

Өз сүрүндән гурбан, нәзир дејәрсән,
Өз јунундан шал тохујуб кејәрсән,
Бәсләдијин бағын барын јејәрсән,
Јад бағындан сәнә һејва, нар олмаз.

Дәллək Мурад, чәкмә бир бунча гәми!
Бурда дуран олмаз, кедәрләр һамы,
Дәллək бичинчиди, бу дүнја зәми,
Бичилән зәмидән мүрғзар олмаз.

Устадлар устаднамәни бир јох, ики дејәр, биз дә дејәк ики, олсун.

Дәрдин, гәмин әрбабыјам,
Дәрдләр мәндән ирад олмаз.
Күндә јүз мин хәјал ејләр,
Мәним көнлүм бир шад олмаз.

Көјә чәксә баш тајалар,
Фәләк ону тез пајалар,
Һәр күлүнк чапмаз гајалар,
Һәр кимсәнә Фәрһад олмаз.

Дәрвиш олан бахмаз пуста,
Улу олан олар уста,
Күвәнмә бивәфа доста,
Бивәфадан имдад олмаз!

Сәһәр бағын әсәр бады,
Гоһуму гов, истә јады,
Мөвлам јарадыб Мурады,
Һәр кәс Дәлләк Мурад олмаз!

Устадлар устаднамәни ики јох, үч дејәр, биз дә дејәк үч олсун.

Кәлин сизә мән әрзими ејләјим,
Агил олан, бу дүнјада вар нәди?
Дүнја бир бостанды, позулар кедәр,
Чичәк нәди, јемиш нәди, бар нәди?

Бу дүнјада чох-чох ширин мал олу,
Тамаһкарлар һалы мүшкүл һал олу,
Гол бурулу, гулаг баты, лал олу,
Гоһум нәди, гардаш нәди, јар нәди?

Дәлләк Мурад, бу јолларда сүрүннәм,
Инди кедишимди, нә вахт көрүннәм?
Алтым торпаг, үстүм дә даш, һөрүннәм,
Исти нәди, сојуг нәди, гар нәди?

Нәгл едирләр ки, кечмиш заманларда Кәнчә шәһәриндә Зијад адлы бир хан јашајармыш. Онун чох көзәл хасијјәти вармыш. Һеч кәси өзүндән инчитмәзмиш. Кимсәнин һаггыны кимсәдә гојмазмыш. Мүхтәсәри рәијјәтини әдаләтлә идарә едәрмиш.

Дејирләр Зијад хан өзүнү елә апарырмыш, ону таныјанлар зәнн едәрмишләр ки, дүнјада онун гәдәр хошбәхт адам јохдур. Анчаг ад-санын, вар-дөвләтин олмасына бахмајараг, Зијад хан да дәрддән-гәмдән хали дејилмиш. Аллаһ она өвлад вермирмиш. Өвладсызлыг Зијад ханы тез-тез пәришан едирмиш.

Зијад ханын Гара Кешиш адлы бир хәзинәдары вар

имиш. О да Зијад хан кими өвлад үзүнә һәсрәт имиш. Һәмдәрд олдуглары үчүн Зијад ханла Гара Кешишин сөһбәти јахшы тутармыш. Онлар тез-тез көрүшүб бу барәдә дәрдләшәрмишләр. Јахшы дејибләр ки, су ахыб чухуруну тапыбмыш.

Бир күн Зијад хан имарәтиндә отуруб јенә дә фикрә далыбмыш. Өз бәхтиндән, сонсузлуғундан шикајәтләнирмиш. Бу вахт Гара Кешиш ичәри кирир. Ханын пәришан олдуғуну көрүб дејир:

— Јенә дә гәм дәрјасына гәрг олмусунуз? Бу нәдир?

Зијад хан деди:

— Әлимдән нә кәлир, кешиш! Сонсузлуг мәни лап вәрәмләдиб. Фикир еләмәјим, нә едим?

Гара Кешиш деди:

— Мәним дә өвладым јохдур. Анчаг мән фикир чәкмирәм. Көрәк аллаһын дәркаһында нә күнаһ иш тутмушуг ки, бизә өвлад әта етмир. Күнаһымызы јумаг үчүн саваб иш көрмәдијик.

Зијад хан деди:

— Даһа нә саваб иш көрәчәјик? Әлимиздән кәләни етмишик: нәзир дејирсән вермишик, нијаз дејирсән вермишик, јохсулларын, ачларын гарныны дејирсән дојурмушуг. Даһа нә етмәлијик?

Гара Кешиш деди:

— Хан сағ олсун, үрәјимә бир фикир кәлиб, ону десәм инчимәзсән ки?

Зијад хан:

— Де!

Кешиш деди:

— Кәлсәнә, бир әһд едәк.

Зијад хан марагла сорушду:

— О нә әһддир?

Кешиш деди:

— Хан сағ олсун, кәл белә бир әһд бағлајаг. Әкәр мәним гызым, сәнин оғлун олду, мән гызымы сәнин оғлуна верим, јох, сәнин гызын, мәним оғлум олду, сән гызыны мәним оғлума вер.

Зијад хан разы олду. Әһд-пејмандан сонра һәрә чәкилиб өз отағына кетди.

Доггуз ај, доггуз күн, доггуз саат, доггуз дәгигә, доггуз санијә кечәндән сонра Зијад ханын бир оғлу, Гара Кешишин дә бир гызы дүнјаја кәлди. Зијад хан ә'јан-әшрәфи топлајыб, шадјаналыг кечиртди, оғланын адыны Маһмуд, гызын адыны

Мәрјәм гојдулар. Ушагларыны тапшырдылар дајәләрә. Нечә дејәрләр, нағыл дили јүјрәк олар. Ушаглар бөјүјүб сәккиз јаша чатдылар. Зијад хан оғлуну молла јанына гојду. Гара Кешиш дә гызыны өзү охутмаға башлады.

Ај доланды, ил кечди. Маһмудла Мәрјәм он беш јашына чатдылар, амма бу он беш илин әрзиндә нә гыз оғланы көрмүшдү, нә дә оғлан гызы. Маһмуд күнүнү ләләси Софи илә кечирирди. Бир күн Маһмуд ләләси Софијә деди:

— Софи, кет атамдан изин ал, мән ова чыхмаг истәјирәм.

Софи кедиб, Маһмудун сөзүнү Зијад хана јетирди. Зијад хан изин верди. Маһмуд ат минди, тәрланыны да голунун үстүнә алыб, шәһәрдән чыхды. Бир гәдәр јол кетдикдән сонра Маһмудун тәрланы голунун үстүндән галхды, бир гәшәнк гушу габағына гатыб, өзүнү вурду ағачларын арасына.

Маһмуд деди:

— Софи, сән атымы сахла, мән тәрланын далысынча кедим, көрүм һара гонду?

Софи атларын јанында галды. Маһмуд дүшдү гушун далынча. Маһмуд тәрланыны ахтармагда олсун, сәнә дејим кешиш гызы Мәрјәмдән.

Мәрјәм баға сејрә чыхмышды. Сәрв ағачынын јанына чатар-чатмаз көрдү ки, бир тәрлан көзәл бир гушу габағына гатыб говур. Гуш өзүнү јетириб сохулду Мәрјәмин гучағына. Мәрјәм тез гушу тутду. Тәрлан өзүнү јетирди, истәди гушу Мәрјәмин әлиндән алсын, Мәрјәм тәрланы да тутду.

О бири тәрәфдән Маһмуд ағачларын арасыјкан кәлиб бу баға чыхды. Бахды ки, бағ, нә бағ? Күл бүлбүлү, бүлбүл күлү чағырыр. Ағачлар чичәкләјиб, нәркизләр баш галдырыб. Маһмуд бир гәдәр ирәли кедиб көрдү сәрв ағачынын алтында марал мисал бир гыз јүз наз-гәмзә илә дајаныб. Гашлар каман, көзләр гара, бурун һинд фындығы, синә Сәмәргәнд кағызы. Маһмуд көрдү тәрлан да бу гызын әлиндәди. Ирәлиләмәк истәјәндә Мәрјәм кери дөнүб ону көрдү. Каман гашларыны чатыб, гәзәбли-гәзәбли деди:

— Оғлан, кимсән? Изинсиз бу баға нијә кирмисән?

Маһмуд алды синә сазыны, көрәк тәрланыны гыздан нә истәди:

Ај көзәл гыз, сәд афәрин әслинә,
Ала көзлүм, тәрланымы кәтир вер!
Мәнәм бу тәрланын овчу сәјјады,
Ала көзлүм, тәрланымы кәтир вер!

Маһмуд белә дејәндә гыз билди ки, тәрлан онункудур. Га-

ра сачларындан үч тел ајырыб, синәсаз әвәзиндә синәсинә басды, она белә чаваб верди:

Мән билирәм бу тәрланын ишини,
Кәрәм ејлә, тәрланыны кәл апар!
Тәрлан кәрәк јесин овун дөшүнү,
Кәрәм ејлә, тәрланыны кәл апар!

Маһмуд:

Әјнинә кејибсән көзәл дарајы,
Шана алыб телләрини дарајы,
Сәјјад олан тәрланыны арајы,
Ала көзлүм, тәрланымы кәтир вер!

Мәрјәм:

Овун олуб бәдәниндән јаралы,
Бүлбүл олан күл көрмәсә саралы,
Нә үчүн дурубсан мәндән аралы?
Кәрәм ејлә, тәрланыны кәл апар!

Маһмуд:

Маһмуд дејәр: нәләр кәлди башыма,
Кедим сөјләјимми јар-јолдашыма?
Овум сәнсән, көзәл, чыхдын гаршыма,
Ала көзлүм, тәрланымы кәтир вер!

Мәрјәм:

Әсли дедин, көзәлләрин көзүјәм,
Ашыгларын сөһбәтијәм, сөзүјәм,
Адым Мәрјәм, Гара Кешиш гызыјам,
Кәрәм ејлә, тәрланыны кәл апар!

Сөз тамама јетди, гыз деди:

— Оғлан, кәрәм елә, тез чых бурадан кет, кешиш бабам кәлиб бизи көрмәсин.

— Кедәрәм, анчаг кәрәк бир хаһишими јеринә јетирәсән.

Мәрјәм деди:

— О нә хаһишдир?

Маһмуд деди.

— Мән истәјирәм ки, сәнин адын Әсли олсун.

Мәрјәм көрдү ки, Маһмуд әл чәкмәјәчәк, чар-начар разы олду.

Маһмуд деди:

— Инди ки, сән мәним сөзүмү јерә салмадын, адыны Әсли чағырмаға разылыг вердин, бундан сонра сән дә мәним адымы Кәрәм чағыр.

Мәрјәм сачындан ики тел ајырыб синәсаз еләди, алды көрәк Кәрәмә нә деди:

Кәрәм, гушун учду гонду будаға,
Кәрәм оғлан, кәрәм ејлә, гушун ал!
Көзләринә веррәм гурбан, садаға,
Кәрәм оғлан, кәрәм ејлә, гушун ал!

Мәнимлә дурубсан габаг-габаға,
Олум гамәтинә гурбан, садаға,
Зијад хан оғлуна олмаз гадаға
Кәрәм оғлан, Кәрәм ејлә, гушун ал!

Бүлбүлләр охујар баһарын фәсли,
Көзләрин олубду чанымын гәсди,
Адым Мәрјәм иди, сән гојдун Әсли,
Кәрәм оғлан, кәрәм ејлә, гушун ал!

Кәрәмин гәлби чошду, ганы гајнады. Әсли кетмәк истәјәндә ону дајандырыб деди:

— Гој, бирини дә мән дејим, сонра кедәрсән.

Алды Кәрәм:

Салланыб кедән Салатын
Салла зүлфүн кәмәнд олсун,
Гој көрүнсүн маһ чамалын,
Көнүл әјләнсин бәнд олсун.

Јараларым габар-габар,
Кәлди јардан доғру хәбәр,
Дедим: ләбләрин ким әмәр?
Деди: әм, сәнә гәнд олсун.

Ахар чајлар күлдү-күлдү,
Өтүшән шејда бүлбүлдү,
Десәләр, Кәрәми өлдү,
Өлдүр әлинә ган долсун.

Кәрәмин сөзләри Әслини алды. Гызын гонча додаглары күлүмсәди. Кәрәм ихтијарсыз бармағындакы үзүјү гыза, гыз да ипәк дәсмалыны Кәрәмә верди. Кәрәм Әслинин көзләриндән өпмәк истәјәндә Әсли кери чәкилди. Сачларындан ики тел ајырыб, синәсаз еләди, алды көрәк нә деди:

Нә кәзирсән мәлул-мәлул бу јердә,
Аман Кәрәм, мәни рүсваj ејләмә!
Сәни мәнә гисмәт ејләјиб худа,
Аман Кәрәм, мәни рүсваj ејләмә!

Кәрәм гызын јалварmағына бахмајыб, ону гучаглады. Әсли биртәһәр онун әлиндән гуртарыб деди:

Һеч олурму бу јерләрдә белә иш?
Кешиш бабам дујуб ејләјәр тәфтиш,
Өпдүн дә, гучдун да, артыг вар, совуш,
Аман Кәрәм, мәни рүсваj ејләмә!

Кәрәм өзүнү сахлаја билмәјиб, әл атды гызын инчә белинә
Әсли деди:

Дојмамышам шәкәр кими дилиндән,
Горхум јохду мәним әсла өлүмдән,
Сарылыбсан инчә мијан белимдән,
Аман Кәрәм, мәни рүсваj ејләмә!

Ағам Кәрәм, пашам Кәрәм, хан Кәрәм!
Алыш Кәрәм, тутуш Кәрәм, јан Кәрәм!
Әсли олсун сәнә гурбан, чан Кәрәм!
Аман Кәрәм, мәни рүсваj ејләмә!

Кәрәмлә Әсли көрүшүб, бир-бириндән ајрылдылар. Кәрәм өзүнү сөзүнү итирмишди. Тилсимә дүшмүш адамлар кими бағдан чыха билмәди. Биртәһәр өзүнү бағын гапысына јетирди. Һа истәди кедә, көрдү ки, дизләри тагәтдән дүшүб. Гапыдан чыханда биһуш һалда јерә јыхылды.

Софи Кәрәми чох көзләди, ахырда әлачы кәсилди, башлады ону ахтармаға. Кәлиб ону биһуш һалда јерә сәрилмиш көрдү, башыны дизинин үстүнә алыб сорушду:

— Сәнә нә олуб, нијә саралмысан?

Кәрәм деди:

— Софи ләлә, диллә дејәммәрәм, гулаг ас, сазла дејим.

Алды Кәрәм:

Аман Софи, бағда бир көзәл көрдүм,
Телләри сәриндә, тәрлан әлиндә.
Күнәш кими шө'лә салыр аләмә,
Телләри сәриндә, тәрлан әлиндә.

Додаглары шәдди, дили мәзәди,
Јанаглары гызылкүлдән тәзәди,
Тәрланы әлинә алыб бәзәди,
Телләри сәриндә, тәрлан әлиндә.

Бир гарыдан хәбәр алдым адыны,
Чаным чыхсын өзүм чәким одуну.
Маһмуд идим, Кәрәм гојду адымы,
Телләри сәриндә, тәрлан әлиндә.

Софи Кәрәмин бу сөзләриндән бир шеј баша дүшмәди. Буну һисс едән Кәрәм сорушду:

— Софи гардаш, — дејәсән мәним сөзүмдән бир шеј анламадын?

Софи деди:

— Үчүндән, гулағындан баша дүшдүм, амма әмәлли-башлы јох. Доғрудан, јахшы охујурсан.

Кәрәм деди:

— Гулаг ас, бирини дә дејим, бәлкә баша дүшдүн.

Ағлым алды Әсли ханын көзләри,
Көтүрүб вәсмәни гаша салыбды.
Саллана-салллана чыхыб сејрана,
Күлүстана бир тамаша салыбды.

Кедибди башымдан камалым, һушум,
Әлимдән учубду бир тәрлан гушум,
Чох хош икән, нһссә дөнүбдү ишим,
Фәләк ишләрими даша салыбды.

Кәрәм дејәр: севсәм мәнә ар олмаз,
Јаман күндә гоһум-гардаш вар олмаз
Мән билирәм Әсли мәнә јар олмаз,
Ағлым мәни битмәз ишә салыбды.

Софи Кәрәмин ашиг олдуғуну анлады. Ону биртәһәр дилә тутуб евә кәтирди. Евдә Кәрәм Әсли дејиб кизли-кизли ағламагда олсун, сизә Зијад хандан хәбәр верим.

Зијад хана дедиләр ки, оғлун хәстәләниб, нечә күндү ки, мәнзилиндән бајыра чыхмыр. Һаман саат Зијад хан галхыб оғлунун јанына кәлди, хәбәр алды:

— Оғлум, дәрдин нәди?

Кәрәм деди:

— Ата, изин вер, дәрдими саз илә дејим, дилиән десәм, дилим алышыб-јанар.

Зијад хан изин верди.

Алды Кәрәм, көрәк атасына нә деди:

Кешиш бағчасында бир көзәл көрдүм,
Ағлымы башымнан алды, нә чарә?
Дарајыб зүлфүнү, төкүб үзүнә,
Сәрими сөвдаја салды, нә чарә?

Севдијим о көзәл кешиш гызыды,
Сәһәрдән парламыш дан улдузуду,
Јашылбаш сонады, көлләр гызыды,
Көлдән кәнар ганад чалды, нә чарә?

Дәрдли Кәрәм дејәр фүргәтим гаты;
Кәскинди гылынчы, јүјрәкди аты,
О Исәви, мән Мәһәммәд һүммәти,
Атәши сәримдә галды, нә чарә?

Зијад хан деди:

— Оғул сәнин дедикләриндән мән бир шеј баша дүшмәдим. Әкәр биринә ашиг олмусанса, де көрүм, кими истәјирсән, сәнин үчүн алым.

Кәрәм үч јашлы ушаг кими башлады агламаға. Зијад хана елә кәлди ки, оғлу нахошдур. Онун јанындан чыхыб бирбаш диванханаја кәлди, тахтына чыхыб әмр верди ки, һәр ким маним оғлумун дәрдини билсә, ону дүнја малындан гәни едәчәјәм.

Шәһәрдә тәбиб галмады кәлмәмиш ола, амма һеч ким Кәрәмин дәрдиндән бир шеј анлаја билмәди. Бир гары ешитди ки, Зијад ханын оғлу нахошду, һеч ким дә онун дәрдини тапа билмир, деди:

— Һәр нә олур-олсун, кәрәк мән Кәрәмин дәрдини тапам, бәлкә Зијад хан мәнә бир гырмызы донлуг верә.

Гары әсасыны әлинә алыб, өзүнү јетирди Зијад ханын бағына, көрдү Кәрәм чох гәмкин отуруб, көзләри јол чәкир, деди:

— Оғул, дәрдин нәди, нијә саралыб-солмусан?

Кәрәм деди:

— Гары нәнә, дәрдими гој сазла дејим, сөзлә десәм, дилим јанар.

Алды Кәрәм:

Бәдир үзлү, күл чамаллы,
Јар мәни севдаја салды!
Зәнәхданы гоша халлы,
Јар мәни севдаја салды!

Габағына гырчын дүздү,
Бағрымын башыны үздү,
Ала көзләрини сүздү,
Јар мәни севдаја салды!

Дәрдим артыб олду пазар,
Тәбиб олса, дәрман јазар,
Ширин чандан олдум безар,
Јар мәни севдаја салды!

Әсли кими көзәл олмаз,
Гашы јагут, көзү алмаз,
О јар мәни јада салмаз,
Јар мәни севдаја салды!

Синәм үстә дүјүн, даглар,
Көрәнләр һәрчајы чағлар,
Кәрәм Әсли дејиб ағлар,
Јар мәни севдаја салды!

Гары чох ариф арвад иди. О саат баша дүшдү ки, Кәрәм ешгә дүшүб, деди:

— Оғул, шәһәрин кәлинләри, гызлары, оғланлары күлшән бағына сејрә чыхыблар, сән нә үчүн бурада тәк-тәнһа отурубсан?

Кәрәм деди:

— Гары нәнә, сәннән бир сөз сорушачағам. Анчаг бу сөз икимизин арасында галмалыды.

Гары деди:

— Оғул, гары ки вар, бир овуч дарыды. Һара сәпәләсән, елә орадача галар. Сән сөзүнү де!

Кәрәм деди:

— Нәнә, о гызларын ичиндә кешишин гызы да олачагмы?

Гары деди:

— Олачаг, оғул, олачаг.

Кәрәм дәриндән бир аһ чәкди. Гары иши баша дүшдү, билди ки, Кәрәм Мәрјәмә ашигди. Балағыны гатлајыб, өзүнү Зијад хана јетирди, деди:

— Зијад хан, оғлунун дәрдини билмишәм.
Зијад хан сорушду:
— Оғлумун дәрди нәди?
Гары деди:
— Оғлун кешишин гызы Мәрјәмә ашиг олуб.
Зијад хан иши јәгин еләјәндән сонра гарыја пул вериб јола салды, һаман саат кешиш үчүн адам көндәриб, һүзуруна чағыртдырды. Кешиш Зијад ханын һүзуруна кәлиб, әдәб-ərламыны јеринә јетирди. Зијад хан она отурмаға јер көстәрди. Кешиш отурду, Зијад хан деди:
— Кешиш, әһдимизин вахты чатыб, разысанса бу күн-сабаһ ушагларымызын тојуну ејләјәк.
Кешишин һалы позулду, динмәди. Башыны ашағы салды. Зијад хан сорушду:
— Кешиш, нијә динмирсән? Олмаја әһдинә нахәләф чыхыбсан?
Кешиш деди:
— Хан сағ олсун, мән гызымы сәнин оғлуна верә билмәнәм.
Зијад хан ачыглы хәбәр алды:
— Бу нә сөздүр данышырсан, кешиш?!
Кешиш деди:
— Хан сағ олсун, биз ермәнијик, сиз мүсәлмансыныз. Шә'рән мән гызымы сәнин оғлуна верә билмәрәм.
Зијад хан деди:
— Кешиш, елә сөзү ағзына алма, нә ермәни, нә мүсәлман? Һамы аллаһ бәндәсиди. Тоја һазырлыг көр.
Кешиш јенә деди:
— Хан, мәни бағышла, гызымы сәнин оғлуна верә билмәјәчәјәм.
Хан гәзәбләнди:
— Кешиш, нә һәдлә мәним сөзүмү јерә салырсан? Дејәсән башын бәдәнинә ағырлыг еләјир. Һазырлаш тоја, дедим гуртарды! Әкәр о јан-бу јан еләсән, бојнуну вурдурарам!
Кешиш көрдү ки, мәсәлә түндләшди, тез һијләјә әл атыб Зијад хана деди:
— Хан, мәнә үч ај мөһләт вер, гызыма тој тәдарүкү көрүм.
Зијад хан разы олду. Үстәлик она бир үзүк дә верди ки, гызын бармағына тахсын. Кешиш үзүјү аландан сонра бирбаш евинә кәлди, арвадыны чағырыб деди:
— Арвад, Зијад хан гызы әлимиздән алачаг. Кәл, гызы көтүрүб гачаг!
Арвад разы олду, һаман күн евдә олан һәр нә шејләри вар-

дыса сатдылар, сәһәр ачылмамыш көч-күлфәтнән шәһәрдән чыхыб гачдылар. Онлар гачмагда олсун, сизә кимдән дејим, Софидән.

Софи тој тәдарүкүнү ешидән кими Кәрәмин јанына кәлди. она көзајдынлығы вериб деди:

— Кешиш разылыг верди, нишан да тахдылар. Тезликлә тој олачаг.

Кәрәм буну ешидән кими сазы синәсинә басыб, алды көрәк нә деди:

Вә'дәси чатынча, сүсән, сүнбүлүн,
Сәфасын чәкмәјә дал кәлсин, кетсин!
Сүрәјин дүнјанын зөвг-сәфасын,
Бојна долаимага гол кәлсин кетсин!

Сүсән нәди, сүнбүл нәди, күл нәди,
Ағ үзүндә гоша-гоша хал нәди,
Шәкәр нәди, шәрбәт нәди, бал нәди,
Вер, ағзым ичиндә дил кәлсин, кетсин!

Дост бағында сүсән, сүнбүл мәнимди,
Будағында өтән бүлбүл мәнимди,
Бағчада хар көрмәјән күл мәнимди,
Өшмәкчүн додага хал кәлсин, кетсин!

Шаһ кәлиб фәтһ етди бу Кәрәм ханы,
Кәрәмин ашығы, мә'шугу һаны?
Горхурам гачырда Әсли чананы,
Гојма үстә гејр әл кәлсин кетсин!

Бу тәрәфдән дә Зијад хан үстәлик чағырыб әһвалаты Кәрәмә сөјләди, архајын еләди ки, үч ајдан сонра Мәрјәми она алыб тојуну едәчәк. Кәрәм јары шад, јары нашад дүз үч ај көзләмәли олду.

Үч ајын тамамына бирчә күн галмыш Кәрәм күндүз узаныб јатды. Азча јатмышды ки, сәрсәм јухудан ајылды, ушаг кими ағламага башлады. Софи, гыз-кәлинләр онун башына топлашдылар.

Кәрәм деди:

— Индичә јухуда көрдүм, бир туфан гопду, Әслини көтүрүб апарды, бағыны хараба гојду. Јәгин Әслини кешиш көтүрүб гачыб.

Софи деди:

— Адам һәр кечә мин јуху көрүр, мәкәр бунун һамысы дүз олар?

Кәрәм деди:

— Әслинин башында бир иш вар.

Кәрәм сазыны да көтүрүб атасынын јанына кетди. Зијад хан оғлуну көрүб сорушду:

— Оғлум, кәлишинин сәбәби нәдир?

Кәрәм сазыны алыб, көрәк атасына нә деди:

Ашды кетди гарлы дағын ардына,
Хан Әслим јадыма дүшдү, ағларам,
Һеч тәбибләр чарә етмәз дәрдимә,
Хан Әслим јадыма дүшдү, ағларам,

Дағларын бүрчүсү мәнә јурд олду,
Мешәсиндә аслан өлду, гурд олду,
Үч ај мәнә чох бөјүк бир дәрд өлду,
Хан Әслим јадыма дүшдү, ағларам.

Уча дағ башында өтүшүр гушлар,
Маралым гачыбды, кимләр көрмүшләр?
Дәрдими анламаз гара кешишләр,
Хан Әслим јадыма дүшдү, ағларам

Һеј ағалар, буду сөзүн әзәли,
Пајыз олар, бағлар төкәр хәзәли,
Дәрд анламаз бу јерләрин көзәли,
Хан Әслим јадыма дүшдү, ағларам.

Дәрдли Кәрәм дејәр: бу дәрдим битмәз
Јарымын севдасы сәримдән кетмәз,
Јүз мин өјүд версәз, бири кар етмәз,
Хан Әслим јадыма дүшдү, ағларам.

Зијад хан деди:

— Оғлум, бу күн сәбр елә, сабаһ кешишин гојдуғу иғрар тамамды, јығышыб бирликдә кедәрик Әслини кәтирмәјә.

Ертәси күн Зијад хан бөјүк бир чаһ-чәлалнан јығышыб, кешишин евинә кәлмәјә бина гојду. Бир гәдәр јол кедәндән сонра Кәрәм деди:

— Сиз јаваш-јаваш кәлин, мән атымы чапыб сиздән габаг кедәчәјәм.

Зијад хан разы олду. Кәрәм атыны чапыб, бир гәдәр кетмишди ки, јолда ики нәфәр пијадаја раст кәлди. Кәрәм онлардан хәбәр алды:

— Һардан кәлиб, һара кедирсиниз?
Дедиләр:
— Кәнддә бир кешиш вар, онун јанына кетмишдик ки, китаба бахдыраг, көрдүк көч-күлфәтијнән көчүб кедиб.

Кәрәм белә ешидәндә аз гала ағлы башындан чыхды. Бир гәдәр атыны сүрдү, көрдү ки, гаршыдакы дағларын башыны думан бүрүјүб. Атыны сахлајыб, дағлара үз тутуб деди:

Хан Әслим Зәнкидән фәрар еләјиб,
Јол вермәјин, башы думанлы дағлар!
Белә кетмиш атасы илә анасы,
Јол вермәјин, башы думанлы дағлар!

Галхышдылар ханлар, ағалар тоја,
Зәнкинин адамы батыбды лоја,
Учубду әлимдән бир ағча маја,
Јол вермәјин, башы думанлы дағлар!

Дәрдли Кәрәм бу ешг илә бишмишди,
Севда үчүн чан башындан кечмишди,
Әсли, кешиш Хоҗ үстүнә көчмүшдү,
Јол вермәјин, башы думанлы дағлар!

Кәрәм атыны чапыб, өзүнү кешишин бағына салды. Атдан дүшүб һәр тәрәфи көзди. Әслидән бир из тапмады; көрдү ки, доғру дејирмишләр, ләлә көчүб, јурду бош. Кәрәмин дәрди түғјан еләди. Үрәји гәмлә долду, алды көрәк нә деди:

Кәлдим дост бағына, ејләдим нәзәр,
Көрдүм јарын бағчасында күл јери,
Ағ бухаға дөнә-дөнә дүзүлмүш,
Ағлымы башымдан алды хал јери.

Кечә-күндүз чағырарам мән зәлил,
Үстүмүздә гадир мөвлам һәм дәлил,
Ағ кәфәни гәмли, ијнәси мәлул,
Бәлли јарын кәфәниндә әл јери.

Әрз-һалым јаздым мән Әсли достә,
Онун үчүн олду көнлүм шикәстә,
Јасдығы ган ағлар, јорғаны јасда,
Дөшәк чаваб верәр мәндә јол, јери!

Кәрәмини атмыш, јадлары тутмуш,
Дәрдини топлајыб дәрдимә гатмыш,
Јарыны атыбан гүрбәтә кетмиш,
Вәфалы дост отағында сел јери.

Кәрәм сөзүнү тамам едиб, өзүнү јетирди һәмишә Әсли көлкәсиндә отуран сәрв ағачына. Үрәјиннән гара ган аха-аха сәрв ағачыны гучаглајыб, көрәк Әслини оннан нечә хәбәр алды:

Дур, сәрв, дур, сәннән хәбәр сорајым,
Сәрв ағачы, сәнин маралын һаны?
Көзүмнән ахытма ганлы јашлары,
Сәрв ағачы, сәнин маралын һаны?

Алчаглы-учалы гаршыда дағлар,
Көнлүм интизарды, көзүм ган ағлар,
Хәстәнин һалыннан нә биләр сағлар?
Сәрв ағачы, сәнин маралын һаны?

Доғру сөјләмәсән, гәддин әјилсин,
Гарғалар мөвладан, белин бүкүлсүн.
Бир аһ чәким јарпагларын төкүлсүн.
Сәрв ағачы, сәнин маралын һаны?

Кәрәм дејәр: көз јашлары төкәрәм,
Виран бағда бүлбүл олуб өтәрәм,
Јарымын јолунда башдан кечәрәм,
Сәрв ағачы, сәнин маралын һаны?

Кәрәм сәрв ағачыннан һеч бир чаваб ала билмәди, дөнүб кешишин евинә тәрәф кәлди. Көрдү ки, кешишин еви учулуб, виран олуб. Кәрәмин даһа да дәрди артды. Синә сазыны алыб деди:

Кешиш бағчасына кәлдим,
Көрдүм назлы јары кетмиш,
Бағ көзүмә хор көрүндү,
Салланыб кәзәним кетмиш.

Кедиб һәр јери сорајым,
Назлы чамалын көрәјим,
Синәмә хәнчәр вурајым,
Севкили чананым кетмиш.

Кәрәм башлады ағламаға. Онун көзүндән бahар булуду кими јаш ахырды.

Зијад ханын кешишин далынча көндәрдији адамлар кери гајытдылар, кешишин гачдығыны хәбәр вердиләр. Зијад хан кор-пешман оғлуну јанына алыб, евинә гајытды.

Кәрәм өз мәнзилиндә саралыб-солмаға башлады. Зијад хана хәбәр кетди ки, бәс оғлун пис hалдады. Зијад хан hаман саат бир нечә мө'тәбәр шәхсләри оғлунун јанына көндәрди ки, әhвалпүрсанлыг еләсинләр. Зијад ханын адамлары кетдиләр Кәрәмин јанына. Кәрәмиән hәр нә сорушдуларса, чаваб вермәди. Она өјүд-нәсиhәт вердиләр, көнлүнү алдылар.

Ахырда Кәрәм сазы синәсинә басыб деди:

Ала көзлү, гәләм гашлы,
Мәним сонам көлдән учду,
Мәни гојду интизарда,
Варыб, гејри көлә дүшдү.

Бизим елләр күл бағыды,
Көнүл ешгин булағыды,
Јел әсәр, зүлфүн дағыды,
Инди фүрсәт белә дүшдү.

hәр заман чәкәрәм јасы,
Силинмәз көнлүмүн пасы,
Сәримин кетмәз севдасы,
Алтун кәмәр белә дүшдү.

hаны севдичијим, hаны?
Јолунда гојмушам чаны,
Кәрәм севди Әсли ханы,
О да гүрбәт елә дүшдү.

Кәрәм үзүгојлу јыхылыб ағламаға башлады. Адамлар кери гајыдыб әhвалаты Зијад хана хәбәр вердиләр.

Зијад хан бу дәфә өзү Софини дә көтүрүб Кәрәмин јанына кәлди. Көрдү ки, оғлу о оғул дејил, пајыз јарпағы кими саралыб солуб.

Кәрәм атасыны көрәндә сазы синәсинә басыб деди:

Әслим көч еләди вәтән елиндән,
Рәгибләрин хатир еви хош олсун!
Бу ајрылыг бизә кәлди мөвладан,
Ағлајалым, көзләримиз јаш олсун!

Кәрәмини атмыш, јадлары тутмуш,
Дәрдини топлајыб дәрдимә гатмыш,
Јарыны атыбан гүрбәтә кетмиш,
Вәфалы дост отағында сел јери.

Кәрәм сөзүнү тамам едиб, өзүнү јетирди һәмишә Әсли көлкәсиндә отуран сәрв ағачына. Үрәјиннән гара ган аха-аха сәрв ағачыны гучаглајыб, көрәк Әслини оннан нечә хәбәр алды:

Дур, сәрв, дур, сәннән хәбәр сорајым,
Сәрв ағачы, сәнин маралын һаны?
Көзүмнән ахытма ганлы јашлары,
Сәрв ағачы, сәнин маралын һаны?

Алчаглы-учалы гаршыда дағлар,
Көнлүм интизарды, көзүм ган ағлар,
Хәстәнин һалыннан нә биләр сағлар?
Сәрв ағачы, сәнин маралын һаны?

Доғру сөјләмәсән, гәддин әјилсин,
Гарғалар мәвладан, белин бүкүлсүн.
Бир аһ чәким јарпагларын төкүлсүн.
Сәрв ағачы, сәнин маралын һаны?

Кәрәм дејәр: көз јашлары төкәрәм,
Виран бағда бүлбүл олуб өтәрәм,
Јарымын јолунда башдан кечәрәм,
Сәрв ағачы, сәнин маралын һаны?

Кәрәм сәрв ағачыннан һеч бир чаваб ала билмәди, дөнүб кешишин евинә тәрәф кәлди. Көрдү ки, кешишин еви учулуб, виран олуб. Кәрәмин даһа да дәрди артды. Синә сазыны алыб деди:

Кешиш бағчасына кәлдим,
Көрдүм назлы јары кетмиш,
Бағ көзүмә хор көрүндү,
Салланыб кәзәним кетмиш.

Кедиб һәр јери сорајым,
Назлы чамалын көрәјим,
Синәмә хәнчәр вурајым,
Севкили чананым кетмиш.

Чаным һәсрәтди көзүнә,
Шәкәрдән ширин сөзүнә,
Сијаһ зүлфүн ар үзүнә,
Дарајыб төкәним кетмиш.

Нә јердә олдуғун билмәм,
Ону тапыб, сонра күлләм,
Кәр әчәлим кәлсә, өлләм,
Мәзарым газаным кетмиш.

Боју бәнзәрди фидана,
Одлар салды ширин чана,
Мәни гојуб јана-јана,
Салланыб кәзәним кетмиш.

Күлсүз баға бүлбүл кәлмәз,
Күллү бағлар виран олмаз,
Кәрәм сәнсиз бурда галмаз,
Һараj, Әсли ханым кетмиш.

Кәрәм Әслини ахтара-ахтара бағы кәзирди, бахды ки, кечардакы күл бағында бир гыз сејр едир. Кәрәм елә билди ки, бу Әсли ханды. Өз-өзүнә деди: «Ах, бивәфа јар! Мәни ағлар гојуб, өзү бағда сејр едир». Алды сазы, көрәк нә деди:

Ала көзлү, назлы дилбәр,
Күлүнмү олдун, күлүнмү олдун?
Әзәл мәним идин, әнбәр,
Елинми олдун, елинми олдун?

Пәнчәрәјә чәкиб пәрдә,
Сән уғратдын мәни дәрдә,
Мән кедирәм, сән бу јердә,
Галанмы олдун, галанмы олдун?

Евимизин далы ијдә,
Ијдәнин учлары көјдә,
Дөшәмәли ејван евдә,
Кәлинми олдун, кәлинми олдун?

Ајнаны алдын дизинә,
Сүрмәни чәкдин көзүнә,
Сән бәзәк вериб өзүнә,
Ханыммы олдун, ханыммы өлдун?

Кәрдәнә төкдүн телини,
Ишләтдин фитнә-фе'лини,
Бүкдүн Кәрәмин белини,
Гәнимми олдун, гәнимми олдун?

Гыз Кәрәмә тәрәф кәлиб деди:

— Оғлан, мән Әсли дејиләм. Сәнин арадығын Әслини нә мүддәтдн ки, атасы көтүрүб кедиб. Һара апардығыны да билмирәм.

Кәрәм зар-зар ағламагда олсун, сизә хәбәр верим Зијад хандан.

Зијад хан нечә-нечә адамларнан кешишин бағына дахил олуб көрдүләр ки, ләлә көчүб, јурду бөш. Бураларда кешиш нә кәзир?!

Зијад хан адам көндәрди кешишдән бир хәбәр билсин, өзү дә Софини алыб јанына, Кәрәми ахтармаға башлады. Кәлиб Кәрәми ағлар бир һалда тапдылар. Софи Кәрәми јердән галхызды. Зијад хан хәбәр алды:

— Оғлум, бу нә һалды дүшүбсән? Бәс кешиш һарадады?

Кәрәм деди:

— Ата, изин вер, дәрдими сазла дејим. Дил илә десәм, дилим алышыб-јанар.

Зијад хан изин верди, Кәрәм алыб синә сазыны, көрәк атасына нә дејәчәк:

Фәләк мәни баға бағман ејләди,
Дост бағына һеч кирмәдим, ағларам.
Аләм дәрди бәсләдијим күлләри,
Бир күл дәриб ијләмәдим, ағларам.

Көрүнмүр һеч бу јерләрин солтаны,
Бу хәстә көнлүмүн тәбиби һаны?
Әзәлдән севмишдим мән Әсли ханы,
Гол бојнуна һеч дәјмәди, ағларам.

Көрүнмәз, көрүнмәз мәним маралым,
Кәсилди, галмады сәбрим, гәрарым,
Гара Кешиш гызы Әслиди јарым,
Јар һалымы һеч билмәди, ағларам.

Кәрәм дејәр: залым фәләк нејләди,
Хәнчәр илә бағрым башын тејләди,
Әсли ханым мәнә нәләр ејләди,
Илгарында дуз олмады, ағларам.

Кәрәм башлады ағламаға. Онун көзүндән баһар булуду кими јаш ахырды.

Зијад ханын кешишин далынча көндәрдији адамлар кери гајытдылар, кешишин гачдығыны хәбәр вердиләр. Зијад хан кор-пешман оғлуну јанына алыб, евинә гајытды.

Кәрәм өз мәнзилиндә саралыб-солмаға башлады. Зијад хана хәбәр кетди ки, бәс оғлун пис һалдады. Зијад хан һаман саат бир нечә мө'тәбәр шәхсләри оғлунун јанына көндәрди ки, әһвалпүрсанлыг еләсинләр. Зијад ханын адамлары кетдиләр Кәрәмин јанына. Кәрәмнән һәр нә сорушдуларса, чаваб вермәди. Она өјүд-нәсиһәт вердиләр, көнлүнү алдылар.

Ахырда Кәрәм сазы синәсинә басыб деди:

Ала көзлү, гәләм гашлы,
Мәним сонам көлдән учду,
Мәни гојду интизарда,
Варыб, гејри көлә дүшдү.

Бизим елләр күл бағыды,
Көнүл ешгин булағыды,
Јел әсәр, зүлфүн дағыды,
Инди фүрсәт белә дүшдү.

Һәр заман чәкәрәм јасы,
Силинмәз көнлүмүн пасы,
Сәримин кетмәз севдасы,
Алтун кәмәр белә дүшдү.

Һаны севдичијим, һаны?
Јолунда гојмушам чаны,
Кәрәм севди Әсли ханы,
О да гүрбәт елә дүшдү.

Кәрәм үзүгојлу јыхылыб ағламаға башлады. Адамлар кери гајыдыб әһвалаты Зијад хана хәбәр вердиләр.

Зијад хан бу дәфә өзү Софини дә көтүрүб Кәрәмин јанына кәлди. Көрдү ки, оғлу о оғул дејил, пајыз јарпағы кими саралыб солуб.

Кәрәм атасыны көрәндә сазы синәсинә басыб деди:

Әслим көч еләди вәтән елиндән,
Рәгибләрин хатир еви хош олсун!
Бу ајрылыг бизә кәлди мөвладан,
Ағлајалым, көзләримиз јаш олсун!

Әчәб аjры дүшдүм назлы jарымдан,
Jолунда кечдиjим чанү сәримдән,
Jазылды бизимчүн Мөвла Кәримдән,
Ашиг кәрәк мин бәлаjа туш олсун!

Үзүмә күләрди, билмәздим фәндин,
Геjриjә ачачаг көксүнүн бәндин,
Мән әмә билмәдим ләбинин гәндин,
Jағы рәгибләрин көнлү хош олсун!

Оғрун-оғрун дост бағына кирмәдим,
Әл узадыб гонча күлүн дәрмәдим,
Jары отағында тәнһа көрмәдим,
Күндүз хәjал, кечәләри душ олсун!

Бәjләр оjнар шәтрәнчини, нәрдини,
Кимсә билмәз үрәjимин дәрдини,
Чох чәкмишәм бу дәрдләрин дөрдүнү,
Гој чәким, бунун илә беш олсун!

Сиjаһ зүлфү ағ үзүнә jаjылан,
Дал кәрдәндә һәр һөрүjү бир илан,
Jары мәннән, мәни jардан аjыран,
Көрүм ону битмәз дәрдә туш олсун!

Әрисин, дағларын гары әрисин,
Сел олубан jер үзүнү бүрүсүн,
Сүраһиләр долсун, саги jүрүсүн,
Ичәк бадә, ичәк, бизә нуш олсун!

Кәрәм кедәр олду бу ел-обадан,
Jаран, jолдаш, унутмаjын дуадан,
Икид шаһин учурмушам jувадан,
Мән кедирәм, хатириниз хош олсун!

Сөз тамам олчаг Зиjад хан деди:

— Оғул, сән мәни бу гоча вахтымда даға-даша салма. Ачыг сөjлә көрүм, нә еләмәк истәjирсән?

Елә бу вахт Кәрәмин достлары әһвалпүрсанлыға кәлдиләр. Кәрәм бунлары көрән кими үрәjи jенидән көврәкләнди:

Кедәр олдум, jар-jолдашым сағ олсун,
Бол олсун чөрәjи, ашы, дүнjанын!
Бундан сонра дәрдләриниз дурулсун,
Сүрмәләнсин көзү, гашы дүнjанын!

31 сиф. 1936

Әрәнләр гоjдуғу jоллары сечдим,
Долдурубан ешгин бадәсин ичдим,
Бир белә севдачын сәримнән кечдим,
Лә'л, көвһәр олсун дашы дүнjанын!

Бағла бостан олсун чөлләр, сәһралар,
Бал илә jағ олсун jедди дәрjалар,
Мejвә версин бүтүн дағлар, овалар,
Истәрәм jаз олсун гышы дүнjанын!

Дәрдли Кәрәм дejәр: дүнjа фаниди,
Нечәләрин еләр абдал, jүрүдү.
Кимсә билмәз нә замандан бәриди,
Һеч һесаба кәлмәз jашы дүнjанын!

Зиjад хан деди:

— Оғул, сән кәл о гызын ешгини үрәjиндән сил! Мән бурада көнлүн истәдиjин бир гызы сәнә аларам.

Кәрәм деди:

— Ата, мәнә Әслидән гejри көзәл лазым дejил. Мән кәрәк ону ахтарам, тапам.

Зиjад хан деди:

— Оғул, кәл сән бир кешишин гызыннан өтрү дијар-гүрбәтә дүшмә!

Кәрәм деди:

— Ата, изин вер, мән кедим. Бәнкә jарымы тапдым.

Зиjад хан деди:

— Оғул, инди ким, бу севдадан әл чәкмирсән, кет, аллаһ сәнә jар олсун!

Кәрәм атасынын әлиндән өпдү, анасынын jанына кәлди.

Ана оғлуну тәдарүкдә көрәндә хәбәр алды:

— Оғлум, сәфәрин һарады?

Кәрәм деди:

— Ана, изин вер, сазнан дejим.

Алды Кәрәм, көрәк анасына нә деди:

Гәм, гәзавәт бу күн баша верилди,
Ағла, ана, аjрылығын күнүдү!
Бизә гисмәт гәриб елләр jазылды,
Ағла, ана, аjрылығын күнүдү!

Мәни хар еләди елин дилләри,
Мән кедирәм, көзләмәjин jоллары,
Варыбан кәзәрәм гүрбәт елләри,
Ағла, ана, аjрылығын күнүдү!

Фәләк бизи даша чалыб нә изләр,
Ана, интизарда галмасын көзләр,
Кәрәм дејәр Әслим јолуму көзләр,
Ағла, ана, ајрылығын күнүдү.

Арвад о гәдәр ағлады ки, гәшш еләјиб јерә јыхылды. Онун үзүнә күлаб сәпиб ајылтдылар. О, сачларындан бир тел ајырыб синәсинә басды, орадакылара үз тутуб деди:

Ариф олан, ешидәсән, биләсән,
Гәмли һичранларын дәрјасыјам мән!
Һәр јеримдә дүрлү-дүрлү јара вар,
Сағалмаз дәрдләрин бинасыјам мән!

Кәлмишди тәрланым, шығыды өтдү,
Үнләдим-үнләдим үнүндән өтдү,
Ахыдарам јашлар, Маһмудум кетди,
О гәриб Маһмудун анасыјам мән!

Оғул кедә-кедә биздән јад олду,
Мүждә кәлди сејрәгибләр шад олду,
Дағылды дөвләтим тамам бад олду,
Виранә Кәнчәнин јијәсијәм мән!

Үрәјим дәрјады, көнлүм бир ада,
Дәрдим олду күнү-күндән зијада,
Һәр заман ки, Маһмуд дүшәндә јада,
Алышыб одлара јанасыјам мән!

Ај һәзарат, јалан кәлмәз дилимдән,
Бир бүлбүлү учурмушам күлүндән,
Бир шаһин-шонгарым кетди әлимдән,
Зијад ханын Гәмәрбанусујам мән!

Гәмәрбану јенә дә гәшш еләјиб јерә јыхылды. Кәрәм анасыны ајылтды, көзләринин јашыны төкүб ондан хејир-дуа истәди. Анасы ағлаја-ағлаја оғлуна хејир-дуа верди. Кәрәм анасынын әлиндән өпүб Софинин јанына кәлди. Көрдү ки, Софи атлары сәфәр үчүн һазырлајыб. Атлары миндиләр. Кәрәм бурада олан јолдашларыны көрүб онлар илә һалаллашды. Кедәчәји дијарын гүрбәт олачағыны нәзәрә алыб, сазы синәсинә басды:

Јени бир севдады, кәлди башыма,
Кәлин һалаллашаг, мән кедәр олдум,
Кәлиб, ја кәлмәјиб, сизи көрмәрәм,
Кәлин һалаллашаг, мән кедәр олдум,

Үрәјимдә варды сөнмәз атәшләр,
Јар әлиннән дәрин јаралар ишләр,
Күлүб данышдығым достлар, сирдашлар,
Кәлин һалаллашаг, мән кедәр олдум.

Дуз-чөрәк кәсдијим гоһум-гардашлар,
Нәдир бу фәләјин етдији ишләр?
Көзүмдән төкдүјүм ган илә јашлар,
Кәлин һалаллашаг, мән кедәр олдум.

Сејрағыба сирринизи вермәјин,
Кешиш кәлсә бу јерләрә гојмајын,
Әсли кәлсә Кәрәм кетди, сөјләјин,
Кәлин һалаллашаг, мән кедәр олдум.

Кәрәм достлары илә көрүшүб ајрылды. Софи илә бирликдә јола дүшдү. Нә кечә билдиләр, нә күндүз билдиләр, аз кетдиләр, чох кетдиләр, бир булаг башында бир дәстә гыза раст кәлдиләр. Бунларын ичиндә Әсли хана бәнзәр бир гыз вар иди. Кәрәм ону көрән кими сазы синәсинә басыб деди:

Саллана-саллана јолун үстүнә,
Чыхан дилбәр, мәни чаннан еjләдин,
Губа газ јеришли, шаһин бахышлы,
Бахан дилбәр, мәни чаннан еjләдин.

Шаһин кими көр нә кәлир үстүмә,
Хуб јарашыр гызылкүлләр дәстинә,
Бахышларын дуруб чаным гәсдинә,
Бахан дилбәр, мәни чаннан еjләдин.

Тәрлан көрсә һүркүшәчәк соналар,
Горхум буду гејри көлә гоналар,
Ағ әлләрә әлван-әлван һәналар,
Бахан дилбәр, мәни чаннан еjләдин.

Кәрәмин дәрдинә ағлајар көјләр,
Кәлиб кедәнләрә дәрдини сөјләр,
Көнүл Әсли хандан гејрисин неjләр?!
Дуран дилбәр, мәни чаннан еjләдин.

Кәрәмин белә охумағыны көрән гызлар јолдан чыхыб кәнарла кетмәк истәјәндә Кәрәм сазыны алыб, көрәк бу дәфә гызлара нә деди:

Мәндән күсән назлы-назлы бачылар,
Мән кәнардан кечим, јол сизин олсун!
Үрәјимдә чохду гәмләр, ачылар,
Ағулар мәнимки, бал сизин олсун!

Мән јолчујам, јоллар кечиб кедирәм,
Ешгин гатарыны чәкиб кедирәм,
Јаныглыјам, су вер, ичиб кедирәм,
Бир чам верин ичим, дол сизин олсун!

Синәм дүјүнлүдү, чијәрим гара,
Әслисиз галмышам гәмкин, авара,
Баш көтүрүб кетдим чөлә, дијара,
Виранәләр мәним, ел сизин олсун!

Меј ичиб мәст олмаг јарашмаз бизә,
Јары кәрәк тапам мән кәзә-кәзә,
Бир гонча күлүм вар, тәзә, тәр-тәзә
Јенкидә ачылан күл сизин олсун!

Дәрдли Кәрәм дејәр: көзәлим Әсли,
Көзләрим јашлыды, үрәјим паслы,
Ондан ајрылалы јаслыјам, јаслы,
Мән гара кејиним, ал сизин олсун!

Гызлар Кәрәмә су вердиләр. Кәрәм су ичдикдән сонра Софи илә бирликдә јола рәван олду. Бир мүддәт јол кәлдикдән сонра кичик бир карвана раст кәлдиләр. Кәрәм карваны көрәндә Әсли јадына дүшдү, алды сазы синәсинә басды, көрәк нә деди:

Ај ағалар, көнүл гушу,
Һаваја галхыр, әјләнир.
Гүрбәт елә дүшән адам,
Көз јашын силир, әјләнир.

Буму гүрбәт елин һалы,
Мүшкүл олур јар вүсалы,
Севдијим јарын хәјалы,
Ағлыма кәлир, әјләнир.

Мәләшир гојун, гузулар,
Һәрә өз елин арзулар.
Узаг оланда мәнзилләр,
Бир заман галыр, әјләнир.

Сөзүм ағызларда, дилдә,
Көзүм галыб гонча күлдә,
Дәрдли Кәрәм гүрбәт елдә,
Аһү зар едир, әjләнир.

Һамы Кәрәмин гәмли-гәмли охумағына тәәчүб еләди. Карванбашы сорушду:

— Ашыг, сәнә нә олуб ки, jаныглы-jаныглы охуjурсан? Үрәjимизи лап гана дөндәрдин.

Софи мачәраны бунлара нағыл еләди. Карванбашы деди:

— Ашыг, биз кешиш көрмәмишик. Анчаг бу jахында бир оба вар, кедин ораjа сорушун. Бәлкә онлар биләрләр.

Кәрәмкил онларла худаһафизләшиб, jола рәван олдулар. Бир гәдәр кәлиб, өзләрини һаман обаjа jетирдиләр. Онларын башына чох адам топланды. Кәрәм сазы алыб, Әсли хаҳы көрәк бу адамлардан нечә хәбәр алды:

Назлы jарымы гачыртдым,
Елләр, хан Әслим көрдүзмү?
Бүлбүлү бағдан учуртдум,
Күлләр, хан Әслим көрдүзмү?

Бу күн бизим елләр көчәр,
Аjағы бу jолдан кечәр,
Чох көзәл бу судан ичәр,
Көлләр, хан Әслим көрдүзмү?

Әсли һуриди биләнә,
Гоjну чәннәтди кирәнә,
Көзләри бәнзәр чejрана,
Чөлләр, хан Әслим көрдүзмү?

Обалары оjмаг-оjмаг,
Олмаз имиш jардан доjмаг,
Ағыз сүддү, додаг гajмаг,
Дилләр, хан Әслим көрдүзмү?

Зүлфүдү һазар, сәд һазар,
Нә көзәл дарајыб дүзәр,
Гүрбәт елә дүшмүш, кәзәр,
Jоллар, хан Әслим көрдүзмү?

Кәлдим, көрдүм Әсли көчүб,
Атын сүрүб бурдан кечиб,
Әjилиб суjундан ичиб,
Сулар, хан Әслим көрдүзмү?

Кәрәм дејәр: чаным кими,
Атлаз кејәр ханым кими,
Мән севирәм чаным кими,
Ељләр, хан Әслим көрдүзмү?

Софи көрдү ки, Кәрәмин охумағындан бунлар бир шеј баша дүшмәдиләр, диллә хәбәр алды:

— Гардаш, бу тәрәфләрдә көч-күлфәтнән көчүб кедән бир кешиш көрмәдинизми?

Бунлардан бир нечәси кешишин Күрчүстана тәрәф кетдијини сөјләдиләр. Кәрәмкил һаман күнү Күрчүстана тәрәф көчмәјин бинасын гојдулар. Бир мүддәт јол кетдиләр, бир чөлүн дүзүндә көјнән кедән бир гатар дурна көрдүләр. Кәрәм дурналары көрән кими сазыны синәсинә басыб, Әслини көрәк дурналардан нечә хәбәр алды:

Гатар-гатар көј үзүндә сүзүрсүз,
Әјлән, дурнам, әјлән, хәбәр сорајым.
Бизим јурддан нә хәбәрләр билирсиз?
Әјлән, дурнам, әјлән, хәбәр сорајым.

Бизим јердә сәрин булаг ахармы?
Јаз кәләндә бәнәфшәләр гохармы?
Ала көзлүм, сејрәнкаһа чыхармы?
Әјлән, дурнам, әјлән, хәбәр сорајым.

Битмәзми ағачы бизим бағларын,
Әскик дејил һәр чүр күлү дағларын,
Һеч олурму сәнин көзәл чағларын,
Әјлән, дурнам, әјлән, хәбәр сорајым.

Хан Әслимин сејрәнкаһы һарада?
Һагг чатдырсын ашыглары мурада,
Чаным дурна, нә кәзирсиз бурада?
Әјлән, дурнам, әјлән, хәбәр сорајым.

Дәрдли Кәрәм дејәр: һардан кәләрсиз?
Хан Әслимин јерин, јурдун биләрсиз,
Көрсәз, она мәндән салам дејәрсиз,
Әјлән, дурнам, әјлән, хәбәр сорајым.

Кәрәм сөзүнү тамам еләди. Бахды ки, дурналар һеј далбадал кедир, Софијә деди:

— Софи ләлә, көрүрсәнми, бу дурналар бизим елләрә кедирләр. Гој бунларнан елимизә бир хәбәр көндәрим.

Ағ Говаг гыз Јүрү бәјнинин дәнки,
Шаһ Исмајылын јары Әрәбзәнки,
Лејли да бир заман Мәчнунун дәнки,
Онлара да имдад олан олмады.

Кәрәм дејәр: дағ дөшүндә отурдум,
Дәрдим әлли икән јүзә јетирдим,
Лоғман һәким кими чәрраһ кәтирдим,
Мәним дәрдләрими билән олмады.

Һамы јербәјердән Кәрәми алгышлады. Кәрәм бунлардан да кешиши хәбәр алды, дедиләр:

— Ашыг, бизә бир мәзәли дастан сөјлә. Елә дастан олсун ки, әсли олмасын, јаландан дүзәлсин. Сонра кешишин јерини сәнә дејәк.

Алды Кәрәм, көрәк нә деди:

Кәзә-кәзә бир милчәјә туш олдум,
Хәнчәр илә тутуб кәсдим башыны,
Күчүм чатмады ки, чәким апарам,
Једди дағын үстә сәрдим лешини.

Милчәк вызылдады, учду һаваја,
Јағын сүздүм үч јүз алтмыш таваја,
Јүкләдим әтини дохсан дөвәјә,
Хоткар үчүн көндәрдим мән лешини.

Алыб ону бир мејдана атдылар,
Әтин јүз мин түмән дејиб, сатдылар,
Сүмүкләрин јығыб, көрпү чатдылар,
Һесаб етдик, ики мин ил јашыны.

Өлчүб көрдүм једди гарыш дизи вар.
Отуз хырмандан да бөјүк көзү вар,
Дәрисиндә једди гарыш тозу вар,
Һесабламаг олмур онун дишини.

Дәрисиндән чадыр гуруб отурдуг,
Әтин көсиб, он күчүјә једирдик,
Исфаһандан бир минәхор кәтирдик,
Ачыбан ағзыны, сајды дишини.

Кәрәм дејәр: чаным кими,
Атлаз кејәр ханым кими,
Мән севирәм чаным кими,
Елләр, хан Әслим көрдүзмү?

Софи көрдү ки, Кәрәмин охумағындан бунлар бир шеј баша дүшмәдиләр, диллә хәбәр алды:

— Гардаш, бу тәрәфләрдә көч-күлфәтнән көчүб кедән бир кешиш көрмәдинизми?

Бунлардан бир нечәси кешишин Күрчүстана тәрәф кетдијини сөјләдиләр. Кәрәмкил һаман күнү Күрчүстана тәрәф кетмәјин бинасын гојдулар. Бир мүддәт јол кетдиләр, бир чөлүн дүзүндә көјнән кедән бир гатар дурна көрдүләр. Кәрәм дурналары көрән кими сазыны синәсинә басыб, Әслини көрәк дурналардан нечә хәбәр алды:

Гатар-гатар көј үзүндә сүзүрсүз,
Әјлән, дурнам, әјлән, хәбәр сорајым.
Бизим јурддан нә хәбәрләр билирсиз?
Әјлән, дурнам, әјлән, хәбәр сорајым.

Бизим јердә сәрин булаг ахармы?
Јаз кәләндә бәнәфшәләр гохармы?
Ала көзлүм, сејрәнкаһа чыхармы?
Әјлән, дурнам, әјлән, хәбәр сорајым.

Битмәзми ағачы бизим бағларын,
Әскик дејил һәр чүр күлү дағларын,
Һеч олурму сәнин көзәл чағларын,
Әјлән, дурнам, әјлән, хәбәр сорајым.

Хан Әслимин сејрәнкаһы һарада?
Һагг чатдырсын ашыглары мурада,
Чаным дурна, нә кәзирсиз бурада?
Әјлән, дурнам, әјлән, хәбәр сорајым.

Дәрдли Кәрәм дејәр: һардан кәләрсиз?
Хан Әслимин јерин, јурдун биләрсиз,
Көрсәз, она мәндән салам дејәрсиз,
Әјлән, дурнам, әјлән, хәбәр сорајым.

Кәрәм сөзүнү тамам еләди. Бахды ки, дурналар һеј далбадал кедир, Софијә деди:

— Софи ләлә, көрүрсәнми, бу дурналар бизим елләрә кедирләр. Гој бунларнан елимизә бир хәбәр көндәрим.

Кәрәм буну дејиб, јенидән сазыны басды синәсинә:

Дурнам, кедәр олсан бизим елләрә,
Јахшы сөјлә башдан кечән һаллары.
Гоһум-гардаш, дост, мүсаһиб оланлар,
Бундан сонра көзләмәсин јоллары.

Бир чыхајдым ејванына, көшкүнә,
Бир батајдым әнбәринә, мүшкүнә,
Ады бәлли, Әсли ханын ешгинә,
Өлдүрәрләр, дурна, төксән телләри.

Кәрәм дејәр: һеч кәс јарын өјмәсин,
Әл узадыб ачам јаха дүјмәсин,
Һеч ијидин оху даша дәјмәсин,
Јад олмасын мәним кими елләри.

Сөз тамам олду, јолларына давам еләдиләр. Бир мүддәт кедиб күнләрин бириндә Күрчүстан сәрһәддинә чатдылар. Бахдылар ки, бурада бөјүк бир оба вар. Обанын аһыл-чаһылы габаға чыхды, салам-каламдан сонра ким олдугларыны, һарадан кәлиб, һара кетдикләрини сорушдулар. Кәрәм сазы синәсинә басыб, өзүнү белә нишан верди:

Фәләк мәни баға бағман ејләди,
Бағман ағлар, бағча ағлар, күл ағлар.
Дост бағына ахмаз олду суларым,
Сүсән ағлар, сүнбүл ағлар, сел ағлар.

Јары тапам, хына јахам әлинә,
Алыб кедәм вәтәнинә, елинә.
Нә олар ки, сарылајдым белинә,
Кәмәр ағлар, гафтан ағлар, бел ағлар.

Тәрк ејләдим вәтәними, елими,
Әлимдән алдылар гонча күлүмү,
Онунчун гүрбәтә салдым јолуму,
Оба ағлар, вәтән ағлар, ел ағлар.

Өрдәк кими учдум көлдән-көлләрә,
Чејран кими гачдым чөлдән-чөлләрә,
Кәрәм дејәр: дүшдүм бәднам дилләрә,
Кәлән ағлар, кедән ағлар, јол ағлар.

Һамы Кәрәмә афәрин деди. Софи јығыланлардан кешиши хәбәр алды, дедиләр.

— Ахтардығыныз кешиш Күрҹүстана—Тифлисә доғру кетди.

Кәрәмкил бирбаша Тифлисә јолландылар. Бир нечә күндән сонра Софи илә бирликдә Күрҹүстана чатдылар. Тифлис шәһәринин күчәләрини долаша-долаша бир чајханаја раст кәлиб, ичәријә кирдиләр. Күрҹүстанын чамааты онлара чох јад көрүнүрдү. Онларын кејими өзләринкиндән тамамилә фәргли иди. Һәр ики чинс—һәм кишиләр һәм дә гадынлар олдугча көзәл көрүнүрдүләр.

Кәрәм Тифлиси долашмагда олсун, ешидин кешишдән.

Кешиш дә Кәнчәдән чыхыб обалары, маһаллары долаша-долаша кәлиб чыхмышды. Тифлис шәһәринә. Кешиш күрчү кнјазынын јанына кәлиб деди:

— Мән гызымы бир мүсәлман оғлунун әлиндән көтүрүб гачмышам. Изин вер, сәнин өлкәндә јашајым.

Кнјаз кешишә бир ев верди. Кешиш көч-күлфәтнән бурада галмагда олду.

О бири тәрәфдән Кәрәм кәлиб көрдү ки, бир дәстә чаван оғлан јашыл чәмәнкаһда чалыб-охујур, ојнајыр. Бунлар Кәрәми көрән кими онун әтрафыны алдылар.

— Ашыг, кәл бизим үчүн бир ағыз оху. Нә гәдәр пул истәсән верәрик.

Кәрәм деди:

— Охумағына охујарам, анчаг биз пул ашығы дејилик. Әкәр мәнә көмәк еләмәк истәјирсинизсә, сорушдуғума чаваб верин.

Разылашдылар. Алды Кәрәм, көрәк онлардан нә сорушду:

Еј ағалар, кәлин сизә сөјләјим,
Итирдим Әслими, көрән олмады.
Пәрванәләр кими алышдым, јандым,
Мән тәк бу чөлләрдә галан олмады.

Ким көрмүшдү Фәрһад илә Ширини,
Олар да севдиләр бири бирини.
Атды күлүнкүнү, јарды сәрини,
Фәрһад кими јарчүн өлән олмады.

Хуршид өз Маһынын дизинә јатды,
Гәнбәр Арзусунун тозуна батды,
Дүнјада Шаһсәнәм мурада чатды,
Ашыг Гәриб кими күлән олмады.

Ағ Говаг гыз Јүрү бәјнинин дәнки,
Шаһ Исмајылын јары Әрәбзәнки,
Лејли да бир заман Мәчнунун дәнки,
Онлара да имдад олан олмады.

Кәрәм дејәр: дағ дөшүндә отурдум,
Дәрдим әлли икән јүзә јетирдим,
Лоғман һәким кими чәрраһ кәтирдим,
Мәним дәрдләримә билән олмады.

Һамы јербәјердән Кәрәми алгышлады. Кәрәм бунлардан да кешиши хәбәр алды, дедиләр:

— Ашыг, бизә бир мәзәли дастан сөјлә. Елә дастан олсун ки, әсли олмасын, јаландан дүзәлсин. Сонра кешишин јерини сәнә дејәк.

Алды Кәрәм, көрәк нә деди:

Кәзә-кәзә бир милчәјә туш олдум,
Хәнчәр илә тутуб кәсдим башыны,
Күчүм чатмады ки, чәким апарам,
Једди дағын үстә сәрдим лешини.

Милчәк вызылдады, учду һаваја,
Јағын сүздүм үч јүз алтмыш таваја,
Јүкләдим әтини дохсан дөвәјә,
Хоткар үчүн көндәрдим мән лешини.

Алыб ону бир мејдана атдылар,
Әтин јүз мин түмән дејиб, сатдылар,
Сүмүкләрин јығыб, көрпү чатдылар,
Һесаб етдик, ики мин нл јашыны.

Өлчүб көрдүм једди гарыш дизи вар.
Отуз хырмандан да бөјүк көзү вар,
Дәрисиндә једди гарыш тозу вар,
Һесабламаг олмур онун дишини.

Дәрисиндән чадыр гуруб отурдуг,
Әтин кәсиб, он күчүјә једирдик,
Исфаһандан бир минәхор кәтирдик,
Ачыбан ағзыны, сајды дишини.

Дырнагларын гырыб, төкдүк дәриjә,
Будларыны jығдыг әлли кисәjә,
Ганадыны jелкән чәкдик кәмиjә,
Фил бурнундан узун көрдүм гашыны.

Мән көрүрәм гаранлыгда кәләни,
Кәлибәни ширин чаным аланы,
Дәрдли Кәрәм сөjләр белә jаланы,
Белә көрдүм көзәлләрин ишини.

Топлашанлар Кәрәмә афәрин сөjләдиләр, кешишин Тифлисдә олдуғуну она дедиләр. Кәрәмкил кәлиб Күр чајының кәнарына чыхдылар. Кәрәм бахды ки, ики көзәл Күр чајының кәнарыны сеjр едир. Кәрәм сазы синәсинә миндирди, тәби чуша кәлди, алды көрәк бу ики көзәлә нә деди:

Чилвәләнә-чилвәләнә.
Нә кедирсиз, гоша дилбәр?
Танры ајрылыг вермәсин,
Һавадакы гуша, дилбәр!

Хошладым хәсјат, һалыны,
Ағ үздә гара халыны,
Көрәндә күл чамалыны,
Көнүл кәлди чуша, дилбәр!

Севдим сән кими сонаны,
Гафил охладын синәми,
Көзләрин ганлы һарамы,
Гадаға вер гаша, дилбәр!

Бир ох атдым зәрнишана,
О да кетди пәришана,
Дедим бәлкә бир jумшана,
Бағры дөнмүш даша, дилбәр!

Һејраныjам Әсли ханын,
Кәрәм дә олсун гурбанын,
Сәнин бу дәли дөвранын,
Вармаз һәркиз баша, дилбәр!

Кәрәм сөзүнү тамама jетириб, гызлардан ајрылды. Тифлис бөjүк, бунлар набәләд. Аз кәздиләр, чох кәздиләр, деjә билмәрәм, ахырда кәлиб бир гәһвәханаjа чатдылар. Гәһвә-

ханадакылар Кәрәмдән хаһиш еләдиләр ки, Күрҹүстаны тә'риф еләсин. Кәрәм онларын сөзүнү јерә салмады, алды көрәк нә деди:

Сејр еләдим Күрҹүстанын елини,
Елләри вар—бизим елә бәнзәмәз,
Барлы бағчалары, гарлы дағлары,
Күлләри вар—бизим күлә бәнзәмәз.

Алимләри јазы јазар, мә'нады,
Күлләри вар—мин дәрдләрә давады,
Көзәлләри, мәһбубları ә'лады,
Маллары вар—бизим мала бәнзәмәз.

Башларына кечә папаг гојаллар,
Чағыранда «моди, моди» дејәлләр,
Кәлин, гызлар ал јашылы кејәлләр,
Дилләри вар—бизим дилә бәнзәмәз.

Чошғун-чошғун чајларыны кечмишәм,
Сәрин-сәрин суларыны ичмишәм,
Кәрәм дејәр: дилбәрләрин сечмишәм,
Һаллары вар—бизим һала бәнзәмәз.

Бәли, орадан-бурадан бир гәдәр чалыб охујандан сонра елә ки, кечә аралыға кәлди, мәчлис дағылды. Чајчы Кәрәмдән хәбәр алды:

— Ашыг тајфасы кәзәри олар. Дејин көрәк, һарадан кәлиб, һараја кетмәк истәјирсиниз?

Кәрәм деди:

— Биз сәнин дедијин ашыглардан дејилик.

Софи көрдү ки, чајчынын белә хәбәр алмасы Кәрәмин кејфинә дәјди, тез сөһбәтә гарышыб деди:

— Бу ашыг Зијад ханын оғлуду. Атасынын вәзири Гара Кешишин гызына дејикли иди. Кешиш дә гызыны көтүрүб гачыб. Инди биз дијар-гүрбәтә дүшүб, онлары ахтарырыг.

Чајчы деди:

— Сиз ахтардығыныз кешиш күлфәтијнән бизим гоншулугумузда олур.

Кәрәм чајчыдан бу хәбәри ешидәндә чох шад олду. Ајаға галхды ки, о саат кедиб Әслини көрсүн, анчаг кечә олдуғуна көрә Софикил ону гојмадылар. Чајчы онлара јер салды. Софи јерә кирән кими јухуја кетди. Амма Кәрәм јата билмәди. Елә бил ки, јорган-дөшәјинә бирә долдурмушдулар. Сәһәрә кими

көзләринә чимир дә кәлмәди. Елә ки сәһәр ачылды, Софини дүмсүкләјиб деди:

— Софи ләлә, сәһәрди, дур!

Һәр икиси дуруб шәһәрә чыхдылар. Чајчынын вердији салыг илә кәлиб кешишин евини тапдылар. Софи кешишин гапысыны дөјдү. Кешиш гапыны ачды. Кәрәми көрән кими дилдодағы гуруду. Софи деди:

— Кешиш, сән өзүн билирсән ки, Кәрәм сәнин гызына, гызын да Кәрәмә дејиклиди. Кәл, сән бизи чох инчитмә, Әслини вер Кәрәмә.

Кешиш әввәл истәди чығыр-бағыр салсын. Көрдү ки, һајкүј салса јахшы олмајачаг, јумшаглыгнан деди:

— Софи, мән еләдијим ишә өзүм дә пешман олмушам. Бир ишди, дүшүб. Кәлин ичәри. Мән гызымы вердим Кәрәмә. Анчаг бу күн биздә галын, сәһәр тездән елә бурада тоју еләрик, гызы апарарсыз.

Кешиш голуну Кәрәмин бојнуна салыб, үзүндән өпдү. Онлара бир отаг вериб раһатлады. Өзү евдән чыхыб, шәһәрин баш кешишинин јанына мәсләһәтә кәлди. Баш кешиш онун башына кәлә нләрә гулаг асыб деди:

— Сән бу јерләрдә галма! Елә бу кечә гач кет!

Кешиш бурада галсын, сизә хәбәр верим Кәрәмдән. О бири тәрәфдән Кәрәм ахшамы салды, дүшдү кешишин һәјәтинә, Елә һәјәтә ајағыны гојан кими Әсли чыхды онун габағына. Кәрәмин ешги чуша кәлди, алды көрәк нә деди:

Саллана-саллана чыхды гаршыма,
Боју сәрв, јанаглары ал Әсли!
Һуридә, мәләкдә тајы тапылмаз,
Дили шәкәр, додаглары бал Әсли!

Бәсмәни чәкибди гәләм гашына,
Аг ипәк чалманы салыб башына,
Синә бәнзәр аһу, чејран дөшүнә,
Ач голларын, кәл бојнума сал, Әсли!

Кәрәм дејәр: јүз ил сәнә гул олум,
Изин вер гапында рәнчбәр дурум,
Гисмәт олсун, сәндән мурадым алым,
Сән дә мәннән мурадыны ал, Әсли!

Ики һәсрәт бир-биринә сармашдылар. Әсли өз башына кәләнләри Кәрәмә, Кәрәм дә өз башына кәләнләри Әслијә данышды. Елә ки, сөз кәлди Гара Кешишин бу күн Кәрәмә вер-

дији вә'дәјә, Әсли башлады ағламаға. Кәрәм ондан сорушду:
— Бәс нә үчүн ағлајырсан?
Әсли деди:
— Кәрәмчан, атам сәни алдадыр. О мәни сәнә верән дејил. Горхум буду, о бу кечә мәни бурадан гачырда.
Кәрәм деди:
— Јох, Әсли, о даһа вердији бу сөздән гачмаз.
Һәр ики һәсрәткеш көрүшүб бир-бириндән ајрылдылар. Кәрәм илә Софи үрәкләри архајын кечәни јатмагда олсунлар, сизә дејим намәрд кешишдән.
Кешиш кечәни араја салыб, көч-күлфәтини јығышдырды, Әрзрума јола дүшдү. Јазыг Әсли нә гәдәр вурнухдуса, нә кешишин горхусундан дар-фәрјад еләјә билди, нә дә Кәрәмә хәбәр чатдыра билди.
Сәһәр ачылды. Кәрәмлә Софи көрдүләр ки, ләлә көчүб, јурду бош, кешиш јенә дә гачыб. Кәрәмин үрәји губар еләди, алды көрәк нә деди:

Долансын әјјамын, дөнсүн дөврәнын,
Гојмадын јетишим мурада, фәләк!
Гурумаз көз јашым, ачылмаз көнлүм,
Дүшмүсән мәнинән инада, фәләк!

Чәбринә сиз бахын чәрхи-гәһһарын,
Зүлмүнү артырды мән дил-әфкарын,
Чәфасын мән чәкдим күл үзлү јарын,
Ахыр нәсиб етдин хорјада, фәләк!

Әлимдән алмысан һури, мәләјим,
Ешг одуна јандырмысан үрәјим,
Ахырда сәнинлә дүшәр килејим,
Төкүләр наһаг ган арада, фәләк!

Кәрәм дејәр: јарсыз бурда нејләрәм,
Әбәсди ким, бу сөзләри сөјләрәм,
Мәһшәрдә әлиннән шүкүһ ејләрәм,
Онсуз дејил, јетәр имдада, фәләк!

Софи деди:
— Кәрәм, шикајәтдән бир шеј чыхмаз. Дур кедәк, хурчунларымызы көтүрәк, кешишин далынча јолланаг.
Дуруб бирбаш дүшдүкләри чајханаја кәлдиләр. Чамаат онлары белә көрүб, сәбәбини сорушду. Софи кешишин онлары нечә алдадыб гачдығыннан данышды. Кәрәмин дәрди тәзәләнди, алды көрәк нә деди:

Бир од дүшдү, үрәјими теҗләди,
Од тутубан чисмим, јандым, ағларам.
Залым кешиш јенә һијлә еҗләди,
Мурад һијләләрин гандым, ағларам.

Көнлүм истәр көзәлләрин мәрдиннән,
Гуртармадым мән бу зүлмүн дәрдиннән,
Аман ләлә, Әсли көчүб јурдуннан,
Инди она мән инандым, ағларам,

Һәким јох, лоғман јох, дәрдими гана,
Әриҗибди бағрым, дөнүбдү гана,
Аз галыбды Кәрәм оддана, јана,
Од тутуб бәдәним, јандым, ағларам.

Чамаат јербәјердән кешиши гарғымаға башлады. Дедиләр:

— Сән кәл гал бизим бу јерләрдә. Сәнә бәјәндијин гызы алаг, тојуну еҗләјәк. О гызда нә көрүбсән ки, әл чәкә билмирсән?

Кәрәм сазы дөшүнә басыб деди:

Әслим кетди Күрчүстанын елиннән,
Мәним бурда галышыма нә дерсиз?
Икидилли һәрчајының әлиннән,
Саралыбан солушума нә дерсиз?

Бајрам кәлә, хына јахам дәстимә,
Салам верәм јараныма, достума,
Хәстә олсам, Әсли кәлмәз үстүмә,
Гәриб-гәриб өлүшүмә нә дерсиз?

Бир зүлфүнә асылајым дар дејә,
Гонча күлә сарылајым хар дејә,
Мәним бурда тути диллим вар дејә,
Кедиб-кедиб кәлишимә нә дерсиз?

Сәһәр илә икиндинин арасы,
Алды мәни гашларынын гарасы,
Кимсә билмәз нәди дәрдим чарасы,
Мәлул-мәлул бахышыма нә дерсиз?

Мән Кәрәмәм, Кәрәмлијим билдирдим,
Дост ағладыб, дүшмәними күлдүрдүм,
Узун бојлу хан Әслими итирдим,
Арсыз-арсыз күлүшүмә нә дерсиз?

Кәрәм сазла, сөзлә дедији кими, диллә дә деди ки:

— Сағ олун, гардашлар! Анчаг мән өз Әслими тапмалыјам.

Софи хурчуну көтүрдү, чамаатла һалал-һүммәт еләјиб јола дүшдүләр, кечә јатмадылар, күндүз динчәлмәдиләр, күнләрин биринде бәзиркан гәфлә-гатырына раст кәлдиләр. Кәрәм сазыны чыхарыб бәзирканбашыдан Әслини хәбәр алды.

Кәрәм:

Башына дөндүјүм, ај хоча гардаш?
Аман хоча, Әсли ханы көрдүнмү?
Ахыр көзләримдән сел тәк ганлы јаш
Аман хоча, Әсли ханы көрдүнмү?

Хоча:

Башына дөндүјүм, күл үзлү чаван,
Оғлан, сәни бир гыз дејиб ағларды,
Ала көзләринә мән олдум һејран,
Оғлан, сәни бир гыз дејиб ағларды.

Кәрәм:

Ағ үзүндә гоша-гоша халы вар,
Әммәк үчүн ләбләринин балы вар,
Сағры башмағынын күмүш налы вар,
Аман хоча, Әсли ханы көрдүнмү?

Хоча:

Јеријәндә кәтан көјнәк дизиндән,
Данышанда дүрр төкүлүр сөзүндән,
Ону көрчәк мән дә кетдим өзүмдән,
Оғлан, сәни бир гыз дејиб ағларды.

Кәрәм:

Кәрәм басды Кәнчәбасар дүзүнү,
Сијаһ сүрмә мәст еләди көзүнү,
Ады Әсли, Гара Кешиш гызыны,
Аман хоча, Әсли ханы көрдүнмү?

Хоча:

Нәдән кетмәз бизим дағын думаны?
Һагг көтүрсүн аралыгдан јаманы,
Пис јериндә гыјма сән, кәл, хоҷаны,
Оғлан, сәни бир гыз дејиб ағларды.

Хоча диллә дә Әслинин сөзләрини онлара сөјләди. Кәрәмлә Софи онлардан ајрылды. Бир гәдәр кетдикдән сонра Күрчүстанын әјри-үјрү чыгырлары, јолларына дүшдүләр. Кәрәм деди:

— Софи, дајан, Әслини бу јоллардан хәбәр алым.

Кәрәм сазы көтүрүб јоллара үз тутду:

Әјрим-үјрүм кедән јоллар,
Јоллар, Әслими көрдүзмү?
Дүшмүшәм јарын изинә,
Изләр, Әслими көрдүзмү?

Әјнинә кејибдир саја,
Јанында вар бир чүт маја,
Сәндән хәбәр алым, гаја,
Гаја, Әслими көрдүзмү?

Әслимин кечдији јурдлар,
Кәрәмин чәкдији дәрдләр,
Гојунлары јејән гурдлар,
Гурдлар, Әслими көрдүзмү?

Аз кетдиләр, үз кетдиләр, дәрә-тәпә дүз кетдиләр, күнләрин биринде бир уча дағын этәјинә чыхдылар. Бахдылар ки, бу дағын башы гар, этәкләри исә чәмәнлик, бағ-бағчады.

Кәрәм деди:

— Софи гардаш, бу дағын адына Солтан дағы дејәрләр. Бу дағдан думан, чән әскик олмаз. Бунун човғун-бораны чох јолчулары, бәзирканлары гырыб. Тез бурадан кечәк, хатаҷлыды.

Тәзәчә дағын кәдиҗиндән ашмаг истәҗирдиләр, думан, чән бунлары елә гаплады ки, јолу итирдиләр, билмәдиләр һара кетсинләр. Кәрәм көрдү човғун бунлары өлдүрәчәк, деди:

— Аманды, Софи гардаш, мәним сазымы вер. Дејәсән дағы рәһмә кәтирмәсәм, бурада өлүб гурд-гуша јем олачағыг.

Софи сазы верди. Алды Кәрәм, көрәк даға нә деди:

Сәнә дејим, Солтан дағы,
Нә думанды башын сәнин?!
Чискин төкәр, думан чөкәр,
Һеч кетмәзми гышын сәнин?!

Дөрд бир јаннан бәст олмусан,
Дәрдәми тәк мәст олмусан?!
Чүмлә дағдан үст олмусан,
Нә учады башын сәнин?!

Әскик олмаз гарын, јағар,
Булудлар бир-бирин говар,
Сабаһ күнәш сәнә доғар,
Чаваһирди дашын сәнин.

Алт јанын бағ илә бостан,
О бир јанын күл-күлүстан,
Ајырдылар мәни достдан,
Өтәр гәриб гушун сәнин.

Кәрәм дејәр: өлдүм, итдим,
Бу фани дүнјадан кетдим,
Гочалардан суал етдим,
Кимсә билмәз јашын сәнин.

Кәрәм сөзүнү тамама јетирди. Дағын башындакы думан чәкилиб кетди, һәр тәрәф ишыгланды. Јолу тапыб кәлиб бир обаја чыхдылар. Кешишин олдуғу јери өјрәниб бирбаш ораја кәлдиләр. Бахдылар ки, Әсли хан бурада јохдур. Кәрәм бағчаја кәлиб јенә дә Әсли ханы тапмады: ағлаја-ағлаја бағчадан кәнара чыханда көрдү ки, бир нечә гыз әл-әлә тутуб кәзир. Гызларын бири Әслијә бәнзәјир. Кәрәм өз-өзүнә деди, мәним севдијим мәни атыб бурада сејр едир. Алды сазы, көрәк гызлара нә деди:

Ала көзлүм, мән бу јердән кедәрсәм,
Бир нишан верирәм, ал, кәрәм ејлә,
Чох дуз-чөрәк једим, јар, сәнин илә,
Инди белә хош һа гал, кәрәм ејлә!

Мән кедәрсәм гаралары бағлама,
Дәрдли синәми атәшә дағлама,
Ајрылыг күнүдү, әл чәк, ағлама,
Кәл отур јанымда күл, кәрәм ејлә!

Бир дә кедәрисәм көрәчәкмисән?
Јыхылмыш көнлүмү тикәчәкмисән?
Һәсрәтлик борчуну верәчәкмисән?
Кәнч јашында буну бил, кәрәм ејлә!

Дәрдли Кәрәм дејәр: вар өмүр кечир,
Инсан бир-бир әчәл шәрбәти ичир,
Ај јарадан, мәни һавадан учур,
Көрәјим Әслини, кәл кәрәм ејлә!

Гыз Кәрәмдән бу сөзү ешидәндә деди:

— Оғлан, сән мәни башга гыза охшадырсан; мән сән дејән дејиләм.

Кәрәм ондан кешиши сорушду. Гыз деди:

— Гара Кешиш көч-күлфәтинән бурадан көчүб кетди.

Кәрәм Софи илә јола рәван олду, аз кетдиләр, чох кетдиләр бир чобана раст кәлдиләр. Чобан гојуну дағын дөшүнә јајыб түтәк чалырды. Кәрәм ону көрәндә Софијә деди:

— Ләлә, гој бу чобандан Әслинин көчүнү сорушум.

Софи деди:

— Ә, чобан нә ганыр, кедәк.

Кәрәм деди:

— Јох, ләлә, чобанларда ганан чохлу, гој сорушум.

Софи деди:

— Сорушурсан соруш, амма ондан бир мәтләб алмајачагсан.

Кәрәм чобанла саламлашандан сонра деди:

— Чобан гардаш, сәндән бир сөз сорушсам, чаваб верәрсәнми?

Чобан деди:

— Нијә чаваб вермирәм, икисини соруш

Кәрәм деди:

— Әслини көрмүсәнми?

— Ә, Әсли нәди, зад нәди? Мәндән соруш, филанкәсин бинәси һардадыр?

Софи деди:

— Ә башыны ағрытма, бундан бир шеј чыхмаз.

Алды Кәрәм, сазла чобана деди:

Башына дөндүјүм, ај чобан гардаш,
Чобан, мәним хан Әслими көрдүнмү?
Ағлајырам, дидәм төкүр ганлы јаш,
Чобан, мәним хан Әслими көрдүнмү?

Чобан деди:

— Ә нијә ағлајырсан? Сөзүн вар, соруш көрүм дәрдин нәдир?

Кәрәм:

Чобан, нә көзәлдир гојун дурушу...
Бир аһ чәксәм, гарлы дағлар алышы,
Севки севкисијнән һачан көрүшү?
Чобан, мәним хан Әслими көрдүнмү?

Чобан деди:

— Мәним гојунумун дурушмағынын сәнә азарымы галыб? Чох отармышам дојуб, она көрә дурушуб да. Сөзүн вар сөзүнү де. Мин јол аһ чәксән, јенә дә дағлар алышмајачаг. Үрәјинин сөзүнү де көрүм, кимин бинәсини сорушурсан?

Кәрәм:

Гара дәрја тасы, Мәрјам анасы,
Кәрәм тутар она өлүнчә јасы,
Гызылкүл дәстәси, нәркиз бутасы,
Чобан, мәним хан Әслими көрдүнмү?

Чобан деди:

— Гара Мәлијин көчүнү дејирсән? Боғазыны сәһәрдән бәри бундан өтрү јыртырдын? О, јелди күндү бурадан кечиб.

Кәрәм јенә сазла чобана үзүнү тутду:

Габағында отлар кечи,
Гарғыдан ајрылмаз сачы,
О Гара Мәлијин көчү,
Чобан, бурдан нә вахт кечди?

Чобан:

Көчләри гарышмаз көчә,
Сачы узун, бели инчә,
Тәзәчә ачылмыш гөнчә,
Бурдан бир ағдабан кечди.

Кәрәм:

Габағында отлар гузу,
Кежиниб олуб гырмызы,
О Гара Мәлијин гызы,
Чобан, бурдан нә вахт кечди?

Чобан:

Зәр биләрзик әлиндәјди,
Күмүш кәмәр белиндәјди,
Гырх инчә гыз јанындајды,
Бурдан бир чаналан кечди.

Кәрәм:

Әриди дағларын гары,
Төкүлдү чајлара сары,
О Әсли, Кәрәмин јары,
Чобан, бурдан нә вахт кечди?

Чобан:

Чобанам, дедим өзүмдән,
Гаҳлы јаш төкдүм көзүмдән,
Көрәндә кетдим өзүмдән,
Бурдан бир натәван кечди.

Кәрәмлә Софи чобанла саламатлашыб јола дүшдүләр.
Кәрәм бахды ки, өз дағлары узагдан көрүнүр, үрәји губар еләди:

Кәлиб баһар, јаз ајлары,
Сулар ахар ил дән белә,
Һәр тәрәфдән тути, гумру,
Чошур, охур индән белә.

Бүлбүл өтәр һәзин-һәзин,
Чәннәтә бәнзәр илк јазын,
Бәнөвшә, чичәк јер үзүн,
Әлван еләр индән белә.

Ағачлар кеҗәр донуну,
Һагга чевирәр јөнүнү,
Дәрдли Кәрәм вәтәнини,
Анар, сызлар индән белә.

Кәрәмин һалы бирдән дәйишди, үрәji дөjүнмәjә башлады, башы кичәлләнди, үрәjинә чүрбәчүр шеjләр кәлди, jенидән сазыны синәсинә алды:

Һалдан-һала дүшән виран көнлүмүн,
Һәр jанында ики чаһан әjләшмиш,
Каһ шаһ, кәда, каһи дана, каһ надан,
Каһ һәр мәһләсиндә зиндан әjләшмиш.

Бир мәһәлләсиндә jелдиләр, бешләр,
Бир мәһәлләсиндә бәзирган ишләр,
Бир мәһәлләсиндә доггуз дәрвишләр,
Бир мәһәлләсиндә пиран әjләшмиш.

Бир мәһәлләсиндә чанан чан еjләр,
Бир мәһәлләсиндә күл фәган еjләр,
Бир мәһәлләсиндә бүлбүл ган еjләр,
Бир мәһәлләсиндә күлшән әjләшмиш.

Бир мәһәлләсиндә чамалын көрәм,
Бир мәһәлләсиндә күлләрин дәрәм,
Бир мәһәлләсиндә бичарә Кәрәм,
Бир мәһәлләсиндә чанан әjләшмиш.

Кәрәмкил jола дүшдүләр. Кечә-күндүз jол кетдиләр. Бир чаj кәнарына чатдылар, көрдүләр гыз-кәлинләр палтар jуjурлар. Бунларын ичәрисиндә бир көзәл кәлин вар, күн кими ишыг сачыр. Кәрәмин ешги чуша кәлди, алды көрәк, кәлинә нә деди:

Кедәрикән бир кәлинә туш олдум,
Jолчуну jолундан еjләр бу кәлин.
Көрчәк нигабыны атды үзүнән,
Jолчуну jолундан еjләр бу кәлин.

Мәним Әслим чәннәтдәки һуриди,
Бир аһ чәксәк дағы, дашы әриди,
Көзәлликдә һури, мәләк, пәриди,
Jолчуну jолундан еjләр бу кәлин.

Бир аһ чәксәм дағлар, дашлар әриjәр,
Һәди бу сәндәки о сиjаһ теллөр,
Хыналы бармаглар, о назик әллөр,
Jолчуну jолундан еjләр бу кәлин.

Кәрәм чәкәр јар учундан зилләти,
Бивәфа дост һеч ејләмәз мүрвәти,
Үзүн көрән нејләр дүнја ләззәти?
Јолчуну јолундан ејләр бу кәлин.

Бәнзәр Әслим чәннәтдәки һурија,
Аһ чәкәндә дағлар, дашлар әрија,
Дәрдли Кәрәм бу јолларда чүрүја,
Јолчуну јолундан ејләр бу кәлин.

Кәрәмкил кешиши гыз-кәлинләрдән сорушдулар. Гызлар кешишин көч-күлфәтлә чајдан кечиб кетдијини она хәбәр вердиләр.

Онлар јола дүшүб, кечәни күндүзә гатыб, Баллычаја кәлдиләр. Кәрәмкилин башына чох адам топланды. Софи адамлардан кешиши сорушду. Бир нәфәр деди:

— Ај чаным, сизә нә олуб ки, бир гызын далына дүшүбсүнүз? Мәкәр дүнјада гыз јохду? О олмасын, башгасы олсун.

Алды чавабында көрәк Кәрәм нә деди:

Ај ағалар, хан Әслимдән ајрылдым,
Мәни өлдүрмәли, дөјмәли дејин,
Кечә-күндүз аһ едибән јанарам,
Мәни өлдүрмәли, дөјмәли дејин!

Бирчә дәфә хатирини сормадым,
Кечди өмрүм, мурадыма ирмәдим,
Фүрсәт әлдә икән дәмләр сүрмәдим,
Мәни өлдүрмәли, дөјмәли дејин!

Әлимнән алдырдым көзү аланы,
Онун үчүн төрк ејләдим силәни,
Башыма салмышам бунча бәланы,
Мәни өлдүрмәли, дөјмәли дејин!

Мән Кәрәмәм, ешг бадәсин ичирдим,
Бу севданы өз башымдан кечирдим,
Һајыф ки, Әслими әлдән учурдум,
Мәни өлдүрмәли, дөјмәли дејин!

Кәрәм сөзүнү тамам етди. Бахдылар ки, о, һагг ашығыды, Кешишкилин кетдији бу јолу онлара көстәрдиләр. Кәрәмкил кечәни орада галыб, сәһәр тездән јола дүшдүләр.

Бир аз кетмишдиләр, сәрин меһ башлады. Меһ габаг тәрәфдән әсирди. Лап онларын үзүнә вурурду. Кәрәм деди:

— Софи, дајан, мән хан Әслими бу бади-сәбадан хәбәр алачағам.

Сазы көјнәјиндән чыхарыб, басды бағрына:

Әјләнмир ки, јардан хәбәр сорајым,
Әсиб-әсиб кедән бади-сәба, һеј!..
Гырылсын баисин голу, ганады,
Һеч кимсә дүшмәсин јардан чида, һеј!...

Јудум долбәндими, бәјаз ејләдим,
Силдим көнүл пасын, ајаз ејләдим,
Мән ганлы фәләјә нијаз ејләдим,
Фәләк мәнә верди чохлу чәфа, һеј!..

Дурмајыбан ахыр чешмимин јашы,
Ахдығы јерләрдә әридир дашы,
Белә имиш ганлы фәләјин ишн,
Нә шаһ билир, нә хан, нә дә кәда, һеј!..

Мән Кәрәмәм, хорјатлара тај олдум,
Бивәфа јар севдим, әчәб бај олдум,
Өмүр үздүм, күн чүрүтдүм, зај олдум,
Мәни бошалтдылар габдан-габа, һеј!..

Бир аз отурдулар. Динчләрини алыб, јорғунлугларыны чыхартдыгдан сонра дуруб кетмәјин бинасыны гојдулар. Аз кетдиләр, чох кетдиләр, дејә билмәрәм, кәлиб ахырда бир шәһәр харабалығына чыхдылар. Кәрәм дајаныб деди:

— Софи ләлә, бир заман вармыш ки, бу шәһәрдә адамлар дөврән сүрүрмүш. Дајан, сорушум көрүм, бу шәһәр нијә хараба галыб? Адамлары нечә олуб?

Кәрәм хараба шәһәрә үз тутуб деди:

Сәјјаһ олуб бу аләми кәзәркән,
Раст кәлмишәм бу виранын дашына,
Сөјлә биран, нә заманнан бәрисән?
Нә кәлмишди, нә кәләчәк башына?

Кәрәмин сөзләриндән биран дилә кәлиб деди:

Һәзрәт Нуһун заманыннан бәријәм,
Әмр-һагла нәләр кәлди башыма...
Башыма кәләни сөјләјим сәнә,
Көр нә зәһәр гатылыбды ашыма.

Алды Кәрәм:

Ким ешитсә сәнин аһ илә зарын,
Тәрк ejләjәр әлдә оланын, варын,
Нөчүн хараб олду чарчы-басарын,
Ағыл ирмәз о худанын ишинә.

Алды виран:

Үч jүз алтмыш чешмәләрим ахарды,
Көзәлләрим сejрәһа чыхарды,
Ханымларым лә'лү көвһәр тахарды,
Бахмазмысан хан jериндә дашыма.

Алды Кәрәм:

Дәрдли Кәрәм сәнә виран сөjләди,
Сөjлә, икидләрин фәләк неjләди?
Кимләр кәлиб сәни виран ejләди?
Фәләк ниjә дашын салды башына?

Алды виран:

Чохлу икидләрим варды бурада,
Кими саз чаларды, кәзиб орада,
Инди виран олуб, галдым арада,
Виранам, онлары чәкдим дөшүмә.

—Кәрәм сөзүнү тамам еләjиб, кетмәjин бинасыны гоjду. Кедиб-кедиб ахшамчағы Чалоба дejилән бир jерә чыхдылар. Кәрәм һәр чүр ағачнан, күлнән долу лаләзар бир баға кирди. Бағын ичиндә бир дәстә гыз чалыб, охуjуб-ojнajырды. Кәрәм бу гызларын ичиндә Әслиjә бәнзәр бир гыз көрдү, деди:

— Софи, даjан бир гатар сөз дejим, бу гыз мәним хан Әслимә бәнзәjир.

Кәрәм үрәjи дәмирчи күрәси кими алышыб jана-jана гыза деди:

Көзәлләр чыхыблар сejрә,
Бириси Әслимә бәнзәр,
Ал кejиниб салланышы,
Jериши Әслимә бәнзәр.

Кәрәм белә дejәндә һаман гыз гулач сачларыны синә сазы еләjиб, Кәрәмин бу сөзүнүн мүгабилиндә деди:

Узаг елдән кәләп, ашыг,
Сәнин Әслин мән дејиләм,
Чохун дәрдә салан, ашыг,
Сәнин Әслин мән дејиләм.

Алды Кәрәм:

Ешг бадәсини ичдим,
Буланыг чајлардан кечдим,
Бир гыз көрдүм дәрдә, дүшдүм,
Дурушу Әслимә бәнзәр.

Алды гыз:

Сөзүнү ганмышам әзәл,
Бағыма дәјмәјиб хәзәл,
Һајыстана кетди көзәл,
Сәнин Әслин мән дејиләм.

Алды Кәрәм:

Мәнә мүштаг гүрбәт елләр,
Көз јашымы кимләр силәр?
Кәрәм ағлар, рәгиб күләр,
Күлүшү Әслимә бәнзәр.

Алды гыз:

Сәнин ахтардығын Әсли,
Гара гашлы, гара көзлү,
Мәним адым Ханымназды,
Сәнин Әслин мән дејиләм.

Сөз тамам олду, Кәрәм кешиши ондан хәбәр алды, гыз деди:

— Сәнин ахтардығын кешиш бу күн көч-күлфәтинән бурадан көчүб, күнчыхан тәрәфә кетди.

Кәрәм бу сөзү гыздан ешидән кими сазы синәсинә басыб, көрәк Софијә нә деди:

Дурма, кедәк, Софи ләлә,
Јенә Әслим көч ејләјиб,
Ган ағларам буннан белә,
Јенә Әслим көч ејләјиб.

Әслим елиндән көчүбдү,
Алмалы дағдан кечибди,
Дашбулахдан су ичибди,
Јенә Әслим көч ејләјиб,

Јардан мәнә јара дәјмиш,
Һеч дүзәлмәз бу мүшкүл иш,
Онла белә Гара Кешиш,
Јенә Әслим көч ејләјиб.

Софи, кәл ејлә сөјләмә,
Бағрымын башын тејләмә,
Кедирәм, јолдан ејләмә,
Јенә Әслим көч ејләјиб.

Гаршымызда гарлы дағлар,
Көнүл мәһәббәти чағлар,
Әсли көчүб, Кәрәм ағлар,
Јенә Әслим көч ејләјиб.

Кәрәмкил орадан да галхыб, бир нечә күн јол кәлдикдән сонра кәлиб бир кәндә чыхдылар. Бахдылар ки, бурада тој вар. Кәрәмин рәнки күл јарпағы кими солду.

Софи хәбәр алды:

— Кәрәм, сәнә нә олду?

Кәрәм деди:

— Залым кешиш Әслини әрә вериб, бу тој да онун тојудур.

Софи деди:

— Кәл далымчан, аллаһ кәримди.

Софи Кәрәми тој мәчлисинә апарды. Мәчлис Кәрәми кечирди јухары баша. Хөрәк јејәннән сонра дедиләр:

— Ашыг, бир аз чал-оху, үрәјимиз ачылсын.

Кәрәм сазыны әлинә алды, ајаға галхыб чалмаг истәјәндә көзү о бири отаға саташды, көрдү бир кәлин отуруб тахт үстә, гызлар да она зинәт верир, јәгин еләди ки, бу Әслидиди.

Деди:

Чыхар тахта, диван ејләр,
Әсли, гашларын, көзләрин,
Көзүмдән ган рәван ејләр,
Әсли, гашларын, көзләрин.

Шаһ кими мәтләб битирәр,
Һөкмүн јеринә јетирәр,
Дилсизи дилә кәтирәр,
Әсли, гашларын, көзләрин.

Фиргәтин мәни јандырар,
Дағы, дашы доландырар,
Гапы-гапы диләндирәр,
Әсли, гашларын, көзләрин,
Һавада шаһинә бәнзәр,
Јердәки лачына бәнзәр,
Көјдә көјәрчинә бәнзәр,
Әсли, гашларын, көзләрин.

Кah ағладар, кah күлдүрәр,
Кah көзәллијин билдирәр,
Ахыр Кәрәми өлдүрәр,
Әсли, гашларын, көзләрин.

Һамы Кәрәмин бу хош авазына әһсән сөјләди. Бир нәфәр Кәрәмә деди:

— Еј ашыг, кәл гал бизим елдә, ашыглыг елә, ев-ешик саһиби ол. Бизим елләр гәриб севәнди.

Кәрәм белә ешидәндә деди:

— Ағалар, гулаг асын, бир гатар да сөзүм вар, дејим.

Дедиләр:

— Бујур!

Кәрәм деди:

Тәк бирчә јарымы мәнә версәләр,
Бу фани дүнјада малы нејләрәм?
Бир имдад олурса мөвламдан олсун
Гејринин вердији малы нејләрәм?

Уча даг башында тәрланлар сүзәр,
Көлләрдә јашылбаш соналар үзәр,
Әслинин јанағын бир чүт хал бәзәр,
Гејринин вердији халы нејләрәм?

Кәрәм дејәр: мән нә идим, нә олдум,
Әслимин ешгиндән саралдым, солдум,
Чисмим түк кәтирди, Мәчнуна дөндүм,
Әслисиз мән чah-чалалы нејләрәм?

Кәрәмин бу сөзләриндән мәчлис әһли бир шеј баша дүшмәди. Софи иши белә көрәндә деди:

— Гардашлар, бу, Зијад ханын оғлуду. Өз вәзирләри Гара Кешишин гызына ашиг олуб. Гыз да буна ашигдир. Кешиш

гызыны буна вермәк истәмәjиб кәтүрүб гачыб. Бизә дедиләр ки, кешиш бурада олур. Биз дә бураjа кәлмишик. Кәрәм елә билди ки, тоj онун севкилисинин тоjуду.

Тоjбәји деди:

— Ашыг, бу башга адамын тоjуду. Сәнин ахтардығын кешиш дүнән брадан кечиб кетди.

Кәрәмлә Софи кечәни бурада галыб, сәһәр тездән дуруб jола дүшдүләр. Онлар кетмәкдә олсунлар, бу тәрәфдән көjдә бир гатар дурна көрүндү.

Кәрәм алды сазыны, көрәк дурналара нә деди:

Дурна, кедәрсиз һараjа,
Мәннән jара салам дејин!
Көрсәз әкәр бутам ағлар,
Дөнүб jара салам дејин!

Jолунуз кедир Ағдаша,
Гарлы дағлар аша-аша,
Һәм гоһума, һәм гардаша,
Һәм дијара салам дејин!

Дурна, телин шана-шана,
Һәм о jана, һәм бу jана,
Алын сизә бир нишана
Верим, jара салам дејин!

Дад сеjрағыбын әлиннән,
Ашыг дағларын бөлиннән,
Дәрдли Кәрәмин дилиннән,
Дурнам, jара салам дејин!

Кәрәм сөзүнү мүхтәсәр еләди, jола давам еләдиләр. Бир мүддәт jол кедиб, бир обаја чатдылар. Кәрәм обанын кәнарында бир көзәл гыз көрдү. Бу гыз • гәдәр көзәл иди ки, күн кими һәр тәрәфә ишыг салырды. Гыз кечиб кетди. Бир дәстә аһыл-чаһыл Кәрәмин әтрафына төпланды. Кәрәм сазы синәсинә басыб деди:

Сизин елдә мән бир көзәл көрмүшәм,
Шоху дүшүб Күрчүстанын елинә.
Бүлбүл кими ширин-ширин данышыр,
Бал төкүлүр дәһанындан дилинә.

Гадир мөвлам вериб хуб чамалыны
Ону севән неjнәр дүнjа малыны,
Гуршаjыб кәмәрлә инчә белини
Боjу бәнзәр уча сәрвин далына.

Кәрәм деjәр: мәним jарым инчәди,
Додаглары jары ачмыш гончады,
Сүнбүл тели топуғундан учады,
Бир телин вермәрәм дүнjа малына.

Инчиди мирвары, сәдәф дишләри,
Гүдрәтдән чәкилиб каман гашлары,
Дал кәрдәндә гулач-гулач сачлары,
Сармашыр, доланыр инчә белинә.

Мән Кәрәмәм, кечә гыллам зарымы,
Һагг чаным алмасын, чәким чөрини,
Jухарыдан хәбәр алдым jарымы,
Дедиләр көчүбдү Бајан елинә.

Сөз тамам олду Софи адамлардан кешиши хәбәр алды. Чаванлар кешиши Гарса кетдијини хәбәр вердиләр. Кәрәм jола рәван олуб, Гарса тәрәф кетмәjин бинасыны гоjду. Jолда jенә көрдүләр бир гатар дурна кедир. Кәрәм Софиjә деди:

— Софи ләлә, гоj бу дурналардан да бир сөз сорушум.

Алды Кәрәм, көрәк дурналара нә деди:

Көj үзүндә бөлүк-бөлүк дурналар,
Нәди сизин әһвалыныз, һалыныз?
Бир әрзи-һал jазым, jара jетирин,
Дост jанына дүшәр исә jолунуз.

Көjдә шаһин, шонгар көрүб чашарсыз,
Ол уча дағлары нә чүр ашарсыз?
Овчу көрән кими ганад ачарсыз,
Гышда гараманды сизин елиниз.

Залым шаһын пәнчәсинә дүшәрсиз,
Уча дағы, орманлары кечәрсиз,
Jаз кәләндә jајлагларда кәзәрсиз,
Гырылмасын ганадыныз, голунуз.

Дәрдли Кәрәм дејәр: уғрадым дәрдә,
Чаным гурбан олсун мәрд оғлу мәрдә,
Јазыг дурна, нә кәзирсән бу јердә?
Јохму сизин вәтәниниз, елиниз?

Аз кетдиләр, чох кетдиләр күнләрин бириндә кәлиб Гарс шәһәринә чатдылар. Бурада бир гарыја гонаг олдулар. Адамлар һәр тәрәфдән төкүлүб кәлдиләр. Гонаға хош кәлдин дедиләр, онларын әһвалыны сорушдулар. Алды Кәрәм, топлашанларын суалына белә чаваб верди:

Еј ағалар, нечә олур
Һалы јардан ајрыланын?
Ахыр дүшәр гүрбәт елә,
Јолу јардан ајрыланын.

Гәрәнфилләр тутмаз имиш,
Күл тикәнсиз битмәз имиш,
Ишә, күчә кетмәз имиш,
Әли јардан ајрыланын.

Шаһинләр көјә чәкилир,
Соналар көлә төкүлүр,
Он беш јашында бүкүлүр,
Бели јардан ајрыланын.

Кәрәм гочалар, дејәрләр,
Бу јердә өләр, дејәрләр,
Динмәз, лал олар дејәрләр,
Дили јардан ајрыланын.

Адамлар Кәрәмә дедиләр:
— Ашыг, арзун нәдир? Биздән нә хәләт истәјирсән?
Кәрәм деди:
— **Мән хәләт алан ашыглардан дејиләм. Сизә бир гатар сөз охујачағам, көнлүнүз шад олсун.**
Кәрәм деди:

Гадир мөвлам, буду сәндән диләјим,
Бу кәлән гышымыз баһар, јаз ола,
Күндә отуз ики дөвран ејләјә,
Әксинә чеврилиб боран, тез ола.

Күндә мин тојуғум јумурта сала,
Јахшы катиб кәрәк һесабын ала,
Минбир гара гарға көјәрчин ола,
Бир дам долу өрдәк илә газ ола.

Мин сәфинәм дәрјаларда гышлаја,
Гырх гулунлу мин гысрағым кишнәјә,
Јанында ики јүз чобан ишләјә,
Һәр бир сүрүсүндә мин беш јүз ола.

Дәли көнлүм ешг одуна галана,
Һеј ағалар, сөзүм јадда сахлана,
Доггуз төвлә атым һазар бағлана,
Бир-ики төвлә дә хам јағыз ола.

Дәрдли Кәрәм дејәр: дүнјанын иши,
Көзүмнән ахытдым һеј ганлы јашы,
Та бу гәдәр мала маликсә киши,
Бир әли Иранда сафи јүз ола.

Софи бунлардан да кешиши сорушду. Дедиләр:

— Кешиш бурадан кечиб, Бајазыда кетди.

Кәрәмлә Софи кечәни орада галдылар, сәһәр тездән јола дүшүб кетмәјә башладылар. Кәрәм дағ әтәји илә кедирди. Көрдү бир јердә о гәдәр турач, кәклик вар ки, о тәрәф-бу тәрәфә учушурлар. Бирдән-бирә Кәрәмин һалы пәришан олду, сазы синәсинә басыб, һалына мүнасиб, көрәк нә деди:

Аман фәләк, көмәк ејлә бу күндә,
Накаһ јердә кәлди алды дәрд мәни!
Кечә-күндүз ода јандым, алышдым,
Тутду, јолум-јолум јолду дәрд мәни!

Гүрбәт елдә уча дағлар ашалы,
Аһ етдикчә гара бағрым дешәли,
Мән Әслимдән ајры дүшдүм, дүшәли,
Дәлик-дәлик етди, дәлди дәрд мәни.

Фәләк мәним илә инад ејләди,
Гәм илә һичранды төһфән, сөјләди,
Кәскин гылычыјла бағрым тејләди,
Бөлүк-бөлүк етди, бөлдү дәрд мәни.

Кечә-күндүз кәсмәз көзүмүн јашы,
Салды ганлы фәләк башыма дашы,
Әрзурум дағында кечирдим гышы,
Ахыр чөлдән-чөлә салды дәрд мәни.

Билмәм хәјалымды, јохса душ кими,
Кәлди кечди боран кими, гыш кими,
Дәрдли Кәрәм јувасында гуш кими,
Тутду, јолум-јолум, јолду дәрд мәни.

Сөз тамам олду, јолларына давам едиб, мәнзилбәмәнзил ахырда кедиб, Алтуја чыхдылар. Бурада да хәбәр тутдулар ки, кешиш Бајазыда кедиб. Бир гәдәр чөрәкдән-заддан јеjиб, Бајазыда тәрәф кетмәjин бинасыны гојдулар.

Аз кетдиләр, чох кетдиләр, Бајазыдын јанында бир дәстә гыза раст кәлдиләр. Кәрәм бахды ки, гызларын ичиндә бир гыз вар ки, мисли-бәрабәри јохду. Кәрәмин ағлы башыннан чыхды, алды сазы, көрәк нә деди:

Софи ләләм, бу күн бир көзәл көрдүм,
Гүдрәтдән чәкилиб гара гашлары,
Истәдим ки, назлы јары диндирәм,
Ачыг өлдүрмәкди, билдим, ишләри.

Нә көзәл бәзәниб көнүл сонасы,
Тахты-Сүлеjманды јарын синәси,
Мин наз илә бәсләjибди анасы,
Дал кәрдәни бүрүjүбдү сачлары.

Кәрәм деjәр: дүрлү-дүрлү һалы вар,
Јанағында дәнә-дәнә халы вар,
Ағзы шәкәр, додағында балы вар,
Инчә сәдәф дүзүлүбдү дишләри.

Сөз тамама јетди. Јола дүшүб бир мәнзил кедиб Бајазыда чатдылар. Кәрәм шәһәрин кәнарында дајанды. Дөнүб бир кәлдиjи јола бахды, сазы дөшүнә басыб деди:

Софи гардаш, үч мәмләкәт кечирдик,
Бири Иран, бири Туран, бир Килан,
Икидин башына үч дөвләт гонар,
Бири ағыл, бири кәнчлик, бири шан.

Кешишин етдиjи белә дә галмаз,
Ики мәһбуб гәлбин о саjа салмаз,
Бу дүнjа үзүндә үч шеj заj олмаз,
Бир jахшылыг, бири елм, бири нан.

Дәрд-гәм әлиндән мән дә безарам,
Бу дәрдләри гәләм алыб jазарам,
Чох jерләри индән белә кәзәрәм,
Бири Тифлис, бир Бajазыд, бири Ван.

Каш ки, Кәрәм мурадына ирәjди,
Гисмәт олуб, jарын үзүн көрәjди,
Гадир мөвлам мәнә үч дәрд верәjди,
Бири алыш, бири тутуш, бири jан.

Кәрәм сөзүнү тамам еләди. Онлар jола рәван олдулар. Кәлиб-кәлиб, Ван шәһәринә чатдылар. Шәһәрин кәнарында Кәрәм даjанды. Адамлардан кешишин Әрдаһана кетдиjини билиб, jола дүшдүләр, узаг jолу jахын едиб, Әрдаһана чатдылар. Әсли Кәрәмин jадына дүшдү, алды көрәк нә деди:

Бизим елдән сүрдүм, бура кәтирдим,
Бу дағлардан ашан бир сонам тәкди,
Чискин олду, боран олду, итирдим,
Бу дағлардан ашан бир сонам тәкди.

Енәр jердә думан чискини бәсләр,
Ашыг олан өз мә'шугуну сәсләр,
Пис күндә достуну атмаз мәрд кәсләр,
Бу дағлардан ашан бир сонам тәкди.

Итирдим Әслими дурмаз, арарам,
Кәсилди сәбирим, һәм jохду чарам,
Мән Кәрәмәм, ешг одуна jанарам,
Бу дағлардан ашан бир сонам тәкди.

Кәрәм адамлардан кешиши сорушду. Адамлар кешишин дүнән кечдиjини хәбәр вердиләр. Бунлар jола дүшүб, бир мүддәт jол кетдиләр. Бир дағын әтәjиндә бунларын габағына гырх һарамы чыхды, онлары һәр тәрәфдән араjа алдылар. Кәрәм әһвалы белә көрәндә сазы көтүрүб деди:

Кечә-күндүз зары-зары ағларам,
Мәни вәтәнимә көндәр, ја рәбби!
Бу дүнјаја кәлән кетмәк үчүндүр.
Бурадан гулуну гуртар, ја рәбби!

Ја рәббим, сән сахла көнлүмү гәмдән,
Итирдим ағлымы, чан чыхмаз тәндән,
Өлдүрәрләр мәни, јар кедәр әлдән,
Мәним һалым сәнә јетәр, ја рәбби!

Бу Кәрәми ешг одуна јандырма,
Дәрдији гончаны оннан алдырма,
Еј ағалар, елләри дә күлдүрмә,
Гәлбинә мәрһәмәт јендир, ја рәбби!

Һарамылар онлары өлдүрмәјиб, сорушдулар:
— Сиз кимсиниз, һара кедирсиниз?
Кәрәм деди:
— Мән Зијад ханын оғлујам. Гара Кешишин гызына ашиг олмушам. Кешиш гызыны көтүрүб гачыб. Онун далына дүшмүшәм.
Һарамылар бир-биринин үзүнә бахыб дедиләр:
— Бу һагг ашығыды. Вар кет, ашыг, аллаһ сәни мурадына чатдырсын.
Кәрәмлә Софи бир гәдәр кетдиләр. Бир шәһәрә јахынлашанда Кәрәм дајанды. Софи деди:
— Нијә дајанмысан?
Кәрәм деди:
— Билирәм, кешиш бурада да јохду.
Софи чох деди, Кәрәм аз ешитди, јериндән тәрпәнмәди. Софи наәлач Кәрәми орада гојду, өзү хәбәр тутмаг үчүн шәһәрә кетди. Кәрәм галды тәк, гәм-гүссә ону чулғады, сазы дөшүнә басыб деди:

Гәлби һавајнан учарсан,
Ендирәјдим, көнүл, сәни,
Будаг-будаг күл далына,
Гондураjдым, көнүл, сәни,

Уча дағлар уча олур,
Күндүз кечәр, кечә олур,
Көр ајрылыг нечә олур,
Гандыраjдым, көнүл, сәни.

Бу дәрд мәндән јад оланда,
Зәһәр ағзым дад аланда,
Бир дәм күлүб шад оланда,
Диндирәјдим, көнүл, сәни.

Мүштағам Әслим телинә,
Вараjдым оба-елинә,
Һәр дәм әрәб ат белинә,
Миндирәјдим, көнүл, сәни.

Уча дағдан ашыраjдым,
Вәтәниннән көчүрәјдим,
Гүрбәт елә дүшүрәјдим,
Јандыраjдым, көнүл, сәни.

Өрдәји овларлар көлдә,
Шаһини бәсләрләр голда,
Бәзиркан кечдији јолда,
Ендирәјдим, көнүл, сәни.

Дәрдли Кәрәм ган ағлаjар,
Үрәјин чарпаз дағлаjар,
Јаз, баһары јас сахлаjар,
Күлдүрәјдим, көнүл, сәни.

Сөз тәзәчә тамам олмушду ки, Софи кәлди, кешишин орада олмадығыны хәбәр верди. Кәрәмин үрәји дәмирчи күрәси кими јанмаға башлады. Сазы дөшүнә басды, үзүнү јоллара тутуб деди:

Гасид јардан јаман хәбәр кәтирди,
Мәнә нә әчаjиб һал олду бу күн,
Бир олан дәрдими јүзә јетирди,
Јанды гара бағрым, күл олду бу күн.

Мәчнун кими кәздим сәһраны, дағы,
Фәләк шәрбәтими ејләди ағы,
Әјди гамәтими Әсли фәрағы,
Тутулду дилләрим, лал олду бу күн.

Мән Кәрәмәм, нејләмишәм, нејләјим,
Хәнчәр алыб бағрым башын тејләјим,
Үз тутуб гүрбәтә сәфәр ејләјим.
Гарлы дағлар мәнә јол олду бу күн.

Орадан јол башлајыб, дүз бир күн, бир кечәдән сонра кәлиб Нәлруд дағына чыхдылар.

Кәрәм деди:

— Софи ләлә, бу даға Нәлруд дағы дејәрләр. Даjан, буна бир-ики сөз дејим, сонра кедәк.

Башына дөндүjүм jарадан тары,
Jаратдын ортада нә көзәл jары,
Дедим бә Әслиди, кеjиниб сары,
Демәдим күл ола, алдада мәни.

Кәсиб габағымы кетдикчә рүзкар,
Әсәр човғун, боран, төкәр көjдән гар,
Дедим: севән Әсли ола вәфадар,
Демәдим әлиндә оjнада мәни.

Мән Кәрәмәм, Әсли хана гул олдум
Jандым-jандым атәшинә күл олдум,
Дөвләтим дағылды, көр, jохсул олдум,
Ахыр мөhтач етди jар jада мәни.

Софи көрдү ки, Кәрәмин hалы чох пәришанды. Сорушду:

—Әзизим, jенә сәнә нә олду?

Кәрәм сазы басды дөшүнә:

Софи, нә сорурсан мәним hалымы?
Jардан ajрыланда шад олмаз көнүл,
Лejлисин итирмиш Мәчнуна дөндүм,
hәр кечә папағы тач олмаз көнүл.

Бир дәм сәjjаh олур, гылынч гуршаныр,
Бир дәм тураб олуб, jерә дөшәнир,
Бир дәм hагдан горху чәкир, үшәнир,
Бир дәм падшаhнан баш олур көнүл.

Бир дәм көлдә битән гарғы, гамышды,
Бир дәм бағчаларда дүрлү jемишди,
Бир дәм гызыл олур, бир дәм күмүшдү,
Бир дәм пасланыр да, тунч олур көнүл.

Бир дәм пиjадады, бир дәм атланыр,
Бир дәм шәкәр олур, бир дәм дадланыр,
Бир дәм олур hәр чәфаjа гатланыр,
Бир дәм зәhәрдән дә ачы олур көнүл.

Бир дәм абдал олур, кирир шаллара,
Бир дәм дәллал олур, дүшүр дилләрә,
Бир дәм јолчу олур, кедир јоллара,
Бир дәм кечәнләрдән бач алыр көнүл.

Кәрәм дејәр: ахырына ирилмәз,
Әрәб ат јорулур, көнүл јорулмаз,
Көнүл бир сарајды сынар, һөрүлмәз,
Әзәли, сорасы көч олур көнүл.

Кәрәм сөзү гуртарыб ајаға галхды, јенә дә кетмәјә башладылар. Кетһакет, бир ахшам көзәл бир кәндә кәлиб чыхдылар. Елә Кәрәми чијниндә саз көрчәк кәнд әһли төкүлдү, онлары һөрмәтнән, иззәтнән бир евә апардылар. Бәли, гонаглар једиләр, ичдиләр, орадан бурадан сөһбәт еләдиләр. Кәрәмдән бир нечәси охумағыны .хаһиш еләди. Кәрәм ајаға галхды, сазы дөшүнә басды, деди:

Ај һәзарат, Әслим кетди әлимдән,
Галдым бурда аһү зарын ичиндә.
Бағы тутду шејда бүлбүл наләси,
Бүлбүл бағры јанды харын ичиндә.

Сејрағыбын фитнәсинә инандым,
Фиргәт нә олдуғун сонрадан гандым.
Јарын һәсрәтиннән алышдым, јандым,
Пилтәтәк говрулдум нарын ичиндә.

Кәрәмәм, нечолду улусум, елим,
Јар, јар сөјләмәкдән лал олду дилим.
Хан Әслимдән ајры бүкүлдү белим,
Галдым намус илә арын ичиндә.

Мәчлис әһли Кәрәмин белә јаныглы-јаныглы охумағындан һәришан олуб Софидән сорушду:

— Бу ашыг һаралыдыр? Нијә гәмли-гәмли охујур?

Софи бүтүн әһвалаты әввәлдән-ахыра мәчлис әһлинә данышды. Софинин бу данышмағындан Кәрәмин үрәји бир аз да од тутуб јанмаға башлады. Сазы дөшүнә басыб деди:

Ај арифләр, кәлин сизә сөјләјим,
Истәкли дост мәннән аралы дүшдү.
Илләр һәсрәтијәм, ајлар ајрысы,
Синәм бајғу кими јаралы дүшдү.

Јеннјетмә, он үч, он дөрд јашында,
Ејиб јохду кирпијиндә, гашында,
Ахшам, сабаһ булахларын башында,
Јадыма дағларын маралы дүшдү.

Кәрәмәм, јолларым тоз, губар олду,
Боран олду, човғун олду, гар олду,
Дост бағында һејва олду, нар олду,
Бу ил бизим бағлар горалы дүшдү.

Кәрәм сөзү гуртарыб јола дүшдү. Софи дә онун далынча. Аз кетдиләр, үз кетдиләр, кедиб бир чајын кәнарына чатдылар. Кәрәм бахды ки, сағ тәрәф гаја, сол мешә, габаг да чајды. Дајаныб Софијә деди:

— Софи ләлә, әјлән, бу јерләрдән Әсли ханы сорушум, бәлкә бунлар бизә онун јерини дедиләр.

Софи дајанды. Алды Кәрәм, көрәк гајадан, мешәдән, чајдан Әслини нә чүр сорушду:

Сәндән хәбәр алым, ај сары гаја,
Мәним Әслим буралардан кечдими?
Мүбарәк көлкәнлә салыбсан саја,
Мәним Әслим буралардан кечдими?

Сары гаја дилә кәлиб, алды көрәк чавабында нә деди

Сәнә хәбәр верим ашыглар хасы,
Сәнин Әслин бурдан кәлди дә кетди.
Јанында иди атасы илә анасы,
Ләпирин үзүмә салды да кетди.

Алды Кәрәм:

Сәндән хәбәр алым, ај гара мешә,
Гәләми гудрәтдән чәкилмиш гаша,
Бүрүмүсән даға, даша бәнөвшә,
Мәним Әслим буралардан кечдими?

Мешә дә дилә кәлиб, Кәрәмин чавабында деди

Јарын салды сәни олмазын гәмә,
Дајанмазмы јахшы икид бу дәмә?
Күнәш кими гонду мәним синәмә,
Әсли мәндән бир күл алды да кетди.

Кәрәм үзүнү тутуб чаја деди:

Аби-һәјат кими даим ахарсан,
Һаггын чамалына һәрдән бахарсан,
Долана-долана евләр јыхарсан,
Мәним Әслим буралардан кечдими?

Чај да дилә кәлиб, Кәрәмә белә чаваб верди:

Кәрәм сахлар онун һәмишә јасын,
Јанына алмышды ата-анасын,
Һәм ичиб, һәми дә долдурду тасын,
Атларын сујума салды да кетди.

Сөз тамама јетди. Кәрәм о јана, бу јана бахыб көрдү ки, чајын үстүндә бир көрпү вар. Кәлди көрпүнүн јанына, сазы дөшүнә басды, үзүнү тутду көрпүјә, деди:

Јолум кәлди сәнә чыхды,
Көрпү, Әслими көрдүнмү?
Сејрағыблар мәни јыхды,
Көрпү, Әслими көрдүнмү?

Гара гајаданды дашын,
Бәлли дејил сәнин јашын,
Әскик олмаз тәр савашын,
Көрпү, Әслими көрдүнмү?

Дәрдли Кәрәм кәлиб дурар,
Гул кими бојнуну оурар,
Әсли ханы сәндән сорар,
Көрпү, Әслими көрдүнмү?

Кәрәм сөзүнү мүхтәсәр еләјиб кетмәк истәјирди ки, бирдән габагларына бир чејран чыхды. Кәрәм чејраны көрән кими сазыны миндирди синәсинә, көрәк чејрандан Әслини нә чүр хәбәр алды:

Сәндән хәбәр алым, ај көзәл чејран,
Әсли, кешиш буралардан кечдими?
Миниб ешг сәпәндин, олмушам рәван,
Чобан көрпүсүндән бир су ичдими?

Кәрәм белә дејәндә чејран дилә кәлиб, көрәк Кәрәмә нә чаваб верди:

Сәнә хәбәр верим, аj чаван оғлан,
Әсли анасилә дүшдүләр jола.
Бир сәһәр вахтында көрдүм ки, бурдан
Jанында атасы кечдиләр сола.

Кәрәм:

Бу аjрылыг әjди мәним гәддими,
Ағыр елдә бәднам етди адымы,
Кәрәм кәлсин, мәни тапсын дедими?
Кизли-кизли сиррин сәнә ачдымы?

Чejран:

Мурада jетирсин сәни jарадан,
Сejрағыблар көрүм чыхсын арадан,
Севдичиjин көчлә кечди брадан,
Бахмады Әсли хан нә сағ, нә сола.

Кәрәм:

Нә заманды бу jерләрдә дурубсан,
Сыныг көнлүм гара даша вурубсан,
Әсли ханы сән ағлармы көрүбсән?
Jохса күлүб бу дағлары ашдымы?

Чejран:

Гадир мөвлам һечдән jаратмыш бизи.
Кечәjә гатдылар күнлү күндүзү,
Кәрәм, Әсли ханын ахыркы сөзү:
Әрзрума варса, көнлүм хош ола.

Кәрәм:

Кәрәм дejәр: кимә дejим дәрдими!
Сejрағыблар гонча күлү дәрдими,
Варсам Әрзрума көррәм Әслими.
Jохса кешиш алыб, jенә гачдымы?

Чejран:

Мөвлам сәнә көмәк олсун бу ишдә,
Чejран дejәр: чап сәмәндин jеришдә,
Әрзрума варды залым кешиш дә.
Хәбәр вердим гисмәт сәнә туш ола.

Кәрәм чеjраннан ajрылыб jола дүшдү. Кедиб, кедиб бир обаjа чатдылар. Буранын адамлары jаман гонагсевмәjән адамлар идиләр. Кәрәмкил бурада бир гәдәр кәзиб доландылар, бунлара һеч ким jахын кәлмәди. Кәрәм бахды ки, елә адамлар о тәрәф, бу тәрәфә кечир, амма һеч ким онларын һалыны сорушмур. Кәрәмин үрәji губарланды, сазыны дәрдли синәсинә миндирди, зилини зил, бәмини бәм еләди, алды көрәк нә деди:

Гүрбәт елдә гәриб-гәриб ағларам,
Мүшкүл һалым билдирән jох, билән jох!
Кечә-күндүз фәған гылыб jанарам,
Ағладан jох, күлдүрән jох, күлән jох!

Тәрк еләдим мән атамы, анамы,
Көлүмдән учурдум телли сонамы,
Хәнчәр алыб дәрд ojлағы синәми,
Тejләjән jох, дәлдирән jох, дәлән jох!

Дәрдли синәм дүjүнләрәм, дағларам,
Ағ кejмәрәм, гаралары бағларам,
Дәрд әлиннән аһ чәкәрәм, ағларам,
Көзүм jашын силдирән jох, силән jох!

Кәрәмәм, jетмәдим мән Әсли хана,
Паj билдим өлүмү бу jазыг чана,
Кечә-күндүз гәфлә ишләр һәр jана,
Үз чевириб бу виранә кәлән jох!

Сөз тамама jетди. Һачандан-һачана бир гоча киши кәлиб бунлара салам верди. Софи гочадан сорушду:

— Aj гоча, бура нечә jерди? Бурада һеч гонаға-зада бахан jохду.

Гоча деди:

— Еләди, оғлум, мән дә буралы дejиләм.

Пирани Кәрәмин ким олдуғуну билиб деди,

— Ашыг, сәнин ахтардығын кешиш дүнән бурадан кечиб кетди. Кет, аллаһ сәнә jар олсун!

Кәрәм орадан чыхыб кетмәjин бинасыны гojду. Елә бир гәдәр кетмишдиләр ки, бир дә көрдүләр ки, көj үзүндә бир дурна тәк-тәнһа сүзүб кедир. Кәрәм Софини сахлajыб, алды көрәк дурнаja нә деди:

Көj үзүндә сүзүб кедән тәк дурна,
Гәмли-гәмли өтмә, көнүл шад дејил.
Сән дә мәним тәки јардан ајрылдын,
Гәмли-гәмли өтмә, көнүл шад дејил,

Мәлул-мәлул көj үзүндә сүзәрсән,
Сәjjah олуб өлкәләри кәзәрсән,
Сүзүшүндә хан Әслимә бәнзәрсән,
Гәмли-гәмли өтмә, көнүл шад дејил.

Дәрдли Кәрәм атды намус, арыны,
Јолунда сәрф етди бүтүн варыны,
Һеj ахтарыр, тапмыр Әсли јарыны,
Гәмли-гәмли өтмә, көнүл шад дејил.

Сөз тамам олду. Софи деди:

— Кәрәм, бејвахтдыр кәл кедәк.

Онлар бир күн јол кәлдикдән сонра бир булаг башында бир дәстә кәлин-гыза туш олдулар. Кәрәм бу гызларын ичиндә Әслијә бәнзәр бир гыз көрүб сазыны алыб синәсинә, көрәк гыза нә деди:

Су башында дуран кәлинләр, гызлар,
Аллы кәлин, хан Әслимә бәнзәрсән,
Доғрусун сөjләрләр һаггы севәнләр,
Халлы кәлин, хан Әслимә бәнзәрсән.

Кәрәм белә дејәндә гыз гулач сачларыны синә сазы едиб, көрәк Кәрәмә нә чаваб верди:

Гыз:

Ашыб, ашыб гарлы дағлар кәлибсән,
Вар кет бурдан, сәнин јарын дејиләм,
Итирдин ағлыны, дүшдүн чөлләрә,
Вар кет бурдан, сәнин јарын дејиләм.

Кәрәм:

Хан Әсли тәк јанағында халын вар,
Инчәдән лап инчә әчәб белин вар,
Дәһанында балдан ширин дилин вар,
Аллы кәлин, хан Әслимә бәнзәрсән.

Гыз:

Динмә, ашыг, сәни чәкәрләр дара,
Салдыррам зиндана, вурдуррам јара,
Үзүш бизләрдән, гыл башына чара,
Вар кет бурдан, сәнин јарын дејиләм.

Кәрәм:

Дәрдли Кәрәм уча-уча дағ ашды,
Ашыбан да гүрбәт елләрә дүшдү,
Учуртдум тәрланы, сара илишди,
Аллы кәлин, хан Әслимә бәнзәрсән.

Гыз:

Күллү ханым күл рәнкини солдурар,
Ашыг олан мәшугуну күлдүрәр,
Бир нишанлым варды, сәни өлдүрәр,
Вар кет бурдан, сәнин јарын дејиләм.

Софи көрдү ки, гызларын ачыгы кәлди, тез онлардан кечиши хәбәр алды. Гызлар дедиләр:

— Кечишкил дүнән бурада идиләр, елә бу күн чыхыб кетдиләр.

Софи Кәрәми алыб, бирбаш гызларын көстәрдикләри тәрәфә кетмәкдә олсунлар, сизә дејим кечишдән.

Кечиш брадан чыхыб, күнә бир мәнзил, күндүзү кечәјә гатды кечәни күндүзә гатды, кәлиб чатды Гејсәријә, бирбаш өзүнү пашанын јанына јетириб деди:

— Мән бир мүсәлман ашығынын әлиндән гызымы көтүрүб гачмышам. Онун әлиндән мәнә динчлик јохду. Инди сизә пәнаһ кәтирмишәм. Изин вер, мәмләкәтиндә јашајым. Анчаг бир шәртлә ки, һаман ашыг кәлиб буралара чыхса, сәнин рәијјәтин мәним евими она көстәрмәсин.

Паша разы олду, кечишә хәлвәт јердә бир ев вердикдән сонра әмр еләди ки, башга торпагдан бура Кәрәм адында ашыг кәлсә, тутсунлар, һәр ким дә кечишин евини һаман Кәрәмә көстәрсә, дар ағачындан асылачаг.

Белә бир әмрдән сонра кечиш пашадан чох разы галды. Шәһәр әһли дә көз-гулаг олду ки, Османлы торпағына Кәрәм адында ким кәлсә, тутуб пашаја версинләр.

Кәрәм Софијнән нечә күн, нечә кечә јол кәлиб, бир гарлы

дағын әтәјинә чатдылар. Бу дағлар Кәнчә дағларына јаман **охшајырды. Кәрәмин үрәји чуша кәлди, алды көрәк нә деди:**

Гаршы дуран гарлы дағлар,
Дағлар бизим дағлармола...
Ағ бирчәкли гоча анам
Оғул дејиб, ағлармола...

Мәккәдән кәлән һачылар,
Үрәјимдә вар ачылар,
Евмиздәки чүт бачылар
Гардаш дејиб, ағлармола..

Фәләк, нәди мәним хатам,
Нә мәлулам, нә дә шадам;
Ағ саггаллы гоча атам,
Кәрәм дејиб ағлармола...

Кәрәмкил кетмәк истәјирдиләр ки, һава позулду, һәр јери **думан-чискин бүрүдү. Шиддәтли јағышла гар јағмаға баш-лады.**

Кәрәм рузикары белә көрүб алды көрәк нә деди:

Дәли көнүл галхды, фәған еjләди,
Кедәммәзсән, Кәрәм, гышды, кери дөн!
Галмады мачалым борандан, гышдан,
Кедәммәзсән, Кәрәм, гышды, кери дөн!

Јағыш јағар, јерин үзү јаш олар,
Чискин олар, боран олар, гыш олар,
Һава белә галмаз, јенә хош олар,
Кедәммәзсән, Кәрәм, гышды, кери дөн!

Кедәр гыш әјјамы, көрәрик јазы,
Күлүстана дөнәр дағларын үзү,
Еj фәләк, нә олар, ағлатма бизи,
Кедәммәзсән, Кәрәм, гышды, кери дөн!

Һава ачылмады, даһа да писләшди. Јолу итирдиләр Кә-рәм:

Боранлы дағларда јолум итирдим,
Чағырырам аман фәләк, аман һеј!..
Бир јанымда јағыш јағар, гар сәпәр,
Бир јанымда чискин, булуд, думан һеј!

Ахшам олду, көрәммәдим јолуму,
Сојуг алды ајағымы, әлими,
Көзүм алтда алдым јенә өлүму,
Даһа јохду сағлығыма күман һеј!..

Дағлар, һүммәт един, бурда галмајым,
Галырсам да гүрбәт елдә өлмәјим,
Бары дүшмәнләрә мөһтач олмајым,
Аман фәләк, мәним һалым јаман һеј!..

Гурдлар, гушлар јығыларлар лешимә,
Бахмазлар көзүмдән ахан јашыма,
Гүрбәт елдә бәла кәләр башыма,
Доғру дөнмәз чәрх-фәләк, аман һеј!..

Дар күнүмдә кимсә јетмәз фәрјада,
Човғунун әлиннән кәлмишәм дада,
Кәрәм дејәр: өлүм һагды дүнјада,
Ахирәтдә гаршы кәлсин иман һеј!..

Рузикар елә бил Кәрәмлә тәрсә дүшмүшдү. Өз сәртлијини даһа да күчләндирирди. Кәрәм сазы дөшүнә басыб деди:

Аман фәләк буду сәннән диләјим,
Гојма мәни јары јолда гыш күнү.
Кәрәм ејлә, бирчә јапыш әлимдән,
Јетир мурадына сән бу дүшкүнү.

Човғун, боран алыб дөрд бир јанымы,
Сојуг кәсиб илијими, ганымы,
Вә'дәм тамамдыса, кәл ал чанымы,
Фәләк, мәнә миннәт етмә беш күнү.

Кәрәмәм, бир кимсә јетмәди дада,
Әсли бивәфады, һеч салмаз јада,
Өмрүм кечди аһү зарла дүнјада,
Чох ахтардым, бир көрмәдим хош күнү.

Кәрәм сөзүнү тамам едән кими көрдү габағында **бир нурани** киши заһир олуб деди:

— Гәм еләмә Кәрәм, дарда галмазсыныз. **Јумун көзүнүзү!**

Кәрәмлә Софи **көзләрини** јумдулар. Нә гәдәр **кечди билмирәм, бир** дә нурани киши деди:

— **Ачын көзләринизи!**

Кәрәмкил көзләрини ачыб көрдүләр ки, сәфалы јердәдиләр. Нурани киши-зад да јохду. Амма јер нә јер... Елади ки, күл күлү чағырыр, бүлбүл бүлбүлү. Кәрәм көз доландырыб көрдү ки, ики балалы бир чејраны вурублар. Чејран балаларынын јанында инилдәјир. Гызыл ганы күлләри гыпгырмызы гызардыб. Кәрәмин үрәји гана дөнду, алды сазы көрәк нә деди:

Мән, ај Софи ләләә, нечә јанмајым?
Әсли ханын чејраныды бу чејран,
Инсафдымы әһвалыны билмәјим?
Әсли ханын чејраныды бу чејран.

Күллә дәјиб бу чејранын үзүнә,
Ган төкүлүб топуғуна, дизинә.
Көзү бәнзәр хан Әслинин көзүнә,
Әсли ханын чејраныды бу чејран.

Залым овчу буну әлдән салыбды,
Дөрд јаныны гара ганлар алыбды,
Кимсәси јох, мәлул, мүшкүл галыбды,
Әсли ханын чејраныды бу чејран.

Јаралары көһнә дејил, тәзәди,
Сијаһ сүрмә ала көзә мәзәди,
Бу чејраны ким ал гана бәзәди?
Әсли ханын чејраныды бу чејран.

Кәрәмәм, дүшмүшәм мән гүрбәт елә,
Сејрана чыхмышды чејраны чөлә
Ағларам, сызларам мән бундан белә,
Әсли ханын чејраныды бу чејран.

Елә бу дәмдә бир дә көрдүләр ки, овчулар дағдан енib кәлирләр. Кәрәм бунлары көрән кими сазы көтүрүб, көрәк овчуларын кәлмәјини чејрана нә чүр хәбәр верди:

Сүрә-сүрә ову дағдан ендирән,
Гач, гузулу чејран, јад овчу кәлди,
Оху илә вуруб торпаға сәрән,
Гач, гузулу чејран, јад овчу кәлди.

Көзәл чәмәнликдә чејран сүрүсү,
Сүрүдән ајрылмыш онун бириси,
Гана бојаныбды көзәл дәриси,
Гач, гузулу чејран, јад овчу кәлди.

Залым овчу дүшмүш, кәлир изинә,
Ал ганы ахытмыш ики дизинә,
Милчәкләр, гонубду ганлы үзүнә,
Гач, гузулу чејран, јад овчу кәлди.

Беләми олур овчуларын бәрәси,
Голтуғундан вуруб, сызлар јарасы,
Һәкимә көстәриб, јохду чарәсы,
Гач, гузулу чејран, јад овчу кәлди.

Сүрә-сүрә ендирдиләр дағлардан,
Ал сүсәнми бағчалардан, бағлардан,
Кәрәм дејәр: кечдичијим, јоллардан,
Гач, гузулу чејран, јад овчу кәлди.

Јаралы чејран нә гәдәр еләдисә, балаларыны чәкиб бир јана кедә билмәди. Өзү дә балаларындан ајрылмаг истәмирди. Кәрәм әһвалы белә көрәндә овчуларын габағына кетди. Овчулар ондан сорушду:

— Бураларда бир јаралы чејран көрмәдинизми?

Кәрәм башга учурум дәрә көстәриб деди:

— Чејран гачыб о дәрәјә кетди.

Овчулар дәрәјә тәрәф јөнәлдиләр. Кәрәм кәлиб чејранын јараларыны бағлады, апарыб јахындакы мағараја гојду. Сонра сазыны диллəндириб, дәрдли-дәрдли охумаға башлады:

Бу сәфәр ајынын јирми бешиндә
Бу дағда бир чејран ағлар, инилдәр!
Ики көрпә гузу варды дөшүндә,
Бу дағда бир чејран ағлар, инилдәр!

Охлар дәјиб ону чандан салмышды,
Дөрд јанына гызыл ганлар алмышды
Гузулары мәлул, мәһзун галмышды,
Бу дағда бир чејран ағлар, инилдәр!

Инсан әчәб залым олду, газылар,
Синәсиндә јаралары сызылар,
Кәрәм кими өз јурдуну арзулар,
Бу дағда бир чејран ағлар, инилдәр!

Чохлу ох јарасы варды чанында,
Бир чүт балалары ағлар јанында,
Кәрәм дејәр: анасы јох јанында,
Бу дағда бир чејран ағлар, инилдәр!

Софи Кәрәми галдырыб көтүрдү. Кәлиб, кәлиб бир обаја чыхдылар. Кәрәм бәрк хәстәләнмишди. Обанын лап кәнарына чатанда көјдә бир дәстә дурна көрүндү. Кәрәм сазы көтүрүб дурналарнан өз елләринә көрәк нә сифариш еләди:

Дурна, кедәр олсаз бизим елләрә,
Гүрбәтдә бир хәстә көрдүм дејәрсиз,
Әкәр сиздән суал едән оларса,
Гүрбәтдә бир хәстә көрдүм дејәрсиз.

Мән учардым, ганадларым јорулду,
Гүрбәт елдә гара бағрым говрулду,
Хәстә дүшдүм, инди белим гырылды,
Гүрбәтдә бир хәстә көрдүм дејәрсиз.

Гүрбәт елдә мәлул, мәһзун олмушам,
Ешгинә дүшәли Мәчнун олмушам,
Бир сачы Лејлајә мәфтун олмушам.
Гүрбәтдә бир хәстә көрдүм дејәрсиз.

Хәстә дүшдүм, кимсә билмәз һалымы,
Әлимдән алдырдым гонча күлүмү,
Нә дијарә тутум кедим јолуму?
Гүрбәтдә бир хәстә көрдүм дејәрсиз.

Дәрдли Кәрәм хәстә дүшүб, инилдәр,
Ah етдикчә гулаглары чинкилдәр,
Бәлкә мәвлам бизә имдада кәләр,
Гүрбәтдә бир хәстә көрдүм дејәрсиз.

Кәрәм хәстәлијә бахмајыб, галхыб јенә дә јола дүшдү. Онлар бир гәдәр кедиб, бир гәбристана чатдылар. Гәбристаны көрән кими Кәрәм көврәлди. Сазы дөшүнә басыб алды көрәк нә деди:

Јенә вәтәнимдән олдум дидәркин,
Хәстә дүшдүм, гүрбәт елләрдә галдым.
Сејрағыблар аралыхда чохалды,
Артды јаманларым, фелләрдә галдым.

Јанарам-јанарам, түтүнүм түтмәз,
Аһ чәкәрәм, аһым кимсәјә јетмәз,
Әслимин севдасы сәримдән кетмәз,
Әчәб рүсвај олуб, дилләрдә галдым.

Кәрәм инди сатын кәзир өлүмү,
Фәләк гырды ганадымы, голуму,
Думан кәлди, аздым инди јолуму,
Чискинли, бораилы чөлләрдә галдым

Кәрәмин көзү јерә саташды. Көрдү учулуб-дағылмыш көһнә бир гәбрин ичиндә бир гуру кәллә вар. Кәрәм әјилиб кәлләни көтүрдү. Торпағыны силиб тәмизләди о тәрәф-бу тәрәфинә бахыб деди:

— Софи ләлә бу гуру кәлләни көрүрсәнми? Бир заман бу да бизим кими инсан имиш. Бир заман олачаг, биз дә белә олачағыг. Гој бундан бир нечә сөз хәбәр алым.

Алды Кәрәм, көрәк кәлләдән нә сорушду:

Бир суал сорајым, хәбәр вер мәнә,
Сән дә бу дүнјада вардынмы, гафа?!
Һејванмыдын, инсанмыдын, нә идин?
Дүрлү мејвәләрдән даддынмы, гафа!

Ајрылмыш чәнәси, төкүлмүш диши,
Позулмуш кирпији, сүзүлмүш гашы,
Һәмишә беләди фәләјин иши,
Беш вахт намазыны гылдынмы, гафа?!

Бахмазмысан алнындакы јазына,
Торпаг долмуш гулағына, көзүнә,
Һеч үјдунму кор шејтанын сөзүнә,
Һалал дејә һарам јединми, гафа?!

Кәллә дилә кәлиб деди:

Динлә дејим кәлән-кечән һалымы
Бир заман дүнјада мән дә вар идим,
Бир шаһ идим, бәла кәлди башыма,
Бүтүн әсрләрә јадикар идим:

Кәлләнин дилә кәлдиҗини көрән Кәрәм:

Ғафа, бу дүнҗада, бир де мәрдмидин?
Дүнҗа малы үчүн јохса гурдмудун?
Он, он беш јашында бир иҗидмидин?
Јохса аҕсаггаллы пирмидин, гафа?!

Кәллә:

Мән бир күлдүм, бағчаларда битәрдим
Лоғман идим, елмләрә јетәрдим,
Алтмыш ил јашадым, јүз ил јетирдим,
Шүчаәтли, адлы намидар идим.

Кәрәм:

Гафа, бу дүнҗада јахшы хасмыдын?!
Дүнҗа малы үчүн гара јасмыдын?!
Једирмәз, ичирмәз бир накәсмидин?!
Сүфрәси меҗданда әрмидин, гафа?!

Кәллә:

Билмәз идим мән малымын һесабын,
Дүшүнмәздим һеч ахирәт әзабын,
Агибәт нуш етдим әчәл шәрабын,
Өлән вахтда тамам ихтиҗар идим.

Кәрәм:

Дәрдли Кәрәм аһү зарын артырсын
Чүмлә мүшкүл ишләрини битирсин,
Нә замандан бәри бурда јатырсан?
Бу дүнҗада өлмәм дермидин, гафа?!

Кәллә:

Мән гуру кәлләҗәм, бурда отурдум,
Сәнин мүшкүл ишләрини битирдим,
Јүз он илди мән бу јердә јатырдым,
Мән дә сәнин кими ашкар идим.

Кәллә сөзүнү таман еҗләҗән кими дығырлана-дығырлана кедиб јенә кирди гәбрә, јох олду. Кәрәмкил јолларына давам

еләдиләр. Гәбристандан чыхмаға аз галмыш Кәрәм көрдү ки, бир чаван гыз бир гәбрин јанында отуруб ағлајыр. Арабир дуруб гәбрин дөрд тәрәфинә доланыр јенә отуруб башлајыр ағламаға.

Кәрәм гызын јанына кәлди. Сазыны синәсинә басыб, көрәк ондан нә хәбәр алды:

Гашлары меһрабы, көзләри јағы,
Аһу көзлүм, нә дөнүрсән мәзары?!
Ашығы бәнд едәр зүлфү, додағы,
Аһу көзлүм, нә дөнүрсән мәзары?!

Кәрәм белә дејәндә гыз галхыб, дал кәрдәнинә төкүлмүш гулач сачындан үч тел ајырыб, көрәк Кәрәмә нечә чаваб верди:

Ашыг, нә сорурсан мәним һалымы,
Јар ешгилә доланырам мәзары!
Нә мүддәтди јандым фиргәт одуна,
Јар ешгилә доланырам мәзары!

Кәрәм:

Гаралар кејибсән, јасдады башын,
Гүдрәтдән чәкилиб, гарады гашын,
Атанмы өлүбдү, јохса гардашын,
Аһу көзлүм, нә дөнүрсән мәзары?!

Гыз:

Гаралар кејмишәм јасдады башым,
Гүдрәтдән чәкилиб, гарады гашым,
Нә атам өлүбдү, нә дә гардашым,
Јар ешгилә доланырам мәзары!

Кәрәм:

Күн көрмәдим бу дүнјаја кәләли,
Ағлајыбан көзүм јашын силәли,
Нечә илди сәнин јарын өләли?
Аһу көзлүм, нә дөнүрсән мәзары?!

Гыз:

Пајыз олчаг бағчаларда күл солар,
Ағлајыбан көзүм јашы сел олар,
Севдичијим өлән једди ил олар,
Јар ешгилә доланырам мәзары!

Кәрәм:

Галхышыб соналар, көлләр гуруjуб,
Әтрафыны чаjыр-чәмән бүрүjүб,
Jедди илсә, инди jарын чүрүjүб,
Аһу көзлүм, нә дөнүрсән мәзары?!

Гыз:

Әлимдән алдылар күл үзүлү jары,
Артды үрәjимин гәми, губары,
Үрәjимдә сөнмүр ешгимин нары,
Jар ешиглә доланырам мәзары!

Кәрәм:

Jери һеj, jери һеj, көзү һарами,
Үрәjимдә гоjдун дәрди, вәрәми,
Хан Әслимдән бетәр етдин Кәрәми,
Аһу көзлүм, нә дөнүрсән мәзары?!

Гыз:

Назлы дејәр: белә гоjдуг илгары,
Ағламагдан өмрүм олубду jары,
Ачын мәзарыны, бир көрүм jары,
Jар ешгилә доланырам мәзары!

Гыз башлады ағламаға. Кәрәм баша дүшдү ки, гәбирдәки гызын нишанлысыды, оңу зор-күч илә ганлы фәләк әлиндән алыб. Кәрәм гыза тәскинлик верәндән сонра деди:

— Көзәл гыз, бу тәрәфләрдә көч-күлфәтли бир кешиш көрмәдин?

Гыз чаваб вермәди. Кәрәм нә гәдәр дедисә, гыздан чаваб ала билмәди. Бахды ки, һәр нә дејирсә, гыз һеч бирисини ешитмир. Онун фикри елә гәбирдәди. Чар-начар ондан ајрылдылар. Гәбристанлыгдан кечиб, аз кетдиләр чох кетдиләр, кәлиб jенә дә бир уча дағын әтәjинә чатдылар. Дағ онларын габағыны кәсди. Кәрәм деди:

— Софи ләлә, даjан, даға бир нечә сөз дејим, бизә jол версин.

Алды Кәрәм, көрәк даға нә деди:

Башын үстә шаһин, шонгар сәсләнәр,
Алвыз дағы, һеч әксилмәз думанын,
Әтәјиндә тути, гумру бәсләнәр,
Алвыз дағы, һеч әксилмәз думанын.

Чискин, боран олур, јағыш әләјир,
Мешәндә доланыр марал, мәләјир,
Колларында түлкү, чаггал улајыр,
Алвыз дағы, һеч әксилмәз думанын.

Синәндә харланмыш нәмли гар олур,
Алт јанында бағча олур, бар олур,
Алма олур, һејва олур, нар олур,
Алвыз дағы, һеч әксилмәз думанын.

Белиндә отлајыр гојунун, малын,
Һиндә, Һиндустана бәллиди һалын,
Карванын, көчгонун, чаһын, чәлалын,
Алвыз дағы һеч әксилмәз думанын.

Уча-уча гајан, јасты дашын вар,
Ширин-ширин өтән мин бир гушун вар,
Кәрәм кими нә бәлалы башын вар,
Алвыз дағы, һеч әксилмәз думанын.

Кәрәм сөзүн тамам едән кими Алвыз дағы ајрылыб бунлара јол верди. Бурадан кечиб, күнә бир мәнзил кедиб, јенә дә бир булаг башына чатдылар. Кәрәм бахды ки, бурада бир дәстә гыз зарафатлаша-зарафатлаша палтар јујур. Гызлар Кәрәми көрән кими тутдулар јахасындан ки:

— Ашыг, бизә бир-ики кәлмә сөз де!

Алды Кәрәм, гызлара көрәк нә деди:

Булаг кәнарында палтар јујанлар,
Ејни мәним хан Әслимә бәнзәрсиз,
Јујуб-јујуб күл далына сәрәнләр,
Ејни мәним хан Әслимә бәнзәрсиз.

Әјричә гашы вар, учу әјмәли,
Кәтан көјнәк кејиб, көксү дүјмәли,
О да сизин кими көзәл, өјмәли,
Ејни мәним хан Әслимә бәнзәрсиз.

Кәтан көјнәк кејиб, күлдән тазачәк,
Бүлбүл ситәм ејләр күлә јазачәк,
О да сизин кими бәјаз, назичәк,
Ејни мәним хан Әслимә бәнзәрсиз.

Кәрәмәм, доландым бураја кәлдим,
Сизи көрән кими шад олдум, күлдүм,
Дарылмајын, гызлар, мән Әсли билдим,
Ејни мәним хан Әслимә бәнзәрсиз.

Сөз тамам олан кими гызлар кетмәјә башладылар. Кәрәмин көзләри јашла долду. Дәсмалы чыхартды ки, көзләринин јашыны силсин... Бу дәсмал о дәсмал иди ки, севкилиси Әсли хан она вермишди. Дәрди тәзәләнди. Алды көрәк, дәсмала нә деди:

Ишвә назлы көзәлләрә
Читәдәјдим, јајлыг, сәни.
Шәкәр сөзлү көзәлләрә
Читәдәјдим, јајлыг, сәни.

Чејран кедәр дәрәсинә,
Овчу синәр бәрәсинә,
Үч көзәлин бирисинә
Читәдәјдим, јајлыг, сәни.

Кәрәм белә охујанда гызлар кери гајыдыб онун јанындан кечдиләр. Алды Кәрәм, керисини көрәк нә деди:

Чаным гызлар, көзүм гызлар,
Сизи көрчәк јарам сызлар,
Јарым мәни чох арзулар,
Читәдәјдим, јајлыг, сәни.

Јајлыг, сәни јар ишләди,
Әтрафыны нахышлады,
Әслим мәнә бағышлады,
Читәдәјдим, јајлыг, сәни.

Нә ола хан Әслим кәлә,
Мүшкүл ишләрим дүзәлә,
Һанда бир гәшәнк көзәлә,
Читәдәјдим, јајлыг сәни.

Дәрдли Кәрәм дејәр нечә,
Дәрдим мин олду кетдикчә,
Һарда бир көзәл көрдүкчә,
Көстәрәјдим, јајлыг, сәни.

Гызлар, кәлинләр һамысы Кәрәмә «афәрин!» дедиләр. Кәрәмлә Софи бурада бир аз динчәлиб галдылар. Күнә бир мәнзил кәлиб, Әрзрумун кәдијинә чатдылар. Кәрәм бахды ки, һава гаралыр, кәдији дә кечмәк мүмкүн дејил, Софијә деди:

— Дејәсән бу дағ да јол вермәк истәмир, дајан, она бир-ики сөз дејим, бизә рәһм еләсин.

Софи һирсләниб деди:

— Хејр, лазым дејил. Һеч нә демә! Елә һәр даға-даша јалвармајачагсан ки!

Кәрәм бир сөз демәди. Јаваш-јаваш дағын башына чыхмаға башладылар. Елә ашырыма аз галмышдылар ки, бир боран башлады, гар башлады, кәл көрәсән. Кәрәм деди:

— Гојмадын даға бир-ики сөз дејәм, бизә јол версин, инди өлүб бурада галачағыг.

Софи ишн белә көрәндә башлады Кәрәмә јалвармаға:

— Аман Кәрәм, нә сөзүн вар, де, бәлкә ничат тапаг.

Алды сазы, көрәк Кәрәм Әрзрум дағына нә деди:

Әрзрумун кәдијинә варанда,
Онда көрдүм бурум-бурум гар кәлир
Ләлә деди кәл бу јолдан гајыдаг,
Дедим дөнмәк намусума ар кәлир.

Әзәлдән мајылам о ала көзә,
Дарајыб зүлфүнү төкүб күл үзә,
Хочалар јүк тутуб чыхдылар дүзә,
Елә билдим карван илә јар кәлир.

Кәрәмәм гүрбәтә салдым, јолуму
Тәрк еләдим намусуму, арымы,
Боран, алма әлдән назлы јарымы,
Кен дүнја башыма јенә дар кәлир.

Сөз Әрзрум дағына тә'сир еләмәди. Човғун, боран кетдикчә артды. Думан, гар һәр тәрәфи елә алды ки, елә бил кечә олду. Кәрәм алды, бу һала мүнасиб деди:

Әрзрумун кәдијинә варанда,
Онда дедим, гадир мөвлам, аман, hej!
Һәр тәрәфдән човғун, боран, бәд әсәр,
Тутмуш һәр јанымы чискин, думан, hej!

Бүлбүл гонар, јырғаладар далыны,
Өрдәк үзәр, далғаладар көлүнү,
Худам гырсын бәдхаһларын белини,
Индән белә көрүшә јох күман, hej!

Су дуран јерләри сонам көл ејләр,
Чешмим јашы кирибандан сел ејләр,
Бәзирканлар үстүмүздән јол ејләр,
Онда мәним һалым олар јамак, hej!

Икид кәрәк сәр мејданда ојнада,
Ешг атәшин синәсиндә гајнада,
Һәр кәс үчүн өлүм һагды дүнјада,
Тапылмаја үстләриндә чаһан, hej!

Кәрәм дејәр: ешг газанын гајнадан,
Кениш оваларда көһлән ојнадан,
Фәрјад едиб, чох аналар ағладан,
Мән ағлајым јана-јана, аман, hej!

Кәрәм бахды ки, дағ јол вермәк истәмир. Өлүм кәлди дурду онун көзүнүн габағына. Деди:

Бу дүнјада үччә шејдән горхум вар:
Бир ајрылыг, бир јохсуллуг, бир өлүм,
Һеч бириндән әсла көнлүм шад дејил,
Бир ајрылыг, бир јохсуллуг, бир өлүм!

Бағрым башы фәләк нә чалды даша,
Јазыланлар кәлир бу гәриб баша,
Һәсрәт галдым елә, гоһум-гардаша,
Бир ајрылыг, бир јохсуллуг, бир өлүм!

Чох сүлејманлары тахтдан ендирди,
Нечәләрин күл рәнкини солдурду,
Нечәләрин кәлмәз јола көндәрди,
Бир ајрылыг, бир јохсуллуг, бир өлүм!

Гәрибин бојнуна кәфән бичилмәз,
Әчәл чамы чох ачыды, ичилмәз,
Үч дәрдим вар бир-бириндән сечилмәз;
Бир ајрылыг, бир јохсуллуг, бир өлүм!

Нечәләрин галасына од атды,
Нечәнин ашына зәһримар гатды,
Нечәләрин чаван икән гочалтды,
Бир ајрылыг, бир јохсуллуг, бир өлүм!

Кәрәм јар јолунда чанындан кечди,
Гүрбәт елдә әчәл бадәсин ичди,
Күл бағындан бүлбүл гүрбәтә учду,
Бир ајрылыг, бир јохсуллуг, бир өлүм!

Башладылар дағын дөшү илә јухары чыхмаға. Боран, човғун даһа да бәркиди. Софи ағламаға башлады.

Кәрәм ондан хәбәр алды:

— Ләлә, нә үчүн ағлајырсан?

Софи деди:

— Ағламајым нејләјим. Өлүб бу дағда галачағыг, бәдәнимиз гурд-гуша јем олачаг. Кәл кери гајыдаг.

Кәрәм деди:

— Ләлә, өлдү вар, дөндү јохдур. Истәјирсән сән гајыт, мән тәк кедәчәјәм. Өләрәм—өләрәм, галарам да галарам.

Софи деди:

— Мән сәни тәк һара бурахым? Инди ки, белә олду, јери кедәк, көрәк башымыза нә кәлир.

Башладылар даға чыхмаға. Јухарыларда боран даһа да шиддәтләнди. Софи Кәрәмин сазыны алыб деди:

Әрзрумун кәдијинә варанда
Онда көрдүм бурум-бурум гар кәлир,
Дедим: Кәрәм, кәл бу јолдан гајыдаг,
Көрдүм хан оғлуду, она ар кәлир.

Думан, чискин һәр тәрәфи бүрүјүб,
Бәдәнимдә чисми-чаным әриjиб,
Дедим: Кәрәм, ким бу јолда јарыјыб?
Көрдүм ки, кен дүнја сана дар кәлир.

Мән Софијәм, нејләмишәм, нејләрәм...
Дәрд әлиндән гара бағрым тејләрәм,
Лоғман јохду, дәрдим кимә сөјләрәм?
Һәјыф, тәрлан оjлағына сар кәлир.

Софи елә зор-күч сөзүнү гуртарыб јыхылды. Кәрәм көрдү ки, Софи кедә билмир. Ону гучағына көтүрдү, биртәһәр јалын башына чатдырды, бир балача гајанын дибиндә јерә гојду, үстүнә хурчундан-заддан өртдү, өзү дә дили тутулмуш бир һалда бүзүшүб, бир тәрәфдә отурду. Бирдән гајанын үстүндәки гар јығымы учуб, Кәрәмин башына төкүлдү. Биртәһәр ки гарын алтындан чыхды, үзүн Әрзрум дағларына тутуб деди:

Әрзрумун алчаг-уча дағлары,
Јашылбаш соналар учсун көлүндән.
Ағзым ачыб сәнә гарғыш ејләрәм,
Гәбул олсун һәр нә чыхар дилимдән.

Думан, чискин һеч башачан кетмәсин!
Ағыр елләр әтәјини тутмасын!
Јаз оланда күл-чичәјин битмәсин!
Һеч көзәлләр ијләмәсин күлүндән!

Дүшмән олдун, дүшмәнлијин билдирдин,
Баис олуб, сән Софини өлдүрдүн,
Кәрәм дејәр: көз јашымы силдирдин,
Ашды Гара Кешиш гарлы белиндән.

Сөз гуртаран кими, Софи ајаға галхды, дизләринә тагәт көлди Кәрәмкил дај һеч билмәдиләр ки, гарды, боранды, ја нәди. Һеч билмәдиләр һараја кедирләр. Елә үзләрини бир тәрәфә тутуб кетмәјә башладылар. Та ки кедиб-кедиб Әрзрума чатдылар. Бурада да һеч бир шеј өјрәнә билмәјиб, дүшдүләр јолун ағына. Елә шәһәрдән тәзәчә чыхмышдылар ки, јол габагларында үчләди. Галдылар мат-мәһәттәл, билмәдиләр бу јолларын һансы илә кетсинләр. Кәрәм сазы дөшүнә басыб бу һала мүнасиб көрәк нә деди:

Әрзрумдан чыхдым үч олду јолум,
Мән бу јолун һанкысына кедәјим?
Кечә-күндүз чағырарам јарадан
Мән бу јолун һанкысына кедәјим?

Сарылмадым инчә-инчә белиндән,
Һеч өпмәдим додағындан, дилиндән,
Әслим кетди хәбәр јохду елиндән,
Мән бу јолун һанкысына кедәјим?

Аман ләлә, нечә олду һалымыз,
Һарда галды вәтәнимиз, елимиз,
Өрдәк учду, виран галды көлүмүз,
Мән бу јолун һанкысына кедәјим?

Кәрәм чәкәр чәфа мәрди-мәрдана,
Бивәфа әлиндән кәлмишәм чана,
Бир кимсә јохду ки, јалварам она,
Мән бу јолун һанкысына кедәјим?

Кәрәмкил бурада јол ахтармагда олсунлар, ешит Әслидән. Бир аз әзәл дедик ки, кешиш Гејсәридә Сүлејман пашаның јанына кедиб, башына кәләнләрин үстүнә бир аз да јаландан гондарыб, Кәрәми чох писләмишди. Сүлејман паша да кешишин дедикләринә инаныб онунла достлашмышды. Һәр јерә дә адам гојмушду ки, Гејсәријә Кәрәм адлы ашыг кәлсә она хәбәр версинләр. Инди кешиш бурада јашамагда олсун, ешит Гејсәри гызларындан.

Јаз фәсли иди. Гејсәри гызларындан бир дәстә сејрә чыхмышды. Гызлардан бири деди:

— Гызлар, бурада Әсли адында гәриб бир гыз вар, кәлин ону да өзүмүзлә апараг, јазыгды.

Јолдашлары разы олдулар. Гызлар Әсли ханын јанына кәлиб дедиләр:

— Әсли бачы, кәл сән дә гошул бизә, сејрә чыхаг.—Әсли гызларын көнлүн сындырмаг истәмәди. Амма ки, Гара Кешиш бағчаларындан бајыра чыхмағы Әслијә гадаған еләмишди. Оду ки, Әсли башга бир јерә кедә билмәјиб, гызлардан хаһиш еләди ки, елә онларын бағчаларында кәзсинләр. Гызлар разы олдулар. Инди гызлар Әсликилин бағчаларында кәзмәкдә олсунлар, ешит Кәрәмдән.

Кәрәм бир мүддәт јол кедиб, Гејсәри шәһәринә чатды. Үстбашы елә чырым-чындыр иди ки, һеч билмирди һара кетсин. Јолу дүшдү Әсликилин һәмин бағчасынын јанындан. Көрдү ки, бурада бир дәстә гыз чалыб, охујуб, ојнајыр. Кәрәм кечиб кетмәк истәјәндә бир дә көрдү, буду, бағчадакы евдән бир гыз чыхыб, јүз наз-гәмзә илә гызлара тәрәф кедир. Диггәтлә баханда Әслини таныды. Даһа һеч бир сөз дејә билмәди. Сазыны дөшүнә басды, көтүрдү көрәк нә деди:

Саллана-саллана чыхды ханадан,
Ај һәзарат, кедән чејран мәнимди!
Гана-гана өјүд алыб анадан,
Ај һәзарат, кедән чејран мәнимди!

Мән нә дејим чархы дөнмүш фәләјә,
Ахыр салды мәни олмаз кәләјә,
Әслим бәнзәр беһиштдәки мәләјә,
Ај һәзарат, кедән чејран мәнимди!

Кah ағладар, каһдан мәни күлдүрәр,
Дәсмал алыб, көз јашымы силдирәр,
Кәрәм дејәр: бу дәрд мәни өлдүрәр,
Ај һәзарат, кедән чејран мәнимди!

Гызлардан бири ону көрүб, гачды Әслинин јанына ки:

— Әсли бачы, бир ашыг дајаныб бағчанын ағзында елә јаныглы-јаныглы охујур ки...

Әсли деди:

— Чағыр кәлсин, бир аз чалсын-охусун, бәлкә үрәјимиз ачыла.

Гыз кедиб Кәрәми кәтирди. Кәрәм Әслијә таныш кәлди. Амма нә гәдәр бахдыса, анышдыра билмәди. Она көрә анышдыра билмәди ки, Кәрәмин үзүнү-көзүнү түк басмышды, сачлары узаныб чијнинә төкүлмүшдү. Өзү дә елә арыгламышды ки, бир дәри галмышды, бир сүмүк. Үст-башы да лап төкүлүб чыдырлашмышды.

Кәрәм баша дүшмүшдү ки, Әсли ону таныја билмир. Оду ки, өзүнү танытмаг үчүн алды көрәк нә деди:

Јенә көрдүм назлы јарын үзүнү,
Көһнә дәрдин тәзәләнди јарасы,
Нәләр чәкдим севдијимин әлиндән,
Билмәм нәди мәһнәтимин чарәси?

Кәтан көјнәк кејиб лаләдән назик,
Гонча чөвр еләјир бүлбүлә јазыг,
Дәрдү гәм чәкирәм, үзүјәм, үзүк,
Гыјма мәнә, ај чикәрим парасы.

Кәрәмәм, гүрбәтә дүшүбдү јолум,
Дағлары бүрүјүб јағышым, долум,
Көнүл ки, дөнмәјир, мән нечә дөнүм?
Бәндә салыб гашларынын гарасы.

Сөз тамама јетди. Әсли сорушду:

— Ашыг һаралысан?

Кәрәм көрдү јох, Әсли ону таныја билмәди. Бир ah чәкиб деди:

— Кәнчәдәнәм.

Кәнчә сөзүнү ешидән кими Әслинин көзләри јашарды. Кәрәмин үст-башына, үз-көзүнә бахыб, бир овуч пул чыхартды ки:

— Ашыг, мән дә Кәнчәдәнәм. Ал бу пулу, өзүнә пал-палтар ал, белә кәзмә.

Әслинин сөзләри Кәрәмә күллә кими дәјди. Деди:

Хәјјат мәнә зәри-зиба бичәрди,
Инди чылпаг галдым, Әслим, күл мәнә!
Бир заман даш-гашнан ојнарды әлим,
Инди чылпаг галдым, Әслим, күл мәнә!

Јар әлиндән дүјүнлүјәм, дағлыјам,
Гүрбәт елдә дәрдим кимә ағлыјам?
Аләм билир мән бир ханын оғлујам,
Баш әјәрди нөкәр, наиб, гул мәнә!

Гуру јердә үрјан галды бәдәним,
Мән өләндә кимләр тикәр кәфәним?
Кәрәм дејәр: јада дүшдү вәтәним,
Бәләд јохду, көстәрәјди јол мәнә!

Әсли һәрәкәтиндән пешман олду. Онун үрәјини алмаг үчүн бир күл гопарыб деди:

— Ашыг, һеч олмазса, бу күлү ал мәндән.

Кәрәм көрдү ки, Әсли јенә дә ону танымады, деди:

— Ханым, гулаг ас, көр нә дејирәм?

Алды Кәрәм:

Мән јазығы ағлар гојан бивәфа,
Ағлајан кимсәјә күл нәјә лазым?
Күлә-күлә јыхдын атам евини,
Дүшмәнликдә ширин дил нәјә лазым?

Әсли хан Кәрәмин сөзүнү кәсиб деди:

— Ашыг, сән гәриб олдуғун кими, мән дә гәрибәм. Вәтәндә мәним дә көзүјашлы бир мә'шугум галыб. Онун ешгинә, сән кәл бу пулу мәндән ал хәрчлә, езүнә үст-баш ал!

Кәрим динмәди, алды сөзүн о бири бәндини:

Һәсрәтиндән јандым, јандым күл олдум,
Алышдым, алышдым, мума дил олдум,
Хан оғлујдум, өзүм дөндүм гул олдум,
Гул олан кимсәјә гул нәјә лазым?

Кәрәмин өмрүнү сән вердин заја,
Мүнкүр олдун, үз тутмадын худаја,
Олдум харабаты, дүшдүм сәһраја,
Харабат әһлинә јол нәјә лазым?

Әсли Кәрәми таныды. Үрәји таб кәтирмәди, јыхылыб өзүндән кетди. Гызлар Кәрәми говуб бардан чыхартдылар ки, сән бизим гәриб-гонаға нә дедин ки, о белә олду. Сонра топлашдылар Әслинин јанына. Әсли ајылан кими гызлардан сорушду:

— Гызлар, ашыг нечә олду?

Дедиләр:

— Говдуг, кетди.

Әсли дуруб о тәрәф-бу тәрәфә бојланды, көрдү Кәрәм бир аз аралы дајаныб, һәсрәт-һәсрәт она бахыр. Гызлар да Кәрәми көрдүләр, истәдиләр сөјүб-јаманлајыб говласынлар. Әсли гојмады. Дурду ки:

— Мән евә кедирәм.

Гызлар дүшдүләр онун јанына. Кәлиб Кәрәмин јанындан нечәндә јел вурду. Әсли ханын кәјнәјинин јахасы ачылды. Кәрәм Әслинин јахасыны ачыг көрән кими сазыны алыб, көрәк Әслијә нечә ишарә еләди ки, јахасыны бағласын:

Салланыбан кәлән дилбәр,
Јахан дүјмәлә, дүјмәлә!..
Мәни дәрдә салан дилбәр,
Јахан дүјмәлә, дүјмәлә!..

Кәрәм белә охујанда Әсли хан гајыдыб гызлара деди:

— Ашыг тајфасы сөзчүл олур. Бахын, сизләрдән кимин дөшү ачыгдыр?

Гызлар дедиләр:

— Бизләрдән дөшү ачыг олан јохду.

Кәрәм бу дәфә ишарәни вурмаг үчүн Әсли ханын палтарынын адыны чәкди:

Ал кејиб јашыл бүрүнәр,
Зүлфләри јана һөрүләр,
Јел вурар, мәмә көрүнәр,
Јахан дүјмәлә, дүјмәлә!..

Јахан чарпаз илишмәсин,
Һеч ким динib данышмасын,
Јадлар көрүб күлүшмәсин,
Јахан дүјмәлә, дүјмәлә!..

Әсли јенә дөшүнүн ачыг олдуғуну баша дүшмәди. Кәрәм бу дәфә көрәк Әсли хана нә кими ишарәләр еләди:

Көјнәјинин күлү јашыл,
Сүсән сүнбүлә долашыр,
Көзәллик сәнә јарашыр,
Јахан дүјмәлә, дүјмәлә!.

Әјнинә кејиниб шилә,
Бизи тутуб ширин дилә,
Зәр кәмәр чәк инчә белә,
Јахан дүјмәлә, дүјмәлә!..

Кәлағајын учу сары,
Ачылыр көнлүм губары,
Сөјлә көрүм кимин јары,
Јахан дүјмәлә, дүјмәлә!..

Әсли јенә дә бир шеј баша дүшмәјәндә Кәрәм алды, ахыр сөзүнү нечә тамамлады:

Кәрәм сәнә нәләр демиш,
Дилин, додағыны јемиш,
Кәтан көјнәк, бәнди күмүш,
Јахан дүјмәлә, дүјмәлә!..

Әсли үст-башына бахыб көрдү ки, Кәрәмин дедији нишанәләр бундады. Јахасы да ачыгды. Тез синәсини дүјмәләди, Кәрәмлә кизли данышыб јола дүзәлди.

Кәрәм о саат өзүнү базара верди, бир дәст фахир либас алыб кејинди, чәнәсини сарыјыб бирбаш Әслинин бағчасына кәлди.

Әслинин анасы Кәрәми көрдү, деди:

— Ај оғлан, кими истәјирсән?

Кәрәм деди:

— Ана, дишим ағрыјыр. Дишими чәкдирмәк истәјирәм.

Арвад деди:

— Кәл бәри, чәким.

Кәрәм евә кириб отурду. Арвад онун ағзыны ачыб деди:
— Һансы дишин ағрыjыр?
— Азы дишим.
Арвад кәлбәтини онун ағзына салды, чәкмәк истәjәндә Кәрәм тәрпәнди. Арвад Әслини чағырыб деди:
— Гызым, бу оғлан кәлбәтинин алтында фарағат дура билмир. Кәл бунун башыны дизинин үстүнә гоj, гәрибди, jазыгды, дишини чәким.
Әсли өзүнү о jерә гоjмадан jавашча Кәрәмин башыны синәсинә даjады. Кешишин арвады Кәрәмин дишини чәкмәк истәjәндә Кәрәм деди:
— Baj, саф дишими чәкирсән. Ағрыjан о бири дишимди.
Арвад о бири дишини чәкмәк истәди. Кәрәм jенә дә уфулдаjыб гоjмады, деди:
— Ағрыjанын әвәзинә сафы чәкирсән.
Кешишин арвады әл сахлады. Көрдү ки, Кәрәм Әслиjә чох һәсрәтлә бахыр. Шүбһәләниб, Әслиjә ишарә еләди ки, кечсин о бири отага. Кәрәмә исә деди:
— Мәни ojнатма, сәнин дишин-задын ағрымыр. Дур, бурдан кет.
Әсли чар-начар үзүнү чевириб кетмәк истәjәндә, Кәрәм jериндән галхыб сазы басды дөшүнә:

Өлдүм, өлдүм, Әсли, сәнин әлиндән,
Jанды синәм, бир дә көстәр jара үз.
Һәмишә үстүндә титрәди чаным,
Чәсәд дәрдли, көнүл дәрдли, jара үз.

Баш гоjум синәнә, бәлкә сағалам,
Сағ голумла jар jолунда сағ олам,
Чәтин, чәтин бу jарадан сағалам,
Һичран тәкди, дәрдим тәкди, jара үз.

Дәрдли Кәрәм дejәр: гурбан jар үчүн,
Кәс чиjәрим, доғра бағрым, jар ичим,
Jар оду ки, jар jолунда, jар үчүн,
Дәрд-гәм чәкә, jаш ахыда, jара үз.

Сөз тамама jетән кими Әсли ханын анасы Кәрәми таныjыб бәркдән гышгырды ки:
— Oj, аман, бу Кәрәм имиш!..
Арвад башы аловлу кешишин jанына хәбәрә кетмәкдә олсун, отагда Әсли илә Кәрәм тәк галдылар. Кәрәм Әслиjә тәрәф

кәлди. Ики ашиг-мә'шуг бир-биринин бојнуна сарылдылар. Амма Әсли билирди ки, анасы хәбәрә кедиб, инди һарада олса атасыны тапыб кәтирәчәк. Оду ки, сачындан ики тел ајырыб синәсинә басды, алды көрәк нә деди:

Јенә дүшдүм атәшинә, јанарам,
Јандым, Кәрәм, мәни рүсвај ејләмә!
Мәни салдын сән бу ешгин одуна,
Јандым, Кәрәм, мәни рүсвај ејләмә!

Кәрәм:

Бизим елдән сора-сора кәлмишәм,
Нәләр чәкдим, Әсли, сәнин әлиннән?!
Дәрин-дәрин дәрјалара далмышам,
Нәләр чәкдим, Әсли, сәнин әлиннән?!

Әсли:

Оғрун-оғрун дост бағына кирмәдим
Әл узадыб, гонча күлүн дәрмәдим,
Ајрылалы бирчә дәфә күлмәдим,
Јандым, Кәрәм, мәни рүсвај ејләмә!

Кәрәм:

Ахытмышам көзләримнән јашымы,
Гүрбәт елә салдым гәриб башымы,
Сејрағыба үјуб атдын дашымы,
Нәләр чәкдим, Әсли, сәнин әлиннән?!

Әсли:

Гова-гова гәриб елә кәтирдин,
Бир олан дәрдими јүзә јетирдин,
Нә мән өлдүм, нә дә сән әл көтүрдүн,
Јандым, Кәрәм, мәни рүсвај ејләмә!

Кәрәм:

Дүшдүм даға, дашa, чөлә, сәһраја
Бу сәрими салдын олмаз севдаја,
Мәһшәр күнү сөзүм варды мөвлаја,
Нәләр чәкдим, Әсли, сәнин әлиннән?!

Әсли:

Аман Кәрәм, пашам Кәрәм, хан Кәрәм!
Алыш Кәрәм, тутуш Кәрәм, јан Кәрәм!
Әслин олсун сәнә гурбан, чан Кәрәм!
Јандым, Кәрәм, мәни рүсваj ејләмә!

Кәрәм:

Билмирәм мән бу сағлығы нејләјәм?
Хәнчәр алыб бағрым башын тејләјәм,
Дәрд әлиннән бу сөзләри сөјләјәм,
Нәләр чәкдим, Әсли, сәнин әлиннән?!

Әсли:

Нечә илди мән кәзирәм дағлары,
Бу синәмә чәкдин јаман дағлары,
Әсли сәнә Кәрәм дејиб јалвары,
Аман, Кәрәм, мәни рүсваj ејләмә!

Кәрәм:

Кәрәм дејәр: дост бағына кирмәдим,
Әл узадыб гонча күлүн дәрмәдим,
Мән јарымдан һеч бир вәфа көрмәдим,
Нәләр чәкдим, Әсли, сәнин әлиннән?!

Сөз тамам олду, Әсли деди:

— **Кәрәм, атам** сәни Сүлејман пашаја **бәрк чуғуллајыб. Әкәр о инди сәнин** бурада олдуғуну билсә, јәгинди ки, тутуб **киндана салдырачаг.** Амма сән горхма. Мән **бир кағыз** јазым верим **сәнә, апар** вер Сүлејман пашаја. Өз дәрдини **ач, дилнән** дә **она де.** Бәлкә паша рәһмә кәлиб, мәни атамдан **алыб сәнә** верә.

Кәрәм **ушаг** кими ағламаға башлады. Әсли **Кәрәмин** ағламағына сәбр еләјә билмәјиб деди:

Ағлама, ағлама, бағрым ган олу,
Гој гошум јанына гуллары, Кәрәм!
Бир әризә јазым Сүлејман хана,
Өзүн даныш дәрди-дилләри, Кәрәм!

Нә гәдәр атам вар, мән она пәсәм,
Илгарымнан дөнсәм кәссин килисәм,
Демә ки, гәрибәм, мән дә бикәсәм,
Чыхарт хәјалындан онлары, Кәрәм!

Һеч чыхмадын ејваныма, көшкүмә,
Бәләнмәдин әнбәримә, мүшкүмә,
Ады бәлли, көзәл шаһин ешгинә.
Кәл, учуб бош гојма дағлары, Кәрәм!

Әсли дејәр: Кәрәм гүввәли, саһлы,
Өлүнчә атамла олачам ганлы,
Истәсән атлансын әчәм, османлы,
Вирана гојарам јоллары, Кәрәм!

Әсли сөзүнү гуртарды, тәләсик о бири отаға кечмәк истә-јирди ки, Кәрәм ону кедән көрүб деди:

Дөн бәријә һалаллашаг, ајрылаг,
Бир бәри дөн, гурбан јара, Әсли хан!
Мећтәр оллам, чиловуну чәкәрәм,
Вара-вара һәр дијара, Әсли хан!

Мәчнун кими бу чөлләрә вармасам,
Чәфакеш бағманам, күлүн дәрмәсәм,
Ахшам-сабаһ күл үзүнү көрмәсәм,
Олачагды күнүм гара, Әсли хан!

Кәрәм дејәр мәннән сејрә вармазлар,
Бәнна олуб, сыныг көнлүм һөрмәзләр
Јәгинди ки, сәни мәнә вермәзләр,
Ким ејләр дәрдимә чара, Әсли хан!

Кәрәм Әслијә диллә дә деди:
— Пашадан мәним ағлым бир шеј кәсмир. Инанмырам, • атаны гојуб, бизә гулаг аса.

Әсли деди:

— Габагчадан бәд данышма. Бәлкә паша һалымыза ачыды. Рәһм еләди.

Кәрәм разы олду.

Әсли пашаја бир кағыз јазыб Кәрәмә верди, деди:

— Пашанын бир вәзири вар. Чох әдаләтли, ағыллы бир

адамдм. Ал бу кағызы сахла, ишди әкәр сәни тутуб апарсалар, верәрсән һаман вәзирә.

Кәрәм кағызы алыб чөлә чыхан кими көрдү ки, Софи оғу көзләјир. Көрүшдүләр, опүшдүләр, гаранлыг гапуларду дејин даһа пашанын јанына кетмәдиләр. Софи оғу кетүрүб кәлди мәнзилинә. Кечә Кәрәм нә гәдәр еләдисә, јата билмәди. Ахырда дуруб чыхды бајыра. Бахды ки, карвангыран улдуз көјүн ортасына галхыб, елә бил сәһәрди. Алды көрәк карвангыран улдуза нә деди:

Сүбһ олду, дәрдлиләр јатмаз.
Дөнә, карвангыран дөнә!
Ешг атәши сәрдән кетмәз,
Дөнә, карвангыран дөнә!

Бармағында гызыл үзүк,
Голунда гызыл биләрзик,
Бојнун әјмиш гыза јазыг,
Дөнә, карвангыран, дөнә!

Сәнә карвангыран дерләр,
Јара илгар верән дерләр,
Мәнә дәрдли Кәрәм дерләр,
Дөнә, карвангыран, дөнә!

Бу дәмдә Софи чыхды чөлә. Кәрәм Софијә деди:

— Софи ләлә, кәл кедәк Әсли ханын олдуғу евин бачасына чыхаг, көрәк Әсли нә елејир. Һеч олмаса үзүну көрүм.

Һәр икиси бир-бириндә гошулуб, Әсли ханын јатдығы дама чыхдылар. Кәрәм бачадан бахыб көрдү ки, Әсли хан јатыб, үрәји губар елади:

Каһ кедирәм, каһ кәлирәм бачаја,
Өјан, Әслим, үздә халын севдијим!
Карвангыран кәлди чыхды учаја!
Өјан, Әслим, үздә халын севдијим!

Мән кәзмишәм алчаг илә учаны,
Јар јолунда фәда гыллам бу чаны,
Нечә дөзүм мән бу узун кечәни?
Өјан, Әслим, үздә халын севдијим!

Сәһәр олду, галаг бурда нә едәк?
Хәнчәр алыб, бағрым башын биз дидәк,
Сөфи ләлә мәнә дејир, дур кедәк.
Ојан, Әслим, үздә халын севдијим!

Кәсдиреjдим јастығынын јаныны,
Бир тутајдым киприjинин сајыны,
Нә тапыбсан кор јухунун каныны?
Ојан, Әслим, үздә халын севдијим!

Кәрәмәм, мајиләм ала көзүнә,
Шәкәр сөһбәтинә, ширин сөзүнә,
Сатынмы алдын сән јухуну өзүнә?
Ојан, Әслим, үздә халын севдијим!

Демә фәррашлар онлары пусурмушлар. О саат һәр тәрәфдән **токүлүб онлары** тутдулар, голларыны бәрк-бәрк бағлајыб, **пашаның** јанына апардылар. Кәрәм әһвалы белә көрүб, алды көрәк нә деди:

Мәдәд, мәдәд Әслим, сәнин әлиннән,
Өлдүрмәкдән гејри кар бизә нејләр?!
Биз ки, та кечмишик чан илә сәрдән,
Инди намус илә ар бизә нејнәр?!

Әсли ханын атәшилә сөјләрәм,
Ениб ешгин дәрјасыны бојларам,
Кечә-күндүз гәмлә, аһла ојнарам,
Инди боран, човғун, **гар** бизә нејнәр?!

Шаһини кәздирәр бәјләр голунда,
Гушлары сәјирдәр сағы-солунда,
Рузи-шәб дурмушам, һаггын јолунда,
Кәмәнддир бојнумда, дар бизә нејләр?!

Ешгә үјүб әсил-нәсәби данмышам,
Сејрағыбын һијләсини ганмышам.
Мән Кәрәмәм, ешг одуна јанмышам,
Чаһәннәмә кирсәк, нар бизә нејнәр?!

Паша Кәрәмдән сорушду:
— Сән нијә кешишин гызынын дамына чыхмышдын?
Алды Кәрәм сазла **она** белә **чаваб** верди:

Итирдим Әсли ханымы,
Мүхәннәс ичди ганымы,
Һәр заман үзүр чанымы
Бир гәм, бир фиргәт, бир һичран.

Чәсәдимдә јанан нарды,
Мәни ешгә салан јарды,
Чәкдичијим аһү-зарды,
Бир гәм, бир фиргәт, бир һичран.

Сөјләмәклә дәрдим битмәз,
Назлы јарым мүрвәт етмәз,
Јаралы синәмдән кетмәз
Бир гәм, бир фиргәт, бир һичран.

Кәрәм дејәр: ган-јаш төкүм,
Јар, гапында бојнум бүкүм,
Бәзирканам, мәним јүкүм
Бир гәм, бир фиргәт, бир һичран.

Паша деди:

— Ашыг, сән бир мүсәлман адамсан, Әсли ермәни, өзү дә кешиш гызы. Бәјәм дүнјада ајры бир гыз сәнин башына гәһәтди? Кәл сән ондан әл чәк, ајры бир гыз ал!

Пашанын сөзләриндән Кәрәмин үрәји чуша кәлди, сазы синәсинә басыб деди:

Ај һәзарат, нечә дејим,
Мән дөнәрәм, көнүл дөнмәз...
Бир көзәлә дүшдү мејлим,
Мән дөнәрәм, көнүл дөнмәз...

Кәклик кими сәкишлидән,
Көксү әлван нахышлыдан,
Бир һарамы бахышлыдан,
Мән дөнәрәм, көнүл дөнмәз...

Јолунда гојмушам чаны,
Дидәмнән ахытдым ганы,
Кәрәм севди Әсли ханы,
Мән дөнәрәм, көнүл дөнмәз...

Кәрәм нәфәсини дәриб алды керисини:

Әли әлван хыналыдан,
Куши гызыл таналыдан,
Бир чан алан һавалыдан,
Мән дөнәрәм, көнүл дөнмәз!

Дәвәләри кәлир дашдан,
Јүкүн тутуб ал гумашдан,
Онун кими јашылбашдан,
Мән дөнәрәм, көнүл дөнмәз.

Әлдән вердим дин-иманы.
Јар јардан һачан усаны,
Көзүмдән ахытдым ганы,
Мән дөнәрәм, көнүл дөнмәз!

Горхмарам султандан, хандан,
Јар јолунда кечдим чандан,
Кәрәм дејәр: Әсли хандан,
Мән дөнәрәм, көнүл дөнмәз!

Пашанын вәзири Софини чағырыб, Кәрәмин әһвалатыны ондан сорушду.

Софи алды көрәк вәзирә нә чаваб верди:

Тәрк ејләди вәтәнини, елини,
Әлиндән алдырды гонча күлүнү.
Кимсә билмәз бу гүрбәтдә һалыны,
Бағча дәрди, вәтән дәрди, ел дәрди.

Ач көксүн үстүнә бир бағ тикәјим,
Әлван-әлван чичәкләрдән әкәјим,
Мән бу дәрдин һансы бирин чәкәјим?
Сүсән дәрди, сүнбүл дәрди, күл дәрди.

Чошғун дәрдим сулар кими буланды,
Варды кетди, гарлы дағлар доланды,
Дәрд бағлајыб гапы-гапы диләнди,
Палтар дәрди, әба дәрди, шал дәрди.

Јазыг олду дүшдү дилдән дилләрә,
Бүлбүл гонмаз олду гонча күлләрә,
Аглаја-аглаја дүшдүк јоллара,
Кәлән дәрди, кечән дәрди, јол дәрди.

Софи дејәр: Кәрәм үзүмә бахар,
Бу ҷанымы ешгин одуна јахар,
Мән билирәм бу дәрд мәни тез јыхар,
Әсли дәрди, Кәрәм дәрди, дил дәрди.

Софи саз илә дедији кими, сөз илә дә Кәрәмин бүтүн әһвалатыны данышды. Үстәлик Әслинин јаздығы кағызы да Кәрәмдән алыб, вәзирә верди. Вәзир бахды ки, Әсли мәктубунда: «Кәрәмә рәһмин кәлсин. О мәнә ашигди, мән дә она. Атам бизә зүлм еләјир»,—јазыбды. Вәзир иши белә көрәндә деди:

— Пашам, Кәрәм һагг ашығыды. Биз кәрәк Әслини кешишдән алыб она верәк.

Кешиш фәрјад еләди ки,

— Кәрәм һагг ашығы-зад дејил.

Паша деди:

— Биз онун һагг ашығы олуб-олмадығыны јохларыг.

Пашанын Һүснијә адлы ағыллы бир бачысы вар иди. Чағырыб әһвалаты она сөјләди. Һүснијә деди:

— Мән бу саат ону јохларам.

Һүснијә ханым бир дәстә гыза ејни палтар кејиндириб јаз бағчасына кәтирди. Әслини дә бу гызларын ичинә салыб, гардашынын һүзуруна гајытды. Һүснијә Кәрәмдән хәбәр алды:

— Де көрүм, Әсли бу саат һарадады?

Кәрәмә бәјан олду ки, Әсли бағдады, өзү дә гызлардан хејли аралы, мәлул-мәһзун дајаныб. Алды Һүснијә ханыма көрәк Кәрәм нә чаваб верди:

Хан Әслим бағча ичиндә
Кәзәр заваллы, заваллы...
Гаршымызда ала көзүн
Сүзәр заваллы, заваллы...

Гашлары бәнзәр камана,
Ашығын ејләр дивана,
Зүлфләрини јана-јана
Чөзәр заваллы, заваллы...

Ај ағалар, ај бәјләр,
Кәрәм гејри јары нејләр?!
Кәрән биздән нечүн ејләр,
Һәзәр заваллы, заваллы?

Кәрәмди ешгинә јанан,
Олмушуг дилләрдә дастан,
Ашығын гәтлинә фәрман
Јазар заваллы, заваллы...

Һүснијә ханым деди:

— Әслинин һарада олдуғуну билдин. Инди сәнин көзләрини бағлајачағам, алты гыз кәтириб габағындан кечирәчәјәм. Һамысы бир бојда, бир либасда, үзләри дә өртүлү. Әкәр онлары да танысан, доғрудан да һагг ашығысан.

Бир бојда, бир бухунда, бир кејимдә алты үзү бүрүклү гыз кәтирдиләр. Кәрәм алды көрәк гызлары нә чүр нишан верди:

Алты гызын бири Баны,
Алты гызлар, алты гызлар!
Бизә мәһәббәтин һаны?
Алты гызлар, алты гызлар!

Алты гызын бири Инчи,
Көзәлликдә лап биринчи,
Гојнунда ики турунчу,
Алты гызлар, алты гызлар!

Алты гызын бири Пүстә,
Дәрдиннән олмушам хәстә,
Гој гәдәмин синәм үстә,
Алты гызлар, алты гызлар!

Алты гызын бири Чејран,
Олум көзләринә һејран,
Сизлә каш сүрәјдим дөврән,
Алты гызлар, алты гызлар!

Алты гызын бири Хәдчә,
Гәдди әлиф, бели нечә,
Көзәл көрмәмишәм сәнчә,
Алты гызлар, алты гызлар!

Алты гызын бири Бәсди,
Көзләри чанымын гәсди,
Бу дәрдләр Кәрәмә бәсди,
Алты гызлар, алты гызлар!

Һүснијә ханым деди:

— Афәрин! Сән доғурдан да һагг ашығы имишсән. Инди Әслинин үзүндә олан нишанлары де, сәндән әл чәким.

Алды Кәрәм, көрәк Әслинин үзүндә олан халлара нечә гијмәт верди:

Ај һәзарат, билин, Әсли ханымын
Үзүндә халлары назынан кәлир.
Бир халы әлифди, бир халы бејди,
Бир халы дәфтәрә јазынан кәлир.

Бир халы һејвады, кәлмәз ирәнкә,
Бир халы Ираны салыбды ләнкә,
Бир халы елчиди кедәр Фирәнкә,
Бир халы сөһбәтү сазынан кәлир.

Бир халы јахшыды, бир халы јаман,
Бир халы көнлүмә салыбды күман,
Бир халы булудду, бир халы думан,
Бир халы дағлара ајазнан кәлир.

Бир халы бәззазды, Румун Гејсәри
Бир халы ичибди аби-көвсәри,
Бир халы ағлымы едиб сәрсәри,
Бир халы аг үзә дүзүлән кәлир.

Кәрәмә кәлибди тәмизлик, паклыг,
Танрыја кәлибди јалнызлыг, тәклик,
Гатардан ајрылмыш ај көзәл кәклик,
Хан оғлу үстүнә базынан кәлир.

Кәрәм сөзүнү гуртарды, дүз кәлиб дајанды Әслинин габағында. Һүснијә ханым деди:

— Ашыг, гыз танымагда маһирсән. Инди бир ишимиз галыб. Бу күн сәһәр бурада бир гәриб өлүб. Јујублар, кәфәнләјибләр, галыб басдырмағы. Кедәк она бир намаз гыл, торпага тапшыраг, сонра сәнин тојуну еләјәк.

Кәрәм деди:

— Баш үстә!

Һүснијә ханым фәррашлара әмр еләди ки, Кәрәми гәбристана апарсынлар. Елә ки Кәрәми апардылар, Һүснијә ханым пашаја деди:

— Өлүб еләјән јохдур. Бу мәним ахырынчы сынағымдыр.

Бир дири адамы кәфәнә тутдуруб, табута гојдурмушам, дурун, сиз дә кедәк. Әкәр бу билсә ки, кәфәндәки өлү дејил, та һагг ашығы олмағына һеч кәсин сөзү ола билмәз.

Һамы Һүснијә ханымын бу тәдбиринә афәрин дејиб, ајаға галхды, гәбристана тәрәф јола дүшдү. Елә ки, кәлиб чатдылар, Кәрәм чәназәјә бахыб сорушду:

— Дејирсиниз ки, мән намаз гылмалыјам. Анчаг билмирәм өлү намазы гылым, ја дири намазы?

Паша гәсдән өзүнү гәзәбли көстәриб деди:

— Бу нә сөздү?

Кәрәм деди:

— Бу о дејән сөздү ки, кәфәндәки һәлә өлмәјиб, дириди.

Һүснијә ханым јериндән дик галхыб деди:

— Афәрин сәнә, ашыг! Даһа мәним сәнә сөзүм јохду. Сән доғурдан да һагг ашығы имишсән. Гој һамы билсин ки, кәфәндәки доғурдан да өлү дејил, дириди.

Паша кешишә деди:

— Кешиш, көрүрсән ки, бу доғурдан да һагг ашығыды. Сән кәл гызы вер буна.

Кешиш деди:

— Мәним она вериләси гызым јохду.

Кешиш белә дејәндә вәзир ирәли јеријиб деди:

— Кешиш, буду, гызын өзү дә мәнә јазыб ки, онлар бир-бирини севирләр. Әкәр гыз кәлиб сәнин үзүнә дурса, нәтичәси чох пис олачаг. Сән кәл гызы вер Кәрәмә.

Кешиш чар-начар разы олуб деди:

— Јахшы, анчаг мәнә үч күн мөһләт верин ки, һазырлыг көрүм.

Паша разылашыб, кешишә үч күн мөһләт верди.

Инди чамаат һамы тој көзләмәкдә, Кәрәмлә Софи дә севинмәкдә олсунлар, ешит кешишдән.

Кешиш евинә кәлиб, һамыны јухуја верди, кечә јары ағырдан, јүнкүлдән көтүрүб јола дүшдү, аста гачан намәрдди.

Сәһәр ачылды, көрдүләр кешиш гачыб. Паша онун далынча атлы салды. Чох кәзиб доландылар, тапмадылар ки, тапмадылар. Кәрәм һалал-һүммәт еләјиб Софи илә јола дүшдү.

Сәһәр јели әсирди. Кәрәм алды сазы, сәһәр јелиннән көрәк нә сифариш еjләјир:

Әкәр кедәр олсан бизим елләрә,
Сәнә бир сөзүм вар, дур, сәһәр јели!
Мәним саламымы тез јетир јара,
Бу күн хан Әслими көр, сәһәр јели!

Ғабаг кедиб әсмә зүлфүн телинә,
Нәзәр гыл руjиндә бир чүт халына,
Мәһәббәт намәсин өзүн әлинә,
Бир тәнһа jердә тап, вер сәһәр jели!

Кәрәм дежәр: бурда гоjсаг сазлары,
Хатиримә дүшдү ширин сөзләри,
Гарады гашлары, ала көзләри,
Сән дә мурадына ир, сәһәр jели!

Шәһәрләр, кәндләр кечдиләр, салыг-сораг еләдиләр, өjрәндиләр ки, кешиш Һәләб шәһәринә кедиб. Күнә бир мәнзил, тежји-мәназил, аз кетдиләр, чох дајандылар, чох кетдиләр, аз дајандылар, күнләрин бириндә кәлиб Һәләб шәһәринә чатдылар. Онлар кәлиб бир бағын кәнарында отурдулар. Jол Кәрәмлә Софини jаман әлдән салмышды. Көрәк бу һалы Кәрәм сазла нечә бәjан ejләди:

Кизли севда чәкиб, ешгә дүшәнләр,
Бир күн олар һәлбәт әjана чыхар,
Чәкәлим мөһнәти сәбр илә, көнүл,
Көрәк бунун сону нә jана чыхар...

Фәрһад Ширин үчүн дәлди гајаны,
Мәчнун Лејли үчүн кәзди сәһраны,
Кәрәм Әсли дејиб кәзир дүнjаны,
Ашыг өз ешгинә мәрдана чыхар.

Гарады гашлары, көзү долаjы,
Jахшы тәбиб кәрәк версин дувајы,
Ахтарсалар һәр тәрәфдән дүнjајы,
Белә ашыг анчаг бир дәнә чыхар.

Бизә белә имиш тәгдирин иши,
Ахытды көзүмдән ган илә jашы,
Алды бу Кәрәми ешгин атәши,
Бу севданын сону бүрjана чыхар.

Ашығын сәсини ешидән кими бир дәстә адам онларын jанына кәлди, Кәрәм сөзүнү битирән кими онлардан кешиши сорушду. Адамлар кешишин Һәләбдә олдуғуну хәбәр вердиләр. Софи илә Кәрәм бир гәлби jердә отуруб, Һәләб дағларына бахырдылар. Кәрәм бир аһ чәкиб деди:

— Софи ләлә, көрүрсәнми Һәләб дағлары бизим дағлара нечә охшајыр?

Алды Кәрәм көрәк дағлара нә деди:

Гаршы јатан гарлы дағлар,
Јарәб, бизим дағлармола?
Көзүјашлы мәним анам,
Синәсини дағлармола?

Кә'бәдән кәлән һачылар,
Үрәјимдә вар ачылар,
Гардашы өлән бачылар,
Баша гара бағлармола?

Кәрәм дејәр: гәмә батам,
Бир дәрдимә јүз дәрд гатам,
Ағ саггаллы јазыг атам,
Оғул дејиб ағлармола?

Кәрәм бурада галсын, ал хәбәри кешишдән. Кешиш Һәләб шәһәринә кәлән кими бир достунун евинә дүшдү. Башына кәлән әһвалаты она нағыл еләди. Досту мәсләһәт билди ки, гызы нишанласын, чаны гуртарсын.

Кешиш Әслинин разылығы олмадан ону бириня нишанлады. Бу заман Кәрәмлә Софи Һәләб шәһәринин күчәләрини кәзирдиләр. Онлар бир бағчанын јанындан кечәндә Кәрәм бахыб көрдү ки, Әсли хан бир дәстә гызла бағчада вар-кәл едир. Буну көрән кими Кәрәмин һушу башындан чыхды. Ешги чуша кәлди, сазы синәсинә басыб, алды көрәк нә деди:

Ајлар, илләр һәсрәтини чәкдијим,
Үзү дөнмүш бивәфа јар, белә бах!
Көзәлләрә сәрхош кәзмәк ар дејил,
Ачылыбды күмүш кәмәр, белә бах!

Уча дағлар башын гар әјди кетди,
Бајгунун мәскәни гарајды кетди,
Һәр ким ки, јар севди, гарајды кетди
Бизимки дә гара кәлди, белә бах!

Кәрәм дејәр: кам алмадым дүнјада,
Чәфа чәкдим, өмүр вердим мән бада.
Мәчнун кими доланарам сәһрада,
Гочалмышам, ниран олдум, белә бах!

Бу бағ кимин ола, кимин олмаја, Һәләб пашасынын дарғасы Күлханын. Демә, Кәрәм охујанда Күлхан бир кәнарда дајаныб гулаг асырмыш. Кәрәмин охумағы онун чох хошуна кәлди. Јахына кедиб бахды ки, бу ашыг кимдисә чох дәрдли адама охшајыр. Сорушду:

— Ашыг, кимсән, Һаралысан, дәрдин нәди?

Софи Кәрәмин башына кәләни Күлхана нағыл еләди.

Күлхан деди:

— Ашыг, фикир еләмә, Һаман кешиш аиләси илә бәрабәр бурадады. Мән сәни севкилинә чатдырарам.

Күлхан буну дејиб, бир гары чағырды. Гарыја чохлу пул вериб деди:

— Кедәрсән филан евә. Ораја тәзә бир кешиш кәлиб. О кешишин Әсли адында бир гызы вар...

Гары деди:

— Таныјырам, сән сөзүнү де!

Күлхан деди:

— Бах бу оғланы ки, көрүрсән, Һаман гызын бутасыды. Атасы гызы буна вермәк истәмәјиб, гачыб бура кәлиб. Бу да гызы ахтара-ахтара кәлиб чыхыб бураја. Инди сән кәрәк бунун кәлмәјини гыза хәбәр верәсән.

Гары пулу алды. «Баш үстә!»—дејиб дүзәлди јола. Бу гары иманлы, ипәк гары иди. Јолда фикирләшди ки, бәлкә бурада Һијлә-мијлә вар. Јахшысы буду ки, гој габагча өјрәним, көрүм гыз доғурдан да оғланы севир, ја јох.

Гәрәз, гары кедиб чатды Әсли олан евә. Бахды ки, Әсли пәнчәрәнин габағында отуруб, баһар булуду кими көзләриндән јаш ахыдыр. Гары салам вериб, әлејк аландан сонра отурду. Башлады ордан-бурдан сөһбәтә. Јаваш-јаваш кәлиб чыхды мәтләб үстүнә. Әсли ачыб бүтүн әһвалаты гарыја данышды. Гары ону сынамаг үчүн гәсдән башлады өјүд-нәсиһәт еләмәјә ки:

— Нә истәјирсән ондан? О, мүсәлман, сән ермәни. Ондан әл чәк, кәл сәни көзәл бир оғлана верим.

Әсли гарыдан бу сөзләри ешитчәк сачларыннан үч тел ајырыб синәсаз еләди, алды көрәк нә деди:

Гары нәнә, кәл ејләмә мәзәммәт,
Бүлбүлүм вар, күлшәним вар, күлүм вар,
Залым фәләк вериб дәрдин болуннан,
Көјдән јерә олуб, јаман зүлүм вар.

Ағ үстүннән бағламышам гарамы,
Тәбиб сәнсән, кәл тез бағла јарамы,
Көзүјашлы гојуб кәлдим Кәрәми,
Јар јанында касад олан дилим вар.

Әслијәм, әмәјим кетди бадлара,
Алышдым, тутушдум, јандым одлара,
Горхум буду, Мәлик версин јадлара,
Сөвкилимдән ајры дүшән әлим вар.

Гары деди:

— Гызым, мән сәни сынајырдым. Инди сәни Кәрәмлә бағчада көрүшдүрсәм разы оларсанмы?

Әсли хан бу сөзү ешидән кими көз јашыны төкүб деди:

— Аман нәнә, де көрүм, Кәрәм һарадады?

Гары Кәрәмин јерини она сөјләјиб кери гајытды. Бу сөзләри Күлхана сөјләди. Күлханла Кәрәм бағчаја кетдиләр. Гары да гајыдыб Әсли хана хәбәр верди. Әсли хан анасынын јанына кәлиб деди:

— Ана, үрәјим дарыхыр, изин вер, баға чыхым.

Анасы она изин вериб деди:

— Гызым, анчаг чох ләнкимә, атан кәләр, дава еләр.

Әсли баға кәлди. Бурада дајанан Кәрәми көрдү. Севинди-јиннән донуб јериндәчә галды. Кәрәм бахды ки, Әсли башдан-ајаға гара кејиниб. Сазы дөшүнә басыб деди:

Әввәл баһар, јаз ајлары кәләндә
Алајдым, кедәјдим бағлара сәни,
Чүмлә гушлар мурадыны аланда
Галдыраjдым јашыл дағлара сәни.

Чамалын хублуғу мат еләр маһы,
Көјләрә даjаныр ашығын аһы,
Кејин ал-јашылы, кејмә сијаһы,
Һагг нәсиб ејләсин ағлара сәни.

Дәрдли Кәрәм дејәр: керчәкди сөзүм
Бу мәлул көнлүмү шад еләр үзүн,
Гызарыб алмалар, дәјәндә үзүм,
Ендирәjдим јашыл бағлара сәни.

Сән демә бу күн Һәләб пашасы кәзмәјә чыхыбмыш. Јолу бурадан дүшдү. Бахды ки, дарғанын бағында бир чаван ор-

лан дәрдли-дәрдли охуjур, бир гыз да гулаг асыр. Бу, пашаjа тохунду. Атыны сүрдү дүз бағын ичинә. Әсли адам кәлдиjини көрчәк, ишин үстү ачылмасын дејә, гачыб кетди. Паша Кәрәмин башынын үстүнү кәсиб деди:

— Де көрүм кимсән? Бурада нә гајырырсан?

Кәрәм динмәди. Паша бир дә сорушду. Кәрәм jенә дә чаваб вермәди. Паша бир дә гәзәблә сорушанда Кәрәм сазы синәсинә миндириб деди:

Шикаjәтим варды чәрхи-фәләкдән,
Залым фәләк әjди, бүкдү белими.
Әзәл бүлбүл кими фәрjад едәркән,
Инди лал ejләди ширин дилими.

Jанды чиjәрчиjим, дөндү бүрjана,
Ахды чешмим jашы, дөндү үммана,
Кәтирдиләр мәни улу дивана,
Бағладылар ајағымы, әлими.

Дәрдли Кәрәм гоjду башы гадаjа,
Jар илә кетмәди хәлвәт одаjа,
Чох шүкүрләр олсун бари-худаjа,
Көзүм илә көрдүм Әсли jарымы.

Паша диггәтлә гулаг асыб көрдү, jох, бурада нә исә дејәсән башга бир мәсәлә вар. Деди:

— Ашыг, де көрүм, кимсән? Дәрдин нәди?

Кәрәм динмәмиш Софи деди:

— Паша саг олсун, бу, кәнчәли Зиjад ханын оғлуду. Нечә илди ки, кешишин гызына ашыгды. Онун далынча диjар-диjар кәзир. Ахырда кәлиб бурада севкилисини тапыб. Севкилиси илә көрүшмәк истәjирди ки, сиз кәлиб чыхдыныз.

Паша сорушду:

— Гыз да буну истәjирми?

Софи деди:

— Бәли, соруша биләрсиниз.

Паша о саат бир әдаләт диваны гуруб, кешиши дә гызыны да чағыртдырды. Гыза деди:

— Гызым, сән бу оғланы севирсәнми?

Әсли хан пашанын ајагларына jыхылыб деди:

— Сәнә гурбан олум паша, бу мәним севкилимди. Атам мәни она вермәjиб, бизи фәраг одуна jандырыр.

Паша үзүнү кешишә тутуб деди:
— Нијә гызыны она вермирсән?
Кешиш деди:
— Әввәла, мән ермәнијәм, о мүсәлман. Икинчи дә мәним гызым нишанлыды.
Паша дөндү, Әслидән сорушду ки:
— Гызым, сән нишанлысан?
Әсли деди:
— Паша, мәни бурада өзләри күчлә бир оғлана нишан гојублар. Анчаг мән Кәрәмдән башгасына кетмәјәчәјәм.
Паша деди:
— Кешиш, бунлара зүлм еләдијин бәсди. Кәрәк гызы верәсән она.
Кешиш көрдү ајры јол јохду, деди:
— Баш үстә! Мәнә үч күн мөһләт вер, һазырлыг көрүм.
Чамаат јербәјердән гышгырды ки:
— Мөһләт вермә, јенә дә гачачаг.
Паша деди:
— Јох, гачмаз.
Сонра үзүнү кешишә тугуб деди:
— Үч күн Әслини бурада, өз гызларымын јанында сахлајачағам. Кет, һазырлаш. Үч күндән сонра тојду.

Һамы пашанын бу тәдбирини бәјәнди. Һазырлыг башланды. Инди һамы тоја һазырлашмагда олсун, ешит кешишдән.

Кешиш чох һијләкәр, өзү дә сеһркар иди. Тез гыза гырмызы харадан бир дон һазырлатды. Дөшүнә тилсимдән дүјмәләр тикдирди. Үчүнчү күн Әслинин јанына кәлиб, өз әлилә дону она кејдирди, сонра да деди:

— Гызым, мән чох шадам ки, сән өз мурадына чатдын. Хошбәхт ол! Анчаг сәннән бир хаһишим вар, јатаг отағында гој бу дүјмәләри Кәрәм ачсын.

Бәли, пашанын әмри илә тој башланды. Гырх күн гырх кечә чалдылар, ојнадылар, мәчлис кечирдиләр. Әслини Кәрәмә вердиләр.

Кәрәм кәлин отағына кириб көрдү ки, Әсли хан ал хараја бүрүнүб, өзүнә дә јетмиш једди гәләмлә бәзәк вуруб. Кәрәм бу көзәллији Әсли ханда көрән кими сазыны алыб, көрәк нә деди:

Севдијим башдан ајаға
Ал гырмызы кејинибди,
Јарашыр гәдди-далына
Шал гырмызы кејинибди.

Аталыды, аналыды,
Өрдәклиди, соналыды,
Гулаглары таналыды,
Лә'л гырмызы кејинибди.

Бадә долуду ичмәјә,
Күл, фидан, ағач әкмәјә,
Вахты кәлибди ачмаға,
Күл гырмызы кејинибди.

Јаша, севдичијим, јаша,
Нә јазылса кәләр баша,
Ал јанагда гоша-гоша,
Хал гырмызы кејинибди.

Кәрәм дәдә кәлди сизә,
Гәдәм басды евинизә,
Маил олду ала көзә,
Ал гырмызы кејинибди.

Кәрәм сөзүнү гуртарыб Әслинин бојнуну гучаглады. Ики ашиг көрүшүб өпүшдүләр. Әсли деди:

— Чан Кәрәм, шүкүр олсун, чох чәфадан сонра ахырда бир-биримизә чатдыг.

Бәли, адамлар дағылыб кетдиләр. Отагда тәкчә Кәрәмлә Әсли галды. Әсли деди:

— Кәрәм чан, атам бабал салыб ки, донумун дүјмәләрини сән ачасан.

Кәрәм ирәли кәлди. Нә гәдәр еләди дүјмәләри ача билмәди. Әсли нә гәдәр чалышдыса, дүјмәләри ача билмәди. Алды Кәрәм, көрәк дүјмәләрә нә деди:

Аман фәләк, дад ејләрәм әлиннән,
Ачылсын Әслидән дүјмә, мән өлдүм.
Әсли хан ағлајар, Кәрәм алышар,
Ачылсын Әслидән дүјмә, мән өлдүм.

Ағалар ағасы, шаһларын шаһы,
Мәнә көмәк олсун көјләрин маһы,
Имансыз кешишин буду мәтаһы,
Ачылсын Әслидән дүјмә, мән өлдүм.

Кәрәм белә охујанда Әслинин јахасындакы дүјмәсинин бири ачылды.

Аллаһ сизә версин бәлалар, ана,
Ана, Кәрәм јанды дејин ағларам!
Ган ағлајыр бағда күлләр, лаләләр,
Ана, Кәрәм јанды дејин ағларам!

Мәни ағлар гојдуз чаван вахтымда,
Гаралар јаздыныз мәним бахтымда,
Атам тармар олсун тачи-тахтында,
Ана, Кәрәм јанды дејин ағларам!

Лејли үчүн Мәчнун дағлара дүшдү,
Ширин үчүн Фәрһад гајалар дешди,
Бизә бу ајрылыг мөвладан дүшдү,
Ана, Кәрәм јанды дејин ағларам!

Кешиш бабам бу ишә сәбәб олду,
Кәрәмин атәшин үзүмә салды,
Бизим говушмамыз мәһшәрә галды,
Ана, Кәрәм јанды дејин ағларам!

Көдәк етдиз сиз Әслинин дилини,
Бүлбүл олан бурахармы күлүнү?
Көзүмлә көрүрәм Кәрәм күлүнү
Ана, Кәрәм јанды дејин ағларам!

Бу сөздән сонра Әсли Кәрәмин күлүнү анасына көстәрди. Анасы чох тәәччүб едиб гызына деди:

— Гызым, нә едәк, артыг олан-олуб, кечән-кечиб. Бундан сонра ағламағын нә фајдасы вар? Сәнин алнына белә јазылыбмыш.

О, бу сөзләрлә гызыны әлә алмаг истәјирди. Анчаг Әсли там гырх күн Кәрәмин күлү јанында дајаныб ағлады. Гырх биринчи күн өз сачларыны сүпүркә едиб, күлү сүпүрәркән о да күл ичәрисиндә галан көздән од алыб аловланды, јаныб Кәрәм кими күлә дөндү. Бу мәнзәрәни көрән кешишин арвады дәли кими чығырыб-бағырмаға, баш-көзүнә дөјмәјә башлады. Фачиәли хәбәр тезликлә бүтүн шәһәрә јајылды. Адам галмады ки, Кәрәм илә Әслинин үстүнә кәлиб көз јашы ахытмасын, ағламасын. Чамаат бу ики мәһәббәт ашигинин ағибәтинә кәдәрләнирди.

Бу һадисәдән паша хәбәр тутан кими дәриндән кәдәрләнди. Дәрһал кешишлә арвадыны јанына чағыртдырыб онлара мин

Аталыды, аналыды,
Өрдәклиди, соналыды,
Гулаглары таналыды,
Лә'л гырмызы кејинибди.

Бадә долуду ичмәјә,
Күл, фидан, ағач әкмәјә,
Вахты кәлибди ачмаға,
Күл гырмызы кејинибди.

Јаша, севдичијим, јаша,
Нә јазылса кәләр баша,
Ал јанагда гоша-гоша,
Хал гырмызы кејинибди.

Кәрәм дәдә кәлди сизә,
Гәдәм басды евинизә,
Маил олду ала көзә,
Ал гырмызы кејинибди.

Кәрәм сөзүнү гуртарыб Әслинин бојнуну гучаглады. Ики ашиг көрүшүб өпүшдүләр. Әсли деди:

— Чан Кәрәм, шүкүр олсун, чох чәфадан сонра ахырда бир-биримизә чатдыг.

Бәли, адамлар дағылыб кетдиләр. Отагда тәкчә Кәрәмлә Әсли галды. Әсли деди:

— Кәрәм чан, атам бабал салыб ки, донумун дүјмәләрини сән ачасан.

Кәрәм пәли кәлди. Нә гәдәр еләди дүјмәләри ача билмәди. Әсли нә гәдәр чалышдыса, дүјмәләри ача билмәди. Алды Кәрәм, көрәк дүјмәләрә нә деди:

Аман фәләк, дад ејләрәм әлиннән,
Ачылсын Әслидән дүјмә, мән өлдүм.
Әсли хан ағлајар, Кәрәм алышар,
Ачылсын Әслидән дүјмә, мән өлдүм.

Ағалар ағасы, шаһларын шаһы,
Мәнә көмәк олсун көјләрин маһы,
Имансыз кешишин буду мәтаһы,
Ачылсын Әслидән дүјмә, мән өлдүм.

Кәрәм белә охујанда Әслинин јахасындакы дүјмәсинин бири ачылды.

Алды Кәрәм:

Кешиш габағымда бир гара думан,
Чағыррам мөвланы, һалымды јаман.
Мүшкүлләри ачан пејғәмбәр, имам,
Ачылсын Әслидән дүјмә, мән өлдүм.

Кәрәм белә дејәндә дүјмәнин бири дә ачылды. Амма о бири дүјмә о саат бағланды. Кәрәм ағлаја-ағлаја деди:

Атан кешиш, килсәләрдән кәнди вар.
Һијләкәрди билмәк олмур фәнди вар,
Бир дүјмәнин һәштад сәккиз бәнди вар.
Ачылсын Әслидән дүјмә, мән өлдүм.

Белә дејәндә дүјмәләр ахыра кими ачылды. Бир дүјмә галанда јенә баша кими бағланды. Алды Кәрәм, деди:

Баһар олчаг дағлар, гары әрисин!
Кәрәм, өмрүн бу гүрбәтдә чүрүсүн!
Дүјмә кәсән зәркәр, әлин гурусун!
Ачылсын Әслидән дүјмә, мән өлдүм.

Дүјмәләр јенә дә бир дүјмә галанача ачылды. Кәрәм бир бәнд дә охуду ки, ахырынчы дүјмә ачылсын, иш тәрсинә өлдү. Сөз гуртаран кими јенә дүјмәләр ачылды, бағланды, ахырынчы дүјмә ачыланда бир од чыхыб Кәрәмин синәсинә дүшдү. Кәрәм башлады јанмаға, Әсли дад-фәған еләјиб ағламаға, өзүнү јејиб-төкмәјә башлады. Кәрәм Әслини белә көрәндә алды көрәк јана-јана нә деди:

Кәл Әслим, кәл, кәл, ағлама,
Јанырам, Әслим, јанырам!.
Чијәрим одда дағлама,
Јанырам, Әслим, јанырам!..

Бир атәш дүшдү чаныма,
Анам јох, кәлсин јаныма,
Елләр ағласын һалыма,
Јанырам, Әслим, јанырам!..

Чәкдичијим дәрдлә әләм,
Мәннән ибрәт алсын аләм,
Белә чалыныбды гәләм,
Јанырам, Әслим, јанырам!..

Кәрәмәм, сөjләнир адым,
Әршә чыхыбды фәрjадым,
Әлимнән кетди мурадым,
Jанырам, Әслим, jанырам!..

Алов тәпәдән дырнаға Кәрәми бүрүдү. Әслинин дад-фәрjадына чамаат төкүлүб кәлди. Һамыдан габаг Әслинин таjтушлары ичәриjә долушдулар. Анчаг Кәрәмин аловуну сөндүрмәк мүмкүн олмады. Тамам jаныб күл олду. Әсли пәришан сачларыны синәсаз еләjиб, көз jашыны төкә-төкә көрәк гызлара нә деди:

Бахын, гызлар, мәним мүшкүл һалыма,
Jанды Кәрәм, салды мәни бу дәрдә,
Әjди гамәтими, бүкдү белими,
Jанды Кәрәм, салды мәни бу дәрдә...

Бизә һагдан бир инаjәт олурму?
Мачәрамыз хош рәваjәт олурму?
Мәһшәрдә көрүшмәк гисмәт олурму?
Jанды Кәрәм, салды мәни бу дәрдә...

Итирмишәм бу меjданын мәрдини,
Бүлбүл удуб, хар алыбды jурдуну,
Нечә чәким бу аjрылыг дәрдини?
Jанды Кәрәм, салды мәни бу дәрдә...

Мән Әслиjәм, итирмишәм мәрдими,
Бүлбүл учуб, хар алыбды jурдуну,
Ачын мәзарыны, көрүм үзүнү,
Jанды Кәрәм, салды мәни бу дәрдә...

Сөз тамам олду. Гызлар пашаjа хәбәрә гачмагда олсунлар Әсли дә тәк-тәнһа ағламагда, ешит кешишдән.

Кешиш арвадыны чағырыб деди:

— Кет, Кәрәмдән бир хәбәр бил. Кәрәк о, jаныб күл ола.

Кешишин арвады гача-гача өзүнү jетириб, биртәһәр пәнчәрәдән Әслини сәсләди. Әсли көрдү кәлән анасыды, кәлди пәнчәрәjә. Анасы хәбәр алды:

— Гызым, нијә ағлаjырсан? Jохса Кәрәм сәни алдадыб гачыб?

Анасы белә дејәндә Әсли Кәрәмин сазыны көтүрүб, она белә чаваб верди:

Аллаһ сизә версин бәлалар, ана,
Ана, Кәрәм јанды дејин ағларам!
Ган ағлајыр бағда күлләр, лаләләр,
Ана, Кәрәм јанды дејин ағларам!

Мәни ағлар гојдуз чаван вахтымда,
Гаралар јаздыныз мәним бахтымда,
Атам тармар олсун тачи-тахтында,
Ана, Кәрәм јанды дејин ағларам!

Лејли үчүн Мәчнун дағлара дүшдү,
Ширин үчүн Фәрһад гајалар дешди,
Бизә бу ајрылыг мөвладан дүшдү,
Ана, Кәрәм јанды дејин ағларам!

Кешиш бабам бу ишә сәбәб олду,
Кәрәмин атәшин үзүмә салды,
Бизим говушмамыз мәһшәрә галды,
Ана, Кәрәм јанды дејин ағларам!

Көдәк етдиз сиз Әслинин дилини,
Бүлбүл олан бурахармы күлүнү?
Көзүмлә көрүрәм Кәрәм күлүнү
Ана, Кәрәм јанды дејин ағларам!

Бу сөздән сонра Әсли Кәрәмин күлүнү анасына көстәрди. Анасы чох тәәччүб едиб гызына деди:

— Гызым, нә едәк, артыг олан-олуб, кечән-кечиб. Бундан сонра ағламағын нә фајдасы вар? Сәнин алнына белә јазылыбмыш.

О, бу сөзләрлә гызыны әлә алмаг истәјирди. Анчаг Әсли там гырх күн Кәрәмин күлү јанында дајаныб ағлады. Гырх биринчи күн өз сачларыны сүпүркә едиб, күлү сүпүрәркән о да күл ичәрисиндә галан көздән од алыб аловланды, јаныб Кәрәм кими күлә дөндү. Бу мәнзәрәни көрән кешишин арвады дәли кими чығырыб-бағырмаға, баш-көзүнә дөјмәјә башлады. Фачиәли хәбәр тезликлә бүтүн шәһәрә јајылды. Адам галмады ки, Кәрәм илә Әслинин үстүнә кәлиб көз јашы ахытмасын, ағламасын. Чамаат бу ики мәһәббәт ашигинин ағибәтинә кәдәрләнирди.

Бу һадисәдән паша хәбәр тутан кими дәриндән кәдәрләнди. Дәрһал кешишлә арвадыны јанына чағыртдырыб онлара мин

чүр әзаб-әзиҗҗәт верди. Онларын тәгсирләрини үзләринә охутдурдугдан сонра һәр икисинин бојнуну вурдурду.

Кәрәм илә Әслинин күлүнү сандыға јығдылар. Һәр икисини бирликдә дәфн етдиләр. Үстүндә дә бир күнбәз тикдирдиләр. Софи дә өлүнчә бу күнбәздә мүчәвүр олду.

Устад бир ашыг бу ашиг-мә'шугу јад еләди, бу чаһаннамә илә дастаны битирди:

Дәһри-фәнада белә инсан һаны?
Гылмаја фани ону дөврән, һаны?
Еј бивәфа дүнја, сән нә залымсан,
Бу гајәтдә сәнә кәлән чан һаны?

Әввәл сәнә кәлди Адәмү Һәввa.
Беш күн гонаг олду сәндә бинәва,
Өлдүрдүн һабили, салдын бир дәва,
Дүшдү арасына наһаг ган, һаны?

Нечә падшаһлар кәлди саһиби-чәнк,
Чәмшиду Чәм, Нуширәваны Һүшәнк,
Дағјанус, Һулаку, Чинкиз, Тејмурләнк,
Онлардан бирчәси бу заман һаны?

Еј бивәфа дүнја, фанисән, фани,
Нечә дағытдын сән шөвкәт-шани,
Кечәләр чалдылар күрзү-кирани,
Рүстәми-Зал кими пәһләван һаны?

Нечә һәким кәлди тәбиби заман,
Әрәстун, Әфлатун, Фәрәздәк, Хаган,
Истәди дирилдә өзүнү Лоғман,
Галды кузәси дә јарымчан, һаны?

Дүнја, сәндә Ашыг Сәмәд вар иди,
Нәзмү ше'ри лә'ли-көвһәрдар иди,
Бир көзәл ешгинә кирифтар иди,
Онун кими бәс бәһри-үмман һаны?

Бу дүнјада һеч дә кәзмәмишди кәм,
Ашыг Әли оғлу, Лшыг Мәһәррәм,
Һәсрәтин чәкирди Рум, һәм дә Әчәм,
Әлиндә түтәји-балабан, һаны?

Тамам јола кедәр, һејиф көзәлләр,
Сырф мүшки-әнбәр гохујан телләр,
Мурад үстә нечә хыналы әлләр,
Торпаға дөндүләр, вај, аман һаны?

О ала көзләрә, о күл јанаға,
О назик әндама, о тәр бухаға,
Нечә гыјыб дөндәрирсән торпаға,
Назәнин-назәнин инчә чан һаны?

Һаны Хосров, Һәсән, Јусиф, Зүлејха,
Һаны Әсли-Кәрәм, Вамиги-Әзра?
Шејх Сән'ан севмиш иди бир тәрса,
Онларын бирчәси бу заман һаны?

Һафизү, Нәваи, Фүзули, Чами,
Шејх Сә'ди, Һилали, Үрфи, Низами,
Дүнја, сәндә кәшт ејләјиб тамами,
Фирдовси тәк нәзми дүрр-әфшан һаны?

Һаны Молла Пәнаһ, бивәфа чаһан,
Тәхәллүсү Вагиф нәзми дүрр-әфшан,
Инди ејләмисән хак илә јексан,
Тапмаг олмаз о камалда чан һаны?

Мүшкүл ишди бир дә долана дөврән,
Нөвбәт мәнә јетә, аман, әл-аман!
Бир күн ола, көрән, билән, таныјан,
Дејәрләр Валеһи-натәван һаны?

ДАСТАНЛАР ҺАГГЫНДА МӘ'ЛУМАТ

1. «К и т а б и - Д ә д ә Г о р г у д» — Азәрбајҹан дилиндә китаб һалында 1939, 1962, 1978-ҹи илләрдә нәшр олунмушдур. Һәр үч нәшрин тәртибчиси академик Һ. Араслыдыр. Бу китаба абидәнин даһа мүкәммәл, тәкмилләшмиш сон (1978) нәшри дахил едилмишдир.

2. «Г у р б а н и» — Бу дастаны фолклоршүнас Ә. Ахундов Кәнчәдә Ашыг Гара Мәвлајевдән топламыш вә «Азәрбајҹан халг дастанлары»нын биринҹи ҹилдиндә (Бакы, Азәрнәшр, 1961) нәшр етдирмишдир. Дастан ејни илә беш ҹилдлик «Азәрбајҹан дастанлары»нын биринҹи ҹилдиндә (тәртиб едәнләр Ә. Ахундов, М. Һ. Тәһмасиб. Бакы, Азәрб. ССР ЕА Нәшријјаты, 1965) вә «Азәрбајҹан мәһәббәт дастанлары» (тәртиб едәнләр М. Һ. Тәһмасиб, Т. Фәрзәлијев, И. Аббасов, Н. Сејидов. Бакы, «Елм» нәшријјаты, 1979-чу ил) китабына да дахил едилмишдир.

Тәртиб ишиндә дастанын сон нәшрини әсас көтүрмүшүк.

3. «Ш а һ И с м а ј ы л» — Дастанын Ашыг Мирзәдән топланмыш вариантыны фолклорчу Һ. Әлизадә «Азәрбајҹан ел әдәбијјаты» (Бакы, Азәрнәшр, 1929), «Дастанлар вә нағыллар» (Бакы, Азәрнәшр, 1937) китабларында чап етдирмишдир. Фолклоршүнас Ә. Ахундов дастанын даһа мүкәммәл вариантыны Зәјәмдә Ашыг Алыдан топлајыб «Азәрбајҹан халг дастанлары» 2-ҹи ҹилд (Бакы, Азәрнәшр, 1961), «Азәрбајҹан дастанлары», 5 ҹилддә, 3-ҹү ҹилд, (Бакы, Азәрб. ССР ЕА Нәшријјаты, 1967) китабларында чап етдирмишдир.

Китаба дастанын 1967-ҹи ил нәшрини дахил етмишик.

4. «К о р о ғ л у» — Епосун ән мүкәммәл нәшрләри Һ. Әлизадә вә М. Һ. Тәһмасибин ады илә бағлыдыр. Һ. Әлизадәнин топлајыб тәртиб етдији «Короғлу» 1940-ҹы илдә рус дилиндә, 1941-ҹи илдә исә Азәрбајҹан дилиндә нәшр олунмушдур. М. Һ. Тәһмасибин тәртибиндә исә «Короғлу» 1949-чу илдән башлајараг дәфәләрлә нәшр олунмушдур. М. Һ. Тәһмасибин епоса јаздығы «Изаһлар»дан бәлли олур ки, китаба дахил етдији һәр голу ајры-ајры ашыглардан топланмыш бир нечә вариант әсасында ишләјиб һазырламышдыр. Бу да фолклоршүнаслыг гајда-ганунуна зиддир. Һ. Әлизадә исә дастаны нәшр етдирәркән фолклоршүнаслыг принсипләринә ујғун олараг һәр бир голун нә вахт, һарада, кимдән топландығыны конкрет көстәрмишдир. Буна көрә дә китаба Һ. Әлизадәнин нәшр етдирдији «Короғлу» (1941) дастаныны салмағы мүнасиб билдик.

5. «А ш ы г Г ә р и б» — фолклорчу Ә. Таһировун Ашыг Чаһанкирдән топладығы вариант 1938-ҹи илдә ајрыча китаб һалында нәшр олунмушдур. Ејни вариант 1939-чу илдә «Дастанлар» китабында да чап олунмушдур. «Ашыг Гәриб»и фолклоршүнас Ә. Ахундов да 1939-чу илдә Лачын рајонуну Әһмәдли кәндиндә јашајан Ашыг Мәшәди Дадашдан топламыш вә

«Азәрбајҹан халг дастанлары» I чилд (1961), «Азәрбајҹан дастанлары» 5 чилддә, 3-чү чилд (1967), «Азәрбајҹан фолклору антолокијасы» 2-чи китаб (1968) нәшр етдирмишдир.

Ә. Таһировун нәшр етдирдији «Ашыг Гәриб» 1979-чу илдә чап олунмуш «Азәрбајҹан мәһәббәт дастанлары» (тәртиб едәнләр: М. Һ. Тәһмасиб, Т. Фәрзәлијев, И. Аббасов, Н. Сеҹидов) китабына да салынмышдыр. Тәртиб ишиндә биз дә 1938-чи ил нәшриндән истифадә етмишик.

6. «Ә с л и - К ә р ә м» — Фолклорчу Ә. Таһировун Ашыг Чаһандардан топладығы вариант 1939-чу илдә «Дастанлар» китабында чап олунмушдур. Дастаны Ә. Ахундов да «Азәрбајҹан халг дастанлары», (Бакы, Азәрнәшр, 1961), «Азәрбајҹан дастанлары» 5 чилддә, 2-чи чилд. Бакы, Азәр. ССР ЕА нәшријјаты 1966-чы илдә нәшр етдирмишдир. Бизим китаба дахил етдијимиз мәтн «Азәрбајҹан мәһәббәт дастанлары» (тәртиб едәнләр: М. Һ. Тәһмасиб, Т. Фәрзәлијев, И. Аббасов, Н. Сеҹидов) Бакы, «Елм», 1979, тәртиб ишиндән көтүрүлмүшдүр.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Ön sөz (И. Аббасов) 5
«Китаби-Дәдә Горгуд» 21
«Гурбани» 169
«Шah Исмаjыл» 235
«Кorоғлу» 271
«Ашыг Гәриб» 421
«Әсли-Кәрәм» 463
Дастаңлар hаггында мә'лумат 571

Дастанлар.

Д 12 Б., Jазычы. 1987 571. с.

Гədim dөvr və orta əsr Azərbaycan dastanlarının estetik dəyərlərini əhatə edən bu kitabda əsrlərin sınağından çıxarag xalgımızın mə'nəvi aləminin, bədii təfəkkürünün, estetik zövgünün zənginləşməsində mühüm rol oynamış injilər toplanmışdır. Özəl-aşıg sənətinin əsrəsi olan bu dastanlar ədəbi-bədii dəyərini, tərbiyəvi didaktik əhəmiyyətini, poetik rəngarəngini zaman-zaman göstərə bilmişdir.

Д $\frac{4702000000-20}{M-656-86}$ 10—85 С(Аз)1

Дастаны
(на азербайджанском языке)
Б а к ы — 1 9 8 7
Издательство «Язычы». 370005.
Баку, площадь Натаван 1.

Нәшријјат редактору
ЗӘРИФӘ ҺҮСЕЈНОВА

Бәдии редактору
Е. ЛАЗЫМОВ

Техники редактору
В. СЕВОЈАН

Корректорлары
О. СҮЛЕЈМАНОВА, К. ПӘНАһОВА

ИБ № 1855

Јығылмаға верилмиш 25. 01. 1985-чи ил. Чапа имзаланмыш 9. 12. 1987-чи ил. ФГ 18436. Кағыз форматы 60×90 Кағыз № 1. Әдәби гарнитур. Јүксәк чап үсулу. Физики вә шәрти ч. в. 35,75+7 јап. шәк. Учот-нәшр. вәрәги 29,08. Тиражы 40.000. Сифариш № 1036. Гијмәти 3 ман. 10 гәп.
Азәрбајчан ССР Дөвләт Нәшријјат, Полиграфија вә Китаб Тичарәти Ишләри Комитәси. «Јазычы» нәшријјаты, 370005. Бакы Натәван мејданы, 1.
«Гызыл Шәрг» мәтбәәсиндә јығылмышдыр. 3 №-ли Бакы китаб мәтбәәсиндә матрисадан чап олунмушдур.
3 №-ли Бакы Китаб мәтбәәси 370102, Бакы, Әли Тағызадә күчәси, 4.